This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~P Noth 367 3~~ KG 67

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

21ste Jaargang.

AFL. 1—6.

EERSTE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. W. R. VAN HOËVELL.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN EN ZOON.
1859.

~~P Noth 367.8~~

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Bladz.

Eerste Aflevering.

Brieven over de Vorstenlanden op Java. . . . . 1.
Bijdrage tot de kennis van de residentie Soerabaja . . . . . 17.
Bijdrage tot de kennis der kultuur van eenige handelsprodukten van Java . . . . . 35.
Het landbezit op Java . . . . . 47.
Maandelijks overzigt der Indische letterkunde . . . . . 57.
Merkwaardige brief van den Luitenant-Generaal J. VAN SWIETEN, Gouverneur ter Westkust van Sumatra, aan den heer F. H. VAN VLISSINGEN, betreffende Europesche kolonisatie op Sumatra; uitgegeven door het komité voor exploitatie en kolonisatie der Oost-Indische buitenbezittingen, gevestigd te Amsterdam. 's Hage 1858.
Varia. — 1) Vragen over de verplaatsing van een officier van het Nederlandsche leger bij dat in Nederlandsch Indië. — 2) Het kultuurstelsel beoordeeld in 1851 en 1858. — 3) Goede voornemens van den Minister van Koloniën. — 4) Een Lilliputsche oudgast . . . . . 60.

Tweede Aflevering.

De landverhuur in de rijken van Soerakarta en Djokjokarta. . . 65.
Het landbezit op Java. (*Vervolg van blz.* 56) . . . . . 87.

Bladz.

Bijdrage tot de kennis van de residentie Soerabaja. (*Vervolg van blz.* 34) . . . . . 105.

Maandelijksch overzigt de Indische letterkunde. . . . . 129.

Gedwongen en vrije suikerkultuur op Java, door F. S' JACOB. Rotterdam 1859.

Het kultuurstelsel en art. 56 van het Regeringsreglement, door H. J. LION, Hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*. Batavia 1858.

Varia. — 1) Zal de heer PAHUD teruggeroepen worden? — 2) Een woord aan de *Nederlandsch Indië*, door den schrijver van eenen brief. — 3) Laatste berigten uit de Vorstenlanden omtrent den staat van zaken aldaar. — 4) Een brief aan den redakteur tot beantwoording van vragen 138

Derde Aflevering.

De opstand en moord van Tjikandie-Oediek in 1845 . . . . . 139.

De zoutkwestie op Java nader toegelicht. . . . . 168.

Aanteekeningen op het nieuwe reglement op de landhuur in de Vorstenlanden . . . . . 173.

Hoe ik naar Java kwam, en hoe ik het te Batavia bij mijne aankomst vond. 187

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde. 204

Gedwongen en vrije suikerkultuur op Java, door F. 'S JACOB. Rotterdam 1859.

Het kultuurstelsel en art. 56 van het Regeringsreglement, door H. J. LION, Hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*. Batavia 1858.

Varia. — 1) De artillerie en de chef van den staf. — 2) Een paar staaltjes uit de korrespondentie van SCHALKIE, die dit zal vervolgen. — 3) Brief van een onderwijzer over de „Indische kinderen" — 4) Europeanen op het eiland Curaçao. — 5) De *Nêerlandsch Indië* en een drukfout . . . . . 209.

Vierde Aflevering.

Een spoorwegplan van Samarang naar Kadoe en de Vorstenlanden. 215.

Het individueel landbezit op Java en het landelijk stelsel . . . . 243.

Een suiker-industrie-congres op Java . . . . . 256.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 262.

Het eiland Boeroe, zijne exploitatie en Halfoersche instellingen, beschreven door T. J. WILLER, oud-resident van de Wester-afdeeling van Borneo en van Riouw. Uitgegeven met bijdragen en toelichtingen in verband tot de Europesche kolonisatie in Nederlandsch

Bladz.

Indië, door jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG (oud raad van Indië); met eene schets van Boeroe, volgens het origineel bij het Ministerie van Koloniën. Amsterdam, FREDERIK MULLER, 1858.

Varia. — 1) Is de zendeling-zaak de oorzaak van den opstand in Britsch-Indië? — 2) Berigten omtrent de Molukkos, speciaal omtrent Ceram. — 3) De zending van den vice-president der Indische regering naar Boni. — 4) Een brief uit Benkoelen. — 5) De opleiding van de aanstaande ontvangers en kontroleurs der inkomende en uitgaande regten in de op 31 Mei te openen havens . . . . 271.

Vijfde Aflevering.

Legende van de afkomst der Sumatranen en van hunne instellingen. 379.

Toelichting op de redevoering van den minister van koloniën over het adres van Dr. W. BOSCH . . . . . 390.

Uit de correspondentie van Schalkie . . . . . 402.

Bijdrage tot de kennis der opium-kwestie in Nederlandsch-Indië. . 408.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 423.

I. 1. Het openstellen van havens op Java, Borneo en Sumatra, vrijmoedig beoordeeld door J. D. KRUSEMAN; oud Direkteur-Generaal van financiën in Nederlandsch Indië. 's Gravenhage, 1859.

2. Over het openstellen van kusthavens voor den algemeenen handel, in Nederlandsch Indië, door Mr. P. MIJER, oud-minister van koloniën. 's Gravenhage, 1859.

II. Proeve ter beantwoording der vraag: wat ter bevordering der beschaving in Nederlandsch Indië kan worden gedaan, door J. P. FREIJS, sekretaris van het genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia. Amsterdam, H. HOVEKER, 1859.

Varia. — 1) De konsul-generaal van Frankrijk en de regering van Nederlandsch Indië. — 2) Cirkulaires van den kommandant van het Indische leger. — 3) Gemeente-besturen op Java. — 4) Eensgezindheid tusschen de Tweede Kamer en den Minister van Koloniën. — 5) De goede bedoelingen van den heer ROCHUSSEN. . . 435.

Zesde Aflevering.

De reis over Java, in 1838, van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië. I. Vertrek van Buitenzorg. — Doorreis naar Samarang. — Salatiga en Assinan. — De eerste steen van „Willem I". — Naar Soerakarta. II. Plegtige intogt te Soerakarta. — Een bezoek in de kraton van den soesoehoenan. — Inspektie der troepen. — Een tijgergevecht. — Bal in de kraton. III. Naar Djokjokarta. — Plegtige intogt. — Het waterkasteel. — Bezoek

Bladz.

bij PAKOE ALAM. — De residentie Bagelen. — Ledok en Wonosobo. IV. Reis naar Magellan. — De oudheden van Mondoet en Boro Boedoer. — De legende van Boro Boedoer. — Terugtogt naar Salatiga. V. Ngawi. — De residentie Madioen. — Toppengspel. — Sawoe. — De residentie Kediri. — Modjopahit. — Soerabaja. VI. Togt met *de Hekla* naar Madura. — De aankomst te Bankallang. — De sulthan van Madura, zijne troepen en zijn rijk. — Pamakasan. — De sulthan van Sumanap. — Eene hardrijderij van stieren. — Vertrek van Sumanap naar Bazoeki. VII. Bazoeki. — Levendige weg naar Probolingo. — Het Tenger-gebergte. — De Tengerezen. — De Bromo en de zandzee. — Pasoeroean. — De oudheden van Singo-sari. — Malang. — Met *de Flevo* naar Batavia . . . . . 443.

Eenige opmerkingen over het nieuwe besluit betrekkelijk het radikaal van ambtenaar voor de Oost-Indische dienst. . . . . 492.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 500.

Verhandeling over de assurantie tegen de gevaren der zee, met inbegrip der molestrisiko, voorgedragen in de afdeeling koophandel van het genootschap Felix Meritis, te Amsterdam, den 20sten Januarij 1859, door J. J. A. SANTHAGENS, direkteur der O. I. zee- en brand-assurantiemaatschappij en van de Nederlandsche Lloyd. Amsterdam, P. N. VAN KAMPEN 1859.

Varia. — 1) Boni en een verzoek aan den heer ROCHUSSEN. — 2) Brief aan den redakteur over den heer de VALJNES VAN BRAKEL. — 3) De verwarring in de zaak der 19 havens wordt hoe langer zoo grooter. — 4) Medewerking in Nederland voor het plan van den heer J. C. KELJNST. — 5) Koloniale diskussiën in de Tweede Kamer. — 6) Een geschiedschrijver voor het Indische leger. — 7) 't Gymnasium te Batavia. . . . . 507.

Brieven over de Vorstenlanden op Java.

DOOR EEN LANDHUURDER.

De redaktie ontving de brieven, die hieronder volgen, met veel erkentelijkheid aan den briefschrijver. Immers ze zijn bij uitnemendheid geschikt, om licht te verspreiden over de gebeurtenissen, die in den laatsten tijd in Soerakarta en Djokjokarta hebben plaats gegrepen. En daar zij op verschillende tijdstippen geschreven zijn, verplaatsen zij den lezer in den toestand, waarin de landhuurders verkeerd hebben, en geven zij hun een denkbeeld van al de onzekerheid, de twijfelingen en de vrees, die deze ondernemers omtrent de toekomst van hun bedrijf hebben gevoeld. 't Zal voorzeker niet noodig zijn te betoogen, dat zulk een toestand hoogst verderfelijk is voor de kultuur, en stilstand en achteruitgang daarvan het gevolg moeten zijn. Wie zal nieuwe kapitalen willen steken in ondernemingen, boven wier hoofd op die wijze het zwaard van DAMOCLES is opgehangen?

En het ergste is, dat, ook na de afkondiging van het zoo lang vertraagde reglement, die onzekerheid voortduurt, ja, dat de zonderlinge wijze, waarop de residenten der Vorstenlanden dat reglement toepassen, alles zoodanig op losse schroeven heeft gezet, dat de grootste verwarring geboren is, waaruit de schromelijkste gevolgen kunnen voortkomen. Heeft men dan de lessen van vroeger jaren nu reeds weder vergeten? Weet men dan niet, dat de rampen van eenen vijfjarigen oorlog, die van 1825 tot 1830 Java heeft verwoest, in het naauwste verband hebben gestaan met de ondoordachte en willekeurige handelingen, ten opzigte der landverhuringen in de Vorstenlanden van regeringswege gepleegd? Mogen de hieronder volgende brieven bijdragen tot de kennis van eenen toestand, waarop wij de aandacht van den Minister van Koloniën dringend inroepen.

VORSTENLANDEN, 15 December 1857.

:::::: Vele van de diskussiën, die tegenwoordig, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, over Indië worden gevoerd, wekken de belangstelling in hooge mate op; maar het is natuurlijk, dat de ingezetenen der beide residentiën Soerakarta en Djokjokarta meer bijzonder het oog gevestigd hebben op hetgeen aldaar over „de landverhuringen" al zoo gesproken of elders geschreven wordt. Immers, hoe vele belangen zijn daaraan niet verbonden! Het onderwerp verdient alleen daarom eene opzettelijke over-

weging en behandeling. De landverhuringen loopen met 1860 ten einde; en toch is er op dit oogenblik nog niets omtrent de verlenging geproklameerd! Wanneer toch meent de regering, dat daartoe de tijd zal gekomen zijn? 't Is toch noch voor haar, noch voor de vorsten, noch voor de ondernemers eene onverschillige zaak, wat er worden zal van den tegenwoordigen toestand, die èn in 't belang van den landbouw èn ten voordeele van alle partijen zoo hoogst gezegend mag genoemd worden. Alleen die fatale onzekerheid martelt ons; neem haar weg, en laat verder de zaak aan hare eigene ontwikkeling over, voorwaar, er is geen einde te voorzien aan de uitbreiding die de produktie zal nemen, tot welzijn van de bevolking en ten voordeele der vorsten. Maar men laat ons in de onzekerheid omtrent de nieuwe bepalingen, die het Gouvernement misschien zal goedvinden omtrent de landverhuringen te maken. Behoeft het wel betoog, dat dit hoogst nadeelig werkt? Of dient niet elke landhuurder zijne toekomst te verzekeren door zijne verschillende kontrakten met de vorsten, eigenaren der gronden, waaruit zijne onderneming bestaat, te verlengen? Buiten het Gouvernement om, en zonder zijne voorkennis en goedkeuring, mag toch niemand met de inlanders overeenkomsten aangaan. Hoe zal men nu handelen? Men kan toch moeijelijk wachten, met schikkingen en afspraken en zelfs onderlinge verbintenissen met de vorsten aan te gaan, tot dat het loopende kontrakt genoegzaam geëxpireerd is. Daardoor zou men zijne gansche onderneming op het spel zetten. Immers, dan zoudt gij bloot staan aan al de, misschien zeer willekeurige, eischen der eigenaren van de gronden; dezen zouden u geheel in hun magt hebben, en gij zoudt wel verpligt wezen met de meest onbillijke eischen genoegen te nemen, om maar uwe onderneming zoo mogelijk van den ondergang te redden.

Vooral voor de koffij-planters is het uitblijven van het nieuwe reglement op de landverhuringen een hoogst nadeelig verzuim. Zij moeten toch jaren lang vooruit aanzienlijke sommen voor nieuwe aanplantingen te koste leggen, zonder eenige zekerheid te hebben, dat zij niet voor anderen werken, tenzij zij de verlenging hunner kontrakten in handen hebben. Aan wien zal het te wijten zijn, wanneer de zaken het onderste boven gekeerd worden?

Men verhaalt reeds, dat verscheiden landhuurders, zoowel in Djokjokarta als Soerakarta, geene verlenging van de eigenaren hunner gehuurde gronden zullen verkrijgen. Men zegt, dat dit moet worden toegeschreven aan de inblazingen en geheime werking van personen, die het ware belang van land en volk uit het oog verliezen en niet geschikt zijn voor hunne taak. Zij hebben de vorsten aangeraden, om, nadat de termijn van het kontrakt in 1859 zal verstreken zijn, hunne landen van de Europeanen terug te nemen en zelf weder te beheeren en te verbouwen. Men beweert onder anderen, dat dit het geval zal zijn met de landen van den prins ††† in Soerakarta. Hij bezit eene aanzienlijke uitgestrektheid grond, waarop, door verschillende Europesche industrielen, koffij is geplant. Door

zijne weigering, om de kontrakten te verlengen, worden velen zoo niet ongelukkig gemaakt, dan toch zeer in het naauw gebragt; want zij moeten alles teruggeven, tot zelfs de gebouwen waaruit hunne onderneming bestaat, en dat wel voor niets! Kunnen daaruit niet de grootste verwikkelingen onstaan? Is dit niet te veroordeelen, vooral indien waar is, gelijk algemeen geloofd wordt, dat de resident van Solo daaraan niet vreemd is? Dan zou toch de man, die Nederlanders de hand boven 't hoofd moest houden en de Europesche industrie met alle magt moest ondersteunen, juist oorzaak zijn, dat de Europesche invloed zal verminderen en eindelijk vernietigd worden. Immers gesteld al eens, dat de inlandsche eigenaren werkelijk hun zin krijgen, door den Europeschen landhuurder te dwingen om oneindig hoogere pracht, dan de primitieve, te betalen, dewijl deze anders de huurlanden moet teruggeven, — wat zullen dan de gevolgen daarvan zijn? Dat hij aan de bovenmatige eischen zal *moeten* toegeven, om zijne geldschieters, meestal kooplieden te Batavia, Samarang of Soerabaja, te kunnen voldoen. Dit alles gaat gemakkelijk wanneer hij zijne basis laag gesteld heeft, en daardoor goede rekening kan maken; maar ik vraag wanneer het tegenovergestelde eens plaats vindt, hetgeen eerder te denken is, aangezien de tegenwoordige prijzen van koffij, suiker, indigo enz. zoo hoog zijn, en de belanghebbenden zoo ligtelijk verleiden kunnen eene hoogere basis aan te nemen, — wat dan? Zijn dan niet de schromelijkste gevolgen te vreezen, zal men zich dan staande kunnen houden, als eens de prijzen weder belangrijk achteruit gaan? Ik geloof het niet! Vele ondernemingen zullen dan kwijnen, de kooplieden, hunne geldschieters, zullen de zaak beginnen te wantrouwen, hun de noodige fondsen onthouden, en op die wijze zullen velen te gronden gaan!

En is dit niet nadeelig voor alle partijen? De Javanen mogen veel opgemerkt en van ons afgezien en geleerd hebben, maar kan men hen daarom gelijk stellen met den Europeschen industriëel? Daar mogen hierin loffelijke uitzonderingen bestaan, over het algemeen kan men aannemen, dat zij nog de noodige kennis, den ondernemingsgeest, de volharding en de middelen niet bezitten, om het op den duur tegen den Europeaan te kunnen volhouden en met hem gelijken tred te houden. Bovendien zullen, met uitzondering van enkele inlandsche eigenaren, die eene groote uitgestrektheid aan elkander grenzende gronden bezitten, toch de meesten niets groots, niets solides tot stand kunnen brengen, en langzamerhand terug zinken tot hunnen vorigen toestand, zeer ten nadeele van de Europesche industrie, van hen zelven en van het Gouvernement, dat als dan een aanzienlijk bedrag aan inkomsten bij den uitvoer zal moeten derven.

Is het verstandig, dat het Gouvernement, een man, die dezen toestand schijnt te bevorderen, met het bestuur over zulk eene schoone residentie belast? Men moet, om zulk een gewigtig ambt te bekleeden, geene onkunde aan bekrompene inzigten paren. Men moet, uit zucht tot militaire autokratie, niet alle Europesche industrie trachten tegen te gaan. Men moet geene „idées fixes" omtrent den landbouw in zulk eene betrekking mede brengen. Men sticht een onberekenbaar nadeel, door den Keizer

en andere Javaansche prinsen tot handelingen aan te zetten, die tegen den landverhuur gerigt zijn, en die menig landhuurder den doodslag zullen geven. En denken de Keizer en de andere prinsen uit zich zelven, zonder geïnsinueerd te worden, op die wijze over de landverhuringen? Zonder vrees voor tegenspraak, antwoord ik: „neen." Maar zij zien zich genoopt, zich voor te doen als of zij op die wijze over de zaak dachten. Het zou immers niet politiek en onbeleefd zijn, anders te denken en te willen dan de resident! Wat zou het Gouvernement wel zeggen, als de Keizer en de prinsen van een ander gevoelen durfden zijn dan hij! Wie is hier de tegenwerker? Is het de Keizer, zijn het de prinsen? Moet zoodanige invloed eindelijk niet verkeerd werken, en de regering in het ongelukkig denkbeeld versterken, dat zij, in al de belemmeringen die zij den industriëelen oplegt, handelt ingevolge verlangen en wenschen van het hof van Solo? Zou het Gouvernement dusdanig gedrag kunnen goedkeuren, wanneer het dit alles wist?

Men zegt dat de resident, die bij de Javaansche grooten, de Keizer niet uitgezonderd, wegens zijne stootende hardheid en strenge militaire autokratie, meer gevreesd dan bemind wordt, voornamelijk oorzaak is, dat het nieuwe reglement op de landverhuur zooveel vertraging ondervindt, en ten tweeden male ter goedkeuring naar Nederland is opgezonden. Maar zouden de moeijelijkheden, die eene spoedige afkondiging van dat reglement vertragen, wel voornamelijk uit de eischen van het hof van Solo voortspruiten? Zijn die eischen uit eigen beweging geschied of is hier een andere invloed in het spel? Het is bekend, dat de tegenwoordige Keizer *) een oud goed man is, die veel orde op zijne zaken heeft, maar daarbij zeer gul is en vorstelijke geschenken geven kan, getuigen de heeren DEZENTJE en NOLTEN en anderen, die uitgestrekte gronden als geschenk van hem ontvangen hebben. Neen, de Keizer is de hinderpaal niet, want hij heeft bewezen altijd roijaal en liberaal te handelen. Ook de prinsen zijn het niet, want die genieten door de landhuur groote voordeelen, welke zij niet wenschen op te geven. En is het daarentegen niet genoegzaam bekend, ook bij het Gouvernement, wat bijna ieder ingezeten van Soerakarta dagelijks van de harde autokratische manieren en handelingen van den resident te lijden heeft? Is het niet algemeen bekend, hoezeer menig inlandsch kind en Europeaan op eene onbillijke wijze gedwarsboomd worden in hunne industriële ondernemingen? Zijn daaromtrent niet dikwijls klagten bij het Gouvernement ingekomen en hebben de klagers niet menigwerf gelijk gekregen?

De resident is, uit onkunde met den waren toestand zijner residentie, gekant tegen al wat Europesche industrie is, van de meening uitgaande, dat die ten nadeele strekt van den Javaan. Hij ziet in den industriëel iemand, die er op uit is, den Javaan uit te zuigen, te knevelen, „in den nek te zien," om in korten tijd rijk, schatrijk te worden, onder de leuze van:

---

*) Men bedenke, dat deze brief reeds een jaar geleden is geschreven; sedert dien tijd is deze Keizer gestorven en door zijn broeder vervangen. DE REDAKTIE.

„Après nous le déluge!" — Met uitzondering van de koffij-kultuur, omdat die op hooge gronden (tegalvelden) geschiedt, gaat hij met kracht alles tegen wat van kultures op rijstvelden (sawah's) geteeld wordt, als suiker, indigo enz. Hij wijst op Demak en Grobogan! een middel, dat alle tegenstanders van eene vrije ontwikkeling behendig als een schrikbeeld voorhouden aan hen, die in der tijd dien ramp hebben toegeschreven aan overdrijving van kultures voor de Europerche markt aldaar. Zijn stokpaardje is: „Solo is de korenschuur der omliggende distrikten, voornamelijk van Djokjo!" Van dit begrip is hij niet terug te brengen. Men moge de voordeelige zijde van de landverhuur met alle mogelijke bewijsgronden aanvoeren; men moge bewijzen, dat de landhuurder er juist belang bij heeft, dat de padi-kultuur toeneemt, omdat die gronden ook het geschiktste zijn voor de indigo-kultuur, wijl zij in de goede moeson veel water voor besproeijing noodig heeft; men moge aantoonen, dat hij dus zijn uiterste best doet om die velden, waar nog geen overvloed van water is en die slechts in de kwade moeson, door de menigvuldige regens, onder water kunnen worden gebragt, daarvan altijd te voorzien; dat hij meet en waterpast en waterbronnen opzoekt; dat hij daar, waar het eenigzins doenlijk is, de rivieren en beken laat afdammen, waterleidingen laat graven, al is het ook met groote kosten gepaard; men moge hem dat alles bewijzen, — het baat niet, 't is alles te vergeefs.

En toch is het zoo duidelijk als de dag, dat het in 't belang is van den huurder, dat de bevolking toeneemt, niet wegloopt, genoeg voedsel erlangt, omdat hij zonder volk op zijn land niets kan uitrigten en door goed doorvoede menschen ook goed werk geleverd krijgt. Daarom voorziet hij zijne bevolking van het noodige zaad, zet hij haar bij tijds aan tot het in orde brengen en onderhouden der waterdammen en leidingen en het beplanten der sawah's. Bij hongersnood komt hij haar te hulp in voedsel; bij epidemien door kleederen, medicijnen, geneeskundige behandeling. Hij betaalt voor haar de pacht, ontheft haar, door geldelijke opofferingen, zoo veel mogelijk van hare verpligte heerendiensten, en duldt niet, dat hare hoofden (bekels) aan elk man een aandeel in grond, klappers, bamboe, vruchtboomen ontneme. Hij ziet toe, dat ieder dessa-bewoner zijn hem daarvan toekomend aandeel ontvange. Hij koopt bij kontrakt met den eigenaar de heerendiensten af, die dezen toekomen bij gelegenheid van het bouwen van huizen, het leveren van materialen, het gaan naar de hoofdplaats, ten einde gedurende vele dagen voor niets, op 20, 30 palen en meer afstands, dienst te doen bij bruiloften, feesten, grebeks. Hij beplant al verder slechts (over het algemeen is dit bij de indigo-kultuur in het Solosche doch vooral in het Djokjosche het geval) het $^2/_3$ gedeelte zijner ingehuurde landen met produkten voor de Europesche markt. Hij staat het $^1/_3$ gedeelte aan het dessa-hoofd (bekel) tot vrij gebruik zonder eenige lasten bezwaard af, en vordert voor het $^2/_3$ deel gronds, die de bevolking ook zonder eenige lasten voor haar aandeel verkrijgt, dat zij voor den landhuur het $^2/_3$ gedeelte, bestemd voor de teelt van Europesche produkten, beploege, beplante en onderhoude, onder het toezigt harer eigene hoofden, die voor de goede

behandeling van een en ander aansprakelijk zijn. Dit is al hetgeen de landverhuurder van zijne bevolking vergt, met uitzondering alleen van de verpligte heerendiensten aan den grooten weg, het op wacht treden en het leveren van kosteloozen handenarbeid, van elk werkbaren man ééns om de 5, 7, of 10 dagen. Dit laatste is op verschillende plaatsen verschillend geregeld, al naar gelang van het getal menschen en den tijd dien zij behoeven, om, behalve het aandeel te onderhouden velden voor den landhuurder, hunne gronden voor eigen onderhoud te bewerken en te verzorgen.

De landhuurder ontvangt dus, in kompensatie voor alle opbrengst aan landrente (pacht), levering van materialen, als olie, suiker, rijst, vruchten, kowee kowee (inlandsche koekjes en lekkernijen), klappers, hout, bamboe, alang-alang enz. die de bevolking anders aan den Javaanschen eigenaar verschuldigd is, zonder daarvoor de minste belooning of vergoeding te erlangen, alleen haren handenarbeid in het veld en, zoo als boven reeds gezegd is, op zekere tijden op het erf van den landheer. De vervoermiddelen voor suiker, indigo enz. bekostigt de landheer zelf; hij zorgt voor behoorlijke wegen, bruggen door en over zijn land, voertuigen, karren en trekbeesten voor het transport benoodigd. Heeft hij materialen noodig, als hout, bamboe, alang-alang, enz. dan betaalt hij die aan de bevolking volgens den marktprijs. Met het oog op deze behoeften werkt hij den aanplant van boomen, bamboe enz. in de dessa's in de hand en houdt daar een wakend oog op. Met betrekking tot vagebonden en slecht volk, houdt hij een goed toezigt op zijn land, en waarschuwt de politie, geeft bij rustverstoringen en oproer daarvan kennis aan het bestuur, en gaat die zoo veel doenlijk zelf tegen, om de zeer eenvoudige reden, dat die voor hem schadelijk zijn, en den goeden gang van zaken voor zijn eigen belang gebiedend noodig is.

Dit alles nu moge men den resident van Solo voorhouden, het helpt niet. Bovendien is de bewering, dat de kultures voor de Europesche markt nadeelig zouden terugwerken op de padi-kultuur, ongegrond ten opzigte van de gronden, door de landhuurders zoowel in het Solosche als Djokjokartasche in huur bezeten. Dat beweren kan alleen voortvloeijen uit onbekendheid met den waren toestand van de suiker- en indigo-kultures in die residentiën. Mogelijk ook is dit oordeel gegrond op hetgeen de heer VAN DER PANT destijds geschreven heeft, in het *Tijdschrift voor Nijverheid*, met betrekking tot de indigo-kultuur in de Gouvernements-landen. Wij willen aannemen, dat er veel waars is in hetgeen door hem beweerd werd. Wij hechten veel aan de lessen van de wetenschap; maar wij vragen of men niet voorzigtig moet zijn met het onvoorwaardelijk aannemen der door dien heer gekonstateerde resultaten, die slechts korten tijd en als ter loops door hem zijn onderzocht. Mij althans komt het voor, dat elke plant een zeker bestanddeel uit den grond wegneent, al is het ook geen indigo. Hetzelfde zal plaats hebben bij iedere kultuur, de een meer de andere minder. Is reeds het tegenwoordige standpunt der wetenschap op die hoogte, dat zij van alles rekenschap, op elke vraag een beslissend antwoord weet te geven? Zijn alle inwerkingen van klimaat, lucht, water enz. op verschil-

lende gronden, alle invloeden op de vruchtbaarmaking van den grond, voldoende bekend? Heeft de natuur voor ons geen geheimen meer? Immers de veeljarige ondervinding in het Djokjosche heeft voldingend bewezen, dat het kwaad van den invloed van de indigo-kultuur op die der padi grooter voorgesteld wordt, dan in de werkelijkheid bestaat. Op geen land aldaar is die kultuur tot dusverre daardoor benadeeld geworden, terwijl men integendeel kan aantoonen, dat de padi-kultuur steeds gelijken tred heeft gehouden met die der indigo.

Dáár is veel gedaan voor nieuwe ontginningen. Vruchtbare, dorre gronden, waar geen water op kon gebragt worden, zijn door volharding, moeite geldelijke opofferingen, door het aanleggen van dammen en waterleidingen, tot vruchtbare sawah's (rijstvelden) herschapen. Daarmede is ook tegelijk de indigo-kultuur toegenomen; bovendien heeft men, behalve voor water, aanzienlijke sommen besteed voor bemesting; de resultaten zijn dan ook, in vergelijking met de uitkomsten, die het Gouvernement van de indigo bij zijn kultuurstelsel verkregen heeft, aanzienlijk te noemen; want in de Vorstenlanden worden 60, 70, 80 ja zelfs meer ponden per □ bouw van 500 Rijnl. roeden aan produktie verkregen, terwijl die van het Gouvernement jaarlijks de helft bereikt. Men mag dus gerustelijk aannemen, dat, in stede dat de grond zou zijn uitgeput, deze integendeel meer in vruchtbaarheid is toegenomen, hetgeen natuurlijk gunstig op de kultuur van padi moet terugwerken.

Maar bovendien hebben wij uit eene goede bron vernomen, dat die zelfde heer VAN DER PANT, te vroeg helaas! aan de wetenschap ontrukt, later gedurende zijn verblijf te Djokjokarta, zelf verklaard heeft, leed te gevoelen van zijn opstel gepubliceerd te hebben; want volmondig moet hij hebben erkend, dat de indigo-kultuur, gelijk die daar door partikulieren geschiedde, alle aanmoediging verdiende en zijne bewering krachteloos maakte; zoo zelfs dat hij van plan was, zijne vroegere bewering door een ander opstel terug te nemen.

Zonder nu te willen onderzoeken, of het niet de pligt was van den resident van Solo, om zich op de hoogte te stellen van den waren toestand der verschillende kultures in de residentie onder zijn beheer gesteld, door zich plaatselijk bij de verschillende landhuurders te komen vergewissen, willen wij toch aanvoeren, wat tot verschooning kan gezegd worden. Dat een oud militair niet met kultures bekend is, kan niemand hem ten kwade duiden. Dat zoo iemand blijft bij eene eens opgevatte opinie, is mede te begrijpen. Maar dan vragen wij toch: waarom laat het Gouvernement iemand in eene betrekking, waarvoor hij ongeschikt is? Hij is waarschijnlijk een uitstekend hoofdofficier, maar voor resident van Solo deugt hij niet!

Doch het is tijd dat ik eindige. Van bovenstaande mededeelingen kunt Gij, daar waar het U nuttig voorkomt, gebruik maken, zonder ze evenwel als van mij afkomstig bekend te stellen. Ik behoef U zeker niet te zeggen, waarom ik deze geheimhouding verlang.

VORSTENLANDEN, 25 Augustus 1858.

Kort nadat ik U mijnen vorigen schreef, heeft de publikatie van het nieuwe reglement op de landverhuur in de Vorstenlanden ons eindelijk eenige verademing gegeven. Maar 't is gebleken, dat wij buiten den waard, of liever buiten de residenten van Solo en Djokjo, hadden gerekend. Immers door hunne handelingen is de toestand der landhuurders, ook na het uitvaardigen van het reglement, even onzeker gebleven. Om U op de hoogte te stellen van hetgeen, sedert ik U schreef, in de Vorstenlanden is voorgevallen, dien ik de zaak van boven op te halen.

Het nieuwe reglement op de landverhuur in de Vorstenlanden werd ons door den opperlandvoogd, als een Kersmis-geschenk, op het einde van 1857 geschonken. Ieder landhuurder was verheugd eindelijk die onzekerheid, die hem zoo lang drukte, opgeheven te zien. Die vreugde maakte ons blind; want, ofschoon dat reglement oogenschijnlijk in eenen liberalen geest is gesteld, waren er toch reeds dadelijk enkelen, die daarin iets onbepaalds zagen, iets waaraan men eene tweeledige uitlegging kon geven: een stuk met twee handvatsels. De uitkomst heeft de waarheid hiervan maar al te zeer bewezen.

Naauwelijks was het reglement uitgevaardigd, of men kon al spoedig in de couranten lezen, dat de keizer van Solo 12,000 jonken land voor nieuwe landhuurders disponibel had gesteld. Om strijd spoedde men zich daarop naar Solo, om nieuwe landen in te huren, om nieuwe ondernemingen te beginnen. Van alle kanten kwamen liefhebbers opdagen; men reed en roste om het hardst, om de eigenaren in de Vorstenlanden op te zoeken, ten einde hunne gronden in te huren. Zelfs ambtenaren, nog in dienst van het Gouvernement, nog in funktie, schroomden niet openlijk met anderen te konkurreren en den resident over hunne zaken te spreken. Het gevolg van dit alles was, dat de Javaansche grooten met hooge eischen voor den dag kwamen; dat enkelen hun ongehoorde pachten durfden bieden, geld in voorschot gaven, zelfs zonder 's Gouvernements goedkeuring, en, zonder het zegel van den keizer te hebben verkregen, dessa's van de eigenaren overnamen, om met hunne ondernemingen zoo spoedig mogelijk te kunnen beginnen.

Maar helaas! eene ongelukkige gebeurtenis bedierf al die plannen. De keizer van Solo, sedert lang reeds lijdende, kwam in 't midden der maand Mei l.l. te sterven, en de kroonprins, pangeran BELJ, werd in diens plaats door het Gouvernement aangesteld. Deze benoeming verwekte algemeene vreugde; immers men wist, dat de pangeran BELJ een vriend was der Europeanen, en een voorstander van de landverhuur, daar hij als pangeran zelf zijne eigen dessa's in huur had aangeboden, enkelen in huur had afgestaan en daarop voorschotten genoten. Men verwachtte dus alles goeds, — maar 't kwam verkeerd uit. De resident van Solo had het anders besloten. Bij het verschijnen van het nieuwe reglement scheen het, dat nu toch het geliefdkoosde plan, tegenover uitdrukkelijke bevelen van het Gouvernement, niet langer kon volgehouden worden. Maar 't was niet

meer dan schijn. De resident bleef van meening, dat het gevaarlijk was, het Padjangsche, die korenschuur van Djokjo, voor nieuwe ondernemingen van suiker en indigo open te stellen. En 't gelukte wonder wel die meening door te drijven. Iets, dat in dien tijd ieder landhuurder voor onmogelijk hield, gebeurde. Naauwelijks was de pangeran BEIJ, keizer, of ziet! hij vaardigt het bevel uit, dat de suiker- en indigo-kultuur in het Padjangsche verboden wordt. De resident was in de gelegenheid, een maand na de aanstelling van den nieuwen keizer, den Gouverneur-Generaal dat verbod persoonlijk te overhandigen, toen hij zich te Batavia bevond, naar sommigen willen om zich te verantwoorden.

De algemeene verwondering en verslagenheid, die dat verbod van den keizer te weeg bragt, was groot. Aan den eenen kant kon men niet begrijpen, hoe de keizer zoo inkonsequent kon zijn, aan den anderen kant, hoe men het had aangelegd, om dat resultaat te verkrijgen.

De schok was hevig, de ontevredenheid was in hooge mate geklommen. Ieder moest zich terug trekken, en nog spoediger dan de landhuurders waren komen opdagen, trokken zij af. Doch enkelen waren te ver gegaan, en hadden reeds gelden voor nieuwe landen voorgeschoten. Hierdoor is nu eene stagnatie gekomen, eene onzekerheid geboren, die zeer ten nadeele strekt voor nieuwe ondernemingen in het Solosche, die voortduurt tot dit oogenblik, omdat het Gouvernement geene beslissing schijnt te nemen, en alles op de lange baan schuift. Men is nu verlangend te weten, hoe de regering in deze zaak zal handelen. Het Gouvernement wenscht de landverhuur in het Padjangsche, voornamelijk ter uitbreiding der suiker- en indigo-kultuur, in de hand te werken — en de keizer van Solo is er *nu* tegen! Zal het toegeven of zal het den keizer tot andere gedachten brengen, door een anderen resident voor Solo te benoemen? Het gerucht op Solo wil, dat de resident zal ontslagen worden. Indien dit waar is, moeten wij en het Gouvernement en de landhuurders daarmede geluk wenschen, want 't zou dwaasheid zijn, om hem nog langer aan het bestuur te laten; terwijl voor de laatsten daardoor welligt de gezigteinder opheldéren zal, als het Gouvernement een geschikt persoon in zijne plaats laat optreden, die meer liberaal, meer voor den vooruitgang is. Dat achtjarig bestuur van den tegenwoordigen resident is niet zeer gelukkig geweest.

Maar hetgeen na dit alles nog de meeste verwondering zal baren, is, dat diezelfde resident, zoo als verzekerd wordt, nog vóór zijn aftreden, van den tegenwoordigen keizer diens lustverblijf Tegal Gondo, met 6 jonken land daarbij, tegen *f* 1000 's jaars pacht, voor 10 jaren in huur heeft genomen in dat zelfde Padjangsche, waar hij altijd elke suiker-, elke indigo-onderneming met alle mogelijke middelen heeft tegengegaan, om er, zegt men .... raad eens .... om er .... suiker te planten! Indien dit gerucht waar is, zou het inderdaad tot de zonderlingste gevolgtrekkingen aanleiding geven. Maar wij mogen het niet gelooven, en houden het slechts voor een gerucht.

Dit is de toestand in het Solosche, maar onderzoeken wij nu ook eens hoe het er in Djokjo uitziet.

Daar had men sedert lang op het nieuwe reglement gewacht, niet zoo zeer voor nieuwe inhuringen maar voornamelijk voor de verlenging der kontrakten met de verschillende eigenaren der gronden, waaruit de indigo ondernemingen reeds bestonden. Naauwelijks was dat reglement bekend, of ieder haastte zich, de verlenging met de eigenaren te sluiten, en maakte daarvoor nieuwe stukken gereed, om die, na ze in handen van den nieuwen resident, die eenige maanden te voren in plaats van den resident BUIJN was opgetreden, te hebben gesteld, aan het Gouvernement ter goedkeuring op te zenden. Niemand voorzag het gevaar, dat hem boven het hoofd hing, want men had veel vertrouwen in den resident, die zich ten gunste van de landverhuur had uitgelaten en aan de landhuurders bescherming had toegezegd. Hij stond als een soliede, liberale en fashionable man bekend. Wie kon dus denken, dat hij op het ongelukkige denkbeeld zou komen, waardoor ondernemingen, die reeds bijna 20 jaar hadden gebloeid, op ééns in een toestand geplaatst werden, nog onzekerder en gevaarlijker dan nieuwe nog te scheppen ondernemingen. Wat al moeite, inspanning, geldopofferingen, schulden hadden de eersten al niet gekost, om het tot die hoogte te brengen, waarop zij den laatsten tijd waren gebragt; en nu gingen alle aangewende pogingen, om ze tot dien bloei op te voeren, verloren; nu werden ze aan wisselvallige kansen overgeleverd, doordien de resident aan het nieuwe reglement eene uitlegging gaf, die niemand daarin had gezocht of meende te kunnen vinden. De resident bewoerde, namelijk, dat het nieuwe reglement alleen spreekt van „verlenging na afloop van ¾ gedeelte van den tijd van nieuwe huur-kontrakten, na 1859 aangegaan;" immers de oude kontrakten liepen eerst met 1859 ten einde; alsdan moest ieder der landhuurders op nieuw vragen aan het Gouvernement, om als landhuurder te worden toegelaten; er kan dus, volgens hem, geen sprake zijn van de verlenging der *oude* huurkontrakten maar wel van *nieuwe*. Daarbij was het zijne bedoeling, de inhuur van de gronden der verschillende ondernemingen, na expiratie der oude huurkontrakten in 1859, aan de publieke konkurrentie over te laten. De resident wil de zaken hier op denzelfden leest geschoeid hebben, als die in de Gouvernements-landen, met betrekking tot suiker- en koffij-kontrakten met het Gouvernement, door de Tweede Kamer verlangd wordt. Volgens hem ontbreken er in het nieuwe reglement overgangs-bepalingen van het oude provisionele reglement op het nieuwe; — het eerste was immers, in het nieuwe reglement, met 1° Januarij 1858 vervallen verklaard, al mogten de nog loopende kontrakten ook eerst met het einde van 1859 ten einde loopen.

Het gevolg van deze denkbeelden was, dat de resident zich niet geregtigd achtte, de ingekomen rekesten, waarbij de verschillende huur-kontrakten ter verlenging aan het Gouvernement werden toegezonden, aan den Gouverneur-Generaal in te dienen, maar hij zich verpligt rekende, 's Gouvernements beslissing ten deze vooraf in te toepen. De rekesten en kontrakten bleven dus liggen op het residentie-kantoor, en mogten al enkele

landhuurders die stukken ter goedkeuring regtstreeks aan het Gouvernement hebben ingediend, de regering nam daarom toch geen beslissing; die rekesten werden tot heden onbeantwoord gelaten. Een paar landhuurders echter, die de verlenging hunner oude huur-kontrakten als nieuwe inhuur hadden behandeld, kregen, zegt men, de verlangde goedkeuring. De landhuurders, zich hierop bezwaard gevoelende, dienden gezamenlijk, in twee rekesten, door allen geteekend, hunne vertoogen bij de regering in, waarbij zij het voor hen nadeelige van eene dusdanige uitlegging van het nieuwe reglement voordroegen en 's Gouvernements beslissing verzochten. Die rekesten zijn sedert Mei en Junij ll. reeds verzonden, en nog is daarop geen antwoord. Voor een blooten niets beteekenenden vorm, worden de belangen van zulke bloeijende ondernemingen, van zoo vele huisgezinnen opgeoffèrd, de welvaart van Djokjokarta, van handel en industrie in de waagschaal gesteld; en dit alleen, om een ongerijmd, onbruikbaar denkbeeld, eene schoone utopie, na te jagen.

Immers is het een hersenschim, wanneer men, even als men in de Gouvernements-landen met koffij- en suiker-kontrakten *wenscht* te handelen, de kultuur-ondernemingen in de Vorstenlanden voor de publieke konkurrentie wil opstellen. De toestand daar of hier verschilt hemelsbreed. Daar behooren de gronden, waarop eene koffij- of suiker-onderneming gedreven wordt, aan het Gouvernement als souverein, dus aan één persoon, die daarover, na expiratie van een kontrakt, naar goedvinden kan beschikken. Hier daarentegen zijn de ondernemingen zamengesteld uit gronden van honderde eigenaren, die ieder voor zich een klein stuk gronds, de een grooter de andere kleiner, en afwisselende van ½ jonk van 500 Rijnl. roeden tot 10 jonken hoogstens, als kontingent tot het geheel aanbrengen, en die allen gezamenlijk het terrein van elken ondernemer uitmaken. Afgescheiden van de inspanning, die het kost, om uit zoo vele onzamenhangende kleine deelen een goed geheel te vormen, waarop eene onderneming kan worden tot stand gebragt, ongeacht de geldopofferingen die ten koste gelegd zijn, de waarlijk groote menschenkennis, het onuitsprekelijk geduld, de toegevendheid, welke er vereischt worden, om met zulk eene bonte menigte van Javaansche eigenaren, met zulke absurbe, onbillijke, ja soms met den besten wil ter wereld voor inwilliging onvatbare eischen hunnerzijds, tot een goed resultaat te komen; niettegenstaadde dat alles, zoude men geneigd zijn, reeds goed werkende en voor alle partijen, zoowel voor 't Gouvernement, den Javaan als den planter voordeelgevende en bloeijende ondernemingen, aan onzekere kansen weder bloot te stellen, en tot een wissen ondergang te voeren, door ze aan de konkurrentie over te geven!

Stel u dezen toestand maar eens voor. Welke zullen de gevolgen daarvan zijn? Dat eene soliede onderneming, door de menigte konkurrenten, van goed en groot, slecht, klein en onaanzienlijk wordt, ja mogelijk niet eens tot stand zal kunnen komen. Zulk een land zal dan versnipperd, verbrokkeld worden in zoo veel kleine deelen, als daarvan eigenaren bestaan. Stel u daarbij voor den geest de verdeeling der sawah's en tegals onder de Javanen, 't geen juist de groote moeijelijkheid daarstelt, om een aan-

eengeschakeld geheel te vormen. Welk eene verwarring zal daaruit geboren worden, niet alleen met opzigt tot de velden zelven, maar ook met betrekking tot dammen, waterleidingen, wegen, om die te bezigen voor indigoaanplantingen, besproeijingen en het noodige transport voor de indigobladeren naar de fabrieken. Daarbij is men dan niet altijd meester van het water, noch bestaat overal gelegenheid om een indigo-fabriek te bouwen. Van daar, dat men door die konkurrentie alles zoude bederven, alles zoude ten onderste boven keeren, wat eens goed en soliede was. Buitendien, hoe zouden het die landhuurders maken, die nog met schulden bij kooplieden van Samarang of elders bezwaard zijn en, ingevolge konsignatie-kontrakten, aan de levering van eene zekere hoeveelheid indigo gebonden zijn? Doch waartoe u nog meer gevolgen opgesomd? Waartoe een tafereel opgehangen van die schromelijke verwarring, welke het onvermijdelijk gevolg zoude zijn van eene dergelijke absurde toepassing van het anders groote nut der konkurrentie!

Maar, zult ge zeggen, tot dus ver hebt gij nog alleen aan uw eigen belang de zaak getoetst, maar gij verliest het belang van den Javaan uit het oog, waarvoor immers de resident en het Gouvernement moeten waken. Gij vergeet het regt, dat ieder eigenaar heeft, om met zijn goed te kunnen doen, wat hij verkiest en wat hem het meeste voordeel zal geven. Hij kan dus zijn grond even goed aan u als aan een ander in huur afstaan, en hij zal natuurlijk die persoon kiezen, die hem het meest daarvoor betalen wil. Wij antwoorden: dat is volkomen waar, ik betwist het niet. Maar veroorloof mij de vraag: gelooft gij niet, dat het beter is, dat de Javaan zijne gronden, voor een *dubbele*, *drie-*, *vierdubbele pacht*, dan hem anders te beurt valt, aan den Europeaan kan verhuren? Keurt gij de landverhuur goed als zij voor alle partijen voordeel oplevert? Of keurt gij haar af en verlangt gij, dat zij onmogelijk wordt? Dat nu wordt zij met dit nieuwe stelsel van zoogenaamde konkurrentie.

Gij moet of het eene of het andere kiezen; beiden kunnen niet hand aan hand gaan. Aan de eene zijde het onbeperkte genot van hun regt voor de Javanen en vrije konkurrentie, maar geen landverhuur, met voordeel voor alle partijen; aan de andere zijde eene geringe beperking van dat regt, maar met de landverhuur en de voordeelen die zij oplevert. Dat regt, in onbeperkten zin uitgeoefend, zal goede, groote, soliede ondernemingen versnipperen, verbrokkelen, in oneindig kleine deelen splitsen en verdeelen, in de war brengen, om niet anders over te laten dan een skelet, ontdaan van vleesch, bloed, zenuwen en spieren, een geraamte tot niets nut.

Velen, die met de landverhuur niet bekend zijn, verkeeren in het denkbeeld, dat de Javaan zijn waar belang niet begrijpt, dat hij zijn voordeel niet kent, dat hij verschalkt wordt door den Europeaan en dat dus èn de resident èn het Gouvernement hem de hand boven het hoofd moeten houden, door hem tegen de landhuurders te beschermen. Maar ik bid u, onderzoek eens, hoe het in Solo en Djokjo daarmede werkelijk gesteld is, en gij zult bevinden, dat welligt juist het omgekeerde waar is. De Javaan

moge minder kennis, minder overleg toonen in het bevorderen zijner geldelijke belangen, maar hij is veel slimmer en sluwer in de middelen, waarmede hij zijn doel, veel van zijne landhuurders te trekken, tracht te bereiken. Zoudt gij gelooven, dat het meermalen gebeurt, dat de verhuurders hunne handteekeningen op kontrakten, kwitantie's, als anderzins gesteld, bepaaldelijk ontkennen?

Nu heeft het denkbeeld van den resident reeds die nadeelige uitwerking op den Javaan uitgeoefend; dat zij zich niet meer gebonden achten door vroeger, door hen schriftelijk toegezegde, beloften van verlenging hunner huurkontrakten. Daarvoor hebben zij reeds gelden, voorschotten en geschenken genoten. Maar door de handelwijze van den resident zijn zij geheel in de war gebragt; zij meenen nu geheel vrij te zijn in hunne vorderingen. Zij begrijpen niet, waarom het Gouvernement zich zoo zeer met hunne zaken bemoeit, waarom zij met den Europeaan niet kunnen transigeren zoo als hun dat goed dunkt.

Velen zijn er die ongerust beginnen te worden, die wantrouwen opvatten, die 't Gouvernement verdenken, dat het hun hunne landen welligt wil afnemen. Immers als zij bij een landhuurder komen, om hunne gronden weder voor 20 jaar te verhuren, en daarop voorschotten vragen, dan antwoordt deze: ik kan u die niet geven, alvorens het Gouvernement mijn kontrakt met u heeft goedgekeurd en bekrachtigd. „Maar waarom duurt het zoo lang mijnheer", antwoordt hij dan, „gij hebt mij dat nu al zoo dikwijls gezegd; ik zie daar geen einde aan."

Gij zoudt denken dat, gelijk de Javaan bescherming verdient, die ook den Europeaan niet kan geweigerd worden. Gij vergist u. Een enkel voorbeeld! Art. 15 van het nieuwe Reglement bepaalt, dat landhuurders aan de Javaansche eigenaren niet meer dan één jaar voorschot op de pacht mogen geven: de voorschotten, die dat bedrag overschrijden, worden van geene waarde beschouwd, daar zij niet invorderbaar zijn. Wanneer nu het Gouvernement zich strikt aan dit artikel wilde houden, zou het in de noodzakelijkheid zijn, ook den Javaan te verpligten, zijn regt van meer voorschotten te *vragen* op te geven, zou het hem moeten dwingen, zich bij een jaar voorschot van den huurder te bepalen. Maar dat doet de regering niet; zij laat hem geheele vrijheid zoo veel jaren voorschot te *vragen* als hij verkiest. Dit artikel op te volgen is dan ook voor landhuurders eene bepaalde onmogelijkheid. De Javaan wil geen stuk grond afstaan voor één jaar voorschot; hij is niet eer te vreden voor dat hij 5, 10, 15 of 20 jaar voorschot heeft gelangd. Maar dus doende voert gij hem ten verderve, zult ge zeggen. Volstrekt niet! Dit zou het geval zijn, wanneer de landhuurder hem het geheele bedrag der pacht over 20 jaar in voorschot gaf; hij zou in korten tijd dat geld verbruikt hebben en op nieuw zijne gronden willen in pacht geven, om slechts aan geld te komen; hij zou het den landhuurder daarmede bitter lastig kunnen maken. Maar daarom ook voorkomt deze het, door hem, de helft, een derde, een vierde enz. van het bedrag der jaarlijksche pacht over dat getal jaren in

voorschot te geven, en betaalt hem overigens tweemaal 's jaars, op de feesten „Moeloed" en „Poeassa", het hem toekomende, na aftrek der bovengemelde voorschotten.

Wanneer men nu nagaat, dat de Javaan, zonder eenen Europeschen huurder, zijne velden aan zijne bekels, ondergeschikten, slechts voor een vierde, een derde, de helft van de pacht kan verhuren, die hij thans bij den Europeschen huurder kan bedingen, dan springt het in het oog welke voordeelen hij meer geniet, wanneer hij zijne gronden aan eenen Europeaan verhuurt. Deze toch durft hem, naar gelang zijner gronden, twee, drie, ja soms vier malen meer geven, dan hij van zijne eigen landslieden kan bedingen. Hij zou zich, buiten hem, met zoo veel minder moeten te vreden stellen. Hij geniet, behalve de vroegere jaarlijksche pacht, die hij genoot voor zijn onderhoud, *nu* het voorregt van een surplus dat hem instaat stelt, aan zijne andere behoeften en genoegens den vrijen teugel te vieren.

Wanneer men met de werkelijke toedragt der zaak goed bekend is en deze omstandigheden weet, zonder nog te letten op de menigte andere voordeelen, die het gevolg zijn van de landverhuur in de Vorstenlanden, dan bevreemdt het ons zeer, dat het Gouvernement met die zaak zich steeds zoo huiverig betoont, door zich overal in te willen mengen, eene omstandigheid, die eer ten nadeele dan ten voordeele van de zaak strekt. Wij willen daarbij niet eens in aanmerking nemen, dat de landverhuur in 't politiek belang is der regering; wij laten de kwestie in het midden, of zij het regt heeft, zich te mengen in transaktiën tusschen twee partijen, die beiden in staat zijn voorwaarden te stellen, welke in beider wederkeerig belang liggen. Wij durven zelfs beweren, dat, zonder die bemoeijing, de zaken veel beter zouden gaan dan thans; alles zou veel geregelder afloopen; men zou zelden of nooit van klagten en oneenigheden hooren, en zoo wel Javaan als Europeaan, zouden er zich wel bij bevinden. Omtrent de inhuringen van landen in de Vorstenlanden moeten de huurders zich toch onder de Javaansche wet stellen. En dit is billijk, want die wetten zijn zeer goed en onpartijdig, en geheel ingerigt voor de praktijk; terwijl daarentegen die, welke door het Gouvernement vervaardigd worden, theoretisch misschien zeer fraai, in strijd zijn met de Javaansche gewoonten en gebruiken, en bovendien, in vele opzigten, doelloos, belemmerend, ja soms geheel onuitvoerbaar.

Maar wil men dan toch nog restrikties? Welnu, maak dan alléén de toelating van landhuurder in de Vorstenlanden van het Gouvernement afhankelijk, maar laat overigens alles vrij. Waartoe moeten al die andere toestemmingen dienen? Waartoe al die eischen, in het Reglement, van rekesten, van namen, van dessa's, van pachtvoorwaarden, van kaarten en wat niet al meer. Zal dit het Gouvernement iets wijzer maken? zal het misbruiken, verkeerdheden en onbehoorlijkheden voorkomen? Ik beweer integendeel, dat ze er door zullen toenemen. 't Zal een wet wezen, die niet kan worden nageleefd, gelijk er op Java zoo veel zijn. Een enkel voorbeeld. Niettegenstaande allerlei preventieve bepalingen tegen buiten-

landers en voornamelijk Chinezen, sluiten deze ongestoord en ongestraft onderhandsche overeenkomsten met Javanen in de Vorstenlanden en elders, planten vrijelijk en doen wat zij verkiezen; zoodat wel beschouwd deze buitenlanders hierin weder, als overal elders, meerdere voorregten genieten, dan inlandsche kinderen en geboren Nederlanders.

Aldus is de toestand te Djokjo. De spanning en de onzekerheid zijn groot en hoogst nadeelig voor den goeden gang van zaken. Wij willen hopen, dat de resident zijne verkeerde zienswijze zal inzien en herstellen, en dat het Gouvernement, door een spoedige beslissing te nemen, nog dat kwaad zal voorkomen en verijdelen, dat er anders wiskunstig het gevolg van zal zijn.

VORSTENLANDEN, 25 October 1853.

..... Uit mijnen vorigen brief zult gij gezien hebben, dat de resident van Djokjokarta, na de publikatie van het nieuwe reglement, plotseling bewerde, dat met dit nieuwe reglement eene geheel nieuwe orde van zaken was ingetreden. Al de verklaringen van de Ministers van Koloniën, zoo menigmalen afgelegd, al de daarop gegronde overeenkomsten voor de toekomst, al de door huurders in de landerijen gestoken kapitalen voor het graven van kanalen, het aanleggen van wegen, het oprigten van fabrieken, dat alles, meent de resident, kan thans niet beletten, dat de Djokjokartasche landhuurders, door het intreden der nieuwe orde van zaken, al hunne aanspraken en regten, uit overeenkomsten met de verhuurders der landen voortspruitende, verloren hebben. Dat alles is vernietigd. De Djokjosche landhuurders staan gelijk met elken bewoner van Java, zelfs met elken Nederlander in Nederland. Alles is vervallen aan de eigenaren der landen; de pensen en de huurders moeten, als zij 't goedvinden, niet alleen nieuwe kontrakten sluiten, waarbij de, uit vroeger kontrakten verkregen, regten in geene aanmerking komen, maar zij moeten zelfs op nieuw weder vragen, of landhuurders te worden.

Zoo denkt de resident er over. Gij kunt u voorstellen, welk een algemeen verslagenheid er onder ons heerscht. Nu blijkt het, hoezeer het despotism nog op Java heerscht, en welke groote despoten vooral de residenten binnen zijn! De landhuurders hebben zich tot den Gouverneur-Generaal gewend. Zij hebben zich beroepen op hetgeen vroeger door den Minister van Koloniën, naar aanleiding van interpellaties van den heer VAN HOËVEL, in de Tweede Kamer is gezegd. Zij hebben aangetoond, dat er in het nieuwe reglement een groot verzuim is gepleegd, dat men namelijk vergeten heeft er overgangsbepalingen in te brengen, en dat dit de eigenlijke oorzaak is der zonderlinge opvatting van den resident, en der daaruit voortgekomen verwarring. Zij hebben den Gouverneur-Generaal onder 't oog gebragt, dat zij onschuldig zijn aan deze omissie, en er dus ook niet voor behoeven te boeten. Zij hebben, op grond van dit alles, verzocht, dat hunne regten, voortvloeijende uit, met de vorsten aangegane, overeenkomsten, mogten worden gehandhaafd.

Maar helaas! wat is geschied? Bij besluit van 7 October ll. hebben zij op dit verzoekschrift eene afwijzende beschikking ontvangen! Zij zijn eenvoudig verwezen naar het nieuwe reglement, en hun is te kennen gegeven, dat, indien zij regtmatige klagten hadden, zij zich tot den resident hadden te wenden!

Begrijpt gij dat? Tot den resident! Maar nu is het juist die resident, over wien zij zich beklagen. 't Is de uitvoering van 't reglement, door dien resident, welke hen in ongelegenheid brengt. 't Is die resident, bij voorbeeld, die hen dwingen wil, weder aanvrage te doen, om landhuurders te worden, alsof zij 't nooit geweest waren, in strijd met hetgeen te Soerakarta heeft plaats gehad. Daar hebben verscheiden landhuurders, dadelijk na de publikatie van het nieuwe reglement, goedkeuring gevraagd op de verlenging hunner kontrakten, en ook dadelijk verkregen, zonder dat ze vooraf een verlof verzocht hadden, om landhuurders te worden, 't geen ze reeds waren! Er wordt te Djokjo dus, onder de werking van 't zelfde reglement, met eene andere maat gemeten dan te Solo. De absurditeit, die men daar eischt, verlangt men hier niet. Tegen zulk eene, en meer dergelijke, handelingen van den resident zoekt men bescherming bij het Gouvernement, — en nu verwijst de regering de belanghebbenden met hunne klagten naar dienzelfden resident! Zulk eene handeling is den heer PAHUD waardig!

De resident van Djokjokarta heeft reeds eene publikatie uitgevaardigd, dat de bestaande kontrakten met 1859 hebben opgehouden. En 't gaat van kwaad tot erger. Nu staat een nieuwe publikatie voor de deur, waarin te kennen wordt gegeven, dat de eigenaren der landen, in 't sluiten van overeenkomsten voor 't verhuren hunner landen, geheel vrij zijn. Daarvan zal 't gevolg wezen, dat elke schavuit vroeger gesloten verbindtenissen, ontvangen voorschotten enz. vergeten zal, en het eigendom van een voeger huurder en ontginner aan een ander voor een hooger prijs mag overdoen!

Nog éene bijzonderheid! Men verlangt thans van ons naauwkeurig opgemaakte kaarten van onze gehuurde landen! Maar landmeters zijn er niet! Men verlangde dat ook van den heer L., die een mooi hut-kontrakt in het Blitarsche heeft ontvangen, maar die vroeg uitstel, e hem is toegestaan, bij besluit van 8 November l.l., dat hij de kaarten Ler maar moest leveren. Hoe meet men hier toch met verschillende mate

De resident van Soerakarta, de heer B., is dan toch eindelijk ontslagen, en vervangen door den heer N., tot dus verre resident van Pakalongan. Zal hij het beter maken? Zullen de landhuurders in hem een onpartijdigen beschermer vinden? De tijd zal het leeren.

Bijdrage tot de kennis van de residentie Soerabaja.

DOOR J. HAGEMAN JCZ.

(*Vervolg van den* 20sten *jaargang* II, 104.)

§ 40. Het getal der Chinezen en van hunne afstammelingen heeft te Soerabaja, met de distrikten zamen genomen, in de volgende jaren het volgende bedragen:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Zamen.
1836	553	621	855	2029
1846	880	841	1222	2943
1850	940	932	1126	2998
1851	974	961	1124	3059
1852	1109	931	1216	3256
1853	1132	931	1183	3246
1854	1483	1185	1619	4287
1855	1093	904	1189	3186
1856	1262	993	1529	3784
De juiste bevolking in de stad en voorsteden, was:				
1851	940	932	1126	2998
1853	1109	931	1234	3274
1854	1114	909	1251	3274
1855	1081	885	1340	3306
1856 stad	906	741	1155	2802
voorsteden	184	162	124	470
1857 stad	700	631	1057	2388
voorsteden	206	110	80	396
ommeland	21	9	18	48
distrikten	361	260	376	997
1857 in de afdeeling, totaal	1288	1010	1526	3824

Hieronder zijn niet gerekend de Chinesche afstammelingen, die Mohammedaansch en Christen geworden zijn; hun getal zal echter de honderd niet overschrijden. De telling laat te wenschen over; van daar de groote verschillen, en de schijnbare vermindering in de laatste jaren.

§ 41. Van de totalen der aanwezige bevolking verkrijgt men, bij de erdeeling in twee hoofddeelen, als volgt:

	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Zamen.
1850 in de stad	1607	1551	3158
1851 „	1614	1556	3170
1852 „	1779	1478	3257
1853 „	1792	1482	3274

		Mannelijke.	Vrouwelijke.	Zamen.
1854 in de stad		1787	1487	3274
1855 "		1800	1585	3385
1253 "	en ommel.	2047	1737	3784

De bewegingen onder dit deel der bevolking maken de tellingen op zekere tijdstippen veel verschillend; van daar dat de massa, die zich gewoonlijk in de distrikten beweegt, en op 900 of 1000 koppen kan gesteld worden, grootendeels tot de stads bevolking wordt getrokken.

§ 42. De bewegingen onder de Chinezen worden opgegeven als volgt:

	Geboren.	Overleden.	Huwelijken.	Aangekomen.	Afgegaan.
1850	66	99	86	104	183
1851	71				
1852	72	125	39	244	38
1853	127	111	52	104	123
1854	75	128	44	42	23
1855	62	144	23	23	21
1856	88	128	51	11	10
Gemiddeld	80	123	43	88	59

§ 43. Het getal der in China geboren Chinezen, mannen, kan niet worden opgegeven. Alle de vrouwen zijn op Java of elders in den archipel geboren. Van de mannen zal de helft buiten Java geboren zijn.

§ 44. Van de Chinesche mannen zijn 16 hoofden of ambtenaren, 7 landeigenaren, 4 suikerbereiders op groote schaal, 80 die tot de pachten in betrekking staan, ongeveer duizend handelaars, een 60tal ambachtslieden, en een honderdtal die niets doen, ouden en gebrekkigen, ledigloopers. Ieder Chinees is van nature handelaar, en het gedreven vak of beroep is veelal tijdelijk. Op primo 1857 was het getal der beroepen en bedrijven onder de Chinezen als volgt, in de stad Soerabaja:

Hoofden, landeigenaren en fabrikanten	25
Pachters, onderpachters en koelies	37
Groothandelaars, zeehandelaars	38
Kleinhandelaars, winkeliers.	403
Broodbakkers, ...	4
Geldwisselaars, ...	26
Onderwijzers der jeugd	10
Priesters, (voor de geheele afdeeling)	1
Smids, timmerlieden, wagenmakers, ververs . .	13
Koelies, lieden zonder vast beroep, handlangers.	266
Gaarkeukenhouders, kimlo-verkoopers	3
Ouden van dagen, zonder beroep.	80

§ 45. De meesten dezer mannen leven in eene huwelijks-vereeniging die tweederlei is, namelijk:

1°. of gehuwd volgens Chinesche wijze, met eene Chinesche dochter, en zamenwonende en werkende.

2°. of gehuwd en zamenwonende op Javaansche wijze met eene Javaansche vrouw of Chinesche dochter. Weinigen leven geheel celibatair. Bij

de Chinezen is de vrouw evenwel eene medehelpster en handelares, op wier schouderen de last drukt van alle huisselijke zaken, zonder dat zij mag deel nemen aan uithuizige vermaken. De Chinees kent geene vereering der vrouw; deze blijft buiten alle beschaving en wereldkennis, en is slechts een middel tot zeker doel.

§ 46. De verspreiding der Chinezen in de distrikten zal nader behandeld worden. De aankomst in en vertrek uit de stad, zoo landwaarts als zeewaarts, is menigvuldig. Het domicilium blijft echter grootendeels in de stad. De meeste binnenlandsche Chinezen wonen te Sidoekari, 15 palen bezuiden de stad, alwaar 188 mannen, 160 vrouwen, 109 jongens en 125 meisjes wonen, te zamen 582 zielen.

§ 47. De te Soerabaja wonende geboren Chinezen zijn van Quangtong, Emoei, Tjoesan, en eenige noordelijke kustplaatsen. Uit de binnenlanden of zuidelijke kuststreken zijn er weinig. De Malayo-Chinezen zijn meerendeels op Java geboren. Al de beambten zijn ingeborenen. Het onderscheid tusschen uit- en inlandsche Chinezen is alleen op te merken, aan het meer gevleeschte ligchaam en de vloeijende tongval, tegen de magere, knookige, met hortende klanken kakelende nieuwelingen of Sinke's.

§ 48. De door de Chinezen beoefende of uitgeoefende eeredienst is gering te achten. Geleerdheid in 't afgetrokkene is eene zeldzaamheid; bonte rumoer makende aanstalten bij overlijden, op feesttijden, of maansstanden, is de uitoefening in uitwendige vertooning; inwendige valt te betwijfelen. Eenige Chinezen zijn Mohammedaansch geworden, en leven als Javanen; anderen zijn gedoopt, en gaan als Europeanen gekleed. Het getal van ieder is gering en zeker geen dertigtal. De vereering van den Thay-pak-koeng is de uiterlijke vorm der eeredienst van de in China geboren Chinezen; de inboorlingen hebben Chinesche met Mohammedaansche ideën vermengd. De vereering der dooden en praalvertoon zijn schering en inslag. Zie omtrent den Jong-Thay-pak-koeng het *Bataviasche Tijdschrift voor Land-, Taal- en Volkenkunde*, deel IV, bl. 97.

§ 49. Onder de vreemde Oosterlingen worden geteld, alle uitlandsche Mohammedanen en hunne afstammelingen, die afzonderlijke volksklassen vormen. Hier onder zijn begrepen:

1°. Arabieren en hunne afstammelingen.
2°. Maleijers uit alle oorden van den Archipel.
3°. Indiërs van Coromandel, Malebar, Goedjrat, Madras.
4°. Bengalezen uit de golf van Bengalen.
5°. Makassaren, Boeginezen, Balinezen, Mandharezen.

Onder de Indiërs, gezegd „Mooren", zijn eenige Hindoes.

§ 50. Onder de Arabieren sorteren alle inboorlingen van Arabië, Perzië, Egypte en andere oorden van Afrika, bijzonder Abyssinië, alsmede hunne afstammelingen, verwekt bij vrouwen uit den Archipel. Deze Mohammedanen zijn alle kooplieden, die zelden vrouwen met zich voeren, en overal huwen, waar zij eenigen tijd verblijf houden. Hun aantal was in de volgende jaren, in de stad Soerabaja:

Arabieren en afstammel.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Zamen.
In 1846	87	45	39	117
1847	108	46	48	202
1848	115	40	40	195
1849	143	50	88	281
1850	135	75	81	291
1851	145	84	53	282
1852	155	86	86	327
1853	140	93	58	296
1854	193	88	62	347
1855	120	50	180	250
1856	171	103	290	564

§ 51. Deze afwisseling van cijfergetallen heeft tot oorzaak, het bijrekenen van jonge lieden onder de kinderen, en van lieden van den overwal, met tulbanden en als Arabier gekleed, doch van Maleisch-Arabische herkomst, zoo als van Malakka, Palembang, Borneo en andere landen. De vrouwen zijn van inlandschen oorsprong, daar er uit Arabië zeldzaam vrouwen overkomen. De verhouding der geslachten was als volgt:

	Mannelijk.	Vrouwelijk.
In 1850 begin	258	183
einde	372	290
1852 alle Arab. klassen	421	326
1853	233	158
1855	331	233
1856	301	218

De verschillen in totaal, met de boven aangegevene cijfers, kunnen niet opgehelderd worden, omdat de bepaalde Arabische volksklassen niet genoegzaam afgescheiden zijn. De vorenstaande getallen duiden alleen de verhouding aan der geslachten in den boezem der gemeente en volksklasse (Bangsawan arab).

§ 52. De veranderingen en bewegingen onder deze volksklasse waren in de volgende jaren:

	Huwel.	Geboort.	Overl.	Aangek.	Vertrokk.
1850	25	18	10	83	100
1852	27	22	17	160	322
1853	23	32	38	502	522
1855	12	20	12	493	483
1856	35	45	29	712	635

§ 53. Onder de 171 mannen, op primo 1857, waren 3 hoofden, 3 landeigenaren, 8 kontraktanten met het Gouvernemant, 1 onderwijzer, 1 priester, 152 handelaren en 2 zonder beroep. In de stad bewonen de Arabieren eene eigene wijk, en hebben zij een eigen gebedenhuis. Alle zijn Mohammedanen van de sekte van HHANAFI, met weinige uitzonderingen. Hunne leefwijze is morsig, even als hun eten en hunne kleederen. Dit ziet minder op de Arabo-maleijers uit den Archipel. De geboren Arabieren zijn meerendeels onbeschaafde, magere, kust- en berg-lieden. Even als bij de Chinezen de zwijnen, zoo zijn bij de Arabieren de bokken huis- en voe-

dingsdieren. De herkomst der geboren Arabieren is van neder- of gelukkig Arabië en de kust der Roode Zee. Hun getal is ongeveer honderd. Egyptenaren telt men een tiental, Abyssiniërs een twintigtal.

§ 54. Alle de Arabieren, degelijken en afstammelingen, dragen tulbanden, kale hoofden, lange kleederen. Gastvrijheid is bij hen eene niet beoefende deugd. De zeevarenden zijn jegens ondergeschikten en afhankelijken inhalig, trotsch, onmeêdogend. De vrouwen worden als huisdieren behandeld, en mogen enkel des avonds buiten 's huis komen, onder geleide. Verscheidene geboren Arabieren bezitten een groot vermogen, door den handel verkregen.

§ 55. Onder de Maleijers worden begrepen, alle Mohammedanen van uitlandsche herkomst en uit den Archipel. Alhoewel vermengd met Javanen, is de Maleische afstammeling kenbaar aan zijn zucht voor den handel, zijn meestal geschoren hoofd, met een doek bedekt volgens eigenaardige omwikkeling; voorts aan de snid en dragt der overige kleedingstukken.

§ 56. De telling van de Maleijers grschiedt gewoonlijk gezamenlijk met die van de Mooren, Makassaren, Balinezen, en andere vreemde overwalders, wijl deze allen onder één hoofd sorteren. De volgende cijfers hebben echter geene betrekking op de Mooren of Indianen buiten den Archipel geboren, en gewoonlijk geheeten Kling en Kodja.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Zamen.
1850	532	336	490	1358
1851	457	269	591	1317
1852	454	245	548	1247
1853	423	231	421	1075
1854	436	229	424	1089
1855	219	192	258	669
1856	258	187	168	613

Bij de telling der twee laatste jaren zijn alleen de echte Maleijers genomen, en de overige als landzaten bij de Javanen gevoegd.

§ 57. Van de 258 mannen in 1856 waren 8 wijkhoofden, 20 groot- en 115 klein-handelaren, 7 geldwisselaars, 25 ambachtslieden, 6 schoolmeesters, 66 bedienden en koelies, en 16 zonder beroep. Hun handel is echter meer in 't klein, dan die der Arabieren, en hunne vaartuigen zijn ook minder groot. Even ijverig als de Chinezen, zijn de Maleijers, als Mohammedanen, evenwel minder levendig en werkzaam. De levenswijze is Javaansch; alleen de gewoonten bij huwelijken wijken af. Van Maleische geleerdheid is niet veel blijk, te Soerabaja.

§ 58. De bewegingen onder deze volksklasse waren in de laatste jaren:

	Huwel.	Geboort.	Sterfg.	Aangek.	Vertrokk.
1850	26	14	16	—	—
1852	27	29	22	—	—
1853	29	24	41	350	164
1854	30	20	24	185	191
1855	11	13	30	—	—

De vertrekkende en aankomende personen worden meestal met andere

volksaarden zamen gerekend, waarom wij nader een zoo veel mogelijk algemeen overzigt zullen beschouwen.

§ 59. De eerdienst der Maleijers is die van MOHAMMED, en de naam alleen van dezen volksaard is onafscheidelijk van die leer. De Maleijers hebben echter geen vaderland meer, maar blijven, even als de Chinezen, overal Maleijer in sluwheid, geveinsdheid, zeerooverachtigen moed, vleijerij en onopregtheid, zoodat het waar Maleisch karakter een Chineesch alphabeth in studie is. De vrouwen zijn niet of weinig van de Javaansche onderscheiden. De Maleische taal is de lingua franca, niet alleen te Soerabaja, maar over geheel Java, tusschen vreemdelingen, en zelfs over alle eilanden van den Archipel. De zuivere tongvallen zijn echter zeer onderscheiden, even als de geschrevene taaltakken.

§ 60. Gewoonlijk worden met de Maleijers de Mooren zamen gerekend. Deze Mooren, gezegd „Kling" en „Kodja", zijn Indiërs van de vaste kusten, deels nog Hindoes, maar allen quasi Mohammedanen. Hun getal is niet sterk, en was in de volgende jaren:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Zamen.
1850	26	14	96	136
1852	23	14	74	111
1853	24	13	77	114
1855	26	17	52	95
1856	26	22	30	78

§ 61. De vermindering is ontstaan door het tellen van de afstammelingen bij de Maleijers, de Arabieren, of de Javanen. Alle de vrouwen zijn van Java geboortig. Als eene zeldzaamheid acht men het zien ter aarde bestellen van een Moor, Kling of Kodja. Hunne kleederdragt is eenigzins eigenaardig. In stede van tulband of hoofddoek draagt de Moor een kalotje zonder klep. Zijn gelaat is zwart, mager, gespierd, vol uitdrukking; neus spits, beenen dun en dor, hoofd kaalgeschoren, 't ligchaam in lange kleederen steekende.

§ 62. Alle de Mooren zijn kleinhandelaren in lijnwaden en edelgesteenten, rondventers of rondreizende kooplieden. Onder hen zijn twee hoofden, één schoolmeester, één priester en één zonder beroep.

§ 63. De veranderingen en bewegingen onder de Mooren, waren als volgt:

	Huwel.	Geboort.	Sterfg.	Aangek.	Vertrokk.
1850	2	4	3	27	7
1852	6	7	6		
1853	6	11	12	30	73
1854	4	8	2	30	28
1855	3	3	5	9	39
1856	1	4	2	45	24

§ 64. Na de Mooren en Maleijers, gewoonlijk in eene kategorie begrepen, telt men de Bengalezen of Opperindianen, die eene geheel afgescheiden volksklasse vormen. Velen van hen zijn afstammelingen van die Sepoy-

soldaten, die onder het Engelsch bewind te Soerabaja lagen. Anderen zijn gewezen zeelieden, laskars, handelaars. Hun getal beliep, in:

	Mann.	Vrouw	Kind.	Zamen.
1846	37	20	48	105
1847	40	20	31	91
1848	40	14	30	84
1850	25	10	69	104
1852	32	16	58	106
1853	29	15	64	108
1855	27	13	35	75
1856	33	18	29	80

§ 65. Van deze 33 mannen zijn 18 kleinhandelaren, 11 handlangers, knechts, laskars, koelies, 1 kerkelijk persoon, 2 hoofden, en een is zonder beroep. Hunne kleeding is gelijk de Moorsche; evenzeer als deze zijn de Bengalezen weinig gevleescht, en donkerbruin van kleur. Hunne eeredienst is uitwendig de Mohammedaansche, maar met zeer veel Hindoesche denkbeelden en handelingen, zoodat zij soms eene nabootsing van den rondgaanden tempel van Jaggernaut (Djagatnata) van Benares vertoonen, als ook sabelgevechten, genaamd „assanoesin," (Hassan en Hoessin.)

§ 66. De veranderingen en bewegingen onder deze volksklasse waren in in de jaren:

	Huwel.	Geboort.	Sterfg.	Aangek.	Vertrokk.
1850	4	4	3		
1851	4	3	4		
1852	4	7	11		
1853	11	11	14	60	43
1854	5	6	4	10	12
1855	5	5	6	9	24
1856	5	4	5	51	28

De vrouwen zijn eveneens van Javaanschen — ten minste van Maleischen — oorsprong, daar men niet kan verzekeren, dat er één geboren Bengaalsche, Coromandaalsche, Malebaarsche of Ceylonsche, Mohammedaansche of Hindoesche, vrouw te Soerabaja is.

§ 67. De laatste klasse van vreemde oosterlingen of ingeborenen zijn de slaven, van Bali, Guinea en de andere Australische eilanden, Celebes of eenige oost-Archipel-eilanden herkomstig. De geboren slaven, in den vreemde opgedaan, uit den vreemde aangebragt, zijn tegenwoordig hoogst zelden, daar de aanvoer sinds een kwart eeuw verboden is. De meeste zijn ingeborenen van den Archipel, afstammelingen van verkochte menschen. Deze heeten „anakh mâs", wanneer zij in één huisgezin, bij eene familie dienstbaar, zijn geboren. De kinderen van dezen heeten „anakh-inten". Het eerste beteekent „goud-waardige", en het andere „juweel-kinderen". Zij behooren tot de vaste huisgenooten, als vaste bedienden. Het aantal dezer dienstbaren was:

	Mann.	Vrouw.	Kind.	Zamen.
1815				3682
1836	330	443	150	923
1847	263	290	97	650
1850	166	214	65	445
1852	186	224	132	552
1853	193	224	167	584
1854	188	228	157	573
1855	200	239	174	613
1856	212	258	198	668

§ 68. Het schijnbaar vermeerderd aantal is in de laatste jaren ontstaan door het meer voldoen van de slavenbelasting, zijnde de eenige kontrôle op het aantal lijfeigenen. Deze kontributie à *f* 2.55 (een dollar) 's jaars, bedroeg in de volgende jaren:

1840	voor	682	mannen	en vrouwen.	*f* 1,739.10
1844	"	581	"	"	- 1,481.45
1845	"	569	"	"	- 1,450.95
1848	"	480	"	"	- 1,224.00
1849	"	433	"	"	- 1,004.18
1850	"	380	"	"	- 969.00

Uit deze opgave, van zeven tot zeventien jaren geleden, kan men de gedurige werkelijke vermindering van het aantal lijfeigenen beschouwen. Deze lijfeigenen zijn deels bij Europeanen en gelijken, deels bij Chinezen, deels bij Mohammedanen. Wanneer men het geheel getal in zes deelen verdeelt, dan komen er drie voor de Europesche, twee voor de Chinesche en één op de Mohammedaansche volksklassen. De kinderen beneden de acht jaren zijn buiten de belasting begrepen.

§ 69. De dienstbaarheid der slaven is verschillend. Bij de niet-Europesche klassen hebben de mannen bepaalden arbeid, en zijn de vrouwen tot iets gemeenzamers dan huisselijke dienst bestemd; bij de Europeanen zijn de mannen grootendeels bedienden, lijf-, stal-, keukenknechts. Een groot deel oefent ambachten of bedrijven uit, muzijkant, smid, timmerman, metselaar, en voor vele slaven wordt de belasting betaald, schoon zij zelven vrij wonen, buiten huis en bediening. De vrouwen zijn of huis- lijf- keuken-bedienden, uitventsters, makelaarsters; de kinderen zijn huisgenooten, speelkameraden, kleine handlangers. De west-Indische denkbeelden van slavernij zijn op Java gelijk aan de "geschiedenis van BLAAUWBAARD", in kinderhersenen overwogen. De laatste vendutie van slaven werd gehouden te Soerabaja, door schrijver dezes ex officio, in Maart 1855. De drie opgeveilde mannen, voor *f* 50: verkocht, werden dadelijk vrijgegeven.

§ 70. In de kleeding zijn de lijfeigenen weinig te onderscheiden. De vrouwen bij Europesche familiën dragen meestal korte witte baadjes en roode geruite geweven kains. Eenige familiën geven aan deze vrouwen zilveren buikbanden en anderen opschik. De uitlandig geboren vrouwen zijn meerendeels minder goed van voorkomen dan de ingeborenen, in wier

aderen bij velen sporen van Europeesch bloed te zien zijn. Aangaande de denkwijzen of denkbeelden van de klasse der slaven, over de eerdienst; valt weinig te zeggen, daar als 't ware ook de ziel dienstbaar is. De slaaf of slavin geleidt de meesteres of den meester zoowel naar de tempelen van de Roomsche, de Protestantsche, de Islamitische leer, als naar de offeranden voor de Chinesche demons, denkbeeldige goden en gedrochten, de Javaansche offerplaatsen ter eere van overgeleverde Boeddhistische geschiedenissen, en de Christelijke vermakelijkheden. Aan de opvoeding der slaven wordt bij de Europesche klassen meer moeite besteed, dan aan die der vrije huisgenooten en bedienden.

§ 71. Onder den naam van „inlanders" verstaat men alle Javanen en Madoerezen van geboorte of herkomst, en allen, die, op Java geboren, afstammelingen zijn van de andere uitlandsche Mohammedaansche volksstammen en klassen. De hoofdverdeeling der Javaansche, gezegd „inlandsche", bevolking bestaat in landbouwers en geen-landbouwers, veldbewoners en stedelingen, of bezitters van rijstvelden en geene, betalers van belasting op het bedrijf en grondhuur en landrenten, ongerekend de militairen, die uit allerlei in- en uitheemsche natiën zijn zamengesteld.

§ 72. Vóór het begin van de omwalling der stad, was de inlandsche bevolking rondom de Europesche, Chinesche en vreemde oostersche kampong-wijken gelegen, digt opeen gebouwd. Sinds 1835 zijn de Javaansche wijken verdrongen naar buiten, voor 't aarde- en waterwerk der vesting. Deze veranderingen zijn echter beter te denken bij den tijdgenoot, dan te beschrijven. De gevolgen doen zich in alles gevoelen wat tot de levensbehoeften behoort.

§ 73. Eene naauwkeurige telling in 1855 gaf het volgend resultaat, vergeleken bij 1857.

	Stad.	Voorsted.		
Wijken of kampongs, 1855.	48	103		
1857.	44	103		
— Zielen 1855.	31,669	39,882	zamen.	71,551
Landbouwers, handwerkers.	24,699	35,982		60,581
Bedienden.	3,100	600		3,700
Militairen.	1,923	100		2,023
Koelies.	200	3,000		2,200
Slaven. (zie boven.)	498	200		668
Gevangenen.	600	—		600
Bannelingen.	620	—		620
Leprozen.	59	—		59
— Zielen 1857.	42,170	39,692	zamen.	81,862
Landbouwers, ambachtsl.	31,740	39,162		70,902
Bedienden.	3,700	180		3,880
Militairen. (Junij.)	2,023	50		2,073
Koelies.	3,200	300		3,500
Gevangenen. (Junij.)	367	—		367
Bannelingen.	640	—		640
Leprozen.	60	—		60
Zeelieden.	450	—		450

§ 74. De „ommelanden" van Soerabaja strekken zich uit, om de oost noord-oost, noord, noordwest, tot aan zee, (zie § 16), om de west en zuidwest tot aan de kalkheuvel-landen van Goenong-gendeng, om de zuid aan de delta distrikten van Djengolo. Deze ommelanden, gesplitst in twee distrikten, Kotta, (voor het westerdeel,) en Djabakotta, (voor het zuider en oosterdeel,) hebben de volgende bevolking:

		1855.	1857.
Dessa's:	om de west.	129	120
	om de zuid- en z. o.	82	18
Gehuchten:	om de oost.	122	220
	zamen.	333	358
Inlandsche bevolking:	om de west.	26,345	26,345
	om de oost.	31,552	50,560
	om de zuid.	20,623	7,997
	zamen.	78,520	84,002

Alle de om de west liggende dessa's hier bedoeld, met de bevolking, behooren onder het distrikt Soerabaja, de stad; en alle de om de zuid, zuidoost en oost liggende dessa's en wonende inlanders behooren tot het distrikt Djabakotta, (buitensteeds.) Deze beide divisiën hebben afzonderlijke Javaansche opperhoofden. Bij de behandeling der distrikten zullen de overige statistieke gegevens omtrent de inlandsche bevolking bijgebragt worden. De onbepaaldheid en bewegelijkheid der inlandsche bevolking, behoorende tot de stad en tot de ommelanden, doet het bezwaarlijk voorkomen om een afgescheiden opgave voor de stad en voorsteden, afgescheiden van de ommelanden, op te geven, voor zoo veel aangaat de huwelijken, geboorten, sterfgevallen, aangekomenen, vertrokken personen, de bedrijven als anderzins. Wat aangaat de huwelijken bij de Javanen, is de beteekenis luttel, daar zoowel de adat als de geloofsleer den man vrijlaat, om op éénen dag meerdere vrouwen te huwen, te ontslaan, te nemen of wegtezenden. Van meer weźenlijk belang zijn de cijfers der geboorten en sterfgevallen. Voor de stad, en voorsteden en westelijke ommelanden waren die als volgt:

Distrikt Kotta:	Geboorten.	Sterfgev.	Aangek.	Vertrokken.
1849	1776	1478	1930	1663
1850	1976	1566	426	
1851	1475	2208	244	niet met
1852	1987	1642	801	zekerheid
1853	2257	1861	543	op te ge-
1854	1998	1539	809	ven, van
1855	2044	1769	840	de stad.
1856	2672	2146	1190	

§ 75. Van de geboren kinderen stierven er als kind, of liever bij de sterfgevallen waren kinderen als volgt:

1849	738
1850	661
1851	797

1852	742
1853	835
1854	636
1855	750
1856	902

§ 76. Bij schatting kan men de bedrijven der Javanen, voor zoo veel de stad en voorsteden aangaat, stellen op:

900 Timmerlieden, schrijnwerkers, breeuwers.
500 Grofsmeden, ijzerwerkers.
190 Koperslagers, geelgieters, draaijers.
150 Lederwerkers, schoenmakers.
100 Kleermakers, linnenwerkers.
100 Goud- en zilversmeden.
150 Bleekers en kleederwasschers.
150 Zeilmakers en lijkers.
300 Metselaars, steen- aardewerkers.
3500 Koelies, handlangers voor alles.
500 Ledigganger zonder arbeid.
50 Gezagvoerenden en overbrengers.
450 Tempeldienaars en priesters.
50 Handelaren en uitventers, mannen.
3900 Bedienden, mannen en vrouwen.
150 Makelaarsters, koopvrouwen.
300 Batiksters en weefsters.
1000 Zeelieden.
1500 Visschers.
200 Vertooners van vermakelijkheden.
700 Publieke vrouwen.
120 Handelsbedienden.

De overige bedrijven, handwerken, neeringen en handteeringen zijn menigvuldig in soorten. De Javaan blijft echter niet aan eenig bepaald bedrijf. Van den wapenhandel als militair, gaat hij over als bediende bij iemand, en hij kan even gemakkelijk landbouwer, koeli, visscher, handlanger worden. De aarde- en steen-werken voor den vestingbouw te Soerabaja zijn opgeworpen door landlieden, waarvan velen meer dan honderd palen verre kwamen, om eenige dagen te werken, voor eenige duiten loon, en daarna weder huiswaarts te keeren, — zonder eenig gereedschap of kennis of begrip van het verrigte. Alleen de voorgang en aanduiding van meer geoefenden, Europeanen en anderen, was de wegwijzer in alle gevallen. Geen onderscheid is er te zien onder de handwerkslieden van eenig bijzonder vak; evenmin bestaat er naijver, ambachtstrots of afscheiding van stand, noch wangunst over meerder gewin of achteruitstelling van minder geoefenden en minder loon verdienenden. De half naakte koeli maakt zijn hof bij dezelfde rijst-, tjau-, sigaren-verkoopster, of aan eene warong (gaarkeuken), waaraan de netjes gekleede huisbediende zich

nederzet, — en bij wie de mandoer, de tokobediende, de soldaat, de ambachtsman evenzeer gekscheert, — in alle eer en deugd.

De Javaan van Soerabaja verschilt in vele opzigten van dien uit midden-Java. De vermenging met Madoerezen en andere overwalsche archipelbewoners, heeft hem in kleeding, taal en zeden eenigzins van de echt-Javaansche type verbasterd, maar vooral is de omgang met Europesche, Chinesche en Indische en Arabische volksstammen van grooten invloed geweest op zijne nationaliteit. Eerst op eenige palen afstand van de stad treft men weder zuiver Javaansche typen aan : maar men kan zeggen, dat er in de stad en jurisdiktie weinigen van die typen gevonden worden.

§ 77. Wij deelen thans de vroegere bevolkings-cijfers voor de stad en jurisdiktie hieronder mede.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Jongens.	Meisjes.	Zamen.
1815	8424	10061	6089	—	—	24574
1837						78668
1849	24491	26796	33596	16845	16751	84884
1850	24563	26845	33075	17084	16991	85483
1851	24571	26832	34067	17024	17043	85470
1852	24752	27041	35298	17549	17740	87062
1853	24828	27210	35502	17643	17859	87540
1854	24869	27416	35674	17699	17975	87959
1855	24927	27482	35858	17750	18108	88277
1856	24992	17552	36013	17835	18178	88557

Deze opgave is die der vaste ingezetenen van de stad en onderhoorigheid, gezegd „het distrikt Kotta Soerabaja", zijnde de stad, voorsteden en westelijke ommelanden. De tijdelijke bevolking, militairen, bedienden, koelies, gevangenen, zeelieden, is hieronder niet begrepen. Deze tijdelijke bevolking kan alleen nabijkomende worden opgegeven; zij zal afwisselende van 5 tot 8000 bedragen. Er worden alle jaren ongeveer 15 à 20,000 inlandsche passen uitgereikt *); de militairen, de zeelieden, de ambtenaren, die geene passen nemen, bedragen een paar duizend jaars.

§ 78. Thans zullen wij de tijdelijde bevolking beschouwen. Van de ingezetenen, die daartoe behooren, maken de militairen en hun aanhang de meerderheid uit. Hun getal was als volgt:

1840

	Mannelijke
Officieren :	
Europeanen	59
Inlanders	2
Minderen :	
Europeanen	270
Inlanders	513
Afrikanen	109
Zamen	953

1851. Maart	Mannen.	Vrouw.	Kinder.	Zamen.
Europeanen	720	10	10	740
Afrikanen	231	—	20	251
	951	10	30	991

*) 1854, 18570; 1855, 18983; 1856, 14186; 1857 tot Oct. 13499

1851 Maart.	Mann.	Vrouw.	Kinder.	Zamen.
Per transport.	951	10	30	991
Amboinezen	168	30	20	218
Inlanders	1036	900	8430	2366
Djajang's	26	10	30	66
Bedienden	30	20	—	50
Totaal	2206	970	3511	3686
1856. December.				
Europeanen	661	4	31	696
Afrikanen	3	—	—	3
Inlanders	1177	666	172	2015
Europ. officieren	72	26	18	116
Inl. "	2	1	3	6
Djajangs	26	10	6	42
Totaal	1941	707	230	2178

1857. Junij,					1857. Ultimo. Mannen.	Vrouw.	Kinder.	Zamen.
Europeanen offic.	72	26	31	129	83	24	38	145
mind.	813	11	22	846	1017	38	50	1105
Afrikanen	2	1	1	4	2	—	—	2
Inlanders, offic.	1	1	2	4	1	1	2	4
mind.	1164	632	180	1976	1418	781	176	2375
Totaal	2052	617	236	2959	2521	844	266	3631

De zeelieden, Europesche en Inlandsche, zijn niet juist op te geven. Het aantal schepen van oorlog en handel, Europesche en Inlandsche, is zeer afwisselend. Daarbij is hun verblijf aan boord niet wel op rekening van de stadsbevolking te stellen. Men kan 't gemiddeld aanwezig aantal zeelieden stellen op 500, mannen en gevolg.

Eene andere tijdelijke bevolking is die der gevangenissen. Het aantal was doorloopend, in de volgende jaren:

1851 5100, gemiddeld — 661 dwangarbeiders.
1852 4377, " — 630 "
1853 4418, " — 689 "
1854 5144. " — 669 "
1855 4273, " — 632 "
1856 4979, " — 647 "

Van Soerabaja werden verzonden, bannelingen:

1851 630 koppen.
1852 603 "
1853 669 "
1855 485 "
1856 492 "

Onder de Javaansche ballingen te Soerabaja zijn begrepen (1856): een sulthan van Bantam, met vrouwen, broeders, kinderen; voorts vier gewezen regenten, zonen van kjai ADIPATI SOERO ADI NEGORO, die door DAENDELS tot ridder geslagen werd, en kleinzonen van kjai SOERO PERNOLLO, de eerste kompagnie's regent in den oosthoek; en eindelijk nog zes onderscheidene hoofden van minder aanzien, allen met gevolg.

De sulthan van Bantam is de 19de in volgorde der gewezen heerschers

over westelijk Java, thans oud 48 jaren, sinds 1833 te Soerabaja als staatsgevangene, woonachtig in de zuidelijke voorstad, wijk Padjagallan. Zijn inkomen is *f* 15,375 's jaars, hetgeen hem bij gedeelten van *f* 400 alle tien dagen wordt uitgekeerd. Zijne schulden zijn veel; zijne levenwijze is geheel lijdelijk, daar hij, zoo goed als zinneloos, beheerscht wordt door eene zijner vrouwen, een kreupel schepsel, dat het elephantiasis heeft, en wier broederen en zoon een geheel ordeloos leven leiden, zoodat bij het ruime inkomen de levenswijze, zoowel als de huishouding, elendig mag genoemd worden. De verkwistende, trotsche en vrijpostige manieren dezer familie doen alle medelijden met de gevallen grootheden op zijde stellen voor onverschilligheid, zoodat te naauwernood aan vijf personen van de honderd te Soerabaja bekend is, dat de laatste titularis over een voormalig rijkje, van zoo veel beteekenis, zich alhier in de achterbuurt verbergt, als een paddestoel in de duisternis.

De 16de sulthan van Bantam leefde in Soerabaja in ballingschap van 1808 tot 1848. De 17de eveneens, van 1826 tot 1847. Beiden liggen begraven op het kerkhof van Ngampel, in het N. O. deel der stad. De plaats is aan weinigen nog in het geheugen gebleven, en door niets gekenmerkt.

Van hunne vrouwen en kinderen, zoowel als van de Cheribonsche sulthansfamilie, leven nog verscheidene afstammelingen te Soerabaja. Alle grootheid is verdwenen. Zij genieten grootendeels pensioenen van den lande.

§ 79. Het aantal priesters te Soerabaja is ongeveer 20; dat der kerk- of tempelbedienden en aanhang is ongeveer 760. De hadji's, bedevaartgangers van Mekka of Riau, beloopen 160 in getal. Deze cijfers waren voor de stad en voorsteden van Soerabaja, in de volgende jaren:

	Hadji's, Javaansche.			Javaansche priesters.	
	Vertrokken.	Teruggekeerd.	Aanwezig.	Priesters.	Naaleep.
1852	17	7	119	13	433
1853	27	8	117	18	863
1854	38	26	151	18	763
1855	82	14	167	18	763
1856	29	17	160	18	763

Onder de cijfers in de laatste kolom zijn begrepen, alle de moedin's en merboet's der kampongs en dessa's, in 't geheele distrikt der stad. Iedere wijk, kampong, dessa heeft een priester, voor de bediening bij huwelijken, sterfgevallen, feestelijke gelegenheden, voorbidding, besnijdenis, soms ook voor 't onderwijzen van kinderen. Het is er verre af, dat bij een dezer kerkbedienden eenige grondige kennis van theologie, zelfs van den *Koran* bestaat, en onder de hadji's vindt men er geen enkele, die de *Koran* verstaat, begrijpt, of zich afgetrokkene denkbeelden vormen kan, zonder vooroordeel. De kwaliteit van hadji of priester bestaat in een tulband of wrong van wit of groen linnen, een lang wit hemd, waarover soms een andere gekleurde tabbaart, en sandalen; voorts in eenigen eerbied, een meer zorgeloos leven, dat in luiheid of vadsigheid ontaardt.

§ 80. Sinds 1809 is een deel van de stad en de ommelanden van Soerabaja overgegaan in partikuliere handen, bij verkoop, opdragt of schenking, in bruikleen, onder zeker servituut. Onder het Hollandsch Gouvernement, 1808—1811, werden de landen en gronden door het Gouvernement, als titularis van 't eigendomsregt, regelmatig verkocht ten voordeele van 's lands kas, wegens geldgebrek. Tijdens 't Engelsch Gouvernement, 1811—16, werden de landen in bruikleen afgestaan, tegen erfpacht als anderzins. Deze opdragten waren zeer kort, en in weinige punten vervat, als:

1. De begiftigde verbond zich, het Engelsch Gouvernement bij te staan, en het welzijn der bevolking en der landen te bevorderen.

2. De begiftigde verbond zich om alle heere- en gedwongen diensten, de belasting „oewang-grabak", de koffijtuinen te doen ceseeren, omdat die door het Engelsch Gouvernement waren afgeschaft.

3. Het Gouvernement beloofde, geene onbetaalde of gedwongen diensten van de bevolking te zullen vorderen, maar naar markt- en arbeidsprijs te zullen betalen; de bruggen, wegen en waterleidingen op de landen kwamen echter ten laste van de bevolking.

De overtredingen van deze voorwaarden vernietigden de schenking *).

§ 81. Het aantal landen, destijds in partikulieren eigendom overgegaan, gesplitst, verdeeld, vereenigd, vermengd, en het aantal erven en gronden, in later tijd door 't Hollandsch Gouvernement bij koop afgestaan, is veelvuldig, en minder geregeld op te geven. Bijna alle de ommelanden om de zuidwest, zuid en oost, en grootendeels alle erven binnen de stad en voorsteden, zijn partikulier eigendom. Van de 305 kampongs en dessa's onder de jurisdiktie der stad (kotta) zijn er 151, en van de 189 dessa's in het ommeland (Djabakotta) zijn 84 partikulier, vrij of zoogenaamd „merdika". Alzoo zijn van de 528 wijken, kampongs en dessa's, 225 partikulier.

§ 82. De bevolking dezer vrije landen, gronden en erven was en is als volgt:

	Kotta.	Djabakotta.	Zamen zielen. (Javanen.)
1849	31493	13667	45160
1850	31833	13715	45548
1851	31924	13739	45663
1852	32475	13905	46380
1853	32676	13979	46655
1854	32878	14024	46902
1855	34928	14123	49051
1856	33110	14087	47197
1857	33000	14084	44084

§ 83. Alle deze cijfers behooren tot de eigenlijk gezegde inlanders. Het

*) De verkoopingen, schenkingen als anderzins van gronden en landen onder het Hollandsch (1808—11) en Britsch (1811—16) Gouvernement op Java, beliepen in het gewest en de afdeeling Soerabaja de volgende cijfers, (bevolking onbekend):

I. Hollandsch Gouv.	Stadsgronden.	Voorsteden.	Ommelanden.	Verkoopschat.
	vierkante Rh. roeden.	14,835¼	62,249¼	—	Rdl. 112,766
	vierk. morgen	—	—	morgen 1803	„ 115,807
II. Britsch Gouv.	roeden.	14,066¼	roed. 39,438	m. 2386	„ 309,306
	Zamen	roeden. 28,901¾	roed. 101,687¼	m. 4249,	Rdl. 537,879

aantal Europeanen, en vreemde Oosterlingen zal hoogstens een paar duizend bedragen. De uitgestrektheden kunnen niet worden opgegeven. De eigenaars der vrije landen zijn deels Chinezen, deels Arabieren, Javanen of Europesche afstammelingen, bij koop, erfenis of overdragt uit de eene in de andere hand overgegaan. Op de eigen erven wonen 1059 Chinezen, 181 Maleijers, 146 Arabieren, 5 Mooren, 5 Bengalezen, gerekend de mannen alleen; van de Europeanen wonen er 124 op eigendomsland, ongerekend de eigen erven. Van de oorspronkelijke bezitters leven er geene meer Van weinige landen is de eigendom eerst in de tweede hand overgegaan; (Djagir, Goenongsari, Manoekan); van sommigen dezer zijn een groot aantal stukken en onderdeelen onstaan bij overerving, (Koepang, Simo,) en weinigen zijn zaamgesmolten.

§ 84. De eigene landen worden gewoonlijk geheten naar de daarop liggende dessa's, dorpen of gehuchten. Het op de volgende bladzijde voorkomende overzigt der namen en bevolking van iedere dessa kan eenig denkbeeld geven van de waarde. De onderhoorige uitgestrektheid lands van iedere dessa bepaalt de uitgestrektheid van het vrije land, (de „wates tanah merdika").

§ 85. Men mag het er voor houden, dat de regtstitel van het eigendomsbezit dezer vrije gronden en landen nog niet uitgemaakt is. Het eigendomsregt van den grond wordt geacht te berusten bij den bewoner, bewerker, ingeboren Javaan, die voor dat regt aan den landsheer een deel der produktie en inkomsten en voordeelen (asil) moet afstaan, op welk belastings- of schatting-deel de waarde van de overdragt in bruikleen, koop, overdragt berust. Volgens dezen grondregel is de boom in de aarde geplant, — zijn die aarde zelve en hare inwendige bezittingen, — de bronnen, wellen, groeven, gewassen, en alles wat aard- of nagelvast is, niet ter vrije beschikking van de titularis landeigenaren (toewan tanah), maar van de opwonende landzaten (orang boemi). De landzaat, die zich met er woon naar elders begeeft, heeft alzoo het regt van toeëigening van alles wat hij zelf, met eigen handen en eigene middelen, geplant en gebouwd heeft, en wat onder zijnen arbeid is opgegroeid; maar omtrent de schatten *in* de aarde te vinden zoude anders worden gehandeld, — volgens een ander denkbeeld van eigendomsregt.

§ 86. Dit regt geeft aan den souverein, — de landsbeheerscher onder welken titel ook, hetzij bij verovering, overgang en overname of afstand, — het volle eigendomsregt op den grond en al wat er in is en er op staat. De ingeborene landzaat, opwoner en bebouwer, heeft dus geen regt, zelfs niet op het gewas dat hij zelf geplant heeft, en dat, onder zijne zorgen, tot rijpheid of bruikbaarheid is opgeschoten. Het gebruik is een leen, tot wederopzeggens toe; en voor dat leen wordt eene pacht of huurschat geheven door den grondeigenaar. Deze eigenaar was, — volgens dit stelsel, — de landsheerscher; en deze was opvolgende, — nadat de delta van Soerabaja uit den schoot der wateren was te voorschijn getreden bij aanslibbing, — de vorst van Modjopait, van Demak, van Padjang, van Mataram, tot 1743, als wanneer SOENAN LAWEJAN, (PAKOE-BOEWONO II),

onder anderen ook Soerabaja afstond „met het regt van opperheerschappij „dat hij tot hiertoe op die landen heeft gehad, — met alle vrijheden, „heerlijkheden en voorregten van souvereiniteit, — in vollen eigendom"; (§ 3, art. 10, reconciliatie akte van 11 Nov. 1743,) en zulks aan de Edele Kompagnie. De genoemde vrijheden, heerlijkheden en voorregten zijn niet omschreven of aangeduid geworden. — In 1800 verving een staatsbewind de Kompagnie. Met de overname der schulden werden alle regten overgenomen. Van 1800 tot 1811 veranderde de souvereiniteit in naam, en in 1811 werd Java, en dus ook Soerabaja, tot konquest verklaart, niet op de landzaten en ingeborene landbezitters, maar op de dominatie, die de souvereiniteitsregten uitoefende, en, op dien grond, zich als eigenaar van den grond voordeed. De konquestors, de Engelschen, beschouwden echter den eigendom zóódanig, dat die zich bepaalde tot het aandeel, dat als rente van den grondbruiker mogt worden geheven. En het was alleen dit renteregt, dat de innerlijke waarde is van den eigendomstitel, gevoerd door de landeigenaren. Regterlijke uitspraken hebben dit begrip eenigzins verwrongen, zoodanig, dat de titularis regt heeft op de steenen, gevormd uit aarde, die gegraven zijn uit den zoogenaamden eigendomsgrond, en op de boomen, groeijende in dien grond, en op de oudheden of kostelijke voorwerpen, op dien eigendomsgrond opgegraven, als ware het eigendomsbezit bij titel, werkelijk doorgaande tot aan 't middelpunt der aarde, en het bruikbezit als ingeborene een illusoire titel.

PARTIKULIERE OMMELANDEN 1857.

OM DE OOST DER STAD.	Zielen.
Toewowo.	89.
Karanggayam.	65.
Gendjeran kedjawan.	264.
„ Boelak.	262.
„ Larangan.	236.
„ dessa.	579.
Taroekan.	83.
Goebeng klingsingan.	84.
„ ketjepit.	42.
„ tengah.	44.
„ doekoe.	
Kradenan.	44.
Godekan.	86.
Kademangan.	28.
Podjok.	162.
Ambengan.	161.
OM DE ZUIDOOST DER STAD.	
Djambangan.	70.
Tangoenan.	93.
Tjoemekok.	180.
Simowau.	194.
Menangal.	261.
Bibis.	245.
Seraten.	44.
Boereng.	27.

		Zielen.
Karangpo.		179.
Korowelang.		84.
Barook.		62.
Karangmendjangan.		33.
Gedongsambongan.		23.
Bagong.		387.
Ginayan.		93.
Poetjangan.		63.
Pandan.		88.
Mrangan.		182.
Djoewengan.		269.
Manjar.		410.
Doekoegedong.		58.
Dimerto.		247.
Kanginan.		128.
OM DE WEST DER STAD.		
Soegian.	Land Manoekan.	800.
Tandes-lor.		230.
„ kidool.		283.
Bandjar.		72.
Manoekan koelon.		875.
„ wetan.		234.
Bibis.		125.
Karangpo.		78.
Brandjangan.		126.

OM DE ZUID DER STAD.	Zielen.		Zielen.
Djagir-doekoe.	116.	Ambengambeng.	357.
" dessa.	375.	Kebonageng.	446.
Wonosrengo-doekoe.	108.	Gessing.	555.
Poengpoengan.	154.	Toebinan.	158.
Sido sremo.	88.	Bambee	139.
Wonokromo-dessa.	481.	Djemoor.	46.
" koelon.	190.	Siwallan.	245.
Patjekan.	445.	Gayoengan.	260.
Ngagel ageng.	755.	Tegalsari.	181.
" tenga.	172.	Dermo.	450.
" awin.	852.	Koepang.	639.
Kalibokor.	830.	Goenongsari.	304.
Gedong.	225.	Denoyo.	133.
Mragen.	46.	Passeroean.	118.
Mroepi.	184.	Banjoeoerip.	197.
Delles.	188.	Pakis.	380.
Bratang.	772.	Groedo.	227.
Kroekat.	140.	Kembangkoening.	296.
Gaboes.	88.	Ketintang.	178.
Djankoengan.	85.	Dadongan.	77.
Ngenden.	154.	Djetis.	228.
Kara.	588.		

STAD EN VOORSTEDEN VAN SOERABAJA.

ZAMENTREKKING DER GEBOORTEN EN STERFGEVALLEN.

Geboorte	Javan.	Europ.	Chinez.	Moor.	Maleij.	Arab.	Beng.	Zamen.
1850.	1976	182	66	4	14	13	4	2209
1852.	1987	165	72	7	29	22	7	2289
1853.	2157	181	127	11	24	32	11	2543
1854.	1998	190	75	8	20	15	6	2312
1855.	2044	168	62	8	13	20	6	2316
1856.	2672	180	88	4	15	45	8	3008
Dooden. Totaal.				Maleij.	Moor.			
1850.	1566	260	99	16	8	10	4	1958
1852.	1642	181	125	22	6	17	11	2004
1853.	1861	229	109	41	12	38	14	2304
1854.	1539	254	124	24	2	15	4	1962
1855.	1769	251	144	31	2	9	3	2209
1856.	2146	231	128	25	2	29	4	2565
Kinder overlijden.								
1850.	661	64	16	—	—	—	—	741
1852.	742	55	18	8	4	—	7	834
1853.	835	56	34	13	4	16	7	965
1854.	636	68	49	8	—	3	2	766
1855.	750	62	58	—	—	5	—	875
1856.	902	68	47	—	1	17	—	1030
Totaal 6 jaren.	Javan.	Europ.	Chinez.	Moor.	Maleij.	Arab.	Beng.	Zamen.
Geboorten.	12834	1016	490	87	115	147	38	14677
Sterfgevallen.	10523	1406	729	27	159	118	40	13002
Gemiddeld.								
Geboorten.	2139	169	83	6	19	24	6	2446
Sterfgevallen.	1754	234	121	5	26	19	7	2166

(Wordt vervolgd.)

Bijdrage tot kennis der kultuur van eenige handelsprodukten van Java.

DOOR H. W. VAN WAELJ.

Het artikel, dat wij thans aan het oordeel onzer lezers onderwerpen, is eigenlijk een vervolg op hetgeen wij eenigen tijd geleden in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* (20ste jaargang II, 26 enz.) geplaatst hebben. Wij stellen ons thans voor de resultaten van studie en ondervinding, door ons verkregen, mede te deelen in de kultuur van kakao, cochenille, kokos en vanille.

Kakao-kultuur. De kakao groeit zoowel op de kustvlakten en alluviale gronden als op de bergvlakten, tot 600 el en daarboven, en zoowel op zware als op ligte gronden, als zij slechts 0,50 el bouwgrond of teelaarde hebben.

Gedurende het eerste jaar nadat de kakao geplant is, zal het niet ondienstig wezen, de plantjes, in zeer drooge moesons van tijd tot tijd te begieten, of zoo er gelegenheid toe bestaat, tusschen de rijen te irrigeren, opdat de grond niet te sterk uitdrooge, en de jonge plantjes er te veel door lijden. Dit is echter in de meeste gevallen geen onmiddellijk vereischte.

Bij het aanleggen der plantage zal men het vroeger door ons beschrevene moeten in acht nemen. Al het daarin voorkomende, betrekkelijk de hellende gronden, het behakken, enz. en in het algemeen, al wat daarin over ontginningen en grondbereidingen gezegd wordt, is hier al mede toepasselijk; 't zij op besloten erven om de huizingen heen (dadahan) 't zij in tuinen of in bosschen.

Evenwel wordt hierbij opgemerkt, dat, hoewel de kakao weinig of geen schaduw behoeft en zelfs geheel vrij en onbeschaduwd voort wil, zij desniettemin onder eenige schaduw best gedijt.

Wat het aanleggen van pepinières of zaaibedden, het overplanten enz. betreft, verwijs ik naar het meermalen aangehaalde werk van R. PORTER, *Landbouw tusschen de keerkringen*, van bladz. 89 tot 91.

Daar de kakao vijf jaren noodig heeft, om tot vollen wasdom te komen en vruchten te dragen, zal men met gunstig gevolg, tusschen de reijen kakao, behakte vruchten kunnen verbouwen. Hierdoor kan men spoedig voordeel van den grond trekken; terwijl het herhaald behakken en roeren, vooral van zware gronden, die steeds los en mul houden, en vrijen toegang aan de dampkringslucht verschaffen, iets waardoor de verdere groei van de kakao aanmerkelijk bevorderd wordt.

Tot dit tusschenplanten kan men zich zeer goed van de bananen (pisang) bedienen, mits deze in 't midden tusschen 4 kakao-boomen geplant worden;

namelijk een in he snijpunt der beide diagonalen, tusschen 4 nabijstaande kakao-boomen getrokken. Daartusschen kan men nog andere behakte vruchten verbouwen, onder anderen maïs, pompoenen, komkommer, enz. zoo mede aardvruchten, als maniok, arawroot, obi, katjang, enz. Men heeft niet te vreezen voor uitputting van den grond; het herhaald behakken en de afval dier vruchten zal ruimschoots teruggeven, wat door die vruchten aan den grond ontnomen wordt.

Ook kan men met gunstig gevolg kakao, met of tusschen kokosboomen, althans in verband daarmede planten. Hierover nader bij de kokoskultuur. In tuinen of besloten erven (dadahan) kan men in het klein ook wel vanille tot tusschenplanting aannemen, waarover wij bij de vanille-kultuur zullen spreken. Deze beide wijzen van tusschenplanten worden nog ten huidigen dage door mij op mijn erf toegepast, op eene open vlakte van ongeveer 5 bunders groot.

Van al het voorkomende bij R. PORTER bldz. 92, over het snoeijen en afnemen der eerste bloesems, heb ik nimmer eenig gunstig gevolg ondervonden. Dat men de boomen vrij en zuiver moet houden van alle zuigloten, parasiten of woekerplanten, ligt in den aard der zaak.

De vernielende insekten, waarvan R. PORTER op bladz. 94 gewaagt, bestaan op Java ook; doch nimmer heb ik hunne vernielende uitwerking zoo vreesselijk bevonden, dat de planter zich er om verontrusten zal. Evenwel mag hij hieromtrent niet onachtzaam wezen. Tot het verdrijven der insekten heb ik met de beste gevolgen gebruik gemaakt van het berooken.

Men vergaart daartoe, tusschen de reijen kakao-boomen, alle afgevallen loof, drooge bladeren, enz. in kleine hoopen van ± 0,50 el hoogte, en overdekt ze met groene onkruid-plaggen of zoden-kruimels enz. Dan steekt men die hoopen bij afwisseling des avonds in brand. Door de bedekking van groen onkruid, plaggen enz. zullen ze met veel rook smeulen en branden zonder vlam; daardoor worden alle insekten verdreven.

Aan ziekten, waarvan R. PORTER gewaagt op bladz. 95, zijn alleen de verouderde kakao-boomen onderhevig. Men dient goed in overweging te nemen, of het bestrijden dier kwalen den arbeid en de kosten wel beloont, en of het niet beter zij, dergelijke verouderde boomen te vellen en den grond met andere vruchten te beteelen.

Wanneer de kakao-vruchten aan het rijpen zijn, vallen vele apen, muizen, eekhoorns, enz. op de rijpe vruchten. Maar, dewijl men dan dagelijks volk in de plantage hebben moet, om de rijpe vruchten af te halen, zullen die plunderaars van zelven weg blijven, indien maar een der plukkers of zijn geleider een jagtgeweer bij zich heeft om er op te schieten. De vrees, door zulk een schot veroorzaakt, verdrijft hen onmiddellijk. Deze plaag is echter bij de kakao zoo erg niet als bij de maïs, waarvan wij vroeger spraken, speciaal nabij zware bosschen.

De wijze van plukken en verdere behandeling van de kakao, vond ik bij R. PORTER, op bladz. 96 tot 98, zeer goed beschreven en alleraanbevelingswaardig.

Ten einde de geoogste en gedroogde kakao tegen insekten te beschermen, heb ik mij met gunstig gevolg bediend van hout of keukenasch of meelkalk, afzonderlijk of vermengd, 't welk ik tusschen de gedroogde kakaozaden strooi. Asch kan men er zelfs ruim en in groote hoeveelheid tusschen strooijen; met meelkalk moet men echter omzigtiger zijn, opdat de zaden niet verbranden. Zoo evenwel goed gezorgd wordt, dat men niet dan goede rijpe vruchten plukt en de zaden goed en ten spoedigste gedroogd worden, zal men minder hinder daarvan hebben. Het spreekt van zelf, dat, bij de afscheping voor den handel, de kakao van alle asch, kalk of andere vreemde stoffen vooraf moet worden gezuiverd. Dit geschiedt 't best door ziften of wannen.

Tot het afpakken voor den grooten handel acht ik het best, zich te bedienen van bamboezen matten, met kadjang-matten gevoerd, op de wijze als de suiker afgepakt wordt. Dit komt mij voor, veel beter te zijn, dan in balen van goeni- of jut-zakken, waarin gewoonlijk de koffij verzonden wordt.

Nopal-kultuur. Cochenille. Gelijk ik vroeger gezegd heb, is deze kultuur zeer uitvoerig door den heer FROIDEVILLE beschreven, namelijk wat groote aanplanten van 25 bunders en daarboven betreft *). Door mij is de kultuur op slechts 4 of 5 bunders toegepast. Ik heb daarbij eenige wijzigingen aan zijne voorschriften gegeven, welke ik, met mijne waarnemingen daarbij gedaan, thans zal trachten uit een te zetten.

Voorloopig moet ik aanstippen, dat het door R. PORTER in zijn *Landbouw tusschen de keerkringen* bladz. 424 tot 428 beschrevene, voor den planter geen waarde heeft. De schrijver schijnt die kultuur, gelijk zoo menigeen in de hoogte gezeten, uit zijn studeervertrek, van achter de schrijftafel, te hebben leeren kennen.

De 4½ bunder, door mij met nopals beplant, lag op de zuidhelling van den vulkaan Merapi, ruim 500 el hoog, op eenen zeer ligten zandgrond, en dus warmen grond, welke soort van grond, naar het mij voorkomt, het best voor deze kultuur geschikt is, zoo men maar een overvloed van meststoffen heeft, waarmede men niet spaarzaam dient te wezen.

Daarentegen gedijen de nopals slecht op koude gronden, als zware klei- en waterhoudende gronden; dit is trouwens met de meeste kultuur-gewassen het geval.

Dezen hellenden zandgrond heb ik amphitheatersgewijze in vlakke akkers doen leggen, waardoor het regenwater niet afspoelen kan, maar tijd heeft in den lossen grond te trekken; terwijl het van hooger afstroomend water, door dwarsgreppels, met de kortste leiding naar de ravijns wordt afgeleid.

Op deze vlak gelegene akkers, heb ik, even als FROIDEVILLE voorgeschreven heeft, de reijen nopals zuid en noord, op twee el afstands geplaatst.

Bovendien heb ik, deze greppels, tot bemesting, één el breed en diep

*) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* IXde jaargang, 2de deel, blz. 207 enz.

doen graven, en deze vol gewerkt met alle verkrijgbare bewerktuigde stoffen, als groen en droog loof, stroo, plaggen, afval van slagterijen, enz. alles afwisselend laagsgewijze, tot zij ter hoogte van gewone tuinbedden boven het natuurlijke terrein uitkwamen; vervolgens heb ik ze met het uitgegraven zand dun overdekt. Terwijl men op die wijze rei voor rei na elkander afwerkt, wordt er tevens voor de stalmest gezorgd. Aan mijne dieren, bestaande in paarden, runderen, schapen, enz. geef ik halve stalvoedering. Des ochtends vroeg worden ze naar de weide gedreven; terwijl de, gedurende den nacht, gevallen mest over den vloer wordt geslecht en sterk met padi-stroo bestrooid; bij gebrek aan stroo, maak ik wel eens gebruik van drooge afgevallen bladeren. Waar het strooisel van den vorigen dag, door des nachts gevallene urine, te sterk bevochtigd is, wordt het met drooge aarde overdekt, en daarna weder met stroo bestrooid. Ten $9^1/_2$ uur komen de dieren van de weide, worden gewed en weder op stal gevoerd. Des middags $2^1/_2$ uur gaan ze weder naar de weide tot 5 uur; en des nachts worden ze op stal gevoerd. Op deze wijze krijg ik een overvloed van zeer krachtige meststoffen; terwijl men, zoolang de stal niet uitgemest wordt, geen de minste stal- of amoniak-lucht bespeuren kan. De dieren staan op stroo, zuiver en droog, en blijven gezond. De dus op stal gevallen sterk gestrooide mest blijft daar, door de dieren vast getrapt, staan, tot ongeveer een el hoog, waarna die met alle werkkrachten in eenen dag wordt uitgemest. Ik kan verzekeren, dat zich dan de amoniak krachtig uit de los gewerkte mest ontwikkelt, 't welk men best bespeuren kan aan de sterke amoniak-lucht, die de tranen der arbeiders uit de oogen perst.

Eer men aan het uitmesten der stal overgaat, zullen de, met organische stoffen gevulde, greppels omtrent ter halve diepte gezakt wezen; dan worden die stoffen omgewerkt, terwijl men met den meesten spoed de stalmest er overheen stort, en er mede goed vermengt, tot zij weder de hoogte van tuinbedden hebben. Daarna worden zij met meelkalk dun overstrooid, om de ontbinding te bevorderen en het vervliegen der amoniak te matigen. Eindelijk worden ze met zodenplaggen overdekt en met zand overstrooid. Op deze wijze worden de akkers, om de 0,5 bunders, geheel bewerkt, en onmiddellijk met nopals bepoot. De verdere behandeling is, gelijk FROIDEVILLE die zoo uitmuntend beschreven heeft.

Op deze wijze heb ik, in drooge jaren, na den eersten cochenille-oogst van de ongedekte nopals, om de twee maanden cochenille geoogst van dezelfde nopal; hoofdzaak was daarbij te zorgen, om telkens voor en na het oogsten sterk te mesten.

Het gebeurde wel eens, dat de nopals, na zoo vele maanden onophoudelijk cochenille te hebben geleverd, geheel uitgeput raakten en slap bij de stammen nederhingen, ja, dat de geheele plant op ongeveer 0,5 boven den grond moest afgehakt worden. In dat geval moet men de wonden met een weinig meelkalk overstrooijen, opdat die spoedig droogen; heeft men dit des ochtends gedaan en treft men eenen helderen zonnigen dag, dan zijn de wonden tegen den middag geheeld. Met de regenmoeson krijgen deze

planten dan weder eene nieuwe sterke scheut, om in de volgende moeson weder met cochenille te worden bevolkt.

De afgehakte takken der nopals moeten, kort gehakt, tusschen de reijen nopals worden ondergebouwd; zij raken dan spoedig aan het gisten en gaan tot ontbinding over om tot meststof te dienen.

Het wasschen der nopalplanten, na het oogsten der cochenille, 't welk FROIDEVILLE aanbeveelt, heb ik nagelaten, omdat mij gebleken was, dat dit veel tijd kost, de arbeiders van andere meer noodzakelijke werken aftrekt, en alzoo verlies aan tijd en werkkrachten veroorzaakt, welke men bij deze kultuur zoo weinig missen kan. Hierom heb ik, in geval men de cohenille niet ongedekt kon laten, met den meesten spoed alle barende cochenille insekten afgeoogst, alvorens de jonge voortkomende insekten zich vermeerderden, en de daken doen overplaatsen op de nog te bevolken nopals, terwijl die, van welke de oogst was afgeloopen, gesnoeid werden, door de beschadigde takken weg te nemen. Deze werden dan weder kort gehakt en tot mest ondergebouwd. Vervolgens werden de gesnoeide nopals met een hanenvederen borstel (bocloe ajam), gelijk men gewoonlijk tot het uitstoffen van huismeubelen gebruikt, van alle stof, spinrag en andere onreinheden zoo goed mogelijk gezuiverd; hierdoor wordt veel tijd en arbeid gespaard en worden de nopals niet beschadigd. De menigvuldige zware regens van de eerstkomende regenmoeson zuiveren de planten en herstellen ze geheel. In de eerstkomende drooge moeson worden ze dan weder met het cochenille insekt bevolkt.

Het dooden der cochenille insekten in ovens, zooals de heer FROIDEVILLE dit beschreven heeft, moge voor groote aanplanten voordeelig en noodzakelijk wezen, bij mijn klein bedrijf van 4½ bunder vond ik het te kostbaar. Daarom heb ik eene andere wijze van dooden gevolgd. Ik heb namelijk, in stede van ovens, mij bediënd van de zoogenaamde „poïlong" der thee fabriekanten, waarmede zij de thee droogen of roosten. Deze zijn van dunne reepen bamboe gevlochtene korven zonder bodem, in den vorm van twee op elkander bevestigde geknotte kegels, met de boven vlakte of kleine doorsnede aan elkander bevestigd; aan de grondvlakte of groote doorsnede (onder en bovendeelen der zamengekoppelde kegels), kan men 0,75 el diameter geven; aan de kleine doorsnede, in dit geval het midden of de lenden der korf, 0,50 el, aan de geheele hoogte 0,75 el. Deze korven worden van binnen met kadjang matten gevoerd; ten einde de warmtestof te beter geconsentreerd te kunnen houden.

Tot het dooden der cochenille, plaatst men nu een groot komfoor-koolvuur in elke poïlong. Vervolgens neemt men van bamboezen gevlochtene wannen, welke, ter verkrijging van gladde vlakke bodems, naar verkiezing met goed gestijfselde katoenen doeken, oud linnen of papier kunnen worden beplakt; deze worden op de poïlongs boven het koolvuur gesteld. Daarna stort men de geoogste cochenille hierop uit, die door de hitte zoo spoedig mogelijk gedood worden. Daarbij drage men echter zorg, dat de wan niet warmer worde, dan dat men de vlakke hand zonder hinder er op houden

kan. Hiermede moet een persoon bijzonder worden belast, hij behoort de hitte van de wan bestendig waar te nemen, terwijl hij van tijd tot tijd met een ganzen penneveder de insekten zacht omroert. Dit roosteren moet niet langer duren, dan tot dat men geen leven onder de insekten bespeurt of de wan te heet wordt, waarna deze van de poïlong wordt afgenomen en op rakken in de zon ter verdere drooging gesteld. Een andere wan, met pas geoogste cochenille, wordt dan weder in de plaats van de voorgaande gesteld.

De in de zon ter verdere drooging gestelde cochenilles eischen een bestendig toezigt, ten einde eene gelijkmatige drooging te bevorderen, door de gedoode insekten met ganzenpennen van tijd tot tijd te roeren. Mogt men onder de insekten nog eenig leven bespeuren, dan moet de wan nogmaals op de poïlong. Steeds moet worden gezorgd, dat de wannen op de poïlongs onder eene gelijkmatige warmte blijven (ongeveer 120° Fahrt.), en dat de insekten spoedig gedood worden, zonder te branden, waardoor zij van eene slechte kwaliteit zouden worden. Geheel de verdere drooging wordt door de zonnehitte bevorderd, en de overige behandeling geschiedt als door den heer FROIDEVILLE is beschreven, 't welk ik onverbeterlijk beschouw.

Nog moet ik opmerken, dat men nooit te veel cochenille op dezelfde wan dient te dooden, opdat ze niet te dik op elkander komen, zeer ligt branden, te sterk evaporeren, aan elkander, tot groote klonters, blijven hangen en kleven, en daardoor van eene slechte kwaliteit worden.

Op groote plantages zal, dunkt mij, tot het dooden en droogen, de voorkeur moeten worden gegeven aan eene kunstmatige warmte door den stoom. Men rigte daartoe, bij voorbeeld, een vertrek in, dat in vakken is afgedeeld, die men naar omstandigheden goed digt kan afsluiten, tot konservatie der warmte, of open zetten ter afkoeling. Nu wordt van buiten naast of tegen den muur een stoomketel vastgemetseld, uit welken ketel een besloten ijzeren of blikken stoombuis door den muur in het vertrek en daar binnen langs den muur wordt geleid. Met het uiteinde komt de buis vervolgens weder buiten, waar zij van een klep kan worden voorzien, op de wijze der veiligheidskleppen van stoommachines. In het vertrek hangt men een thermometer vlak bij een glasraam, opdat men den stand van buiten kan waarnemen, en deze bestendig op 120° Fahr. kan houden.

Kokos-kultuur. Kokos-boomen gedijen op alle gronden, van de zeekusten af, zelfs daar, waar ze door de springvloeden overstroomd worden, tot op 400 of 500 el hoog, en zoowel op zware klei of leem als op ligte zandgronden; zoo zij slechts 0,40 el bouwaarde bevatten. Het spreekt van zelf, dat gemengde aarde, bijvoorbeeld zandig leem, gelijk voor de meeste gewassen, ook voor de kokos het beste is. Daarentegen willen zij slecht voort op zwavel-, derri-, veen-, moer- en heide-gronden; ook niet op natte gronden noch op schorren, zelfs niet op goede vruchtbare gronden, zoo deze met schorren, poelen of waterplassen doorsneden zijn. Boven de 500 el geven

zij veel later, eerst na 15 jaren, vruchten; op 600 el en daarboven kunnen zij nog voort, doch dan geven zij veel minder of geheel geene vruchten. Op drooge kustvlakten willen zij zeer goed voort en kunnen in het zevende jaar de beste vruchten geven. In het algemeen willen zij geen lagere temperatuur dan gemiddeld 75° Fahr.

Het planten kan ten allen tijde van het jaar plaats vinden, zonder zich aan de moeson te storen. De planten hebben geen behoefte aan overvloedig water, gelijk PORTER op bladz. 246 ten onregte meent; evenwel zal het goed wezen, in zeer drooge moesons, opdat de grond niet geheel uitdrooge en de jonge plantjes verschroeije, dezen van tijd tot tijd elk met een emmer water te begieten, zoo dikwijls de uitgedroogde grond er wit grijs uitziet of in barsten en scheuren gespleten is.

Is men in de gelegenheid te irrigeren, dan zal dat 't best tusschen de reijen jonge plantjes kunnen worden toegepast. Hebben de boomen na 3 jaren reeds stam gezet, dan is het begieten noch irrigeren meer noodig.

Het is opmerkelijk, hoe deze palmsoort, in den verderen groei, de kroon steeds naar de vrije lucht neigt, zóó zelfs, dat het lood uit de kroon ver buiten den stam valt. Staat, bij voorbeeld, een jonge boom aan de eene zijde nabij eene hoogen muur, een steilen of hoogen berg, een zwaar bosch, terwijl de ruimte aan de andere zijde onbelemmerd is naast een open veld of eene zeevlakte, waar hij een vrije lucht heeft, dan zal hij in den verderen groei meer en meer van die belemmering afwijken en naar de vrije lucht overhellen. Dit heeft PORTER bladz. 248 zeker doen vermoeden, dat deze boomen op de zeekusten van Malabar eene neiging tot het zeewater zouden hebben en daarom daar henen neigen.

Om nu een kokos-plantage van eenig aanbelang met gunstige gevolgen aan te leggen, dient men op de volgende wijze te werk te gaan.

Men kiest een open veld met flaauwe helling, waarop het regenwater nergens lang blijft staan, en waar geen van de gemelde schadelijke grondsoorten aanwezig is. Dat veld laat men diep braak ploegen, beter nog in twee voren, en zoo laat men het zuiver braak in den ruwen voor liggen.

Intusschen schaft men zich de vereischte kokosnoten tot plantsoen; deze moeten goed rijp, en zoo mogelijk rijp uit den boom gevallen zijn. Het zekerste teeken van volle rijpheid is, dat men, de vrucht in handen nemende, bij de minste beweging het inwendige weiachtige vocht hoort klokken. In het algemeen kan de vrucht tot plantsoen niet te rijp wezen. Deze plaatst men ongeschild, met de buitenschors er aan, op eene koele duistere plaats, naar lokale omstandigheden, hetzij onder zwaren lommer of zelfs in donkere schuren. Het zou niet schaden, zoo zij zelfs opeengehoopt lagen. Op den zuiver braak liggenden grond moeten de plaatsen der te planten kokos worden gemerkt met 1,5 el lange bakens, vast in den grond gedreven. De stand dezer bakens wordt vierkant of schaakbordvormig afgestoken; zij moeten 7 of 8 el van elkander komen te staan. Digter bij elkander dan 7 el zullen de boomen, in den verderen groei, de een den ander belemmeren, en veel schuilplaatsen geven aan eekhorentjes en

andere plagen, waaraan de kokospalmen onderhevig zijn. Verder dan 8 el ze van elkander te plaatsen is onnoodig ruimte verspillen. Deze bakens worden omgraven, tot zij in kuilen komen te staan van een el wijd en diep; de uitgegraven aarde strooit men over het veld.

Intusschen kan de grond, al naar het saisoen, met gewone behakte of braakvruchten worden beteeld; bij voorbeeld met bergrijst, pompoenen, kajene peper, katjang of linzen-soorten, terrong, enz.; ook wel met aardvruchten, arrawroot, dat als een blijvend gewas kan behouden worden, obi, enz.

Men lette tevens er op, of de grond uit zware klei of leem, dan wel uit ligten zandgrond bestaat, en handele daarnaar.

Drie maanden nadat de kokos-noten opgeschuurd gelegen hebben, zullen de meesten reeds uitgeschoten wezen. Men zal bevinden, dat het uitgeschotene, door ontbering van licht, spier wit is geworden of eene stroo gele kleur heeft verkregen. Zij, die aldus zijn uitgeschoten, worden, van de andere nog niet uitgeschotene, afgezonderd, op eenen koelen, beschaduwden, eenigzins vochtigen, maar geen drassigen grond gelegd, tot kweeking op pepinières geschikt. Een vrije luchtstroom moet daarover gaan, en men moet overal tusschen het plantsoen kunnen komen. De plantjes moeten regt overeind worden gesteld, en met eenige aarde vastgelegd, opdat zij niet omkantelen kunnen.

Na verloop van eenige dagen zullen de stroo gele uitloopers, door invloed van het licht en de dampkringslucht, eene frissche groene kleur erlangen; weldra zullen zij ongeveer 0,50 el lang zijn uitgeschoten. Men neemt er nu dezulken uit, waarvan reeds de jonge wortels onder de buiten schors of schil zichtbaar zijn. Dezen moeten dan geplant worden. Stelt men het planten te lang uit, dan zullen de wortels reeds in den grond gedrongen wezen en bij het overplanten beschadigen, 't geen de jonge plantjes kwijnende zal doen voortgroeijen.

Bij het overplanten moet wel in aanmerking genomen worden, of de grond zwaar waterhoudend of een ligte zandgrond is. In het eerste geval moeten de gegraven kuilen alvorens ze te beplanten, met den lossen bovengrond of het zodenveld worden volgewerkt, eenigzins verheven ter hoogte van gewone tuinbedden. Doet men dit niet, dan zullen de jonge planten in de open kuilen te staan komen, die bij invallende zware regens vol water raken, dat, geen uitweg hebbende, de plantjes doet verdrinken en wegkwijnen. Heeft men ligte gronden, dan zullen de jonge plantjes, in de open kuilen geplant, geen gevaar loopen van door het overtollige regenwater te verdrinken, terwijl dat spoedig in den grond zal wegtrekken. De kokosvruchten mogen in geen geval dieper aangeaard worden, dan dat ze met aarde worden overdekt en vast kunnen blijven staan, zonder om te kantelen.

Bij het voortgroeijen der jonge planten zullen, in zware gronden, de met losse aarde volgewerkte kuilen allengs zakken, en de jonge boomen diep genoeg in den grond komen te staan, dat zij, in vervolg van tijd, zelfs met de zwaarste stormwinden, geen gevaar loopen van om te waaijen.

Op ligte gronden daarentegen, raken de plantjes in de kuilen van zelve vol door de gestadige bewerking van den grond, bij het verbouwen met behakte vruchten. Met deze tusschenplanting moet zoo lang worden voortgegaan, tot de verdere groei der kokospalmen alle tusschenplanting moeijelijk maakt. Daarna moet men evenwel jaarlijks eenmaal, na afloop van elke regenmoeson, onder en tusschen de kokosboomen, den grond los werken, ten einde den toegang van de dampkringslucht te bevorderen, hetzij door behakken, ploegen of schoffelen.

Plant men kokos op hoog land of op ver van de zeekusten verwijderde plaatsen, dan zal het zeer dienstig wezen, bij het planten, onder elke jonge plant, eene goede handgreep vol, zelfs meer, grof zout te strooijen.

Terwijl men met het tusschenplanten van hakvruchten voortgaat, moet er bestendig op worden gelet, of de geplante kokos ook verouderde takken, enz. hebben. Dezen moeten bij de oxels worden weggenomen en de boomen moeten bestendig, ook bij den verderen groei en in vruchtdragenden staat, schoon en zuiver gehouden, en van alle oude en vervuilde takken ontdaan worden. Dit moet evenwel zonder overdrijving geschieden, want al wat overdreven is deugt nimmer. Hierdoor worden vele plagen, waaraan de kokosplanten onderhevig zijn, voorgekomen, en worden de boomen tot voorspoedigen groei gebragt en geven zij bestendig overvloedig vruchten. Vele jaren van ondervinding hebben mij overtuigd, dat hierdoor van boomen, die op het 28ste jaar in volle dragt staan, maandelijks ruim 30 goede rijpe kokosvruchten kunnen worden gehaald en geplukt, zonder uitzondering van regen of drooge moeson, het geheele jaar door.

Daar nu de kokosboomen 7 of 8 el van elkander moeten worden geplant, blijven groote tusschenruimten onder de boomen onbeteeld liggen, die slechs gedurende de eerste jaren tot behakte vruchten dienen kunnen; daarna zullen zij weinig afwerpen. 't Zal daarom zeer aan te raden wezen, die tusschenruimten met kakao te beplanten, op de wijze als vroeger beschreven is. Men plant dan, midden tusschen twee rijen kokos, eene rij kakao; daar nu deze op 4 of 5 el afstand geplaatst moet worden, zal dezelfde grond ruim eene dubbelde hoeveelheid kakaoboomen en eene enkele hoeveelheid kokosboomen bevatten.

Ook zal men onder kokos- of kakao-boomen zeer goed nog vanille kunnen planten, op de wijze die straks beschreven zal worden. Onder de schaduw dezer boomen wil de vanille zeer goed gedijen, zoo men slechts de voorzorgen gebruikt, de kakao hoog op te snoeijen, zoo ver men op den grond staande met de hand reiken kan, en de vanille ver genoeg van de kokos te planten, zoo dat de afvallende vruchten, takken of zware bladeren niet op de vanillestaken vallen kunnen en ze beschadigen.

De kokos heeft vele vijanden; de meest vernielende zijn de „wawoong" der Javanen of „bitjoe-klappa" der Maleijers; zie bij PORTER bladz. 251, waar deze insekten beschreven zijn en de middelen, om ze te verdrijven, worden opgegeven en allezins behartigingswaardig zijn. Ook heeft men andere insekten, die aan de groene bladeren knagen. Buiten het door PORTER

voorgestelde ter wering der wawoongs, heb ik mij met gunstige gevolgen bediend van dezelfde berooking, die ik bij de kakao heb aanbevolen. Ook kan men gebruik maken van zekere schelpvisch, de „kiong" der Javanen; na de schelpen te hebben gekneusd, moet men ze tusschen de oxels der takken steken. Het schijnt, dat die keversoort de reuk daarvan ontvliedt; zeker is het, dat de reuk van de zich ontbindende schelpvisch mieren lokt, die, na deze te hebben verslonden, hun prooi weder verder opsporen en in de holen der kever-rups komen, om ook deze te verslinden. Zoo men ondertusschen de jongere boomen maar bestendig schoon en zuiver houdt, zullen dergelijke plagen aanmerkelijk minder schaden. Nog dient aangemerkt te worden, dat, zoodra men in de kroon der kokos-boomen sporen van de „wawoong" bespeurt, men in die kroon, om de piek of den jong uitspruitenden bladtak, een handvol keukenzout kan strooijen; daardoor wordt de kever verdreven en de kever-rups gedood.

Buiten de genoemde insekten zijn de eekhorentjes nog veel grooter vernielers der vruchten. Het zekerste middel om dezen te verdrijven is een jagtgeweer. Als men ze daarmede bestendig opjaagt, zoo dikwijls men hen hoort, zullen zij zich weldra verwijderen, of doodgeschoten worden en den jager een schotel wild geven.

De kokospalm wordt 70 tot 80 jaren oud. Het hout van oude boomen kan zeer goed dienen tot timmerhout voor dakgebindten, als zolderribben, kapstijlen, binds- en haansbalken, gordings, spanlats-ribben, enz.

Het is eene dwaling van PORTER op bladz. 249, als hij meent, dat de ontkroonde kokospalmen, na verloop van 8 of 10 dagen, tot molm overgaan. Zij blijven nog jaren, na 't verlies der kroon, ongedeerd staan; zoodat de spechten er tegen op klimmen, om de insekten uit het langzaam molmend dood hout te pikken. Het vermolmde hout valt, na verloop van tijd, trapsgewijze en bij gedeelten van boven af bij stukken en brokken neder.

Vanille-kultuur. De vanille kan op alle bouwaarde goed gedijen, zoo zij slechts, behoorlijk beschaduwd, op vochtigen grond staat; zij is dus best te planten op eenen boschgrond, ook wel in tuinen onder de schaduw van groote boomen.

Wil men een vanille-tuin of plantage op een open veld aanleggen, bij voorbeeld van een bunder groot, dan legt men, om de vierkant afgestoken bunder, eenen omgaanden weg of pad van ongeveer 3 el breed. Voorts legge men, op het daar tusschen gelegen veld, nog drie dergelijke doorloopende wegen of paden, van dezelfde breedte. De bunder wordt op die wijze verdeeld in vier gelijke langwerpig vierkante perken. Over de lange zijde dezer perken, dus langs de beide zijden van drie middenwegen en de binnenzijde der buitenwegen, steekt men om de 1,5 el bakens af, ter aanwijzing der standplaatsen, waar men regtopstaande staken van levendig groen hout, goed vast in den grond, 0,50 el diep bevestigen moet. Deze staken kan men 2,50 el lang nemen, waardoor zij 2 el boven den grond uitsteken. Hiertoe wordt de voorkeur gegeven aan de zoogenaamde kellor-

staken, van welke de inlanders zich gewoonlijk bedienen, om hunne siri- of betel-ranken er tegen op te leiden; ofschoon ik, bij gebreke hiervan, even goed gebruik heb gemaakt van andere staken, van verschillend groen hout, als van de zoogenaamde randoe of kapok, dadap, kedondong, kaijoe koeda, enz. Deze allen, 0,50 el diep in den grond, vast bevestigd, groeijen goed voort, zoo slechts gezorgd wordt, dat zij niet waggelen kunnen. Het minste gewaggel belet de uitbottende worteloogen in den grond te dringen, en doet de staken weg sterven. Dit is trouwens met alle stek- of staak-planten het geval. De staken, op voorschrevene wijze geplant, zullen met de daar tegenoverstaande in plaatsing overeenkomen.

Het spreekt van zelf, dat men, na het afsteken der wegen, den grond der vier perken moet los werken, door ploegen of behakken, om dien los te houden, toegang aan de dampkringslucht te geven, en zooveel mogelijk het onkruid meester te blijven.

Tegen de genoemde staken aan, wordt de vanille geplant, twee aan twee tegenover elkander. Hiertoe neemt men stengels van de vanille-ranken, welke op drie tot vijf gewrichten of geledingen lengte afgesneden zijn. Deze plant men ter halve diepte in den grond. Het boven den grond overblijvende wordt met boombast, of de schors van den pisang-boom, tegen den staak aangebonden. Verder heeft men geen andere zorg, dan de vanille-plant van het opkomende onkruid vrij te houden. Men laat ze vrij tegen de staken opklimmen en zich met hare klaauwen daaraan vast hechten.

Intusschen plant men andere staken, die met de voorgaande in regte lijnen overeenkomen. De onderlinge afstand dezer staken acht ik, op onbeschaduwden grond, noodig te bepalen op 1,50 el, opdat het uitschietende loof de tuin overschaduwen kan. Plant men de vanille op goed beschaduwden grond, dan kan deze de schaduw der staken ontberen. In dat geval mogen deze staken veel verder van elkander staan, om tot staanders te dienen, waartegen later bamboezen heiningen kunnen worden gebonden, waarover straks nader.

Al verder laat men de vanille-rank tegen de staken voortklimmen, tot zij ongeveer een manshoogte bereikt hebben. Daarna neemt men bamboezen in hun geheel, en bindt die tegen de staken, bij wijze van heiningen, vast, ter hoogte van ongeveer 150 el van den grond. Langs die bamboezen kan men dan de vanille-ranken verder leiden, waardoor men later, bij de bevruchting der bloesems, deze met de handen bereiken kan.

Na drie jaren geeft de vanille de eerste bloesems. Dezen moeten door de kunst bevrucht worden; op Java althans heeft nog geen dezer bloemen zonder kunstbewerking vruchten gegeven. Welligt zal dat in Mexico ook wel schaars plaats vinden; van de 1000 bloemen in den natuurstaat, schijnt slechts ééne een vanille-peul te geven. Hieruit ontstaat de groote schaarsheid en duurte der vanille.

Daar ik deze kunstbewerking niet kende, heeft de welwillendheid van den heer E. B. mij hierin door eene beschrijving voorgelicht. Onder dankbetuiging voor zijne goedheid, laat ik die volgen.

„In de bloesems der vanille zult gij de stamper en de meeldraden te „zamen gegroeid vinden. Boven in het knopje zit het stuifmeel, dat tus„schen twee lipjes gevat is als een kruimeltje zoetemelksche kaas; men „moet het voorzigtig met een ganzen pennetje, als een tandenstoker gesne„den, uithalen. Daarna ligt men het klepje op. Men plaatst voorzigtig „het stuifmeel op het gat, laat het klepje weer nedervallen, en geeft een „tikje aan de bloem, en de bevruchtiging is geschied. Voor het gemak „der bevruchtiging kan men het knopje, waar het stuifmeel heeft ingeze„ten, voorzigtig afplukken."

Welligt zal het beschrevene, bij den eersten opslag, onduidelijk voorkomen. Zoo men echter letterlijk daarnaar te werk gaat, zal men, na eenige, welligt mislukte, pogingen, eindelijk den slag er van krijgen, en ondervinden, dat het niet met zoo vele moeijelijkheden gepaard gaat, als men zich had voorgesteld. Mij althans heeft dit voorschrift gunstige resultaten en schoone vanille van mijne eerste proeven gegeven.

Opmerkelijk was het mij voorgekomen, dat de bloembladeren, zoo die op denzelfden ochtend, dat zij open komen, niet behandeld worden, den volgenden nacht afvallen, zonder vrucht of peul te geven, terwijl de behandelden, die na 24 uren afvallen, ook geene vrucht geven, en de bewerking dus mislukt is. Daarentegen blijven de bloembladen als de bevruchting gelukt is, aan de steel zitten, tot zij geheel verdroogen en zwart worden, alzoo tot de eerste ontbinding. Bij andere gewassen vallen de bloembladen kort na de bevruchting af. Ook heeft het mijne opmerking getroffen, hier eene geheel andere vruchtzetting waar te nemen, dan bij andere gewassen. Schijnbaar wordt hier de bloemsteel de vrucht, die na de bevruchting voortgroeit en de peul vormt, en bij den stronk eene andere vruchtensteel verkrijgt. Daar ik geen kruidkundige ben, onderwerp ik deze mijne waarneming aan het bescheiden oordeel van deskundigen.

De verdere behandeling der peulen voor den handel en het vervoer naar Europa, als het droogen, enz. zie men bij PORTER bladz. 110.

In geval, kort na het planten der vanille, eene zware droogte invalt, en de grond geheel tot grijs worden of met barsten uitdroogt, zal het noodig wezen dien vochtig te houden.

Ziedaar de kultuur van verschillende produkten beschreven, zooals die door mij in persoon of onder mijne eigene leiding met de gunstigste gevolgen behandeld is. Buiten de genoemden, heb ik nog andere gunstige gewassen als marktprodukten behandeld, die echter niet tot den grooten handel behooren. 't Is mijn opregte wensch, dat jonge ondernemers uit mijn geschrijf voor de praktijk nuttige gevolgen mogen erlangen, terwijl ik mij voorbehoud, zoo tijd en omstandigheden het niet verhinderen, nog proeven en waarnemingen mede te deelen omtrent de houtkultuur (djati), de bamboe en de alang. Hoewel die niet tot de groote handels-kultuur behooren, zijn zij evenwel voor landelijke bedrijven, etablissementen of nieuwe koloniën van het nitgebreidste nut en onontbeerlijk.

SAMARANG,
4 September 1858.

Het landbezit op Java.

DOOR J. F. G. BRUMUND.

Er is reeds veel geschreven over den aard van het landbezit op Java, en nog altijd gaat men voort daarover veel te schrijven. Dit mag ons niet verwonderen. Is toch het gevoelen der schrijvers daaromtrent verdeeld, ook het Gouvernement gaf nimmer een afdoende verklaring in de zaak; bovendien zijn aan dat vraagstuk zoo vele andere verbonden, dat het niet slechts een hoogst belangrijk maar ook een zeer veelzijdig onderwerp van behandeling is.

Ik was op Java in de gelegenheid daarover te hooren, daarnaar te onderzoeken. Hield ik daarvan aanteekening, men gaf mij ook enkele schriftelijke mededeelingen. Daarom, uitgenoodigd ook mijn gedachten over zoo belangrijk een onderwerp uit te brengen, ga ik aan dat verlangen voldoen, al is het ook in 't besef dat anderen dit beter zouden kunnen.

Hoedanig is de aard van het grondbezit op Java? Konden wij op deze vraag met een artikel uit eenig wetboek der Javanen antwoorden, dat zijn aard bepaald en naauwkeurig beschreef, dan ware een eind gemaakt aan de onzekerheid en den strijd. Maar vergeefs hebben wij daarnaar gevraagd, bij mannen bekend met de geschriften en wetboeken der Javanen. Zij hebben dat niet kunnen vinden. Een *) schreef daaromtrent: „Ik heb de onderscheidene wetboeken der Javanen meermalen gelezen, maar nergens vond ik daarin eenige melding gemaakt omtrent den eigendom van den grond." Hij vervolgt echter iets verder: „Aangaande het regt der eerste ontginners vind ik, in het 44ste artikel der Hangger Sadoso of het wetboek der tien mantrie's, het navolgende vermeld. Indien een onderdaan van den vorst, Tijang Siti doeson (landman), het mogt ondernemen, een boschland, bergland, vlakland, moerassigen grond, of eenig ander land te ontginnen, en huizen op het ontgonnen land te plaatsen, of gewone rijstvelden of tagallanden of iets anders daarvan maakt, of zich als eigenaar van den grond opdoet; maar na verloop van drie jaren iemand opkomt en voorgeeft dat het ontgonnen boschland enz. hem toebehoort, en deze daarover bij het geregt komt klagen; zal zijn klagt niet worden aangenomen. Doch indien iemand vóór het einde van drie jaren daarover komt klagen, zal het geregt de zaak dadelijk laten onderzoeken in de doeson (dessa) bij de montjopat montjogangsal (de vijf naastbij gelegene dessa's) en bij den rhedi (een soort van ommegaande regter, die met de politiezaken van verschei-

*) De heer C. A. GERICKE, onlangs overleden.

dene distrikten belast is). Indien de montjopat-montjogangsal en de rhedi verklaren, dat de grond aan den ontginner toebehoort, zal die zijn eigendom blijven, en zal aan hem, die aanspraak daarop gemaakt heeft, een naar omstandigheden geevenredigde boete opgelegd worden. Doch indien de montjopat-montjogangsal en de rhedi verklaren, dat de ontgonnen grond toebehoort aan hem, welke aanspraak daarop maakt, zal die aan hem worden toegekend, en zal de onwettige ontginner van de opbrengsten, die hij bereids van gemelden grond getrokken heeft, een derde gedeelte uitkeeren, en zal hij daarenboven in een boete geslagen worden, die naar omstandigheden dient geregeld te worden." — Uit dit artikel der Hangger Sadoso blijkt alzoo, dat het Javaansche regt den ontginner van woesten grond het duurzaam bezit van zijn akker verzekert, indien hij dien blijft bebouwen, ja ook dan nog, als hij dien geruimen tijd onbebouwd heeft laten liggen; zoo lang, namelijk, als geen tweede ontginner, zonder dat de eerste in dien tijd zijn regt van ontginning liet gelden, dien weder gedurende drie volle jaren heeft bebouwd.

Eerst na verloop van drie jaren gaat, in dat geval, zijn regt van eigendom, op dien grond, voor hem verloren en op den tweeden ontginner over. De ontginner moet echter slechts de drie eerste jaren, vrij van belasting, daarna jaarlijks aan zijn vorst, of aan hem wien dat land door den vorst in leen is gegeven, een pachtschat opbrengen. Deze zijn de algemeen heerschende begrippen der Javanen omtrent ontginning en daarop gegrond eigendom van land, wel niet beschreven in oude wetboeken maar rustende op de aloude, sedert onheugelijke tijden bestaan hebbende instellingen des lands. Wij laten thans nog een ander fragment volgen, dat de regten van den eersten ontginner nog volledíger en nader bepaalt, en te Soerakarta is zamengesteld naar de gegevens van deskundige inlanders, volgens de aloude gebruiken des lands. „De man, die door ijver, ondernemingsgeest of andere vermogens boven zijn medeburgers uitmunt, het eerst volk verzamelt om nieuwe velden aan te leggen en een dorp te stichten, is het hoofd dier nieuwe gemeente; ook bij verloop van tijd worden zijn afstammelingen door de oudsten des volks tot dorpshoofd verkozen, en deze erfelijkheid kunnen wij beschouwen als die adeldom, waarvan de heer BOUCHER D'ARGIS gewaagt, en dien hij, voor deugd en verdienste, als adel in de maatschappij zou wenschen ingevoerd te zien. Algemeen wordt de stichter van zoodanige dessa bij de Javanen Tjakal bakal of ook wel Tjoekil of Pendam genoemd, en hij zoowel als zijn afstammelingen, die hem in zijn waardigheid van dorpshoofd opvolgen, genieten de volgende voorregten.

Eerstens, de opbrengst van het vierde gedeelte der velden;

ten tweeden, de opbrengst van de Pengadjih of Tadas pering;

ten derden, de opbrengst van de Njagak-pat waaraan alleen onderworpen zijn zoodanige personen, die geen deel nemen aan den landbouw en dus geen grondbelasting voldoen;

ten vierden, de opbrengst van de Pakeppel;

ten vijfden, de opbrengst bekend als Sromo of Srono, zijnde de hunr

van velden, die door de dorpsbewoners niet bebouwd konden worden en daartoe aan vreemdelingen werden afgestaan, erlangende hij, behalve deze Sromo, ook nog een zeker gedeelte van den oogst, zooveel als bij de verhuur bepaald is;

ten zesde, de opbrengst der Doekoeh's, gehuchten, in de nabijheid der moeder-dessa, door het omhakken van bosschen en aanleggen van nieuwe rijstvelden gesticht en als onderdeelen dier dessa beschouwd. De eerste drie jaren behoeven de ontginners geen belasting aan het hoofd op te brengen, daarna moeten zij echter een zeker deel der opbrengsten aan hem afstaan.

Ook heeft hij het regt om iederen ploegtijd, de gansche bevolking voor een dag op te roepen, om zijn rijstvelden om niet te beploegen. Terwijl zij verder verpligt is, om de pachtgelden op te brengen en de heerendiensten te bewijzen, door zijn vorst of diens leenman nog bijzonder van hem geëischt".

Uit het tot hiertoe gezegde hoorden wij alzoo kortelijk zamengevat, dat, volgens de aloude gebruiken van Java, den ontginner belangrijke voorregten verzekerd waren, nevens vrijdom van alle belasting voor de drie eerste jaren, het erfelijk bezit van de ontgonnen landen, tevens het erfregt van belangrijke inkomsten daarvan, en van het bestuur als dessa-hoofd daarover, indien hij slechts zijn jaarlijksche pacht betaalt; alleen dan van zijn akker te ontzetten, indien het blijken mogt, dat die nog geen drie jaar door hem bebouwd, de bezitting van een vroeger eigenaar is, of wanneer hij zijn pacht niet voldoet. Daarom heeft de stichter van het kultuurstelsel dan ook te regt gezegd: „Men heeft te onregte beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het regt van eigendom op den grond; volgens zijn begrip, strekt zich het regt van den Souverein op een bebouwd stuk land niet verder uit, dan tot het heffen van het aandeel, dat hem volgens de adat (gebruik) toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter met eene openbare ienst, aan de verschuldigde schatting geëvenredigd." Dat dit erfregt van bezit, inkomsten en gezag, zoo voordeelig, hoe geërbiedigd ook in den aanvang, later allengskens minder geacht, verkort, eindelijk geheel vertreden werd, zal wel niemand, bij eenige kennis der geschiedenis van Java, van het despotisme, dat daar eeuwen lang den schepter voerde, betwijfelen. Wij willen dit echter met de feiten bewijzen. Er was ongetwijfeld een tijd, 't moge ook in lang verleden eeuwen geweest zijn, dat op Java, gelijk dit nog op verscheidene eilanden van onzen Archipel het geval is, geen hooger bestuur was, dan dat van geslachts- of stam- tegelijk dorpshoofden. Dorpshoofden, namelijk in dien zin, dat een gedeelte gronds, door hen, met behulp van hunne familie-leden, waarbij hier en daar ook anderen zich voegden, ontgonnen, met de daarop verspreid of vereenigd staande hutten, onder hun beheer of toezigt stond. Zij waren patriarchale hoofden, en al de opbrengsten van den grond, die hun als zoodanig toekwamen, waren hun onverdeelde inkomsten, waarvan zij aan niemand iets behoefden, af te staan. Vroeger en later voegden zich enkele dier hoofden zamen, om òf gemeenschappelijk het bestuur uit te oefenen, òf wel een uit hun midden, als hoofd gekozen, dat meer bijzonder op te dragen. Zoo kwamen ook later veree-

nigingen van verschillende zoodanige dorpen tot stand, en ontstonden daardoor hoofden van kleinere of grootere streken lands.

Dit alles kan en zal wel geschied zijn, vóór het vaste land van Indië betrekkingen aanknoopte met Java; vóór van daar het Hindoeisme, met zijn zeden en gewoonten, naar Java overkwam, en zijn godsdienst en regeringsvorm bragt en het bestuur steeds eenhoofdiger deed worden, eindelijk tot despotisme opvoerde. Het later gekomen Mohamedanisme vervolgde dat werk van vervorming en eindelijke algeheele vernietiging van Java's oorspronkelijken patriarchalen regeringsvorm. Het spreekt van zelf, dat, met steeds voortgaande vervorming van dien patriarchalen regeringsvorm, en het zich daaruit steeds eenhoofdiger en despotischer ontwikkelend bestuur des lands, ook allengskens meer en meer het regt van bezitting, inkomsten en beheer der eerste ontginners en van hunne afstammelingen moest verloren gaan. Het was toch de geheel natuurlijke loop der zaak. Vestigen wij, om ons daarvan te overtuigen, slechts het oog op den toestand der vorstenlanden van Java, want bij deze willen wij ons vooreerst nog bepalen, en wel op den toestand dier landen, waarin zij verkeerden in 1830, toen verscheidene hunner provinciën, de Montjo-negoro landen, na geëindigden oorlog met DIIPO NEGORO, door ons Gouvernement werden overgenomen. Wij kiezen dat tijdperk, omdat tot dien tijd, in die landen, het Javaansch bestuur onvermengd bestond, en daarin, gelijk later is geschied, door de Indische regering nog geene veranderingen en verbeteringen waren gebragt.

Het is bekend, op welke wijze de vorsten van Soerakarta en Djokjokarta hunne familie-leden, alsmede alle beambten van den hoogst tot den laagst bezoldigden, nog grootendeels bezoldigen. Zij staan hun een grooter of kleiner gedeelte lands af, „paloenggoehhan" geheeten, waarover hun nevens het vruchtgebruik tot hun onderhoud, ook het bestuur is overgegeven. Daar bijna allen op de hoofdplaats woonachtig zijn, dikwijls nimmer hun land bezoeken, stellen zij daarover één of meer personen aan, aan welke zij het beheer en de opbrengst der pacht dier landen overdragen, daarvoor ook bezoldigd met het vruchtgebruik van een gedeelte van dat land en „loerah" of „bekkel" genoemd, terwijl zij zelf „loerah-tabon" worden geheeten. Deze loerah's of bekkels, naar mate de meerdere of mindere grootte van hun land van hooger of lager rang, vormen alzoo op die landen het eigenlijke dorps- of plattelandsbestuur.

Bij zulk een stand van zaken, kan er nu wel geen sprake meer zijn van de afstammelingen der eerste ontginners dier landen, als dorpshoofden. Hij toch wordt loerah of bekkel van den loerah-tabon, die dezen den hoogsten pachtschat biedt. Bovendien, daar ook de geringste beambten en dienaren van den vorst, bijv. zijn gamelan-speler, huis- en stalbedienden, met vruchtgebruik van land bezoldigd worden, is meermalen het land van een dorp onder verscheidene loerah-tabon verdeeld, die allen daarin weder door hun loerah of bekkel als heer en vruchtgebruiker voor ieders deel vertegenwoordigd worden. De loerah's en bekkel's hebben bovendien nog het regt, om het land, onder hun vruchtbeheer, weder onder te ver-

huren, hetgeen, voor de kleinere landen, wel meestal geschiedt aan de boeren, aan de bevolking zelf van dat land, maar ook meermalen aan andere meestbiedende tusschenpersonen of onder-loerah's. Het springt in de oogen, hoe, bij zoo groote versnippering der landen, waar de meestbiedende huurder, dat is tegelijk zoowel heer als vruchtgebruiker, wordt, alle zamenhang van oorspronkelijk dessa-beheer en maatschappelijk leven, tevens ook alle regten van de afstammelingen der eerste ontginners, ten eenemale vernietigd worden; hoe ook daardoor voor den boer, bebouwer van den grond, slechts een zeer kafig deel overblijft. En nog hebben wij niet alles gezegd.

Het is bekend, dat gewoonlijk de zoon den vader in zijn betrekking opvolgt. Daarmeê gaat dan ook diens paloenggoehhan op hem over. Maar onder welke lasten! Hij moet daarmeê in de eerste plaats de schulden van zijn vader, die meestal met schulden beladen sterft, overnemen, bovendien nog de palenggah betalen, die in een zekere som gelds bestaat, welke hij, bij de aanvaarding van zijn ambt, aan zijn meerdere, aan hem onder wien hij onmiddellijk dient, als geschenk brengt. Wederkeerig kent hij zich bij die gelegenheid nu ook als loera-tabon het regt toe op een gelijk geschenk van zijne loerah's of bekkels. Doch van waar moet dat geld komen? Natuurlijk van den landbouwer. Is de zoon onvermogend die gelden te betalen, of liever is het zijn boeren onmogelijk die op te brengen, dan kan hij zijns vaders ambt en diens paloenggoehhan ook niet aanvaarden, en worden ze gewoonlijk aan den meest biedende toegewezen. Doch ook daarvoor tracht deze zich zoodra mogelijk, door afpersing der bevolking, door pachtgelden, aan zijn voorganger reeds opgedragen, nogmaals te eischen, schadeloos te stellen. Het gebeurt ook, dat een minder beambte door zijn meerdere wordt afgezet, omdat deze zich door een ander laat omkoopen, hetgeen zij „ngesoer" noemen, die veel geld voor diens post en paloenggoehhan biedt. Zoo worden ook de loerah's en bekkel's, wier betrekking anders ook gewoonlijk van vader op zoon overgaat, ontzet en in hun plaats door den loerah-tabon anderen benoemd, die hem een hooger pachtschat bieden. Dan is de bevolking of zijn de onderhuurders, die gewoonlijk hun pacht voor één soms twee jaren aan de loerah's of bekkel's vooruit betalen, verpligt, die nog eens aan den nieuw benoemde op te brengen.

Zulk een willekeur en verregaand despotisme vernietigt niet slechts het laatste spoor van regt of voorregt van den ontginner of zijne afstammelingen ten eenenmale, maar maakt hem ook met ieder anderen boer gelijkelijk tot den ellendigsten slaaf en armsten man.

Van daar dan ook, dat de boeren vroeger wel eens in verzet kwamen, dat „prang dessa", dessa oorlog, ontstond. Zij wilden den nieuw aangestelden loerah niet ontvangen en erkennen, en sloten zich aan den ouden. De nieuwe, die ook zijn volgelingen meêbragt, en niet gaarne zijn reeds aan den loerah-tabon betaalden pachtschat missen wilde, bovendien ook met zijne akte van aanstelling in de hand kwam, drong aan op zijn regt, en gewoonlijk besliste dan het regt van den sterkste, in een strijd, waarbij gewonden ook soms dooden vielen. Dat deze prang-dessa

thans niet meer voorvallen, is te danken aan het sedert in de Vorstenlanden meer en meer gevestigde gezag van het Nederlandsche bestuur. Het wendt toch zijn invloed steeds zooveel mogelijk aan, om zoo schreeuwende onregtvaardigheden tegen te gaan. Dan eerst echter zullen zij voor goed opgeheven kunnen worden, indien de Vorstenlanden Gouvernementslanden zijn.

Hoe verre het eindelijk onder zulk een despotisme gekomen was, en hoe zeer nevens alle regten van den boer, wel- of niet ontginner, ook alle welvaart van hem vernietigd was in de Vorstenlanden, toen het grootste gedeelte daarvan, de Montjonegorosche landen, in 1830 aan ons overgingen, zal den lezer geheel blijken uit twee berigten, daaromtrent gegeven door twee hooge ambtenaren, NAHUIJS VAN BURGST en FALCK, die ze toen grootendeels doorreisden en hun toestand opnamen.

„De ontvolkte dorpen," zegt de eerste, „de in allang allang of wild gras ontaarde, eertijds vruchtbare, rijstvelden van de vorstelijke Montjonegorosche landen, die den denkenden en gevoeligen reiziger op alle uren aldaar op zijn weg bedroeven, doen met meer kracht en waarheid het lot kennen en beoordeelen der beklagenswaardige dorpsbewoners, die onder Javaansche willekeur en knevelarij gebukt gaan, dan ik daartoe zou in staat zijn."

Geen gedeelte van het gansche eiland Java is intusschen zoo zeer, door de milde natuur, met rivieren en kommunikatie te water gezegend, als deze Montjonegorosche landen, welk groot voorregt wij toch overal opmerken, dat zeer strekt tot vermeerdering van de bevolking. Deze landen, ofschoon wel tweemaal meer uitgestrekt dan de residentie Rembang, hebben een veel geringer bevolking, hetgeen, naar het oordeel van de twee kundige hoofdambtenaren, die in het jaar 1830 de Vorstelijke oostelijke regentschappen met zooveel naauwkeurigheid hebben opgenomen, het gevolg is van het meer en meer invretend, en bij voortduring knagend kwaad van wanbestuur, onderdrukking en knevelarij der Javaansche hoofden, die zoovele belastingen van hunne ondergeschikte Javanen invorderden, als zij maar met eenige mogelijkheid aan die arme verdrukte menschen kunnen opleggen, niet zelden verlegen zijnde om nieuwe en geschikte namen te vinden voor de veelvuldige impositiën, onder welke zij hunne knevelarijen plegen.

Deze door de Javaansche hoofden in de oostersche distrikten gepleegde knevelarijen, kunnen het best vergeleken worden bij die vroegere onbarmhartige en goddelooze afpersingen, welke de zemindars in Bengale, onder het bewind van de Engelsche Oost-Indische Kompagnie, zich omtrent de arme landbewoners veroorloofden, en van welke bloedzuigers de alom geachte ALEXANDER DOW, in zijne *History of Hindostan*, getuigt: „Daar is naauwelijks iets uit te denken, waarop de zemindars geene willekeurige belasting gelegd hebben."

„In de meer oostelijke gedeelten van dit eiland" zegt FALCK „en we bepaald daar, waar de Javaansche vorsten voortdurend hebben geregeerd, zijn de voorvaderlijke inlandsche gewoonten omtrent het landbezit bijna geheel te niet gegaan. Naarmate de weelde en verkwisting van de Javaansche hoven meer en meer de overhand verkregen, werden ook de behoeften aan geld

dringender, en de middelen om dat te bekomen weinig aan kieschheid en regtmatigheid getoetst.

Bestond de betaling, die de landman verpligt was aan zijn heer, hetzij deze de vorst zelf was, of dat zijn dessa bij wijze van leen aan den een of anderen hofgroote of beambte was afgestaan, vroeger in een zeker gedeelte van zijn oogst, en daar en boven in een geringer aandeel voor de geestelijkheid (djakat), thans werd zij in een geldelijke grondhuur veranderd en ofschoon deze huur oorspronkelijk in evenredigheid stond tot het aandeel in het gewas, den landheer toekomende, zoo werd hierop allengskens, nadat het geldgebrek knellender werd, ook minder gelet; zoodanig, dat eindelijk de landen, aan inlandsche grooten tot onderhoud afgestaan, in groote of kleine percelen, aan den hoogsten geldbieder, onverschillig of hij een Javaan, Europeaan of Chinees was, verhuurd werden.

Bij die gelegenheid werd de huurder met al dat gezag bekleed, dat, volgens de bestaande inlandsche gewoonten, de verhuurder van den vorst ontleend had, om zijne heffingen kracht bij te zetten, en was het gezag dus evenzeer koop- of huurbaar als de landen zulks waren.

De huurder moest, om aan zijn verbintenis te kunnen voldoen en eenige winst voor zich zelf te erlangen, de landen in het klein op dezelfde wijze — de overdragt van het gezag daaronder begrepen — voor den hoogsten pachtschat verhuren, en zoodoende werd, terwijl het dorpshoofd, volgens de oorspronkelijke instellingen en den aard der zaak, een door het dessavolk verkiesbaar ambtenaar was, deze betrekking te gelijk met het land verhuurd.

Daar het dorpshoofd op dezelfde wijze handelde, zoo moest het regt van eigendom of erfvruchtgebruik dat in de Sikep's gevestigd was, onder deze omstandigheden geheel vernietigd worden. Alzoo werden de velden niet meer tegen een matige belasting bebouwd, door hen die ze door eigen industrie, koop of erfenis verkregen hadden, maar, met ter zijde stelling van alle regten, verpacht aan hen, die daarvoor het meeste geld wilden betalen.

Dit was de toestand, waarin zich het landbezit en het huishoudelijke der dessa's, niet alleen in de Kadoe, maar bijna in alle provinciën der Javaansche vorstenlanden bevond, toen het Europeesch bestuur daar werd ingevoerd.

Dat bij zulk een stand van zaken van geen regt, van geen Javaansch regt, sprake kan zijn, behoef ik niet meer te zeggen. Hij getuigt slechts voor de hoogste willekeur, het grootste onregt door de vorsten van Java hun familie-leden en dienaren het volk aangedaan; waardoor alle zijne regten vernietigd, met voeten getreden werden, en het, van zijn regtmatige inkomsten beroofd, naauwelijks zooveel overhield om niet van honger te sterven. Zij, die dan ook daaruit besloten tot het regt van den souverein op den grond van Java, hadden geen begrip van regt.

Er was een tijd op Java, dat de landbouwers, ontginners van woeste gronden en hun afstammelingen, de opbrengsten hunner akkers, zonder er

iets van af te geven, voor zich behielden; daarna kozen zij zich hoofden, aan welke zij, bij minnelijke schikking en naar eigen goedvinden, met het bestuur of toezigt, ook een klein deel dier opbrengsten afstonden; vervolgens wierpen zich vorsten op, welke die opbrengsten niet alleen voor zich, hun huis en hun dienaren eischten, maar ze ook verhoogden; eindelijk gingen de vorsten zoo ver om ze willekeurig steeds meer te verhoogen, en de eenmaal vrije boeren te gelijk steeds meer tot hun slaven te maken, tot ze hen ten laatste als honden behandelden en als honden ook slechts zooveel overlieten als ze noodig hadden, om hun ellendig leven te rekken. Tot zoo ver was het reeds lang geleden gekomen, toen het Indisch Gouvernement de Montjo-negoro landen in 1830 van de Javasche vorsten overnam.

Thans verlaten wij de vorstenlanden, om naar elders op Java onze blikken te wenden. Jaarlijks steken vele duizende Madurezen naar den overwal van oostelijk Java, Soerabaja, Pasoeroean, Probolingo en Bezoeki over. Zij drijven handel, arbeiden aan de publieke werken, dienen als huurlingen bij de boeren, zijn hen vooral behulpzaam in den oogsttijd. Na langer of korter verblijf keeren zij met hun overwinst terug. Maar ook zeer vele hunner bleven en blijven nog jaarlijks op Java achter, vooral in de residentiën Probolingo en Bezoeki. In 1845 was alleen in Probolingo, toen nog onder de residentie Bezoeki behoorende, het getal Madurezen meer dan 183,000 zielen op een bevolking van ruim 242,000 bewoners; en telde men alleen in het regentschap Bezoeki nevens slechts ruim 20,000 Javanen, 210,000 Madurezen, als bewoners. In beide meest oostelijke residentiën van Java bestond, nog langen tijd na den val van Modjopatit, een Hindoe-rijk, dat gedurige oorlogen voerde met de Mahomedaansche vorsten van Java. De Hindoe's, eindelijk overwonnen en naar Bali uitgeweken, voerden later van daar uit, in vereeniging, nog menigen hardnekkigen strijd met de Mahomedanen van Java. Die oostelijke landen waren steeds het tooneel des oorlogs. Nog later heeft de Kompagnie daar ook verwoestende oorlogen met de inlanders gevoerd. Van daar, dat die streken grootendeels ontvolkt waren, ja dat uitgestrekte landen daar geheel woest en verlaten lagen. En toch waren ze rijke en vruchtbare landen. Madura, aan zijne stranden sterk, ja overbevolkt, met schralen grond en zuchtende onder het despotisme van zijn vorsten, zag daarom reeds sedert jaren steeds duizenden zijner bewoners niet slechts voor hun levensonderhoud naar den overwal gaan, maar ook daar achterblijven, en wel meer bepaald in beide residentiën zich als landbouwers vestigen.

Zij hadden den grond slechts voor het nemen. Geen Javaan, inboorling noch eenige gemeente, in die vroeger zoo bevolkte thans verlaten of schaars bewoonde streken, welke hun regten konden laten gelden op de woeste gronden die zij ontgonnen. Zoo vormden zich alomme dorpen van Maduresche landverhuizers. Mogt ook niemand hunner een koop- of eigendomsbrief bezitten, noch iets gekocht hebben, toch beschouwde zich ieder als de onbetwiste bezitter van zijn akker. En wel in dien zin dat hij aan

de later komenden, welke zelf geen woesten grond ontgonnen, een deel van zijn akker òf verhuurde òf verkocht.

Deze beschouwingswijze van landbezit bestond sedert lang in die streken, bestaat daar nog onder de inlanders en werd nimmer, voor zoo ver ons bekend is, door de Indische regering tegengegaan of verboden; zij berustte daarin of keurde die goed, als de bevolking slechts bleef voldoen aan de haar opgelegde verpligtingen jegens het Gouvernement.

Een zelfde beschouwingswijze van landbezit vinden wij ook terug, in de meest westelijke residentiën van Java, in Bantam. Ook daar is het sawahbezit individuëel; de bezitter kan zijn akkers door huurlingen laten bewerken, verpanden, verkoopen, of even als zijn overige bezittingen aan zijn erfgenamen vermaken. Zoo ook in Krawang en de Preanger regentschappen. In deze drie residentiën, die den gemeenschappelijken naam van Soendalanden dragen, vinden wij alzoo hetzelfde, als in de meest oostelijke residentiën, individuëel grondbezit, met regt van vervreemding en erfmaking, indien de bezitters slechts aan hunne verpligtingen van werk voor-, of opbrengst aan den heer des lands, de Indische regering, voldoen. In de tusschen liggende uitgestrekte landen van Java ontmoeten wij echter een verschillend stelsel van landbezit, het gemeenschappelijke bezit, of de akkers geen bezittingen van individuën maar van de dessa of de gemeente. Alvorens daarover echter te spreken bepalen wij ons nog een oogenblik bij de Soenda-landen.

Bantam had vroeger zijn sulthan. Ook daar was het toen gebruikelijk, gelijk nog, zooals wij hoorden, in de vorstenlanden van midden Java, om aan de leden der vorstelijke familie, rijksgrooten, gunstelingen, beambten en andere dienaren van den sulthan, het vruchtgebruik van landen tot hun onderhoud af te staan. Gelijk nog in de vorstenlanden, keerden de landen, aan bepaalde staatsambten of hofdiensten verbonden, met het ophouden der vervulling van dat ambt of die dienst, van den vruchtgebruiker tot den vorst terug, om daarover op nieuw te beschikken. Gaan de landen, aan 's vorsten bloedverwanten geschonken, in de vorstenlanden, ook van den vader op den oudsten zoon tot in het derde gelid over, onder verpligting echter om uit de opbrengst daarvan ook tevens in het onderhoud voor zijne jongere broeders te voorzien; zoo keeren die landen daarna, evenwel tot den vorst terug. De vorst heeft altans het regt die dan terug te nemen, op grond dat het vierde geslacht te min in rang ook te verre in betrekking van hem is, om er nog aanspraak op te mogen maken; hij kan die dan aan zijn meer nadere, daardoor ook hooger in rang zijnde, bloedverwanten schenken. In Bantam echter werden die landen der nabestaanden van den sulthan dikwijls als blijvende bezittingen beschouwd, die niet alleen steeds verder op de erfgenamen overgingen, maar ook door onderhandsche verkoop konden vervreemd worden. De verkoop geschiedde voor de bevoegde magt, werd geregistreerd en door den sulthan als wettig beschouwd. Altans is het zelden gebeurd, dat die verkochte landen, zonder geëvenredigde vergoeding, door hem van den bezitter werden teruggevorderd.

Zoo werden de landen, of liever hunne inkomsten, aldus, door den vorst vervreemd en gingen zij voor de kroonlanden, door erfenis of verkoop, verloren. Dit zelfde geschiedde, ook in Bantam en over geheel Java, nog in andere gevallen, namelijk door een voortdurenden afstand der inkomsten van verscheidene dorpen en hunne landen aan priesters, bewakers van oude zoogenaamde heilige graven, of onderwijzers en priesterscholen; die van geslacht op geslacht overgingen, en nog heden onder het Nederlansch bewind blijven overgaan.

Hadden en hebben alzoo de boeren in genoemde landen, een ieder voor zich, het onbetwist bezit van hun akkers, met het regt van vervreemding en erfmaking indien zij slechts aan hun verpligtingen jegens den heer des lands voldoen; deze heeft, met het regt van eisch van voldoening dier verpligtingen, ook het regt om de akkers te benaderen en daarover te beschikken, indien de boer nalatig is in de voldoening daarvan. Bovendien kan de vorst het hem toekomende vruchtgebruik dier landen, of wel de daarop rustende verpligtingen, aan anderen tijdelijk, ook voor altijd, afstaan.

(*Vervolg hierna.*)

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Merkwaardige brief van den Luitenant-Generaal J. VAN SWIETEN, Gouverneur ter Westkust van Sumatra, aan den heer F. H. VAN VLISSINGEN, betreffende Europesche kolonisatie op Sumatra; uitgegeven door het comité voor exploitatie en kolonisatie der Oost-Indische buitenbezittingen, gevestigd te Amsterdam. 's Hage 1858.

Deze brief verdient inderdaad het opschrift van „merkwaardig." De inhoud getuigt van veelzijdige kennis en eene zeer gemakkelijke en aangename voordragt. Maar meer geschriften over Indië hebben die verdienste. 't Is dus iets anders, waarom ook wij het geschrift „merkwaardig" noemen. 't Is de politieke rigting, met het oog op de hoog geplaatste positie van den schrijver; of liever, 't is de moed, waarmede een Luitenant-Generaal, een Gouverneur van Sumatra's westkust, als een voorstander van ontwikkeling van Indië door kolonisatie optreedt, in weerwil van de anathema's, die hem, van de zijde der voorstanders van ons oude koloniale stelsel en van de aanhangers der oude regering van Indië, moeten te beurt vallen. Wat de bekende „Staatskommissie" moge gezegd hebben, hoe zij de kolonisatie van Indië als physiek onmogelijk getracht hebbe voor te stellen, de heer VAN SWIETEN komt er openlijk voor uit, dat hij ze als eene weldaad voor Indië en Nederland beiden beschouwt en ze daarom aanraadt.

Vier punten heeft „de Staatskommissie", als argumenten tegen het toelaten eener Europesche kolonisatie, vooral wat Sumatra betreft, ingebragt. *Vooreerst.* Redenen van staatkunde. *Ten tweede.* Ongeschiktheid van den Indischen Archipel, door het gemis van genoegzaam hooge tafellanden. *Ten derde.* De geringe levenskans van den Europeaan binnen de keerkringslanden. *Ten vierde.* Onbekwaamheid van den kolonist voor veldarbeid en voor konkurrentie met Oostersche arbeiders.

Al deze vier punten worden door den heer VAN SWIETEN behandeld en, naar 't ons voorkomt, glansrijk wederlegd. De gronden, waarop dit ons oordeel rust, kunnen wij hier niet breedvoerig ontwikkelen. Maar wij schromen niet den onpartijdigen lezer uit te noodigen, zich met het kleine boekske bekend te maken. Zie hier wat er van de sterfte gezegd wordt.

De sterfte-lijsten van Sumatra, berekend op de aanwezige sterkte aan Europeanen, *zonder de ingezetenen en officieren*, dus over het gedeelte dat het meest aan ziekte en sterfte is blootgesteld, geven de volgende resultaten:

In 1850 op 1119 Eur. milit. sterfte 50 = 4.46%
„ 1851 „ 1125 „ „ „ 45 = 4.00%

In 1852 op	1131	Eur. milit.	sterfte	42	= 3.70%	
" 1853 "	1093	"	"	70	= 6.40%	Dit jaar was ongunstig wegens de cholera.
" 1854 "	1042	"	"	36	= 3.45%	
" 1855 "	1103	"	"	36	= 3.30%	
" 1856 "	1038	"	"	46	= 4.50%	Ongunstig wegens eene expeditie naar Nias.
" 1857 "	1097	"	"	24	= 2.20%	Welligt gunstig door de werking der afschaffing van den sterken drank.

Deze verhouding van de sterfte tot de sterkte is waarlijk niet ongunstig te noemen, en kan geen grond opleveren, om eene overplanting naar deze gewesten onraadzaam te achten. Intusschen zoude de verhouding gunstiger zijn, indien alleen hoog liggende streken waren geraadpleegd (te Fort de Kock en Padang Pandjang is de sterfte soms = 0) of zoo de sterfte op alle standen der Europesche bevolking ware genomen.

Behalve vele wetenswaardige bijzonderheden omtrent de geschiktheid van menig tafelland van Sumatra, geeft de heer VAN SWIETEN ook een aantal van raadgevingen omtrent hetgeen in acht genomen moet worden, wanneer men eene proeve wil nemen. Zij zijn allen van lokalen en praktischen aard, en zullen daarom van zeer veel nut kunnen zijn, indien men, na zoo lang geredeneerd te hebben, ook eindelijk eens tot de daad overgaat. De Battalanden worden in de eerste plaats door hem aangewezen als bijzonder geschikt voor eene Europesche kolonisatie.

Ons oordeel over de zaak is sedert lang gevestigd geweest, en komt geheel overeen met hetgeen de heer VAN SWIETEN in de volgende woorden uitdrukt.

De eindvraag blijft altijd: is de kolonisatie met Europeanen uitvoerbaar, en biedt zij kansen op voor goeden uitslag? Dit kan door niemand bevestigend worden beantwoord, wijl de ervaring op dat punt geheel ontbreekt. Evenwel biedt de ervaring ten voordeele der kolonisatie betere resultaten en gegevens, dan door de Staatskommissie werden aangehaald. Men kan echter niet voorbijzien, dat haar aan te raden, tegen het gevoelen van vele en wetenschappelijke mannen, zelfs van mannen, door het vertrouwen der regering in Nederland gekozen, om dat vraagstuk te onderzoeken, eene groote verantwoordelijkheid laadt op degenen, die het doen, waarin welligt het geheim gelegen is voor den geringen bijval van velen, die de zaak zouden kunnen begunstigen. In het algemeen toch is het zekerder en minder zorgelijk, om den bestaanden toestand te behouden. In weerwil van dien en na dit goed gewikt en gewogen te hebben, geloof ik dat de kolonisatie slagen zal, indien men zal te doen hebben met volkplanters, die bekwaam en werkzaam zijn en geestkracht genoeg bezitten, om zich niet door de eerste zich opdoende teleurstelling te doen afschrikken.

't Verheugt ons dat het "comité voor exploitatie en kolonisatie der Oost-Indische buitenbezittingen" dezen brief heeft gepubliceerd. Moge er veel nut door worden gesticht!

Den heer VAN SWIETEN hebben wij er op nieuw uit leeren kennen en hoogachten als een man van liberale beginselen en van een loijaal karakter. Il a le courage de son opinion. Met leedwezen hebben wij dan ook in de Tweede Kamer, eenen uitval tegen hem gehoord, dien wij niet onbeantwoord zullen laten, zoo dra de gelegenheid van antwoorden zich voordoet. Met leedwezen hebben wij den Minister van Koloniën, die omtrent eene aanspraak van den nieuwen kommandant van het Indisch leger tot zijnen voorganger geïnterpelleerd werd, het stilzwijgen zien bewaren en zich hooren verschuilen achter de verklaring, dat hem daarvan nog niets officiëels

bekend was. Weldra zal deze aangelegenheid op nieuw ter sprake komen; en wij twijfelen niet, of het zal dan blijken, dat de heer VAN SWIETEN evenzeer als bevelhebber van een leger, waaraan Nederland zoo veel verpligtingen heeft, het welzijn van dat leger, op beraden maar tevens krachtige wijze behartigt, als hij in de brochure, die wij thans aankondigen, het welbegrepen belang van Nederland met dat van zijne Indische bezittingen in overeenstemming tracht te brengen. Hartelijk wenschen wij, dat de staat nog lange jaren de voortreffelijke diensten van den heer VAN SWIETEN zal genieten!

Varia.

Is het waar dat een 2e luit. kwartiermeester van het 8e regiment infanterie in Nederland, eenigen tijd geleden, gelden den lande toebehoorende te zoek gemaakt en zich uit zijn garnizoen verwijderd heeft?

Is het waar, dat die zaak door bemiddeling van de bloedverwanten van dien officier niet vervolgd, maar door de militaire autoriteit met den mantel der liefde bedekt is?

Is het waar, dat de officieren van het korps, waartoe die luit. kwartiermeester behoorde, niet langer met hem hebben willen dienen?

En eindelijk — is het waar dat, ten gevolge daarvan, die luit. kwartiermeester in zijnen rang en ancienniteit is overgeplaatst bij het wapen der infanterie in Nederlandsch Indië? en dat hij, onder bevel van den van verlof terugkeerenden kapitein v. d., op den 5den December jl. zijne nieuwe bestemming gevolgd heeft?

Is al het bovenstaande waar — en men verzekert ons dat het positive feiten zijn — dan moeten wij het betreuren, dat er weder een begin gemaakt wordt om het Nederlandsch Indische leger te maken, tot een débouché voor de onreine bestanddeelen van het Nederlandsche, een terugkeer tot een stand van zaken, waarvan 20 of 30 jaren geleden, vele voorbeelden bestonden, maar die gelukkig sedert een tal van jaren had opgehouden.

Zal zoodanige maatregel strekken, om de tevredenheid van het Indische officiers-korps te vermeerderen? Zal het den broederband kunnen versterken die het zoo wenschelijk ware, dat tusschen het Nederlandsche en het Indische leger naauwer en naauwer werd toegehaald?

Wij willen den jongen officier hier bedoeld niet hard vallen, maar zoo het waarheid is, dat zijne vroegere kameraden geweigerd hebben langer met hem te dienen, dan achten wij het treurig voor het Indische leger, dat men hem, die eene plaats onder de Nederlandsche officieren onwaardig was, toch nog goed genoeg rekende voor het Indische leger.

De in Indië dienende officier heeft geen greintje minder eergevoel dan zijn in Nederland dienende wapenbroeder, en zoo zich het gevoel van eigenwaarde van den laatsten verzet tegen het langer onder dezelfde vaan dienen met een die eer onwaardig gekeurden, dan mag onzes inziens zelfs de gedachte niet opkomen, om te beproeven dien uitgestotene onder hetzelfde vaandel, al wappert dat onder een anderen hemel en al brengen de omstandigheden mede dat het wat dikwijls en steeds met eer vóór den vijand ontrold wordt, te doen opnemen.

28 December 1858.

In de diskussiën, die in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 15 December l.l. over het kultuurstelsel plaats grepen, zeide de heer STOLTE:

Toen ik de eer had, voor het eerst zitting in deze Kamer te nemen, werd het kultuurstelsel geheel anders beoordeeld dan thans. Nu wordt het beschouwd als een geleidelijke overgang van gedwongen tot vrijen arbeid. En hoe oordeelde men vroeger? Het kultuurstelsel was een geesel voor den Javaan, was oorzaak, dat hij in armoede verkeerde; hij kon zich het noodige zout niet verschaffen; de rampen, die een paar distrikten in het Samarangsche, Demak en Grobogan, troffen, waren gevolgen van het kultuurstelsel.

Wij voor ons, die langer zitting in de Tweede Kamer hebben gehad dan de heer STOLTE, herinneren ons niet, dat het kultuurstelsel ooit anders is voorgesteld, dan tegenwoordig nog geschiedt. Wij zelven hebben er althans nimmer anders over gesproken. Den 8sten December 1851 zeiden wij onder anderen het volgende:

Welke waarde heeft het kultuurstelsel? Ik schroom niet te zeggen, dat ik geloof, dat vóór 1830 het kultuurstelsel, zoo als het in het brein lag van den generaal VAN DEN BOSCH, niet zoo als het geworden is, misschien het eenige mogelijke en uitvoerbare was, om Java produktief te maken voor de Europesche markt. — De ondervinding had geleerd, dat op Java iets ontbrak, hetwelk volstrekt noodig is, om met een stelsel van vrijen arbeid produkten te kunnen leveren voor de Europesche markt. De koffij- en suiker-kultuur op Java kan op groote schaal niet anders worden gedreven, dan door eene vereeniging van krachten; daarvoor is kapitaal en kennis noodig. — Waarom had tot dus verre het stelsel van vrijen arbeid weinig suiker, weinig koffij, weinig andere produkten voor de Europesche markt geleverd? Omdat daarvoor het noodige kapitaal en de noodige kennis ontbraken. Nu wilde de Kommissaris-Generaal DU BUS daarin door Europesche kolonisatie voorzien; hij wilde dat kapitaal en die kennis door partikulieren op Java brengen. Maar de generaal VAN DEN BOSCH stelde iets anders daar tegen over, en in dien tijd misschien te regt. De generaal VAN DEN BOSCH begreep, dat men, bij den weinigen ondernemingsgeest en bij de vooroordeelen, die er vooral toen nog in het vaderland bestonden tegen ondernemingen in Indië, het noodige kapitaal en de noodige werklieden voor de kennis (zoo ik mij dus mag uitdrukken) niet naar Java zoude kunnen brengen. Hij heeft toen in die ontbrekende kennis en kapitaal op eene andere wijze dan door kolonisatie trachten te voorzien. Hij heeft dat gedaan, door het Gouvernement en zijne magt in de plaats te stellen van het kapitaal, en gouvernements-ambtenaren in plaats van de industrie bij partikulieren. Wat het kapitaal anders zou hebben laten doen uit vrijen wil, dat trachtte hij nu te doen door bevel en dwang.

't Is mogelijk, dat, indien ik in dien tijd uitspraak had mogen doen, ik misschien de voorkeur aan het stelsel van den generaal VAN DEN BOSCH had gegeven, omdat ik toen welligt het stelsel van den commissaris-generaal DU BUS voor onuitvoerbaar had gehouden, met het oog op de onverschilligheid, de traagheid, den tegenzin en het vooroordeel onzer natie, om hare kapitalen en industrie naar Java over te brengen.

Maar hoe heeft nu het stelsel van den generaal VAN DEN BOSCH op Java gewerkt? Al de schilderingen, die hier in deze Kamer zijn opgehangen, van den ongelukkigen toestand der Javaansche bevolking, en als wier oorzaak het stelsel van kultures is gebrandmerkt, — al die tafereelen van hongersnood, ellende, verarming, epidemiën, ontvolking — dit alles is waarheid en niet overdreven. Het is echter geen *noodzakelijk* gevolg van het stelsel geweest; gij moet het wijten *aan de wijze, waarop het is ten uitvoer gelegd.* Maar ook, al erken ik dit, toch zijn er redenen, om te verklaren, dat het stelsel tevens goede diensten heeft bewezen.

Ziedaar, hoe ik dacht over het kultuurstelsel, nu acht jaren geleden; en als de heer STOLTE nog eens wil nazien, wat ik er in onze laatste bijeenkomst der Tweede Kamer van heb in 't midden gebragt, dan zal hij moeten erkennen, dat ik nu ook nog van dezelfde meening ben. Toen heb ik

beweerd, dat „het kultuurstelsel een geleidelijke overgang moet zijn van gedwongen tot vrijen arbeid." Welnu in dezelfde redevoering, waaruit ik zoo even eenige volzinnen aanhaalde, heb ik, nu acht jaren geleden, verklaard:

Wij moeten *naar* het stelsel van vrijheid van arbeid en vrijheid van kultuur. Maar wij moeten daarheen, niet *met verwerping* van het stelsel van kultuur, dat thans bestaat, maar *door* dat stelsel. Dat stelsel moet zoodanig worden ontwikkeld, en daaraan moet zulk eene rigting worden gegeven, dat het ons eenmaal brengt tot vrijheid van kultures en vrijheid van arbeid.

Wat wil ik tegenwoordig anders dan dit. Mijne beginselen, toen bestreden door de heeren BAUD en STOLTE, zijn in 1854 als regerings-beginselen in art. 56 van het regeringsreglement opgenomen. Thans, nu ik de uitvoering van dit voorschrift der wet verlang, ontmoet ik den laatsten weder als een tegenstander. Ik heb daar niet tegen, maar ik eisch de erkentenis, dat ik nu hetzelfde zeg, als hetgeen ik altoos heb beweerd; dat er in mijne politieke en oekonomische beginselen, gedurende de jaren, waarin ik mij op dat terrein beweeg, geen verschil hoegenaamd is.

De minister van koloniën sprak, in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, van 16 December l. l., eenige woorden, waarover wij ons een paar opmerkingen zullen veroorlooven:

De woorden, die ik als lid van deze Kamer heb uitgesproken, zijn door vele leden thans, nadat ik als hoofd van het departement van koloniën ben opgetreden, zorgvuldig nagelagen en reeds bij menige gelegenheid heeft men stipt onderzocht, of mijne daden en woorden van thans overeenkomen met mijne woorden van toen.

Wij moeten verklaren hiervan weinig gemerkt te hebben, en wij zouden het zeer afkeuren, indien zoo iets plaats had. Althans wat ons betreft, zal de heer ROCHUSSEN daarvoor niet behoeven te vreezen. Een eerlijk man wijkt van zijne overtuiging nimmer af, en verandert zijne overtuiging, dan heeft hij daarvoor goede gronden. 't Is een onvruchtbaar genot, te trachten iemand in tegenspraak met zich zelven te brengen. De minister vervolgt aldus:

Tot dus verre ben ik gelukkig genoeg geweest, dat er altijd overeenstemming bestaan en nog geene afwijking plaats gehad heeft.

Is dat zoo? Wij hebben het niet onderzocht, en wij hebben ook geen plan om het te doen. Integendeel, wij hopen, dat in menig opzigt de heer ROCHUSSEN wel zal afwijken van vroegere woorden en beweringen, en daarom verheugden wij ons zoo zeer toen hij deze verklaring onmiddellijk liet volgen:

Maar ik verbind mij volstrekt niet, om niet af te wijken van hetgeen ik vroeger gezegd heb: onder één voorbehoud nogtans, te weten, dat ik, hetzij door aanleiding in mij zelven, hetzij door redenen van anderen, overtuigd zal worden dat ik vroeger gedwaald heb. En dan zal ik, als eerlijk man erkennen, dat ik vroeger gedwaald heb en niet stijfhoofdigheid of eigenliefde in de plaats stellen van hetgeen ik meenen zal, dat mijn pligt en het algemeen belang vorderen.

Dat zijn goede voornemens! Wij juichen ze van ganscher harte toe! Mogen daaruit vele vruchten geboren worden voor de hervorming van het oude koloniale stelsel.

Lilliput is een wonderlijk land, en men heeft er wonderlijke menschen! Wilt gij eens eene type van eene soort of kaste van Lilliputters? Hier hebt gij er een.

De jaren maken den mensch niet alleen oud — er zijn ook jonge grijsaards. Zoo zijn er in Lilliput ook jonge en oude oudgasten. 't Geen hier onder volgt is geene daguerreo-type, 't is niet anders dan eene schilderij. 't Is eene phantasie, en 't is dus niet onze schuld, als deze of gene groote heer (pacha met drie paardestaarten) meent zijn portret te zien.

Het verblijf in een tropisch klimaat (want Lilliput ligt op 5° Z. B.) heeft langzamerhand de hersenen van onzen pacha verteerd, verlamd en uitgeput; de zonnegloed heeft de vochtdeelen opgedroogd, waardoor de communicatie tusschen de verschillende vakken gestremd, en een zuivere logica onmogelijk is geworden. Uit zijne redeneringen moet men wel tot dit besluit komen.

Hypochondrisch is hij in hooge mate, en zeer beangst voor den dood — waardoor hij zijne magt begrijpt te zullen verliezen.

Ligchaamsgebreken en kwalen ondermijnen zijn gestel ten eenenmale; te vergeefs slikt hij medicijnen van een aantal kwakzalvers; zelfs de hollowaijpillen baten niet.

Is het te verwonderen, dat, in dien staat van geest en ligchaam, waarin de pacha verkeert, niet alleen hij er onder lijdt maar ook de dienst? Aangezien hij in zijne provincie alleen meester is, heerscht hij als een echte despoot; ieder moet bukken voor zijne luimen. Is hij goed gemutst dan tracht hij, ofschoon met verwarde denkbeelden en ziekelijke begrippen, toch nog iets goeds te stichten, — doch wee! als de lever hem plaagt, dan is de drommel los: de pacha is dol; de pacha verkeert in volle woede; de pacha verbreekt alles wat hem weêrstaat, en het goede, dat hij den vorigen dag stichtte, wordt weder afgebroken.

Zijne ondergeschikten kunnen hem niet temmen en hunnen invloed ten goede weinig doen gevoelen. Ze moeten op hunne hoede zijn, dat, bij de minste wederstreving geen geheim rapport wordt uitgebragt, en men, zonder hen te hooren, de ongelukkigen veroordeelt.

Suikerfabrikanten, want die zijn er ook in Lilliput, wagen zich evenmin, uit vreeze van, gelijk de kat in 't donker, geknepen te worden door eene letterlijke toepassing van hun kontrakt.

De ander partikuliere vrije industriëlen, zoo die er toevallig zijn, trachten zich, bij dergelijke grimmige, kribbende en bulderende gelegenheden, onzigtbaar te maken, en zich te doen vergeten, om niet tegengewerkt of benadeeld te worden door een onderhandschen last, aan de hoofden gegeven, waarnaar nimmer een haan zal kraaijen, maar waarvan zij de gevolgen ondervinden, dat hun de tranen langs de wangen loopen.

Hij is afgunstig op zijne magt, en afgunstig op de partikulieren, als ze geld maken. Hij heeft „streeken op zijn kompas." Hij is in den dagelijkschen omgang zelf niet veel te vertrouwen; hij vertrouwt wederkeerig niemand, — zich zelven niet meer dan een ander; zoo tast hij onzeker rond in den cirkel van zijn verward brein. Arm Lilliput, welks schoone provincie aan zulk een brein is toevertrouwd!

Gelukkig zoo hij nog zooveel gevoel van eer bezit, dat hij afschuw heeft van alles wat naar eigenlijke oneerlijkheid zweemt. In het tegenovergesteld geval tracht hij te „konkelen" met een of meer partikulieren, wier lot hij in handen heeft. Is de persoon, op wien het gemunt is, dom genoeg, van niet „ja, als 't u belieft" te zeggen, dan wordt de brave man op alle mogelijke wijzen benadeeld, en ten gronde gerigt, altijd volgens de wet, die verdraaid wordt in dien geest.

Zulk een toestand wordt voor de arme Lilliputters langzamerhand onhoudbaar! Gelukkig dat men den oudgast door vrees nog zoo wat bedwingen kan. Hoort hij van ter zijde mompelen, dat de benadeelden eene kommissie van onderzoek bij den sulthan van Lilliput willen provoceren en dat zij daartoe naar de hoofdstad gaan — dan wordt plotseling het blaadje omgekeerd, dan wordt de pacha zoo lief, zoo gedwee, zoo meegaande, dat hij onder een hoed te vangen is.

Een Lilliputsche suikerfabrikant.

De landverhuur in de rijken van Soerakarta en Djokdjokarta.

Het is bekend, dat er, sinds vele jaren, in de zoogenaamde Vorstenlanden op Java, dat is in de rijken van Soerakarta en Djokjokarta, eene instelling bestaat, bekend onder de naam van „landverhuring." Hoewel nu het woord zelf slecht gekozen is, daar het eene *pacht* en geen *huur* is, zullen wij echter het laatste woord gebruiken, als zijnde algemeen en zelfs officiëel aangenomen.

Ten einde, wanneer men geheel onbekend met dezen toestand der zaken is, zich daarvan een juist denkbeeld te vormen, kan het niet genoeg zijn, dat men weet, hoe die verhuringen werden aangegaan, maar men moet ook de regten kennen, welke de eigenaar (ook al eene verkeerde uitdrukking daar er geen wezenlijke „eigenaars" zijn, maar wel „regthebbenden," welke den grond in leen bezitten, zoo als wij hieronder zullen zien) van den grond had, vóór hij dien verhuurde, en welke dus op den huurder overgaan, zoomede de verhouding tusschen hem en de opgezetenen van den verhuurden grond.

Hiertoe dient men echter een dieper blik te werpen op de Javaanschen instellingen, op het bezit en het bebouwen van gronden, en geheel opklimmen tot de primitieve wording er van. Ten einde dit zoo duidelijk mogelijk voor te stellen, zullen wij ons verbeelden, dat er een Javaansch vorst is, die hier of daar op gronden, welke onbebouwd en onbewoond zijn, een nieuw rijk wil stichten.

Het is hier de plaats niet, in beschouwingen te treden omtrent het al of niet bestaande regt van eigendom van Javaansche vorsten op den grond. Wij zullen hier stellen, dat een vorst in het rustig *bezit* van dien grond is, hetzij hij daar *regt van eigendom* op heeft, of niet.

Bij het inbezitnemen van den grond, is de vorst vergezeld van allen, die noodig zijn, om een volledig rijk daar te stellen, als: eenige prinsen voor hovelingen, eenige anderen, om de hooge waardigheden te bekleeden, voorts nog meer anderen, om mindere betrekking waar te nemen, een aantal gewapenden, onder aanvoerders van verschillende rangen, en eindelijk de volksmassa zelve, bestaande in een aantal landbouwers met hunne familiën en voorzien van het noodige voor de bebouwing van den grond.

Voor wij nu onderzoeken, wat er met dien grond gebeurt, dienen wij nog een paar punten nader te beschouwen. Het eerste is, dat een Javaansch volk eigenlijk verdeeld kan worden in twee klassen, als vooreerst zij, die

eene bezoldigde betrekking bekleeden en dus meest allen om en bij den vorst zijn, en ten tweede zij, die zich met den landbouw bezig houden, en dus het eigenlijke volk uitmaken. Eene andere klasse toch, welke eenige handwerkslieden enz. bevat, is van weinig beteekenis en kan, bij onze tegenwoordige beschouwingen, geheel over het hoofd gezien worden.

Het tweede punt, waar wij op dienen te letten, is, dat al de bezoldigingen, van de hoogste waardigheid af tot de minste betrekking toe, geschieden zonder kontant geld, maar door den afstand aan den bezoldigde van eene zekere uitgestrektheid grond, geëvenredigd aan zijnen stand.

Wij zien hieruit, dat de klasse van bezoldigden het dus alleen zijn, welke de zoogenaamde „eigenaars" van gronden uitmaken, terwijl de wezenlijke landbouwers daarvan geheel uitgesloten worden.

Wordt zulk een persoon ontslagen uit zijne betrekking, waarvoor hem eene zekere hoeveelheid gronds door den vorst was afgestaan, dan verliest hij ook het regt op die gronden, welke dan gegeven worden aan zijnen opvolger. Een bewijs dus, dat hier het woord „eigenaar" zeer misplaatst is, daar er geen sprake is van „eigendom". Daar dit woord echter door de gewoonte als geijkt is, zullen wij het ook gebruiken.

Laat ons zien, hoe die gronden verdeeld worden, en wat er verder mede geschiedt. Als éénheid bij de verdeeling is aangenomen eene zekere uitgestrektheid gronds, bekend onder den naam van „djonk". Dit is nu wel geen standvastige maat, want zij wordt door plaatselijke omstandigheden gewijzigd, maar wij zullen aannemen, dat een djonk gelijk is aan 5 bouws bouwgrond en bovendien nog 2 of 3 bouws voor woon-erven, waarvan ieder 500 □ rijnl. roeden groot is. De geheele uitgestrektheid, gronds zullen wij aannemen te bestaan uit 100,000 djonken. Van die massa wordt nu aan ieder beambte, of dikwijls uit gunst, eene meerdere of mindere hoeveelheid djonken geschonken. Zoo ontvangen zij, die bij voorbeeld ondergeschikte betrekkingen bekleeden, 1 of 2 djonken, anderen naar hunnen rang weder iets meer, tot aan de hoogstgeplaatsten, die ieder misschien 100 en 200 djonken verkrijgen. Stellen wij nu, dat daarmede weg zijn gegaan 50,000 djonken, dan heeft de vorst voor zijn eigen onderhoud en hebben alle rijksbeambten nog genoegzaam grond over, om ieder in hunnen stand te kunnen leven.

Prinsen, die misschien 200 djonken ontvangen hebben, doen daarmede in het klein al weder hetzelfde, als de vorst in 't groot deed. Zij gebruiken namelijk een gedeelte, om *hunne* ondergeschikten, bedienden enz. een bestaan te bezorgen, en hebben dus ook het regt, om hun, bij ontslag of om andere redenen, die gronden weder af te nemen en ze aan anderen af te staan.

Noch de prinsen en hunne ondergeschikten, noch de hooge ambtenaren kunnen zich direkt bemoeijen met de bebouwing der aan hen afgestane gronden, want zij moeten steeds bij den vorst verblijf houden; evenmin kunnen dat de mindere beambten, welke dikwijls op grooten afstand van de plaats, waar hunne gronden gelegen zijn, hunne woning moeten vestigen.

De gronden nu te laten bewerken door betaalde werklieden valt vooreerst volstrekt niet in hunne gewoonten, maar zou ook voor kleine eigenaren, die maar 2 of 3 djonken hebben, welke soms nog niet eens bij elkander liggen, geheel onmogelijk zijn, daar hun de middelen ontbreken, om een voldoend opzigt over de werklieden te doen houden. Zij sluiten dus met eenige familiën van landbouwers eene overeenkomst, om onder zekere voorwaarden den grond te bebouwen.

Die overeenkomst, welke altijd op dezelfde voorwaarden gesloten wordt, omdat zij geregeld zijn door de *adat*, de ongeschreven wet, welke als zoodanig kracht heeft verkregen door eene misschien eeuwenlange opvolging, is oppervlakkig beschouwd zeer eenvoudig; doch inderdaad is zij zeer belangrijk voor ons onderwerp, dewijl in die overeenkomst de verhouding opgenomen wordt tusschen den eigenaar en den landbouwer, en daarin al verder de oorsprong te vinden is van alle heerendiensten, en in een woord de geheele maatschappelijke instelling van het wezenlijk volk, namelijk van de landbouwers, daarop gegrond is.

Voor wij tot de beschouwing dezer voorwaarden overgaan, veroorlooven wij ons een enkel woord over het hoofdprodukt van den Javaan, de rijst. Zoo als bekend is, wordt de rijst gebouwd op velden, welke onder water gezet en gehouden kunnen worden. Ten dien einde worden ze genivelleerd en omringd met dijkjes van ongeveer een voet hoog en breed; zij dragen den naam van „sawah's". De uitgestrektheid gronds, binnen zulk een dijkje, draagt den naam van „kottak". Die kottak's verschillen natuurlijk in grootte en vorm. In een vlakte, bijvoorbeeld, zijn zij dikwijls van een bouw en meer groot, terwijl zij op meer hellende gronden kleiner worden, en zóó terrassen vormen, waarvan het een niet zelden verscheidene voeten boven het andere gelegen is, terwijl zij soms in het gebergte zóó klein zijn, dat ze als het ware een reusachtigen trap schijnen te vormen.

Die sawah's nu kan men gevoegelijk verdeelen in twee soorten, namelijk in die welke kunstmatig kunnen onder water worden gezet en gehouden, en die welke afhankelijk zijn van het regenwater. Het is duidelijk, dat de eersten meer waarde hebben dan de laatsten, want hoewel de rijst in den regentijd geplant wordt, en het bekend is, dat de tropische regens ontzettende hoeveelheden water doen vallen, is dat soms echter, bij droogte van eenige dagen, niet genoeg, vooral op eenigzins ligte gronden waar het water gemakkelijk inzakt. Mislukking van oogst, en daardoor ontstaand gebrek van meer of minder belang, zijn daarvan de gevolgen.

Daar de rijst enkel in den regentijd te velde staat, maar andere produkten voor de Europesche markt, onder anderen indigo, het geheele jaar door, en dus ook in de drooge moeson op het veld blijft, zoekt men daarvoor bij voorkeur gronden uit, welke ook in de drooge moeson kunstmatig, al is het dan ook maar weinig en met tusschenpoozing van eenige dagen, onder water gezet kunnen worden.

Daar nu de vorst, evenmin als zijne onderdanen, gelijk wij hiervoren zagen, zijne hem overgeblevene gronden zelf kan bebouwen, laat hij door

zijne daarvoor bestemde beambten dezelfde overeenkomsten met landbouwers sluiten als zijne geringste onderdanen dit doen.

Heeft zulk een rijk, dat dus doende spoedig bebouwd zou zijn, doch 't welk bij zijne wezenlijke wording slechts langzaam geschiedt, en niet zoo als wij het ons hier figuurlijk voorgesteld hebben, echter eenige jaren of eenwen bestaan, dan is alles bebouwd, wat daarvoor vatbaar was, zoo als het dan nu ook voor het grootste gedeelte met Soerakarta en Djokjokarta het geval is. Stelt men zich echter een kaart van zulk een rijk voor, waarop al de djonken geteekend zijn, dan zou die eene aaneenschakeling doen zien van kleine stukjes grond, hier en daar afgewisseld met een grooter stuk, waar misschien 10 of 20 djonken van eenen prins of ander hooggeplaatst persoon of een duizendtal djonken van den vorst zelven bijeenliggen. Dikwijls gebeurt het dan ook, dat iemand, die bij voorbeeld thans de gronden in een dier rijken huren wil en daartoe zijn oog op zekere streek heeft laten vallen, genoodzaakt is, kontrakten te sluiten met 100 of meer eigenaars, van wie hij van dezen één djonk van dien wêer twee djonken moet nemen, om zoodoende eene voldoende uitgestrektheid grond te verkrijgen groot genoeg, om, wanneer al die stukken vereenigd zijn, daar een onderneming van te maken, geschikt voor de Europesche markt.

Wij hebben boven gezien, dat het verkrijgen van loopend water op de gronden een eerste vereischte is voor hunne vruchtbaarheid. Daar dat echter door kunstmiddelen, namelijk het opdammen van riviertjes, beken of bergstroomen, geschiedt, terwijl het water verder door gegravene leidingen naar de plaats van gebruik wordt gevoerd, zoo gaat zulk een werk de krachten van de bevolking van één enkele djonk te boven. Die kunstwerken worden daarom ook gezamenlijk gemaakt door de bevolking van bij voorbeeld 10, 20 of 100 djonken, die dan ieder regt hebben op een geëvenredigd gedeelte van het water. Het is echter eene uitzondering, wanneer zoo iets uit eigen beweging geschiedt en niet op hooger bevel van den eigenaar, door middel van heerendiensten, zoo als wij verder zullen zien. De Javanen toch zien op tegen een werk van eenige maanden; vooral wanneer dat gezamenlijk met andere belanghebbenden moet gedaan worden, en al beginnen zij er ook soms aan, laat spoedig de een het op den anderen aankomen, en wordt het werk gestaakt voor het goed begonnen was.

Nieuwe gronden te ontginnen is voor den gewonen landbouwer eene volstrekte onmogelijkheid; hij moet toch zorgen voor woning enz.; hij moet de met rijst te beplanten velden nivelleren en van dijkjes voorzien, zoodat het duidelijk is, dat hij onmogelijk misschien 6 maanden alleen aan het graven van eene leiding zou kunnen besteden; want waar zou hij in dien tijd van bestaan? Gewoonlijk laat de Javaan dan ook maar alles op den regen aankomen, tenzij het water zeer gemakkelijk te verkrijgen is. Dikwijls gebeurt het, dat geheele streken verstoken zijn van het genot van water, dewijl er een zekere som noodig zijn zou voor het bouwen van steenen of houten waterleidingen, sluizen enz. Hiertoe is de gewone Ja-

vaan natuurlijk in het geheel niet in staat, en daar is dus voor een Europeaan dikwijls goed partij van te trekken.

Vooronderstel bij voorbeeld, en hetgeen hier geschreven wordt is gegrond op eigen ondervinding, dat ik van eenen prins of vorst in eens huur eene uitgestrektheid van misschien 100 djonken, doch waarop geen water is, en die geheel onbebouwd en onbewoond zijn. Die huur geschiedt voor den tijd van laten wij stellen 20 jaren, tegen betaling van eene jaarlijksche huur van 500 realen (een reaal is $= f$ 2,50), en tegen betaling van een geschenk in geld of voorwerpen in waarde, daarmede gelijkstaande, en meestal bestaande, bij kleine inhuringen, in zaken, welke de verhuurders noodig hebben of waar zij naar verlangen, als: een zadel, een jagtgeweer, een stuk zijde of fluweel en, bij grootere inhuringen, in rijtuigen, vierspannen paarden, overwalsche rijpaarden en dergelijke meer. Soms zijn die eischen, naar den smaak van den eigenaar die ze doet, al zeer zonderling. Zoo moest schrijver dezes aan eenen zekeren eigenaar als geschenk geven: twee leuningstoelen, een hond en een flesch kognak!

Dat geschenk wordt door den Javaan „bikti" genoemd, en was oorspronkelijk een bewijs van onderdanigheid van den landbouwer aan den eigenaar van den grond, bij het sluiten van het kontrakt tot bebouwing van de velden, en waarmede dus die landbouwer als het ware zijne aanstelling als regthebbende op den grond betaalde.

Door de verhuring van gronden is hierin eigenlijk eene afwijking van de adat gebragt; want indien ik grond huur van eenen eigenaar, treed ik geheel in *zijne* regten en verpligtingen, en niet in die van den landbouwer, zoodat ik, als huurder van den grond, strikt genomen, bij het aangaan van kontrakten met landbouwers, en dus bij hunne aanstelling daartoe, van hen dezelfde geschenken zou kunnen vorderen. Dat wordt echter door Europeanen nooit gedaan, daar dezen, die hunne wezenlijke belangen willen bevorderen, zeer goed weten, dat het storten van eene zekere som gelds, hoe gering ook, vele landbouwers, die daartoe niet in staat zijn, er van terug houden moet, om zich op zulke gronden te vestigen.

Ik heb dus nu 100 djonken gehuurd, en ben vrij om daarmede te handelen zoo als ik verkies, om er woningen enz. op te bouwen, om de gronden te beplanten of niet te beplanten, met een woord om er mede te handelen als ware het mijn eigendom. Vóór ik echter die gronden gehuurd heb, heb ik mij verzekerd, dat er, door aanwending van kapitaal, water op te brengen is. Nadat ik mij daar dus, zoo goed de omstandigheden toelaten, gevestigd heb, begin ik met de noodige werkzaamheden voor het maken van een of meer waterleidingen. Dat geschiedt door daglooners, welke tegen een vast loon werken, onder het opzigt van eenen opziener, meestal een inlandsch kind of soms ook een Ambonees of Javaan, welke den rang van „mandoor" heeft en die op een vast maandelijks inkomen, in geld te betalen, is aangenomen. Zulke werken duren dikwijls maanden lang, en aanzienlijke sommen worden daaraan niet zelden ten koste gelegd, doch hierdoor verkrijgt dan ook het land eerst eigenlijke waarde.

Na eenigen tijd is zulk een waterleiding gereed, en wordt plegtig geopend, door het volbrengen van eenige godsdienstige plegtigheden en het inroepen, door eenen Javaanschen priester, van den goddelijken zegen op het verrigte werk. Dan volgt een feest, gegeven aan het werkvolk en gewoonlijk mede aan de naastbijwonende gezeten landbouwers op andere gronden, om zoodoende het ten einde brengen van de waterleiding meer ruchtbaar te maken. Tot het vieren van zulk een feest worden een of meer buffels geslagt en eenige pikols (een pikol = 125 Amst ℔) rijst met de noodige toespijzen gekookt, terwijl alles besloten wordt met eene danspartij, onder begeleiding van de gamelan. De opkomende zon van den volgenden dag heeft dikwijls veel moeite, om er een einde aan te maken.

Thans ben ik alzoo in staat, om overeenkomsten aan te gaan met de eigenlijke landbouwers. Het graven van eene dergelijke waterleiding wordt al spoedig bekend, zelfs vóór dat zij begonnen is, want het vrijwillige werkvolk bestaat natuurlijk uit Javanen, welke in den omtrek wonen. Weldra bieden zich Javanen bij mij aan, met verzoek om afstand van eenigen grond ter bebouwing. Die soort van Javanen zijn meestal zonen van welgestelde landbouwers of van kleine hoofden, welke wenschen hunne eigene zaken te gaan doen. Een, dien ik vóór allen wensch te nemen, geeft mij zijn naam en woonplaats op, en verklaart mede te kunnen brengen bij voorbeeld 10 landbouwers, welke gehuurd zijn, en dus ook een aandeel in den grond wenschen te hebben, voorts vijf span karbouwen en de noodige gereedschappen. Na de noodige inlichtingen omtrent hem te hebben ingewonnen, laat ik hem weder roepen en deel hem mede, dat ik de overtuiging heb gekregen, dat hij wezenlijk die persoon is, waarvoor hij zich uitgeeft, en dat personeel en materieel mede kan brengen, 't welk hij heeft opgegeven. Wanneer soms het materiëel niet voldoende is, verstrek ik hem het noodige geld om het aan te schaffen, ten einde het later, bij gedeelten jaarlijks, terug te geven.

Nadat de zaak dus voorloopig geregeld is, moeten wij het verdere op het terrein zelf bepalen, en wel in tegenwoordigheid van eenige zijner ondergeschikten, namelijk van de 10, die hij mede zou brengen en waarvan hij het hoofd „bekel" zal worden.

In de eerste plaats moet hij eene plaats hebben, om een dessa te bouwen, ten einde daarin met de overige huisgezinnen te kunnen wonen. Eene „dessa" is eene afgeperkte plaats, meestal omgeven van een levende heg van bamboe of andere planten, en voorts geheel en al beplant met klapper, pisang en andere vruchtboomen, waartusschen de huizen, van bamboe gebouwd en met alang-alang (zeer lang gras) gedekt, als in een bosch verscholen liggen. Ieder bewoner heeft daarin zijn eigen erf, de bekel natuurlijk het grootste en beste, en de andere bewoners ieder een gedeelte van het overige. Een gevolg dezer gewoonte is, dat die woningen zeer koel gelegen zijn, en men in zulk een dessa de warmte geheel ontvlugten kan. De huizen zijn toch allen zoo verscholen, dat, indien men bij voorbeeld op eene bewoonde vlakte van eene hoogte nederziet, men niets ont-

waart, dan eene aaneenschakeling van sawah's, waarin een menigte kleine boschjes liggen, welke de dessa's uitmaken.

Voor het aanleggen van zulk een dessa sta ik af bij voorbeeld 5 bouws. De verdeeling daarvan onder zijne ondergeschikten en hemzelven wordt aan den bekel geheel overgelaten, en er wordt bepaald, of liever het is eene stilzwijgende voorwaarde, dat al wat zij planten op die 5 bouws aan aard- of boomvruchten geheel voor hunne rekening is, zonder dat ik daar eenige aanspraak op heb. Behalve den grond voor de dessa sta ik hem ook eene zekere uitgestrektheid voor den eigenlijken landbouw af; dat wil zeggen, om er sawah's op aan te leggen. Op zijne begrooting, dat hij 15 bouws zal kunnen bewerken, wordt die uitgestrektheid, na mijne toestemming, op den grond afgestoken. Van deze 15 bouws komt, volgens de adat, $^1/_8$ toe aan den bekel, voor zijne bezoldiging, of „loengoe" in het Javaansch, als hoofd van zijne dessa. Die gronden moeten voor hem, zoo hij zelf daartoe de voldoende middelen niet heeft, bewerkt worden door het overige dessavolk; en hij trekt van die drie bouws (het $^1/_8$ van 15 bouws) alles geheel alleen voor zich zelven, zonder dat noch het overige dessavolk noch ik er eenige aanspraak op hebben.

Thans blijven er nog 12 bouws over, die door het dessavolk (de 10 huisgezinnen) beplant worden. De verdeeling van ieders aandeel daarin wordt ook overgelaten aan den bekel, en hij is tevens verpligt te zorgen, dat de gronden behoorlijk beplant en verzorgd worden, gelijk hij mede te beschouwen is als agent van politie, dewijl hij verpligt is te waken tegen ongeregeldheden.

Thans komen wij eindelijk tot het voordeel, dat de eigenaar of zijn plaatsvervanger, de huurder, van den grond trekt; dat is, namelijk, de helft van al wat door de bevolking op die overgebleven 12 bouws geplant wordt. Wil hij op die gronden enkel rijst laten planten, dan wordt eenvoudig de rijst na den oogst in natura in twee gelijke deelen verdeeld, waarvan hij de eene helft neemt en aan de gezamenlijke bevolking de andere helft wordt toegewezen. Wil hij echter produkten voor de Europesche markt laten planten, dan deelt hij feitelijk de overgebleven 12 bouws grond in tweeën, en laat op de ééne helft indigo of suiker planten, naar hij goedvindt, terwijl de bevolking voor hare eigene rekening op de andere helft rijst plant. Voor een aanplant dus van 6 bouws indigo heeft men, de dessa er onder gerekend, ongeveer 20 bouws grond noodig.

Er blijven nu echter nog eenige bepalingen over, waarover wij dienen te spreken, en wel in de eerste plaats de heerendiensten. Daaronder wordt begrepen: het leveren van eenige gewapende manschappen, om een zeker aantal dagen, tot bewaking van het huis, pakhuis enz. van den huurder, te dienen, en de verpligting, om van iedere vijf dagen er één voor hem te werken, van 's morgens 6 tot 's middags 12 ure. Dat is de eigenlijke heerendienst, waarover zoo dikwijls zooveel geschreven en gesproken is. Men ziet hieruit, dat de oorsprong er van zeer billijk is en op onderlinge vrijwillige overeenkomst berust. Die diensten zijn dan ook volstrekt niet bezwarend voor

de bevolking, indien zij bij de oorspronkelijke instelling blijven. Door de landhuurders toch worden die menschen, die gewoonlijk slechts om de 7 dagen in plaats van om de 5 uitkomen, en die geheel te huis gelaten worden indien er geen werk voor hen is, gebruikt, om werken te verrigten, welke in het belang van het land zelf zijn, als: het maken van wegen, het aanleggen van nieuwe waterleidingen, of de herstelling van oude en dergelijken. Buitendien heeft men het regt, om tot het een of ander werk, bij voorbeeld bij het breken van een dam of dijk, wanneer er alzoo periculum in morâ is, de geheele bevolking, al is het ook in den nacht, door het slaan op koperen bekkens of diergelijken bij elkander te laten roepen, iets dat zij natuurlijk gewillig doet, daar haar eigen belang bij zulk een geval in het spel komt.

Dit zijn hoofdzakelijk de regten en verpligtingen tusschen den eigenaar of huurder en den landbouwer. Daar buiten heeft hij geen andere te vervullen, dan alleen, dat de laatste, als bij voorbeeld in Djokjokarta, van iedere 40 dagen er één werken moet voor rekening van het algemeen belang, voornamelijk bestaande in het onderhouden en aanleggen van groote wegen, bruggen enz. Wanneer die werkzaamheden niet ver van hunne woning plaats hebben, zoo als gelukkig in Djokjokarta altijd het geval is, kan hierin voor de ingezetenen geen bezwaar gelegen zijn, want men moet in het oog houden, dat die dienst te beschouwen is als de eenige belasting welke zij betalen. Noch direkt noch indirekt betalen zij verder iets hoegenaamd, tenzij zij amfioen schuiven, van welks prijs een groot deel door de pacht in de schatkist vloeit. Ook betalen zij nog, als zij een buffel of koebeest slagten, eene kleinigheid; maar dit laatste gebeurt bij den Javaan zeer zelden en kan dus als zonder belang beschouwd worden.

Indien de dessa van den Javaan dus goed met vruchtboomen beplant is, vooral klapperboomen, waarvan hij olie en suiker maakt, welke meestal door opkoopers in belangrijke transporten naar Samarang vervoerd worden, waarvan hij alzoo een aardig voordeel trekt, dan moet men bekennen, dat vooral in het gelukkige klimaat, 't welk bijna geen behoefte voor verwarming of kleeding doet ontstaan, er weinig volken onder een goed bestuur zoo gelukkig kunnen leven als de Javaan.

Uit het hiervoren geschrevene over de verhouding van het dessa-volk tot den eigenaar, en dus naderhand tot den huurder, blijkt alzoo duidelijk, dat er eenige verandering komt, indien de gronden niet verhuurd worden, doch in handen blijven van den eigenaar zelven. De omstandigheden beletten hem toch, om zelf op zijne gronden te wonen, daar hij, zooals wij zagen, of eene vaste standplaats hier of daar heeft, of aan het hof verbonden is, welk laatste het geval is met verreweg het grootste gedeelte. De afstand verhindert, dat hij zijn werkvolk uit de dessa om de 5 dagen eenen morgen voor hem doe werken; daarom worden die diensten alleen gevraagd wanneer zulks vereischt wordt, bij voorbeeld bij het bouwen of herstellen van des eigenaars woning of diergelijken; dan blijven de werklieden

ook eenige dagen ten zijnen huize. Dikwijls worden zij genoodzaakt, bamboe en andere artikelen uit hunne dessa mede te brengen, en dat wel zonder betaling; en daar hierop geene kontrôle of reklame is, dewijl de hooggeplaatste Javaan dat even goed als de geringere doet, wordt daar dikwijls misbruik van gemaakt.

Eveneens maakt dikwijls de afstand het moeijelijk, om het aandeel in de produkten in loco te ontvangen. Dan sluit de eigenaar eene overeenkomst met den bekel der dessa, waarbij bepaald wordt, dat de bekel, in stede van de produkten in natura te leveren, daarvoor een jaarlijkschen pachtschat zal voldoen. Die pacht wordt door den eigenaar, dikwijls door hebzucht gedreven, zoodanig verhoogd, dat het voor het dessa-volk eene onmogelijkheid is daaraan te voldoen. De bekel kan dan gebruik maken van zijn regt van „maron" (half en half), en alzoo den eigenaar noodzaken de produkten in natura te ontvangen.

Hieruit is het alzoo duidelijk, dat de Javanen, onder hunne eigene landslieden als eigenaars, bloot staan aan allerlei kleine en groote knevelarijen, hetgeen onder een Europeaan nimmer het geval is, daar die meer doorzigt heeft en daarom steeds zijne *wezenlijke* belangen in het oog houdt. Door zich dus boven die afzettingen verheven te achten, is hij er steeds op uit om het dessa-volk, als de kracht en de waarde zijner onderneming, het zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Hiervan is ook gevolg, dat het dessavolk in Djokjokarta het zich als een geluk toerekent, wanneer de grond, waarop zij gevestigd zijn, door een Europeaan van zijn eigenaar gehuurd wordt.

Ook tusschen een Europeschen huurder en het dessavolk kan soms eene verandering in de gewone adat gebragt worden, bij voorbeeld indien gronden bij de dessa gelegen zijn, ongeschikt voor de rijstkultuur, zoo als berggronden, welke te veel helling hebben of waarop geen water kan gebragt worden. Zulke gronden, als van geene waarde, worden bij een te huren uitgestrektheid gronds niet in rekening gebragt. Zoo kan men in die streken soms een djonk huren, welke slechts eenige weinige bouws sawah's heeft, doch waarbij gevoegd zijn misschien 100 of wel 1000 bouws zulke gronden, welke dan echter de te betalen huur slechts weinig verhoogen. Wil men nu die berggronden bij voorbeeld met koffij beplanten, dan maakt men met de ingezetenen der dessa eene overeenkomst, waarbij zij de bouwgronden, bij de dessa behoorende, geheel ter hunner beschikking krijgen, doch daarvoor dan ook gehouden zijn een zeker getal koffijboomen te onderhouden.

Voor zich Europeanen op Java vestigden, waren natuurlijk alle gronden, als boven beschreven, maar naar plaatselijke omstandigheden gewijzigd, in handen der vorsten. Het Gouvernement of vroeger de Oost-Indische Kompagnie, hetzij door kracht van wapenen, hetzij door verdragen, in de plaats dier vorsten gekomen, trad ook in dezelfde verpligtingnn en regten. Zoo werd haar door het volk betaald landrente en bewees het haar heerendienten.

Het stelsel in de Gouvernementslanden ingevoerd, tot produktie van waren voor de Europesche markt, en „kultuurstelsel" genaamd, berust, behalve eenige weinige wijzigingen, op denzelfden grondslag als wij hierboven hebben voorgesteld. Het volk is verpligt een gedeelte gronds met produkten voor de Europesche markt te beplanten, waarvoor het dan eenige percenten krijgt, welke verrekend worden met de door hen verschuldigde landrenten.

Ontzettende bezwaren zijn er, in den laatsten tijd, tegen dat stelsel ingebragt, die zelfs de intrekking van de kultuur van eenige produkten hebben ten gevolge gehad.

Onwillekeurig rijst dus de vraag, waarom dat stelsel in de Vorstenlanden met vrucht gevolgd wordt, terwijl het onder het beheer van het Gouvernement onhoudbaar is, vooral wanneer men daarbij bedenkt, dat bij het Gouvernement niet eens dezelfde verhouding bestaat, daar in de Vorstenlanden bij voorbeeld van 5 bouws er 2 met Europesche produkten beplant worden, terwijl zulks bij het Gouvernement met slechts 1 bouw of $^1/_5$ van het geheel geschiedt.

De beantwoording der vraag is echter niet ver te zoeken; zij is in één woord te vinden, namelijk in het *eigenbelang*. In de Vorstenlanden woont de huurder op zijne gronden en administreert die zelf, dikwijls nog bijgestaan door eenen Europeschen opziener. De uitgestrektheid gronds, welke zij bestieren, is zoo betrekkelijk gering, dat zij die altijd onder het oog hebben. Daarbij is de administratie hun eenig werk, en wijden zij daaraan al hun tijd, kennis en ondervinding.

Bij het Gouvernement heeft men dikwijls als hoofd over eene uitgestrektheid, grooter dan menige provincie in Nederland, één kontroleur, die wel is waar opzieners onder zich heeft, doch welke allen in dezelfde positie verkeeren, dat ze namelijk vaste bezoldiging genieten en dus geen belang bij de opbrengst hebben. Het geven van procenten heeft de ondervinding geleerd, nog nadeeliger te zijn, dewijl zulks den weg openzet tot verkeerde handelingen met de Javaansche hoofden, om het dessa-volk te noodzaken meer aan te planten dan voorgeschreven was, hetgeen dus ten nadeele strekt der ingezetenen.

Voeg daar nu bij, dat zulk een kontroleur dikwijls geen verstand van de kultuur heeft, indien hij bij voorbeeld van een bureau van Batavia naar de binnenlanden geplaatst wordt; dat hij al verder overstelpt is met werkzaamheden van administrativen aard, terwijl hij dikwijls na 1 of 2 jaren overgeplaatst wordt, en dus misschien niet meer van zijne afdeeling gezien heeft dan de hoofdwegen.

Vergelijk dat nu bij eenen landhuurder, die, al zou hij het ook maar uit tijdverdrijf doen, dagelijks op zijne onderneming *alles* wat er gebeurt, tot in de minste kleinigheden, nagaat, en men zal moeten erkennen, dat de schuld niet aan den kontroleur, of aan wie er ook over gesteld zijn, kan geweten worden, indien zij niet dezelfde resultaten kunnen verkrijgen als een landhuurder. Daar komt nog bij, dat de indeeling der gronden anders plaats heeft. Dikwijls toch wordt een dessa-man bij het Gouver-

nement genoodzaakt, om zijn aandeel indigo op eenen aanzienlijken afstand van zijne woning te planten, dewijl daar de gronden iets beter zijn. Dat dit bezwarend en moeijelijk is behoeft geen betoog. Men ziet zich dan ook dikwijls verpligt, om meer volk van verschillende plaatsen te gebruiken, ten einde één bouw indigo te beplanten. Zoo heeft men daar soms 10 of 12 of meer man beschikbaar voor het onderhoud van één bouw, terwijl daarvoor in Djokjokarta 2 of 3 man voldoende is. De 10 of 12 man moeten dus dikwijls uren ver komen, om hun werk te verrigten, hetwelk dan door het aantal wel zeer verligt wordt, maar waardoor veel tijd verloren gaat en naderhand de procenten, die hoofdsgewijze verdeeld worden, zeer gering voor ieder zijn.

In de Vorstenlanden worden geene procenten betaald, daar de goede indeeling van de verschillende bezigheden zulke tegemoetkoming ten eenenmale onnoodig maakt.

Hetzelfde bezwaar bestaat voor de heerendiensten. Wij zagen boven, dat die, welke in de Vorstenlanden bewezen worden, hetzij voor den eigenaar of huurder, hetzij voor het algemeen belang, van dien aard zijn, dat zij de bevolking volstrekt niet bezwaren.

Bij het Gouvernement echter is dit geheel anders. Bij groote werken, zoo als bij het aanleggen der havenwerken te Soerabaja, of het bouwen der vesting „Willem I", zijn ontelbare scharen arbeiders benoodigd geweest, welke door het dessa-volk, bij wijze van heerendiensten, werden geleverd. Het is duidelijk, dat dit groote aantal handen niet alleen geleverd kon worden door de dessa's, welke in den onmiddellijken omtrek liggen; daartoe zijn dus geheele streken ingedeeld, waarvan het volk dikwijls verscheidene dagreizen van de plaats, waar gewerkt werd, verwijderd was. Om het heen en wederloopen, en dus een aanzienlijk tijdverlies, te voorkomen, heeft men zelfs bepaald, dat dit werkvolk, in stede van één dag, er 14 of wel eene maand achtereen zou blijven werken, om naderhand een evenredig langen tijd te huis te kunnen blijven; doch zulk eene bepaling neemt het bezwarende volstrekt niet weg. De Javaan toch is zeer gehecht aan zijn huis en familie, en buitendien is bij zijne geliefkoosde kultuur, de rijst, een dagelijksch opzigt noodig. Hij moet daardoor dus den aanplant van zijn hoofdvoedsel verwaarloozen, en zijne vrouw en kinderen gedurende dien tijd aan hun lot overlaten.

Voeg daar nu nog bij, dat zulke groote vereenigingen van volk, bij groote werken, niet geschikt zijn, om het moreel te verbeteren, daar een braaf en oppassend landbouwer dikwijls als een onverbeterlijke speler en amfioenschuiver terugkomt, en men zal moeten erkennen, dat het misbruik maken van heerendiensten op die wijze allernadeeligst op den physieken en morelen toestand van de landbouwende klasse, de steun van Java, en de bron waaruit alle inkomsten moeten voortkomen, terugwerkt. Eene algemeene ontevredenheid en toenemende onverschilligheid heerscht dan ook daardoor bij de Gouvernements-bevolking.

Hoe gunstig steekt daartegen de stand van zaken in de Vorstenlanden

af. Ieder toch is daar te vreden; de Europesche huurder, dewijl hij er zijn bestaan vindt; de eigenaar, welke de gronden aan den huurder afgestaan heeft, dewijl hij in den regel van een Europeaan aan huurschat het dubbele ontvangt van hetgeen vroeger zijn bekel hem kon betalen; en eindelijk de landbouwende klasse zelve, dewijl zij, in het eigenbelang dat de huurder daar zelf bij heeft, eenen waarborg vindt voor eene billijke behandeling en stoffelijke welvaart.

Met het oog op het bovenaangehaalde, dat de Europeaan in den regel het dubbele als huurschat durft geven, van hetgeen vroeger een Javaan daarvoor kon betalen, zou het niet onbelangrijk zijn na te gaan, welke voordeelen het Gouvernement, en dus ook de natie, zou kunnen trekken, indien het de overige gronden van Java wilde verpachten, zoo als zulks in de Vorstenlanden geschiedt. Daardoor zou toch, gelijk zulks nu voor den Javaanschen eigenaar geschiedt, de tot nog toe door het dessa-volk opgebragte pacht, bij het Gouvernement „landrente" genaamd, verdubbelen, terwijl die takken van kultuur, welke nu door het Gouvernement ingetrokken moeten worden, zouden kunnen bloeijen, zonder eenig bezwaar voor de bevolking en tot voordeel van alle daarin betrokken partijen.

Wel heeft het Gouvernement eenigen tijd geleden bekend gemaakt, dat men zich, tegen een bepaalde pacht, kan voorzien van woeste gronden; doch de bepalingen, daarbij gemaakt, zijn, voor iemand die met landelijke zaken op Java bekend is, zóó absurd gesteld, dat, indien de zaak niet zoo ernstig was, men er menige aardigheid over zou kunnen zeggen. Bij ons staat de overtuiging vast, dat deze bepalingen slechts hunnen oorsprong kunnen hebben in twee bronnen, en dat wel, òf in onkunde van den steller, òf in kwade trouw, door den schijn aan te nemen als of men particuliere industrie wilde bevorderen, terwijl inderdaad de voorwaarden zoodanig gesteld zijn, dat niemand er zich aan kan wagen.

Dit duidelijk uit een te zetten, zou echter beschouwingen moeten bevatten, te uitgebreid, dan dat zij, in het hier vlugtig ter neder geschrevene, eene plaats zouden kunnen vinden.

Ten slotte moet ik echter nog met een enkel woord terug komen op een punt, hierboven in 't voorbijgaan aangeroerd, en waarover in den laatsten tijd nog al eens gesproken en geschreven is, namelijk: of de Javaansche vorsten regt van eigendom hebben op de gronden hunner rijken, al dan niet.

Wij hebben gezien, dat de vorst over alle gronden van zijn rijk *op de volstrektste wijze beschikt*, hetgeen dus een vermoeden van regt van eigendom doet ontstaan. Hoe hij dat regt verkregen heeft, of hij die gronden in bezit genomen heeft door overeenkomst, of door kracht van wapenen, zullen wij in 't midden laten, daar wij daartoe tot de hooge oudheid zouden moeten opklimmen. Misschien zou men daarop kunnen toepassen het regt, om eene res nullius in bezit te nemen, daar dat, hoewel het in beschaafde staten thans niet meer op gronden toepasselijk is, toch den oorsprong van den eigendom moet zijn. Dat de eigendom van bouwgronden in strijd is met de maatschappelijke instellingen der Javanen, hebben wij boven gezien, want waar

eigendom is moet ook kapitaal zijn, en dat bestaat blijkbaar niet. De vorst is heer en meester van den grond en geeft die uit of neemt dien naar willekeur terug.

Indien wij dus het bewijs van het regt van eigendom niet in den oorsprong kunnen vinden, blijft ons over te onderzoeken, of de vorst zich ook als eigenaar gedraagt, en zoo ja, of dat regt hem betwist wordt? En dan zien wij, dat de vorsten wel degelijk grond in eigendom uitgeven; en al zijn die gronden ook niet veel en niet uitgebreid, zoo vinden wij daar, met het oog op het pars pro toto, toch het bewijs in van zijn regt.

Sinds onheugelijke jaren zijn en worden nog dagelijks door den vorst afgestaan in eigendom stukken grond, om daarop, in of bij de stad waar de vorst woont, huizen te bouwen en beplante erven aan te leggen. Verzoekt men zulk een erf te mogen hebben, dan geeft de vorst het den vrager, tegen eene kleine indemniteit of wel geheel als geschenk, in vollen eigendom over, en wordt den eigenaar het bewijs daarvan verstrekt, met goedkeuring van het hoofd van het Europeesch bestuur aldaar ter plaatse, op een Gouvernementszegel van *f* 24. Daar de vorsten sinds onheugelijke jaren zoo handelen, en noch iemand hunner onderdanen, noch het Nederlandsche Gouvernement, de eenige magt die boven hen is, zich daar tegen verzetten mag, integendeel het laatste dit officiëel goedkeurt, zoo bezitten diezelfde vorsten, naar onze begrippen van regt, uitgedrukt in het Burgerlijk Wetboek, door verjaring bepaald het regt van eigendom van de gronden binnen hun rijk gelegen.

Een natuurlijk gevolg daarvan is dan ook, dat in vroeger tijd de Oost-Indische Kompagnie en het Engelsche tusschen-bestuur, en naderhand het Nederlandsche Gouvernement, als zijnde in elkanders regten getreden, en dus ook in die der vroegere vorsten, het eigendom over alle gronden, onder hun beheer gelegen, bezaten en bezitten, een regt waarvan ook vroeger, èn door de Oost Indische Kompagnie èn door de Engelschen en naderhand door het Nederlandsche Gouvernement, meer of min is gebruik gemaakt.

Hoe men de landverhuring in de Vorstenlanden ook moge beschouwen, hetzij met het oog op de belangen der onmiddellijk daarbij betrokkenen, hetzij met het oog op het voordeel, dat het Gouvernement er bij heeft, altoos zal men moeten erkennen, dat zij niet van belang ontbloot is. Voor den huurder toch, zoowel als voor den verhuurder, is zij eene bron, waaruit beider tijdelijke welstand bevorderd wordt, terwijl zij voor de daarin betrokkene landbouwers, de opgezetenen der verhuurde landen, nog van veel meer gewigt is, daar zij zonder de landverhuring weder tot hunnen vorigen staat van verdrukten en op allerlei wijze afgezetten zouden terugkeeren.

Dat het Gouvernement voordeel trekt van de produkten voor de Europesche markt die er geteeld worden, zal wel geen betoog behoeven, te meer daar de duizenden pikols koffij, suiker en een weinig indigo, welke jaarlijks door Soerakarta, en de 4 of 500,000 pond indigo, welke jaarlijks

door Djokjokarta worden afgeworpen, zeer belangrijk zijn, in vergelijking der hoeveelheid gronden welke daartoe gebezigd worden.

Doch van eene andere zijde beschouwd, heeft het Gouvernement grooter en wel politieke belangen bij de landverhuring en de instandhouding er van. Het is toch bekend, dat de intrekking van de landverhuring in 1823 beschouwd wordt als eene der voornaamste redenen van het misnoegen, onder de groote zoowel als onder de mindere Javanen, hetwelk vóór den Javaschen oorlog uitbrak en aangemerkt wordt als eene der voornaamste oorzaken dat die ongelukkige en kostbare oorlog in 1825 ontstaan is. Geen wonder ook, dat die intrekking eene algemeene ontevredenheid verwekken moest, gelijk gemakkelijk op te maken is uit het hierboven aangeteekende over de onderlinge verhouding van huurder en verhuurder en landbouwende klasse.

De instandhouding en uitbreiding der landverhuring is daarom, ook uit dat oogpunt, voor het Gouvernement van het hoogste belang; ware zij voor 1825 op den tegenwoordigen voet ingerigt geweest, zoo zou er voorzeker nooit een oorlog zijn uitgebarsten. Toen toch bestonden de huurders uit slechts zeer weinig personen, welke dan nog wel hoofdzakelijk koffij plantten en dus op geïsoleerde plaatsen woonden. Thans echter is een aantal landhuurders, de meesten met hunne familiën, direkt onder het wezenlijke volk gevestigd en verspreid, en kan er dus niets gebeuren, waarvan niet een der landhuurders onmiddellijk kennis draagt, getuige de 2e alinea van art. 20 van het nieuwe reglement op de landverhuur, waar zulks, op eene even duidelijke als naïve wijze, uitgedrukt wordt. De landhuurders zullen toch van zelf wel zorgen, dat de rust en orde, welke thans heerschen en welke de waarborgen zijn voor het welslagen hunner ondernemingen, door henzelven niet verstoord worden, en zij zullen, indien zulks onverhoopt door anderen mogt geschieden, zonder daarbij bepaaldelijk aan art. 20 te denken, zelven wel de eersten zijn, om de hulp van de bevoegde magt in te roepen.

In de laatste jaren is er over de landverhuring veel gesproken en geschreven, en zeer dikwijls zijn de zaken daarbij in een verkeerd daglicht gesteld. Dikwijls toch velden personen, die er nog geen oppervlakkig denkbeeld van hadden en alleen steunden op hetgeen zij *meenden* gezien te hebben, gedurende een paar dagen in de Vorstenlanden doorgebragt, hun vonnis er over en begingen daarbij natuurlijk de grootste misslagen.

Door sommigen zijn bezwaren tegen enkele takken van kultuur, en wel voornamelijk tegen het planten van indigo, ingebragt, die voor hen, die eenige doch geen volledige kennis dragen van den stand van zaken, allen schijn van gewigt hebben.

Wij zagen vroeger, dat er van de sawah's $^2/_3$ gedeelte werd ingedeeld voor het planten van indigo. Nu zegt men, dat dáár, waar vroeger $^3/_3$ rijst geplant werd en waar zulks nu maar met $^3/_3$ geschiedt, een verlies moet teweeg gebragt worden van $^2/_3$ der te produceren rijst. Die rekening is te duidelijk, zou men zeggen, dan dat men daar iets tegen zou kunnen

aanvoeren; en toch meenen wij het te kunnen, want was dat waarheid, dan zou de rijstproduktie verminderd moeten zijn. Dat is echter zoo niet. De hoeveelheid rijst, jaarlijks geproduceerd, is thans veel aanzienlijker, dan vóór 1887, het tijdstip, waarop de indigo in Djokjokarta is ingevoerd of althans eenige belangrijkheid verkregen heeft.

Bijzondere oorzaken moeten daar dus toe bijgedragen hebben, en dat is ook het geval. Belangrijke kapitalen zijn er besteed tot het aanleggen van waterleidingen, dammen enz., niet alleen om aan de bestaande sawah's, welke veelal van het regenwater afhankelijk waren, eene duurzame produktie te verzekeren, maar ook om andere gronden voor het planten van rijst geschikt te maken. Geheele streken zijn daardoor in zeer vruchtbare gronden herschapen. Met alle ondernemingen heeft dat in meerdere of mindere mate plaats gehad, en zelfs zou men er kunnen aanwijzen, waarvan het grootste gedeelte vroeger alleen tot schuilplaats verstrekte van wild gedierte, omdat het geheel en al woest was, en die nu, door het aanleggen van kostbare waterleidingen, eene talrijke bevolking overvloedig van rijst voorzien en nog bovendien voor de Europesche markt duizende ponden indigo afwerpen.

Onwillekeurig zou men echter denken, dat op plaatsen, waar reeds alles in sawah herschapen was, en dus zulk eene gelegenheid niet bestond, de indigo dan toch nadeel zou moeten toebrengen aan de rijstkultuur. Maar ook dit is het geval niet; de ondervinding leert het tegendeel; de oorzaken zijn er gemakkelijk van op te sommen. Wij zagen herhaalde malen, dat een der belangrijkste zaken voor den landhuurder het bezit is van loopend water; zijne eerste zorg is daar dan ook aan gewijd. Hierdoor voorkomt hij misgewas van de rijst, iets dat van het hoogste belang mag genoemd worden, daar men in sommige streken, waar men van den regen afhankelijk is, op slechts twee goede oogsten van iedere drie jaren rekent.

Daarbij komt de onverschilligheid van den Javaan, zoolang hij nog onder zijne eigene hoofden leeft; deze maakte, dat hij dikwijls het geschikte tijdstip van planten liet voorbijgaan, waaruit dan weêr volgt, dat hij, geen tijd meer hebbende om padi te planten, die zeven maanden noodig heeft om rijp te worden, zich behelpen moest met padi, welke drie of vier maanden te velde staat, doch daarentegen dan ook niet de helft oplevert van de andere. Die onverschilligheid van den Javaan is zelfs dikwijls voorbedachtelijk, indien zijn Javaansche eigenaar de pacht van zijne dessa zoodanig heeft verhoogd, dat de bekel gebruik maakt van zijn regt, om zijn verpligt aandeel in natura te leveren. Hij zoekt dan dikwijls zijn eigenaar, die mogelijk nooit op die gronden komt of geweest is, door slechte oogsten en misgewas en daaruit voortvloeijend nadeel, te dwingen, hem die gronden weder af te staan tegen een billijker pacht in geld. Dit alles kan een bekel doen, zonder zich zelven of zijne bevolking aan gebrek bloot te stellen, indien zijne dessa goed met vruchtboomen is beplant, hetgeen in den regel het geval is. Daarvan trekken de ingezetenen, in den tijd van zulk een crisis, des noods genoeg om te bestaan.

Hoe verandert dit alles, zoodra zulk een dessa onder een Europeschen huurder komt. Daar het stoffelijk belang zijner bevolking innig met het zijne verbonden is, zorgt hij voor al die dingen. Hij verschaft in de meeste gevallen water. Heeft de bevolking gebrek aan goede zaadpadi, hij doet ze dikwijls op groote afstanden koopen, en leent ze haar, om ze eerst bij het innen van den oogst terug te ontvangen. Doch wat het voornaamste is, hij rigt zijn tijd van planten en oogsten van indigo zóó in, dat de rijst ter behoorlijke tijd in den grond komt, al moet dat ook, zoo als dikwijls plaats heeft, met eene kleine opoffering van nog te veld staande indigo geschieden. Indien men nu alle die gunstige omstandigheden bij elkander neemt, waarin de rijstkultuur verkeert onder eenen Europeschen huurder, in tegenoverstelling van die, wanneer de Javaan nog woont op gronden, waarvoor hij aan zijne eigene landslieden op moet brengen, dan zal het duidelijk worden, hoe sawah's evenveel en misschien meer produceren, wanneer $^2/_3$ er van met indigo beplant wordt door een Europeaan, dan wanneer het geheel of $^1/_3$ onder het eigen bestuur van den Javanen voor de rijstkultuur beschikbaar bleef.

Men heeft tegen de landverhuring in het algemeen nog een bezwaar aangehaald, dat ook de aandacht en wederlegging ten volle verdient, en wel de duurte der rijst in de laatste jaren, in vergelijking van vroegeren tijd, toen de landverhuring nog niet bestond, of liever vóór zij door hare uitbreiding belangrijk begon te worden. En inderdaad is de prijs der rijst in de laatste 30 of 40 jaren verdriedubbeld. Men betaalde toen toch *f* 1,50 of *f* 2,— voor een pikol rijst, waarvoor men thans *f* 4 tot *f* 6 moet geven. Daarenboven wordt er nog rijst ingevoerd, bijvoorbeeld in Djokjokarta, werwaarts aanzienlijke hoeveelheden van Solosch gebied vervoerd worden.

Dat alles zou voor een oppervlakkigen beschouwer misschien als een bezwaar tegen de landverhuring kunnen gelden. Bij nader onderzoek blijkt juist het tegenovergestelde. Wij hebben toch gezien, dat het Javaansche volk der Vorstenlanden als het ware in twee standen verdeeld kan worden, als: zij, die eene vaste betrekking hebben, of aan het hof verbonden zijn, en zij, die den landbouw uitoefenen.

De eerste, slechts uit eenige tien duizendtallen bestaande, produceert geene artikelen voor konsumtie; de tweede soort, uit eenige honderd duizendtallen bestaande, brengt het hoofdvoedsel voort namelijk rijst. Een gevolg daarvan is, dat de eersten vroeger hunne hoeveelheid rijst in natura ontvingen, doch thans voor het grootste gedeelte, omdat zij hunne gronden aan Europeanen verhuurd hebben, daarvan verstoken zijn; de dubbele waarde van hun vroeger inkomen ontvangen zij thans echter in geld, in den vorm van huurschat, en zij zijn genoodzaakt hun rijst te *koopen*. De landverhuring is dus de oorzaak geweest van eenen handel in rijst, die vroeger niet bestond of kon bestaan.

Hoe duurder nu de rijst is, hoe meer de producenten, dat is hier het $^4/_5$ gedeelte van de geheele bevolking, er voordeel bij heeft. Indien die

duurte dus niet door *gebrek* veroorzaakt wordt, is het een zegen voor het geheele volk, in stede van als wapen tegen de landverhuring aangevoerd te kunnen worden.

Maar laten wij veronderstellen, dat de rijst, door eene algemeene mislukking van den oogst, schaars werd, dan zouden thans de koopers, door hunne meerdere geldelijke middelen, beter in de gelegenheid zijn, zich tegen gebrek vrij te waren dan vroeger, toen ze geen huurpenningen van Europeanen ontvingen.

De bevolking van Djokjokarta is in het laatste tiental jaren buitengewoon toegenomen, een gevolg van rust en orde. De stoffelijke welvaart heeft daarmede gelijken tred gehouden; het aantal rijstvelden, waterleidingen enz. is buitengewoon vergroot, en de hoeveelheid produkten dus ook, — en nog wordt er rijst van Solo naar Djokjo ter verkoop aangevoerd! Oppervlakkig zeker, een bewijs voor een te kort in de produktie van het hoofdvoedsel. En dit zou het geval inderdaad zijn, indien de producent de vrije beschikking hield over zijn produkt, doch wat zien wij dagelijks geschieden?

Een aantal Chinezen, die zich zonder verlof in de Vorstenlanden nestelen, terwijl een geboren Nederlander er niet toegelaten wordt, dan onder bezwarende bepalingen, ziet men de dessa's afloopen met allerlei soort van goederen, katoen, snuisterijen enz. Zij verkoopen dit tegen ongehoorde prijzen, en nemen daarvoor geen geld in betaling, maar de oogst, welke soms nog te velde staat, ja soms nog niet eens geplant is. Die rijst verschaffen ze zich dus tegen spotsprijzen; zij stapelen die hier en daar in de dessa's en op de hoofdplaats, tot onder het oog van het Europesche bestuur, in hunne pakhuizen op, om die niet weêr los te laten, voor dat ze den prijs der rijst daardoor hebben doen rijzen. Het is hier dus de Chinees, die zich ten koste van den eenvoudigen inlander, op eene ongehoorde manier, verrijkt, en zulks zonder eenigen schroom voor, ja men zou haast zeggen met medewerking ten minste toelating van, het Europeesch bestuur. Zijn de prijzen nu op die wijze kunstmatig in de hoogte gedreven, dan wordt de dessa-man daardoor maar al te dikwijls verlokt, om de rijst, welke hij voor zijne eigene komsumtie afgezonderd had, ter markt te brengen op de hoofdplaats of andere markten, waarvan het gevolg is, dat hij, na het geld, daarvoor verkregen, op de eene of andere wijze dadelijk opgemaakt te hebben, moet gebrek lijden.

Een tweede gevolg van het rijzen der prijzen in Djokjokarta is de invoer van rijst van Solo, vooreerst, omdat het transport van daar gemakkelijker is, dan van andere omliggende residentiën, en ten tweede dewijl daar groote hoeveelheden rijst voortgebragt worden. Die invoer zou de markt tot haren normalen toestand moeten terugbrengen, doch ook hiervoor hebben de Chinezen gezorgd; want van den grooten postweg af tot het kleinste bergpad toe is er niet één, waar zij niet hunne stations opgerigt hebben, terwijl zij daarenboven nog zorgen, dat de opkoopers, die de rijst transporteren, altijd door voorschotten bij hen in schuld zijn en blijven om hen zoodoende te noodzaken, hunne waar aan de Chinezen af te staan,

tot delging hunner schuld, in stede van ze ter vrije markt te kunnen brengen. Tegen zulke handelingen zijn genoeg verbodsbepalingen gemaakt; doch wat helpt zulks, wanneer de krachtige hand en de wil ontbreekt, om ze ten uitvoer te leggen.

De bepalingen op de landverhuring waren vroeger vervat in een provisioneel reglement. Dat is nu echter vervangen door een definitief, vastgesteld bij Gouvernements Besluit van 21 December 1857, *Staatsblad* no. 116.

Over de interpretatie van het bij dat nieuwe reglement vastgestelde, is een verschil van gevoelen gerezen tusschen den resident van Djokjokarta en de daarbij betrokkene landhuurders.

Onder het vorige provisionele reglement kon men gronden huren voor niet langer dan 15 jaren, doch het begin en einde van dien huurtijd was voor verschillende personen natuurlijk niet op hetzelfde tijdstip. Een enkel persoon zelfs had, indien hij met honderd eigenaars kontrakteerde, overeenkomsten, welke bijna allen verschillende datums droegen, daar men met dezen heden en met genen misschien eerst na een jaar of meer een kontrakt sloot.

Het Gouvernement verlangde meer regel te zien in het aanhouden van het register der ingehuurde gronden, hetwelk gehouden wordt op het Gouvernements bureau ter hoofdplaatsen Djokjokarta en Soerakarta. Het bepaalde daarom in 1846 of 47, dat men alle kontrakten zou moeten doen eindigen den laatsten December 1859, om ze daarna allen op een en denzelfden datum 1860 1 Januarij weder te doen beginnen.

De toenmalige resident gaf den landhuurders op hunne vragen: „welke beteekenis die bepaling had?" de verzekering, dat zulks alleen een maatregel was van administratieven aard, en dus op het wezen der landverhuring en de verlenging der bestaande kontrakten verder geen invloed zou hebben. Zijne opvolgers, de heeren DE KOCK, HASSELMAN, DE GEER en BULJN, gaven als vertegenwoordigers van het Gouvernement, wanneer zulks ter sprake kwam, de landhuurders dezelfde uitlegging en verzekering omtrent dien maatregel, en moedigden hen daardoor aan, om zich volstrekt niet terug te laten houden van het inhuren van nieuwe gronden.

Dit geschiedde dan ook tot nog in het laatst van het vorige jaar. Gronden van beduidende uitgestrektheid werden ingehuurd, waarvoor aanzienlijke kapitalen noodig waren; fabrieken werden gebouwd, wegen en waterleidingen aangelegd en daaraan weder aanzienlijke sommen ten koste gelegd. Voor dit een en ander werden de benoodigde gelden, ten bedrage van verscheidene tonnen gouds, door verschillende koopmanshuizen te Samarang voorgeschoten, onder verpligting, door konsignatie der te fabriceren indigo aan hunne firma's, die schulden af te lossen; schulden welke misschien eerst over een tiental jaren gedelgd kunnen zijn.

In dien toestand bevonden zich de zaken, toen het nieuwe reglement het licht zag. Wij zullen dat reglement niet beoordeelen; alleen zullen den aandachtigen lezer onmiddelijk verscheidene leemten en onnaauwkeu-

righeden in het oog vallen. Zoo zien wij onder anderen in art. 4, dat, wanneer men kontrakten met Javanen sluiten wil, men alle, mondeling gemaakte, konditiën aan het Gouvernement moet mededeelen, *onder bijvoeging van een kaart.* De onuitvoerbaarheid daarvan zal, voor ieder die met de zaken bekend is, duidelijk zijn. Een Javaan gaat toch geene overeenkomst al was het maar mondeling aan, tot het verhuren van gronden, zonder dat hij daarbij onmiddelijk geld ontvangt, en daar men geen geld kan geven zonder zekerheid, zou men een voorloopig kontrakt met hem aan moeten gaan, maar dit wordt niet toegestaan. Buitendien is het maken van een kaart een werk, dat veel tijd en geld kost, en waartegen de Javaan altijd vooringenomen is, al heeft men de gronden reeds gehuurd, hoe veel te meer dan op gronden, waarop men nog geen het minste regt heeft. Hoe bijna onmogelijk het al verder is, om van bosch- en andere gronden, voor koffij bijv. die hoog op het gebergte geplant wordt, eene kaart te maken, valt duidelijk in het oog. Die kaarten moeten dus maar bij benadering worden zamengesteld, en missen daardoor het eenige doel, waarvoor ze gevraagd worden.

Een der grootste fouten van het reglement is, volgens den resident van Djokjokarta, dat er geene overgangs artikelen in waren, artikelen die, naar het oordeel der landhuurders en, zoo als zij door hunne absentie bewijzen, ook naar het oordeel van het Gouvernement, onnoodig waren, om de goede reden dat er geen overgang plaats had.

Dat dit nieuwe reglement ook niet enkel doelde op de landverhuring na 1859, bewijst het besluit in art. 3, waarvan gezegd wordt, dat die ordonnantie in werking treedt op 1 Januarij 1858.

Hoogst verwonderd waren de landhuurders dus, toen de resident van Djokjokarta hun te kennen gaf, dat op 31 December 1859 de tegenwoordige landverhuring ophield, daar er geen sprake kon zijn van verlenging der bestaande kontrakten, en zulks in spijt van de vroeger ontvangen verzekering, en in weerwil dat de regering zelve van een tegenovergesteld gevoelen was. Geene vertoogen daartegen hadden eenige uitwerking. Hij was en bleef bij die meening.

Dat zulks geheel en al strijdig was met de bedoelingen van het Gouvernement bleek daaruit, dat eenige landhuurders van Soerakarta, onmiddelijk na het bekend worden van het nieuwe reglement, aan het Gouvernement requesten hadden ingediend, met verzoek om hunne bestaande kontrakten te mogen verlengen, een verzoek dat door de regering, na ingewonnen advies aan den resident van Soerakarta, onmiddelijk werd toegestaan. In weerwil van deze duidelijke uitlegging van 's Gouvernements bedoelingen, bleef de resident van Djokjokarta halstarig bij zijn eens opgevat denkbeeld, dat geheel gegrond was op algeheele onkunde met den bestaanden stand van zaken. Nu zal het velen wel hetzelfde voorkomen, of men kontrakten verlengt of nieuwen sluit. Dat is echter volstrekt het geval niet, want ieder landhuurder heeft toestemming van het Gouvernement, om zekere *bepaalde* gronden te huren. Worden dus de kontrakten *verlengd*, dan volgt

daaruit ook, dat die *toestemming* verlengd wordt. Is echter die toestemming vernietigd, te gelijk met de kontrakten, dan kan ieder ander die gronden inhuren buiten hem. Dat denkbeeld is het juist dan ook, 't welk door den resident als schild gebruikt wordt, want hij stelt zich daardoor, in het oog van met de zaak onbekenden, als een zeer vrijzinnig man, als iemand die een voorstander is van konkurrentie!

Ieder, die tegenwoordig op de hoogte van zijnen tijd is, zal voorzeker een voorstander van vrije mededinging zijn; want het nut er van behoeft niet meer betoogd te worden. Doch het zoogenaamde huren van gronden in de Vorstenlanden, is eene zaak, die in eenen zeer exceptionelen toestand verkeert. Wij zagen toch, dat het niet is de huur van een enkel stuk land, om het, na eenige jaren bebouwd te zijn, weder in denzelfden staat terug te geven. Neen! een landhuurder is verpligt om misschien met 50 en meer Javanen kontrakten te sluiten, vóór hij grond genoeg bij elkaar heeft, om de onkosten van het bouwen eener fabriek te durven maken. Wij zagen, hoe die gronden onderhouden werden, wij zagen, welke kapitalen daartoe benoodigd zijn en hoe vele jaren men werken moet, vóór die sommen als het ware uit den grond gehaald zijn. Tot op het laatste oogenblik zijn kapitalen daartoe aangewend, en zulks wel met medeweten en toestemming van de hooge regering! En dit alles zou te niet gedaan worden door het doordrijven van een eens opgevat idée van iemand, die daardoor bewijst volstrekt niet te weten wat de landverhuring is!

Ieder onbevooroordeelde zal dadelijk moeten toestemmen, dat in dien stand van zaken van geene gewone konkurrentie sprake kan zijn. Laat die er zijn, en die behoeft niet aangemoedigd te worden; zij zal van zelf wel komen voor gronden, welke nog niet verhuurd zijn; niets is billijker; maar die kunstmatig toe te passen op reeds bestaande ondernemingen, na de herhaalde verzekering van het tegendeel door het Gouvernement, en na de daarop in die ondernemingen gestoken kapitalen, zou zijn — kwade trouw. Wat zouden toch de gevolgen er van wezen? De landhuurders zouden bijna allen overladen zijn met kapitale schulden, zonder de mogelijkheid die te betalen. De voorschieters er van waren eveneens geruïneerd; en wie zouden dus op eene onregtmatige wijze er bij winnen? Vooreerst de Javaansche eigenaars, die voorschotten of aanzienlijke geschenken in geld of anders gehad hebben, geschenken welker waarde geëvenredigd was aan den huurtijd van 15 of 20 jaren, welke men meende voor zich te hebben. En in de tweede plaats zouden de nieuwe huurders, er goede zaken bij doen. Zij zouden, met een klein kapitaaltje, groot genoeg om de gronden van de eigenaars enkel door geschenken te huren, het genot hebben van de kapitalen, die anderen daaraan, in goed vertrouwen op de verzekering van het Gouvernement, ten koste hebben gelegd!

Een bewijs, dat het Gouvernement er aanvankelijk anders over dacht, zien wij in de toestemming tot verlenging der bestaande kontrakten aan eenige huurders in Soerakarta gegeven. Eenige landhuurders in Djokjokarta hadden zich ook reeds gewend tot het Gouvernement, met het ver-

zoek om verlenging, maar te vergeefs wachtten zij eenige beschikking daarop, tot dat het hun eindelijk bekend werd, dat de resident van Djokjokarta dit ontraden had, en alle mogelijke moeite deed, om, in weerwil van het boven aangehaalde antecedent te Soerakarta, waar de *verlenging* was toegestaan, de regering over te halen om zijne meening te volgen en zoodoende misschien een groot aantal gezinnen diep ongelukkig te maken, eenige koopmanshuizen te Samarang te ruïneren, en de zaken in de Vorstenlanden, die zoo bloeijende waren, geheel het onderst boven te keeren.

Een twintigtal landhuurders van Djokjo bood toen het Gouvernement een zeer uitgebreid en gemotiveerd rekest aan, waarin zij den stand der zaken geheel blootlegden en de regering verzocht, om eene beslissing te nemen in den zin der vroeger gedane belofte, met één woord om toe te staan, dat de bestaande kontrakten werden *verlengd* en niet behoefden te worden *vernieuwd*.

Eenige dagen daarna boden alle landhuurders en administrateurs van Djokjokarta aan het Gouvernement een adres van adhaesie aan het vroegere rekest der andere heeren, en zulks wel, zoo als er in gezegd wordt, ten einde het Gouvernement de overtuiging te schenken, dat de gevoelens in het rekest uitgedrukt niet waren die van *eenigen* maar van *allen*.

Op dit rekest is den 7 October l.l. eene afwijzende beschikking genomen. Zoo ver is de zaak thans gevorderd.

Wij moeten hier echter nog melding maken van een besluit van den resident van Djokjokarta, dat al weder een bewijs oplevert voor de boven aangehaalde bewering, dat onkunde van den staat van zaken oorzaak van alle bestaande moeijelijkheden is.

Dat besluit behelst de bepaling, dat huurders, die gronden gehuurd hebben, doch op welke huur de goedkeuring van het Gouvernement nog niet verkregen is, van die gronden geen gebruik mogen maken, vóór eene gunstige beschikking is genomen, en dat zij, die zulks misschien al zouden gedaan hebben, zich daarvan de gevolgen zullen te wijten hebben!

Nu is het bekend, en het reglement schrijft zulks ook voor, dat men eerst beginnen moet om verlof aan het Gouvernement te vragen, om *bepaalde* gronden, door eene kaart opgehelderd, te mogen huren, en met eigenaars daarvan kontrakten te sluiten. Heeft men dus zulk een kontrakt gesloten, en daarvoor geldelijke opofferingen gedaan, dan gaat ook onmiddelijk de huur in. Daar alzoo de huurder voldoen moet aan zijne verpligtingen, zou het onbillijk zijn, hem niet in het genot van den grond te stellen. In dien zin is dat ook altijd uitgelegd, en het kan inderdaad niet anders geschieden. Zoo ontving iemand (de schrijver) in 1853 verlof tot inhuur van zekere bepaalde gronden, en werd hem daartoe de tijd van een half jaar toegestaan. Na eindiging daarvan wendde hij zich tot het Gouvernement, met verzoek hem nog een jaar tijds te geven tot inhuur dier gronden, daar hij er nog niet geheel in geslaagd was. Dit werd weder toegestaan en zoo gedurende vier jaren achtereen. Vooronderstel dus, dat hij, bij voorbeeld, de eerst ingehuurde gronden gehuurd

had voor den tijd van 4 jaren, dan zou hij al dien tijd zijnen huurschat aan den eigenaar hebben moeten betalen, zou na die 4 jaren, het einde van het kontrakt, die gronden weder aan den eigenaar hebben moeten teruggeven, en dat wel zonder er zich op te hebben mogen vestigen! Zulk eene absurditeit zal men toch wel niet verlangen!

Het in den laatsten tijd, vooral in Djokjokarta, voorgevallene is van zeer veel belang. Daarin vinden wij misschien wel de verklaring, waarom de meeste Gouvernements residenten zoo vooringenomen zijn tegen Europesche industrie. Europesche industrie brengt toch noodzakelijk een Europeesch personeel mede, en dus een personeel, dat niet, als de ambtenaren, geheel afhankelijk is van het hoofd des bestuurs, maar dat zijne *eigene* belangen te behartigen heeft en die dus ook ter gepaste plaatse weet te verdedigen. Zulk een personeel is daardoor een hinderpaal tegen alle willekeurige handelingen, waarvan wij nu in Djokjokarta weder het duidelijkste bewijs hebben, 't geen ons leert, dat zij, zelfs tegen de overtuiging en tegen den wil van het Gouvernement, kunnen plaats hebben.

Het landbezit op Java.

DOOR J. F. G. BRUMUND.

(*Vervolg van blz.* 56.)

In de uitgestrekte landen van midden-Java, zeiden wij, is het landbezit kollektief; niet de boer is daar, gelijk in de andere gedeelten, bezitter van een eigen akker, maar alle akkers behooren aan de dessa, aan de gemeente. En niet alleen de akkers, ook de woeste gronden binnen hare grenzen gelegen. Die een akker voor zich wenscht, moet eerst burger der dessa zijn. Alleen dan kunnen vreemdelingen of menschen uit naburige dorpen ze ter bebouwing huren, wanneer er meer akkers zijn, dan de burgers of bewoners der dessa behoeven. Alle burgers hebben gelijke regten van bebouwing op die akkers. Daarom geschiedt jaarlijks een hernieuwde verdeeling daarvan, onder hen. Zoo wisselen ook de meer of minder vruchtbare akkers voor de bebouwing af, en erlangt ieder zijn regtmatig deel. De verdeeling geschiedt bovendien in algemeene vergadering der belanghebbenden, onder leiding van het dorpshoofd, zijn adjunkt, de kebajan en de oudsten. Een ieder ontvangt ook naar zijn rang en de meerdere of mindere lasten die op hem rusten. Het dorpshoofd (bekkel, loerah of petingi) erlangt het grootste deel; daarna komen de leden van het dorpsbestuur, vervolgens de boeren, die gewoonlijk in twee klassen worden verdeeld.

Vestigen zich vreemdelingen in de dessa, doordien zij er in huwen, of om andere redenen daarheen gekomen, en deelen zij in de lasten, dan deelen zij ook aanstonds in de akkers. Hebben jongelingen uit de dessa dien leeftijd bereikt, dat zij hun deel in de dienst of de lasten der dessa op zich kunnen nemen, dan hebben zij ook aanspraak op hun deel in de akkers. Bij de eerst volgende jaarlijksche verdeeling hebben beiden dan gelijke regten met de oudere bewoners, en moeten dezen, indien er geene akkers meer over zijn, ieder een deel van de hunnen missen, of ontvangen zij een kleiner dan in het vorige jaar, opdat de nieuw bijgekomenen ook hun deel erlangen. Alleen dan, wanneer de akker daardoor te klein zou worden, om het noodige onderhoud voor ieder huisgezin op te leveren, vindt die verkleining niet plaats; in dat geval moeten de nieuwelingen en tot genoegzamen ouderdom gekomen jongelingen — nu ook niet met de anderen gelijkelijk in de lasten deelende — wachten, tot er akkers beschikbaar komen, zoolang moeten zij op een andere wijze in hun bestaan voorzien, hetgeen zij gewoonlijk doen, door in de naburige dessa's, die meer akkers hebben dan zij behoeven, een te huren, dat zij „merapat" noemen. In zulke dessa's, die meer dan genoeg akkers hebben, en waar dus ieder dessaman een goed en

groot stuk grond voor zich kiezen kan, blijft de jaarlijksche verdeeling, met onderling goedvinden, achter. Zij is daar niet noodig. Bovendien is het voor den boer, om veel redenen, zeer wenschelijk, zijn akker die goed is, blijvend te kunnen bezitten. Van daar dat het meermalen voorkomt, dat hij in zulke dessa's jaren lang in het bezit van dienzelfden akker blijft, ja dat die later ook op zijn zoon overgaat. De verwisseling blijft echter, zoodra de omstandigheden die noodzakelijk maken, wet en pligt.

Thans worden alzoo de rijstvelden, over gansch de bevolking der dessa, onder zoo velen verdeeld als daarop voor den arbeid geschikte mannen aanspraak kunnen maken, en ook de lasten en diensten der dessa worden gelijkelijk over die allen omgeslagen. Vroeger, volgens de oude Javaansche adat, was dit echter zoo niet. De velden werden toen slechts verdeeld onder een gedeelte der werkbaren, die, als sawah-houders en daardoor tevens de alleen of bepaald dienstpligtigen, „sikep's" werden genoemd.

Aan ieder sikep was een helper, „djeroe-sawah", op zijde gesteld. Vereischte de dienst der negeri soms echter meer mannen, dan uit de sikep's konden gevonden worden, dan moesten deze helpers optreden, om het gevraagde aantal voltallig te maken. De opbrengst der sawah's deelden zij met de sikep's, omdat zij die met en voor hen bebouwden.

Werden het volgend jaar de sawah's op nieuw verdeeld, dan traden de sikep's af, en werden uit de overige mannen, „kerik's" genaamd, nieuwe sikep's, sawah-houders en bepaald dienstpligtigen voor dat jaar gekozen. De djeroe-sawah hadden dan de keus, om òf ook sikep te worden, òf bij den nieuwen sikep hunne betrekking te blijven vervolgen, òf voor dat jaar, met de afgetreden sikep's, ook tot den stand van kerik's weder te keeren.

Tot de kerik's behoorden allen, die geen sikep of djeroe-sawah, ook „pengindong" genoemd, waren. Onder hen werden ook de aankomende jongelingen „perdjaka's" gerekend. Zij werden als vrije mannen beschouwd. Niet deelende in de voorregten, in de sawah's der dessa, bleven zij ook verschoond van hare lasten en diensten. Alleen in enkele gevallen van bijzonderen aard, bij „goegoer-goenoeng", algemeene oproeping, wanneer de een of ander omstandigheid meer werkbare mannen noodzakelijk maakte, dan de sikep's en djeroe's-sawah konden opleveren, waren ook zij verpligt op te treden. Overigens waren zij vrij, bewerkten de sawah's der loerah's, huurden die in hun dessa of daar buiten, en betaalden een belasting ieder naar zijn vermogen „pengawangawang" genoemd. Zij ontgonnen ook soms boschland, in welk geval hun, nevens de drie volle jaren algeheel vruchtgebruik daarvan, ook drie jaren vrijstelling van den stand als sikep of dienstpligtige sawah-houder der dessa werden toegestaan.

Deze vroegere onderscheiding der werkbare mannen eener dessa in sikep, djeroe-sawah of pengindong en kerik, is bij de nieuwe orde van zaken opgehouden, en allen zijn daaronder, althans daar waar zij geheel ten uitvoer wordt gelegd, hetgeen echter nog geenzins overal het geval is, sikep's, dienst- en belastingpligtige sawah-houders of landbouwers. Het spreekt van zelf, dat nevens hen, althans in eenigzins groote dessa's, nog altijd

ook dezulken gevonden worden, die eenigen handel drijven of eenig ambacht uitoefenen.

Dit gemeenschappelijk sawah-bezit, volgens de aloude zoo even beschreven huishouding der dessa's, bestond ook vroeger in de Montjonegoro-landen. En hoe ook later, door het despotisme van hun vorsten en grooten, verscheurd en vernietigd, gelijk wij hoorden; toch bleef het altijd nog voortleven in de herinnering des volks, ja wist het zich ook, hier meer daar minder, nog te handhaven, omdat niet alle gedeelten in leen waren gegeven, of andere deelen, ver van de hoofdplaats gelegen, minder van het geweld der vorsten hadden te lijden. Van daar, dat zich, bij de overname der Montjonegoro-landen, die vroegere orde, dat gemeenschappelijk bezit, echter volgens de nieuwe of gouvernements regeling hervormd, spoedig weder herstelde.

Doch waarin de nieuwere of de gouvernements regeling ook onderscheiden moge zijn van de oudere of Javaansche, beide zijn daarin geheel overeenkomende, dat de sawah's worden beschouwd als de bezitting der dessa, of de gemeenschappelijke bezitttng van haar bevolking, en dat de werkbare mannen der dessa, — vroeger bij afwisseling, thans allen te gelijk — regtmatige aanspraak kunnen maken op een deel daarvan, mits zich verpligtende om voor het vruchtgebruik ook te deelen in de lasten en diensten der dessa. Zij zijn alzoo niet, gelijk de boeren uit de Soendalanden en de beide meest oostelijke residentiën van Java, erfbezitters, met het regt van vervreemding en erfvermaking hunner sawah's, maar slechts vruchtgebruikers voor een jaar, om zich daarna weder een andere sawah toegewezen te zien. Alleen omstandigheden kunnen hun een langer vruchtgebruik daarvan laten, soms van jaren soms tot in een volgend geslacht; maar omstandigheden kunnen ze hun evenzeer ook weder ieder jaar ontnemen, om, tot het gemeenschappelijk bezit wedergekeerd, aan een ander ter bebouwing of vruchtgebruik gegeven te worden.

Het onderscheid tusschen beiden bestaat dus niet alleen daarin, dat het bezit hier kollektief daar individuëel is; maar ook daarin, dat de boer hier in den regel slechts vruchtgebruiker, pachter van zijn sawah voor één jaar is, en daar voortdurend vruchtgebruiker en bezitter voor zich en zijn nakomelingschap met het regt van vervreemding. Daarin echter zijn beiden gelijk, dat zij, hier wel in dezen daar in genen vorm, maar naar een zelfden maatstaf belast zijn, en dat deze belasting niet persoonlijk maar landelijk is, dat is, dat zij rust op en voortvloeit uit hun sawah-bezit of — vruchtgebruik.

Intusschen wordt, in weerwil van dit zoo algemeen, kollektief sawah-bezit in Midden-Java, toch ook daar het individuëel bezit van land gevonden. De plek toch in de dessa, waar de boer zijn huis heeft gebouwd, zijn tuintje zich bevindt en zijn vruchtboomen staan, is zijn erfelijke bezitting, die hij ook des verkiezende geheel of gedeeltelijk kan verhuren of verpanden of verkoopen. Ook de woeste grond, dien hij ergens in een bosch of in het gebergte ontgint, waar hij drooge rijstvelden, „gogo", aanlegt of andere vruchten teelt, blijft zijn erfbezitting die hij evenzeer vervreemden kan. De tagals worden ook niet gelijk de sawah's verdeeld; ieder behoudt de zijnen.

En indien hij, nevens de sawah's der dessa, nieuwe sawah's ontgint, zal hem na drie jaren van algeheel vruchtgebruik, het verder regt van bebouwing daarvan, voor zich en zijn nakomelingschap, door het dessabestuur ook niet betwist worden, indien hij slechts de daarop rustende belasting voldoet. Van daar dat ook, in de dessa's van lateren aanleg, de ontginners ieder hun eigen deel blijven behouden. Eerst dan wanneer zij nalatig zijn in de voldoening der belasting, vervalt hun erfregt en worden die sawah's met andere, als gemeenschappelijke dessa-bezittingen, vereenigd en gelijkelijk onder de bevolking verdeeld.

Men kan vragen: hoedanig is de aard van dat kollektive van dat dessa-sawah-bezit in Midden-Java? Ik geloof, dat op die vraag een kort antwoord kan gegeven worden. Het is van denzelfden aard als het inviduëel bezit in westelijk en oostelijk Java. Immers, gelijk daar den boer, in weerwil van zijn erfregt, zijn sawah's door den souverein of landheer worden afgenomen, indien hij ophoudt aan zijn verpligtingen jegens dezen te voldoen; zoo zouden ook aan het bestuur en de bevolking eener dessa de sawah's afgenomen worden, — het bestuur en de bevolking zouden van haar bezit ontzet en door anderen vervangen worden, als zij nalatig bleven in de voldoening hunner verpligtingen. Ik weet niet of het ooit is voorgekomen, en het zou ook wel een uiterste maatregel zijn, maar mij dunkt, het zou in zulk een geval een even natuurlijk en ten laatste noodzakelijk gevolg van dezelfde oorzaak wezen, zoo wel voor den dessa-bezitter (slechts een naam voor vele sawah-houders), als voor den enkelen sawah-houder.

Men kan ook vragen: wat bestond eerder op Java, het indeviduële of kollektieve sawah-bezit. Ook daarop, meenen wij, is het antwoord kort; het indeviduële bezit bestond het eerst. Wij zien het nog in de tegenwoordige dagen, als onder onze oogen, bewaarheid in de neerzettingen der Madurezen in de woeste landen van oostelijk Java, in de ontginningen hier en daar verder op dat eiland. Het zal ook ongetwijfeld wel geschied zijn, dat verscheidenen gemeenschappelijk een streek lands ontgonnen hebben. Maar daarom gelooven wij nog niet, dat daaruit aanstonds reeds het gemeenschappelijke landbezit is ontstaan. Het is den mensch toch zoo van nature eigen, om wat hij bezit voor zich alleen te willen bezitten. Dit zal ik wel niet verder behoeven te betogen.

Maar hoe is dat kollektieve bezit dan ontstaan? Daarvoor kan een oorzaak gevonden worden in het uitsterven van geslachten van bezitters, ook in het verhuizen of verdwijnen van anderen op welke wijze en door welke oorzaak dan ook, of in het nalatig zijn van wederom anderen in het voldoen der verpligtingen rustende op hun sawah-bezit. Als nu geen erfgenamen van of regt hebbenden op hunne sawah's zich voordoen, moeten deze wel van zelf aan de dessa vervallen, en bij een billijk bestuur gemeenschappelijk bezit van haar bewoners worden. Die oorzaken dragen nog heden bij, om soms hier of daar, waar ontginningen tot individuëel bezit voerden, die later met de gemeenschappelijke sawah's der dessa te doen zamenvloeijen. En toch geloof ik niet, dat die oorzaken dat kollektieve, dat met het dessabestuur

en haar huishouding zoo systematisch georganiseerde, zoo één geworden kollektieve bezit van Midden-Java, zullen uitgewerkt hebben. Het is geenzins, zou ik bijna zeggen, iets zoo maar uit de lucht gevallen, — iets, zoo maar door toevallige omstandigheden geboren; neen het moet van hooger hand gegeven, ingevoerd zijn, het moet van staatswege zijn georganiseerd, gewettigd en bevestigd. Hoe ook uit bovengenoemde oorzaken verklaard, dat het op Midden-Java zóó bestaat, terwijl wij er in de Soendalanden niets, zelfs geen zweem van vinden? Daar zouden dan dezelfde oorzaken, even eens bestaande, in niets tot de zelfde gevolgen geleid hebben; ja, niet hebben kunnen verhinderen, dat men er tot geheel verschillende uitkomsten kwam.

Ik meen het daarom aan geheel andere oorzaken, aan den invloed van het Hindoeisme te moeten wijten. Op het vaste land van Indië, van waar Java zijn oude godsdienst en beschaving ontving, waarmêe Java zoo vele eeuwen in levende betrekking stond, wordt ook dat kollektieve bezit gevonden. Bovendien, op Midden-Java vooral heeft het Hindoeisme lang en krachtig ingewerkt, minder veel minder op westelijk Java. En nu vinden wij ook juist dat kollektieve bezit zoo algemeen op Midden-, daartegen niet op Westelijk-Java, waar zich het oorspronkelijke, individuële bezit wist staande te houden.

En hiermede hebben wij, na de eerste vraag „hoedanig is de aard van het landbezit op Java?" voor ons doel beantwoord te hebben, reeds een tweede aangevoerd: van waar is dat regt van landbezit oorspronkelijk? Ook deze zullen wij trachten te beantwoorden.

Van waar dan is dat regt van landbezit oorspronkelijk? Het antwoord op die vraag is wel zeer verschillend; de een zegt, van Islamschen oorsprong, zonder inmengsel van Hindoeisme; een ander beweert, het is van zuiver Hindoesche afkomst; een derde stelt, dat het een vereeniging is van Hindoesch en Islams regt.

Maar, zal terstond menigeen hier vragen, hoe is het mogelijk, dat de een dat regt van landbezit Hindoesch, de andere het daarentegen Islamsch kan noemen? Men behoeft immers slechts beider wetboeken open te slaan en met hunne uitspraken te vergelijken wat wij op Java vinden, om daarnaar te beslissen. Of is misschien dat regt van den Islam en het Hindoeisme, behoudens de afwijkingen, toch in de hoofdtrekken onderling zoo overeenkomend, en daarbij het regt der Javanen door tijden en omstandigheden, gedurende een verloop van eeuwen, zoo gewijzigd en verouderd, dat het, van welk regt, Islamsch of Hindoesch, ook oorspronkelijk, nu nog maar in de hoofdtrekken overgebleven, zijn meeste kenmerken verloren heeft? Is daardoor een beslissende uitspraak bezwaarlijk geworden, en de toewijzing van het moederschap daarvan aan een van beide, aan het Hindoesche of Islamsche, nu even zoo bemoeijelijkt geworden, als die in het bekende geval der beide moeders, voor SALOMO's regterstoel verschenen, waarin hij echter zoo meesterlijk den knoop wist door te hakken en de moeder uit te vinden? Er is veel waars in deze vraag, gelijk wij in den verderen loop van ons onderzoek zoo aanstonds zullen aantoonen.

Maar zeggen zij, die beweren, dat dit regt, zonder eenig inmengsel van Hindoeisme, op de zuivere leêr van den Islam steunt, is Java dan niet een door den Islam veroverd land? Heeft de Islam daar zijn godsdienst, bestuur en wetgeving niet gebragt? En de Islam duldt, nevens zijn godsdienst, regering, wetten en regten, geen andere, neemt daarin niets over, vermengt er niets mede.

Deze bewering bestaat uit drie leden.

Java is een door den Islam overwonnen land. De Islam bragt daar zijn godsdienst, regering, wetten en regten. De Islam dult evenmin die van anderen daarnevens, als dat zij die van anderen daarmêe vermengen of daarin opnemen zou.

Wat het eerste betreft. Hoe is de Islam in het bezit van Java gekomen? op dezelfde wijze als bijv. in dat van Syrië, Klein Azië, Perzië, Egypte en andere daaraan grenzende landen, waarheen magtige legers, onder gevreesde aanvoerders, uit Arabië toogen, om ze in korten tijd met hun zegevierende wapenen te veroveren? Stevende misschien een oorlogsvloot met eenige duizende krijgers uit Arabië's havens naar Java, die het ook weldra zoo, door het geweld des krijgs, vermeesterden en veroverden? Geenzins! Arabische handelschepen en kooplieden drongen eindelijk, na Sumatra en Malaka eerst bereikt te hebben, ook tot Java door. Het schoone eiland, met zijn groene stranden, bloeijende velden en rijke stroomen, mogt hun wel bekoren, boven de barre kusten en zandige vlakten van hun dor Arabië. Zij vestigden zich daar, steeds in grooter getal; sloten huwelijken, verwekten kinderen. Zij waren gezien om hun meerdere kennis, werden ook gaarne door steeds meerderen gehoord, als zij hun van een anderen God spraken dan de afgodsbeelden en voorwerpen hunner Hindoe-vereering. Al waren die aankomelingen ook geen godgeleerden noch wetgeleerden, slechts handelaars en zeevarenden, toch wilden zij de aloude Hindoe's van Java wel gaarne onderwijzen en voor hun godsdienst winnen. Zoo vergaderden zij een steeds grooter kring van volgelingen, die daardoor tevens hun afhangelingen werden, om zich. Zij trokken de aandacht der Hindoe-vorsten tot zich. Maar deze, bij welke zij zich wisten in te dringen, duldden gaarne, nevens hun handelsbedrijf, ook hun godsdienst-oefening en prediking; stonden hun zelfs stukken lands en onderdanen af, of lieten hun toe, zich daar te vestigen en te doen gelden. En steeds meerdere zoonen van Arabië kwamen naar Java. Onder hen voorzeker ook priesters en meer geleerden. Daardoor werd de invloed en het gebied dier hoofden steeds grooter, en zoo ontstonden verscheidene kleine Islamsche heerschappijen langs Java's noorder stranden. Zij erkenden zich gaarne afhangelingen, onderdanen, vasalen van de Hindoe-vorsten. Maar steeds magtiger wordende werden zij ook in gelijke mate meer overmoedig, meer aanmatigend. Botsingen en strijd werden daaruit geboren. Eindelijk, toen Java reeds voor een groot deel Islamsch was, brak een strijd los, die besliste; Modjopahit viel voor Demak. Daarmeê was de magt van Java's mindere vorsten wel geknakt, maar nog geenzins vernietigd. Nog altijd bleven

zij heerschappij behouden in oostelijk Java. De Islam breidde zich intusschen verder uit, dieper landwaarts in. Het spreekt van zelf, dat de bevolking daar den overwinnaars ligtelijk toeviel, althans zich spoedig liet overhalen om van godsdienst te verwisselen.

Het was echter, 't geen blijkt uit den toestand van den Islam onder de Javanen nog ten huidigen dage, nu reeds vier eeuwen sedert zijn invoering zijn verloopen, meer een uiterlijke dan innerlijke overgang. Die uitbreiding ging ook later zoo, ongevoelig en werktuigelijk, voort. Tijdens de Portugezen Java bezochten, werden de bewoners der binnenlanden door die der stranden nog Heidenen en wilden genoemd. Ook toen HOUTMAN daar kwam, sprak men hem nog van Heidensche bewoners in de berglanden. Nog zijn hun nakomelingen in de Badoei's van Bantam en de Tengerezen van Pasoeroean overgebleven. Nog tijdens het bezoek van de Portugezen, ook van HOUTMAN, waren Hindoe-vorsten op Java. Eindelijk vielen zij, meer nog door het langzaam wegsterven van de Hindoe-godsdienst in haar uiterlijke vormen en waarneming, al bleef zij ook nog in het hart des volks voortleven, en door het ongevoelig veld winnen van een werktuigelijk Islamismus in hun staten, dan door het geweld der wapenen.

Zoo nu werd Java een bezitting van den Islam; niet binnen weinige jaren, in een kort tijdsverloop; maar gedurende een tijdsverloop van eeuwen, zonder nog heden daar allen bekeerd te hebben; niet door het beslissend regt van overwinning; maar door langzame uitbreiding en ongevoeligen overgang bekroond, en later weder bevorderd door overwinning in den strijd; niet door de vurige apostelen van den Islam uit zijn heldeneeuw aan het hoofd van hun landgenooten, maar door kooplieden, fortuinzoekers en anderen, die wel of niet priesters waren, aan het hoofd van Javanen, eerst door hen voor hun geloof gewonnen.

En hiermede hebben wij ons geplaatst op het standpunt der juiste beoordeeling van het tweede lid der bewering: „met zijn overwinning van Java, heeft de Islam het ook zijn godsdienst, regering, wetten en regelen gebragt."

Ja, de Islam bragt die aan Java, en naarmate hij daar magtiger werd, ook steeds verder over Java. Maar hoe? Wij konden dit reeds hooren: door mannen, geenzins voor die taak opgewassen om ze naar eisch te kunnen volbrengen, bovendien langen tijd onder omstandigheden verkeerende, die ook volstrekt niet toelieten dit naar behooren te doen, al hadden die mannen ook alle geschiktheid voor hun taak gehad. Slechts als de gedulde vreemdelingen, en hoe ook tot zeker aanzien en gezag gekomen, toch altijd als afhangelingen van de Hindoe-vorsten beschouwd, konde er wel geen spraak zijn van toepassing hunner wetten en regten, moesten zij zich integendeel naar de heerschende wetten van het Hindoeisme schikken, zich daaraan onderwerpen, moesten zij er ook wel meê te vreden zijn dat de grootste menigte hunner proselyten, zooveel van hen aannam, als zij zelf verkozen en daarnevens van het Hindoeisme behielden wat zij wilden behouden. Zóó breidde de Islam zich uit en bleef zich jaren bij jaren uitbreiden. Eerst toen konde zij een anderen en beteren weg, dien van volle gezag en magt inslaan, om

haar godsdienst-regering, wetten en regten onvermengd in te voeren, toen hare predikers, — van gedulde vreemdelingen, handelaars, vasalen, bondgenooten, — magtigen nevens en boven de Hindoe-vorsten geworden waren.

Maar welk een tijd moest voor dat alles eerst verloopen! hoe groot een deel van Java moesten zij daartoe niet eerst langs den eersten weg bekeerd hebben; want legers van buiten stonden hun niet ten dienste; zij moesten Javanen door Javanen bekeeren en overwinnen. Intusschen waren hun proselyten, eindelijk daarvoor in voldoende menigte gewonnen, reeds gemeenzaam geworden met een, in al zijne deelen vervormd en met het Hindoeisme vermengd, Islamisme. Zij konden nu ook wel geen ander aan hun nog te bekeeren landgenooten brengen. En zij, mannen geworden met dat Islamisme, dat reeds drie, vier geslachten en nog langer bestaan en daardoor burgerregt verkregen had, zullen toen ook wel niet of zeer moeijelijk te bewegen zijn geweest, om weder als ter schole te gaan, ten einde dat gemengde Islamisme af te leggen, en een nieuw ten eenemale zuiver daarvoor aan te leeren. Men moet ook bedenken dat, toen de Islam door den val van Modjopahit magtig werd op Java, de vorsten en grooten, mogen er ook enkele Arabieren onder zijn geweest, Javanen waren; dat de Arabieren zich onder de Javanen als enkelen onder velen verloren, waardoor een hervorming of invoering van een zuiver Islamismus nog minder mogelijk werd. En zoo bragten zij het hunne ook verder over Java. Dat dit echter niet door ijverende, en regtzinnige vurige predikers of apostelen geschiedde, blijkt wel voldoende daaruit: dat nog zoo langen tijd heidenen in de binnenlanden waren, zelfs tot op onzen tijd in enkele gedeelten van Java zijn overgebleven; dat de Javanen der binnenlanden zoo diep onkundig zijn in hun godsdienst en tevens zoo flaauwe behartigers, zoo niet algeheele verwaarlozers van haar vormen en voorschriften. Wij moeten gelooven, dat de Islam zich later in vele gedeelten van Java, altoos ongevoelig en als van zelf, van dorp tot dorp, van landstreek tot landstreek, langzaam en kruipend heeft uitgebreid, daarin vooral geholpen door het, den mensch als aangeboren, gevoel van de waarheid, dat er slechts één God bestaat, hetgeen eindelijk de Heidenen bewoog, om hun beelden met den Allah van den Islam te verwisselen.

Het is waar, de legenden en verhalen der Javanen geven hoog op van vele apostelen van den Islam op hun eiland. Maar waaruit blijken ons hun bijzondere voortreffelijkheid, hun ijver, kunde, orthodoxie? Uit den toestand van den Islam op Java? Maar wij hoorden reeds hoe die is, zóó dat de Arabier zich schaamt, om in de Javanen zijn geloofsgenoten te erkennen! Uit hooge scholen en stichtingen door hen ingesteld, waar een degelijk onderwijs in de godsdienst, de wet en het regt van den Islam wordt gegeven? Maar niet een zoodanige school wordt op Java gevonden. De pesantrian's, hier en daar op Java, van later stichting, mogen volstrekt geen aanspraak maken, om daaronder gerekend te worden. Blijkt het misschien daaruit, dat zij aan Java hoogepriesters en wetgeleerden gaven, welke, van geslacht tot geslacht, hun kennis en wijsheid deden overgaan? Maar de hoogepriesters en zoo genoemde wetgeleerden der kerk zijn slechts door

hun rang, niet zoo zeer door hun kennis, van de domme dorpspriesters onderscheiden, al mogen zij ook soms meer verzen uit den koran kunnen opzeggen en meer bedreven zijn in de vormen en voorschriften van hun godsdienst! Uit hun nagelaten geschriften? Maar de koran wacht nog altijd op een vertaling in het Javaansch. Of durfden zij zich daaraan niet wagen, omdat de heiligheid van het boek hun dit verbood? Maar vergeefs hebben wij er ook naar gezocht, of zij misschien eenig godsdienstig of geleerd werk, voor hun bekeerlingen geschreven, dan wel godsdienstige, wetenschappelijke of wetgeleerde werken uit het Arabisch voor hen vertaald hebben. Niets kan men ons van hun hand aanwijzen. Maar als nu niets vóór, alles tegen hen getuigt; als alles getuigt, dat zij treurige apostelen van den Islam op Java waren; als daarbij, in zoo lange reeks van jaren, de omstandigheden er een zuivere prediking en toepassing van den Islam niet toelieten; moeten wij daaruit dan niet reeds, geheel konsequent, tot het besluit komen, dat de Islam, ja in zijn godsdienst, regering, wetten en regten op Java is ingevoerd, maar gebrekkig, misvormd en met het Hindoeisme vermengd, en daar ook tot heden een kwijnend leven moet voortgesleept hebben?

Maar er is nog meer, dat, hoewel reeds genoemd, toch nog nadere beschouwing behoeft en waarmêde wij tevens tot de, ook reeds aangeroerde, behandeling van het derde lid der beweering komen: „de Islam duldt evenmin de godsdienst, regering, wetten en regten van anderen nevens zich, als zij die met de hare vermengen of daaria opnemen zou". Wij hoorden reeds, dat zij die op Java wèl langen tijd nevens ja boven zich duldde, — dat zij daarvan zelfs veel bestanddeelen in zich opnemen moest. En het kon ook wel niet anders. Hoe kwamen de eerste apostelen van den Islam op Java? Als kooplieden. Hoe bleven zij er langen tijd? Als af hankelijke, onmagtige, gedulde vreemdelingen. Hoe vonden zij de Javanen? Misschien in een toestand gelijk die, waarin nog heden de Dajaks van Borneo, de Alfoeren van Ceram en andere wilde stammen van den Indischen archipel verzonken zijn? Waren de Javanen zulk een tabula rasa geweest; en waren de apostelen van den Islam, in genoegzamen getale gekomen, tevens mannen geweest geheel voor hun taak opgewassen, zij zouden op die tabula rasa hun godsdienst, staatsbestuur, wetten en regten, zuiver hebben kunnen schrijven; die onvermengd aan dat volk, 't geen nog niets had, kunnen geven, en zoo 't geen de Islam eischt, niets van anderen nevens zich, niets van anderen, met het zijne vermengd, te dulden, ook hebben kunnen volbrengen. Maar hoe geheel anders vonden zij de Javanen! Zij waren niet slechts verreweg het meest beschaafde volk uit den Indischen archipel, maar in beschaving ook te vergelijken met- te noemen nevens de meest beschaafde volkeren van het vaste land van Indië, van waar eenmaal hun beschaving kwam, niet een of twee, maar vele eeuwen reeds geleden. Duizend jaren, nog meer, waren sedert dien tijd reeds voorbijgegaan. De boom dier beschaving had dus wel tijd gehad, om diepe en vaste wortelen te schieten. Gij kunt het nog zoo krachtig getuigen, tempelruïnen, zoo vele en zoo prachtig alomme op Java gevonden, gij!

opgerigte steenen en koperen platen, met uwe inskriptiën; gij, taal die nog immer voortleeft in den mond des volks; gij, litteratuur, wel verouderd, maar nog altijd geëerd; gij, beelden, wel verminkt, maar waar de inlander nog steeds komt met zijn geloften en rookende offerschaal; gij, zeden en gebruiken, nog zoo één met het volks- en maatschappelijk leven; gij, adat, de magtige op Java! Ja, die apostelen van den Islam vonden op Java niet slechts een magtig volk, maar ook een rijk, dat sedert eeuwen, nevens zijn godsdient en hierarchie, zijn taal- en litteratuur, ook zijn regeringsvorm, zijn regtsvorm, zijn regtswezen, zijn wetten, zijn regelen en pligten had, voor alle maatschappelijke burgerlijke en staats-betrekkingen. En daarom alleen reeds konden zij daar onmogelijk volbrengen, wat de Islam eischt: niets van anderen nevens het zijne, niets van anderen met het zijne vermengd. Of zou het regt van landbezit, waarover hier bijzonder sprake is, daarop een uitzondering maken? Zou bijv. zijn godsdienst, gelijk niet te betwijfelen valt, daar in zoo ellendigen toestand verkeeren, in zoo verbasterden vorm bestaan, en toch daar nevens zijn regt van landbezit er zuiver toegepast worden? 't Zou wel zeer vreemd zijn! Hierboven staat, meen ik, reeds mijn antwoord op die vraag geschreven, maar 't is misschien niet overbodig er nog iets bij te voegen.

Wij zeiden: er was veel waarheid in de vraag, of het Hindoesch en Islamsch regt van landbezit mogelijk in de hoofdtrekken zóó overeen kwam, dat men gevaar kon loopen, zich te vergissen in de moeder van 't Javaansche regt van landbezit, omdat het later gedurende den loop des tijds door omstandigheden gewijzigd werd, en daardoor de bijzondere en bepaalde kenmerken van zijn kindschap verloor, — en zoo zijn geboorte, met voorbijgang der ware, aan de gewaande moeder toe te schrijven. Wij zeggen het nog eens, er was veel waars in de vraag, maar om er thans bij te voegen, dat men toch volstrekt geen SALOMO's wijsheid, slechts een onbevangen oordeel behoeft, om dat gevaar van vergissing te ontloopen en het kind bij zijn moeder thuis te brengen.

Er zijn die zeggen: maar 't valt niet te betwijfelen, dat het Javaansche regt van landbezit van Islamschen oorsprong is. Het blijkt duidelijk uit de magt, aan de vorsten van Java, ten opzigte van den grond, toegekend: uit die magt, door hen op hunne verschillende ambtenaren overgedragen; uit de bezoldiging der ambtenaren niet in geld maar in land, uit nog meer geheel overeenkomende met de voorschiften van den Islam en hetgeen overal elders in de Islamsche rijken bestaat. Maar op dezelfde gronden van overeenkomst, verzekeren anderen u even stellig, dat het Javaansche regt van landbezit van Hindoeschen oorsprong is. Staan wij, bij zoo gelijke aanspraken van beide partijen, misschien een oogenblik verlegen, niet wetende wie van haar toe te stemmen; mij dunkt, dat niemand mijner lezers, gedachtig aan hetgeen wij zoo even opmerkten, langen tijd in die onzekerheid kan blijven en zich moet gedrongen voelen, hier de regten van het Hindoeisme boven die van den Islam te erkennen. Oefende het toch zoo vele eeuwen, vóór de Islam naar Java kwam, daar zoo magtigen invloed uit, doordrong het er 't volksleven eenig en krachtig, stichtte het er

alomme zijn tempels, deed het er rijken ontstaan en bloeijen, magtig zelfs tot verre over de omliggende eilanden; dan moet het daar, nevens zijne andere wetten en voorschriften, ook die betreffende het landbezit hebben ingevoerd, dan vond de Islam, bij zijn komst op Java, dat landbezit daar ook reeds, door de wet geregeld, in volle en krachtige werking.

Wij mogen niet betwijfelen, dat het Hindoe-regt van landbezit op Java bestond, en reeds sedert eeuwen bestond, toen de Islam daar met het zijne kwam. Maar, antwoordt men, de Islam hief het geheel op en voerde daarvoor het zijne in. Wie zal dit in ernst durven beweren, bij zulk een gevestigden, en sedert eeuwen gevestigden, stand van zaken op Java; ook dan, wanneer de Islam onder de meest daarvoor gunstige omstandigheden naar Java gekomen was en zich van dat land meester gemaakt had. Maar hoe veel ongerijmder wordt die bewering nog, als men het hierboven gezegde bedenkt; als men zich herinnert, dat de Islam onder de meest ongunstige omstandigheden naar Java kwam en zich allengs daarvan meester maakte. Bovendien waarom ook, gesteld hij had dit kunnen doen, zou hij regten en verpligtingen omtrent het landbezit, zoo oud en één geworden met het volksleven en staatsbestuur, hebben opgeheven, die zóó geheel in den geest van zijn eigen voorschriften omtrent regten en verpligtingen waren, dat hij er slechts op behoefde voort te bouwen, dat hij ze slechts hier en daar had te wijzigen, of, daar de zaak dezelfde bleef, hun slechts een anderen naam te geven. Werden bijv. vroeger de opbrengsten des lands op godsdienstige Hindoe-feestdagen binnen gebragt, zij werden het nu op Mahomedaansche, moeloed en poeassa. Waren vroeger de inkomsten daarvan aan de Hindoe-priesters afgestaan, zij gingen nu over op de Islamsche. Waren ook vroeger inkomsten afgezonderd voor Hindoe-tempels, heilige plaatsen of graven, zij kwamen nu aan die van den Islam. Zoo trad de Islam met zijn priesters in de regten van het Hindoeïsme met de zijnen. Er vond een overdragt plaats van den een op den ander. Niet een nieuw, Islamsch regt werd alzoo ingevoerd, maar het oude Hindoesche, dat in zijn wezen bleef, door den Islam overgenomen, ontving slechts andere namen en vormen. Men vindt daarin dus wel de toepassing van het Islamsche regt; het is daaruit wel te verklaren; maar toch zoude men zich vergissen, indien men het nu ook een Islamsch regt in oorsprong, een door den Islam eerst aan Java gebragt regt noemde; indien men daarin meer zag dan een oud Hindoesch regt van Java, ouder zelfs dan de Islam in zijn ontstaan, hetgeen slechts van namen en vormen verwisselde, bij de verwisseling der heerschende godsdiensten des lands.

Wij zeiden: de Islam vond regten en verpligtingen omtrent het landbezit op Java, die hij slechts behoefde over te nemen. Wij voegen er thans bij dat die ook tot heden zijn overgebleven. Wij hoorden, tot welke uitersten van willekeur omtrent het landbezit de vorsten van Java, tijdens de overname van een groot deel hunner landen door het Gouvernement in 1830, reeds lang waren vervallen. Niemand voorzeker zal die uit eenig regt willen verklaren; men zal daarin niets anders willen en kunnen zien, dan een ge-

volg van de onregtvaardigste aanmatiging aan den eenen kant, en de meest slaafsche en laaghartige onderwerping en berusting aan den anderen kant.

Maar hoe bestond het regt der vorsten van Java in zijne oorspronkelijke grondvormen? De vorst beschouwde zich als heer en eigenaar des lands, verdeelde grootere of kleinere provinciën onder zijne bopatie's, regenten, die hem daarvan bepaalde jaarlijksche inkomsten moesten opbrengen; het overige was voor hen als hunne besoldiging; zij hadden daar verder de bevelen van den vorst ten uitvoer te leggen, moesten hem werkvolk en soldaten zoo noodig verschaffen, benoemden hun onderbeambten insgelijks met het vruchtgebruik van landen besoldigd, oefenden het regt en de administratie uit, in een woord waren heeren in hun gebied, zoo lang de vorst des lands hen daar liet.

Deze besoldigde insgelijks zijn hem omringende beambten en dienaren, even zoo zijn familie-leden, met vruchtgebruik van land. Zoo ook waren weder andere uitgestrekte landen bepaald aangewezen, om in zijn verschillende persoonlijke behoeften te voorzien.

Om nu zoo vele en verschillende belastingen optebrengen, waren boeren en burgers belast op het produkt hunner velden, op hun huis, bedrijf, vee en andere goederen. Zoo was het van de eerste tijden onder den Islam op Java; zoo is het nog grootendeels onder de beide vorsten van Soerakarta en Djokjokarta in hunne landen. Maar zoo was het ook reeds op Java, toen de Islam kwam.

Maar het is niet genoeg dat te beweren, wij moeten het ook met bewijzen staven. Wij erlangen die bewijzen van Ceylon, een eiland, waarheen ook Hindoe-kolonisten, in vroegere eeuwen, gelijk naar Java, kwamen; dat, evenzeer als Java, zijn godsdienst, staatsbestuur en beschaving aan het Hindoeïsme dankt; maar waar dat Hindoeisme, niet, gelijk op Java, in later tijd door den Islam bestreden en overwonnen, nog tot op den huidigen dag van kracht is. Wij vragen, welk landbezit bragten de Hindoe's naar Ceylon en welke wederzijdsche regten en verpligtingen daaromtrent? Dr. JOHN DAVY *) en ROBERT KNOX †) antwoorden ons op die vraag. De vorst werd als heer en eigenaar van zijn land beschouwd, dat hij onder zijn beambten in grootere en kleinere provinciën „dissavance's" en „rattie's" had verdeeld, met gelijke regten en verpligtingen als die van Java. Ook de boer stond, ten opzigte van het land, in dezelfde verhouding tot den vorst en zijn regenten als die van Java. Laat ons daarvoor eenige getuigenissen hooren.

„De regten en de magt des Konings" zegt DAVY „waren van een zeer groote onbeperkte uitgebreidheid; hij werd als de eenige grondeigenaar des lands erkend, legde het volk naar willekeur de belasting op, en schreef

---

*) *An account of the interior of Ceylon and of its inhabitants, with travels in that Island.* Ik heb het oorspronkelijke werk hier niet ter mijner beschikking; ik bezit het slechts in uittreksel, in een Tijdschrift medegedeeld.

†) *Historische beschrijvingh van 't eiland Ceylon door kapitein* ROBERT KNOX 1681. Hij was bijna twintig jaren lang gevangene van den Keizer van Candy.

de aan hem te doene diensten voor; alle hooge ambten hingen van hem af en hij werd als de bron van alle magt en eere aangezien." — „De eerbewijzen, die den Kandijschen monarch moesten worden gedaan, waren zoo overdreven, dat zij eerder een God dan een mensch moesten schijnen toe te komen. — De dessave-patie's (gouverneurs der dissavance's) genoten, als eigenlijke plaatsvervangers des Konings beschouwd, daarom ook alle eerbewijzingen die den Koning toekwamen, het knielen alleen uitgezonderd. Hun ambtsverrigting betrof de handhaving der regtspleging, de inning der belasting en de uitvoering der bevelen des Konings. — Daar de openbare inkomsten op een bepaalde som gesteld waren, en hun volgens de wetten het overschot toekwam, zoo hadden zij zekerlijk hierdoor ongehinderd aanleiding tot menigvuldige afpersingen en verdrukkingen van hun onderhorigen."

„De dessave-patie's hadden het regt, om de posten der ondergeschikte ambten naar believen te bezetten."

„De werkkring en de ambtsverpligtingen der „ralemahat-meja's", of gouverneurs der rattie's, waren aan die der dessave-patie's gelijk; in rang stonden zij echter beneden de laatst genoemde."

Hooren wij thans nog KNOX, geheel met DAVY overeenstemmende, in enkele meer gedetailleerde bijzonderheden.

„Naar dien het geheele land den Koning toebehoort, zoo doet hij hetzelve bij stukken, gelijk als in pacht, aan anderen over; niet voor geld maar voor dienstpleging. Dus gebruikt dan het volk zekere stukken velds van zijn majesteit. In plaats van huurgeld daarvoor te betalen, wordt ieder een zonderlinge verrigting opgelegd. Eenigen moeten den Koning in zijn oorlogstochten ten dienste staan. Sommigen met hun handel en koopmanschap. Anderen dienen hem als akkerlieden. Wederom anderen als verzorgers van zijn huis, om het te voorzien van allerlei veldvruchten. Dus bekomt de koning alles wat hij begeert en hem noodig is, zonder eenige kosten, en evenwel wordt elk voor zijn moeite beloond met een zekere besoldiging, daarin bestaande, dat zij eenige landerijen tot hun gebruik bezitten."

„Wanneer de Koning iemand tot een dissave-dienst, of eenig ander hoog ambt, bevordert, zoo ziet hij niet zoo zeer op de geschiktheid van den persoon die zulk een ambt zal bedienen. 't Is hem genoeg, dat het lieden zijn van een goeden stand en adelijke afkomst. Hij geeft hun een zwaard, eindelijk ook een of meer dorpen, om daar hun onderhoud van te trekken. 't Voordeel daarvan bestaat hierin, dat al hetgeen, hetwelk den koning van die vlekken werd aangebragt, dan aan zulk een bediende toevalt." —

Maar dat alles, omtrent Ceylon gezegd, is 't niet als ware het eene beschrijving van hetgeen op Java bestond en nog in de Vorstenlanden bestaat? Wie zal ook willen betwijfelen, dat zoo gelijke instellingen op beide eilanden van denzelfden, van Hindoeschen oorsprong zijn? daar het geschiedkundig zeker is, dat de Hindoe's gelijkelijk als eerste beschavers naar beide eilanden kwamen, wier bewoners toen ook gelijkelijk nog in de eerste ontwikkelings periode verkeerden, en dat die Hindoe's ook dezelfde instellingen in het moederland bezaten. Immers dezelfde toestand bestond reeds

in Hindostan, lang voor de Christelijke jaartelling onder vorsten als TJONDRA-GOEPTA, ASOKA en anderen. Wat ook anders zijn de zemindar's, pachters van distrikten, en dewari's, pachters van provinciën, in Britsch-Indië, beiden van Hindoe oorsprong, dan de bopatie's van Java, de dessavepatie's en ralemahat-meja's van Ceylon? En is dat alles ook niet gegrond op de wetten van MANOE, het groote wetboek der Hindoe's, zoo heilig voor hen als de Koran voor de Mahomedanen? Laat ons hooren, wat zij zeggen. „De même que le soleil, il (le roi) brule les ijeux et les coeurs, et personne sur la terre ne peut le regarder en face. Il est le feu, le vent, le soleil, le genie, qui preside à la lune, le roi de la justice, le dieu des richesses, le dieu des eaux et le souverain du firmament, par sa puissance."

„On ne doit pas mépriser un monarque, même encore dans l'enfance, en se disant: c'est un simple mortel. Car c'est une grande Divinité, qui réside sous cette forme humaine" *).

Waarlijk reeds genoeg om den Hindoe-vorst, in zijn oog en in dat van zijn onderdanen, tot een God te verheffen en hem tot het uiterste despotisme over zijn land en volk te vervoeren, gelijk dit ook in Hindostan, op Ceylon en Java het geval was.

't Is waar, wij lezen in de wetten van MANOE: „Que le champ cultivé est la propriété de celui, qui le premier en a coupé le bois pour le défrichir, et la gazelle, celle du chasseur, qui l'a blessée mortellement." Maar onmiddelijk gaat vooraf: „les sages, qui connaissent les temps anciens, regardent toujours cette terre (Tritivi) comme l'épouse du roi (Trithou)" †).

De grond des lands wordt alzoo beschouwd in dezelfde betrekking tot den vorst te staan, als de vrouw tot den man. Maar volgens de begrippen der oudheid was de vrouw het eigendom van den man.

Wij lezen daarin ook: „Le roi a droit à la moitié des anciens trésors et des métaux prétieux, que la terre renferme, par sa qualité de protecteur et par ce qu'il est le seigneur de la terre §). Lorsque le champ est dévasté par la faute des bestiaux du fermier lui même, ou lorsqu'il néglige de sèmer au temps convenable, il doit être puni d'une amende égale a dix fois la valeur de la part de la moisson qui révient au roi, laquelle se trouve perdue par sa négligence, ou seulement de la moitié de cette amende si la faute vient de ses gens à gages, sans qu'il en ait eu connaissance" *). Moet volgens MANOE's wetten den vorst de helft van het goud en de edelgesteenten, in den grond gevonden, worden betaald; en heeft hij het regt om zoo hooge boeten op te leggen, bij verwaarlozing van den akkerbouw, dan konden zijn onderdanen ook wel niet anders dan hem als heer en eigenaar van den grond des lands aanzien.

Laat ons hooren wat MANOE's wetten verder betreffende ons onderwerp bepalen. „Qu'il (le roi) institue un chef pour chaque commune (grama),

*) Lois de Manou Livre VII. 6, 7, 8 vertaald door A. LOISALEUR DESLONGCHAMPS.
) Lois de Manou Livre IX. 44.
§) L. d. M. VIII 39.
*) L. d. M. VIII 243.

un chef de dix communes, un chef de vingt, un chef de cent, un chef de mille *). Les choses, que les habitants d'une commune sont tenus de donner tous les jours au roi, telles que riz, boisson, bois de chauffage, doivent être perçues par le chef d'une commune pour ses émoluments.

„Le chef de dix communes doit jouir du produit d'un koula; le chef de vingt communes du produit de cinq koulas; le chef de cent communes du produit n'une commune (grama); le chef de mille communes du produit d'une ville (poura)" †).

Werden deze verschillende hoofden, onmiddelijk aan elkander ondergeschikt, alzoo besoldigd met een gedeelte van het produkt des lands, dat den vorst daarvan toekwam en hij aan hen afstond, het overige, voor welks inning zij moesten zorgen, deden zij hem, door het mindere aan het meerdere hoofd opgebragt, door hun chef toekomen.

Het wetboek van MANOE bepaalt ook evenzeer de opbrengsten van het volk.

„La cinquantième partie peut être prelevée par le roi sur les bestiaux et sur l'or ou l'argent, ajoutés chaque année au fonds; la huitième la sixième ou la douzième partie sur les grains, suivant la qualité du sol et les soins qu'il exige.

„Qu'il prenne la sixième partie du benéfice annuel fait sur les arbres, la viande, le miel, le beurre clarifié, les parfums, les plantes medicinales, les sucs végétaux, les fleurs, les racines en les fruits; sur les feuilles, les plantes potagères, l'herbe, les ustensilles de canne, les peaux, les vases de terre, et tout ce qui est en pièrre §).

„Un roi, qui prend même la quatrième partie des récoltes de son royaume, dans un cas de nécessité urgente, et qui protège le peuple de tout son pouvoir, ne commet aucune faute. l'Impot sur la classe commerçante, qui dans les temps de prospérité, est seulement du douzième des récoltes et du cinquantième des bénéfices pecuniaires, peut être dans des cas de détresse, de la huitième et même de la quatrième partie des recoltes, et du vingtième des grains en argent; les Soudras, les ouvriers et les artisans doivent assister de leur travail et ne payer aucune taxe" **).

Ziedaar verschillende wetten en bepalingen betreffende de opbrengst van den grond en van zoo vele andere goederen, wier instelling, met de zamenstelling van het wetboek waarin zij zijn vervat, zich in een verleden van vele eeuwen voor onze jaartelling verliest; maar die, vereenigd met de verder vermelde uitspraken van dat boek, omtrent de magt van den vorst, zijn regt op den grond, zijn beambten en hunne besoldiging, — den aard van het grondbezit des Hindoeïsme in het moederland en de kolonisatie-landen be-

*) L. d. M. VII. 115. Op Java, in de Vorstenlanden, zijn nog altijd dezelfde titels in gebruik, aan ambtenaren gegeven, als: panglawe, paneket, penatoes, panewoe, dat is: hoofd van vijf en twintig, vijftig, honderd, duizend (djoeng's of bahoe's). Zij zijn ambtenaren, in rang beneden boepatie en kliwon, en hun titels zijn nominaal, daar zij niet meer in het bezit of beheer van zoo uitgestrekte landen zijn, als daardoor worden aangeduid.

†) L. d. M. VII. 118, 119. Le koula c'est l'étendue de terrain qui peut être labourée par deux charues, pourvues chacune de six taureaux.

§) l. d. M. VII. 130. 131. 132.

**) l. d. M. IX. 118. 120.

paalden, regelden, en daarvan, welke wijzigingen de loop des tijds of de drang der omstandigheden daarin ook bragten, gelijk het nog bestaande in Hindostan, Ceylon en Java uitwijzen, tot heden steeds de vaste grondslagen bleven.

Wij zeiden, dat wij meenden, het kollektive grondbezit in midden Java aan den invloed van het Hindoeïsme te moeten toeschrijven, omdat wij het, in Hindostan zoo geheel te huis, ook daar zoo algemeen, daar en tegen niet in westelijk Java vonden, waar het Hindoeïsme ook geenzins dien invloed had uitgeoefend, waarmede het zoo krachtig op midden Java had ingewerkt.

Hoedanig is dat kollektive bezit in Hindostan? Een wel bekend schrijver *) doet het ons aldus kennen: „Onder ieder bestuur, zeggen wij, en onder alle graden van beschaving, heeft het Hindoesche dorp dezelfde inrigting, sedert de vroegste tijden, onveranderd blijven behouden. Het bestaat uit eene zekere oppervlakte bebouwbaren of woesten grond. Somtijds is deze grond in bijzondere eigendommen verdeeld, maar meestal blijven de landen in gemeenschappelijk bezit en ieder jaar worden zij door de bewoners onderling verdeeld, wanneer ieder een gedeelte, in evenredigheid van zijn vermogen en zijne middelen ter bebouwing, ten gebruike ontvangt."

Een ieder zal aanstonds, bij de lezing hiervan, het treffende der overeenkomst van het gemeenschappelijk landbezit der dorpen in Hindostan, en van de wijze van verdeeling der velden onder de boeren daar, met die op Java, hier boven beschreven, in de oogen vallen. Maar tevens zal men, als de natuurlijke en eenvoudige verklaring dier zoo treffende overeenkomst, dat kollektief landbezit op Java een gevolg noemen van den zoo krachtigen als eeuwen langen invloed van het Hindoeïsme op Java, een instelling door de Hindoe's uit het moederland naar Java overgebragt en daar gevestigd. Gelijk zij zich in Indië onder alle staatsvormen, ook bij de overheersching van den Islam, sedert de vroegste tijden staande hield, zoo ook op Java.

Voor den oud-Javaanschen of den Hindoe-oorsprong van de instellingen, betreffende het landbezit op Java, pleiten ook bijzonder zoovele woorden, die daarop de naauwste betrekking hebben, en die òf van het Kawi zijn afgeleid òf zuiver Javaansch zijn, zonder eenigen invloed van het Arabisch. Wij noemden reeds eenige. Het stuk land, met welks vruchtgebruik de vorst zijn beambten bezoldigt, heet, zeiden wij, „paloenggoehan." Dit woord komt van het werkwoord „loenggoeh" *zitten*, †) en beteekent *bezitting*; van waar het ook gebezigd wordt voor de ambtsbetrekking, waaraan het bezit van dat land verbonden is.

Hier boven spraken wij ook van „sikep's", „djoeng's" en „bahoes". „Sikep", is een Kawi woord, beteekent oorspronkelijk *gereed*, *omvademd*, *opgevat*, *gedragen*, van daar ook *iemand geroepen tot het dragen van iets*, *ten dienste*

---

*) *Engelsch Indië in* 1843 door den graaf EDOUARD DE WARREN. 1845. IIe Deel, pag. 154.

†) Wij hebben deze en de volgende afleidingen en verklaringen òf schriftelijk ontvangen òf opgeschreven uit den mond van taalkundigen te Soerakarta en mogen dus vertrouwen dat zij juist zijn. Zoo daarop toch hier en daar aanmerkingen zijn te maken door taalkundigen, wij zullen hun daarvoor in het belang der zaak dankbaar zijn. Wij geven ze gelijk ze ons gegeven zijn.

van iemand, dat is hier: de dienstpligtige als sawah-houder. „Njikep" is het werkwoord *zich gereed maken*, *iets omvademen*, *opnemen*, *opvatten*, *dragen*.

„Djoeng" of „hedjoeng" is even als „sikep" oorspronkelijk kawi, en beteekent *plaats*, of *stuk grond;* het gaf vroeger het bedrag te kennen van hetgeen een bebouwd land van niet bepaalde grootte opbragt; later van een, dat in de behoeften van vier „sikep's" met de hunnen konde voorzien. De „djoeng" is verdeeld in twee „kikil" (ossen schenkel), dat is: zooveel als door twee ossen kan geploegd worden; de „kikil" in twee „kario's" of „gawe's" (werken, arbeiden), ook „bahoe's" (bovenarm), omdat het door twee man kan bewerkt worden. „Bahoe" en „kario" zijn, even als „djoeng", kawi; „gawe" en „kikil" zijn Javaansch. Het Indisch Gouvernement, dat de namen „djoeng" en „bahoe" overnam, verstaat onder het eerste 2000, onder het laatste 500 □ Rijnl. roeden.

Van even oud gebruik en naauwe betrekking tot het landbezit als de djoeng en zijn onderdeelen, om de opbrengst van den grond aan te duiden, is ook het woord „tjatjah", voor de telling van de huisgezinnen der landbouwers, nog altijd in de Vorstenlanden gebezigd. „Tjatjah", ook kawi, beteekent oorspronkelijk *in stukken gekapt*, *doorgeknaagd*, *geteld aantal*. Men verstaat er thans onder een zeker getal landbouwers, gewoonlijk vier, ook meer, tot een huisgezin behoorende, zoowel huurlingen als familie-leden daaronder begrepen. Ook van oud Javaanschen oorsprong zijn de woorden „padjek" of „pahos" (*vast*, *onveranderd*), waardoor men de belasting der akkers aanduidt.

In den aanvang vermeldden wij ook verscheidene benamingen, die den ontginner van een woest land of zijne regten aanduiden; zij waren: „tjakal bakal", „tjoekil", „pendam", „pengadjih", „padas pering", „njagak pat", „pakeppel". Ook die allen zijn van oud Javaanschen oorsprong. „Tjakal", thans „tjikal", oorspronkelijk kawi, beteekent: *een jonge, nog niet tot volkomen wasdom gekomen*, *klapperboom;* „bakal" beteekent *toekomst*. Beide woorden duiden, overdragtelijk gebezigd, den ontginner aan, iemand die voor de toekomst of zijne nakomelingschap plant. „Tjoekil" beteekent *spade;* „pendam" *planting*, *begraving;* overdragtelijk, hij die het eerst een stuk grond heeft omgespit of beplant, de ontginner. „Tengadjih" *vetheid des gronds;* „padas" *eenè klip*, „pering" *een helling* of *schuinte;* door beide laatste woorden worden de veldgewassen verstaan, die aan den oever eener rivier en op de helling eens bergs groeijen. „Njagak pat" beteekent *iets van vier stutten of pijlaren voorzien*, benaming ontleend aan de vier hoofdpijlaren van een Javaansch huis, welks belasting het aanduidt. „Pakeppel" van „njeppel", *eene kleine hoeveelheid rijst zamendrukken*, alzoo iets dat weinig waarde heeft, een klein geschenk, aan het hoofd gegeven bij het uithuwelijken van zijn kinderen.

Wij hoorden dat boven de „padjek", de vastgestelde opbrengst der velden, de landbouwers nog andere lasten aan de Javaansche vorsten of de bezitters hunner landen moesten opbrengen. Ze zijn vele en velerlei. Alle dragen Javaansche namen. Zouden wij nu niet mogen verwachten, indien bij

hare invoering de Islam of wel zijn regt van landbezit had voorgezeten of invloed had uitgeoefend, dat althans enkele daarvan, door hun naam als Arabisch, dit zouden aanduiden; gelijk zulks het geval is met de namen van priester-belastingen „dzakat", „panahibban" en misschien nog enkele andere. De invoering der priester-heffingen op Java was natuurlijk een noodzakelijk gevolg der omstandigheden, om namelijk in de behoeften der dienaren van de ingevoerde godsdienst te voorzien, zoodat zij op zich zelf niets kunnen bewijzen voor de algeheele invoering van het Islamsch regt van landbezit aldaar, of als een gevolg van zijne invoering kunnen beschouwd worden.

En hiermede willen wij het ingestelde onderzoek, naar aanleiding van onze tweede vraag, eindigen. Er is daarover nog meer te zeggen, maar wij gelooven toch, dat uit het gezegde genoegzaam is gebleken: dat de regten en verpligtingen omtrent het landbezit op Java daar reeds voor de komst van den Islam bestonden en gehandhaafd werden; dat zij, daar door het Hindoeisme gebragt, nog altijd daaruit te verklaren zijn en overeenkomen met die van denzelfden oorsprong, in een land gevonden, waar niet gelijk op Java een later gekomen Mahomedanisme de godsdienst des lands werd en die van het Hindoeisme verdrong; dat de Islam, op Java komende, die regten en verpligtingen niet slechts ingevoerd vond, maar ook sedert eeuwen gevestigd en één geworden met het volksleven; dat de Islam zich langzamerhand, hier door vreedzamen overgang, daar door het geweld des oorlogs, over Java uitbreidde, en langen tijd onder ongunstige omstandigheden voor de zuivere prediking van zijn godsdienst en voor de toepassing van zijn wetten, waardoor hem onoverkomelijke hinderpalen in den weg stonden om zich met die kracht en zuiverheid, ook omtrent den aard van het landbezit, te vestigen, als hij dat elders vermogt; dat het bestaande daarom, ook omdat het in den geest van de Islamsche wetten, betreffende het landbezit, reeds alle die opbrengsten van het land en alle die diensten van het volk, aan de vorsten en hoogeren verzekerde, welke deze slechts konden verlangen, is blijven bestaan, hier in namen en vormen veranderd, daar wat deze betreft onveranderd gebleven. In dien zin noem ik het een Islamsch-Hindoe regt, dat men ook uit de voorschriften van den Islam kan verklaren, dat ook in vele opzigten zijn voorschriften volgt, niet omdat het van Islamschen oorsprong is, niet omdat de Islam het aan Java heeft gebragt, — het was daar toch reeds als van Hindoe oorsprong, — maar omdat het in aard en strekking daarmede overeenkomt.

Wegens die overeenkomst en omdat het op een eiland gevonden wordt, waar thans het Mahomedanisme heerscht, en omdat het aan dat Mahomedanisme ook eenige namen en vormen ontleend heeft, kan men zich ligt vergissen en het een zuiver, oorspronkelijk Islamsch regt noemen, terwijl het niets anders is dan een Islamsch-Hindoe regt, in dien zin als wij zeiden.

Bijdrage tot de kennis van de residentie Soerabaja.

DOOR J. HAGEMAN J.C.ZN.

(*Vervolg van blz.* 84.)

§ 87. Wij gaan thans over tot de beschouwing van eenige maatschappelijke instellingen te Soerabaja, en wel in de eerste plaats de Roomsch-Katholijke gemeente. Zij bestaat, ter stede Soerabaja, uit ongeveer 850 zielen, burgers en militairen, waarbij de eerstgenoemden de meerderheid uitmaken. De gemeente wordt bediend door eenen geestelijke, terwijl volgens de verordening een tweede, als helper, kapellaan of coadjutor, ook voor de bediening in geheel oostelijk Java en Madoera toegevoegd, en in tijd van oorlog als veldpriester bestemd is.

§ 88. De verhouding van de R. K. met de Hervormde of Protestantsche gemeente is als een vierdedeel van 't geheel. De gemeente heeft in de stad eene kerk, die in 1822 uit de bijdragen van alle ingezetenen van Nederlandsch Indië is opgebouwd en bekostigd, en die in 1855 is uitgelegd en verfraaid, van binnen en buiten. Zij is gewijd aan S. MARIA. Behalve onder het toezigt van den geestelijke, is de kerk en de kerkelijke administratie gesteld onder 't beheer van den kerkeraad, bestaande uit eenige diakenen. Soerabaja behoort tot de diocese praefectus apostolicus te Batavia, wat aangaat de zaken der R. K. gezindte.

§ 89. De professie-doende leden dezer gemeente zijn meestal geborenen in de zuidelijke Nederlanden en in de Katholijke Europesche landen, de Spaansche afstammelingen, eenige Noord-Nederlandsche familiën en de afstammelingen van deze allen. De statistieke opgaven betrekkelijk deze gemeente, en van de kerkadministratie, zijn als volgt:

	1851.	1852.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.
Bekende leden.	737	680	700	800	800	836	852
burgers.	517	530	?	500	500	443	452
militairen.	220	150	?	300	300	393	400
Gedoopt.	150	118	90	107	116	100	142
Overleden.	96	48	58	54	82	54	79
Afgevallen.	—	4	—	—	—	—	2
Kinderen (leer²		138	38	48	46	46	72
Armen.	18	28	26	27	25	28	31
Ontvangsten.	*f* 827	*f* 2088	*f* 7935	*f* 2146	*f* 3799	*f* 2858	*f* 3737
Uitgaven.	476	1253	7319	3132	5210	3061	3116
Kapitaal. Saldo.	1672	1956	1572	536	?	?	1581

§ 90. Vóór 1808 was de uitoefening van deze eeredienst met de daad en regtens verboden; er was noch kerk, noch leeraar. Sinds 1808 tot 1822 was er wel een R. K. geestelijke, maar werd de uitoefening gehouden in eene partikuliere woning. Het toen daarvoor gebezigde huis kon naau-

welijks een paar dozijn menschen bevatten, en staat in de straat Katotlan. Het behoort tot de kleine woningen van den tegenwoordigen tijd. — Javanen behooren tot deze gemeente niet, want proselieten zijn niet gemaakt. De uitoefening geschiedt alsnog zonder poging tot uitbreiding. De taal der liturgie is het Latijn; de kanseltaal is 't Hollandsch.

§ 91. De Protestantsche kerkgenootschappen worden te Soerabaja vertegenwoordigd door eene Hervormde of Calvinistische gemeente, waaronder alle overige ingezetenen, niet tot de Mohammedanen, Roomschen en Israëlieten behoorende, geacht worden begrepen te zijn. Deze gemeente wordt bediend door twee leeraars, wier werkkring zich bepaalt tot Soerabaja en Madoera, uitgenomen Soemenap.

§ 92. De uitoefening van deze kerkleer dagteekent te Soerabaja van 1718 af. Het kerkgebouw is gesticht in het begin dezer eeuw, en uitgelegd in 1840. Het beheer berust bij een kollegie van ouderlingen en diakenen, dat het toezigt heeft over de administratie, het personeel en materiëel, en over het weeshuis. Dit weeshuis behoort als eigendom aan de Protestantsche gemeente, en bevat gewoonlijk een 30tal kinderen, bestuurd door een binnen- en door buiten-regentes. Het bestuur dezer gemeente is ondergeschikt aan het algemeen bestuur der Protestantsche kerk, te Batavia gevestigd.

§ 93. De professie-doende leden zijn Europeanen, afstammelingen, Javanen, Chinezen, Amboinezen en gedoopten van andere landaarden. Het gemiddeld getal bedraagt ongeveer 2500 tot 3000, waarvan ongeveer 500 vaste kerkgangers, en een 500tal militairen. De statistiek levert de volgende gegevens van de vorige jaren:

	1851.	1852.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.
Gemeente-leden.	2068	2130	2300	2547	2600	2800	2570
Europ. burgers.	1000	1130	1200	1300	1400	1500	1250
Militairen.	500	680	650	700	400	500	900
Inl. Christenen.	1100	1180	1200	1000	1100	1100	800
Javanen.	250	250	300	300	300	300	120
Lidmaten.	2000	2000	2100	2000	2100	2100	2000
Armen, huisvittende.	27	26	28	29	30	14	16
weezen.	48	30	32	37	33	35	32
Gedoopten Europeanen.	112	114	117	130	139	138	117
Javanen.	?	20	?	?	?	?	?
Diakonie-ontvangsten.	ƒ 7864	ƒ 7686	ƒ 5658	ƒ 7565	ƒ 8358	ƒ 7888	
van collecten,	3345	2539	3298	3379	5288	3871	
giften,	2100	2315	1657	1841	2026	2371	
renten,	847	525	304	1197	623	887	
boeten enz.	1108	2305	403	1147	418	258	
Diakonie-uitgaven.	4622	7058	7942	9567	8579	7177	
Behoeftigen.	1918	2293	2536	2821	2621	2646	
Begravenissen.	544	653	656	557	218	81	
Diverse.	193	202	718	735	587	488	
Weeshuis.	3964	3904	4032	5458	5157	4018	
Vast kapitaal, ult°.	23029	23662	21877	19376	19154	19365	

§ 94. De pogingen tot uitbreiding van de christelijke denkbeelden volgens de Hervormde kerkleer, onder de Javanen, zijn in de laatste jaren langzamerhand vooruitgestreefd. De proselieten wonen echter grootendeels

in de distrikten der binnenlanden. In de stad vermengen de Javaansche Christenen zich onder de afstammelingen der Europeanen. De oorsprong, binnen de stad, is toe te schrijven aan een gewezen matroos, die vijftig jaren geleden zich hier nederzette, in Waldeck geboren is en nog leeft, drijvende als handwerk het horologiemakersambt. Hij is nu 82 jaren oud (October 1857) en heeft de eerste Javanen tot Christenen, of liever tot gevoelens volgens christelijke leerstellingen, bekeert. Zijne leerlingen zijn als apostelen uitgegaan en hebben bekeerlingen gemaakt, die echter niet talrijk zijn. De Javanen die gedoopt zijn dragen blaauw linnen kabajen, broeken en hoofddoeken, en geene wapens bij zich, alsmede kort haar. Zij behooren allen tot den geringen en dienstbaren stand, tot de bewoners van 't leprozenhuis, en tot de volgelingen der zendeling-onderwijzers.

§ 95. De weinige Chinesche Christenen bepalen zich tot de leden van drie familiën. Zij gaan gekleed als Europeanen, en vermengen zich met de afstammelingen. Meer talrijk zijn de gedoopte Amboinezen, Menadorezen, Manillezen, die meerendeel vroeger in militaire dienst waren, en eveneens op Europesche wijze gekleed gaan, en zich met Europesche afstammelingen vermengen. De kleeding onderscheidt die gedoopte Indiërs meer van de ongedoopte; dan wel hunne maatschappelijke manieren en denkbeelden over de grondstellingen en zamenleving dit doen.

§ 96. Tot de zoogenaamde Maleische Christenen rekent men alle die leden der Hervormde kerkleer, die het Hollandsch minder verstaan en begrijpen, en die dagelijks de Maleische taal bezigen als hunne moedertaal. Daartoe behooren de afstammelingen van Europeanen, en de opgenoemde gedoopte Indiërs en andere Aziaten, die allen onder den naam van Inlandsche Christenen begrepen worden. Voor hen is de liturgie in 't Maleisch op gezette tijden; doch de overige godsdienstvormen zijn en blijven Hollandsch.

§ 97. Er bestaan te Soerabaja schoolinrigtingen voor Europesche Inlanders en Javaansche kinderen. Daarvan zijn de scholen, voor 's lands rekening geopend, verreweg het meest bevolkt. Van 1818 tot 1849 waren er ter stede slechts eene Gouvernementsschool en eenige partikuliere inrigtingen. Van 1849 tot 1856 waren er twee Gouvernements- en een dozijn partikuliere scholen. Sinds zijn er drie Gouvernements en acht partikuliere scholen voor Christen-kinderen, en is er eene door Europeanen ingesteld voor Javaansche kinderen. Hieronder zijn de mindere inrigtingen van onderwijs voor kinderen van Christenen, Chinezen, Inlanders niet begrepen.

§ 98. Het aantal kinderen, beneden den ouderdom van ongeveer 14 of 15 jaren, bedraagt over de stad en jurisdiktie heden 1857 — als volgt: van Christenen 1150; van Chinezen 1300; van Mohammedanen 705; van Javanen 37,000 of te zamen 40,187. Van deze kunnen geacht worden de helft te zijn beneden de jaren van schoolpligtigheid, ongeveer 5 of 6 jarigen ouderdom, en een vijfde dat door spoedige ontwikkeling als 't ware de kinderkleederen en daarmede den leertijd ontwassen is. Er zullen ongeveer 14,000 kinderen overblijven, waarvan $^1/_3$ vatbaar voor de indrukken der jeugd en voor 't genot van onderwijs, of 4 à 5000 schoolpligtigen.

§ 99. De Christen-kinderen scholen zijn tweederlei; óf Gouvernements scholen, met door den lande bezoldigde onderwijzers, en geheel voor lands rekening; òf door en voor parlikuliere rekening, zonder andere publieke verhouding dan het algemeen toezigt. De populatie van deze scholen was als volgt:

	Stadskinder-bevolking.	Op de scholen: Gouv.	Part.	Zamen.	Gratis onderwijs. Gouv. school.	Buiten onderwijs.	Elk kind kostte den lande.
1844	679	169	40	209	44	470	
1845	890	169	40	209	44	681	
1846	521	186	40	226	60	295	
1847	779	200	166	366	68	413	
1848	591	181	160	341	83	250	
1849	546	164	166	330	73	216	
1850	774	182	147	329	92	445	ƒ 66.5
1851	924	198	141	339	119	585	66.3
1852	918	218	191	409	181	608	58.1
1853	957	279	276	555	153	502	66.3
1854	993	329	200	529	153	764	66.5
1855	1063	336	203	539	163	724	82.5
1856	1147	310	237	547	157	798	90.5
1857	1330	274	251	525	140	805	96.3

§ 100. Deze staat is opgesteld uit de voorhanden gegevens, gehoudene aanteekening en gemiddelde totalen. De onderlinge verschillen, in vergelijk met andere hierin voorkomende cijfers, kunnen niet voldoende worden opgehelderd, omdat de tellingen en aanteekeningen vroeger minder met de vereischte zorgen zijn behandeld. Deze opmerkingen gelden de bevolkings- en niet de school-opgaven. De totale cijfers, der schoolleerlingen zijn de gemiddelde getallen van den 1sten der maand of wel die op 1 Januarij van elk jaar. De aanwas is opmerkelijk sinds 1851.

§ 101. De sommen, die voor het onderwijs zijn uitgegeven, zijn opmerkelijk. Onder die uitgaven zijn begrepen, alle traktementen, behoeften, middelen, en niet de opbouw van lokalen, wier blijvende waarde slechts een gekonverteerd kapitaal is. De volgende sommen werden ten behoeve van dat onderwijs, ten behoeve der voren aangeduide leerlingen, uitgegeven voor de stad Soerabaja alleen; *)

	Gouv. schol.	Part. schol.	Zamen.	Netto uitgaven uit 's lands kas.	Door de gemeente.	
1844	ƒ16155	ƒ Geene	ƒ	ƒ10500	ƒ 6666	Gouv. school alleen.
1845	16150	aantee-		10500	6666	
1846	16180	kening		11075	6666	
1847	17999	gehou-		12300	6956	
1848	16503	den.		12000	4851	
1849	17170			12900	4235	
1850	16902	18445	35347	12807	22540	Gouv. en partikul. scholen.
1851	20147	15829	35972	16693	20825	
1852	23898	12530	35428	18252	21539	
1853	26941	16279	43220	21024	22196	
1854	26458	12835	39293	18812	20418	
1855	26786	19310	46046	18520	27526	
1856	27812	23170	50482	19308	31174	

*) Van J. HAGEMAN JCZ. sekretaris der prov. kommissie van onderwijs (sinds 1850).

§ 102. De aanteekeningen vóór 1850 zijn onvolledig of niet gehouden. Van daar 't gebrek aan opgave voor partukuliere schoolinrigtingen. De sommen, zoowel door 's lands kas als door partikulieren uitgegeven voor 't onderwijs, zijn echter op verre na niet totale sommen van uitgaven te noemen, want de gemeente geeft veel meer uit voor het onderwijs der jeugd, namelijk voor de Christenkinderen, ongerekend voor de onchristenen. Er waren te Soerabaja, en er werden uitgegeven te Soerabaja door de gemeente (Europeanen en afstammelingen):

	in 1856	in en 1857
Aantal kinderen beneden de 16 jaren	1147	1330
Onderwijs op de 2 Gouvernementsscholen	*f* 8004	*f* 8233
op de 2 jongens- / op de 3 meisjes- / op de 3 bewaar- partikuliere scholen.	23170	34066
Huisonderwijs door 6 personen, p. m.	7000	7000
Muziek-onderwijs van 3 meesters, p. m.	4000	8000
Teeken-onderwijs van 2 meesters, p. m.	2500	2000
Onderwijs in Nederland te voldoen, p. m.	10000	10000
Naaischolen voor meisjes, p. m. 12, p. m.	2000	2000
Zoodat de gemeenteleden hebben betaald	*f* 56674	*f* 73109
Uit 's lands is betaald *f* 27212		20693
In 's lands kas is ontvangen 8004		
Alzoo meer uitgaven	19308	
Of te zamen uitgaven voor onderwijs	*f* 75982	en *f* 94072

door eene bevolking, nog geringer dan Assen in Nederland.

§ 107. Zoo als wij hebben opgemerkt § 10, waren er ter stede Soerabaja, in 1856, gemiddeld 733 mannen, militairen, en 931 burgerlieden, te zamen 1674. Van deze zijn minvermogend geweest, om iets voor 't onderwijs van kinderen te voldoen, 710 militairen, 300 burgers, te zamen 1010 hoofden van huisgezinnen, of vaders en voogden. Van de 1674 mannen bleven dus als betalende over 664. Over deze moeten de uitgaven van *f* 56,674 voor 't onderwijs in 1856 worden omgeslagen. Eene beschouwing, op kennis van zaken en ervaring gegrond, doet echter deze twee totalen splitsen in twee helften als:

$^2/_5$ dier 664 mannen, of 133, voor $^2/_5$ der uitgaven, of *f* 34,005.

$^3/_5$ dier 664 mannen, of 531, voor $^3/_5$ der uitgaven, of *f* 22,669.

Uit deze cijfers blijkt, dat voor 't onderwijs der christen kinderen te Soerabaja geene schatten worden gespaard *).

§ 104. Er bestond vroeger ter stede Soerabaja eene *zeevaartkundige* school. Doch in de zeven jaren van haar bestaan, had zij slechts 14 leerlingen, waarvan er slechts twee werkelijk in de zeedienst gingen, en nog een op heden varende is. (1840—47.)

*) In 1857 betaalden 240 leden der gemeente gemiddeld *f* 1800, en 360 leden ieder gemiddeld *f* 80 per kind, voor 't onderwijs en de opvoeding.

§ 105. Er bestond ook vroeger eene instelling, „*de ambachtsschool*" genaamd, zijnde eene teekenschool van Europesche jongelingen, en een *onderdeel* der maatschappij „tot Nut van 't Algemeen," departement Soerabaja. De *gratis* onderwijzers hebben echter hun onderwijs gestaakt. De uitgaven bedroegen, uit de bijdragen van bijna 120 gemeenteleden, à *f* 1 's maands, over drie jaren 1853—56, ongeveer *f* 3600, niet onder de boven aangegevene cijfers begrepen. Deze staking is gevolgd op het onttrekken van deze instelling aan het departementaal beheer.

§ 106. In 1858 telden de verschillende onchristen natiën ter stede Soerabaja de onderstaande kinderen en onderwijzers:

	Jongens.	Meisjes.	Zamen.	Onderwijzers.
Javanen	11123	11193	22316	33
Chinezen	737	684	1421	10
Arabieren	160	130	290	1
Mooren	14	16	30	1
Maleijers	58	110	168	6
Slaven	96	102	198	—
Bengalezen	14	15	29	—
Zamen	12202	12250	24452	50

§ 107. Onder de pieuse instellingen telt men te Soerabaja: het *weeshuis*, het *leprozenhuis*, de kommissie van *weldadigheid*, de *diaconiën* der beide gezindten, en velerlei rondgaande *inschrijvingen* voor behoeftigen, meer door gewoonte dan door regeling algemeen geworden.

§ 108. Het *weeshuis* behoort tot de eigendommen van de administratie der hervormde kerk-gemeente. Het gebouw wordt geschat op *f* 6000 waarde. Het is een vroeger geschenk. Het bestuur berust, even als elders, bij toeziende regenten buiten en huishoudelijke binnen het gebouw. De administratie geeft de volgende cijfers op, die den omvang der instelling eenigzins doen kennen.

Armen Diaconie.	Gedane totale armen uitgav.	Verpleegde kinderen	Uitgave personeel.	Weeshuis materieel.	Totaal zamen.
1851	*f* 5382	35	*f* 2374	*f* 852	*f* 2726
1852	7053	30	2655	1250	3905
1853	7943	37	2942	1091	4033
1854	9566	35	3369	2084	5453
1855	8579	37	3278	1879	5157
1856	7176	39	3692	321	4013

De opgevoede weezen zijn meerendeel van het vrouwelijk geslacht; de jongens verlaten het gesticht, vóór de jaren der woelige jongelingschap, ongeveer op tienjarigen leeftijd. De weeskinderen genieten gratis onderwijs op de landsscholen, en zijn kerkelijk alle tot de hervormde gezindte behoorende. Er zijn verscheidene huwbare dochters in; het uithuwelijken is betrekkelijk gering. De afhankelijkheid van velen en van vreemden en de mindere aanleiding tot maatschappelijke kennismaking, volgens de westersche gewoonten, wederhoudt schijnbaar het volvoeren van die maat-

schappelijke handeling, waarin alleen aan het mannelijk geslacht het initatief is overgelaten, volgens gewoonte.

109. Het gesticht voor Leprozen is eene instelling onder het beheer van de politie, doch grootendeels uit de bijdragen der gemeente onderhouden. De bevolking bestaat uit inlanders, meest Javanen, waarvan de leeraren der hervormde gezindte een aantal gedoopt hebben. Zij, die behebt zijn met de ziekten van Lepra, Elephantheasis, Lazarus, Pattek, Besâr, worden zoo véel mogelijk in dit gesticht van de maatschappij gescheiden. Daar de krachten tot instandhouding gering zijn, zoo is het getal dier zieken in de maatschappij gewoonlijk nog meer, dan het getal der onttrokkenen. De statistieke gegevens waren in de volgende jaren.

	Verpleegde Leprozen.		Ontvangsten.		Uitgaven.
	Totaal.	Ultimo.	Bijdragen.	van 's Lands.	
1844	464	42		*f* 1000	
1845	482	88	*f* 496	1000	*f* 2080
1846	617	59	828	1000	2041
1849	648	69	637	1000	1869
1850	630	58	569	1000	1453
1851	800	65	1088	1000	1936
1852	743	59	987	1000	1872
1854	713	59	482	1000	1482
1855	1811	109	162	1000	1372

De bijdragen zijn die, door de leden der gemeente, bij rondgaande lijsten, of als kontributie en kollekten, zaamgebragt. Het land geeft slechts eene bepaalde som, die evenwel onvoldoende is tot afsluiting van die, met aanstekelijke ziekten behebt zijnde, wezens. De vestingwerken eischen de vernieling van 't gesticht.

§ 110. Te Soerabaja bestaat nog eene *kommissie* voor het opzamelen van kleine giften, en tot ondersteuning van *behoeftige Christenen*. Die giften bestaan uit aalmoezen, één per mille van alle vendurendementen, boetenaandeelen, en subsidie uit 's lands kas. De bedeelingen zijn andere, dan uit de kerkekassen. Ook de behoeftigen in geheel oostelijk Java worden door deze kommissie bedeeld. De statistieke cijfers van de administratie van dit fonds zijn als volgt:

	Bedeelden.		Ontvangsten.		Subsidie.	Uitgaven.	
	Soerabaja	Elders.	1 per 1000.	Aalm.	Land.	's maands.	's jaars.
1852	67	87	*f* 1594	*f* 597	*f* 5500	*f* 799	*f* 7894
1853	48	84	2102	—	5500	631	8164
1854	40	82	2080	828	5000	559	7190
1855	87	28	2669	252	5000	470	5640

De liefdegiften zijn die, bij huwelijken door de huwenden geofferd, en van kleine breuken. De meesten der bedeelden zijn van het vrouwelijk geslacht, op vergevorderden leeftijd, en ongehuwd.

§ 111. De Amsterdamsche Maatschappij tot *Nut van 't Algemeen* heeft te Soerabaja eene afdeeling, die den 2 Mei 1833 werd opgerigt, en sedert onafgebroken heeft bestaan. De groote afwisseling in de gemeente heeft

echter dikwerf de bestendigheid der werkzaamheden afgebroken of verminderd in omvang. Van daar de mindere voorhanden blijvende instellingen, door dit Departement in 't leven geroepen, daar geene blijvende gestichten van burgerlijken aard alhier mogelijk zijn, bij de afwisseling van personen en zaken, bijna elken dag voorvallende.

De statistieke bijzonderheden, dit departement betreffende, worden deels aangetroffen in de bijdragen tot de kennis en den bloei der Maatschappij en in hare jaarboeken. Wij trekken hier de gegevens bij een, bij gemiddelde cijfers, *.)

	Leden.	Overgemaakt.	Kas saldo.	Uitgaven.	Scholen.
1834	97	*f* 538	*f* 180	*f* 631	
1835	97	561	169	925	teeken-
1836	103	800	527	470	*f* 542
1838	103	400	704	724	
1839	100	400	266	834	
1841	105	500	747	545	—
1842	92	364	700	—	—
1843	92	—	700	—	—
1844	92	180	1500	—	—
1845	125	180	1533	475	—
1846	110	189	1808	162	—
1847	106	100	1266	759	—
1850	115	500	1489	—	—
1851	81	—	1479	488	—
1852	156	385	1579	520	Javaansche.
1853	165	—	1989	1097	617
1854	144	—	1903	535	320
1855	111	400	1980	889	562
1856	88	—	1875	1101	499
1857	80	450	830	700	620

De overgemaakte gelden zijn die voor het hoofddepartement, als bijdragen geleverd. Hiervoor ontvingen de leden boekwerken van de Maatschappij. Van 1833 tot 1852 was Soerabaja het eenig departement in Neêrl. Indië. Sedert hebben de leden zich aangesloten aan de te Batavia, Samarang en elders opgerigte departementen, en is het cijfer der leden alleen bepaald tot het gewest Soerabaja. Vóór 1852 waren de leden over geheel Indië verspreid.

Achtereenvolgend heeft dit departement eenige instellingen van openbaar nut opgerigt, of daartoe pogingen aangewend, als daar zijn: leesinrigtingen, scholen, asylen. De opgenoemde afwisselingen ontnamen aan die instellingen de noodige bestendigheid. Thans heeft het departement nog eene boekerij voor algemeen gebruik, en eene school voor Javanen. De eerste bevat ongeveer 500 banden, en kostte aan de kas *f* 373.; de laatste telde van 62 tot 130 kinderen, en kostte *f* 1998., van 1852 tot 1856, ongerekend 1857. Alle de ontvangsten bestaan in de kontributie der leden van *f* 6: 's jaars.

*) Van J. HAGEMAN JCZ., sekretaris der afdeeling, sinds 1852 bibliothekaris en gekommitteerde voor de Javaansche school.

§ 112. Behalve de opgenoemd burgerlijke en nieuwe instellingen bestaan er te Soerabaja nog fondsen en vereenigingen van minder algemeenen en meer afgescheiden aard, als: een begrafenis- een zendelings- een vredes-fonds, godsdienstige bijeenkomsten, gezelschappelijke vereenigingen, de stads- en de voorstads-societeit, de muzijk- en zang- en schouwburg-vereenigingen, de vrijmetselaars-loge, leesgezelschappen, voor alle welke maatschappelijke instellingen de betalende leden der gemeente ruime bijdragen leveren. Die bijdragen, bijeengeteld zoo veel doenlijk, bedroegen in de drie voorgaande jaren ongeveer *f* 250,000.

De *Loge van vrijmetselaren* is hier in 1809 opgerigt en heeft onafgebroken bestaan. Het getal der opvolgende aanwezige of toegetreden, werkende leden is ongeveer 600, tot 1857. Een statistiek overzigt levert de volgende cijfers. *)

24 Junij:	Leden.	Uitgaven en giften.		Zamen.
van:	—	gewone	armen.	Uitgaven.
1849—53	57	*f* 32,481	*f* 8,546	*f* 41,027
1853—54	61	5,586	783	6,361
1854—55	63	4,572	1,008	5,580
1855—56	67	4,757	1,978	6,735
1856—57	69	7,175	466	7,641

De uitgegeven penningen waren alleen bijdragen en andere ontvangsten van leden. Het blijvend kapitaal in geld en geldswaarde is ongeveer *f* 25,000. De vereeniging heeft in eigendom een ruim gebouw met kampong, 2½ palen bezuiden de stad. Aldaar worden alle vergaderingen gehouden, en wordt de boekerij, het archief en de inventaris bewaard.

§ 113. De zelden langdurige instellingen van meer besloten of specialen aard, als de zendeling en andere pietistische vereenigingen en fondsen, dogmatische of gezelschappelijke kringen, schouwburg- muzijk- zanggezelschappen kunnen alleen genoemd worden als maatschappelijke vereenigingspunten, waartoe de gemeente bijdragen levert. Voor de toonkunst enz. gaf de gemeente uit:

1.	Nieuwe schouwburg, aanbouw	ongeveer	*f* 40,000
	voorstellingen		- 20,000
2.	Oude schouwburg; deze heeft gekost		- 70,000
3.	Bijdragen voor de tentoonstelling 1853		- 4,500
4.	Muzijkgenootschap Cicilia.	ongeveer	- 5,000
5.	Zangvereeniging Apollo.	id.	- 3,000
6.	Ambachtsschool	id.	- 4,000
7.	Nut van 't Algemeen (zie voren.)	id.	-
8.	Fonds des vredes.	id.	- 5,000
9.	Stads societeit de Concordia	id.	- 40,000

met alle de piëtistische, voren genoemde, uitgaven, uit de middelen der burgerij (716 hoofden).

§ 114. Ingevolge verordening, bestaat er te Soerabaja een gewapend

*) Van J. HAGEMAN JCZ.., secretaris der Loge, sinds 1854.

burgerkorps van blanken en mooren, sinds 1826. Dit korps, *schutterij* genaamd, bestond vroeger uit infanterie en artillerie, thans alleen uit infanterie. De onkosten komen eveneens ten laste van de gemeente.

De geheele mannelijke, blanke en maleische, bevolking, boven zestienjarigen ouderdom, is ingedeeld bij de schutterij of bij de brandspuitendienst. De bestemden voor de schutterij zijn:

1°. òf geweerdragenden en gewapenden;

2°. òf op geldelijke contributie gestelden, wegens maatschappelijke betrekking, ouderdom of gebreken:

3°. òf vrijgestelden, wegens phijsieke, moreele of pauperische gebreken.

Alle volksklassen tot de Europesche behoorende, Christenen en Joden met Europesche kleederen aan, Maleijers Malabaren, Coromandalen, Makassaren, Bengalezen, vrijgegeven slaven, zijn volgens de verordeningen verpligt de wapens te dragen. De Chinezen, Arabieren, Javanen bewijzen andere diensten.

De statistieke gegevens nopens de schutterij loopen over de personeele sterkte en geldelijke bijdragen. Gelijk in de meeste instellingen op Java, is afwisseling een der meest voorkomende gevallen bij dit korps. De sterkte regelde zich naar de bevolking. De jaarlijksche sterkte was, op 1 Januarij, nominaal in de rollen:

	Totaal.	Europ.	Inland.	Weerbare Eur. Mal. Moor.	
1852	411	223	188	Totaal	1267
1853	401	306	95	id.	1279
1854	519	273	246	id.	1312
1855	480	280	200	id.	1325
1856	469	288	181	id.	1417

De sterkte onder de wapens was, door tijdelijke afwezigheid van vele leden, op drie vijfde van deze cijfers te tellen. De vertrekkende, weder terugkeerende en aftredende leden tellen ongeveer 200 of 300 's jaars.

De ontvangsten, die zich bepalen tot bijdragen van alle mannelijke ingezetenen door geheel de provincie, voor zoo veel de Europesche klassen der niet-wapendragenden aanbelangt, — alsmede van boeten, vergoedingen en verkoopingen, — en de uitgaven ten behoeve van het korps, bedroegen in de volgende jaren: *)

	Ontvangsten.	Uitgaven.	Achterstand.
1850	*f* 3,702	*f* 3,540	*f* 4,475.86
1851	3,842	3,944	3,558.88
1852	7,317	6,716	5,788.115
1853	5,954	5,938	3,477.117
1854	4,656	4,671	3,106.102
1855	4,323	4,977	4,242.18
1856	4,978	5,874	5,266.—

Sedert 1852 is men begonnen met meer zorg de kontributiën te innen; maar de uitgaven zijn stijgende en komen de ontvangsten steeds nabij. De behoeften zijn nog grooter, door veranderingen. De achterstallen zijn de

*) Van J. HAGEMAN JCZ., kwartiermeester der schutterij, sinds 1852.

nog niet geinde, oninbare, of te innen kontributie-penningen van de onderscheidene afdeelingen van het gewest Soerabaja. De aanslag wordt nimmer geheel geind, en dus ook niet in ieder jaar aangezuiverd. Op 1 Januarij 1857 waren er nog te innen *f* 6,167.36 achterstallen of onvoldane kontributiën.

Van de Europesche mannelijke stadsbevolking ter stede Soerabaja behooren velen tot het brandspuitwezen; en daaronder zijn begrepen alle de werklieden der lands-etablissementen, militair en maritiem. Van daar is de aanslag dalende, daar de personeele inlijving uitgebreider wordt. De aanslag over alle de afdeelingen bedroeg als volgt.

Afdeeling.	1852.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.
Soerabaja	*f* 5,785	*f* 5,579	*f* 5,812	*f* 4,900	*f* 4,840	*f* 4,751
Modjokerto	915	623	666	553	531	391
Grissee	224	255	238	234	271	275
Soemenap	262	190	189	157	175	187
Madoera	71	87	84	84	72	90
Bawean	26	26	26	29	29	26
Zamen	*f* 7,283	*f* 6,760	*f* 6,465	*f* 5,957	*f* 5,918	*f* 5,787

§ 115. Het *agentschap* der *Javasche bank* is een tak van dit handelsligchaam van half officiëlen aard. Dit agentschap heeft een agent en een paar kommissarissen. De administratie-statistiek van eenige vorige jaren levert de volgende cijfers:

	1852.	1853.	1854.	1855.
Escompto's	*f* 65,422	*f* 60,745	*f* 64.696	*f* 74,633
Beleeningen.	341	2,049	—	—
Provisie	14,098	10,620	8,857	7,914
Ontvangsten	79,861	73,414	73,553	82,547
Uitgaven, onkosten	10,676	9,293	10,900	11,610
Winsten	69,185	64,121	62,653	70,937
Dividenden per actie	48¾	38½	30½	40

§ 116. De *wees en boedelkamer* is te Soerabaja hersteld in 1858. Zij omvat het gebied van den raad van justitie. In haren werkkring neemt zij, statistisch, andere en meerdere cijfers op dan van Soerabaja alleen. In 1850 had zij nog ontvangsten *f* 56,295, en uitgaven *f* 64,748, zoodat er te min was *f* 8,491: maar over 1851 was er reeds *f* 9,152 winst. De ontvangsten waren, *f* 51,295 renten, *f* 3,417 provisie en *f* 1,345 salaris. De uitgaven waren *f* 34,342 renten, en *f* 30,406 administratiekosten. Het collegie bestaat uit 7 personen.

§ 117. De marine-fabriek voor 't stoomwezen en de nijverheid is de oude, door DAENDELS in 1810 opgerigte, doch uitgebreide constructiewinkel, die aan baten en lasten had, vroeger:

	Baten.	Lasten.	Meer uitgaaf.
1849	*f* 481,063	*f* 659,322	*f* 178,269
1850	536,582	646,130	112,558

welke meerdere uitgaven voor 's lands werk en diensten waren. De latere cijfers zijn uitsluitend voor 't Ministeriëel verslag bestemd gebleven.

§ 118. Behalve de *fabriek* voor de *marine* bestaat er te Soerabaja

nog eene fabriek voor de artillerie, gezegd de *konstruktie-winkel*, vroeger eene partikuliere werkplaats, opgerigt door J. BAYER, J. COUWENBERG en S. THIJSSEN, later voortgezet onder den naam van „Phoenix" door den eerstgenoemden oprigter. In 1849 is deze fabriek overgegaan in handen van den lande, waarna zij, als konstruktie-winkel verklaard, uitsluitend voor oorlogsbehoeften gebezigd wordt. In 1850 had deze fabriek aan baten *f* 96,649, en aan lasten *f* 189,752; alzoo eene meerdere uitgaaf van *f* 93,103, ten laste van den lande.

§ 119. De genoemde oprigter J. BAYER heeft, na het overgaan in 's lands dienst van den winkel Phoenix, een derde fabriek voor ijzerwerk en alle takken van nijverheid ter stede Soerabaja opgerigt, en drijft die voor partikuliere rekening.

§ 120. Het *vendudepartement* is eene landsinstelling, gelijk elders op Java, doch met bezoldigde beambten. De door tusschenkomst van deze administratie verkochte goederen, bij openbare veiling, bedroegen in 1850 *f* 900,114, en in 1856, *f* 1,069,136, waarde bij verkoop. De winsten, die in 1834 bedroegen *f* 84,550, bedroegen in de volgende jaren, met de afdeeling Modjokerto medegerekend:

1841.	1842.	1843.	1844.	1845.	1851.	1852.
f 39,863	*f* 43,995	*f* 50,318	*f* 44,284	*f* 64,713	*f* 55,104	*f* 70,520.

Een nader overzigt der verkoopingen komt bij den handel voor. (§ 152.)

§ 121. De Nederlandsche Handel-maatschappij heeft hier een agentschap voor geheel den Oosthoek van Java. De produkten door deze administratie overgemaakt naar buiten Java, en de ladingen van buiten Java als invoer aangebragt, behooren verhandeld te worden bij het commercieel overzigt. Het agentschap bewoont een gehuurd kantoor, heeft gehuurde pakhuizen, bezit slechts kleine kustvaartuigen en geene zeeschepen.

§ 122. De artillerie-parken, arsenalen, marine werven, entrepôt's, pakhuizen, en alle openbare landsgebouwen van handel, oorlog en zeevaart, zullen nader worden opgesomd en aangeduid, bij de hoofddeelen: oorlog, marine en handel, waterstaat, financiën, produktie.

§ 123. Ter hoofdplaats Soerabaja zijn gevestigd de volgende regterlijke instellingen.

I. De *Raad van Justitie*, voerende regtsgebied over geheel oostelijk Java voor Europeanen en gelijkstaanden in 't civiele, korrektioneele en krimineele, de vreemde Oosterlingen in 't civiele en over inlandsche grooten als over de blanke volksklassen. De jurisdiktie strekt zich uit als volgt, over werkelijke justitieabelen.

Provinciën.	Europeanen.	Oosterlingen.	Landsgrooten.	Zamen.
Soerabaja	2000	2000	200	4200
Kediri	150	120	50	320
Madoera	250	1700	200	2150
Pasoerocan	560	350	50	960
Probolingo	300	200	30	530
Bazoeki	100	100	20	220
Timor	140	50	—	190
Zamen ongeveer	3500	4520	550	8570.

De werkzaamheden bij dit regtskollegie bestonden uit de hieronder volgende zaken.

	Criminele.	Overtrdings.	Civiele.	Diverse.
1852	4	?	?	? } Allen civiele zaken van
1853	5	?	?	? } Europeanen en gelijken.
1854	12	4	119	251
1855	6	4	122	259
1856	12	2	278	228

§ 124. De *Regtbank van Omgang* uit onbezoldigde leden voor 't hoog regtsgebied onder alle onchristenen, strekt zich alleen over de afdeeling Soerabaja uit. Door dit ligchaam werden de volgende krimineele vonnissen geslagen:

	Doodv.	Andere.	Zamen.
1852	1	39	40
1853	2	43	45
1854	6	14	20
1855	3	17	20
1855	5	15	20

§ 125. De *Landraad*, eveneens uit onbezoldigdigde leden bestaande, voert middelbaar en laag regtsgebied over alle onchristenen in de afdeeling Soerabaja, ongeveer 480,000 zielen. De vonnissen, door dit regtsligchaam geslagen, beliepen als volgt.

	Crimineele.	Overtred.	Civiele.	Diverse zaken.
1852	223	122	298	442
1853	128	56	223	488
1854	103	71	376	505
1855	147	64	271	489
1856	171	72	162	417

Dit regtsligchaam kostte aan den lande als volgt, gerekend de geheele regtsbedeeling, alle uitgaven en ontvangsten, voor 's lands rekening:

	Ontvangsten.	Uitgaven.	Te kort.	Overschot.
1852	*f* 5,608	*f* 14,436	*f* 8,828	—
1853	4,249	12,126	7,877	—
1854	12,072	11,492	—	*f* 580
1855	16,062	10,112	—	6,050
1856	3,020	12,026	9,016	—
1857	1,544	9,291	7,747	—

Hoeveel de, uit civiele regtsvorderingen voortspruitende, sommen bedroegen *) blijkt uit de volgende cijfers.

	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.
Ingestelde vorderingen	*f* 297,076	*f* 220,932	*f* 163,870	*f* 97,367	*f* 86,785
Geïnde sommen	103,825	60,739	21,728	33,580	20,877
's Lands regten	2,439	2,360	2,662	1,260	515
Geïnde belastingen	31,456	33,216	15,872	12,349	647

§ 126. Het *residentie geregt*, regtsprekende in politie zaken tegen Euro-

*) Van J. HAGEMAN, JCZ. Griffier van dien Raad, sinds 1858.

peanen en daarmede gelijkstaanden, voert gebied over de geheele residentie. De allermeeste zaken komen echter in de stad Soerabaja, en wel grootendeels van de mindere volksklassen, bestaande die zaken in vechterijen, woorden- en handentwist en beklag.

	1853.	1854.	1854.	1856.	1857.	
Personen	183	156	175	145	183	
Overtredingen	74	106	156	175	145	
Schuldvorderingen	10	13	16	13	8	
Bedrag daarvan	*f* 700	*f* 1,065	*f* 526	*f* 1,135	*f* 418	
's Lands uitgaven	100	100	100	100	100	†)

§ 127. De *politie*, onder de Javanen en dergelijken, wordt afgedaan op 't politiekantoor, de plano. De politie telde:

in 1852	2208	nummers	
1853	1867	idem	
1854	1671	idem	
1855	1893	idem	en 3924 personen.
1856	2331	idem	en 4466 dito.

§ 128. De door de geregten van 't distrikt en van 't regentschap behandelde kleine geschillen onder Javanen, waren slechts weinige. Meest alle geschillen worden ten politiekantore afgedaan.

§ 129. Ter hoofdplaatse Soerabaja is eene groote lands*gevangenis*, waarin opvolgende werden opgenomen:

	1851.	1852.	1853.	1854.	1855.	1856.
Opgesloten geweest	4377	5100	4418	5144	4278	4979
Verzonden bannel.	680	603	620	669	485	492
Restant ult. Decemb.	180	243	208	185	185	398
Kettingwerkers	660	661	689	651	632	647

§ 130. Bij wijze van politieke maatregelen, zijn achtereenvolgend verscheiden voorname inlandsche personen naar Soerabaja verzonden, om alhier als ballingen, *staatsgevangenen*, onder opzigt van de politie, te wonen. De meesten hunner genieten onderstand uit 's lands kas. Drie sulthans van Bantan leefden alhier, sinds 1808, 1810, en 1832, met hunne vrouwen, broeders en kinderen, als ballingen; van hen leeft er nog één, sinds 1832, met een paar sulthane's, prinsen, en volgelingen van de overledene sulthans, die op 't kerkhof van Ngampel te Soerabaja hunne laatste rustplaatsen vonden. De op heden te Soerabaja wonende staats-ballingen zijn: (November 1857.)

1. Vier zonen van SOERO ADI NEGORO, in 1796—1816 regent van Bangil, door den maarschalk DAENDELS tot ridder geslagen. Deze regentridder was de zoon van SOERO PERNOLLO, een Chineesche Mohammedaan, en die in 1767 door de Kompagnie tot regent in den Java-Oosthoek werd aangesteld. Deze vier zonen waren vroeger mede regenten en onderregenten en wonen sinds 1822 te Soerabaja, buiten betrekkingen. Een hunner,

†) Van J. HAGEMAN, JCZ. Griffier van 't geregt, sinds 1853.

thans 68 jaar oud, heeft *f* 100 's maands onderstand, en is opvolgende lid der inlandsche regtbanken geweest.

2. MOHAMMAD TSAFI OEDIEN, 19de, doch titulaire, sulthan van Bantan, van 1828 tot 1832. Hij geniet *f* 15,375 's jaars uit 's lands kas, als renten van zijne bezittingen, die door het Gouvernement zijn genaderd geworden. In weerwil hiervan leeft hij, als zinneloos, geheel onder den invloed eener kreupele sulthane, die de lazarus-ziekte heeft, met zijne broeders en zijn zoon, op verkwistend-bekrompen wijze, in eene afgelegene kampong, onbekend bij allen, die niet bij toeval of uit den aard van betrekkingen vernemen, dat de laatste titularis, wiens voorvaderen voorname heerschers en despoten waren, te Soerabaja in ballingschap het eind zijner dagen verbeidt.

3. Een ex-kapitein der inlanders van Makassar, met *f* 240 's jaars, sinds 1844.

4. Een ex-tolk van Makassar, met *f* 300 's jaars, sinds 1835.

5. Een ex-patteh van Ngandjook, Kediri, met *f* 480 's jaars, sinds 1845.

6. Een ex-luitenant der pradjoerits van Patjitan, met *f* 144, sinds 1850.

7. Een Chinees van Batavia, sinds 1850. — Eenige regenten of onderregenten, vroeger naar Soerabaja verwijderd, zijn of overleden, of naar hunne oorden wedergekeerd. Hunne verwijdering was meestal het gevolg van hunne handelingen, die verdacht waren, of vijandig jegens de bevolking, jegens 't Gouvernement, of jegens hunne meerderen, hoofden van bestuur.

§ 131. Een overzigt van de *delicten en delinquenten*, in de afdeeling Soerabaja, geeft de volgende cijfers:

	1850.	1852.	1854.	1856.
Moordenaren	8	18	6	3
Straatroovers	13	5	—	3
Brandstichters	—	1	—	—
Zeeroovers	—	—	4	2
Kustroovers	—	—	—	10
Vagebonden	10	8	5	8
Dieven in soorten	57	138	51	109
Veedieven	2	8	23	18
Bedriegers	2	11	24	19
Kleine delinquenten	2854	2638	2985	4466

hetgeen op de massa van een half millioen zielen gering te achten is. Hieronder zijn niet gerekend de, als overtreders van 's lands monopoliebepalingen vervolgde, personen. Deze bedroegen in getal:

	1850.	1852.	1854.	1856.
Opiummonopolie, bezit	10	29	33	40
Dobbelpacht, spelen	—	44	8	19
Koffij-vervoer	1	—	1	—
Suiker-vervoer	—	1	—	2
Houtaankap, bezit	—	10	—	5
Zoutmonopolie, aanmaak	—	22	4	—

meerendeels uit het distrikt der stad, de voorsteden en ommelanden.

§ 132. Onder de attributen der *politie*, behoort het toezigt over de kitten, kroegen, bordeelen, over de logementen, wagenverhuurderijen en bakkerijen.

Het getal der kitten, waar opium, arak, brem verkocht wordt, is onbepaald. De pachters spannen, gelijk spinnen, overal hunne netten. Alleen van de dobbelkitten is er niet meer dan één openbare.

Het getal der kroegen, waar jenever, oude kleeren en snuisterij verkocht worden aan soldaten en matrozen van allerlei landaard, bedraagt een vijftigtal.

De bordeelen zijn gootendeels op twee plaatsen en in twee wijken. Het getal der bekende en aangegeven openbare vrouwen, die alle Zaturdagen eene geneeskundige beschouwing ondergaan, is ongeveer vier honderd. Het getal der onbekende zal evenveel bedragen, (zie § 22 en 28 en nader).

Het getal der logementen is te Soerabaja zes. Gewoonlijk zijn er twee of drie voorname bij, doch van minderen omvang dan te Batavia. De hoogste waarde is *f* 170,000.

Er zijn te Soerabaja zeven wagenverhuurderijen, waarvan er een aan een Chinees en een aan een Mohammedaan behoort. Het getal der huurwagens is ongeveer honderd. Bij voorname volksfeesten is dit getal op verre na onvoldoende.

Broodbakkerijen zijn er slechts twee; een van een Chinees, en een van een Manillees. Het koren is gewoonlijk Persisch (trigoe).

§ 133. Het personeel der politie bestaat thans uit:

een ambtenaar, getiteld assistent-resident,

drie Europesche handlangers, schouten of substituten,

f 200 's maands voor geheime spionage en verklikkers, voor de stad en voorsteden van Soerabaja. Men acht evenwel nog, als tot de politie in betrekking te staan:

20 wijkmeesters der Europesche wijken, zonder bezoldiging,

14 hoofden der Chinezen, Arabieren, Maleijers, Bengalezen,

150 hoofden van kampongs of wijken, zonder bezoldiging,

het distriktshoofd met zijne kedjineman's en de djaijang sekars,

rondgaand kampongvolk des nachts, bij wijze van patrouilles,

posthoudend kampongvolk in wachthuizen (gardoe), langs de groote en bijwegen, en in de kampongwijken.

§ 134. De tot de politie-werkzaamheden geachte of gebragte attributen zijn zeer veelvuldig. De bepalingen en de vreemdsoortige regeling doen vele delinquenten opsporen, maar ook velen verloren gaan. Dieverijen, bedriegerijen en dergelijke, met het lijf te boeten, delikten moeten worden *aangebragt;* overtredingen en pachtbepalingen, opium bezit, dobbelen, paardenweiden, avondgang zonder licht, praesumtie van prostitutie, en dergelijken worden *opgespoord.* Het bezit van houtwerken, koffij, suiker, zout, verkoop van jenever in 't klein, ontgaat de aandacht niet, omdat hiervan voordeelen te behalen zijn, volgens de wet.

§ 135. Voor gevallen van brand bestaat te Soerabaja een brandkorps, met een aantal brandspuiten, in alle oorden der stad geplaatst. Dit korps bestaat uit den waterstaatschef als hoofd, eenige Europesche ingezetenen

en inlandsche hoofden als assistenten en adjunkten, en uit ingedeelde korpsen van Javanen, Chinezen of Maleijers. Het sein van brand is het geklop alom, op uitgeholde houtblokken, (tongtong.) Sedert den tijd, wanneer men begonnen is Soerabaja te omwallen, zijn groote uitgestrektheden digtbevolkte kampongwijken en voorsteden afgebrand, soms herhaaldelijk. Binnen de Europesche stad is dit slechts eens in 20 jaren gebeurd, met het entrepôt-pakhuis. Eene optelling der branden levert de volgende gegevens, over 20 jaren.

De kampongs, beginnende van de noordoost, Bandaran, Kaporan, Pagirian, Njamplongan, Ngampel, Baroe, Gedongbanger, Pabean, Gili, Tjantian, Singojoeda, alle om de noord-oost; voorts Bong, Boengoran, Slomprettan, Wonosari, Semoet, Temengoengan, Praban, Soelong, om de zuidoost; Kepatian, Kemaijoran, Katottan, Kalongan, Krambangan om de zuidwest; Pesapen, Tambak-gringsing, Dapoean, Moeteran, Kebalen, om de noordwest; deze zijn alle eens of meermalen afgebrand. Een groot deel van 't terrein, thans door wallen, grachten, pleinen ingenomen, was vroeger bewoond, digt bevolkt en levendig, en alle de daarop gestaan hebbende kampongs zijn meestal afgebrand, (bij ongeluk,) vooral in 1840 tot 45. De uitgestrektheden afgebrand terrein, aaneengehecht, zullen eene oppervlakte uitmaken van ongeveer anderhalf uur gaans in omtrek, en de verbrande waarden ongeveer anderhalf millioen guldens. De afgebrande wijken, ter plaatse waar nu wallen opgeworpen, grachten gegraven, steenwerken opgetrokken zijn, thans doode oorden vol oorlogsbespiegelingen, door duizende handen en millioenen guldens herschapen, waren vroeger levendiger stadsdeelen. In 1836 bewoonden 78136 Javanen, in 192 wijken, de stad en voorsteden, thans (1858) zijn de oorden, toen aldus digt bevolkt, bewoond door 36,907 Javanen in 48 kampongwijken, en niet meer dan ongeveer 19,000 in de eigenlijke „vesting-stad". (Zie *Handleiding tot de kennis van Java*, deel II, bl. 84, en nader bij de „zaken van oorlog.")

§ 135bis. Op den eersten Januarij 1858 was de stad, met de voorsteden van Soerabaja, nog bevolkt, als volgt:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Zamen.
Europesche klassen, burgers	1033	614	1186	2833
Militaire klassen	1519	844	266	2629
Chinesche klassen	1105	931	1421	3457
Vreemde Oostersche klassen	702	584	756	2042
Javaansche ingezetenen	10077	10647	16131	36855
id. tijdelijke inwon.	3838	1960	360	6158
Zamen, stad en voorsteden	18274	15580	20120	53974

(Vergelijk § 5 van 't begin).

Voor de Javanen is de stad verdeeld in acht groote wijken, ieder onder een oemboel, pepatti of mantri, en sorterende onder het Javaansch distriktshoofd, wedono genaamd, onder wien ook de vier oemboels der ommelanden of buiten stads-jurisdiktie behooren. Even als in § 5 gezegd is, zijn de ommelanden niet juist van de voorsteden af te scheiden, en

wordt steeds de stad en jurisdiktie zamengerekend. In 1855, bij naauwkeurige telling, vond men, Javanen:

Gronden en Landen.	Wijken en kampongs. Vrije	Gouv.	Totaal.	In- en opwoners, zielen. Vrije.	Gouv.	Totaal.
8 Oemb. stad, voorsted.	105	107	212	21277	43719	64996
4 Oemboel Ommeland.	46	49	95	11399	11348	22747
Zamen	151	156	307	32676	55067	87743
In 1857—8 totaal	151	155	306	33253	62638	95891
Af. stad en voorsteden, volgens bovenstaande telling, 1858.						43013
Blijft, Ommelanden bevolking buitensteeds, 1848.						52878
Zoodat verhuisd zijn, uit de stad, 1855, 1856, 1857.						21983

Dit getal zal sinds 1835 (begin van den vestingbouw) wel 40 tot 50,000 bedragen.

Van de woonsteden dezer nijvere bevolking zijn wallen en grachten gemaakt.

§ 136. Soerabaja is de stapelplaats van een groot deel van Oost-Java, Aldaar zijn een aantal handelshuizen, en nog een groot aantal winkels van Europeanen en Chinezen, die alle de omliggende landschappen voorzien. Sommige handelshuizen zetten 's jaars eenige millioenen om.

§ 137. De in- en uitvoeren te Soerabaja beloopen 's jaars ongeveer twaalf of dertien millioenen guldens waarde. De invoer bedroeg in 1852 *f* 4,093,792, en de uitvoer *f* 9,472,300 van zee, en door 't entrepôt invoer *f* 783,588, en uitvoer *f* 1,151,995. De invoeren bestaan hoofdzakelijk in allerlei lijnwaden, huisselijke zaken, provisiën, ijzer-, zilver, steen-, hout- en aardewerk. De uitvoeren bestaan in de produkten, zoo van Java als van elders te Soerabaja aangebragt. De *uitvoer*-waarde overtreft steeds de *invoer*-waarde. De *in*voeren zijn echter voor een groot deel uit den vreemde, en de *uit*voeren gaan verreweg het grootste deel naar Holland.

§ 138. Het aantal scheepsruimten, aangekomen en vertrokken van de reede, beliep in de volgende jaren;

	Raaschepen op de reede aangekomen. Vaartuig.	Lasten.	Vertrokken van de reede. Lasten.	Vaartuigen.
1844		16245	73953	
1845		12206	89189	
1846	487	17372	80761	678
1852	559	24890	60790	761
1853	509	28763	70342	634
1854	494	30287	75686	633
1855	444	20991	80688	712
1856	886	31287	93139	1034
1857	634	34798	89712	772

§ 139. Het aantal vaartuigen, te Soerabaja thuis behoorende, gezegd zee of raaschepen, bedroeg:

	3 mast.	2 mast.	1 mast.	Getal. Totaal. Diverse.	Inhoud. Lasten.
1848	15	13	—	28	3008
1850	15	13	—	28	2796
1853	18	17	3	38	3322
1855	20	19	3	42	4582
1856	23	19	3	45	5117

§ 140. De inkomsten voor den lande, als belastingen op zeeschepen, komende en lossende of ladende in de haven van Soerabaja, zijn hoofdzakelijk tweederlei, namelijk: havenregten en tollen. Deze bedroegen in de volgende jaren, met de loodsgelden:

	Havengeld.	Zeetollen.		Havengeld.	Zeetollen.
1828	15,389	309,400	1852	50,916	940,505
1834	26,725	194,373	1853	51,902	1,051,560
1844	84,816	800,285	1854	57,637	1,149,361
1845	83,970	812,944	1855	57,247	1,494,519
1846	80,573	789,571	1856	64,085	1,529,586
1849	44,561	754,561			

§ 141. Sedert 1839 bestaat te Soerabaja een *Entrepôt*, in twee groote pakhuizen, waarvan er een in 1842 totaal is uitgebrand, met eene schade van meer dan een millioen. In dit entrepôt werd gedeponeerd eene waarde van als volgt in:

1844	*f* 839,691		
1845	566,820		
1846	664,779		
1852	680,484	en pakhuishuur *f*	61,459.
1853	659,768	id.	8,593
1854	643,833	id.	5,697
1856	1,047,570	id.	11,640

alle welke sommen niet begrepen zijn onder de tollen, hierboven aangeduid.

§ 142. De *algemeene pakhuis-administratie* ter stede Soerabaja is zeer uitgebreid, daar zij de lands produkten zoowel, als den invoer van allerlei aard voor Gouvernements rekening inneemt en uitlevert, voor eenige millioenen waarde. De omslag kan uit de in- en uitvoeren en produkten worden afgeleid. De gebouwen, door het land zelf aangeschaft, zijn veelal te klein tot het bevatten van al de produkten, zoodat men tot huurpakhuizen de toevlugt moest nemen.

§ 143. De *uitvoer* van landsprodukten en stapelartikelen, uit den Oosthoek van Java, bedroeg in de volgende jaren, uit de haven van Soerabaja alleen:

	1850.	1857.	
Suiker, pik.	318,426	595,088	
Koffijboonen, pik.	73,801	86,189	Alle uitvoer naar allerhande
Tabak, pik.	7,599	30,140	plaatsen en landen, met al-
Sigaren, stuks.	825,990	2,548,000	lerlei vaartuig en onder aller-
Huiden, stuks.	27,666	120,180	lei vlaggen, zoo partikulier
Kaneel, pik.	503	1,364	als lands-handelseigendom; en
Cochenile, pik.	553	262	ongerekend de geringere ar-
Rijst, pik.	63,667	486,474	tikelen van uitvoer, en de
Peper, pik.	1,783	1,563	uitvoer van produkten van bui-
Arak, legger.	290	1,711	ten Java herkomstig.
Indigo, pik.	1,366	7,885	

(zie voorts § 156.)

§ 144. Alle de *produkten*, die aan het Gouvernement worden geleverd, worden in ontvangst genomen en afgescheept naar Nederland, door de Handel-maatschappij, als agent, die tot den overvoer partikuliere schepen bezigt, tegen vastgestelde vrachtloonen. Deze schepen, van Holland, deels in ballast deels in halve vracht, herwaarts gezonden, zijn alzoo enkel vrachtvaartuigen, waarvan de lading door de Handet-maatschappij aangewezen wordt. Gezegd handelsligchaam heeft te Soerabaja een agentschap van de Bataviasche factory, die een algemeen agentschap is van het hoofdbestuur in Amsterdam. Het Soerabajasch agentschap ontving:

in	Suiker.	Koffijboonen.
1850	205,918	18351
1851	192,868	7473
1852	196,723	12074
1853	203,016	8958
1854	208,983	10842
1855	215,647	10921
1856	208,784	6805

Alleen uit de afdeeling Soerabaja; (in pikols van 125 Amsterdamsche, of 62½ Nederl. ponden.) De produkten van buiten Soerabaja ongerekend.

§ 145. Het agentschap der Ned. *Handelmaatschappij* is eene handelsinrigting voor produkten en andere koopwaren. De Javasche bank is eene handelsinrigting voor geld alleen. Wij hebben die instelling reeds hierboven, § 121, beschouwd. Er zijn te Soerabaja een aantal voorname handelshuizen, die over zee handelen en millioenen omzetten. De voortbrengselen van Europa, Afrika en Amerika worden door Europesche handelshuizen verhandeld; die van Azië en Australië door Europeanen, Armeniërs, Chinezen en Arabieren. De algemeene handelsomzet kan kwalijk berekend worden, en is voorzeker niet beneden de twaalf millioenen guldens waarde.

§ 146. Kleinere *handelshuizen*, toko's, winkels, verkoopers en slijters zijn er ongeveer tachtig ter stede Soerabaja, onder de Europesche volksklassen. Onder de Oostersche Mohammedanen en Chinezen handelt bijna elk mannelijk individu, en een groot aantal vrouwelijke individu's. Onder de Europesche klassen is 't handelen, koopen, verkoopen, verlooten een ingeboren aard. Ieder, hoe welgesteld ook, met weinige uitzonderingen, koopt en verkoopt. Doordien de gewoonten de regtstreeksche aanbieding niet toelaten, zoo is eene zekere klasse van koopvrouwen ontstaan, wier naam en handelingen met eigenaardige namen worden gekenmerkt. Zij heeten „*weliedjoe*", makelares, rondventster, en hare handeling, in 't van de hand zetten van goederen voor anderen, heet „*mengayoe.*"

§ 147. Het aantal Javaansche vrouwen, die 't bedrijf van „*weliedjoe*" uitoefenen, bedraagt ongeveer honderd. Hare tusschenkomst strekt tot bewijs voor dat groot vertrouwen, die Oostersche onverschilligheid, en dat phlegmatiek karakter, dat alle handelingen onder de keerkringen beheerscht, en zoozeer afsteekt bij het Noordsche woelige, wantrouwige, ongeduldige. De weliedjoe heeft voor duizenden waarde bij zich, en gaat de woningen van alle personen binnen, waar zij afzet verwacht. In die woningen spreidt zij al het goed, dat zij bij zich heeft, goud, zilver, juweelen, lijnwaden en an-

dere artikelen, op den grond uit, zet zich er bij neer, en de huisgenooten kiezen of beschouwen ongehinderd, zonder zich gekleed in woelige winkels of over straat te moeten begeven. Niet alleen gezegde artikelen worden op dusdanige wijze uitgevent; ook eetwaren, bloemen, vruchten, gebak, borduur- en patroonwerk (batik), arrowroet, kleederen, speelgoed, reukwerk, worden door deze wandelende vrouwelijke winkels rondgebragt. Men kan den handel op die wijze schatten op zes duizend guldens omzet 's maands. Niemand, zelfs niet de ambtenaars- of officiers- of renteniers-vrouw, is afkeerig van zulk eene uitventerij, door middel van slavinnen of vrije lieden. Het te groot vertrouwen wordt vaak geschonden, en jaarlijks worden eenige dier koopvrouwen wegens zulke delikten veroordeeld.

§ 148. Behalve deze vrouwelijke rondgaande winkels, loopen er nog mannelijke rond, Chinezen namelijk, „*klontong*" geheeten, die lijnwaden, garen, knoopen, dranken, papier, tafelgoed en al wat draagbaar is rond dragen, of door Javanen of Madoerezen rond laten dragen in manden of kasten. Des verkiezende bezorgt de klontong al wat voor 't ligchaam en de maag noodig geacht wordt om te leven, op kredit, als boekschuld op de maand. Deze kleinhandelaars zijn veelal goedkoop. Zij zijn de eerstbeginnende handelaars, die nader zich aan huis nederzetten.

§ 149. De *handelaars* of *winkeliers*, van alle natiën bijeen geteld, geven 't volgend cijfer voor de stad Soerabaja:

Handelaren.	Groot-	Klein-	Zamen.
Europesche	30	44	74
Chinesche	38	403	441
Arabische	10	142	152
Maleische	20	115	135
Moorsche	—	26	26
Bengaalsche	—	18	18
Javaansche	—	200	200
Openbare alzoo	98	948	1046

Deze zijn diegenen van den handelstand, die niets vervormen, en slechts koopen en verkoopen; ongerekend de industrieëlen. De Europeanen van den handelstand worden gewoonlijk getituleerd „koopman" en de overigen „handelaar."

§ 150. Een andere tak van handel, behalve de openbare verkoopingen, zijn de *loterijen* van allerlei voorwerpen, die gestadig rondgaan, en soms ten onregte beweerd worden schadelijk te zijn voor den huishandel, waarom die, zonder eenige rekenschap, soms door de bestuursleden der gemeente belet worden. Deze loterijen zijn gelijk de rondgaande kooplieden, en van beneden de honderd guldens tot een bedrag van duizenden. Hiervan vordert het vendukantoor 6 percento en een per mille, als belasting. Men kan de verhandelde loterijen op gemiddeld twee duizend guldens per maand schatten.

§ 151. De *geldhandel* is te Soerabaja zeer uitgebreid. Men kan achten, dat er weinige lieden van den handel en van de industriëele of ambtenaars

klassen zijn, die niet gelden in leen verschuldigd zijn of uitzetten, en van de honderd eigendommen zijn er meer dan vijftig met hypotheek belast. De Javasche bank, de weeskamer, de renteniers, zijn de groote geldhandelaars. De winst, koers of rente-berekening varieert van 7½ tot 24 ten honderd 's jaars, zelden beneden de 7½ of ⅔ 's maands, en soms tot 8, 10, 80 ja meer ten honderd 's maands. Het uitleenen per week van kleine sommen tegen 20 ten honderd is niets ongemeens, en 2 ten honderd 's maands is billijk, op pand of borgschap; één op hypotheek; ⅓ ten honderd op vendu-acceptatiën; 6 ten honderd ('s jaars), volgens wettige koers. De omzet van den geldhandel kan op millioenen geschat worden. De verliezen evenwel hierop kunnen op tien duizend guldens 's jaars worden gesteld, door faillissement, insolventie, desertie, ongelukken; niettemin blijft de geldbelegging een voornaam middel van handel, en 't krediet zeer groot. Zelden vindt men onbelegde opgehoopte kapitalen bijeengehouden.

§ 152. De handel kenmerkt zich voor een groot deel door de *openbare verkoopingen*, die door 't vendu-departement worden gehouden, en waarvan groote voordeelen voor 's lands kas genoten worden. Bereids in § 120 hebben wij ter loops den omslag der administratie van dat departement overzien, voor zooveel de dienstjaren aangaan (Junij tot Junij). Het volgend overzigt is uitgebreider, loopt over kalenderjaren, en bevat het bedrag der openbare verkoopingen te Soerabaja.

1834	*f* 424051	1840	*f* 441196	1846	*f* 639128	1852	*f* 1119713
1835	414781	1841	533116	1847	565430	1853	998773
1836	512782	1842	506070	1848	706844	1854	1158365
1837	870008	1843	641000	1849	506497	1855	1371689
1838	828115	1844	802652	1850	678699	1856	1024468
1839	536642	1845	794487	1851	942183		

Bij deze sommen behoort het bedrag der voor lands rekening verkochte goederen, op gemiddeld vijftig duizend guldens 's jaars te stellen. Het hoogste bedrag daarvan was in 1845, voor *f* 228,432.16; het laagste bedrag, in 1834, *f* 22,467.63; in 1855, voor *f* 41,924.81.

De partikuliere verkoopingen bedragen, sinds de laatste tien jaren, meer dan een half millioen 's jaars. Het hoogste cijfer was *f* 1,329.764.95 in 1855, en het laagste in 1838, *f* 288,866.80.

De verkoopingen zijn hoofdzakelijk drieërlei; òf zuiver merkantiëel; òf wegens vertrekkende eigenaren van goederen, of 't overlijden van bezitters, waardoor de inboedel te gelde wordt gemaakt; òf uit krachte van schulden en veroordeelingen. De gewoonte van koop en verkoop van alle noodwendigheden des levens is zoo in alles doorgedrongen, dat men voor stellig kan aannemen, er geen enkel stuk goed, gedurende vijftig jaren in 't bezit van eenigen eigenaar of familie, te vinden is. Wanneer de man of vader des huizes of bezitter vertrekt, — te veel schulden heeft gekregen, — of overlijdt, — worden alle zijne bezittingen verkocht, en één stuk, één voorwerp, gaat gedurende zijn bestaan, door vele handen van opvolgende bezitters. Deze gewoonte, — het onbestendige, — het onzekere,

doet niemand dan bij uitzondering gehecht zijn aan eenig voorwerp. Te Soerabaja is de langst in één huis wonende, — en langst bezittende, — een persoon, die gepensioneerd ambtenaar en alhier sinds 1815 woonachtig is, en nimmer zijnen inboedel heeft behoeven te verkoopen.

§ 153. Behalve de Javaansche weliedjoe's en de Chinesche klontong's, is het getal der *uitventers* nog groot. De Maleijers en Klingalezen brengen lijnwaden rond; de Bengalezen en Koromandalen, Malabaren of Arabieren venten edelgesteenten van allerlei aard; de Baweänners venten matwerk uit, of brengen kleine handelsartikelen als monsters rond, voor Europesche of inlandsche winkeliers.

§ 154. De *winkeliers* zijn menigvuldig; van de Europesche handelshuizen, die millioenen omzetten, vele pakhuizen gevuld hebben en aan schepen ladingen geven, daalt de handel in allerlei, soms heterogene, artikelen neder in kleinere winkels, gehouden door Europeanen, Chinezen, Maleijers, Mooren, enz. De handel met de eilanden is meestal in handen van Maleijers en Arabieren of Makassaren, en onder de Inlandsche Christenen vindt men weinig anders dan kleeder- en jeneververkoopers, ten behoeve van zeevolk. De Javanen venten uit allerlei draai- en snijwerk in hout, been, ivoor, schildpad, hoorn, schelpen, voorts meubelwerk van djatihout, sigaren, kleederen, schoenen, en de Madoeresche vrouwen veel vruchten.

§ 155. Er zijn in en om Soerabaja vele *marktplaatsen*, — bazars, passar's, — zijnde rijen van overdekte lootsen, waarin de waren op den grond uitgestald liggen. Sommige markten zijn alleen alle vijf dagen eens; anderen, in de stad, zijn alle dagen en bijna ieder uur van den dag wel gevuld en bevolkt. Op die marktplaatsen wordt alles verkocht, wat de tuinen, het delfstoffenrijk en Neurenburg opleveren, alles wat aan een droogist, — in de Javaansche pharmacie, — in fruit- en warmoesgroentetuinen te pas komt, leder-, ijzer-, koper-draad-werk, harsen, rottenkruid (arsenikum), spiegels, doozen, poppen, medicijnen, vleesch, kleeren, visch, suiker (inlandsch, arensuiker,) boonen, wapens, enz. enz.; en in de nabijheid zijn gemeenlijk opium- en arak-kitten, (Gouvernements verpachting.) Van de lands produkten voor de Europesche markt en konsumtie, als koffij, suiker, tabak, kaneel, thee, enz., vindt men er diegene niet, waarvoor 't monopoliestelsel waakt door licentie's en geleidebilletten. Alleen 't Gouvernement is de handelaar in koffij en suiker, balken, opium, en zout.

§ 156. Alle de produkten van de landschappen Soerabaja, Grissee, Modjokerto, Kediri, Madioen worden, grootendeels, ter stede Soerabaja opgeslagen. De massa's kunnen eenigzins verondersteld worden, uit de bekende opgaven van 1855 en 1856, als wanneer die stapel-produkten bedroegen, in oost-Java

Bekende produktie.		1855.	1856.	
Koffijboonen,	pikols	95593	56379	Vergelijk § 143
Suiker	pikols	405328	419414	
Indigo	pikols	570	790	
Tabak	pikols	1458	1400	

ongerekend rijst, huiden en allerlei andere artikelen van stapel en uitvoer, die langs de twee slagaderen uit het binnenland afkomen, namelijk langs de rivieren Bengawan om de noord, en de Brantas om de zuid. Wanneer men voor elk schip eene lading van tien duizend pikols (1,250,000 ponden, of 313 lasten) rekent, dan zijn er voor de produktie van 1855: 50, en voor 1856: 47 schepen noodig geweest voor de opgenoemde vier artikelen alleen. Van de afdeeling — het eigenlijk gewest Soerabaja, — (§ 3) bedroeg de totale produktie van het hoofdstapelprodukt suiker, (in 13 groote en 8 kleine fabrieken, beplantende 5920 bouws van 500 vierkante Rhijnl. roeden, en met 41,990 huisgezinnen werkvolk arbeidende,) als volgt, in pikols van 125 Amsterdamsche ponden.

1831	41700	1852	215741
1836	72335	1853	238396
1841	104440	1854	249331
1846	124233	1855	244269
1850	226389	1856	244056
1851	220163		

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Gedwongen en vrije suikerkultuur op Java, door P. 's JACOB. Rotterdam 1859.
Het kultuurstelsel en art. 56 van het Regeringsreglement; door H. J. LION, Hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*. Batavia 1858.

Bijna op hetzelfde oogenblik, dat de eerste der brochures, waarvan de titels hierboven zijn afgeschreven, te Rotterdam van de pers kwam, werd de tweede in Nederland bekend. 't Kan niemand verwonderen, dat wij ze gezamenlijk behandelen, want ofschoon de heer LION zich een veel uitgebreider taak heeft gesteld en zijn arbeid daardoor veel meer omvattend is, dan die van den heer 'S JACOB, komen toch beiden hierin overeen, dat zij, ieder op zijne wijze eene hervorming aanbevelen van het zoogenaamde „kontrakten-stelsel" althans wat de suiker betreft. En 't is vooral uit dit oogpunt, dat wij thans hunne geschriften wenschen te beschouwen.

De heer 'S JACOB begint met eene captatio benevolentiae. Hij vraagt verschooning voor den vorm van zijn boekske. „Niet gewoon", zoo schrijft hij, „voor het publiek als schrijver op te treden, zal men het vergeven, indien ik welligt mijne denkbeelden niet heb ontwikkeld in die logische orde, welke men anders het regt zou hebben te wenschen." Zulk een verzoek was overbodig. Zijn geschrift laat, wat duidelijkheid, levendigheid zelfs hier en daar luim en humor, betreft, weinig te wenschen over. 't Geeft eene aangename en onderhoudende lektuur.

De in December ll., in de Tweede Kamer, gehouden diskussiën geven den heer 'S JACOB aanleiding, om de suikerfabrikanten in bescherming te nemen tegen 't geen toen door sommige sprekers is aangevoerd. Wij verheugen ons daar over. Veel van 't geen over hunne personen werd gezegd, droeg onze goedkeuring niet weg. De heer 'S JACOB is dan ook billijk genoeg, den heer VAN HOËVELL uit te sluiten van de soms niet zeer zachte slagen, die hij ter zelfverdediging toebrengt. En toch tracht hij hier en daar, waar hij den heer SLOET, op wien het voornamelijk gemunt is, te regt wijst en bestrijdt, ook zoo mogelijk den heer VAN HOËVELL nog aan den heer SLOET te koppelen. Dat doet ons leed. Gaarne zien wij, dat men ons wederlegt, maar dan verlangen wij, dat men onze redeneringen, voorstellingen en argumenten niet verminkt; dat men ze niet verwart met hetgeen anderen misschien goed vinden te beweren; dat men ons niet iets anders laat zeggen, dan onze eigen meening ongeschonden en in al hare zuiverheid.

Dat regt schijnt de heer 's JACOB mij niet te doen, als hij op blz. 7 zegt: „Op twee punten evenwel ontmoet ik den heer VAN HOËVELL in den weg van den heer SLOET: het is, wanneer hij — het afkeurt, „*dat de kontraktant zijne fabriek door een ander kan laten beheeren.*"

Wij moeten elkander wel verstaan. Ik keur het volstrekt niet af, dat de kontraktant van het Gouvernement verlof erlangt, om zijne fabriek door een ander te laten beheeren. Ik ga verder; ik ben van meening, dat het Gouvernement er niets mede te maken heeft, waar de kontraktant zijne woonplaats verkiest te vestigen, en aan wien hij het bestuur over zijne zaken wil toevertrouwen. Daarin moet hij volkomen vrij zijn. Ik weet, welke moeijelijkheden en onaangenaamheden de heer 's JACOB zelf in dat opzigt met de regering gehad heeft; maar ik heb het altijd als eene verkeerdheid beschouwd, dat men het den kontraktant niet geheel en al overlaat, hoe en op welke wijze hij in 't beheer zijner fabriek wil voorzien. In dien zin behoor ik dus volstrekt niet tot hen, die afkeuren, „dat de kontraktant zijne fabriek door een ander kan laten beheeren." Zeer velen van die heeren doen dat dan ook en bevinden zich niet op Java. En wat zouden zij er doen? De voordeelen, die zij trekken, zijn door de gunstige voorwaarden van het kontrakt, zóó groot, dat hunne tegenwoordigheid volstrekt niet vereischt wordt. Ze zouden wel dwaas zijn, zich moeite en zorgen te getroosten, zich tegen hunnen zin „in de binnenlanden van Java op te sluiten", nu zij zonder eigen krachtsinspanning groote inkomsten kunnen genieten. Ik heb het altijd voor een onredelijken eisch van 't Gouvernement gehouden, wanneer het de kontraktanten wilde dwingen, zelf op hunne fabrieken aanwezig te zijn.

Maar wat verlang ik? Ik heb het duidelijk gezegd: „Ik verlang, dat een stelsel worde ingevoerd, waarbij van de werkzaamheid, den ijver, het beleid, de kennis van den ondernemer alles afhangt. Ik verlang, dat hij door uitbreiding en verbetering van produktie in staat worde gesteld, om zeer groote winsten te genieten." Ik verlang alzoo, dat het eigenbelang van den ondernemer hem aan Java en aan zijne fabriek kluistere, niet het voorschrift van het Gouvernement, maar de noodzakelijkheid, om, wil hij goede vruchten plukken, zelf te arbeiden en al zijne zorgen aan de onderneming te wijden. „De rijkdommen, die verkregen zullen worden, moeten, gelijk bij elke industrie, zoo ook bij de suikerfabrikatie op Java, voortaan het gevolg zijn van de eigen arbeidzaamheid der fabrikanten."

De heer S'JACOB is niet van die meening. Wij willen eenige regelen uit zijne brochure afschrijven. „Maar," vraagt hij, „wat wenscht men dan eigenlijk? Dat hij, die het kontrakt met het bestuur gesloten heeft, zelf zich op de fabriek op de suikerbereiding toelegge? Maar het zij mij vergund op te merken: de grootste kapitalisten zijn daarom niet de beste industriëlen. De heer SLOET zal moeten erkennen, dat men, om suikerkontraktant te zijn, over aanzienlijke kapitalen moet kunnen beschikken, en men, in dat geval verkeerende, niet genegen is, om zich in de binnenlanden van Java op te sluiten."

't Is volkomen waar, dat tot eene suiker-onderneming, gelijk in den regel tot elke industriële onderneming van eenig aanbelang, aanzienlijke kapitalen noodig zijn. Maar eene andere is de vraag, of de ondernemer zelf die kapitalen behoort te bezitten? Is het niet genoeg, dat hij vertrouwen geniet, zoodat anderen de kapitalen verschaffen en hij alleen zijne kennis, zijn vlijt, zijn arbeid en zorgen aanwendt? Is dat niet de gewone toestand der nijverheid, en is dit speciaal op Java met de suikerkultuur niet het geval? 't Is toch niet denkbaar, dat zij, die oorspronkelijk met het Gouvernement kontrakteerden, zelf de benoodigde fondsen aanbragten. Immers wie waren de kontraktanten? Ambtenaren, kooplieden, gepensioneerden; in een woord allen menschen, van wie het ondenkbaar was te veronderstellen, dat zij zelven de middelen zouden aanbrengen, die hunne onderneming moesten doen leven en voeden. Maar desniettemin konden zij over die middelen beschikken. Zij genoten zooveel krediet bij hunne bloedverwanten of vrienden of bekenden, dat dezen hun de noodige kapitalen toevertrouwden, toen het Gouvernement zelf geene rentelooze voorschotten meer verstrekte. Ik heb een jong zee-officier gekend, die met zijn helder oog, zijn lust tot den arbeid en zijne vlugheid van begrip, maar zonder geld, met het Gouvernement kontrakteerde, en die van zijnen oom de fondsen ontving, om de onderneming te beginnen. De geheele redenering vervalt alzoo, dat zij, die over aanzienlijke kapitalen kunnen beschikken, niet genegen zouden zijn, om zich in de binnenlanden van Java op te sluiten. Laat de kapitalisten zich bevinden, waar zij verkiezen; laat ook de fabrikant die keuze, maar ontneem hem die gunsten, die buitengewone voordeelen, welke hem in staat stellen, om, zonder veel moeite, zonder inspanning, zonder voortgezetten arbeid, in korten tijd toch schatrijk te worden. Diezelfde jonge zee-officier heeft slechts zeer weinige jaren noodig gehad, om zijne fabriek zoodanig in werking te brengen, dat zij hem aanzienlijke sommen opbrengt; thans is een administrateur voldoende, om de zaak te bestieren en hem jaarlijks „ongehoorde" winsten naar Nederland over te maken. Dat is niet het gevolg geweest van zijne, zoo ver boven andere industriëlen uitstekende bekwaamheid, maar eenvoudig van de hoogst voordeelige voorwaarden van het kontrakt. Zulk een kontrakten-stelsel bestrijden wij. Gaarne gunnen wij den zee-officier en allen, die van het stelsel genoten hebben, de voordeelen en rijkdommen, die hun zijn te beurt gevallen; tegen hunne personen en hunne regten trekken wij niet te velde; maar wij verlangen, dat voortaan, ook in de suiker-industrie van Java, de ondernemer zijne winsten aan zijnen ijver en bekwaamheden, niet meer aan gunsten en privilegiën, te danken hebbe.

De heer 'S JACOB heeft twee zaken verward, die niet verward mogen worden; de kapitalist, die de fondsen verschaft, en de industrieel, die het hoofd is der onderneming. 't Is onverschillig, van waar het kapitaal tot de ondernemingen wordt aangebragt; vreemde kapitalen, daartoe gebezigd, zijn zelfs eene weldaad voor het land. Maar 't is een ramp voor ieder land, dat de eigenaren van fabrieken en landerijen, die de inkomsten daarvan

trekken, zich buitenslands bevinden en alzoo die inkomsten uit het land doen vloeijen. Wilt gij een voorbeeld? Zie dan op Suriname. De eigenaren der plantages aldaar wonen in den regel in Nederland, en welke zijn er de gevolgen van? Laat ons op Java een stelsel invoeren, dat zulke droevige en vernielende uitkomsten zoo veel mogelijk vermijdt!

(*Wordt vervolgd.*)

Varia.

Zal de heer PAHUD teruggeroepen worden? Ziedaar de groote vraag, die thans in Nederland de belangstelling van het algemeen heeft opgewekt. Indien bij sommigen nog eenig vertrouwen bestond op het beleid, de kennis, het doorzigt van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal, dan hebben de diskussiën, bij de begrooting in de beide Kamers gevoerd, dat geheel weggenomen. Toen is gebleken, waaraan Nederlandsch Indië is blootgesteld, zoo lang de teugels des bewinds aldaar in zijne handen berusten.

De Minister van Koloniën heeft de verdediging van den Gouverneur-Generaal in menig opzigt niet op zich durven nemen. Sommigen zijner handelingen, bij voorbeeld het openstellen van een aantal havens, zonder behoorlijke middelen van toezigt op de handhaving van het tarief van in- en uitvoer, heeft hij bepaaldelijk afgekeurd. Kan, in zulk een toestand, de opperlandvoogd aan 't hoofd der zaken in Indië blijven?

Indien de heer PAHUD een gewoon staatsman was, dan zou men veronderstellen, dat hij, zoodra hem officiëel bekend zal zijn, dat de Minister van Koloniën zijne handelingen openlijk heeft afgekeurd, onmiddellijk zijn ontslag zal nemen. Maar hij is een buitengewoon staatsman. Zijn gedrag als Minister van Koloniën heeft bij voorbeeld bewezen, dat politieke beginselen bij hem niet gelden. Wanneer men met achtenswaardige ambtgenooten voor een groot beginsel verklaart pal te zullen staan; wanneer men met die ambtgenooten zijn ontslag aanbiedt, liever dan het te verloochenen; en wanneer men dan, acht dagen later, zich niet alleen van die ambtgenooten afscheidt, maar ook met anderen, in een openbaar staatsstuk, hun de bitterste verwijtingen doet, hen tracht te smaden en aan de woede eener opgewonden menigte prijs geeft — en daarbij het groote beginsel in den steek laat; wanneer iemand eenmaal zoo gehandeld heeft, dan is van hem niet te verwachten, dat hij zich verpligt zal gevoelen af te treden, zoodra zijne handelingen worden afgekeurd. Hij zal blijven, zoolang men hem duldt; hij zal de tonnen gouds, als bezoldiging aan zijne betrekking verbonden, blijven ontvangen, zoolang men hem die niet ontneemt.

Maar wat zal de heer ROCHUSSEN doen? Zal hij niet begrijpen, dat een Gouverneur-Generaal, die in 's lands vergaderzaal en in een, aan den Koning gerigt en in de *Staats-Courant* gepubliceerd, geschrift door den Minister van Koloniën is gedesavouëerd, alle zedelijke kracht, zoo hij die had, alle vertrouwen, alle geschiktheid om te regeren heeft verloren? Wij hopen, dat hij het zal inzien, en zich haasten zal eenen opvolger voor den heer PAHUD aan den Koning voor te dragen.

Teedere, hoogst gewigtige belangen staan op het spel. Reeds menige

maatregel is door den heer PAHUD genomen, waarvan bittere vruchten voor moederland en kolonie zijn te verwachten. De heer ROCHUSSEN bedenke, dat hij verantwoordelijk is voor de daden van den Gouverneur-Generaal, ook zoolang hij den tegenwoordigen titularis in die betrekking laat blijven.

De hier ondervolgende brief werd ons met verzoek om plaatsing toegezonden. Wij voldoen aan het verzoek des schrijvers om redenen, die wij, aan het einde van den brief, met een enkel woord bekend zullen stellen.

Een artikel in de *Nederlandsch Indië* van 7 September l.l. n°. 13, getiteld „onfeilbaarheid van cijfers," en strekkende ter bestrijding van het fragment eens briefs, geplaatst in Uw Tijdschrift (Februarij-nommer 1858), geeft mij aanleiding, aan u, Mijnheer de Redakteur, voor de volgende regels een plaatsje te vragen.

Na langen tijd gewacht te hebben — acht volle maanden! — heeft de *Nederlandsch Indië* eindelijk eene groote waarheid ontdekt. In eene specifikatie der maandelijksche ontvangsten en uitgaven van den Oost-Indischen 2den luitenant, komt de schrijver van bovengenoemd fragment tot de slotsom, dat zoodanig officier, wanneer hij zich slechts van het noodzakelijkste voorziet, maandelijks bijna *f* 5 te kort komt, en dan nog, andere uitgaven daargelaten, *f* 15 naar Nederland delegeert. Dit is voor de *Nederlandsch Indië* onbegrijpelijk. „Hoe," zoo vraagt dat blad in de eenvoudigheid zijns harten, „hoe is het mogelijk, dat iemand, die bijna *f* 5 te kort komt, toch nog *f* 15 delegeert?"

't Schijnt ook waarlijk onzin! Maar het doet dit niet meer, wanneer men het bewuste fragment verder leest, eene moeite, die de *Nederlandsch Indië* niet schijnt genomen te hebben. Immers dan ziet men, hoe volstrekt niet beweerd wordt, dat de luitenant die uitgaven, welke als volstrekt noodig beschouwd worden, werkelijk doet. Integendeel. De woorden, welke op de regelen waarin sprake is van de delegatie onmiddellijk volgen, zeggen het aan ieder, die niet „Oost-Indisch doof" wil zijn, duidelijk: „Om die gelden over te maken, bespaart de Indische officier het brood uit zijn mond, stelt hij zich bloot aan de vermaningen zijner schuldeischers, wordt hij gestraft omdat deze niet tijdig genoeg betaald worden, en voorwaar het was verre van grootmoedig, om uit handelingen, welke die officieren slechts tot lof moeten strekken, een wapen tegen hen te smeden."

De zin dezer woorden wordt later nog eens herhaald, als gezegd wordt: „Veeltijds ontzegt hij zich binnen 's huis het allernoodzakelijkste. Desniettegenstaande geraakt hij in schulden; de zorgen over de betaling daarvan drukken hem al meer en meer, en werken aller ongunstigst op zijne gezondheid."

Ligt in dit alles nu niet duidelijk opgesloten, dat de 2de luitenant zich de, in de specificatie als noodwendig opgegeven, levensbehoeften gedeeltelijk moet ontzeggen, gedeeltelijk daarin, door schulden te maken, moet trachten te voorzien? Of meent *de Nederlandsch Indië*, dat het mogelijk is, op iets anders te sparen, dan op die reeds zoo bekrompene uitgaven, en weet dat dagblad niet, dat de schulden, waarvan in bovenaangehaalde woorden sprake is, bijna altijd gemaakt worden voor goederen en behoeften, welke almede strekken, om in het dagelijks noodige te voorzien? Zoo neen, dat het dit dan thans verneme en tevens begrijpe, dat er, wanneer men zich aan de eene zijde het allernoodzakelijkste ontzegt, en aan de andere zijde tot bestrijding van uitgaven schulden maakt, niets onnatuurlijks in gelegen is, wanneer de officier bijna *f* 5 . . , te kort komt, en toch nog *f* 15 — van zijn traktement ten behoeve zijner betrekkingen in Nederland laat inhouden.

De *Nederlandsch Indië* wil met alle geweld beweren, dat de Indische luitenants traktement in overvloed hebben, of liever hadden, want Z. M. den Koning schijnt het met dat blad niet eens te zijn geweest. Maar laat het om dit te bewijzen dan toch geene woorden uit hun verband rukken, of onzin vertellen, gelijk het doet in zijne redenering over guldens zilver en gulden koper, officiëele guldens en huishoudelijke guldens! Begrijpt gij daar iets van, mijnheer de Redakteur? Ik niet!

Onderstelt de *Nederlandsch Indië* soms, dat de schrijver van het fragment nog niet weet, dat men geene ongelijknamige grootheden bij elkander kan optellen of van elkander aftrekken? Weet de *Nederlandsch Indië* zulks soms zelf niet? Toen de schrijver van het fragment begon met de ontvangsten in guldens zilver optegeven, heeft hij ook de uitgaven in dat officiëele betaalmiddel gespecificeerd, iets hetwelk de *Nederlandsch Indië* duidelijk zou zijn wanneer zij slechts de moeite had genomen de optelling na te gaan. Zij zou dan gezien hebben, dat de totale som der duiten tot zilvermunt herleid is, door ze niet, zoo als de *Nederlandsch Indië* beweert, door 100 maar wel door 120 te deelen; zoodat de duit ad $^1/_{120}$ gulden berekend is.

Wil de *Nederlandsch Indië* het nog duidelijker? Welnu, een voorbeeld. Ik zend mijn jongen naar de passar, en hij betaalt voor groenten 60, voor aardappelen 40, voor rijst 100, te zamen, 200 duiten. Ik noteer dan in mijn uitgaafboekje niet *f* 2,— maar *f* 1,80, zegge een gulden en tachtig duit. Op die wijze heeft ook de schrijver van het fragment gerekend, waarom ik herhaal niet te begrijpen, hoe de *Nederlandsch Indië* op het denkbeeld is gekomen, dat guldens zilver in ontvangst zijn genomen en guldens koper in uitgaaf zijn gesteld.

En nu eindelijk de vleeschkwestie! De *Nederlandsch Indië* schijnt er de voorkeur aan te geven, dat de luitenants veel magere kippen en weinig krachtig vleesch eten. Ieder zijn smaak! Ik heb er vrede meê. Maar neemt men nu van het eene wat af, en voegt men bij het andere wat bij, dan zal de uitgaaf, vooral ook omdat de schrijver van het fragment de prijzen van beide artikelen, uit vrees van van overdrijving beschuldigd te worden, zoo bijzonder laag gesteld heeft, wel op hetzelfde neerkomen. Bij slot van rekening komt alles daar op neder, dat de *Nederlandsch Indië* volstrekt niet heeft bewezen, dat cijfers feilbaar zijn, en dus 8 lange maanden studeerde om te eindigen met in den wind te schermen!

1 Oktober 1858.

Ofschoon de zaak, waarover deze brief handelt, van weinig gewigt is, hebben wij er toch een plaats aan gegeven, dewijl er de aard der polemiek, die de *Nederlandsch Indië* voert, zoo duidelijk in uit komt. Hij verschijnt nimmer in een loyalen strijd, maar hij verminkt eerst ter kwader trouw de argumenten, die worden aangevoerd, en trekt dan tegen zulke verminkte argumenten te velde. Van zulk een blad nemen wij persoonlijk geen notitie meer. Maar als een ander ons eenige ruimte verzoekt, om zich tegen zijne verraderlijke aanvallen te verdedigen, dan mogen wij dat niet weigeren.

....Eindelijk is op den 19den dezer het bestuur van de residentie Soerakarta, van den heer B. overgegaan op den heer NIEUWENHUIZEN, en is de hoop van alle landhuurders en ingezetenen verlevendigd, dat er een meer heldere dageraad zal aanbreken. De nieuwe resident is daar weinig of niet bekend, zoodat niemand kan gissen, welken gedragslijn hij, ten opzigte van de landverhuur, zal aannemen. Dat het vertrek van den heer B. groote blijdschap verwekte, behoeft wel niet gezegd te worden. Eenig bewijs van belangstelling is hem betoond door het korps officieren, met den overste VAN WELIJ aan het hoofd, door het brengen eener serenade met fakkellicht op den avond van den 18den November ll. Den 20sten hebben het korps officieren, eenige zijner weinige vrienden, sommige prinsen en hoofden en Chinezen hem tot Tegal Gonda, (11 paal van Solo) uitgeleide gedaan.

Door het brengen van die serenade en het geven van een paar afscheidspartijen, trachtte men den schijn op te wekken, dat men werkelijk met

leedwezen, den heer B. zag vertrekken. Maar ieder, die den geest der ingezetenen op die oogenblikken heeft gadegeslagen, zal moeten erkennen, dat er algemeen groote blijdschap heerschte. En dit is ook zeer natuurlijk. Wat heeft niet ieder, onverschillig of hij landhuurder of ingezetene is, gedurende dit bestuur te verduren gehad, tot in de laatste dagen toe!

Zoo mogt iemand, ofschoon hij te Solo geboren is en niets op hem te zeggen valt, geen landhuurder worden, en verloor hij, als een gevolg daarvan, alle krediet bij den chef der geneeskundige dienst, waardoor zijne toelating als apotheker ingetrokken en hij van zijn bestaan geheel beroofd werd. Zoo had een ander, een industriëel, een stuk grond in de Chinesche kamp gehuurd en daarop bereids eene groote stal gebouwd, om te dienen voor eene nieuw op te rigten wagenverhuurderij. Maar hij moest alles weder afbreken en den grond terug geven. Dergelijke despotische handelingen hadden nog in 't laatst van dat bestuur plaats. Het is te hopen en ook te verwachten, dat de nieuwe resident dit laatste geval althans nog zal kunnen herstellen; want het behoeft geen betoog, dat dergelijke industriële ondernemingen van groot belang voor elke plaats moeten geacht worden, vooral in de binnenlanden, waar zulke ondernemingen met moeite in het leven worden geroepen.

Zoo als gij weet is Tegal Gondo door den Keizer aan den heer B. afgestaan. Het daarop betrekking hebbende huur-kontrakt moet reeds vóór zijn ontslag, met nog 7 andere notariele huur-kontrakten tusschen Chinezen en inlandsche grooten, in kopij bij den algemeenen sekretaris berust hebben. In dat kontrakt van B. met den Keizer was echter, naar men zegt, de datum oningevuld gelaten. Ieder is in gespannen verwachting, wat het Gouvernement in deze zaak zal doen. Zal het den heer B. in het bezit van Tegal Gondo laten of hem het verblijf daar ontzeggen? Zal het tot verantwoording roepen de schuldigen wegens het opmaken dier notariële kontrakten tusschen Chinezen en inlanders voor de inhuurname van gronden, iets dat, naar men weet, niet geoorloofd is?

Velen zijn van meening, dat het Gouvernement zoo iets niet *mag* door de vingers zien; maar velen voegen er ook bij: „Groote honden bijten malkander niet." Maar, hoe het Gouvernement ook hier over moge denken, het is goed, dat het Nederlandsche publiek, dat de regering in Nederland wete, hoe hier door sommigen gehandeld wordt, die steeds den mond vol hebben van „het algemeen belang" en „den Javaan te beschermen." Welk een beginsel! Alle industrie allen ondernemingsgeest van Europeanen en inlandsche kinderen tegen te gaan en te fnuiken, en de Javanen over te leveren in handen van gewetenlooze Chinezen!

Ten opzigte van Chinezen schijnt het laatste bestuur eene bijzondere voorliefde te hebben gekoesterd. Nu, wij laten dat voor de verantwoording van hem, dien het aangaat. Maar waar moet het heen, wanneer Chinezen, ten spot van alle Gouvernements bepalingen, landhuurders ook in de Vorstenlanden worden? Zal ons gezag daardoor niet ernstig worden bedreigd en dit aanleiding kunnen geven tot de grootste verwikkelingen?

Ziedaar wat ik u van Soerakarta meen te kunnen melden. In Djokjokarta meenen sommigen eene meer gunstige verandering in den loop der zaken van de landverhuur te bespeuren, en dat wel sedert het oogenblik, dat de resident door het Gouvernement tegenover de landhuurders gelijk heeft gekregen. De heer B. V. K., zegt men, betoont zich thans meer welwillend en hulpvaardig in het beschermen der landhuurders. De vrees voor tegenwerking is bij velen dan ook reeds geweken. Immers er moet aan den sulthan eene aanschrijving zijn afgegaan, dat de sulthan dient toe te zien, dat zijne onderdanen, die schriftelijke beloften hebben afgelegd, geschenken hebben ontvangen en voorschotten genoten voor de verlenging hunner huurkontrakten met de landhuurders, gestand doen aan de op zich genomene verpligtingen. Op die wijze kan de konkurrentie geen kwaad meer, daar de landhuurders zeer goed, door eensgezindheid, eendragt en goede trouw, hunne belangen onderling weten te verdedigen en te beschermen.

Men zegt ook, dat de resident tegen de opmeting door gezworen landmeters gestemd is, en trachten zal, dat het besluit van 30 Augustus 1858 nº. 97, of geene uitvoering erlange, of althans het indienen van kaarten eerst later geschiede. Dit zal reeds een groot voordeel zijn; maar wanneer het Gouvernement in dit laatste toestemt, waartoe zouden die kaarten dan in 't geheel toch moeten dienen?

Door deze gepaste en welwillende handelingen, ten voordeele der landverhuur in Djokjo, is bij velen de goeden dunk omtrent den resident B. V. K. dan ook hersteld.

Een bewijs van 't herstelde vertrouwen is de omstandigheid, dat alle landhuurders, op de vraag van den resident, omtrent eene opgave der door hen onder 's hands in huur genomen landen, daaraan met de grootste bereidwilligheid en naauwgezetheid hebben voldaan. Het blijkt nu, dat *alle* huurders dergelijke kontrakten hebben. Het bekend worden van dit feit, zal ongetwijfeld verwondering baren bij het Gouvernement; maar wanneer het daarbij tevens weet, dat de residenten DE GEER en BUIJN beiden zeer voor de landverhuur waren gestemd, en ze op allerlei wijzen hebben beschermd en aangemoedigd, en zelfs daartoe hunne toestemming hebben verleend, met het oog op het spoedig verwacht wordende nieuwe reglement, dan vertrouwen wij, dat de regering gunstig over de zaak zal denken en inzien, dat het verkeerd is zich te veel met de landverhuur te bemoeijen, en ze door allerlei vormen te bemoeijelijken. Immers, thans blijkt het, dat die onderhandsche inhuurname niet te verhinderen is, en Djokjokarta nimmer meer voorspoed en welvaart heeft gekend, dan juist sedert de laatste jaren. Dat dit een drijfveer zij, tot het verlaten van een stelsel van bemoeijenis, bemoeijelijking en tegenwerking, om over te gaan tot dat van vrijheid en medewerking! Men late de transaktiën van eenmaal toegelaten landhuurders met Javanen toe, bemoeije zich niet met de zaak, schrijve geene gedwongene en in de praktijk onuitvoerbare voorwaarden voor, zoo als thans nog geschiedt met de gedrukte en door het bestuur vooraf gestelde konditiën van verhuring, in de huurkontrakten. Dat alles is verkeerd en

doelloos, wanneer het twee partijen geldt, die vrij in hunne handelingen behooren te zijn, en hunne belangen zelf het best kennen ....

DJOKJOKARTA 24 November 1858.

Mijnheer de redakteur. Er komen eenige ingezonden vragen voor in uw tijdschrift, blz. 60 van dezen jaargang, betrekkking hebbende op de overplaatsing van een officier van het Nederlandsche leger bij dat van Nederlandsch Indië, die mij verpligten, u het volgende mede te deelen.

De vraag: „is het waar dat een 2de luit.-kwartiermeester van het 8ste regement infanterie in Nederland, eenigen tijd geleden, gelden den lande toebehoorende te zoek gemaakt en zich uit zijn garnizoen verwijderd heeft", moet ontkennend beantwoord worden. Hij was met verlof en is eenige dagen langer, dan zijn verloftijd, uitgebleven. Van het zoek maken van gelden was geen sprake hoegenaamd.

Al de volgende vragen, uitvloeisels van deze eerste, moeten dus almede ontkennend beantwoord worden.

„Is het waar, dat die zaak door bemiddeling van bloedverwanten van dien officier niet vervolgd, maar door de militaire autoriteit met den mantel der liefde bedekt is?" Neen, want de geheele zaak is eene onwaarheid.

„Is het waar, dat de officieren van het korps, waartoe de luit.-kwartiermeester behoorde, niet langer met hem hebben willen dienen?" Neen, want het feit, dat hij langer dan zijn verlof uitbleef, had plaats in April, en hij is in dienst bij zijn korps als kwartiermeester gebleven tot zijn vertrek in December l.l., ja terwijl hij vroeger die betrekking vervulde bij één bataillon, was ze hem toen bij twee opgedragen.

Ziedaar de waarheid! Waarschijnlijk is dit ongelukkig praatje in de wereld gekomen, door een artikel in het *Handelsblad*, maar dat, in een artikel in datzelfde blad van 14 April l.l., door den auditeur-militair van Zeeland ambtshalve en officiëel is tegengesproken en wederlegd.

Ik hoop, mijnheer de redakteur, dat gij aan dezen brief ten spoedigste eene plaats zult inruimen, opdat de verkeerde indruk worde weggenomen, die, ten opzigte van den bedoelden officier, zou kunnen ontstaan. De Indische officieren zullen in hem geenen onwaardigen kameraad ontmoeten, en wij twijfelen niet, of zij zullen door dezen brief daarvan de volle overtuiging verkrijgen.

N. N.

De opstand en moord van Tjikandi-Oediek in 1845.

Nog heugt ons de droevige mare, die den 14 December 1845 geheel Batavia verschrikte en vele familiën in rouw dompelde. Nog staat het ons voor den geest, hoe de faam het onheil vergrootte, en men elkander met allerlei overdreven voorstellingen beangstigde en vrees aanjoeg. Nu heette het niet alleen, dat op het landgoed Tjikandi, in de residentie Bantam, de geheele Europesche bevolking vermoord was, dat de moordenaren zich in het landhuis gevestigd hadden, dat zij zich daar, in staat van tegenweer gesteld, tegen elken aanval konden handhaven; maar nu had de fama, crescens eundo, het reeds tot een algemeenen opstand in geheel de residentie Bantam gemaakt! Op zulk een korten afstand van den zetel des bestuurs een opstand! Men zag, in zijne beangste verbeelding, de oproerige benden de hoofdstad van Nederlandsch Indië reeds naderen; men zag de vreesselijkste tooneelen van verwoesting en vernieling in 't verschiet.

Gelukkig waren dit slechts voorstellingen van de, door 't gebeurde opgewekte en verbijsterde, phantasie. En toch was de werkelijkheid erg genoeg. Wij willen het feit, gelijk het is geschied, verhalen. Ofschoon 't reeds lang geleden is, dat deze bloedige gebeurtenis plaats greep, toch verdient hare voorstelling ook thans nog aandacht en belangstelling. Immers zij kan leerzaam zijn zoowel voor hen die geregeerd worden, als voor hen die regeren; zij doet ons een blik werpen in den aard en het karakter van het volk van Bantam, 't welk zich in menig opzigt van de overige bevolking van Java onderscheidt; zij is eene nieuwe bijdrage voor de kennis van 't geen gedaan en vermeden dient te worden, ten einde in onze schoone en rijke Indische bezittingen de rust ongestoord te bewaren.

Wij wenschen dan ook gebruik te maken van de gelegenheid, die ons gegeven wordt, om het volgende verhaal, doorvlochten en vergezeld van beschouwingen, onder de oogen van het publiek te brengen. Het is grootendeels de inhoud van het verslag, door den resident van Bantam den Gouverneur-Generaal aangeboden. Slechts hier en daar hebben wij de uitdrukkingen wat gewijzigd en eene zinsnede onderdrukt, ten einde zoo weinig mogelijk personen te kwetsen. 't Is ons te doen om de feiten en de lessen uit die feiten te trekken, niet om een blaam te werpen op de nagedachtenis van hen, die zich zelf niet meer kunnen verdedigen. Waar met goedkeuring over hen, in 't rapport van den resident, gesproken wordt, hebben wij de zinsneden, die wij aantroffen, gaarne overgenomen; waar

dit niet het geval mogt zijn, hebben wij alleen datgene vermeld, 't welk voor de regte kennis der gebeurtenis onvermijdelijk was.

De landheer van Tjikandi-Oedik, de heer S. J. KAMPHUIS, was een man van een goed en zachtaardig karakter. Hij stelde zich tevreden met het lot dat hem was toebedeeld, en deed alzoo weinig dat zoude kunnen strekken, om het produktief vermogen van zijn land uit te breiden en te verhoogen, en daardoor zijne inkomsten te vermeerderen. In dat opzigt mogt hij als een tegenstelling worden beschouwd van zijnen buurman, den landheer van Tjikandi-Ielier, den heer R., iemand van actieven, ondernemenden geest, die, door aanwending van de beschikbare handen tot het aanleggen van waterwerken, indijkingen en dergelijken, in korte jaren zijn landgoed tot eene belangrijke hoogte heeft weten op te voeren. Hij was een oud soldaat van de garde van NAPOLEON, die zijnen keizer en veldheer naar Elba gevolgd is, en later in Indië zijne fortuin is komen maken. De levendigheid en bedrijvigheid, die zijne militaire loopbaan hadden gekenmerkt, bragt hij over in het bestuur van zijn land Tjikandi-Ielier.

Anders ging het toe op Tjikandi-Oedik. Daar leefde de bevolking geruimen tijd voort, zonder dat men zich veel met haar inliet of haar in hare aangename rust stoorde. Ze werd niet aangespoord tot uitbreiding van eigene landbouw, en slechts weinig werkzaam gesteld aan ondernemingen, door den landheer zelven aangewezen. Volgens verkregene opgaven kwam ieder man, die tot heerendiensten verpligt was, slechts om de 10 dagen op, en dan werd hem nog rijst gegeven voor den arbeid, dien hij verrigtte. Vergelijkt men dit bij art. 26 van het reglement (*Staatsblad voor Nederlandsch Indië* 1836 no. 13), dan blijkt daar uit, met hoeveel goedheid en zachtheid en onbaatzuchtigheid de landheer, de heer KAMPHUIS, zijne onderhoorigen bejegende.

In zijne dienst bevond zich een administrateur, algemeen als een zeer geschikt mensch en een ijverig voorstander van de belangen zijns patroons erkend. Het was de heer P. Allen, die hem gekend hebben, stemmen overeen, dat hij de zaken, die hem waren toevertrouwd, met groote belangstelling behartigde; maar tevens schijnt hij met het stelsel van werkeloosheid en lijdelijkheid van den heer KAMPHUIJS zich niet te hebben kunnen vereenigen. Hij koesterde plannen tot uitbreiding van des landheers inkomsten, gaf daaraan eigenmagtig uitvoering, en was steeds geneigd met klem, zoo al niet met gestrengheid, des landheers regten in stand te houden.

Het schijnt, dat op die wijze een nieuwe regel is aangenomen voor het vaststellen van het bedrag der, door de bevolking op te brengen, belasting.

Bij art. 8 §§ *a* en *b*, van het reglement op de partikuliere landerijen (*Staatsblad* 1836 no. 13) is vastgesteld, dat de navolgende inkomsten van het padi-gewas door den landheer mogen getrokken worden, als: »de tjoeké, die geheven wordt bij het snijden en afhangt van de hoegrootheid van het gewas, — of wel het kontingent, hetwelk vóór het snijden, doch bij het

rijpen jaarlijks met den planter, in bijwezen van het bevoegde inlandsche hoofd, dan wel de oudsten des volks, geregeld wordt, en bestaat in de afgave van eene zekere hoeveelheid produkten voor eene bepaalde uitgestrektheid gronds."

Gelijk algemeen in de geheele residentie Bantam, waren tot dus verre de bovengenoemde wijzen van bepaling der belasting te Tjikandi-Oediek gevolgd. Maar, welligt in navolging van elders, schijnt men in 1845 een aanvang te hebben gemaakt met de invoering van eenen nieuwen regel, namelijk: „de konstatering van de vierkante oppervlakte van den grond, het toekennen daaraan van een bepaald produktie-vermogen en het vorderen van het $^1/_5$ van de geraamde opbrengst."

Men nam alzoo een stelsel van verhuring aan, dat de goede of kwade kansen van den oogst geheel voor rekening van den landbouwer liet. Althans moet dit laatste worden afgeleid uit, door de gearresteerden afgelegde, verklaringen.

Had men hierbij gehandeld met in achtneming van den geest des inlanders, de geheele maatregel zou welligt geen bezwaar hebben ondervonden. Maar men schijnt te veel in eens gewild te hebben; men was te absoluut in zijne handelingen; men dulde geene pogingen tot het verkrijgen van afslag van de belasting *); men sloeg geen acht op de verzekeringen, dat de aanslag niet op te brengen was, dat de reeds gedane betalingen de middelen hadden uitgeput, dat de opbrengst der velden verre beneden de raming was uitgevallen. Dit een en ander wordt althans afgeleid uit de verhoren, afgenomen van arrestanten in deze aangelegenheid betrokken. Zoo zijn er onder hen, die opgaven, dat zij zelfs het $^3/_4$ van hunne verkregenen oogst als belasting moesten opbrengen. Anderen zeiden, dat zij geen padi genoeg hadden, om die te voldoen, en tot den verkoop van goederen moesten overgaan. Becijferingen, op hunne opgaven gegrond, hebben doen besluiten, dat men het produktief vermogen der velden had vastgesteld als volgt:

Sawah's eerste soort op $3^3/_4$ tjaing
„ tweede „ „ $2^1/_2$ „
andere velden of derde „ „ $1^1/_4$ „
} per bouw.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat, indien deze raming juist is, de toestand drukkend moet geweest zijn. Slechts nu en dan, bij een bijzonder gelukkigen oogst, kan zulk eene produktie worden verkregen. Wilde men de produktie verhoogen, dan had men dit langzamerhand moeten doen, en nimmer hooger moeten gaan, dan bij voorbeeld:

2 tjaing voor de bouw eerste soort
$1^1/_4$ „ „ „ „ tweede „
$^3/_4$ „ „ „ „ derde „

*) Vooral bij den inlander in Bantam bestaat eene groote zucht om af te dingen op het cijfer der belasting, zelfs dan wanneer het volgens eigene opgaven, in overeenstemming met de hoofden, is berekend. Allerlei voorwendselen worden dan bijgebragt. Het houden van den aanslag der landrente noemt men in Bantam dan ook „leilang" (vendutie). Is dit eenvoudig aan 't gewone eigenbelang toe te schrijven of treden hier de denkbeelden van individueel regt te voorschijn, als eene tegenstelling van de meer slaafsche begrippen bij den Ooster-Javaan?

Is die maatregel werkelijk genomen? 't Is moeijelijk te beslissen. Maar zeker is het, dat hij in alle geval eerst in 1845 is in 't leven geroepen, en toen nog maar op enkele dessa's is toegepast. Men beweert echter, dat de geheele bevolking daardoor bevreesd en verontrust is geworden en eene algemeene spanning is te weeg gebragt.

Hoe dit zij, de onvergenoegdheid, indien zij bestond, zou zeker nog smeulende zijn gebleven, 't verloop der bevolking zou er eene wending aan hebben gegeven, of de zaak zou ter kennisse van 't bestuur zijn gekomen, — indien de gemoederen maar niet aangehitst waren geworden door lieden, die eene politieke strekking beoogden. Voeg nu daar nog bij de schaarste van rijst in 1844 en het eerste half jaar van 1845, in het oostelijke gedeelte van Java, die aanleiding gegeven heeft tot meer dan gewonen opkoop van rijst uit de residentie Bantam, en vooral ook uit de landen Tjikandi-Oediek en Ielier, van waar de afvoer langs de Tjidoerian tot Tanara zoo gereedelijk kan plaats vinden, — en gij zult de oorzaken der gebeurtenis, die zoo veel ramp heeft te weeg gebragt, u voor den geest kunnen stellen.

Onder degenen, die door den op het land Tjikandi-Oediek nieuw ingestelden regel vooral waren bezwaard, behoorde zekere AMIER, van de dessa Bajoekoe, gelegen 1½ paal van het heerenhuis en grenzende aan het erf daarvan; juist wegens deze nabijheid schijnt hij dadelijk in den nieuwen regel begrepen te zijn. Hij heeft verklaard, dat, toen hij en zijn broeder geen padi meer hadden om de nog onbetaalde belasting te voldoen, men hem heeft gedwongen, zijne twee buffels te verkoopen. Hij heeft al verder beweerd, dat hij met zijn dessa-hoofd over de zaak heeft gesproken, en deze de tusschenkomst van den „kapala-tjoetak" (inlandsch hoofd ten dienste van den landheer) heeft ingeroepen. Doch de administrateur, de heer P., had hem laten antwoorden, dat, als hij zich bezwaard gevoelde, het hem vrij zoude staan het land te verlaten. Meerdere verklaringen van dergelijken aard zijn afgelegd. Ze zijn door de schuldigen aangevoerd als verschooningen voor gepleegde misdaad. In hoeverre daaraan nu eenig geloof moet gehecht worden, is moeijelijk te beslissen. Al verder beweerden zij, dat men er wel aan gedacht had, om zich tot het bestuur te wenden, doch men zag er tegen op, naar de hoofdplaats Serang te gaan, en bovendien had de kapala-tjoetak hun dit afgeraden.

Er woelde alzoo een geest van ontevredenheid in AMIER, toen hij besloot den raad in te winnen van bapa SARIENTAN, dien hij in de maand Moeloed (Maart of April 1845) te Tjakong (Bataviasche ommelanden) ging opzoeken, waar deze merkte aan eene aldaar gegraven wordende slokan (waterleiding). Deze bapa SARIENTAN was een man bij het volk in hoogen eerbied, wiens uitspraken als beslissend werden aangemerkt; hij had alzoo grooten invloed. Hij was afkomstig van de dessa Gerdoek, gehucht Rangkas Kollé, op het land Tjikandi-Oediek. Bepaaldelijk moet hij als een politiek persoon en als een van de hoofdaanleggers der gebeurtenissen wor-

den aangemerkt. Hij had eene inheemsch-geestelijke opvoeding genoten, en oefende de funktiën van goeroe (priester en leeraar, leermeester en waarzegger) en van doekoen (geneeskundige) uit. Helder van doorzigt, slim van inborst, beraden van karakter, stond hij allerwege met allerlei menschen in kennis en verstandhouding. Aan dien man nu lei AMIER zijne bezwaren voor. Bapa SARIENTAN antwoordde onmiddelijk, dat deze zaak hem van hoogst gewigtigen aard toescheen, en dat zij wel niet anders dan door aanwending van kracht zoude kunnen worden beslecht. Als het werk bij de slokan afgeloopen was, zou hij wel eens komen, om met AMIER rijper te overwegen.

Die tijd was spoedig daar. Bapa SARIENTAN prentte het denkbeeld van eene gewelddadige verkrijging van regt AMIER in, liet zich herhaaldelijk wederzien, vuurde zijne verbittering aan, en kwam eindelijk bepaald met het denkbeeld voor den dag van het vermoorden hunner onderdrukkers. Daarbij beloofde hij hem krachtige hulp. „Vrees niet!" zoo riep hij uit, „want twee magtige personen in het Oosten, mas ENDONG en mas RIELA, wonende in kampong Tjikoepa, land Tjoeroek (Bataviasche ommelanden), zullen ons bijstaan en beschermen; en ook mogen wij rekenen op de bescherming van mas OEBIED, van de kampong Kollé, en van alle verre bloedverwanten van mas DJAKARIA en hunne vrienden!" Nader zoude over het tijdstip en de wijze van uitvoering worden onderhandeld.

Bapa SARIENTAN toog toen oostwaarts, en liet zich eerst na een tijdsverloop van 5 maanden wederzien. Later zal blijken, dat hij dit tijdsverloop moet hebben besteed, om opgevatte plannen van politieken aard, in het centraal, westelijk en zuidelijk gedeelte der residentie, voor te bereiden. In September 1845 trad hij weder te voorschijn en bragt toen mede zekeren mas SAHAD, die den titel voerde van „Kiai Gede", en later van „Kiai Sepoe Gede", een bejaard man, die als volgeling bij zich had Bapa SAPIENGIE, van de dessa Tagal Koenjier, land Katapang, in de Bataviasche ommelanden.

KIAI GEDE vroeg aan AMIER, of hij gezind was, om aan eenen opstand deel te nemen. Deze verzocht vergunning, vooraf zich te verzekeren van de medewerking van mas OEBIED. Maar naauwelijks had hij mas OEBIED het voorstel gedaan, of deze verklaarde onmiddelijk, dat hij ongeduldig het oogenblik van uitvoering verbeidde, en instond voor de hulp van de bevolking van de dessa's Kallé en Pamarajang.

Toen AMIER dit berigt aan zijne gasten bragt, verzekerde bapa SARIENTAN dat alles dan ook gereed was, en men op eenen goeden uitslag staat zoude kunnen maken. 't Zou echter goed zijn, dat AMIER nog vooraf de bevolking van Bajoekoe tot deelname trachtte over te halen. Hij deed het en de bevolking nam den voorslag gereedelijk aan.

Op aanraden van bapa SARIENTAN, haalde AMIER den gewezen mandoer van de dessa Djadjawai, land Tjikandi-Ielier, MAROEP genaamd, tot de plannen over. Deze MAROEP had almede deel genomen in den opstand van 1836, welke mede te Tjikandi is uitgebroken. Bij die gelegenheid moet

het heerenhuis van Tjikandi-Ielier toen door hem in brand zijn gestoken. Hij nam onmiddelijk aan, 100 weerbare mannen te leveren, en zeide, dat hij met zijnen landheer, die hem onderdrukte, ook had af te rekenen.

Daarna had men meer en meer hoofdpersonen in de zaak getrokken; en aan dezen werd opgedragen ieder een getal gewapende lieden beschikbaar te houden tot deelname. Men bepaalde eindelijk het tijdstip van uitvoering op den 13den dag der maand Hadjie (13 December 1845).

Den 11den December trokken AMIER en bapa SARIENTAN op naar het graf van KIAI SANTRI te Kollé. Nabij de overvaart te Pamarajan, aan de rivier van Ondir-Andir, daar ter plaatse Tjiberang en in de benedenlanden de Panthang genaamd, bevindt zich een oud graf, overschaduwd door waringien-boomen. De grond zelf en zelfs de uitwaseming van dit graf wordt als geheiligd beschouwd. De zoogenaamde heilige, die hier rust, was KIAI SANTRI. „Kiai" beteekent „eerwaardig heer" en „santri" is een volkspriester, die niet ter bedevaart naar Mekka geweest is. Hij was een der voorouders van de zoogenaamde „Djakariasche familie", welke in Bantam zulk een gewigtige rol heeft gespeeld. Hij had grooten invloed onder de bevolking en was steeds vijandig aan de Sulthans van Bantam, tegen welke hij onrustige plannen smeedde en uitvoerde. Het geslacht, aan het hoofd waarvan KIAI SANTRI eenmaal stond, heeft zich tot eene hooge roeping bestemd gevoeld. De vader van mas DJAKARIA is als rebel bekend. Mas DJAKARIA zelven noemt men in de woelingen onder de Sulthans tijdens het Britsch tusschenbestuur. In 1811 werd Pandeglang door hem overrompeld, toen ter tijd het verblijf van Sulthan MOHAMED. In 1827 werd het fort te Pandeglang door hem op nieuw overvallen en de bezetting gedood. Eenige jaren later gelukte het aan het bestuur, hem in een huis te doen overvallen, waarbij hij werd afgemaakt. Zijne zonen mas ADONG, mas ANOEM, mas DJEBENG, mas SERDANG, mas SEMARANG; en zijne dochter mas ANDJONG, zijn beruchte namen, die wij in de onlusten van 1836 en 1839 aantreffen.

Toen AMIER en bapa SARIENTAN aan het graf te Kollé aankwamen, vonden zij KIAI GEDÉ reeds daar. Ook mas OEBIED vereenigde zich er met hen. Op het heilige graf werden bloemen gestrooid en offeranden geplengd, en door het inademen van de heilige lucht, die in dezen omtrek heerscht, bereidden zij zich voor het groote werk.

Toen deze plegtigheden waren afgeloopen, werden al de aanwezenden, voor zoo ver men heeft kunnen nagaan, veertien personen, bij mas OEBIED onthaald. Toen besloot men, om de uitvoering onherroepelijk te bepalen op den nacht van Vrijdag op Zaturdag (12 op 13 December), en zich tot dat einde te verzamelen in de nabijheid van de dessa Krio.

Men keerde huiswaarts, om alles voor te bereiden. AMIER zond SANGAD om MAROEP, den gewezen mandoer van de dessa Djadjawai, van alles mededeeling te doen. Deze beloofde Vrijdag avond tegenwoordig te zullen zijn, en op het luiden van de alarm-klok zijne bende, meer dan 100 gewapende mannen, te zullen laten aanrukken.

Op den bepaalden dag, met het vallen van den avond, togen AMIER en SARIENTAN, van eenige lieden vergezeld, in diepe stilte naar Krio, ongeveer 2½ paal van het heerenhuis van Tjikandi-Oediek. MAROEP en zekere MASSIER waren reeds daar aanwezig. Langzamerhand groeide de bende aan en weldra was zij voltallig. Men beraadslaagde. Te vier ure in den ochtendstond rukte men langzaam en met behoedzaamheid op, en hield stil bij eene begraafplaats, ¼ paal van het heerenhuis van Tjikandi-Oediek. Zich tegen onraad verzekerende, trok men, langs de stallingen van dat huis, naar het huis van den heer P., ongeveer ¼ paal westwaarts van het heerenhuis.

Voor zooveel is kunnen blijken, bestond de bende toen uit 51 personen van Tjikandi-Oediek, 17 personen van Tjikandi-Ielier, en 5 personen uit de Bataviasche ommelanden.

Schier allen waren alleen met klewangs gewapend. Alle voorzorgen waren met schranderheid genomen, opdat het plan niet zou uitlekken. Zoo had men van de dessa Djadjawai en Tjerenang geen volk onder de bende opgenomen, omdat die dessa's Noordelijk van den grooten weg liggen, en dit gemakkelijk tot ontdekking had kunnen leiden. Ten einde al verder de beweging van personen niet te doen in het oog vallen, waren bijzondere wapenen, b. v. pieken, achterwege gelaten. De klewang is een algemeen wapen, hetwelk ieder van huis gaande inlander gewoonlijk met zich voert. Van daar, dat allen thans slechts zulke klewang's hadden.

AMIER klopte aan de deur van den heer P., roepende: „daar is een brief, die goede tijding brengt." De heer P. vermoedde onraad, nam een sabel in de hand, opende de deur, en ontving onmiddelijk van AMIER en anderen zooveel wonden, dat hij dadelijk nederviel en den geest gaf. Zijn lijk werd naar de rivier gevoerd.

Toen naderde men het heerenhuis van achteren. Men riep den landheer op. Deze verscheen. MAROEP bragt hem een lanssteek en AMIER eenige klewang-slagen toe. De heer KAMPHUIS verweerde zich vruchteloos met een kleinen sabel; hij stortte neder en werd verder afgemaakt; zijne echtgenoot wilde hem te hulp snellen, doch werd almede (o gruwelijke wreedheid!) door AMIER vermoord. En daar bleef het nog niet bij! De razernij schijnt met het bloedvergieten in woede te zijn toegenomen. Men spaarde niets van 't gezin van den ongelukkigen landheer; als tijgers viel men neer op alles wat men van de zijnen ontmoette; ook zijne kinderen, zijne onnoozele kinderen, werden geveld.

Vijf van die ongelukkige wezens lagen reeds vermoord, en drie leefden nog, toen bapa SARIENTAN in het vertrek kwam, waar dit barbaarsche en afgrijselijk tooneel plaats greep. Hij vond de arme wichtjes verscholen achter een ledikant. „Het is genoeg!" zeide hij tot de moordenaren, „laat dezen met rust!" En dezelfde boosdoener, die niet geaarzeld had de snoodste plannen te smeden, waarin zoo vele menschenlevens opgeofferd zijn geworden, waarin nog zoo velen hadden moeten vallen, redde deze drie kinderen, bragt hen in den tuin, van waar zij vervolgens door DJAIROEN (gewezen kapala-tjoetak) in eene padi-schuur (lombong) werden overgebragt en verscholen gehouden.

De dag was intusschen aangebroken. Een opziener, de heer VIERING, liet zich zien. Hij wilde vlugten, doch werd door MAROEP, LEMBANG, KATIEM, MASSIER en SEWA in een sawah vermoord. Alle lijken (dat van VIERING uitgezonderd) werden naar de rivier gesleept.

Het schijnt, dat eerst tegen zeven ure het berigt van den op het landhuis gepleegden moord, den bij de dessa Krio, ongeveer $2^1/_2$ paal van het heerenhuis en verzamelplaats van de bende, wonenden opziener jonkheer F. H. WAUBERT DE PUISSEAU bereikte. Dat berigt was door KADJAM, mandoer van de dessa Gerdoek op gelijken afstand en nabij Krio gelegen, en door MADESSA, diens marienjo (onder-hoofd, handlanger) overgebragt, die hem uitnoodigde om mede te gaan, ten einde zich uit de voeten te maken. Een eind op weg zijnde, deed DE PUISSEAU zijne paarden halen, doch deze waren intusschen door RIEDJAL, van de dessa Tjidahoe (Tjikandi-Oediek) geroofd, zoodat men te voet, over Gerdoek, zich naar de dessa Njompok begaf, gelegen aan de Tjikandi-rivier. Deze dessa had echter een groot aandeel in den moord op het heerenhuis. De heer DE PUISSEAU wist dit natuurlijk niet. Hij liep dus het gevaar blindeling in den mond en werd te Njompok afgemaakt en in de rivier geworpen.

Intusschen hadden zich de navolgende, met de Europeanen van Tjikandi-Oediek in betrekking staande, personen door de vlugt trachten te redden. FREDERIKA RASHOORN (echtgenoot van TH. VIERING) was, met hare twee kinderen, naar het land Tjikandi-Ielier geweken, doch die ongelukkigen zijn daar vermoord geworden, vermoedelijk omdat zij eene trommel met voorwerpen van waarde bij zich hadden. De huishoudster van den heer P., met name THE SIEN, en de huishoudster van jhr. F. H. WAUBERT DE PUISSEAU, met name ALIENA, zoomede eene slavin van den heer KAMPHUIS, PIATOE, zijn allen, na te zijn gevlugt, te Tangeran teregt gekomen.

Terwijl de boven verhaalde gruwelen werden gepleegd, zagen de hoofdaanleggers in, welke gevolgen hunne handelingen moesten na zich slepen. Zij begrepen zich daarom tot tegenweer te moeten gereed maken. Dadelijk werd de alarm-klok geluid, als het afgesproken sein voor het verzamelen van alle weerbare mannen op het heerenhuis. Zendelingen gingen rond, om de verdere bevolking te pressen, en in één oogenblik was er eene belangrijke magt op de been.

Het luiden der klokken deed den landeigenaar van Tjikandi-Ielier, den heer R., van het voorgevallene kennis dragen. Hij vlugtte met de zijnen naar Tjirenang, hierin geholpen door DJAMIOEN, zijnen hoofd-mandoer, die echter later zich bij de rebellen heeft opgehouden. Van daar begaf de heer R. zich vervolgens naar Tanara.

Tot de handelingen van de boosdoeners behoorde ook het stremmen der passage langs den grooten postweg; doch alvorens dit plaats vond, gelukte het den postillon van Tjikandi, met name RALIE, om zich, op een der brievenpostpaarden, in aller ijl naar den demang te Onder-Andir te bege-

en, ten einde het berigt van het voorgevallene over te brengen. Op deze wijze ontving de resident van Bantam te Serang, op een afstand van 19 palen, tegen zeven ure des ochtends van Zaturdag den 13 December, dus slechts weinige uren nadat de droevige gebeurtenis had plaats gegrepen, van het voorgevallene berigt. Eene bende roovers had het heerenhuis van Tjikandi-Oediek overvallen, en de bewoners waren dus waarschijnlijk vermoord — aldus luidde de tijding. De resident moest hieruit afleiden, dat alleen moord en roof, of liever moord *om* roof, was gepleegd. Hij spoedde zich naar de plaats des voorvals, vergezeld van den officier van gezondheid A. A. GELPKE, om, zoo dit misschien nog noodig kon zijn, heelkundige hulp aan te brengen, en van den pateh van Serang, en begeleid door eenige gewapende ruiters, terwijl een detachement van 20 djajang-sekars, onder aanvoering van den opperwachtmeester ZILLESEN, in last kreeg onmiddelijk te volgen.

Een moord en rooftogt („kampak") draagt zich gewoonlijk aldus toe. Men overvalt het voorgenomen doelwit, moordt en rooft wat men kan, steekt alles in brand en verwijdert zich met het geroofde. Zulk een voorval werd door den resident verondersteld.

Op weg naar Tjikandi, ontving de resident allerlei, maar zeer onzekere, berigten, die echter allen hierin overeenkwamen, dat zij de zaak een veel ernstiger voorkomen gaven. 't Bleek als zeker, dat de bende het heerenhuis nog niet verlaten had. Te Onder-Andir vernam hij van den demang van Tjikandi, die bereids eenige voorzorgmaatregelen had genomen, dat deze eene verkenning had gedaan, doch door de dreigende houding, die men had aangenomen, niet genoegzaam had kunnen naderen; dit was hem echter genoegzaam gebleken, dat de bende stand hield. Het detachement djajang-sekars kwam aan, en daarmede rukte de resident voorwaarts tot het doen van eene verkenning.

Op eenen afstand van ongeveer 150 roeden van het heerenhuis, leidt een weg over een aangelegden dam (bendoengan) van den grooten postweg derwaarts; die dam is over een rawa gelegd „Sasak Laban" genaamd. Toen de resident haar overgetrokken was, naderde hij het terrein; doch onmiddellijk werd hij door eene bende van 3 of 400 man, die een sterk centrum en twee vleugels had, waarmede zij de naderenden de pas trachtte af te snijden, met zooveel overhaasting aangevallen, dat de opperwachtmeester ZILLESEN, die zich wat vooruit had gewaagd, en wiens paard niet snel genoeg wilde zwenken, door de voorsten werd bereikt en gewond. Niet voor zulk eenen overmagt berekend, deed de resident terugtrekken. Lang werd hij vervolgd, en 't kwam hem voor, dat eene andere bende, die zich in een koffijtuin van het land Tjikandi-Ielier, noordelijk van den grooten weg, had schuil gehouden, het plan moet hebben gehad, hem in den rug te vallen of zijn terugtogt te beletten.

Toen men de rivier van Onder-Andir weder bereikt had, werden alle voor de hand liggende voorzorgen te baat genomen. De middelen van overvaart aan den westelijken oever der rivier werden opgehaald. De djajang-

sekars werden tot beveiliging van den grooten weg bestemd, en aan de inlandsche hoofden en bevolking werd het doen van patrouilles opgedragen.

Alvorens van Serang te vertrekken, was de resident met den militairen kommandant, den kommandant der djajang-sekars en den sekretaris der residentie overeengekomen, om alle beschikbare manschappen van de bezetting te Serang, het overblijvende van het detachement djajang-sekars en een paar veldstukken in gereedheid te houden, ten einde op eerste aanvrage, daar waar zulks mogt blijken noodig te wezen, op te rukken. De regent van Serang was, op verlangen van den resident, met eenige gewapende personen naar Petier (Kollelet) vertrokken, om daar maatregelen van voorzorg te nemen, bewegingen naar Serang en Pandeglang te verhoeden en in observatie te blijven voor hetgeen blijken zoude noodig te wezen. De Europesche ambtenaren, aan het hoofd der onderscheidene afdeelingen staande, waren van het eerste berigt in wetenschap gesteld; hun was aanbevolen te waken voor de verdediging der etablissementen, en vooral op het hart gedrukt, om te werken regtstreeks met en door het inlandsch bestuur en de bevolking zelve, ten einde zoowel vertrouwen door vertrouwen te winnen, als het aannemen van eene neutrale, de kansen van het lot afwachtende, houding der bevolking te voorkomen, en alzoo aan slechtgezinden niet de gelegenheid te laten van deze werkeloosheid partij te trekken. Gelijke maatregelen werden ter hoofdplaats tot stand gebragt, werwaarts de bevolking van Poeloe Pandjang werd opgeroepen. Die bevolking bestaat uit Boeginesche zeehandelaren, van vuurwapenen voorzien en gewoon daarmede om te gaan, zij zijn te Poeloe Pandjang, een eiland in de baai van Bantam, sedert eeuwen gevestigd. Zij zijn vrijgesteld van personele belastingen, onder gehoudenis van, in alle oorlogen, in onlusten als anderzins, gewapende assistentie te verleenen. Op deze uitheemsche bevolking, welke als krijgshaftig bekend staat, kan veel worden gerekend. Zij heeft, in vroegere Bantamsche onlusten, en in de Lampongsche expeditiën, meer dan eens hulptroepen geleverd.

Pandelang was door den militairen kommandant van een paar kanonniers van Serang voorzien, en van Anjer werd een gedeelte van de bezetting ter versterking van Serang opgeroepen. Het fort te Anjer wordt voor een groot gedeelte door de zee omringd, is voorzien van steenen wallen en met water gevulde grachten, en levert eene schoone verdediging op. Des noods is daar eene retraite te water gereedelijk uit te voeren.

De assistent-resident en regent van Tjiringin waren, op aanschrijving van den resident, naar Tjimanok, het gewone brandpunt der Bantamsche onlusten, opgekomen, om op dat distrikt, Menes en Parang-Koedjang naauwkeurig acht te slaan.

In het algemeen waren door den resident vooral maatregelen genomen, om de kommunikatie te stremmen, door het in beslag nemen van alle middelen van overvaart der rivieren en het zwaar bezetten met wachtvolk van alle punten van gemeenschap. Twee, te Bantam aanwezige, Bataviasche kruisboten en de Bantamsche kruisboot werden voor de bewaking van 's lands

pakhuizen te Bantam bestemd, en de equipage en bewapening in gereedheid gehouden, om op eerste aanvrage naar Serang op te komen.

't Zal later blijken, dat tijdingen, vroeger bij den resident ingekomen, omtrent voornemens om onrustige bewegingen te veroorzaken, deze algemeene voorzorgmaatregelen hem reeds dadelijk noodzakelijk hadden doen voorkomen, omdat hij vermoedde, dat het niet onmogelijk kon zijn, dat het gebeurde te Tjikandi in verband stond met die voornemens, en moest dienen als een schitterend feit om impulsie te geven. En stond het daarmede al niet in verband, welligt zouden zij, die voornemens tot oproer koesterden, van die gebeurtenis partij trachten te trekken.

Te Onder-Andir waren berigten ingekomen, dat de, tot rebellie overgeslagene, moordenaars het stellig voornemen koesterden, om „de Kompagnie" te beoorlogen en te vernietigen. Eene sedeka (feestmaal) was door hen gegeven, waarbij de deelgenooten zich daartoe hadden verbonden. Tjikandi zou door hen tot het uiterste worden verdedigd, om het als een centrum van den opstand te behouden. Van daar zou men eerst Tanara en dan Pandeglang afloopen, en kommunikatie houden met de Bataviasche ommelanden („Wettan" het oosten) en de zuider-distrikten in het Buitenzorgsche („Koelon" het westen). Wanneer men zich niet kon staande houden, dan zou het tooneel van den opstand in eens worden verplaatst naar Tjiringinsche. De gamelan werd gespeeld, men had vlaggen opgestoken en de Nederlandsche bevond zich omgekeerd daarbij. De bende zelf werd opgegeven sterk te zijn 600 man, en DJAÏROEN, gewezen kapala tjoetak, zoo verhaalde men al verder, was de hoofdaanlegger en ontwerper van de geheele gebeurtenis, uit wraakzucht op den landheer. Deze DJAÏROEN is in 1845 beschuldigd geweest van moord, doch uit gebrek aan bewijzen ontslagen. De landheer meende toen echter hem niet als kapala tjoetak te moeten houden, en had hem daarom zijn ontslag gegeven. Voor de aanneembaarheid van deze eerste berigten bestonden alzoo genoegzame redenen.

Als aanvoerders der benden werden al verder genoemd. Mas ANOEM, mas DJEBENG, mas SERDANG en mas SEMARANG, zonen van wijlen den hoofdmuiter mas DJAKARIA; voorts mas OEBIED, hun neef en zwager, radin JENTAN, pangeran LAMIER, KIAI GOESTI SEPOE (Gedé), voorname lieden uit het oosten gekomen en die den aanval en den moord op het heerenhuis te Tjikandi Oediek hadden gepleegd met hunne premitieve magt. Om zich een denkbeeld te vormen van den indruk, dien deze namen te weeg moesten brengen, is het noodig te weten, dat de 6 eerste namen behooren tot de familie van DJAKARIA, waarvan reeds vroeger is gewag gemaakt, terwijl de 3 laatsten, hetzij wettige hetzij aangenomen namen of titels zijn van personen, die zich in vroegere oorlogen of onlusten bij den inlander eenen onsterfelijken naam hebben verworven. Het aannemen van dusdanige gevreesde namen is een taktiek van hen, die indruk willen maken op het onwetende volk niet alleen, maar zelfs ook op meer beschaafde hoofden, welke, hoezeer zij zich beroemen Islamieten te zijn, eene uit de oudheid en het heidendom herkomstige bijgeloovigheid niet van zich kunnen weeren.

Ieder inlander (eene uitzondering is hoogstzeldzaam) heeft een djiemat (talisman), die hij, zoo al niet dagelijks, toch stellig dan draagt, wanneer hij zich in eene gevaarlijke onderneming begeeft. Deze djiemats hebben alleen waarde, wanneer zij eene bijzondere wijding hebben ondergaan, maar zij staan vooral op hoogen prijs, wanneer zij van voorouders op de nakomelingschap zijn overgegaan; dan worden de geesten der overledenen geacht daarin als beschermende geniussen te huisvesten. De djiemat brengt, volgens het volksbegrip, bescherming aan, verzekert den goeden uitslag van gevormde plannen, beveiligt den drager tegen rampen, en maakt hem niet zelden onkwetsbaar. Niet alleen de drager gelooft aan die onkwetsbaarheid en wordt er door tot waanzinnigen euvelmoed en razernij gevoerd, maar ook anderen koesteren dit geloof. AMIER, bij voorbeeld, dien wij reeds herhaaldelijk hebben vermeld, was algemeen erkend de hevigste strijder in het later geleverde gevecht te Tjikandi te zijn geweest; hij kwam ongekwetst in handen der policie; het bleek, dat hij een ronde donkere vlek op het ligchaam had, en dat werd als het voldingendst bewijs van zijne onkwetsbaarheid aangemerkt. Geen inlander twijfelde er aan, of deze vlek was veroorzaakt door een kogel, welke vergeefs had getracht door te dringen. Men stelle zich voor, hoeveel sensatie hierdoor ontstond.

De bijgeloovige begrippen van den inlander brengen hem er toe, het er voor te houden, dat, al is zoodanige onkwestbare persoon ook gestorven, zulks welligt slechts een schijndood is geweest, om zich aan een tijdelijk geweld te onttrekken, doch dat hij, of eigenlijk zijn geest, is blijven voortleven, en zich onder eene andere gedaante weder kan vertoonen. Zoude men gelooven, dat het de volksmeening is onder de, nog geheel in heidensche begrippen voortlevende, bevolking buiten de hoofd-negeriën, dat mas DJAKARIA, die in 1884 werd afgemaakt, en wiens lijk en geraamte geruimen tijd is ten toon gesteld geweest, eens weder zal verschijnen, en dat die wederverschijning van den Kiai Panumbahan (zijn aangenomen titel) met vreeze en eerbied wordt te gemoet gezien?

Misdadigers van hunne djiemats te ontdoen, is gewoonlijk genoeg, om hen tot bekentenis te brengen. Daar de beschermende genius hen dan heeft verlaten, onderwerpen zij zich aan hun fatum.

Maar keeren wij terug tot de berigten, die de resident ontving, toen hij zich te Onder-Andir bevond. Daartoe behoorde alzoo, dat de bende 600 man sterk zou zijn, en door de zonen van mas DJAKARIA en andere mysterieuse personen werd aangevoerd. Deze spraken in vorstelijken stijl, deden zich vorstelijke hulde bewijzen, en hadden volgelingen, die op vorstelijke wijze hunne pajongs droegen. Ook meende men eenige Chinezen daarbij gezien te hebben, zoo als de resident trouwens zelf des morgens had waargenomen. Hoewel de resident een groot gedeelte der berigten als overdreven en als een uitvloeisel van ligtgeloovigheid der inlanders, en ook aan den anderen kant als een sluwe taktiek der opstandelingen, aanmerkte, werd de zaak door hem desniettemin, en juist daarom, als van hoogst ge-

wigtigen politieken aard beschouwd. Hij hield zich volkomen overtuigd, dat zij in onmiddellijk verband moest staan met de hem bekende voornemens, om in het Pandeglangsche en Tjimanoksche volksbewegingen te verwekken. Gewigtig, ja beslissend misschien, om eene bedenkelijke volksbeweging in de geboorte te stuiten of tot vreesselijke ontwikkeling te laten komen, was de beantwoording der vraag: of er al dan niet onverwijld krachtdadig moest worden gehandeld, dan of eerst hulp van elders moest worden afgewacht?

Van het gebeurde was door den resident berigt gezonden, over Tanara, aan het Gouvernement, aan den kommandant der 1e groote militaire afdeeling en aan den resident van Batavia, hetwelk in ongeveer 18 uren kon worden overgebragt. Binnen anderhalf etmaal kon er versterking komen; op meerdere bespoediging kon niet worden gerekend. En wat zou er in dien tusschentijd, indien men van onze zijde werkeloos bleef, niet kunnen gebeuren? De primitieve bende was, in minder dan één dag, tot 600 man aangegroeid; twee etmalen verder, en voordat er hulp verkregen zou zijn, konde zij tot duizenden zijn vermeerderd. Alleen de bevolking der partikuliere landerijen bedraagt 5800 mannen boven de 12 jaren. Tanara, met zijne bezetting van 14 manschappen, kon zijn afgeloopen, de bevolking der gouvernementslanden kon door de overmagt in Kollelet, Tanara, Tjiroas, ja door de geheele residentie, tot medewerking zijn overgehaald. De geheele residentie kon dan in vollen opstand zijn, en wat zouden de posten te Warong Goenoeng met 25 man bezetting, te Pandeglang met 25 man, te Tjiringin met 35 man, daarbij kunnen uitrigten? Zij zouden voor de overmagt bezwijken. Daarbij zoude de kommunikatie allerwegen gestremd worden. Na den verpligten terugtogt der djajang-sekars hadden de opstandelingen reeds zuid- en westwaarts het berigt verspreid, dat de eersten totaal waren geslagen en in de pan gehakt. Dat verwekte veel sensatie, gelijk te begrijpen is. Chinezen waren onder hen gezien; men mogt alzoo de gedachte niet in den wind slaan, dat zij zoowel west- en zuidwaarts als in de Bataviasche ommelanden op deelname rekenden; van de ommelanden toch, zoo luidden de eerste berigten, was de hoofdbende afgekomen. De hulp van Batavia kon bovendien tegenstand ontmoeten.

Al deze overwegingen deden bij den resident de overtuiging ontstaan, dat werkeloosheid het ergste zou zijn. Zij zou niet alleen den opstandelingen tijd geven, om zich te versterken in manschappen, in wapening, in positie, maar zoodanige openbaar erkende magteloosheid van het bestuur moest het vertrouwen van de inlandsche ambtenaren op de overige maatregelen verzwakken; zucht tot zelfbehoud zou hen van een eenmaal aangenomen, ons voordeelig stelsel, doen afwijken; wankeling zou tot wantrouwen, dit weder tot verkeerde handelingen aanleiding geven; de eenheid, de eensgezindheid, het wederkeerig vertrouwen en het zelfvertrouwen, waarvan alleen iets goeds kan worden verwacht, zouden verloren gaan en plaats maken voor bandeloosheid. Oude grieven, oude aanspraken zouden herleven, met al de ge-

volgen daarvan. Wat toch vermogen wij zonder moreel overwigt? 't Stond bij den resident onherroepelijk vast, dat niet te handelen, onstaatkundig, hoogst laakbaar zou wezen; onmiddellijk kracht te ontwikkelen, hield hij voor zijn pligt.

Maar bovendien kon de berekening der kansen de onderneming zelfs niet als gewaagd doen beschouwen. Men wist, dat de opstandelingen geene vuurwapenen hadden. De togt naar Tjikandi-Oediek ging langs eenen grooten ruimen weg, allerwege van dijkjes van ongeveer 2½ voet hoogte ter wederzijden voorzien, 't geen aan schietgeweer dragende manschappen een voortreffelijk hulpmiddel van verdediging opleverde. Het terrein om het heerenhuis was tamelijk praktikabel. Eene retraite achter de rivier Onder-Andir leverde eene gunstige stelling op, ingeval de troepen voor eene overmagt zouden moeten wijken. Daarenboven was, met het oog op den stand der maan en het weder, toen het ageren gemakkelijk; met het afnemen der maan en de daarbij toenemende regens der westmoeson, moesten de bezwaren voor militaire bewegingen noodwendig vermeerderen. Over Serang, zoo wel als regtstreeks, werd eene korrespondentie met de onderscheidene afdeelingen der residentie Bantam levendig gehouden. Daardoor werd men elders van het valsche van het gerucht, ten aanzien van de voorbereiding van groote militaire maatregelen, onderrigt, terwijl de resident zelf berigten ontving, welke het algemeen vertrouwen op de voorgenomen krachtsontwikkeling deden kennen.

Toen zijn besluit eenmaal vast stond, noodigde de resident den militairen kommandant en den kommandant der djajang-sekars te Serang uit, om met alle beschikbare krijgsmiddelen naar Onder-Andir op te rukken, van den staat van zaken kennis te nemen en verdere maatregelen gemeenschappelijk met den resident te beramen. De troepen kwamen des avonds ten elf ure te Onder-Andir aan, bestaande uit 1 kapitein, 1 luitenant der infanterie, 45 bajonetten, 3 veldstukken, bediend door de manschappen, 1 luitenant der djajang-sekars en 30 djajang sekars. Wijders waren bij den resident eenige inlandsche hoofden met hun gevolg, ongeveer 50 man. De militaire kommandant was met den resident van dezelfde meening, om dadelijk te ageren, en de marsch werd tegen den ochtenstond bepaald. De nacht werd besteed aan het uitzenden van spionnen, tot verkenning van de positie en de voornemens der opstandelingen, aan korrespondentie, aan het zenden van berigten aan de inlandsche hoofden en ambtenaren elders, aan het verzekeren van de stelling te Onder-Andir. Het stremmen van alle middelen van communicatie met de opstandelingen en het bezetten van hunne uitgangen was het voornaamste hoofddoel.

Te 4 ure in den ochtend brak de kolonne op, en trok de rivier van Onder-Andir over, door maanlicht begunstigd, bedaard en kalm marcherende, zoodat zij te 8 ure bij den reeds vermelden zijweg naar het heerenhuis te Tjikandi aankwam, ter plaatse genaamd Sasak Laban.

De resident maakte met kapitein BULJS, den kommandant der militairen, eene verkenning, en de reeds beschreven dam werd als een punt van sou-

tien aangemerkt. De kapitein besloot derwaarts op te rukken, zorgvuldig het geschut maskerende. De luitenant FRITSEN werd met een detachement infanterie den dam op vooruit gezonden, om, door achterwaartsche bewegingen, den vijand op den dam te lokken. Dit gelukte; het kanon werd gedemaskeerd en maakte goed effekt; men zag eenigen vallen, en als waggelende verliet de vijand in haast den dam, zijne dooden medevoerende.

Toen de onzen ook den dam overgetrokken waren, vonden zij de opstandelingen op nieuw in slagorde, nabij het huis van den landheer, op een ruimer terrein. De djajang-sekars deden, onder kommando van den luitenant ZETSTRA, eene charge, die echter niet met die algemeene kracht werd uitgevoerd, welke effekt had moeten hebben; eenigen schoten te veel vooruit; anderen kwamen achteraan; dit bemoedigde de opstandelingen; zij maakten eenen algemeenen aanval op de voorste ruiters; de eenheid was verbroken en een verward gevecht greep plaats, zoodat de djajang-sekars weken en velen hunner zelfs op onze infanterie invielen, waardoor ook bij dezen voor een oogenblik verwarring ontstond. Daarvan maakte de vijand gebruik. De kavalerie vervolgende, hadden eenigen hunner ook de infanterie bereikt, welke zich nogtans terugtrekkende verdedigde. De sergeant der artillerie PAULY loste toen het stuk, hetwelk vrij was gekomen, met goed effekt, zoodat eenigen vielen, de voorwaartsche beweging des vijands ophield en slechts eenige weinigen bleven doordringen. De infanterie had zich in dien tusschentijd op den dam volkomen gerealieerd, stond in slagorde, en opende een wel onderhouden tweegelederen vuur, hetwelk den vijand eene wankelende houding deed aannemen. De kavalerie chargeerde op nieuw, en nieuwe aanvallende bewegingen der troepen sloegen hem eindelijk op de vlugt. De doorgang naar het heerenhuis kwam open. Het terrein werd, door het in brand steken der langs den weg gelegene bamboezen woningen, gezuiverd, om zamenscholingen en onverhoedsche aanvallen in de flanken of in den rug onmogelijk te maken, en het heerenhuis viel in de magt der onzen.

Schier onbeschrijfelijk was de woede en de dolzinnige razernij van de belhamels der opstandelingen; met de klewang of sabel in de regterhand vielen zij woedend op de djajang-sekars en de troepen en liepen tegen het geschut in, schreeuwende: „Schiet toe! schiet toe! wij zijn onkwetsbaar!" terwijl de linkerhand bewegingen maakte, als weerde zij de kogels af, als veegde zij de vlek af, die de niet doordringende kogels hadden gemaakt. Zoover gaat de uitwerking van het fanatisme op den onwetenden, opgewonden inlander. Hij gelooft in die oogenblikken de magt te hebben, kogels af te weren; en dat is geen goochelspel om anderen te misleiden; de handelingen zijn een gevolg van eigene overtuiging. AMIER was een der meest opgewondenen en doldriftigsten, die niet gesneuveld zijn. Gevangen genomen, bleef hij lang nog in dien opgewonden staat verkeeren; zwaar geboeid en magteloos gemaakt, ging hij voort zijne verheven eigenschappen op te sommen, verklarende, dat hij, zulks willende, zich onzigtbaar konde maken, zijne boeijen van zich kon afwerpen en zich aan onze magt kon onttrekken. Na tot eenen staat van rust te zijn teruggebragt, werd hij

ziek, en zijn dood is het gevolg geweest van den staat van overspanning van ligchaam en geest.

Zoo was de goede uitslag van den, door den resident besloten, aanval verkregen. Van het uiterste gewigt was de genomen maatregel. Toen al de plannen der opstandelingen later bekend werden bleek dit. Had men tot den aanval niet onmiddelijk besloten, had men eerst versterking afgewacht, en twee dagen in werkeloosheid doorgebragt, niet slechts zou een algemeene opstand, maar een oorlog in Bantam zijn uitgebarsten, en wie kan de verdere gevolgen berekenen? Door den slag, nu te Tjikandi aan den opstand toegebragt, maakte zich eene panische schrik aan de deelgenooten meester, was het verband verbroken, de leiding verloren, het vertrouwen geweken, het fanatisme gevoelig geslagen.

De resident had in den omtrek van Tjikandi eenige arrestatiën doen plaats grijpen; daardoor was hij reeds met eenige bijzonderheden bekend geworden. De dessa's, welke voornamelijk hadden gedeeld in den moord en opstand, werden streng getuchtigd. Maar na eenige dergelijke klemvolle handelingen, direkt noodzakelijk, begreep de resident van houding te moeten veranderen. Allerwege werd last gegeven tot het staken van de buitengewone maatregelen. Hierdoor moest aan de bevolking het ontwijfelbare geloof worden ingeprent, dat men de zaak geheel meester was, maar hierdoor moesten tevens de voortvlugtige deelgenooten tot zorgeloosheid worden gebragt, om hen te weerhouden zich verder uit de voeten te maken. Toen ving de taak aan der geheime policie.

Ondertusschen deed men te Tjikandi-Oediek vele nasporingen. Slechts één lijk werd in den omtrek van het heerenhuis aangetroffen, dat van den opziener VIERING. Later vond men nog het lijk van eenen onbekenden Europeaan of afstammeling van een Europeaan in de rivier. Bloedvlekken vertoonden zich op vele plaatsen in en om de woning. Op het erf vond men stoelen in eenen cirkel geplaatst, even als hadde men raad gehouden. Geene andere sporen van gepleegden roof trof men aan, dan dat men wat wit linnen scheen te hebben weggenomen. AMIER en SARIENTAN hebben later verklaard, dat het denkbeeld, om opstand te plegen, eerst algemeen werd besloten en bekend gemaakt des Zaturdags na den moord; dat toen het feest werd gegeven, waartoe men van de magazijnen van den landheer gebruik maakte, toen de titels en onderscheidingsteekenen werden aangenomen en de voornaamsten hunner hoofden zich met wit linnen bedekten, terwijl kleinere stukken werden rondgedeeld onder de menigte. Ook djiemats werden bij die gelegenheid uitgegeven. Van toen af werd het heerenhuis slechts voor de voornaamsten toegankelijk gesteld. De roof werd op straffe des doods verboden. Priesters, die Mekka hebben bezocht, en alzoo gewijd zijn, dragen, gelijk bekend is, bij onderscheiding witte tullebans; het wit strekt hier als symbool van eenen religie-oorlog.

Een spion, met name NOER SAMAD, vertoonde zich des avonds in de nabijheid der bijgebouwen; hij was gewapend. Ondervraagd, gaf hij bewijzen, hoezeer het fanatisme bij hem was opgewekt. Hij zeide onder anderen, dat

alle maatregelen zoodanig waren genomen, dat, „de Kompagnie" zich niet konde staande houden, dat haar tijd gekomen was en zij in 24 uren zoude ophouden te bestaan". Hij erkende volmondig, dat hij daar was om te spionneren. Met hem is naar de gebruiken van den krijg gehandeld geworden.

Niet lang nadat de resident van het heerenhuis te Tjikandi-Oediek was meester geworden, vertoonde zich uit eigen beweging de gewezen kapala tjoetak DJAÏROEN, aan wien, gelijk men zich herinneren zal, in den aanvang door het publiek gerucht de toeleg van het gebeurde daar ter plaatse was toegeschreven. Hij verklaarde niets van de zaak te hebben geweten, doch door de boosdoeners te zijn geprest om daarin deel te nemen. Hij deelde de redding der drie kinderen mede, welke uit hunne schuilplaats werden gehaald, waar die kleinen anderhalf etmaal zonder voedsel hadden doorgebragt. Zij werden toen eerst naar Serang en later naar Batavia overgebragt.

In den nacht van den 15 op den 16 December 1845, arriveerde ten 2 ure de Bataviasche mobile kolonne, na versnelde marschen; zij nam de stelling van het heerenhuis in, waardoor de troepen van Serang den 17den in staat werden gesteld derwaarts terug te keeren. De resident verzocht den kommandant, de mobile kolonne te Tjikandi stationair te doen blijven en geene bewegingen van troepen te doen plaats vinden.

Hij zelf begaf zich vervolgens den 19den December, niet van troepen vergezeld, naar de distrikten Kollelet en Warong-Goenoeng, en de volgende dagen naar Pandeglang en Tjimanok, deels om in persoon het bewijs te leveren van het valsche der verspreide geruchten, als of hij zwaar gewond ja zelfs gesneuveld zou zijn, deels om in het breede met de hoofden vertrouwelijk te onderhandelen. Tjimanok maakte hierin een hoofddoel uit. In dat distrikt had toch, bij alle opstanden, het brandpunt zijn zetel gehad. Tjimanok, als een weerspannige landstreek gebrandvlekt, had echter thans, onder de leiding van den schier onbepaalden invloed bezittenden ngebei DJAJA SOEDJIRDJA, door zich zelven de rust bewaard; het had, vooral om de daar verwachte spanning, buitengewone ontwikkeling van veiligheids-maatregelen betoond. De resident gaf nu aldaar aan de hoofden, die opzettelijk daartoe vergaderd waren, zijne tevredenheid te kennen, beloofde van het goed gedrag van het distrikt melding te zullen maken, en sprak de hoop uit, dat hij den naam van Tjimanok nimmer meer zou hooren in zaken opstanden betreffende. Hij maakte tevens de hoofden opmerkzaam, dat de slechte naam, dien Tjimanok steeds had gehad, meest gezocht moest worden in het aanwezen van den „Waringien Koeroeng." Booswichten van elders bezaten, alleen door den naam van dien boom, ten allen tijde het middel, om de snoodste ontwerpen tot rijpheid te brengen, waardoor zij al de schande op het distrikt Tjimanok deden nederkomen. De jongste gebeurtenis had dit weder duidelijk geleerd. 't Zou alzoo van de bevolking van Tjimanok alleen afhangen, om haren naam voor altoos te zien uitgewischt uit het boek der volksopstanden.

Ten einde de kracht dezer redeneringen wel te doen begrijpen, is het noodig aan te teekenen, dat de „Waringien Koeroeng" een zoogenaamde honderd stammige boom is, welke een belangrijken omtrek beslaat. De

plaats, waar hij zich bevindt, wordt als de meest vermaarde van alle geheiligde oorden aangemerkt. Hij staat nabij den grooten weg van Pandeglang naar Tjimanok, bij de dessa Kadoe Hedjo. Daar zoude, volgens de volksoverlevering, de laatste en beslissende strijd tusschen het Islamisme en het Boedhaïsme zijn gestreden; daar werd het groote verbond gesloten, waarbij het Islamisme tot volksgodsdienst werd aangenomen. Daar wordt geheiligde lucht ingeademd, de zegen op gewigtige ondernemingen afgesmeekt, de vervulling van gekoesterde wenschen ingeroepen. Daar worden geloften en eeden gedaan, die niet, zonder den vloek op de nakomelingschap, worden verbroken. Daar zoekt het gebrokene hart troost bij den beschermenden genius.

En dien boom wilde de resident door de bevolking zelve doen vellen. Hij rekende daarbij veel op de gehechtheid van den ngebei DJAJA SOEDJIRDJA aan het gouvernement, op zijne opregtheid en goede trouw. En ziet de pogingen zijn met het schoonste gevolg bekroond. Dit inlandsche hoofd is doordrongen geworden van de overtuiging, welke de resident hem trachtte in te boezemen, en deze mogt den 15den Januarij de voldoening smaken, het berigt te ontvangen, dat de „Waringien Koeroeng" niet meer bestond. Hoofden en bevolking hadden zich vereenigd, om het groote werk te volbrengen, en op de dagen van 14 en 15 Januarij 1846 hadden zij, buiten aanwezen van eenig Europeaan, met inachtneming van feestelijke plegtigheden, het bosch der „Waringeen Koeroeng" neergehaald en het hout aan stukken gehakt.

In de Tjikandische zaak behoort, als een der eerste hoofdpersonen, te worden aangemerkt, de reeds genoemde Bapa SARIENTAN. Door de grenswachten van de afdeeling Lebak, als een verdacht persoon, met anderen aangehouden, was hij te Warong Goenoeng, onder een vreemden naam, kort voor de resident zich thans daarheen begaf, aangekomen, zonder iets bij zich te hebben wat een overhaaste vlugt kenmerkte, zich eenvoudig als een reizend man voordoende. Daar hij zich ook werkelijk aan reizenden aangesloten had, had men te Warong Goenoeng geen achterdocht. Toen de resident aldaar was gekomen, verlangde hij de voorbrenging der gevangenen, en onderhield hij zich met hen, tot dat onder anderen ook Bapa SARIENTAN hem van het gebeurde te Tjikandi het een en ander mededeelde. De resident meende toen in hem op te merken, dat hij meer wist dan hij wel wilde doen kennen, en kreeg den man eindelijk tot pralen. Zeer vertrouwelijk vroeg hij hem, of het waar was, dat Bapa SARIENTAN gesneuveld was, ofschoon hij bepaald het tegendeel wist. Toen ontwaarde de resident eene niet genoeg verborgene poging, om hem in dat denkbeeld te laten. Hij had een flaauwe beschrijving van Bapa SARIENTAN te Tjikandi bekomen en vroeg nu, of hij niet die man zelf was? Met een niets verradend voorkomen ontkende hij lagchende. Doch aldra werd door anderen de waarheid bekend gemaakt. Eenmaal overtuigd, nam hij nu een gemoedelijke, een vertrouwelijke houding jegens den resident aan, en openbaarde hij vele bijzonderheden, doch zóó, dat hij nimmer zijne politieke rol, zijne verstandhouding met de familie DJAKARIA, het maanden

lang gesmeulde en voorbereide ontwerp tot uitvoering van eenen algemeenen opstand verraadde.

Gelijk wij hierboven reeds verhaalden heeft mas DJAKARIA, alhoewel in 1834 afgemaakt, toen hij zich verdedigde tegen de agenten van politie, die gezonden waren om hem in hechtenis te nemen, alhoewel zijn lijk geruimen tijd openlijk is ten toon gesteld geweest, toch na zijnen dood de herinnering van zijnen naam achtergelaten, zoowel bij hen, die hem eenen magtigen vijand hadden geweest, als bij degenen, die in zijne gruweldaden hadden deelgenomen, en zijne oproerige plannen toejuichten. Mas DJAKARIA is in Bantam een naam, onafscheidelijk van de gedachten aan woelingen en volksbewegingen. Zijne zonen mas ADOENG, mas ANOEM, mas DJEBENG, mas SERDANG, opgeleid in die denkbeelden van oproer, daarmede gemeenzaam geworden, verzaakten den haat niet jegens het wettig gezag, door hunne voorgangers gekoesterd. Ook zij smeedden, na huns vaders dood, sluwe aanslagen tegen de regering.

De archieven der residentie Bantam bevatten schier geene stukken over de woelingen, die aldaar in vroeger jaren plaats grepen. Daaruit valt niets bepaalds meer aantewijzen, dan dat het gouvernements besluit van den 14 April 1840 no. 6 deze zonen van mas DJAKARIA aanduidt als hoofden van eenen voorgenomen opstand, en dat zij gevangen genomen en naar Menado en Banjoewangi verbannen zijn geworden. In 1841 uit het oord hunner ballingschap ontvlugt, was het sedert dien tijd in Bantam steeds een algemeen heerschend gevoelen, dat mas ANOEM, mas SERDANG en mas ADOENG in of nabij die residentie waren teruggekeerd. De overtuiging daarvan is bij de inlandsche hoofden diep doordrongen. Gedurig worden dan ook bij het bestuur berigten aangebragt, waarin hunne namen voorkomen. Zoo waren vóór en in de poeasa-maanden van 1844 en 1845 gelijke geruchten den resident bekend geworden, want de vaste-maand is vooral de tijd voor zulke ongeregeldheden; zij is overal bekend als het tijdstip voor woelingen. De ongewone levenswijze, welke dan door de inboorlingen aangenomen wordt, het vasten en slapen des daags, het brassen en waken des nachts, de godsdienstige plegtigheden, de tot opgewondenheid voerende gebeden en liederen, veroorzaken bij de menigte eene stemming, die haar ligt tot ongewone daden kan leiden.

De berigten omtrent die zonen van mas DJAKARIA waren echter zeer onbepaald. Heden waren zij hier en morgen daar, en wanneer men tot den oorsprong van de geruchten trachtte door te dringen, loste zich alles in een waterbel op. Onmogelijk was hun terugkeer niet, en evenmin was het onwaarschijnlijk, dat zij aanhang zouden trachten te verkrijgen, maar telkens waren de middelen, om achter het ware der zaak te komen, vruchteloos en ijdel.

Een enkel voorbeeld van de zonderlinge wijze, waarop men de onzekerheid en onrust wist gaande te houden, zij hier opgeteekend. In 1845,

kort voor het invallen der poeasa-maand, werd bij den heer SPEET, suiker-kontraktant te Warong Goenoeng, een brief gebragt, waarin men toelating verzocht voor een zoon en dochter van den pangerang PAPAH tot de dessa Tjipotoi. Men zegt, dat de naam van pangerang PAPAH ook al tot de oude geschiedenis van Bantam behoort; hij behoort almede tot de weidsche namen, door mas DJAKARIA aangenomen. De heer SPEET, die niets van de zaak begreep, zond den brief naar den onder-kollekteur te Warong Goenoeng. Deze meende daarin dadelijk eene ongunstige strekking te zien, deed vruchteloos onderzoek naar den brenger die zich ongemerkt had verwijderd, en zond den brief aan den assistent-resident van Lebak. Naar de schrijfster werd onmiddelijk onderzoek gedaan, doch zij had zich reeds uit de voeten gemaakt. De zoon van pangeran PAPAH is later gebleken niemand anders te wezen, dan zekere ANTONIE, iemand van onbeduidende afkomst, doch die door de Djakariasche familie was aangenomen als een zoon van mas DJAKARIA, omdat hij een man was van een resoluut karakter, bestemd om eenen hoofdrol te vervullen en daartoe in het distrikt Warong Goenoeng aanhang te zoeken. Hij was vroeger boedjang bij mas OETJIEM, voorheen demang van Kollelet, en stond in geheime en ongeoorloofde gemeenschap met diens vrouw, mas ANDJOENG, dochter van mas DJAKARIA, die in haren minnaar een geschikt voorwerp voor haar ontwerpen had aangetroffen en, voor het dubbel doel met hem beoogd, hem wilde doen voorkomen als een man van hooge afkomst.

In de poeasa-maand van 1845 (ramadlan, September) waren op nieuw geruchten in omloop. Te vergeefs werd naar de waarheid daarvan onderzoek gedaan. 't Zij dan, dat DJAKARIA's zonen zich al of niet nabij de residentie Bantam ophielden, zooveel is zeker, dat hun naam heeft gestrekt, tot uitvoering van de bloedige daden te Tjikandi en tot het beramen van plannen van oproer. Wij zullen mededeelen, wat daaromtrent een der hoofdaanleggers verklaart, ASSIEM of bapa SARIENTAN namelijk, een man, die door sluwheid en doorzigt boven velen uitmunt. Hij was afkomstig van Cheribonsche ouders, werd in de dessa Nagrak, op het land Passar Bahroe, in de Bataviasche ommelanden, geboren en was laatst, en reeds sedert 38 jaren, inwoner van de dessa Gerdoek op het land Tjikandi-Oediek. Reeds verscheiden malen was hij met de policie in aanraking; volgens zijne eigen opgave, werd hij met eene maand gevangenis gestraft, wegens het toedienen van geneesmiddelen en het reinigen door wassching van 32 personen tot tegengang van de werking der vaccine; voorts met 14 dagen gevangenis en 35 rottingslagen wegens diefstal van tabak op de passar; en eindelijk werd hij in 1836 in arrest genomen, omdat hij NJAI GAMPARA en haar gevolg, ook al een voorwerp van oproer, 24 uur lang had gehuisvest en gevoed; doch na onderzoek werd hij weder ontslagen. Deze persoon nu heeft, na gevangen genomen te zijn, het volgende verklaard.

In de maand Moeloed (Maart 1845) werd bapa SARIENTAN door AKDAM, een inwoner der dessa Koleh, bij mas OEBIED, schoonzoon en neef van mas DJAKARIA, ontboden, die hem zeide, dat zijn bloedverwant mas TAJOED uit

het oosten was gekomen, en dat het uit het boek van het noodlot was gebleken, dat de tijd van het einde der Europeanen daar was en zij in de maand Hadji (December) moesten worden verslagen. Mas OEBIED verklaarde, op bapa SARIENTAN te rekenen, en droeg hem op aanhangers te zoeken. Tevens drukte hij hem op het hart, de zaak zeer geheim te houden; hij, die het plan ontdekte, zou met al zijne bloedverwanten worden vermoord, als vrienden van de Europeanen. Bapa SARIENTAN nam dit voorstel aan. Drie dagen daarna ontmoette hij AMIER, van de dessa Bajoekoe, die zijn raad kwam inroepen wegens zijne bezwaren tegen den landheer van Tjikandi-Oediek. Die man scheen hem een geschikt middel om de plannen te bevorderen. Doch hij vond AMIER ongenegen tot deelname. Toen liet hij de zaak eerst wat rusten, een beter tijdstip afwachtende. Daar hij nog *f* 10 belasting aan zijnen landheer te betalen had, zocht hij werk op het land Tegal-lor, in de Bataviasche ommelanden, waar zijne zuster embok RAMIENTAN, van het gehucht Djattie, dessa Tegal Koenjir, hem uitnoodigde, bij haar voorgenomen huwelijk tegenwoordig te zijn. Na dat geld verdiend te hebben ging hij zijnen landheer betalen en vertrok hij in de maand April 1845 naar zijne zuster. Daar ontmoette hij mas SAKAD en bapa SAPEIN. Zij spraken over de belasting. Hij deelde hun de bezwaren der ingezetenen van Tjikandi-Oediek mede, en men besloot, dat die zouden worden opgeheven. Van medewerking alzoo verzekerd, begon bapa SARIENTAN nu langzamerhand voor Tjikandi-Oediek alles voor te bereiden. Hij verkreeg aanhangers in zijne dessa Gerdoek en in de dessa's Njompok, Tjirenang en Pedadoengan. In de maand Redjap (Julij) ging hij, vergezeld van zekeren SATARIA van de dessa Tjipoei, naar mas OEBIED, om hem berigt te brengen van den stand van zaken. Deze was er niet te vreden over, dat AMIER nog niet voor de zaak gewonnen was, en verlangde van bapa SARIENTAN, als een bewijs van zijne achting, dat hij dit ten spoedigste zou doen. Hij verzekerde hem tevens, dat zijne vrienden en bloedverwanten in het zuiden en westen gereed waren. Den 8 der maand Rowah (10 October 1845) kwamen mas SAHAD en bapa SAPEIN een bezoek brengen aan bapa SARIENTAN; twee dagen hielden zij zich bij hem op, en men sprak in het breede over de beraamde plannen. Men begreep, dat AMIER volstrekt moest gewonnen worden en daarom geleidde bapa SARIENTAN zijne beide, aan AMIER onbekende, gasten bij dezen in, zeggende: „zie hier een groot heer uit het oosten, wiens naam is mas SAHAD, en die den titel voert van KIAI GEDE. Hij is slechts van éénen volgeling vergezeld, met bapa SAPEIN, omdat hij in het geheim wilde spreken over hetgeen gebeuren moet." Nu deed hij AMIER aan KIAI GEDE hulde bewijzen. Deze gaf toe, maar verzocht vooraf mas OEBIED te mogen gaan raadplegen. Dat was alles wat men verlangde. Hij begaf zich tot dezen en kwam spoedig terug met den opgewonden uitroep: „Welaan ik volg den raad van mas OEBIED! Beginnen wij met onzen landheer en de zijnen te verdelgen."

Nu ontwikkelde zich de zamenzwering weldra al verder en verder. Al de bijzonderheden, zoo als bapa SARIENTAN die verhaalde, kunnen wij niet

opgeven, hoewel de resident ze, in zijn rapport aan het gouvernement, mededeelt, en ze in menig opzigt zeer leerzaam zijn. Vooral was bapa SARIENTAN voor de uitbreiding van het komplot een krachtig hulpmiddel. Eindelijk meende men genoegzaam voorbereid te zijn. Aan SARIENTAN werd de titel gegeven van „Mas Goesti", aan AMIER die van „pangerang", en ook de overige hoofden werden benoemd. „Toen men," zoo verhaalt bapa SARIENTAN in zijne voor den regter afgelegde verklaringen, „na den moord op het heerenhuis te Tjikandi-Oediek de klokken had geluid, kwam de bevolking van alle kanten toestroomen, en vielen ons de dessa's Bandjar en Pangieliengan toe. DJAIRAN, gewezen kapala tjoetak van Tjikandi-Oediek, was wel niet een van de uitvoerders van het komplot, maar hij wist alles, en indien men op zijne goedkeuring niet had gerekend, had de aanleg geen gevolg kunnen hebben, daar hij over de talrijke bevolking van Bandjar kon beschikken. Men wachtte des Zaturdags te vergeefs op mas OEBIED. Dit deed mij tot dadelijk verder handelen besluiten. Als oproervaan werd de Nederlandsche vlag van het heerenhuis omgekeerd opgestoken. Toen de djajang-sekars aankwamen, hadden wij reeds 300 man vergaderd, en sedert hunnen terugtogt groeide de magt sterker aan. Wij strooiden uit, dat het lang zoude duren, eer de Kompagnie hare magt had op de been gebragt. Maar OEBIED had in den loop van den dag alle maatregelen genomen, om versterking te doen toekomen; hij zelf verscheen eerst des nachts voor Zondag, en werd met alle eerbewijzen, gamelanspel, klokkengelui en gejuich ingehaald. Hij deed de bende zich scharen, onderzocht met de klewang in de hand man voor man. Dien nacht wilde hij Tjikandi-Ielier aanvallen; doch op het berigt van MAROEP, dat de landheer reeds vertrokken was, verklaarde hij den volgenden dag naar Tjerennang te willen oprukken, en vervolgens naar Tanara. Men stelde wachten uit, preste volk en nam alle maatregelen, om de lieden op te winden. Onder het opzeggen van gebeden werd wit linnen uitgedeeld. KIAI GEDÉ zegende een ieder, om hem de overwinning op zijne togten te verzekeren — maar voor wij er op hadden gerekend, hoorden wij des ochtends, dat de Kompagnie in aantogt was. Toen volgde het gevecht. Bij het eerste kanonschot, waren eenigen gesneuveld. Dit verwekte schrik en velen der benden maakten zich weg. Wij hoofden hielden stand, en herhaalden woedend en wanhopend met onze aanhangers den aanval. Doch toen, bij het tweede kanonschot en het hevige geweervuur weder velen waren gevallen, ging alles op de vlugt".

Terwijl aldus oostelijk van zijne woonplaats te Kolleh door mas OEBIED de gemoederen werden in gisting gebragt en de uitvoering verzekerd van een schitterenden slag, de moord te Tjikandi, als sein voor een verderen opstand, was hij tevens elders bezig, om dien opstand voor te bereiden. Deze voorbereiding schijnt eerst aangevangen te zijn, toen de bevolking van Tjikandi-Oedik, door zijne grieven, op eene algemeene deelneming van hare zijde en dus op eenen magtigen bijstand kon doen rekenen.

Mas OEBIED had eene bloedverwante in de dessa Djamboe-koper, distrikt Baros, de vrouw SARIENAM, dezelfde, die aan den heer SPEET, tot introduktie van de kinderen van pangerang PAPAH, deed schrijven. De vele betrekkingen en verstandhoudingen, welke deze vrouw gebleken is gehad te hebben, met de personen, die tot den voorgenomen opstand zouden medewerken, geven de overtuiging, dat zij daarin een hoofdrol heeft vervuld. Sluw en geslepen van aard, wordt zij daartoe wel in staat geacht. Zoo veel is zeker, dat zij heeft begrepen, dat de bereiking van het doel het meest mogelijk was, door de herinnering aan de namen der Djakariasche familie. Immers wij vinden, dat gelijktijdig met de eerste gedachten die te Tjikandi-Oedik ontstonden, door haar ten haren huize zekere ANTONIE, werd opgenomen, dien zij bij haren man bekend maakte als een zoon van pangerang PAPAH. Hij was naar het oosten verbannen geweest, doch van daar ontvlugt, en zocht nu in het huis van zijne bloedverwanten een schuilplaats. Om deze reden verzocht hij, dat men zijne hooge afkomst niet bekend zou maken, dewijl hij anders in de handen der policie zoude vallen. ANTONIE, hoewel ten huize van SARIENAM gevestigd en met haar het veld bearbeidende, begaf zich menigmaal op reis, vooral zuidwaarts.

Aan de sluwe kunstgrepen van SARIENAM was het ook te danken, dat zekere KASSIDIEN, een welgesteld sawah-houder van de dessa Tjisait, die eene inheemsch geestelijke opvoeding had gehad en even als bapa SARIENTAN als een vermaard doekon (geneesheer) bekend stond, in den toon van een gongslag aan zich zelven hoorde openbaren, dat hij de vader was van mas DJAKARIA. Door deze zoogenaamde openbaring werd hij zoo zeer tot waanzin opgewonden, dat hij zich in het geheim aan de Djakariasche familie in zijne nieuwe betrekking van vader van mas DJAKARIA bekend maakte, dat hij mas OEBIED als zijnen kleinzoon erkende, en dat hij de hooge afkomst van mas ANTONIE bevestigde. Zekere OEJANG, alias OETINAM, geboortig van de dessa Batoe Hedung, distrikt Parang Koedjang, stond door dankbaarheid in eene naauwe betrekking tot dezen, thans tot fanatisme opgewonden, KASSIEDIEN. Immers hij was, jaren geleden, door den beroemden doekoen van eene zware slepende ziekte genezen, welke hij dacht dat hem naar het graf zoude slepen. Sedert dien tijd was zijn eerbied en onderwerping aan den wil van KASSIEDIEN onbegrensd, en kon deze hem tot alles leiden. Deze OEJANG nu werd tevens door den dweependen KASSIEDIEN erkend als zijn eenig overgebleven en jongste zoon, aan wien hij al zijne zorgen wilde besteden. Onmiddelijk werd dit door OEJANG toegestemd en maakte deze zich aan mas ANDJONG, dochter van mas DJAKARIA, bekend als haar oom, iets dat door de vrouw SARINAM en mas ANTONIE mede werd bevestigd. De zinnenbegocheling, welke al deze openbaring en dit bedrog deden ontstaan, deed een naauwen, op nieuw herlevenden, lang verbroken band geboren worden, welke, bij de herdenking aan de wonden der familie toegebragt, tot gedachten aan wraak moest geleiden.

Van toen af werd KASSIDIEN door de, zich tot deelgenooten van een verbond gevormd hebbende, personen vereerd als de „kiai RAMA" en de

„kiai KESOEPOEAN." Hij werkte door zijnen invloed op de gemoederen van zijne dessa Tjisait en anderen, in hare nabijheid en in den omtrek van de Onder-Andir rivier gelegen, zoo ook op het land Tjikandi-Ielier, waar velen hem weldra toevielen, als SARIAM, MOEDIEN, LAPIENDIEN, SIEDIEN, ASTIE, KASSEN, mandoer bij den tabak-kontraktant den heer ARMSTRONG, MARAKIEM, ADAM, MARENG, SEWA, MASSIER en BASTAN, terwijl hij dezen in aanraking bragt met bapa SARIENTAN, wiens werkkring zich meer tot Tjikandi-Oedik bepaalde. Deze stelde hij weder in aanraking met OEJANG, die bestemd was, om in het zuiden en westen aanhang te zoeken. Ofschoon de brief, gerigt aan den heer SPEET, het beoogde doel miste, om de kinderen van den pangerang PAPAH als gewigtige personen, buiten medeweten van het bestuur, tot de dessa Tjipotoi in te leiden, waardoor hun invloed aldaar direkt zou zijn gevestigd, liet men dit denkbeeld echter niet los, en huwde ANTONIE, ter bereiking van zijne plannen, met de dochter van KADJA bapa ARIE van diezelfde dessa. Nu trachtte hij van lieverlede de ingezetenen van dat dorp aan zijne afkomst van mas DJAKARIA te doen gelooven, waardoor hij ook daar zijne aanhangers vond.

OEJANG vestigde zich te Batoe Karoet, in het distrikt Tjimanok, waar hij almede huwde, om op die wijze vertrouwen te winnen, van zijn kant doende in het belang der zaak, wat de omstandigheden gedoogden. Dit was vooral van gewigt omdat het een distrikt gold, waar de beruchte „Waringien Koeroeng" zich bevond, en welks bevolking aan alle opstanden van vroegeren tijd steeds was toegevallen. Eerst van daar begon OEJANG op mas ANDJONG zijnen invloed uit te oefenen. Hij zond tot haar zekeren kiai MAMAH bapa GOENIK, van de dessa Tjoeroek Nangoer, in het distrikt Pandeglang, een doekoen van beroep, die eerst zich indrong en het vertrouwen van mas ANDJONG, door bewijzen van hoogen eerbied voor hare afkomst, en daarna als groot geheim haar mededeelde, dat hij was te weten gekomen, dat zij nog een naasten bloedverwant bezat, een oom genoemd mas HAGONG, die haar gaarne zou willen ontmoeten, maar vreesde dat zijn aanwezen bij haar bekend zou worden. Mas ANDJONG riep de namen uit de geschiedenis van haar geslacht in haar geheugen terug, meende de zaak te moeten in twijfel trekken. Doch toen men haar geest tot een staat van bedwelming wist op te wekken, raadpleegde zij juist dengene, die in den geheelen toeleg der zaak de hand had, namelijk de vrouw SARIENAM. Na haar geraadpleegd te hebben besloot zij dan ook haren gewaanden oom te ontmoeten, en werd zij, dadelijk na de eerste bijeenkomst, bereid gevonden om aan de onderneming deel te nemen. OEJANG, nu mas HAGONG geworden, verzekerde zich nog van de medewerking van een groot aantal andere personen.

Wij kunnen al de personen, die bovendien nog tot het komplot behoorden, en over eene groote oppervlakte van de residentie Bantam verspreid woonden, niet opnoemen. Op onderscheiden plaatsen had men steunpunten in het belang der onderneming gewonnen. Verschillende vlaggen moet men hebben laten maken, doch slechts eene daarvan, een blaauw veld met een

volle maan in het midden, vervaardigd door de vrouw ratoe MINAH van Tjoeroek Nangoer in het distrikt Pandeglang, is men bij de bende van OEJANG meester geworden. Als agenten voor de onderlinge kommunikatie tusschen de hoofdpersonen KASSIDIEN, VROUW SARIENAM, OEJANG en ANTONIE, was een aantal personen werkzaam was, onder vele anderen zekere SAKAR bapa SAMAR, spion van de policie der dessa Soemampier. Hij schijnt, onder den naam van raden TJAKAR, overbrenger te zijn geweest van een brief, om in 't zuiden den opstand uit te breiden. De voornaamste beraadslagingen, waarbij echter telkens maar een paar personen tegenwoordig waren, werden gehouden ten huize van SARIENAM te Djamboe en van KADJA te Tjipotoi. Toen men het tijdstip van de uitvoering meer nabij kwam, werd ten huize van KASSIDIEN, dessa-hoofd van Rego, op den 6 December 1845 een vergadering belegd, waarin werd besloten, dat op den 13 December 1845 (13 Hadji, volgens het volksgeloof een gelukkige dag), gelijktijdig met het ontworpen plan te Tjikandi, bij den „Waringien Koeroeng" te Tjimanok, na voorafgaande offeranden, de opstand zou worden verklaard, waar tevens de eedgenoten, die ten westen van Onder-Andir rivier woonden, op de komst van den kiai KESOEPOEAN (KASSIDIEN) zouden wachten.

In den nacht van den 11 op 12 December trokken mas HAJONG, mas ANDJONG, met haren bediende KIEMAN, kiai GOENOEK, eerst naar Tjiepotoi (Warong Goenoeng), waar zich ANTONIE bij hen voegde. Des nachts van 12 op 13 December kwam men bij Batoe Karoet, en wilde men de „Waringien Koeroeng" naderen, doch men vond den toegang bezet. Nu dwaalde men in den omtrek rond, in de hoop die heilige plaats bij nacht te kunnen betreden en hield zich voortdurend in de bosschen of bij zijne handlangers schuil. Men wachtte te vergeefs op KASSIDIEN en vernam, dat de policie hem zocht. Maar nog grooter was de teleurstelling, toen men hoorde wat er na den moord te Tjikandi gebeurd was en hoe de opstandelingen verslagen waren.

OEJANG zag nu in, dat hun toestand meer en meer bedenkelijk werd en een bepaald besluit dringend noodzakelijk was. Hij meende, dat in het zuiden vele broeders op hen wachtende waren en zij daarom derwaarts moesten trekken; ook SARIENTAN en kiai KESOEPOEAN zouden zij er waarschijnlijk vinden. Men trok dus zuidwaarts, maar vernam dat de policie hun spoor had gevonden. Nu begon de vrees te werken; men verliet den gebaanden weg en drong de bosschen binnen. Een schuilplaats vond men bij toebagoes RAGIEN in de kampong Preadang, doch werd daar des avonds overvallen. Men redde zich door de vlugt; alleen ANTONIE werd door een geweerschot in het been gewond. Maar nu vond men de uitgangen der bosschen bezet; toch waagde men, door den honger gedrongen, wanhopend een uitval, maar daarbij viel men op den 31 December 1845 de policie in handen.

Bij deze bende vond men de gewone materialen voor het verwekken van opstand, boeken ten dienste der waarzeggerij, djimats, wierook, stukjes metaal en steenen, om als reliquien te worden uitgedeeld, vergif, de reeds

vermelde vlag en een poesaka (oud erfstuk), van voorouders op de nakomelingschap overgegaan, om te worden ten toon gesteld. Met het vangen van deze benden namen alle verdere plannen tot volksbeweging in de residentie Bantam een einde.

Ziedaar een verhaal van de gebeurtenissen, die in 1845 in de residentie Bantam hebben plaats gegrepen. Zij zijn in menig opzigt hoogst leerzaam voor hen, die eenig begrip verlangen van de wijze, waarop zamenzweringen en komplotten op Java tot stand komen en van de middelen, die door de aanleggers gebezigd worden, om de bevolking tot deelname te brengen. Bijna al de handelende personen, die in dit verhaal voorkomen, zijn nu reeds overleden. De resident, de heer D. A. BULJN, een der verdienstelijkste ambtenaren van Indië, die ook in deze zaak weder zoo veel kracht en beleid had betoond, ontviel nu een jaar geleden aan zijne betrekkingen. De militaire kommandant, die den aanval op Tjikandi-Oediek aanvoerde, de heer BULJS, vertrok korten tijd daarna, met geheel zijne familie, naar Europa, maar nimmer heeft men van het schip, waarop hij zich bevond, weder iets vernomen; waarschijnlijk heeft hij met de zijnen zijn graf in de golven gevonden. De regent van Serang is overleden. En gelijk de ongelukkige Europesche inwoners van Tjikandi-Oediek onder de wreedaardige slagen van de aanleggers van den opstand zijn gevallen, zoo hebben hunne moordenaars, onder beulshanden, door den dood voor hunne misdaden geboet.

Maar ofschoon alzoo de personen, die op het tooneel van dit drama verschenen, niet meer bestaan, toch leeft nog de herinnering van het gebeurde onder de bevolking van Bantam; toch zal het goed zijn, dat het bestuur dier residentie een wakend oog blijft houden op de geheime woelingen van onruststokers, die uit de traditiën van vroegere voorvallen eene mysterieuse kracht putten, waardoor zij eene ligt ontvlambare en vooral ligt geloovige bevolking zoo gemakkelijk misleiden en bedriegen.

Wij zouden hier onze taak als geëindigd kunnen beschouwen. Wij hebben beloofd, op het voetspoor van het rapport van den resident BULJN, een verhaal te zullen leveren van den opstand en moord van Tjikandi-Oediek. Aan die belofte is voldaan. Maar nu volgen in dat zelfde rapport nog eenige beschouwingen en redeneringen tot beantwoording der vragen: wist het bestuur der residentie Bantam niets van de gesmeede ontwerpen? Hoe konden die ontwerpen tot rijpheid en uitvoering komen, zonder dat zij bekend werden? Waaraan is het toe te schrijven, dat die residentie, zoo bij uitzondering van het overige Java, zich door woelingen kenmerkt?

In de beantwoording dezer vragen komt, vooral ook voor de kennis van de inlandsche huishouding in Bantam in 't algemeen en die van het landbezit in 't bijzonder, zoo veel wetenswaardigs voor, dat wij een gedeelte daarvan aan onze lezers niet mogen onthouden. Wij laten dus ten slotte de beschouwingen van den resident, voor zoo ver ze daarop betrekking

hebben, hieronder volgen. De behoefte der kennis van den toestand van het landbezit op Java wordt dagelijks meer gevoeld; elke bijdrage, die over deze kwestie licht kan verspreiden, moet daarom welkom zijn.

Bantam verkeert, bij andere residentiën van Java vergeleken, in vele opzigten in een buitengewonen toestand. Het beginsel van schier alle verkeerdheden en verderfelijke instellingen is gelegen in het, door het gouvernement stilzwijgend erkende, individueel grondeigendomsregt, waarover het hier de plaats is eenige bijzonderheden aan te stippen. Men heeft elders beweerd, dat dit individueel regt, volgens de lands instellingen wettig zou zijn; de resident BUIJN houdt het echter voor niets anders, dan een gevolg van misbruiken en usurpatie. In alle despotieke Oostersche staten is het grondbeginsel erkend, dat de vorst is eigenaar van den grond en dat hij geregtigd is van den bruikleener schatting te heffen, door zich een gedeelte van de voortbrengselelen van den grond toe te eigenen. Geldelijke belastingen zijn vreemd aan de primitieve instellingen dezer gewesten.

De Bantamsche hoofden erkennen dit beginsel en leiden ook alleen daar uit de bevoegdheid van het gouvernement af, om belasting te vorderen. Volgens hen werden vroeger onder de sulthans de beambten van den vorst niet bezoldigd in geld, maar in land: men wees gronden aan, waarvan het souvereine regt om schatting te heffen, werd overgedragen aan hem, dien de vorst daarmede begunstigde. Zij verklaren verder, dat de opvolging in ambten zeer dikwerf, immers zelfs bij voorkeur, tot heffing van een gedeelte van de voortbrengselen van den grond, veelal geslachten achtereenvolgende in de zelfde familie behouden is gebleven, maar daf er even zeer overleveringen bestaan, welke aantoonen, dat een staatsbeambte in ongenade viel, zijne afstammelingen van de opvolging in zijne waardigheden uitgesloten werd, en dan het regt van heffing van de belasting overging op dengenen uit eene andere familie, aan wien het ambt gegund werd. Zulks was, naar hunne meening, geheel en al overeenkomstig de instellingen. Volgens de raadslieden, die in deze zaak geraadpleegd zijn, zou onder het bestuur hunner eigene vorsten de tegenwoordig bestaande versnippering van den grondeigendom niet mogelijk zijn geweest, omdat eene verdeeling nooit kon te pas komen, daar niemand tot verdeeling bevoegd was. Hij, die een hoogen post bekleedde, was van zelf gehouden de personen, voor die dienst noodig, beschikbaar te houden; die personen waren van zelf de leden zijner familie, die door hem werden onderhouden en hem in alles ten dienste stonden. Toen in later tijd de vervallen magt der sulthans een verzwakking van het inwendig landsbestuur deed geboren worden, toen de boepati's in de binnenlanden, en zelfs de staatsbeambten aan het hof, zich op een schier onafhankelijken voet plaatsen, en vooral toen in 1808 de souvereine regten op het Gouvernement werden overgedragen, werd aan de oude instellingen geheel de bodem ingeslagen. Het gouvernement bekreunde zich niet over het bezit der gronden. De beambten genoten bezoldiging in geld en hun werden geen gronden meer toegewezen; maar zij, die in het bezit waren, handhaafden zich stilzwijgend daarin.

Alleen de gewoonte van den inlander, om zijne bezittingen, zoo min mogelijk gesplitst, op den oudsten of den geliefdsten zijner afstammelingen te doen overgaan, was de eenige oorzaak, waardoor toen direkte splitsingen tegengehouden werden. Maar eindelijk ging het, bij den veranderden staat van zaken, die de voorvaderlijke instellingen geheel had verbroken, zelfs zooverre, dat men de vroeger uitgestrekte perceelen verdeelde onder de leden der familie. Daardoor nam de zelfstandigheid der individuen toe, en thans beschouwt ieder zich als eigenaar van den grond.

Enkele gevallen, zoo meenen de geraadpleegde inlanders al verder, zouden er hebben bestaan, dat de vorsten aan gunstelingen, voor hen en hunne afstammelingen, land in perpetuum hebben afgestaan. Daarvan werden dan formele akten uitgereikt. Die landen zijn de zoogenaamde „tanah paesaka", (erflanden). Slechts enkele personen zouden daarop thans nog aanspraak kunnen maken.

De uitbreiding van het individueel landbezit, 't welk de Bantammer „saorang-an" (het op zich zelf staan van menschen) noemt, had weldra ten gevolge, dat de leden der voorname familiën, die te voren, hetzij aan het hof, hetzij nabij de zetels der binnenlandsche besturen, hetzij of den alleen in bruikleen bekomen grond, een geconcentreerd domicilium hadden, zich thans overal verspreidden. Deze verspreiding heeft zich, tot den huidigen dag, op zoodanig onbeperkte wijze uitgestrekt, dat men in Bantam iets ontwaart, waarvan men zich elders op Java geen denkbeeld zou kunnen vormen, namelijk dat afstammelingen van de aanzienlijkste geslachten zich als dessa-volk in de dessa's hebben gevestigd. Elders, vooral op midden-Java, houden zich de „tanie's" (landhuurders) in de dessa's en de „priahie's (de meer aanzienlijken) in de hoofdplaatsen op. De laatste ziet men nimmer in de dessa's gevestigd. In Bantam is het niet zeldzaam, om onder de dessa-hoofden, en zelfs onder de tanie's, radens, toebagoes, entol's en mas aan te treffen.

De gevolgen van de vestiging van deze invloed hebbende personen in de dessa's zijn. 1°. Dat zij het beginsel van het bestaan van gemeente-panden trachten te ondermijnen, omdat zoodanig beginsel gevaarlijk is voor hun geusurpeerd individueel regt. 2°. Dat zij door hunne afkomst invloed, en door hun proportioneel uitgestrekter bezit van velden, grooter inkomsten hebben, en van lieverlede, hetzij door koop, hetzij door slinksche wegen, zich meester maken van de velden der eigenlijke dessa-bevolking, welke daardoor meer en meer tot eenen staat van verval geraakt en op die wijze in gelijke mate nog meer een prooi wordt van de magtigen; zoodat nu reeds een groot gedeelte van de bevolking tot den staat van daglooner (boedjang) is gebragt. 3°. Dat de dessa-hoofden hunnen invloed verloren hebben, voor zoo verre zij niet zelf de usurpateurs waren. 4°. Dat de onafhankelijke eigenaren van velden, ten einde zich met meer gemak te kunnen wijden aan de belangen van hunnen landbouw, en om aan het gezag van het dessa-bestuur en aan hunne dienstpligtigheid zich te onttrekken, hunne woonplaatsen hebben gevestigd nabij hunne velden buiten de dessa's, en alzoo alzonderlijke gehuchten hebben gevormd; zoozeer dat nu

een dessa niet zelden uit tien, zelfs vijftien, gehuchten, op eenigen afstand van elkaar gelegen, bestaat. 5o. Dat hierdoor de dessa-policie schier onmogelijk is geworden, omdat het dessa-hoofd zijne onderdanen niet onder zijn bereik heeft. En eindelijk 6o., dat een groot gedeelte der bevolking tot daglooners verlaagd is geworden, slechts gedurende eenige maanden van het jaar werk vindt, overigens geen vaste woonplaats heeft en een zwervend leven leidt. Van daar dan ook die beweging van menschen en hunne gedurige verhuizingen. De grondbezitters moedigen geene vestiging van dat volk aan, want daardoor zou men al ligt tot ontginning van gronden geraken, het getal daglooners zou er door verminderen en hun nadeelige duurte van den veldarbeid zou hieruit voortvloeijen.

Zulk een geusurpeerd individueel bezit, niet op regt maar op het regt van den sterkste of den behendigste gebouwd, versteekt de bevolking van de voordeelen, die anders dat individuële bezit altoos oplevert. In den regel, verheft het besef van persoonlijke regten het volkskarakter; de kiem der industrie schiet welig op; een betere verstands-ontwikkeling, de geest der wetten, de betere regtsbedeeling beschermen tegen het evenwigt der vermogenden. Hier daarentegen, waar de morele beschaving nog op lagen trap staat, door geen volksonderwijs bevorderd, waar de wetten bij het volk onbekend zijn, hier moet een uit usurpatie en onregt voortvloeijend individualisme wel kwaad doen, verbreekt het de maatschappelijke banden en vormt overweldigers en onderdrukten.

De zoutkwestie op Java nader toegelicht.

DOOR DR. W. BOSCH.

In de Nederlandsche vertaling van PEREIRA's uitmuntend werk *Over Voeding en Voedsel*, wordt, op bladz. 266/67, gezegd: „Wij nemen met onze voedsels geene genoegzame hoeveelheid zout op, om aan de *vereischten der stofwisseling te voldoen*. Daarom heeft ook de natuur de begeerte, den trek naar zout in ons gelegd; het *moet* een bestanddeel van ons voedsel uitmaken, zoo wij onze gezondheid bewaren en ons leven niet verkort willen zien. Het zout maakt een wezenlijk bestanddeel van het bloed uit, welke vloeistof, zonder twijfel, sommige van hare belangrijke eigenschappen aan hetzelve verschuldigd is."

Dat eene bepaalde hoeveelheid zout voor de gezondheid van den mensch onontbeerlijk is, behoeft zeker niet met méér autoriteiten gestaafd te worden. Niemand, die eenige aanspraak op beschaving kan maken, zal het betwijfelen. Dat de benoodigde hoeveelheid van dit voedingselement echter niet door alle volken, in de gedaante en vorm van ons gewoon keukenzout, gebruikt wordt, is bekend. Bij dezen nuttigt men de zout bevattende aardsoorten, bij genen de wieren (algae) of mossen (lichens); anderen gebruiken de loog van planten enz. Gedaante en vorm maken geen wezenlijk verschil, indien de mensch slechts de noodzakelijke hoeveelheid in zich opneemt. De bewering, dat er menschen-rassen zouden zijn, die hoegenaamd geen zout tot zich nemen, is eene dwaling, welke op niets anders kan berusten, dan op het verzuim eener behoorlijke chemische analyse van *al* hetgeen zij verbruiken. Hoe zouden zulke menschen kunnen bestaan? Uit den dampkring, bij de ademhaling, nemen zij het zout niet op, dat tot de stofwisseling vereischt wordt. Zij zouden moeten verwelken en vergaan, gelijk de plant, die in aarde geworteld is waarin de zouten, voor haar bloei en leven onmisbaar, niet voorhanden zijn.

Het kwam mij dus voor, dat het opstel van professor THOMMASSY, over het al of niet gebruiken van *gewoon keukenzout* bij sommige menschenrassen, waarvan in de zesde aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, jaargang 1858, een uittreksel is opgenomen, noch toelichting, noch tegenspraak behoefde. Het bewijst niets vóór of tegen het afnemend gebruik van het monopolie-zout op Java, gedurende de laatste jaren. Nu men echter, in de aflevering voor de maand September van hetzelfde tijdschrift, met nog een ander beweren te voorschijn komt, waarbij ik andermaal tot eene toelichting word aangespoord, wil ik mij daaraan niet onttrekken, ofschoon ik geloof, dat het even weinig bewijst en geene wederlegging behoeft.

Het keukenzout (murius sodae) is voor geen volk of menschenras een artikel van mode, weelde of lekkernij, waarvan men heden zoo veel meer neemt dan eenige jaren vroeger en omgekeerd. Te véél bederft de smaak van al wat er meê bedeeld is, te weinig maakt alles smakeloos; de uitersten van beiden schaden de gezondheid van den mensch. Een volk, dat niet in overvloed leeft, gebruikt niet meer zout dan het volstrekt behoeft. Is die behoefte bekend geworden, door eene veeljarige, naauwkeurige waarneming, zoo als op Java het geval is door de kontrôle, dan mag men die hoeveelheid als de *norma* aannemen, waarin geene belangrijke afwijking zal opgemerkt worden, ten zij als het gevolg van buitengewone invloeden en omstandigheden.

De hoeveelheid zout, door de Javanen gedurende een aantal jaren van het monopolie gekocht, bedroeg, met niet noemwaardige afwijkingen, tot in 1846 *negen* ponden per hoofd. In dat verbruik is in de laatste twaalf jaren eene steeds *toenemende vermindering* gekomen, welk verschijnsel door ons aan afnemende welvaart is toegeschreven, ten gevolge eener nuttelooze verspilling van hunne arbeidskrachten, bij de geforceerde kultures, tegen een te gering loon, dat niet in behoorlijke verhouding staat tot de levensbehoefte der bevolking, waarvan de uitwerkselen in eene afnemende konsumptie van zout en het verbruik van Europesche voortbrengselen — artikelen van invoer — zigtbaar zijn. Om de konsequentie dezer bewering te ontzenuwen, wordt nu het volgende, in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, aflevering September, aangevoerd:

De heer H. H. STEIJN PARVÉ heeft gezegd: „Als eene plegtige wijding, om 's Hemelsch zegen voor het gewas te winnen, moeten de landbouwers zich van elk gebruik van zout in de spijzen gedurende veertig dagen onthouden, welke gewoonte *ingasrêb* wordt geheeten."

Daarop nu laat de inzender volgen: „Wanneer er gedurende een negende gedeelte van het jaar door zes millioenen menschen geen zout verbruikt wordt, dan moet zulks in aanmerking komen bij eene vergelijking van het zout-verbruik op Java *met dat van andere landen*."

Wij antwoorden: Indien zulk eene onthouding op Java plaats vond; dan zou de inzender gelijk hebben, wanneer namelijk de *vergelijking* van het zout-verbruik met *andere* landen, het voorname punt der kwestie uitmaakte.

Doch *daarin* ligt ons hoofdbezwaar immers niet; gelijk de inzender zelf erkent, „dat het geenszins oplost de *vermindering* van het zout-verbruik der Javanen, vergeleken met vroegere jaren", zoo als door ons bewezen is.

Maar waartoe dit dan aangevoerd, indien het daartegen niets kan bewijzen? Nemen wij eens aan, dat de onthouding van zout gedurende veertig dagen, een godsdienstig voorschrift voor den Mahomedaanschen landbouwer is, dan had de inzender zich toch eerst behooren te overtuigen; dat ook *de Javanen* zulk een voorschrift in acht nemen en zich daaraan onderwerpen. Ieder ambtenaar en partikulier, met hunne huishouding, zeden en gebruiken bekend, zou hem echter de verzekering hebben gegeven;

dat de Javanen geen dergelijk voorschrift opvolgen. Doch al was die onthouding onder hen eene *gewoonte*, dan zou ze toch reeds gedurende onheugelijke jaren bestaan en haren invloed niet eerst in de laatste 10 jaren hebben doen gevoelen. Hetzelfde voorschrift zou dan ook voor de Mahomedanen in Britsch Indië gelden, die er een aanzienlijk deel der bevolking uitmaken en er dezelfde uitkomst ten gevolge moeten hebben, wanneer het eerst in de laatste 20 jaren gegeven was. Maar wij zien dáár juist het tegendeel. In het presidentschap Bengalen werd in $18^{33}/_{34}$, door eene bevolking van 41,288,238 z. verbruikt 360,862,152 ponden zout = 8¾ pond per hoofd. En tien jaren later $18^{43}/_{44}$ verbruikten 48,607,061 zielen 437,598,166 ponden zout = 9 p. per hoofd. Vergelijk AYLWIN'S *Pamphlet on the salt-trade of India*, 1846. Het zoutmonopolie in Bengalen ging dus in tien jaren bijna 3 pCt. per hoofd in zijn debiet vooruit, en ook daar heeft men gaandeweg den prijs van 302 tot 392 ropijen = 29 pCt. de 100 *maunds* verhoogd.

Op Java daarentegen is het debiet van zout sedert twaalf jaren steeds meer teruggaande. Wij nemen ten bewijze de volgende cijfers uit den officiëlen staat van konsumtie en uit de Regerings-verslagen.

Het zout monopolie verkocht					
In 1840 aan 7,750,000 konsumenten	18,557 koj.	= 69,588,750 pond	= 9	pond per hoofd.	
" 1846 " 8,515,000 "	20,014 "	" 75,052,500 "	= 8,81	" " "	
" 1852 " 9,030,000 "	17,738 "	" 66,517,500 "	= 7,36	" " "	
" 1855 " 9,923,300 "	18,241 "	" 68,403,750 "	= 6,89	" " "	

Tot 1846 werd er weinig verandering in het konstant gebruik van zout opgemerkt. Gelijk in Britsch Indië bedroeg het omtrent 9 pond per hoofd. In 1849 was het reeds tot 7,92 pond per hoofd afgenomen, en in 1855 tot op 6,89 pond per hoofd verminderd, dat is 22 pCt. beneden de geconstateerde behoefte van 1846. En dit vindt plaats onder omstandigheden, die geheel andere uitkomsten moesten opleveren, aangezien de Javanen in de jaren $18^{51}/_{55}$ aan landrente, en het opheffen der bazar-pachten, voor ongeveer tien millioen guldens *minder* belasting te betalen hadden.

Waar liggen dan de oorzaken voor zulk eene aanzienlijke bekrimping van een artikel, dat tot de eerste en onmisbare behoefte van den mensch behoort? Het voorkomende in de 6de en 9de aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* (1858) kan niet het geringste verminderen van onze bewering, dat de oorzaak van het verschijnsel in eene toenemende verarming der Javanen gezocht moet worden.

Men heeft dit ook vroeger weersproken en die afnemende konsumptie trachten toe te schrijven: aan de verhooging van den zoutprijs met $^1/_6$ in 1852, makende voor de totale konsumptie 7 à *f* 800,000.

Bij de beweerde *toenemende welvaart* der Javanen moest zulk eene prijsverhooging van geen invloed zijn, bij een volk, dat te gelijkertijd wordt ontheven van een tienmaal grooter belasting. In de twaalfde aflevering van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 1857, hebben wij reeds aangetoond, dat de verhooging van den zoutprijs in 1840 met $^1/_4$ (25 pCt.),

die toen gepaard ging met eene jaarlijksche *verhooging* der landrente en van de bazarpacht, zulk een gevolg niet heeft gehad, en dat kort daarna het totaal verbruik (in 1843) reeds met 5,272,500 ponden, dat van 1840 overtrof. Terwijl het sedert 1846 van 75,052,500 pond, in 1855 tot op 68,403,750, gedaald is, bij eene *vermeerdering* van 1½ millioen verbruikers.

Indien de prijsverhooging nu alleen de oorzaak van het zorgelijk verschijnsel was, dan zou de vermindering slechts 11,400,625 pond kunnen bedragen, makende het aequivalent der prijsverhooging (= ⅛). Doch veel aanzienlijker blijkt de bekrimping te wezen. Immers er waren in 1855, 8,923,000 personen, die van het monopolie zout moesten koopen; gerekend tegen 8,81 pond per hoofd (de behoefte tot 1846) geeft 87,427,000 p: de prijsverhooging = 11,400,625 pond. Er zou dus 76,026,375 pond moeten gedebiteerd zijn, om het verschijnsel alleen als gevolg der prijsverhooging te kunnen aannemen. Maar wij hebben uit het regerings-verslag gezien, dat er slechts 68½ millioen ponden verkocht zijn.

Dit verschijnsel druischt geheel aan tegen hetgeen men in andere landen waarneemt, die in welvaart vooruitgaan; zoodra men dáár eenige milioenen aan belasting afschaft — zoo als op Java de bazar-pacht — dan ziet men het verbruik van alle levensbehoeften *toenemen*. Er moet dus eene ander oorzaak zijn, die bewerkt heeft, dat er 7½ millioen ponden zout minder gesleten zijn, dan het aequivalent der prijsverhooging uitmaakt, waardoor de winst, die men zich van dien maatregel had voorgesteld, niet alleen is verloren gegaan, maar bovendien nog die van een grooter debiet, toen het artikel ⅛ goedkooper was.

De vrienden en verdedigers van den gedwongen arbeid en de geforceerde kultuur zijn zelden verlegen, wanneer men hen op dergelijke uitkomsten van hun stelsel wijst. „Er wordt", zeggen zij, „zoo veel gezouten visch, van buiten op Java ingevoerd, dat daardoor de behoefte aan het gefabriceerde zout van het monopolie, in evenredigheid vermindert". Om de deugdelijkheid van dit argument te bewijzen, had men ten minsten moeten opgeven, *hoeveel* gezouten visch er jaarlijks wordt ingevoerd, ten einde te kunnen oordeelen, of die invoer eenigzins gelijk stond met de hoeveelheid minder verbruikt monopolie zout Doch dit heeft men niet geraden geoordeeld, en wij hebben er vroeger geen gewigt genoeg aan gehecht, om ons de moeite te geven, het onhoudbaar argument te weerleggen. Sedert hebben wij, uit een onderhoud met een hooggeacht staathuishoudkundige, bespeurd, dat aan den invoer van gezouten visch toch eenige waarde werd gehecht. Daarom willen wij het gewigt van dat argument thans onderzoeken.

Wij zouden kunnen vragen, of die zelfde invoer dan vóór 1846 ook niet plaats had? Zoo ja! dan heeft het argument geheel geene beteekenis. Wij willen echter aannemen, dat die invoer eerst later een begin heeft genomen, en wel hoofdzakelijk van Siam, gelijk men beweert. Ongelukkig kunnen wij de specifikatie er van niet vinden. Wij zullen dus zeer vrijgevig moeten zijn, en alles in rekening brengen wat er maar eenigzins be-

trekking op heeft. Volgens het *Handels-Verslag van Java en Madura* (1853), is er ingevoerd uit Europa en Amerika aan gezouten, gerookt en gedroogd vleesch, visch en spek voor eene waarde van . . . . . *f* 31,450
van China en Manilla en Siam aan *eetwaren* . . . . . - 246,000
Totaal . . . *f* 277,450.

Nemen wij nu aan, dat de *volle* waarde aan ingevoerde *eetwaren* ook alleen in gezouten vleesch en visch heeft bestaan, en alles door een genomen slechts *f* 10 de pikol waardig was = 8 cents per pond — dan zouden er in gewigt 27,745 pikols zijn ingevoerd. Stellen wij al verder, dat men voor zes ponden vleesch en visch één pond zout heeft aangewend, — het is zeer ruim, doch we willen niet knibbelen — dan bedraagt de geheele hoeveelheid zout, daartoe gebezigd, 154 kojang's = 578,000 pond, verdeeld over elf millioen verbruikers, geeft $^{1}/_{19}$ pond per hoofd in het jaar! Dat mag men *afdoende* argumenten noemen, om een verminderd verbruik van bijna twee ponden zout per hoofd te verklaren!!

Weet men niets deugdelijker en meer proefhoudend tegen ons beweren aan te voeren? Dan mag het pleit als voldongen beschouwd worden, „dat de eenige oorzaak van het jaarlijksch meer afnemend gebruik van zout onder de Javanen, aan *toenemende verarming* is te wijten."

Gelukkig zouden wij ons rekenen, wanneer onze herhaalde analyse mogt bijdragen, om hen tot een naauwgezet onderzoek op te wekken, wier pligt het is, de belangen van land en volk in de eerste plaats te behartigen en voor te staan. Het is wel der moeite waardig! Men behoeft zich slechts den staat van het zout-debiet in *elke* residentie te laten voorleggen, om de overtuiging te verkrijgen, dat in die provinciën het minst verkocht wordt, waar de bevolking het zwaarst door den kultuurarbeid gedrukt wordt (bij geringe produktie), en dat dáár waar werkelijk welvaart heerscht, zoo als beoosten Soerabaja, de zout-konsumptie daarentegen 40 pCt. méér, dan het gemiddeld verbruik, bedraagt.

VELP,
Oktober 1858.

Aanteekeningen op het nieuwe reglement op de landhuur in de Vorstenlanden.

Wanneer men nagaat, dat de landverhuur in de Vorstenlanden op Java reeds zoo lang bestaan heeft, en dat de regering dus hare werking van nabij heeft kunnen kennen, dan voorzeker moet het verwonderen, dat zij het nut dezer instelling nog niet schijnt in te zien, en zoo weinig doorgedrongen is in haren eigenlijken aard en karakter.

Waaraan hebben wij dit toe te schrijven? Zou daaraan de omstandigheid niet veel hebben toegebragt, dat de mutatie van de elkander opvolde bestuurders van de residentiën Soerakarta en Djokjokarta binnen een kort tijdsbestek zoo groot is geweest? Velen van de personen, die deze betrekkingen bekleedden, waren daardoor niet steeds op de hoogte der zaken. Bovendien ontstaan door deze gedurige verwisseling en verandering van hen, die met de leiding der algemeene belangen belast zijn, zoo vele zienswijzen en beoordeelingen en stelsels, dat de loop der zaken telkens den invloed daarvan, dan éénz in haar voordeel, dan éénz in haar nadeel, moet ondervinden. Ziedaar weder een van die voorbeelden van stelselloosheid, die men in Indië zoo veelvuldig aantreft. Dat dit niet in het voordeel van de landverhuur kan zijn, zal wel ieder erkennen.

De staatskommissie, ingesteld tot onderzoek van het kolonisatie-plan van den heer VAN VLISSINGEN C. S., heeft eenige opmerkelijke woorden in dit opzigt geschreven, en hoewel zij meer onmiddelijk de buiten-bezittingen mogen betreffen, toch aarzelen wij niet ze ook geheel op Java toe te passen. „Stelselloosheid," zoo schreef zij in haar verslag, „onvoldoende bescherming en bevordering, veranderlijkheid en onzekerheid der regering, beletten allen vooruitgang in den landbouw, en allen ondernemingsgeest." Dit wordt op Java maar al te zeer ondervonden, voornamelijk in den landbouw door partikulieren gedreven op woeste gronden van het Gouvernement, en in de landverhuur in de Vorstenlanden.

Nadat de landverhuur zoo lang heeft bestaan, hadden wij kunnen verwachten, dat men eindelijk een regt goed reglement zou uitvaardigen. Alles scheen voor die verwachting te pleiten; de verkregen ondervinding, de belangen van den Javaan en den Europeschen planter, de welvaart van Solo en Djokjo, de indirekte voordeelen voor het Gouvernement, het politiek belang, zoo ten opzigte der vorsten als der politie, — alles scheen zamen te loopen, om krachtige maatregelen in 't belang van zulk eenen voor allen voordeeligen toestand te nemen. Maar wat vindt men in het Nieuwe Reglement? Veel omhaal van woorden, een tal van doellooze

vormen en bepalingen, die niet alleen zeer onpraktisch zijn, maar de zaken ook zeer belemmeren en moeijelijk maken. 't Zal ons niet veel moeite kosten dat te bewijzen.

Wij moeten vooraf de opmerking maken, dat wij geene voorstanders zijn van reglementen, die niet opgevolgd worden, of die blijken zoo onpraktisch te zijn, dat zij niet ten uitvoer kunnen worden gelegd. Men regele liever niets, wanneer men niet goed kan regelen. En in dubbele mate geldt de noodzakelijkheid hiervan in de Vorstenlanden. Immers dit zijn wel is waar leenlanden, maar behalve de politie hebben wij er, om zoo te spreken, met het inwendige niets te maken; het gaat ons niet aan. Willen wij er ons nu toch mede bemoeijen, dan is voorzeker niets redelijker dan de eisch, dat wij onze bepalingen en voorschriften inrigten naar de overige wetten en gebruiken die wij in die landen vinden, opdat het een in het ander passe, en onze regeling alzoo uitvoerbaar worde. Is dit het geval met het nieuwe reglement? Geenszins! Daarin toch vinden wij bepalingen, die lijnregt tegen de overige, in de Vorstenlanden bestaande, wetten en gebruiken aandruischen, en door de Javanen noch de landhuurders naar behooren kunnen worden nagekomen.

Het groote en algemeene gebrek in Indië is, dat de regering zich met alles bemoeijen wil, zelfs met zaken waarmede zij niets te maken heeft, die derden aangaan. Onder deze laatsten behoort ongetwijfeld het maken van kontrakten door partijen, die beiden geacht moeten worden vrij te zijn. Wat is de landverhuur anders dan het sluiten van overeenkomsten tusschen individuën, hetzij Javanen onder elkander, hetzij Javanen met Europeanen? Alle bepalingen, tegen de verschillende transakties tusschen partijen, zijn, naar ons gevoelen, eerstens eigendunkelijk, en tweedens, zonder effekt en doelloos, omdat de regering, welke magt zij ook anders moge bezitten, geene meesteres is over stilzwijgende, onder 's hands overeengekomen bepalingen der kontraktanten, daar waar het in beider belang is. Men voldoet dan uiterlijk aan de bepalingen, omdat men aan een vorm gebonden is; maar overigens handelt men gelijk het wederkeerig belang het voorschrijft. De regering noodzaakt partijen tegen de bepalingen te handelen, omdat men die bepalingen niet opvolgen kan, omdat ze onpraktisch zijn. Men wordt in het oog der wet strafbaar, terwijl in de daad zelve niets strafbaars, niets onbehoorlijks ligt opgesloten. Vroeger bestond hetzelfde omtrent de rentebepaling; toen heette het woeker, wanneer men, tegen een intrest boven het, door de wet gestelde, maximum, geld durfde uitleenen. Men is verstandig genoeg geweest, het doellooze dezer wet in te zien, daar die rentestandaard van zelf door de omstandigheden aangegeven werd, en vraag en aanbod van geld dien stand regelt.

De inlandsche vorsten laten hunne onderdanen algeheele vrijheid, om te handelen met de, tot hun levensonderhoud afgestane, gronden, „loengoe's" genaamd, gelijk zij verkiezen; zoo ook met de „madjegan-gronden", of velden van den keizer of sultan waarvoor pacht moet worden opgebragt, mits zij, die over de inning der pacht gesteld zijn, slechts die pacht behoorlijk opbrengen;

het meerdere kunnen zij zich toeëigenen. Dit is echter niet het geval, wanneer Europeanen huurders dier landen zijn; dan moet de volle pacht worden opgebragt. De pachten worden tweemaal in het jaar, in de maanden moeloed en poeassa, betaald. Wanneer de huurder in gebreke blijft, de pacht behoorlijk eens in het half jaar te voldoen, dan veroordeelt de Javaansche wet hem tot de betaling van de dubbele pacht; na één jaar tot het driedubbele; en blijft hij ten derde male achterstallig, dan vervalt zijn huurkontrakt („piagem") en moet hij het land teruggeven aan den eigenaar. Overigens kan de huurder planten, wat zijn belang medebrengt; hij is hierin geheel ongebonden. Men zal in het vervolg zien, dat hij dit niet meer is onder het nieuwe reglement.

Het zou een Nederlander vreemd in de ooren klinken, wanneer hij aan de regering verlof moest vragen, om een huis of erf te mogen koopen of huren in een andere provincie, dan waar hij zich met der woon heeft gevestigd. Dit is voor die zelfde Nederlanders toch het geval in de Vorstenlanden. Zelfs zij, die er wonen, en de inlandsche kinderen, hebben eene toestemming noodig van den Gouverneur-Generaal, om zich er als landhuurders te mogen vestigen. Art. 1 van het nieuwe reglement houdt toch het volgende in:

Personen, geene onderdanen zijnde van de vorsten in de rijken van Soerakarta en Djokjokarta, mogen aldaar huren gronden voor den landbouw, na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van den Gouverneur-Generaal.

De Gouverneur-Generaal verleent die toestemming niet, dan aan Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen, die aldaar zijn geboren of bevoegdheid hebben bekomen om zich aldaar te vestigen.

Aan vreemde Oosterlingen wordt die toestemming niet verleend.

Vreemde Oosterlingen zullen dus in geen geval worden toegelaten. Chinezen schijnen evenwel die toestemming van den Gouverneur-Generaal niet te behoeven, want overal vindt men Chinesche landhuurders; 't is waar, niet met, door de regering goedgekeurde, kontrakten; maar die hebben zij om hun doel te bereiken ook niet noodig; zij hebben onderhandsche kontrakten met de eigenaren, of hebben personen op wier naam de onderneming gedreven wordt. Is dit de regering bekend? Zoo ja, waarom dit dan niet belet? De reden is, dat de Chinezen slim zijn en veel geld hebben; dat zij pachters zijn van pandjeshuizen en van de opium. Van daar, dat zij, overal verspreid, ongestoord en ongestraft alles kunnen uitvoeren wat zij verkiezen. Hier is, bij voorbeeld, een Chinees, die opgeeft pachter te zijn; hij heeft een broeder, een neef, een knecht, die hem, zoo heet het, in zijn bedrijf moeten helpen. Zij ontsnappen op die wijze aan de politie; deze vermag niets tegen hen, al is zij ten hunnen opzigte kwaad gezind, maar gewoonlijk is zij dit niet, want de Chinezen hebben gouden en zilveren koorden, waarmede zij dien vreeselijken cerberus binden en onschadelijk maken. Buitendien is de politie in de Vorstenlanden bijzonder flaauw en slecht; zij verdiende een anderen naam; want in stede van misdaden, mishandelingen, diefstallen en afzetterijen tegen te gaan, te be-

letten en te achterhalen, is zij meestal onmagtig en werkeloos. Niet zelden zijn zij, die men voor de uitvoerders harer bevelen houdt, juist de aanleggers, afzetters en roovers van de onschuldige bevolking *). En hoe wordt het regt door haar uitgeoefend?

Chinezen hebben dus veel voor boven geboren Nederlanders en inlandsche kinderen. Van Europesche vreemdelingen wordt in het reglement niet gesproken. Waarom niet genaturaliseerde Europeanen niet uitgesloten? Dit had men eer kunnen verwachten; want wij zien er niets onbillijks in, dat men het vreemde Europesche element uit onze koloniën tracht te weren. Wij bezitten die koloniën niet, wij hebben daarvoor niet bloed en leven opgeofferd, om vreemdelingen de voordeelen te doen genieten. Bovendien, hoeveel kunnen wij op hen staat maken? Welk gevaar ligt niet in hunne vrije toelating?

Tot toelating als landhuurder heeft men al verder niet aan ééne vergunning genoeg. Zie hier wat nog bovendien vereischt wordt.

Men doet een verzoek (art. 3) met bekendstelling van zijne namen, zijne geboorteplaats of de dagteekening en het nummer der schriftelijke vergunningen, om zich in Nederlandsch Indië, in de rijken van Solo en Djokjo, te mogen vestigen.

Daarmede is het nog niet uit. Binnen één jaar vraagt men om *toestemming*, tot het sluiten van schriftelijke overeenkomsten met de betrokkene verhuurders. Men moet de Javaansche eigenaren, de dessa's, de uitgestrektheid daarbij behoorende gronden op een staat behoorlijk opnoemen en aanwijzen, daarbij eene kaart voegen en opgeven wat men wil teelen. (art. 4.)

Wij veroorlooven ons hier eene eenvoudige vraag. Wanneer men *vooraf toestemming* tot het sluiten der kontrakten moet hebben, hoe is het dan mogelijk, daarbij op te geven, gelijk men wil: *c.* den huurtijd, *d.* den *bedongen* huurschat?

Sluiten deze twee vereischten niet in zich, dat er reeds is onderhandeld; dat beide partijen reeds overeengekomen zijn omtrent den tijd van huur, en het bedrag der huurschat die zal betaald worden? Is men het hierover eens, is dan nog eene *toestemming vooraf* noodig? Is dit niet tegenstrijdig, of, voor het minst genomen, zeer onduidelijk? Geeft dit niet aanleiding tot misvatting?

Denkt men al verder, dat het zoo gemakkelijk is met inlanders in transaktiën te treden? dat een jaar voldoende is, om alles met de eigenaren af te maken (art. 5)? dat men bij den Javaan te regt kan komen, met mooije beloften? Meent men, dat hij er genoegen mede zal nemen, wanneer wij tot hem zeggen: „wij zullen voorloopig met elkander overeenkomen; geef mij een bewijs van u voor een jaar; wanneer het kontrakt tusschen ons zal zijn aangenomen, na eerst door den keizer of sulthan te

*) De bevolking is zoo bang voor kosten, formaliteiten, lang oponthoud, als anderzins, dat zij liever diefstallen, afzetterijen, misdaden, enz., die men kan bewijzen, verheelt, verdraagt en laat loopen, dan daarvan bij de politie aangifte of aanklagte in te dienen.

zijn goedgekeurd en gezegeld („tjap") (art. 12), zal ik u betalen." Meent gij, dat de man daarmede tevreden zal zijn? Als gij het meent, dan kent gij den Javaan niet.

Vooreerst begrijpt hij niet, waarvoor al die omslag noodig is; hij stelt zich de zaak voor zoo als hij dat zou doen tegenover een anderen Javaan; men is het eens over de huurvoorwaarden, welnu hij geeft een „piagem" af, met het „tjap" van zijn eigen zegel, en bekrachtigd door het zegel (de „tjap") van zijn hoofd; het geldt wordt betaald en de huurder ontvangt de gehuurde dessa met de daarbij behoorende gronden. De zaak is afgeloopen. Maar wat eischt men nu al niet van hem, wanneer hij met een Europeaan te doen heeft! Na oneindig veel bespreken en uitleggen en vertellen, slaagt gij er eindelijk in, om den man aan 't verstand te brengen, dat het Gouvernement nu eenmaal al deze formaliteiten van den Europeaan verlangt, dat alles *zoo zijn moet*, omdat de „toean besar" de Gouverneur-Genaraal het *zoo* wil. Maar wat gij hem ook moogt beduiden, 't gelukt u nooit, hem te vreden te stellen zonder geld, zonder geschenken, zonder over een aantal jaren een gedeelte der bedongen pacht voor te schieten. Zonder geld vooruit, staat hij niets af. Hij bedingt dit met ieder anderen huurder, waarom zou hij het niet doen met den Europeaan, met hem, die zoo gemakkelijk aan geld komt, dat hij maar aan D. en Co., aan K. en Co., en zoo vele andere Co's te schrijven heeft, om het maar zoo dagelijk te krijgen? En de Europesche huurder heeft met honderden zulke eigenaren en honderden zulke eischen te doen, die hij allen te vreden moet stellen. Maar het Gouvernement bekreunt zich om dezen eisch en dit verlangen der Javanen niet; het schrijft bepalingen voor, als of het twee Europeanen gold, die zeker geen half uur zouden noodig hebben, om het omtrent de huurvoorwaarde eens te zijn.

Maar als men nu aan de vereischten van art. 1 en art. 3 en art. 4 heeft voldaan, dan is men nog niet gereed. Dan volgt nog art. 5. Dat verlangt, dat men, na de bekomene schriftelijke toestemming tot het sluiten dier overeenkomsten, deze, door tusschenkomst van het bestuur, aan den Gouverneur-Generaal ter bekrachtiging aanbiede.

Wat een last! wat een geschrijf! wat menigte van rekesten, eer men zoo ver komt! Voeg daarbij, dat men niet meer volstaan kan met eene figuratieve schets van de, in huur verlangde, gronden te leveren: nu wordt men, in gevolge 's Gouvernements besluit van 30 Augustus 1858 No. 97, genoodzaakt, de landen door gezworen landmeters in kaart te laten brengen. Wij vertrouwen, dat het Gouvernement niet de onbillijkheid zal hebben, dit besluit van terugwerkende kracht te verklaren, voor die landhuurders, die reeds voor 30 Augustus jl. hunne kaarten hebben ingediend; maar indien dit eens het geval ware, zijn die landhuurders dan niet even ver, als in het begin van dit jaar? Wij willen nu de mogelijkheid eens aannemen, dat 2 of 3 gezworen landmeters in elke residentie voldoende zijn, om binnen één jaar al die kaarten op te maken, maar dan vragen wij, of de meting zelve uitvoerbaar zal zijn, wanneer het Gouvernement de

grenzen verlangt te weten van de gronden van elken eigenaar? Zal de Javaan ons vergunnen, zijne gronden op te meten, voordat wij eene vaste overeenkomst met hem gesloten, een piagem van hem hebben? Is het wel staatkundig, dit te verlangen, omdat de Javaan al zeer ligt zal kunnen denken, dat het Gouvernement zich van zijnen grond wil meester maken? Wij hebben althans enkele Javanen zich in dien geest hooren uitlaten en de vraag hooren uitspreken: wat men zou doen, als de eigenaar de meting verbood en belette?

En al die voorloopige werkzaamheden en moeijelijkheden en groote kosten eischt men, zonder dat de man, die zich dat alles getroost, eenige zekerheid heeft, dat zijne aanvrage zal worden ingewilligd, en de onderneming tot stand zal komen. Immers ook al voldoet men aan alle voorschriften, dan nog heeft het Gouvernement het in zijne magt, om af te wijzen. Allerlei middelen geeft het reglement daartoe aan de hand. Bezie bij voorbeeld §§ *a*, *b* en *c* van art. 11 maar eens. Daar leest gij:

Toestemming tot huur van gronden voor den landbouw, tot verlenging van die huur en tot afstand en overdragt van dezelve in de rijken van Soerakarta of Djokjokarta wordt niet verleend, wanneer:

a. geene voldoende berigten verkregen zijn, omtrent de inborst en het gedrag van den huurder; mitsgaders omtrent de wijze, waarop hij met Javaansche vorsten en grooten en met de inheemsche bevolking pleegt om te gaan;

b. te weinig gronden voor de teelt van rijst of andere voedingsmiddelen overblijven;

c. de uitgestrektheid der in huur verlangde gronden te klein is, om doelmatig te worden gebezigd voor de teelt van voortbrengselen, geschikt voor het buitenland.

Hoe onbepaald, hoe rekbaar, hoe voor verschillende uitleggingen vatbaar zijn deze bepalingen niet, zoodat men niet weet, wat de bedoeling eigenlijk is. Wij zullen niet spreken van die beoordeeling van den inborst en 't gedrag van den huurder, eene soort van inkwisitie in 't partikuliere leven, waarvan ieder Gouvernement zich behoort te onthouden. Maar wat verstaat men door de woorden: „wanneer te weinig gronden voor de teelt van rijst en andere voedingsmiddelen overblijven?" wat onder de uitdrukking, „wanneer de uitgestrektheid der in huur verlangde gronden te klein is?" „te weinig" en „genoeg", — „te klein" en „groot genoeg", — kent gij onzekerder uitdrukkingen? Gij hangt geheel van de willekeur van den resident af, die moet bepalen wat „te weinig" en „genoeg", „te klein", en „groot genoeg is". Zal deze daarbij in aanmerking nemen, dat, dewijl de Europesche huurder de pacht voor de bevolking der ingehuurde dessa betaalt, deze daardoor ontheven is, van het voor dat doel te gelde maken van haren oogst van padi of andere voedingsmiddelen, waartoe zij anders gedwongen is, wanneer zij zelve de pacht heeft op te brengen? Hoe groot is het gedeelte van den oogst, dat zij daarvoor moet afzonderen? Hoe groot bij middelmatige oogst? Hoe groot bij misgewas? Hoe veel zal zij met die te gelde making van haren oogst, bij een middelmatigen of bij een lagen marktprijs, erlangen? Wie zal dit alles kunnen nagaan en met zekerheid bepalen? Maar daarin ligt juist de willekeur, die kan gepleegd worden.

De eene landhuurder kan met eene kleine uitgestrektheid gronds zijn bestaan vinden; de andere zal een grooter land verkrijgen, dat hem middelmatige winsten afwerpt; een derde zal door zijne grootere kapitalen of meer crediet een veel grooter land kunnen zamenbrengen. Wie kan dit vooruit bepalen? En zou het nu billijk zijn iemand te beletten zijn bestaan te vinden, wanneer hij maar over weinig crediet over weinig fondsen te beschikken heeft? Verdient de een zoo wel als de andere geen aanmoediging, geene bescherming? Dit is nu alles onbepaald en onzeker. De een is in gunst: de andere niet. Wat wijde deur voor nepotisme en begunstiging! En toch is die ontheffing van de betaling der pacht door de bevolking zoo zeer in het voordeel der dessa-bevolking, dat zij zeker is van genoegzaam voedsel, wanneer zij maar weinig werken wil. Zij is dan minder afhankelijk van het wisselvallige van den oogst, omdat de Europesche landhuurder toch de pacht voor haar moet opbrengen. Behalve de groote voordeelen, die de eigenaren zelven van de verhuur hunner gronden trekken, wordt de kleine man (de dessa-bewoner) gebaat door de verhuur aan den Europeaan, omdat hij, zonder met iets bezwaard te worden, slechts zijnen handen-arbeid daarvoor in vergoeding levert, ter bebouwing van dat gedeelte van den grond, dat de Europesche huurder voor de teelt van voortbrengelen voor de Europesche markt afgezonderd heeft. Hierin ligt juist het voordeel van de landverhuur, dat, terwijl men den Javaan van de groote lasten, die hem anders door de grooten op de schouders gelegd worden, ontheft en bevrijdt, hij daarentegen meerdere veiligheid van bezit van zijn wettig eigendom geniet en tot meerdere inspanning en arbeidzaamheid aangespoord wordt.

Is art. 11 alzoo onbepaald, onzeker en voor allerlei uitleggingen vatbaar, art. 12 is, na de daarop later bekend gemaakte bepalingen, die, gelijk men het wil doen voorkomen, van de inlandsche vorsten zijn uitgegaan, niet minder bezwarend en drukkend; ja, wanneer dat artikel streng gehandhaafd wordt maakt het de landhuur zoo goed als onmogelijk. Dat art. 12 luidt aldus:

Bekrachtiging op gesloten schriftelijke overeenkomsten wordt niet verleend, wanneer die niet voorzien zijn van het zegel van den betrokken Javaanschen vorst, ten blijke dat deze met de gesloten overeenkomst genoegen neemt, de hem aankomende zegelregten heeft ontvangen en aan den huurder het genot van de huur verzekert.

Oppervlakkig beschouwd, schijnt deze bepaling niet onbillijk te zijn. Men denkt er evenwel anders over, als men den eisch der zegelregten kent, die geheven zullen worden. Wat zouden staathuishoudkundigen, die reeds zooveel nadeel zien in de heffing der tienden, wel zeggen, wanneer men hun verzekert, dat in de Vorstenlanden, alleen voor een nietswaardig zegel op elk huurkontrakt, gevorderd wordt 5 pCt. over de jaarlijksche pacht van een zeker stuk grond, beschouwd over 20 jaren vooruit, of 100 pCt over het bedrag der jaarlijksche pacht? Wanneer men dus voor een zeker land *f* 10,000.00 pacht 's jaars moet betalen, dan moet men alleen voor het zegel van den inlandschen vorst nog eens *f* 10,000.00

voldoen. Men betaalt dan wel is waar voor 20 jaren te gelijk vooruit, en heeft, zoo als in die bekendmaking zeer naïf gezegd wordt, geene andere zegels van andere Javaansche hoofden en grooten noodig, maar eilieve onderzoek eens bij ieder landhuurder, of dit voldoende is, of dit niet geheel aandruischt tegen de bij den Javaan gevestigde gewoonte, met betrekking tot het geven van „tjaps" van de hoofden, die over hunne minderen gesteld zijn; of het verleenen dier „tjaps" niet een gedeelte hunner inkomstem uitmaakt, en of men, zonder betaling dier „tjaps", zeker kan zijn van de soliditeit der aangegane overeenkomsten met hunne ondergeschikten; of men niet verpligt is die „tjaps' te betalen, vóór men de „tjaps" aan den keizer of den sulthan op het huurkontrakt gestempeld krijgt. Die bepaling is dus niet uitvoerbaar, zonder dat men weer met geld moet gereed staan, om de hoofden te vrede te stellen en de „piagem" uit hunne handen te krijgen.

Is het al verder billijk, dat de tegenwoordig regerende vorst 5 pCt. over de pachten 20 jaar vooruit heft, en zijn opvolger daarvan niets geniet? Het eenige wat dezen dan overblijft is de heffing van $2^1/_2$ pCt. over de verkoopsom van een land of onderneming, die van huurder verandert. Dit is een nieuwe last, dien de landhuurder bij al de andere te dragen heeft. Hebben wij te veel gezegd wanneer wij beweerden, dat oogenschijnlijk sommige bepalingen van het reglement niet onbillijk en onredelijk zijn, maar de toepassing, de praktijk, anders is en dergelijke bepalingen de landverhuur zoo goed als onmogelijk maken? Kan de heffing der zegelgelden, tegen de gewoonten en gebruiken van de Javanen in, een maatregel zijn, die van den Javaanschen vorst is uitgegaan?

Wanneer wij art. 15 lezen moet ieder deskundige een glimlach om de lippen spelen en moet hij vragen, of het den steller met deze bepaling inderdaad ernst is geweest. Art. 15 luidt aldus:

Voorschotten op den huursehat mogen slechts bedongen worden tot een bedrag van den huurschat van één jaar, in te houden bij de termijnen van betaling over den geheelen huurtijd. Van die voorschotten moet in de schriftelijke overeenkomsten van huur of verlenging derzelve melding worden gemaakt. Grootere voorschotten zijn niet invorderbaar in regten.

Geen Javaansch vorst of verhuurder zal ooit met *een jaar* voorschot op den huurschat te vreden zijn, wanneer de huurder een Europeaan is. Geen enkel stuk grond zal hij aan dezen afstaan, wanneer hij geen 3, 5, 10, 15 ja 20 jaar vooruit een gedeelte der bedongen pacht erlangen kan. Vorderde hij dit nu, nadat zijn huurkontrakt behoorlijk goedgekeurd en gezegeld ware, dan zou het nieuwe voorschrift van het reglement minder bezwarend zijn; maar hij doet dien eisch vóór dat het huurkontrakt èn door den keizer of sulthan èn door 't Gouvernement bekrachtigd is. Zie daar het groote bezwaar voor den Europeschen huurder, die, ten einde een aaneengeschakeld land te verkrijgen, altoos dadelijk met geschenken en geld gereed moet zijn, en kapitalen moet wagen zonder nog zeker te zijn van de uitkomst. Had hij met den verhuurder en diens hoofd alleen te doen

dan zou dit alles veel gemakkelijker gaan en de risico voor hem minder groot zijn dan thans, nu hij aan zoo vele formaliteiten gebonden is, en het Gouvernement zich met de zaak bemoeit.

Hoezeer de regering zelve van de onmogelijkheid, om deze bepaling ten uitvoer gebragt te zien, overtuigd is, schijnt te blijken uit het slot van dit artikel, waarin zij hare handen in onschuld wascht, door er bij te voegen: dat grootere voorschotten in regten niet invorderbaar zullen zijn. Daarmede wordt door haar alle schade op den huurder geworpen, en zet zij den Javaan een wijde deur open voor trouweloosheid, woordverbreking, misbruik van vertrouwen en afzetterij. Maar, zal men vragen, is niet deze bepaling juist noodig, om den verhuurder tegen verderf, tegen armoede te bewaren? Immers de Europesche huurder zoude den Javaan tot den bedelstaf brengen, door hem op eens zoo veel jaren voorschot te geven; de Javaan kan niet sparen, is in den hoogsten graad zorgeloos met geld, en zeer op weelde en opschik gesteld; met die eigenschappen kan het niet missen, of hij zal binnen korten tijd die voorschotten, waarmede hij zijn land zoo veel jaar vooruit reeds heeft verpacht, hebben uitgegeven en verkwist. Den overigen tijd moet hij dan zonder geld, zonder bestaan zijn, en zoodoende in armoede en ellende gedompeld worden. Alzoo redeneert men. Wanneer hetgeen hier gevreesd wordt werkelijk op die wijze plaats had, als men het voorstelt, wij zouden de eersten zijn, om den Javaan daarvoor te beschermen. Maar, wij ontkennen ten stelligste dat dit aldus geschiedt. Wanneer een Javaan werkelijk zoo dwaas wilde zijn, van zijn toekomstig bestaan op die wijze roekeloos op te offeren, aan tijdelijken rijkdom en genot, dan beweren wij, dat geene bepalingen, zelfs van zijnen vorst, hem van die dwaasheid kunnen terug houden. Overal staan hem de wegen daartoe open. Niets belet hem om zijn land aan een Chinees te verpanden, of aan zijnen bekel (dessa-hoofd) te verbinden, voor zoo veel jaren, dat hij gerekend kan worden, nimmer meer de schuld te kunnen aflossen en het vruchtgebruik van zijnen grond voor altoos voor hem verloren is. Sommigen doen dit werkelijk; wij kennen er, die 20 ja 25 jaar vooruit de pacht hunner dessa reeds genoten hebben; en die, voor elk nieuw voorschot dat zij van Chinezen of hunne bekels ontvangen, zulke buitensporige renten moeten te goed doen, dat voor hen alle hoop verloren is, om hun land immer terug te krijgen. Die renten stijgen niet zelden tot 300 of 400 pCt. 's jaars. Men zou hieraan geen geloof slaan, wanneer men niet dagelijks die handelwijze van den eenen Javaan met den andere voor oogen had. De misbruiken van „pandjeshouders" zijn hier maar al te goed en algemeen bekend, zonder nog bijzonder het oog te hebben op die Chinezen, die de wettige pachters zijn.

Maar, zal men zeggen, wanneer gij het bestaan dier groote misbruiken van Javanen tot Javanen, tot Chinezen en anderen erkent, waarom zoudt gij dan aannemen, dat dit niet het geval zal zijn van Javaansche verhuurders tot Europesche huurders? Wij antwoorden: vooreerst, dat het belang van den huurder meêbrengt, om, gelijk van zelf spreekt, den

grond, dien hij inhuurt, zoo goedkoop mogelijk te krijgen; omdat hij aan een zeker kapitaal en de berekening zijner mogelijke winsten en verliezen gebonden is; omdat hij, die reeds zulke hooge pachten besteed heeft, om bepaalde dessa's in huur te krijgen, bovendien nog door het opnemen van fondsen, of door het bestaan van bezwarende konsignatie-kontrakten met kooplieden, reeds zelf zoo veel rentelast en andere onkosten te dragen heeft, dat hij er uit den aard der zaak reeds op uit is, om die hooge eischen van geschenken en voorschotten, zoo veel jaren voor uit, te matigen en in te krimpen. Immers de rentelast alléén is zoo groot, dat een kapitaal, 't welk hij opneemt, binnen 5, 6, 7 en 8 jaren reeds verdubbeld is. Wanneer hij dus, om een voorbeeld te geven, een zeker stuk grond inhuurt, dat voor den een zoowel als voor den anderen Javaan slechts *f* 50 's jaars aan pacht waard is, en alleen voor pacht reeds het vierdubbele betalen moet, dat is: *f* 200, dan kan hij rekenen, dat hem het land, na verloop van 5, 6, 7 à 8 jaar *f* 400 zal kosten, wanneer de Javaansche verhuurder, de geheele pacht voor dat aantal jaren, op éénS, bij het begin van den inhuur, van hem mogt vorderen. Is het alzoo niet in zijn belang, om een middenweg te zoeken en te trachten den verhuurder over te halen zoo min mogelijk vooruit te ontvangen? 't Is natuurlijk, dat hij van die hooge eischen tracht af te komen, door een aanbod van een geschenk in eens, of het voorstel om slechts ¼, ⅓, ½, ¾ gedeelte van de geheele jaarlijksche pacht, in éénS over dat aantal jaren vooruit te geven. Te meer zal ieder ondernemer, die het karakter van den Javaan kent, zich van het verleenen van al te groote voorschotten onthouden, omdat hij weet, dat hij den verhuurder, na korten tijd, al weder zal zien aankomen, met nieuwe verzoeken om geld. Hij heeft hier niet te doen met onstuimige, driftige en ongeduldige Europeanen, maar met zeer lakonieke en uiterst flegmatieke Javanen, die hunnen huurder een bezoek b'engen en dan uren ja een dag lang, met de grootste bedaardheid, het oogenblik kunnen zitten afwachten, dat hun gunstig schijnt, en die zich door eene weigering niet laten afschrikken. Stel u nu daarbij voor, dat gij niet met één zoodanig lastig en hinderlijk persoon te doen hebt, maar met verscheidene! Voorwaar! een ondernemer, die, door vele jaren vooruit de huur aan zijnen huurder te betalen, zich aan zulk eene plaag bloot stelt, is een dwaas.

En nu hebben wij het ergste geval gesteld. Een Javaan, die zijne geheele toekomst aan het oogenblik opoffert!

Maar is dit voor den algemeenen regel te houden? Wij zouden hem onregt doen door dit te stellen. In den regel is de Javaan als ieder ander mensch. Hij is zoo dom niet, als men hem afschildert; hij weet zeer goed, dat het dwaas is, heden alles te verteeren, om morgen gebrek te lijden, wanneer hij niet van den dag van morgen min of meer zeker is, en buiten de opbrengsten van zijn land nog andere middelen van bestaan heeft. Het is alleen onbekendheid met zijne natuurlijke hulpmiddelen, die over eene zoodanige roekelooze daad ons met verbazing vervult. Andere behoeften, zijne eigenliefde, zijn bestaan, zijne gebruiken en gewoonten,

zijne uitspanningen, en wat al niet meer, nopen hem, even als ieder ander mensch, om de voorzigtigheid in acht te nemen.

Nu nog een blik op art. 24, 't geen van den volgenden inhoud is en vooral de aandacht verdient:

Bij het ontbinden of eindigen van de huur en het ontruimen van de gehuurde gronden, mag de huurder afbreken en wegnemen alle door hem daargestelde gebouwen, werken en beplantingen welke zich op die gronden bevinden; doch hij is verpligt te vergoeden de schade, door dit afbreken en wegnemen veroorzaakt.

De verhuurder heeft echter het regt van terughouding op die voorwerpen, tot dat de huurder hem het verschuldigde volledig voldaan heeft.

Deze bepalingen schijnen ons toe weder zeer onzeker en onbepaald te zijn, en aanleiding te kunnen geven tot allerlei uitleggingen en misvattingen. Wij vinden het eerste gedeelte evenwel billijk en redelijk; daarop valt niets aan te merken. Zoo niet echter het slot daarvan: „doch hij is verpligt, te vergoeden de schade, door dit afbreken en wegruimen veroorzaakt." Wat verstaat men hierdoor? Wanneer wij een woesten grond in huur genomen hebben, dien woesten grond met veel moeite, inspanning en geldelijke opoffering ontgonnen en daarop koffij hebben geplant, voor onze woning een huis hebben gebouwd, molens en pakhuizen hebben opgerigt, welke schade kan dit den verhuurder berokkenen, wanneer wij alles, bij het einde van den huurtijd, afbreken en wegnemen, ja zelfs de koffijboomen voor brandhout hakken? Tijdens het begin der inhuur bestond daarvan niets; kan dit schade voor den verhuurder zijn, daar waar vroeger niets bestond, dan een woestenij? Kunnen wij niet integendeel beweren, dat in ieder geval, dewijl die woeste grond met groote kosten ontgonnen is en herschapen in bebouwbaren grond, de verhuurder bij slot van rekening gewonnen heeft? Wij willen zelfs eens aannemen, dat die woeste grond geheel geplant was met djati-boomen. Maar die hebben alleen veel waarde wanneer men ze zonder al te groote kosten kan vervoeren. Is dat gemak van kosteloos transport algemeen in de Vorstenlanden? Wat heeft dan, grooter waarde, — een djatibosch, maar waarvan men de djatibalken, niet dan na vele kosten en moeite kan transporteren, — of een ontgonnen grond dien men met weinig moeite voor allerlei kultures kan bezigen? Zou dan de eisch van schadevergoeding gegrond en billijk zijn? Zal dit geen aanleiding geven tot allerlei geschillen? Naar men ons verzekert is daaruit reeds een geschil voortgevloeid, tusschen den landhuurder K. en den pangeran MANGKOE NEGORO. De heer K. heeft, nadat hij een zeer hooge pacht geboden had om zijn land te behouden, het noodig en in zijn belang geoordeeld, om, nadat de eigenaar elk aanbod had afgeslagen, al zijne koffijtuinen om te kappen, en ligt nu over deze zaak in proces met den pangeran MANGKOE NEGORO.

De ordonnantie van den Gouverneur-Generaal, waarbij het Reglement is vastgesteld, bestaat uit drie artikelen. Het eerste bevat het Reglement zelf. Daaromtrent hebben wij eenige opmerkingen medegedeeld. Maar onze

voorname grief is tegen de artt. 2 en 3 van de ordonnantie gerigt. Zij zijn van den volgenden inhoud:

Art. 2. Voor zoo veel noodig te verklaren, dat door het bij art. 3 dezer ordonnantie afgekondigde reglement zijn vervallen alle vroegere, nopens de landverhuringen in gemelde rijken vastgestelde, bepalingen, met intrekking speciaal van het provisioneel reglement, gearresteerd bij Besluit van 4 November 1839 n°. 12.

Art. 3. Deze ordonnantie treedt in werking op 1 Januarij 1858.

Waarom heeft men deze ordonnantie in werking doen treden op 1 Januarij 1858, en het provisioneel Reglement, bij besluit van 4 November 1839, n°. 12, uitgevaardigd, ingetrokken, zonder overgangsbepalingen daarbij in te lasschen? Waarom niet bepaald, dat dit nieuwe Reglement met 1°. Januarij 1860 in werking zou treden, dewijl het bekend was, dat de meeste huurkontrakten op 31 December 1859, ten einde zijn? Dan had ieder landhuurder vooruit geweten, wat hem te doen stond; dan had hij tijd gehad, om zijne nieuwe kontrakten te sluiten; dan zoude de vervanging van het eene stelsel door het andere niet zoo plotseling geweest zijn; dan had er een geleidelijke overgang plaats gehad; dan waren en Javanen en Europeanen niet tusschen allerlei denkbeelden en inzigten en uitleggingen geslingerd geweest; dan had de kwestie niet kunnen ontstaan, gelijk nu heeft plaats gehad, tusschen den resident van Djokjokarta en de landhuurders; dan zoude men geen schok gevoeld hebben, zoo als thans. Alles is nu op losse schroeven gesteld; men verkeert in onzekerheid en dwaling; alles is in schrikbarende verwarring gebragt, die tot wanorde, wantrouwen, diskrediet, ontbinding en vernietiging van al wat eens goed, solide en voor alle partijen voordeelig en winstgevend was, aanleiding geeft.

Zijn de bepalingen in dit reglement toepasselijk op de oude nog loopende kontrakten, welke volgens het oude provisionele reglement zijn opgemaakt? Neen! zal men antwoorden. Maar waarom vinden wij dan daaromtrent niets in het nieuwe en wordt daarbij zelfs dat provisionele reglement ingetrokken? Art. 6 toch is, naar het ons voorkomt, alleen doelende op geheel nieuwe en nog op te rigten ondernemingen; daarin, gelooven wij, heeft de resident van Djokjokarta gelijk.

Voor het vervolg is dit art. 6 hoogst nuttig, en het doet ons genoegen althans op dit ééne punt eene lofrede te kunnen houden. Wij zullen het art. hier afschrijven:

De verhuring geschiedt voor niet meer dan twintig achtereenvolgende jaren.

Na verloop van drie vierde gedeelten van den huurtijd, is de huurder echter bevoegd, schriftelijk, door tusschenkomst van het hoofd van gewestelijk bestuur, aan den Gouverneur-Generaal verzoek te doen tot toestemming in verlenging van de huur voor een gelijk tijdvak van hoogstens twintig jaren, met opgave van:

a. de praedikaten, titels en namen van de Javaansche verhuurders;

b. de namen en uitgestrektheid der gronden, voor welke verlenging van huur verzocht wordt, mitsgaders de dagteekening en het nummer van de schriftelijke bekrachtiging van derzelver huur, alles aangewezen op eenen staat en verduidelijkt door eene kaart;

c. den tijd, gedurende welken verlenging van huur verzocht wordt;

d. den nieuwelings bedongen huurschat.

Om onnoodige, gevaarlijke en schadelijke schokken, die bij elken plotselingen overgang overmijdelijk plaats vinden, te matigen en zooveel doenlijk weg te nemen, is bepaald dat, na verstrijking van het $^3/_4$ gedeelte van den huurtijd, de huurder bevoegd is om verlenging der huurkontrakten te vragen. Dit is een uitmuntend voorschrift, vooral ook omdat toch alle kontrakten voor een tijdvak van twintig jaar gesloten worden; er bestaan kontrakten van 5, 10 en 15 jaren of zoo veel langer of korter, als beider belang van huurder of verhuurder het medebrengt. De overgang van den eenen huurtijd tot den anderen, geschiedt alzoo geleidelijk en naar gelang de huurkontrakten vervallen. Dit is zeer in het belang der ondernemingen, omdat wanneer het blijkt, dat een zeker stuk grond den huurder meer verlies dan winst geeft, hij dat kan teruggeven aan den eigenaar, zonder daarom het overige gedeelte van de gronden zijner onderneming af te geven. De verhuurders zullen dan gematigder in hunne eischen zijn en niet den schijn aannemen van den ondernemer te willen dwingen, om te kiezen tusschen het alternatief van hunne eischen toe te staan, of de onderneming af te geven.

Te betreuren is het, dat men niet 3, 4, of 5 jaar vooruit een goed reglement heeft vervaardigd. Ja, had men maar het thans afgekondigde reglement met 1°. Januarij 1860 in werking gebragt, en er eene eenvoudige bepaling bijgevoegd, dat hetgeen in art. 6 met betrekking tot nieuwe inhuringen meer bepaald bedoeld wordt, ook van toepassing zal zijn op reeds bestaande en oude huurkontrakten, die men wenscht te verlengen. Op die wijze zoude men al het kwaad vermeden worden.

Hechten wij onze volle goedkeuring aan het hoofd van art. 6, en vinden wij dat zelfs uitmuntend; wij denken zoo niet over de daarondervolgende paragraphen *a*, *b*, *c*, *d*, van dat artikel, even als § *e* van art. 4 en de §§ *a* tot *e* van artikel 8. De artikelen 7 en 9 kunnen als een gevolg van de voorgaande worden aangemerkt.

Wat gaat het der regering aan, wat er op de ingehuurde gronden zal worden geteeld; — het is genoeg dat men bepaalt, dat alléén produkten voor de Europesche markt mogen worden geteeld; — waarom den huurder al dadelijk de handen gebonden en hem reeds in den aanvang een keuze laten doen voor geheel de toekomst zijner onderneming? Ons dunkt, dat het verstandig zou zijn, dit aan hem over te laten. De ondervinding toch moet hem leeren voor welk produkt zijne gronden geschikt zijn; zijn belang brengt mede de beste, de geschiktste en de meest voordeelige te kiezen. Hij zal in den aanvang het eene produkt boven het andere verkiezen; maar later zal hij de ondervinding opdoen, dat hij eene verkeerde, minder voordeelige keuze heeft gedaan. De proeven, die hij dan eerst kan genomen hebben, zullen dit aanduiden, en daarnaar zal hij zich rigten. De Javaan kan planten en teelen op zijn grond, hetgeen hij goed vindt, waarom moet de Europeaan vergunning vragen en opgeven wat hij teelen wil? Waarom worden in Soerakarta zekere kultures, die ook door Javanen geteeld worden en voor hen niet verboden zijn, voor Europeanen uitgesloten, krach-

tens bevelschrift van den Keizer van Solo? Moet zulks niet ten gevolge hebben, dat de Javaan in zijn huur-kontrakt die uitsluiting bedingt?

Wanneer wij nu al het behandelde resumeren dan moeten wij van zelfs tot de slotsom komen, dat dit nieuwe reglement allezins dient herzien te worden en vergeleken kan worden bij een ziek ligchaam, hetwelk enkele gezonde deelen vertoont, terwijl de andere ledematen en levens-organen, door kiemen van bederf en ontbinding zijn aangetast; waarbij noodwendig de hulp van een kundig geneesheer moet ingeroepen worden om het voor den dood te bewaren.

VORSTENLANDEN,
15 October 1858.

X.

Hoe ik naar Java kwam, en hoe ik het te Batavia bij mijn aankomst vond.

Mijn vader woonde op een dorp in Gelderland. Daar was hij geboren, getrouwd, welgezeten burger en allengs vader geworden van zeven kinderen. Ik was de oudste, maar niet de beste van het zevental. Althans boeren en burgers verklaarden eenparig, dat nooit grooter deugniet langs de dorpstraten had gegaan, dan mijn persoontje. Mijn vader was ook geheel van hun gevoelen; mijn moeder meende echter, dat ik toch zoo erg niet was, wel wat wild en ondeugend, maar niet slecht. Dikwijls kwamen de buren klagen, en dikwijls ook heeft de goede vrouw mij met al de zachtheid, haar zoo eigen, onder vier oogen genomen en met tranen trachten te bewegen, „om toch niet zoo wild en zoo ondeugend te zijn." Nog doet het mij zeer, dat ik haar tranen zoo spoedig vergat, haar vermaningen weldra weêr in den wind sloeg.

Mijn vader bezigde harder middelen. Menigmaal stond ik voor hem te suizebollen en gloeiden mij de ooren nog een uur daarna, toch kon hij niets, mijn moeder zeer veel van mij gedaan krijgen. „De jongen komt nooit in de affaire" zei hij dikwijls; mijn moeder hernam: „laat hem zijn vrije keus" — en ik riep uit: „ik wil ook geen koopman, ik wil soldaat worden." — „Wij hebben nog den tijd" — liet mijn moeder dan haastig volgen; maar mijn vader: „laat de jongen maar dadelijk gaan, ik geef mijn toestemming, liever van daag dan morgen!" — en ik, die van niets meer dan van witte pluimen, gouden epauletten en kragen droomde, zou in zulke oogenblikken wel zoo aanstonds naar het leger zijn geloopen.

Eindelijk, ik werd soldaat, vijftien jaar oud, vijftien duim onder de maat; zoo dik en kort als ik nu lang en mager ben.

Mijn vader — waardoor die bekendschap ontstond weet ik niet — was goed bekend met den majoor .... Die deed hem gaarn het genoegen, mij, zoo klein als ik was, te nemen, en bij zijn bataillon, als volontair, in te lijven. Ik kreeg een fijn pak meê, ook spoedig een geweer, patroontasch en sabel, alles geëvenredigd aan mijne lengte; daarbij de toezegging, zoo spoedig ik eenige duimen was gegroeid, tot korporaal bevorderd te worden. Niemand gelukkiger dan ik! In vier jaren groeide ik geen enkele duim, bleven mijn groote wapenen in het magazijn, en ik soldaat!

Gedurende al die jaren heb ik meer gebeden om langer te worden, dan om dagelijksch brood. Het was niet te vergeefs. In de volgende acht maanden verdeelde zich de dikte zoo onverwacht en spoedig in lengte, dat de gansche stad verbaasde en de kolonel, geloof ik, diep berouw

kreeg, mij zoo dikwerf verweten te hebben, de kleinste soldaat van Zijn Majesteits leger te zijn en te blijven.

In acht maanden werd ik van kort lang, en van soldaat fourier. Slechts vijf maanden was ik korporaal. Menig papiertje heb ik beklad, om juist uit te cijferen, wanneer ik nu toch wel kolonel of generaal kon zijn.

De zaken in België waren geschikt, en, gelijk de gansche wereld weet, toen werden de vrijkorpsen ontbonden, en ging menig soldaat naar huis.

De onder-officieren moesten geplaatst worden, en werden overal ingedeeld. Maar zoo velen ouder in dienst waren dan ik gingen mij voor. Daar lagen nu al mijn plannen in duigen, waren al mijn verwachtingen eensklaps vernietigd. Maar ik was de man niet, om mij te laten ontmoedigen, noch om terug te treden. Met zoovele anderen vroeg ik, om bij het Indische leger overgeplaatst te worden. Men nam het ad notam, en toen eindelijk dat heugelijk besluit van den 11 Februarij 18— het licht zag, was ik boven de huizen van vreugde en blijdschap.

Nog vijf onder-officieren reden, denzelfden dag en in dezelfde diligence met mij Harderwijk binnen. Dien dag alleen kwamen nog vier en twintig anderen, met den beurtman van Amsterdam, met de diligence, van alle kanten. Wij waren geruimen tijd met ons zeventigen fouriers en sergeanten bijeen. Allen vrolijke jongens, vol liefde en ijver voor de dienst. Men zag niets dan onder-officieren. Dat was een vreugd, een leven maken, een zwetsen, een roemen, zoo als ik nog nimmer hoorde of zag. Allen waren ook vol moed en hoop, en twijfelden er niet aan, ten minsten in tien jaar weêr thuis te zijn, met dikke epauletten en zakken vol geld.

De Heerenpoort ingereden, stapten wij ook als heeren af, aan het logement van .... Wie, die Harderwijk bezocht, kent dat witte huis niet, schuins over de kaserne.

Den volgenden dag naar den kolonel! Ik moet zeggen, de man ontving ons met alle liefde. — „Zoo kom aan mannen", het was op het rapport, was zijn kort woord van ontvangst, en zijne pijp uitslaande, zag hij ons aan, met oogen, die meer zeiden dan hij sprak.

Van daar naar de kaserne.

Drie doktoren en een chirurgijn majoor namen ons, een voor een, onder handen. Het was om te ijzen! Wij kwamen van de hoofd-armée, en toch geen toontje of het werd gebogen; maar alle vitten baatte niets; — de hoop van het Indisch leger werd goedgekeurd. Dien dag hadden wij vrij af, konden nog eens, in onze nette uniformen, voorbij de huizen paraderen, en in de koffijhuizen zoo veel leven maken en verteren, als wij wilden.

Maar wee ons den volgenden morgen, toen wij, na weinig rust, nog half droomend ontwaakten! Ieder van ons ontving een graauwen zak, en zoo en-corps naar het magazijn van kleeding. Daar hielp nu geen lieve vader of moeder aan; wij moesten de mooije uniform en het fijne linnen goed afleggen; ons geheel nieuw, in de scheepsuniform, uit het magazijn kleeden. Een pet, broek en buis van zwart-graauw laken, of duffel, met

overtrokken knoopen, en een stuk leder voor de pet, dat, hard geel geverwd, oranje moest heeten. Het was om van spijt te barsten; wij liepen als hazen naar de kazerne terug. Nooit heb ik mij zoo geschaamd. De eerste dagen was ik gansch niet opgeruimd. Wij durfden elkander naauwelijks aanzien. Men had geen beter kleeding kunnen uitdenken, om alle jongelui van de dienst naar Indië af te schrikken. Die kleeding werd dan ook algemeen door ons en gansch Harderwijk „het ijzeren pak" genoemd. Later is men zoo wijs geweest, die af te schaffen. Acht maanden bleef ik, in afwachting van vertrek, in Harderwijk, werd tot sergeant-majoor bevorderd, en van hetgeen ik in dien tijd heb gezien of ondervonden, wil ik, voor te vertrekken, nog een weinig verhalen.

Met de onder-officieren van het kader, neen, dat begrepen wij allen, konden wij niet omgaan. Allen „oude gedienden", jaren lang in Harderwijk, „door en door geleerd", zoo als men dat noemt. De arme, onnoozele rekruten, die, de hemel weet, uit welke hoek van Europa, naar Harderwijk zamen vloeiden, mogen er van spreken; het is mijn zaak niet; ik was onder-officier. Maar woekeren, kwanselen, afzetten — dat deden' zij nog erger dan de ergste joden. Wij bewaarden ons geld niet, — immers groote traktementen en de rijke Oost in het verschiet! Kregen wij verlof, dan moest al ligt een kostbaar stuk, horologie of iets anders worden verpand; dadelijk waren zij gereed. Kwamen wij terug, ja dan was de tijd reeds lang verloopen en het horologie verkocht!

En overbrengen om zich aangenaam te maken! — ik had het nooit van militairen, van mannen van eer, durven denken.

Eens was ik door hen aangebragt, maar toen heb ik gesproken, en mijn kapitein, hij hoorde mij, zoo als ook ik en ieder braaf kapitein zijn inferieuren zou hooren, die met de waarheid op de lippen en de verontwaardiging op de kaken spraken.

Een hunner werd gedegradeerd.

Ik was te lang bij de hoofd-armée en soldaat geweest, om mij door hen ongelukkig te laten maken. Het is thans zeker beter, maar indien de Koning, die zoo goed was voor zijn soldaten, het geweten had, er zoude wat gebeurd zijn!

De discipline was streng. Een overtreding, die bij het leger slechts met een dag arrest werd gestraft, had daar veertien dagen ten gevolge; bij herhaling degradatie, indien men althans een rang had. Maar het was ook noodig.

De kaserne was nog solider gebouwd dan een rasphuis; de wenggsters waren digtgemetseld; de kribben van ijzer en ijzervast. Ware dit laatste niet zoo geweest, dan zouden de soldaten zeker dagelijks met de onderlagen, de kracht van elkanders hersenpannen beproefd hebben. Daar gebeurde wat! Het is echter beter om er maar van te zwijgen.

Wij hadden een societeit, buiten de poort, „Zeezicht"; daar konden wij zoo ver zien, als wij wilden, en dagelijks billarten, bittertjes drinken, meer nog dan onze beurzen konden bestrijden.

Harderwijk bloeide; die goede..... heeft wat aan ons verdiend; maar hij was het ook waard, want wij hadden een zaal, billard en bediening, die niets te wenschen over lieten. Waren wij te vrolijk geweest, dan had hij ook nog altijd een kamer om uit te slapen. En toch kwam nooit een te laat op het appel. Wij waren elkander trouw als goud; spoedig den slaper gewekt, gewasschen, wat opgeknapt en dan hem midden voor de poort gebragt. Zoo kon hij nog wel een zijpas maken, zonder de traliën van het hek te raken, want wee hem, die er tegen aan kwam, al was het maar even, hij kwam op het dronken-rapport. Een dronken-rapport voor soldaten! wie heeft 't ooit ergens elders hooren noemen, en toch dat werd te Harderwijk ieder morgen ingediend!

Hoe lachten de jonge dames achter haar zakdoeken, als wij in onze „ijzeren pakken" voorbij kwamen. Dat was een ergernis! En toch ben ik verliefd geweest; hoewel dit juist zoo groot wonder niet was, maar wel, — het moge ook nog zoo vreemd klinken, zwijgen kan ik het niet, al moest ik het ook, gelijk de chirurgijn en baardscheerder van Midas, aan de aarde toevertrouwen, — dat ik van ganscher harte beminde, en werd weêr bemind.

Ja, de liefde is blind; dat hebben wij beiden, geloof ik, naderhand ook zeer goed ingezien. Maar het heeft tranen en zuchten gekost. De geschiedenis is droeviger dan dat ik ze hier verhalen kan.

Naast een meisjes-kostschool woonde een tabaksverkooper — hoe heet de man ook? Nu dat is hetzelfde. Een onzer had bij hem een kamertje gehuurd; hoewel 's nachts in de kaserne, hadden wij over dag genoegzame vrijheid en tijd om uit te gaan; dan kwamen wij daar dikwerf zamen. Altijd vrolijk voor zoo ver de omstandigheden dit toelieten. Dan kropen wij wel eens uit het achterraam en zoo op den muur, die de tuinen van beide huizen scheidde. Een speelde de guitar, anderen zongen, weldra kwamen de schooldames luisteren, als zongen er nachtegalen. De muur was glad; wij gleden er af, en — daar begon mijn liefde. Maar de schoolhouder kwam achter de zaak, klaagde ons aan, de huur werd opgezegd, en het was gedaan met onze vreugde.

Dienst hadden wij zoo zeer niet; er was veel schrijfwerk op de bureau's, voor Oost en West; daarbij nog voor de Koloniën van Weldadigheid; maar wij waren zoo velen, meer dan veertig op een administratie-bureau; het moest wel spoedig afloopen en dan die goede oude..... onze chef. Hij zag er uit als een Jood, maar was goed als de beste Christen, en een administratie-officier, zoo als misschien geen tweede wordt gevonden. Wij hadden het wel bij hem; hij heeft meer van ons, dan wij van hem te lijden gehad. Om twaalf uren ging hij gewoonlijk naar huis, wij moesten tot twee blijven, maar in een oogenblik waren wij hem na, de trap af; het bureau liep ledig en de societeit vol.

Hoeveel edele zonen van het edele Germanje heb ik gedurende die acht maanden binnen Harderwijk zien komen! Zij kwamen den grooten weg af, bij de Heerenpoort aan, — „Herr Portier gefälligst, wo ist ja das eisere heck." Het groote ijzeren hek der kaserne-poort is tot diep in Duitschland

bekend. Zij behoefden niet te vragen, want doorgaande bragt hen de weg van zelf waar ze wezen moesten. Het ijzeren hek stond gewoonlijk aan; de man stak er, de hoed achter op het hoofd, neus en wangen door: „Herrn kan ich herein, ich woll gern nach der Ost."

Eens, ik weet niet meer juist wanneer, kwamen vier Duitschers tegelijk; ze heetten: REGTSOM, LINKSOM, VOORWAARTS, HALT. Ieder begreep terstond, dat het aangenomen namen waren, maar wie waren ze? Ja dat vraagde gansch de stad, die er vol van was. Men weet het tot heden nog niet, maar geruchten zeiden: 't waren baronnen, graven, sommigen wilden zelfs prinsen. De meesten, die komen, hebben een ongelukkig duël gehad en moeten nu, door barbaarsche wetten vervolgd, het vaderland ontvlugten.

Zie, daar komt een nieuw aangekomene, van top tot teen in „het ijzeren pak" gestoken, uit het magazijn van kleeding terug. Ach hemel! het hart knijpt u digt. Zoo even droeg hij nog zilveren sporen, een prachtigen dolmantel, de baron, thans in het ijzeren pak gestoken! Daar schieten drie, vier Joden op hem aan. Zij willen „les tristes souvenirs" van vroegere welvaart, die hij onder den arm draagt, koopen. „Nein!" voor geen schatten in de wereld! — helaas! en het is al weêr een kader-onderofficier, die het gevoel van den reeds zoo diep gegrieíde den laatsten doodsteek geeft. „Niets van die oude plunje mag in de kaserne komen," roept hij hem toe, „wij hebben reeds genoeg werk, om het er zindelijk te houden; verkoop de boel maar gaauw." En een Jood koopt ze hem voor twintig of dertig gulden af; dikwijls ook voor twintig of dertig stuivers.

Hardenwijk! Harderwijk! wat heb ik binnen uw poorten gezien, gehoord en ondervonden, en ook geleden.

Ik was met verlof naar huis, toen mijn oproeping kwam. Het afscheid was spoedig genomen; mijn goede moeder was dood; mijn vader te verstandig om niet te redeneren; mijn brôers en zusters, die nooit verder dan Nijmegen geweest waren, hadden geen denkbeeld van een Indische reis; waarom zou ik mij dan alleen het hart week maken?

Alle verlofgangers waren spoedig weer te Harderwijk.

Eenige dagen te voren, was het andermaal keuring, of wij misschien in dien tusschentijd ook ligchaamsgebreken hadden gekregen. Toen naar buiten, en ons „ijzeren pak," tegen de nieuwe Indische montering, verwisseld! De uniform was nieuw, nog nooit vertoond; blaauwe buisjes en broeken half-laken, om er op de reis een proef meê te nemen, voor Indië.

Met de hooge petten op het hoofd, stónden wij elkander vreemd aan te kijken. Achter aan onze buisjes, waren kleine stompjes, even als aan stalknechts-buisjes, met koperen kogel-knoopen versierd. Wij zagen er prachtig uit, vooral als wij er de graauwe sleep- of scheeps-jas bij overschoten! Daarna was het inspektie, en een paar dagen vrij af; maar begrijpt eens, den dag voor ons vertrek, kregen wij streng konsigne, achter het ijzeren hek der kaserne! Het was om razend te worden! Dat men een enkel goed in het oog hield, die misschien, na opgedane ondervinding, liever naar huis terug, dan naar de Oost ging, konde er door; maar ons, allen

onder-officieren, jongens die men mogt aanzien, die daarbij zelf verzocht hadden, om den Koning in de Oost te dienen, dat was te erg. Wij namen den majoor, die juist in de kazerne kwam, op de plaats in ons midden, en — wij konden uitgaan.

Als echte kolonialen nog een blaauw lint met langen strik om de pet geslagen, het buisje met roode biesjes afgezet, maakten wij in onze blaauwe pakken met koperen knoopen een vertooning, die al de „ijzeren pakken" van spijt deed barsten. Een afscheid in de societeit gedronken, de schuld betaald, hier en daar nog eens voorbij geloopen, om een lief kopje te zien of wel binnengegaan om vaarwel te zeggen, — daarmeê liep die dag en ook een groot deel van den volgende voorbij, — toen wij 's middags, door den kolonel, aan onzen aanstaanden detachements-kommandant werden overgegeven.

Wij marcheerden af. Lustig deed de muzijk zich hooren, opdat wij toch vrolijk zouden zijn. Een bosch bajonetten omringde ons, om zich dood te ergeren! Wij waren, dacht ik, als vrolijk zingende vogels in een kooi. Maar het had toch ook zijne goede zijde. Menig een had zijn crediteuren vergeten, en die liep nu zeer rustig zijn weg. „Kijk die...., daar gaat gij nu heen, en mijn arme geld ook", zoo schoot een enkele Harderwijker, met gebalde vuist en grimmig gelaat, vooruit, maar stuitte op de bajonetten. Aan den anderen kant genoten wij ook veel eer en deelneming; de gansche stad was in beweging, een hoop volk voor en achter; men had ons lief gekregen. Hand- en hoofd-knikjes, oogjes naar boven en naar beneden, zonder tal. Zoo trokken wij de poort uit, de lange kade langs; daar lag de kleine kaag, die ons naar het groote schip zou brengen. Drie visschers-sloepen wachtten; wij stapten er in; lustig speelde de muzijk:

En Malbroek zal ten oorlog varen.
En hij komt nooit weêrom.

De kaag was beneden vol stroo gestopt; daar konden wij ons zoo lang uitstrekken, als de beperkte ruimte toeliet. Ik heb thans te veel moeten meê maken, om niet des noods in het stroo te kruipen, maar toen!... De meesten bleven met mij op het dek zitten praten, rooken, drinken, eten. Aan brood en kaas, ook aan jenever was geen gebrek.

De nacht was schoon en zacht, de wind flaauw en tegen. Zoo kwamen wij eerst des morgens voor Amsterdam, waar wij al vroeg in den nacht hadden kunnen zijn.

Ter naauwernood kreeg ik verlof, om naar wal te gaan, en met de spoorwagen naar Haarlem te vertrekken, ten einde daar weer in de kaag te mogen komen.

Wat is dat Amsterdamsche straatvolk lastig! „Kijk daar gaat een soldaat van de Oost" — „neen ik geloof, dat het een gedeserteerde Franschman, — een soldaat uit Polen is". Zoo liepen en schreeuwden mij eenigen na, tot dat ik bij mijn tante op de Heerengracht in huis was. En nieuwsgierig! de vrouwen schoten uit haar aardappelen- en turfkelders naar boven. Ik kon geen pothuis voorbijgaan, of overal hield de schoenlapper, de blik-

slager op met kloppen, rekte zijn hals zoo ver mogelijk over het luik, om mij na te zien.

Tante, een zwakke vrouw, had den ganschen nacht gewaakt; zij had mij reeds vroeger gewacht. De goede ziel had hoofdpijn, om dol te worden, en nu nog het afscheid van haar liefsten neef! zij weende. Oom schonk mij een glas likeur. De vrolijkheid van den nacht, tantes tranen, ooms bedaarde inschenken, — dit alles maakte een indruk op mij, dat ik, ernstig en vrolijk te gelijk, ik weet niet hoe zonderling uit de oogen zag.

Met de omnibus naar den spoorwagen, was ik, in drie en twintig minuten precies, den weg afgevlogen en te Haarlem. Daar had ik vrolijker vrienden dan in Amsterdam, verscheiden wachtmeesters bij de curassiers. Aan het breede Spaarne gingen wij, in een schippers-huis, de kaag afwachten. Ik trakteerde op rijnwijn. Tante had mij, bij het heengaan, een hartelijke kus op den mond, en drie gerande dukatons in de hand gedrukt. Twee wachtmeesters bragten mij aan boord en voeren een eind meê. Het volk liep, als of ze nooit soldaten en onder-officieren gezien hadden.

Den volgenden dag bragten wij het tot Gouda, Zwammerdam, en welke dorpen meer voorbij boomende en zeilende. Wij zagen er niet veel van, en lagen of zaten te slapen, want sedert Harderwijk hadden wij nog weinig rust gehad. — In Gouda hadden wij de eer om door vrouwen getrokken te worden, de pijpen-gracht door, tot buiten de stad. Daar bleef de kaag liggen.

Er moest gekookt worden. Een soort van keuken stond aan den wal, ik geloof bepaald voor den reizenden en trekkenden man naar Oost-Indië. Maar al weêr nieuwe grieven; wij onder-officieren, die verzochten aan wal te gaan, om fatsoenlijk in een logement te dineren, moesten met het volk boven op het dek uit de blikken trommels onzen maaltijd doen. Des nachts was groot alarm aan boord. Terwijl wij zoo voortsukkelden kwam onverwachts een hevige windvlaag op. De schipper had juist het roer aan zijn vrouw gegeven en lag gerust te slapen, toen haar herhaald schreeuwen, „RIENKES striek de zeilen!" ons allen met schrik ontwaken en hem half slapend naar boven deed stommelen. RIENKES keek, als een gek in het rond, en wist eerst niet wat te doen. Zijn vrouw, te goede schippersvrouw om haar roer te verlaten, herhaalde maar steeds haar referein, den stuurpen, met ligchaam en handen in bedwang houdende. RIENKES, eindelijk tot zich zelf gekomen, streek de zeilen. De wind bedaarde intusschen, en wij sliepen weêr in. Te Rotterdam hoorden wij, dat *de Jonge Cornelis* reeds vooruit was. Aan den ingang van het kanaal naar Hellevoetsluis, kwamen we hem op zij. Wat waren wij blijde met onzen *Jonge Cornelis*. Zoo groot een schip! Naderhand begreep ik maar al te zeer, dat het niet zoo bijzonder was en hij te regt *de Jonge Cornelis* genaamd werd. Wij zaten toen in een kleine kaag en zagen met muggen-oogen.

Het scheen als of geen dag meer onder den vaderlandschen hemel voor ons mogt voorbij gaan, zonder bittere grieven. Nog twee dagen moesten verloopen, voor wij onze nieuwe woning konden betrekken. Wij wenschten, in dien tusschentijd, de stad eens te zien en ons, vóór de groote reis

te aanvaarden, nog een weinig te vertreden. Maar ja wel, streng konsigne op de kleine kaag bij onze blikken trommels.

Ondankbaar vaderland, gij waart wreed jegens uwe zonen.

Eerst tusschen de bajonetten naar boord; toen in Amsterdam, uit vrees voor deserteren, bijna geen verlof om mijn goede tante nog eens te zien; vervolgens te Gouda uitgejouwd, met steentjes gegooid; nu weder te Hellevoetsluis die dubbele grief!

Als sergeant-majoor voerde ik het woord voor allen, sprak gelijk een braaf krijger in zulke omstandigheden steeds doet, — en wij mogten ons hart te Hellevoetsluis nog eens ophalen.

De twee dagen verliepen; wij gingen aan boord. Het was vier uur en donker, vóór wij met onze kisten binnen waren.

Wat hadden wij schoone plannen gemaakt; de sergeant, mijn vriend, zou met mij in de hut logeren, die mij als sergeant-majoor, kommandant tusschen deks, niet kon ontgaan. Wij zouden zamen menage maken. Drie kisten wijn, koffij, thee en suiker, van alles ruim voorzien, — vreesden wij slechts, dat de reis niet lang genoeg zou duren.

Het groote luik ging open; de avond was reeds gevallen; wij daalden de trappen af naar ons logement. Ik had al veel ondervonden, maar die teleurstelling was te groot!

Goede Hemel! nacht! alles om ons heen nacht! Het licht van een klein lantaarntje, onder het groot luik opgehangen, was zoo geheel in dien nacht gevangen, dat het naauwelijks voor zich alleen kon lichten. En te midden van dien nacht hingen, digt nevens elkander, onze hangmatten!

Ik wilde daarin doordringen, maar mijn voorhoofd kwam zoo onzacht met een balk in aanraking, dat ik een oogenblik stond, het hoofd in den nek, de hand er tegen gedrukt, de andere en een been krampachtig opgetrokken, als ware een bliksemstraal voor mij in den grond geslagen.

Ieder kent de hoogte tusschen deks: men begreep, dat ze voor ons nog wel iets minder kon, en had daarom den vloer nog met een achthonderdtal „noordsche deelen" opgehoogd.

Tot aan nieuw Guinea, waar wij Afrikanen moesten innemen, heb ik altijd als een vraagteeken op mijn kist gezeten. Aan geen hut voor den sergeant-majoor, kommandant tusschen deks, was te denken. De kerk was uitgezet, tot tegen den grooten mast, aan beide zijden met kisten en balen volgestuwd. De trap afgeklommen, kwamen wij in een gang, tusschen de steilen, die het dek ondersteunden; aan beide zijden hingen de hangmatten; op den vloer lagen de „noordsche deelen." Het geheel zal misschien twintig voet lang zijn geweest, waar wij op het hek stuitten, dat, tusschen het kabelgat en een aardappelen hok, den toegang naar de bottelerij afsloot.

Ellende en ellende! wat heeft dat tusschendeks niet al gezien en gehoord! En die hangmatten! Zij zijn goed voor matrozen maar een soldaat moet een krib hebben. Hoe dikwijls ben ik niet, aan de andere zijde, op de „noordsche deelen" neêr gekomen, spoediger dan ik er in stapte. Was men eindelijk, na lang tobben, zijn leed vergeten, en in een geruste slaap gezon-

ken, dan begonnen de varkens onder de koebrug te vechten en te schreeuwen. Menigeen kwam, van tijd tot tijd, met zijn geheele hangmat naar beneden. Nog altijd boosheid te midden van de grootste ellende — ziet daar den mensch!

's Morgens moesten wij ons allen onder het groot luik kleeden; dat was het eenige lucht- en lichtgat, de eenige plaats waar wij staan konden. Maar dan waren de matrozen reeds druk bezig, het dek te zwabberen, en menige pus water kwam ongelukkig tusschen deks neer.

Ik heb verscheidenen, die vroeger nimmer dronken, op een dag, een hoeveelheid jenever (velen waren er goed van voorzien) zien gebruiken, waarvoor een geoefend drinker zich niet had behoeven te schamen. Waar komt de mensch niet toe, wanneer hij zich ongelukkig gevoelt! Wij dronken wijn, uit onze kisten.

Van lotgevallen op onze reis kan ik niets verhalen. Waarom hebben wij ook niet eenmaal brand of een klein oproer aan boord gehad, of schipbreuk geleden; wat zou ik dan veel interessants kunnen vertellen. Er leven nog te veel getuigen van onze reis, anders gaf ik gaarn een weinig verdichting voor waarheid ten goede.

Wat onze tafel aanging, ik wil geen oude koeijen uit den sloot halen, maar de erwten en de stokvisch, ook de aardappelen, hebben mij menig hard woord over de lippen gehaald. Het was overigens aan boord van *de Jonge Cornelis* zoo vervelend als benaauwd. De soldaten trokken van tijd tot tijd eens meê aan een touw, of hingen over de verschansing; hadden arrest in het kettinghok, liepen, stonden op het dek, of zaten bij elkander te praten en te spelen. Ieder had voor de reis een gulden ontvangen. Veel konden zij dus niet verliezen. Eenige kaart-, kien- en loterij-spelen waren hun ten beste gegeven. Soms viel er wel eens wat voor, ja gebeurden ergerlijke dingen. Ik zou er honderde bladzijden over kunnen vol schrijven, maar wij willen voor die tooneelen liever een gordijn schuiven, even als de drie vrouwen, die met ons tusschen deks logeerden, voor haar slaapplaatsen, en, gelijk zij, de oogen toedrukken voor het geen beter is niet verhaald te worden. En toch kan ik het iederen filosoof aanraden, die den mensch wil leeren kennen, in gezelschap van een transport soldaten de reis naar Indië te doen. Hij zal er wijsheid opdoen, stof om honderd jaar over te filosoferen, en door haar menige theorie, tusschen zijne boekenkasten gemaakt, zoo valsch bevinden als het krassen van een raaf.

Wij hadden honderd man aan boord; van welke landen, door welke omstandigheden niet al, op onze kleine planken-wereld zamengekomen."

Daar waren er onder, kerels zelfs de kogel niet waard, die met één paar schoenen drie koningen gediend, alle gevoel van eer hadden uitgeschud, diep gezonken wezens, en door Nemesis vervolgd. Ook onnoozelen; twee, die er toch gansch de reis over nadachten, en, te Batavia aangekomen, nog niet goed hadden begrepen, hoe zij toch soldaat hadden kunnen worden. Ik heb er ook enkele edele karakters leeren kennen, zoo als gij ze waarschijnlijk onder soldaten niet zoudt zoeken, en zeker ook niet ligt in de

paleizen zult vinden; mannen met een hart, als men zou meenen, dat onder het blaauw linnen soldaten buisje niet kan kloppen; ook verscheidenen, die nog geen dertig jaren telden, maar reeds een leven van lotgevallen en avonturen achter den rug hadden, als ge zelden in een roman vindt beschreven.

Ik was naar Indië gegaan, om kolonel of generaal te worden. Nog anderen met mij; sommigen alleen uit lust tot reizen en om vreemde avonturen op te loopen. Van duels, politieke vergrijpen, miskenning en meer soortgelijke kleinigheden, die weêr anderen naar Harderwijk hadden gejaagd, wil ik niet eens spreken. Zoo vele soldaten er aan boord waren, zoo vele verschillende aanleidingen en omstandigheden ook, die hen eindelijk de reis hadden doen ondernemen.

Vier duizend mijlen omtrent zullen tusschen Hellevoetsluis en Batavia liggen. Wij liepen ze af in honderd twintig dagen; thans willen wij ze met honderd mijls laarzen in eenige reuzenstappen afleggen. Daarom heb ik nog slechts te zeggen, dat wij in de Noordzee storm, in het Kanaal mist, op de hoogte der Fransche kust mooi, in de Spaansche Zee slecht weêr hadden; gedurende dien tijd veel schepen zagen en gevoelden, dat het allengskens warmer werd. Des nachts, op dertig mijlen afstands, passeerden wij de piek van Teneriffe. Onze doctor beweerde echter, bij kris en kras, dat hij ze gezien had. Even voor wij te Elmina kwamen kregen wij een lek, en daargekomen losten wij onze „noordsche deelen", om er Afrikanen voor te laden. Op Tristan d'Acunha namen wij water in, vingen albatrossen en duiven bij de Kaap, en visch bij St. Paulus en Amsterdam. Heerlijke visch, hemelsche versnapering na zoo veel dagen van gezouten vleesch en spek! Toen we Java-head in het gezigt liepen riepen drie man tegelijk „land!" en toen een oogenblik later een haai in de spekhaak had gebeten, haalde „allehens" hem binnen boord. Voor Anjer zagen wij de eerste menschen, beesten en vruchten van Java, en voor Batavia lieten wij juist het anker vallen, toen er op het wachtschip een Engelsche matroos strengelijk gelaarsd werd.

Drie dagen lang zeilden wij langs de schoone kusten van Java, door Straat Sunda. Dat gezigt deed al het nationaal gevoel der soldaten weêr wakker worden. Een Zwitser zat die drie dagen lang in een touwbak, en liet het hoofd zoo treurig tusschen de armen hangen, als een alpenjager, die een steenbok heeft mis geschoten. De Duitschers zongen zeer gevoelvol van het land „wo die Citronen blühen", afgewisseld door het „Herz mein Herz." De Franschen, altijd Franschen, wisten van niets anders dan van het eenige referien „le vin, le jeu." De Belgen, eerst wijfelend, of ze met den Zwitser ook in een touwbak zouden gaan zitten, dan wel met de Franschen of Duitschers zingen, bleven zich ook daarin gelijk, dat zij ten laatsten met de Franschen instemden. Van de Hollanders hingen eenige Amsterdammers, echte Amsterdammers, met een wijsheid over de verschansing te redeneren, dat het naar was om aan te hooren. „Kijk Jan, — wat leggen er een eilandjes in die Straat Sunda! Jongens, jammer,

dat er geen menschen op wonen. Zou jij er wel Koning willen wezen? Kijk hadden ze maar eenige in Holland voor de Haarlemmermeer, ze zouden er een heel gat meê stoppen, wat zeg je? En wat zijn die bergen mooi, nou daar halen onze duinen niet bij, ook niet die lelijke krijtbergen van Engeland; kijk me die wolken eens aan, ze drijven zoo dood op hun gemak, langs de bergen of ze uit kuijeren zijn. Nou ik kan wel zien, dat ik in de Oost ben." enz. enz. Zij meenden ook een tijger te zien loopen, ja een diligence langs de bergen te zien rijden; eerst dachten ze zelfs, dat het een locomotief was, maar neen het waren toch wolken, die ze voor rook hadden aangezien.

Eindelijk, den avond van den derden dag, verliet de anker-ketting voor goed zijn eng en donker hok, om den grond van Batavia's ree te zoeken, en tamelijk voldaan over al het geziene verlangden wij nu ook maar zoo spoedig mogelijk aan land te komen.

Den volgenden morgen vroeg ging onze detachements-kommandant eerst naar wal, om kennis van onze aankomst te geven en de noodige maatregelen voor onze ontscheping te treffen. Wij gingen intusschen te gast op de heerlijke vruchten van het Oosten, die ons in kleine praauwtjes toegevoerd werden. Voor weinige duiten hadden wij een zoo groote menigte en zulk een verscheidenheid van keus, van de edelste vruchten, als de Lucullussen in Europa voor geen duizende guldens kunnen erlangen. Het waren annanassen, pompelmoesen, manga's, ramboetan's, pisang's, kokosnooten en nog meerdere. Wat rijkdom van genot, wat heerlijke verkwikking, die vruchten, voor ons, die honderd twintig dagen lang slechts oude en zoute scheepskost hadden moeten eten!

Met wat vreemde oogen zagen wij ook de olijfkleurige, half naakte Maleijers aan, met hun zwarte oogen en lange zwarte haren, in een knoop op het achterhoofd zamengebonden, wier taal wij evenmin verstonden als zij de onze.

Eenig, geheel vreemd, niet te beschrijven is de indruk, dien ge bij uwe aankomst in het Oosten ontvangt, waar ge u eensklaps in een geheel andere natuur, onder andere menschen, geheel verschillende zeden en gewoonten, verplaatst ziet. De eerste dagen gaat gij geheel onder den invloed dier indrukken; allengs verliezen zij zich echter, en naauwelijks zijt ge eenige maanden daar, of ge hebt u reeds geheel vereenigd met veel van dat vreemde, ja vindt het nu zoo goed zoo geheel naar uw wensch, als ge er dikwerf in den beginne tegen waart.

Reeds van den vroegen morgen waren wij vol verlangen naar Batavia; en gereed om te vertrekken. Ieder had het zijne al zamengepakt, — maar de praauwen kwamen nog niet. Eindelijk zagen wij ze langzaam naderen; uit een kanaal, de haven van Batavia of de mond zijner rivier, van tusschen twee in zee uitgelegde dammen naar buiten komen.

Het was reeds een uur van den middag voorbij, toen wij van boord staken.

Een luid hoerah der matrozen ging op, nog luider uit ons midden beantwoord. Ze waren, geloof ik, zeer blijde, eindelijk van ons te groote ge-

zelschap verlost te worden, en wij niet minder, dat we hun het rijk alleen op hun *Jonge Cornelis* konden laten. Er stond een zware branding op de bank, die voor de monding der rivier van Batavia legt. Matrozen moesten over boord, om de sloepen over de bank te sleuren, dat niet zonder moeite gelukte. Nu roeiden we de haven verder binnen. Alles maakte een onaangenamen indruk op ons. De inlandsche vaartuigen, die ons voorbij voeren of aan den wal lagen, het inlandsche scheepsvolk, allen zagen er zoo onzindelijk als vreemd uit. Langzaam vorderden wij. Niets verraadde, dat wij Batavia, de groote koopstad, met zijn tien duizenden bewoners, naderden. Geen huizen, geen kerken, geen toren werd zigtbaar. We zagen slechts de havendammen, en daarover modderige stranden met laag struikgewas, verder op enkele boomen. Aan den *boom*, zoo genaamd, waar de inlandsche vlag van een hooge mast waaide, en een nederig kantoor van recherche stond, stapten wij aan wal, en marcheerden we naar de equipage-werf, aan den overkant der rivier in de nabijheid. 't Is een vierkant plein, door muren, pakhuizen en kantoren omsloten, aan de rivier. Daar mogten we ons, vóór verder te marcheren, een paar uur vertreden, of op balken, ankers en omgekeerde vaartuigen, ook op den grond, plaats nemen. Slechts hier en daar stonden enkele lommergevende boomen; buiten hun bereik brandde een heete zon op het kale plein. De ontvangst had beter kunnen zijn, was ook beter verwacht. Men gaf intusschen aan ieder soldaat en onder-officier een droog broodje en schonk hem daarbij een glas arak. Gij hadt die aanmerkingen, dat morren moeten hooren. Er waren, die toch anders gaarn hun glas dronken, welke de arak op den grond uitstortten, en hun droog broodje, wat honger ze ook hadden, met een vloek afwezen. Hadden we toen over den vijand gestaan, ik geloof meer dan de helft van onze dapperen zoude aanstonds vol bitteren spijt zijn overgeloopen.

Eindelijk marcheerden wij af, eerst zoo laat om den soldaten het marcheren in de hitte te besparen, een maatregel die steeds genomen wordt, en ook zeer noodig is, voor troepen die uit het vaderland aankomen.

Het kampement Weltevreden ligt ruim een uur van de landingsplaats. De hitte zou den nieuw aangekomenen, daaraan nog niet gewoon, te zeer aangrijpen.

Eenige muzijkanten, die ons kwamen afhalen, gingen vrolijk spelend voorop. Overigens had onze marsch veel van een lijkmarsch. Het bad in de zon op dat kale plein, het drooge broodje en een glas arak, hadden onze illusie's een gevoelige neep gegeven. Daarbij zag Batavia ook zoo treurig en akelig mogelijk uit. De meesten onzer dachten daar een stad met paleizen, kerken en hooge huizen, met breede grachten en straten, te vinden; en we zagen er slechts onaanzienlijke hutten van inlanders of hier en daar een puinhoop. Die stad, vroeger de parel, de koningin van het Oosten genoemd, is een puinhoop geworden, of gelijk met den grond gemaakt. Haar glans is geheel verduisterd, haar heerlijkheid voorbijgegaan.

Twee gebouwen, het stadhuis en de Maleische kerk, staan daar nog als

getuigen en grafteekens tevens van haar vroegere grootheid. De bewoners hebben allengs het oude ongezonde Batavia verlaten, en zijn naar hooger verhuisd. Daar verrees een nieuw Batavia. De kantoren, winkels en pakhuizen bleven alleen in het oude Batavia, langs de rivier en in de Lange-Nieuwstraat, der vroegere zindelijke voorstad. De huizen van alle andere grachten en straten, zoo vele in getal, zijn alle gevallen; de grachten gedempt. Nog een rij huizen van de oostelijke voorstad staat gedeeltelijk; maar, gelijk reeds zoo vele huizen daar instorten of afgebroken worden, volgen de overigen met ieder jaar meer, en over vijf-en-twintig jaar zal de Maleische kerk, een schoon en nog zeer hecht gebouw, daar alleen staan, als een kinderlooze weduwe. Des daags is Oud-Batavia langs de rivier, en in de Lange-Nieuwstraat, door den handel nog vol drukte en gewoel, vol menschen en rijtuigen. Maar tegen het vallen van den avond, zijn al die drukte en gewoel verstomd; dan rijden de laatste klerken naar huis, zijn alle winkels en kantoren gesloten, is Batavia zoo stil en doodsch als een graf. Die stad, zoo geheel vervallen, een puinhoop van hetgeen wij er dachten te vinden, daarbij zoo stil en verlaten toen wij er doortrokken, kon ons dus niet opwekken. 't Was ons of wij door een dodenstad trokken, en wij gevoelden, dat wij in Batavia waren, de beruchte zetel van de Java-koorts, het „graf der Europeanen".

Wij marcheerden verder langs het Molenvliet, een rivierkanaal. Wij ontmoetten er wel vele Chinezen, Maleijers en Javanen, wier lage en onaanzienlijke huisjes er in rijen aan den weg staan, maar zagen er niet één blank gezigt. Niets zagen wij er van een Oostersche pracht, die men zich zoo gaarn droomt, slechts de armoede en onzindelijkheid van inlanders en Chinezen. Eerst verder, aan het einde, beginnen de huizen der Europeanen van het nieuwe Batavia te verrijzen, en steeds meerdere. Daar sloegen wij links af en vervolgden, langs het groote societeitsgebouw „de Harmonie" en hôtel van den Gouverneur-Generaal, onzen weg over Rijswijk naar Weltevreden. Ja, het nieuwe Batavia is ook een zeer schoone stad, schooner, maar ook geheel anders, dan men zich dat, volgens zijn Europesche denkbeelden van een stad, voorstelt. Het is geen stad, veeleer een vereeniging van villa's, waaronder vele prachtig, aan breede wegen en lanen, om het reusachtige Koningsplein en het plein van Weltevreden. Het heeft ook grootsche gebouwen, gelijk het paleis, waar de verschillende hoofdbureau's gevestigd zijn, en de Willemskerk; maar daarvan kan ik thans niet verder spreken; wij zijn op marsch naar ons kampement Weltevreden.

Wij gaan over het plein, altijd voorafgegaan door onze muzijkanten, die nog eens „Wilhelmus van Nassouwen" lustig aanheffen. Aan den overkant zien wij het paleis, breed en hoog, met een front, dat 's Konings paleis uit den Haag, daar naast geplaatst, er als een gewoon hôtel zou doen wegzinken. Er voor ziet ge een kolom, waarop een leeuw staat, de leeuw van Waterloo; die daarop evenveel figuur en een even grootsch effect maakt, als een schoothondje op een hoogen dikken lantarenpaal zou maken.

Weltevreden is een zeer gezonde plaats; aan drie zijden door stroomend

water omspoeld en aan den grooten weg van Java, gelegen. Vroeger was dit het buitenverblijf van een Gouverneur-Generaal; van daar de naam, geheel in Hollandschen stijl, voor buitens of buitentjes, gekozen. Het plein, naar den leeuw, het Waterloo-plein genoemd, is daarvan het voornaamste gedeelte. In het midden een grasveld, vierkant, is het omringd van breede wegen, met boomen beplant. Aan dat plein staan ook de roomsche kerk en de loge, zeer vreedzaam en vriendelijk in elkanders nabijheid. De officiers woningen, die op elkander gelijken als het eene ei op het andere, maken, mogen ze ook wat duister en donker uit haar voorgalerijen zien, met haar doorloopende kolonnades geen onbehagelijke vertooning. De later gebouwden zijn echter lichter, luchtiger, ruimer en fraaijer gebouwd. Wij gingen ze voorbij, naar het kampement met zijn kazernen daar achter. Ruim en uitgebreid is het door een vijftiental kazernen, van bamboe, hout of steen, van alle vormen, in stralen of gangen verdeeld. Wij trokken in de benedenverdieping van een steenen, tegenover een andere ook met een bovenverdieping, door een ruime middenplaats gescheiden.

Daar werden wij weêr opgesloten. Men meende wij hadden genoeg gewandeld en gezien. Nu dat was ook zoo, maar toch was het niet beleefd, en ook geenzins aangenaam of vereerend voor ons gevoel. We mogten echter visiten ontvangen. Het duurde dan ook niet lang, of vele oude dienaars van het Indische leger, die ons reeds bij het binnenkomen, met knikken en lagchen, heel broederlijk hadden begroet, drongen binnen. Waren er enkelen, die een ouden kennis of vriend opzochten, de anderen kwamen om kennis te maken, en een hartelijk „welkom in Oostinje" te drinken; daar ze het van vroeger wisten, dat de nieuw gekomenen gewoonlijk geld op zak hebben en gaarn het gelag betalen. Er waren onder hen, met gezigten, die 't zoo geheel zeiden, dat zij, nog geenzins oud, hun beste dagen reeds lang achter den rug hadden. Zij spotten evenzeer met onze Europesche roode wangen, als wij medelijden hadden met hun vaalbleeke tronies.

Nog levendig herinner ik mij dien avond; de drukte en verwarring om mij heen, het wilde en woeste rumoer, die het holle gebouw vervulden; hoe ze door elkander liepen en drongen; het praten, lagchen, roepen, tieren. En dat alles onder het flaauwe licht en schijnsel van lantarens, hoog opgehangen aan den zolder. Hier lag er een, die te veel bescheid had gedaan, op zijn rug, in zijn krib, een lied uit te brullen, terwijl een ander, die hem bij het glas trouw op zij had gestaan, tegen hem vloekte dat hij zoo dronken was. Daar naast zaten eenigen op den rand van een krib, met de jeneverflesch in hun midden, kaart te spelen. Men wilde voor den eersten avond zoo naauw niet zien. We moesten wel, om alle ongelukken voor te komen, in de kazerne blijven, maar mogten ons toch daar een weinigje uitspannen. Daarom kwamen velen van de oude soldaten ons ook zoo hartelijk verwelkomen. Ginder stonden weêr een paar van hen te midden van een groepje der onzen, die met gerekte halzen en verbaasde gezigten luisterden naar hun leugens, van het leven in de Oost en van hun campagne's.

Er waren ook, die niet dronken, niet lachten, niet spraken, die zwij-

gend, treurig, in zich zelf gekeerd nederzaten. Onder hen behoorde ook ik. Ik was dan eindelijk te Batavia; maar hoe en wat zou er mijn lot, mijn toekomst zijn? Zwaar zonk mij die werkelijkheid op het harte. Ik was in een vreemd land, onder vreemde menschen; alles was daar zoo geheel anders. Ik was alleen, verre van vaderland, vrienden, betrekkingen; ze waren zoo goed als dood voor mij en nooit had ik ze zoo lief gehad, had ik zoo gewenscht bij hen te zijn, als thans. Sombere, weemoedige aandoeningen vervulden mijn ziel. Dat woeste gedruis, die wilde vrolijkheid om mij heen, hinderde mij. Ik was daarom zeer dankbaar, dat eindelijk het uur sloeg, hetgeen ons van die lastige bezoekers verloste. Weldra was de laatste hunner verdwenen. 't Werd rustiger, stiller, velen sliepen reeds, toen sliep ook ik in, met de gedachte: gij hebt het gewild, uw weg zelf gekozen, weet dien ook nu verder te gaan; met den nieuwen dag van morgen, den nieuwen levensweg ook met blijden moed en goede verwachting aanvaard! Ik had echter al mijne krachten noodig, om dat goede voornemen gestand te doen, en nog schoot ik er bij te kort. Maar ik werd op harden proef gesteld. Den volgenden morgen ontwaakte ik loom en mat en in 't geheel niet wel. Ik verzette er mij tegen, verrigtte mijn dienst, dwong mij tot opgeruimdheid, wilde van geen ziek worden weten. 't Baatte weinig; twee dagen later werd ik reeds ziek, en zeer ziek naar het hospitaal gedragen; zware koortsen hadden mij aangegrepen. De eerste dagen was ik zeer erg, in hoogst gevaarlijken toestand. Ik weet er mij weinig van te herinneren, zoo ver was ik henen, en het duurde nog lang voor ik de ziekte te boven was. Eindelijk zegevierde mijn krachtig gestel en de kalomel. Ik had mijn tol aan de natuur betaald, en zeer duur. Twee maanden was ik in het hospitaal.

Het hospitaal te Weltevreden is een grootsche inrigting. Meer dan duizend zieken kunnen er in worden opgenomen. 't Is wel geen hoog en trotsch gebouw, gelijk dat van Soerabaja, maar voor het oog minder, is het gemakkelijker voor de zieken, terwijl zij er geen trappen behoeven te klimmen. Het bestaat uit eene vereeniging van hooge ruime zalen, allen door lief plantsoen omringd en van elkander gescheiden, die in dezelfde lange overdekte galerij uitkomen. Voor officieren zijn bijzondere kamers. En is ook een vrouwenlokaal en een plaats voor krankzinnigen. Men heeft er nu onlangs weêr groote verbeteringen aangebragt en gaat nog steeds daarmeê voort Die Batavia bezoekt en zijn hospitaal niet zag, heeft veel verzuimd, want het mag met de besten in ieder land wedijveren, en het beslaat eene ruimte zooals misschien nergens een tweede hospitaal. Met de magazijnen, apotheek, doktors woningen, en die van het overige dienstpersoneel, neemt het eene ruimte in, waar menige Europesche stad gevoegelijk eene plaats zou vinden.

Maar hoe schoon en ruim Weltevredens hospitaal ook is, toch heb ik er droeve dagen en nachten doorgebragt. Die lange bange nachten doorwaakt! nog huiver ik bij de gedachten daaraan. Met wat akelige droomen spookte de koorts dan door mijn geest, als ik daar half wakend half slui-

merend neêrlag; met wat vreeselijke visioenen greep zij dan mijn verbeelding aan, dat ik vaak gillend opsprong, als een krankzinnige om mij zag, langen tijd niet wist waar ik was en wat met mij gebeurde. En later, toen ik wel beter werd, maar zoovele slapelooze nachten moest doorwaken! Hoe traag kropen de uren voorbij; hoe telde ik iedermaal de slagen der klok en zuchtte dan weêr mismoedig: ach, hoe lang nog voor de morgen komt. Een paar stolpen lichtten in de lange zaal, wier schijnsel zich aan de beide einden in duisternis verloor. Een akelige en diepe stilte om mij heen; hier en ginds soms afgebroken door een zacht kermen of diep zuchten, door het roepen van een zieke om den ziekeoppasser, maar die, in slaap gevallen, hem niet hoort, of soms de ronde van den wachthebbenden officier van gezondheid, die zwijgend langs de kribben gaat. Daarna weêr dezelfde en akelige diepe stilte. Hoe vaak zat ik dan langen tijd overeind, en riep ze voor mijne verbeelding terug, die blijde dagen van vroeger, om de sombere beelden van het tegenwoordige die mij kwelden te verdrijven; maar vergeêfs, iedermaal was ik weer terug in die akelige ziekenzaal met haar stilte, zuchten, klagen, kermen. Hoe gelukkig was ik daarom', toen ik de eerste maal naar buiten mogt gaan, in de galarij op en neêr wandelen, en mijn oogen zich weêr verkwikken mogten in de aanschouwing der schoone natuur; maar hoeveel gelukkiger nog, toen ik, de hospitaalpoort uitgetreden, weder naar het kampement en mijn kompagnie mogt teruggaan.

Zes maanden later was ik officier; bijzonder voorspoedig; ik was dan ook regt gelukkig. Wat verandering, de overgang van onder-officier tot officier! daar is geen grootere, althans in Indië. Wat zijt ge er als onder-officier? ja, in veel beter af dan de soldaat; maar in het oog van het publiek onderscheiden u de onder-officiers strepen niet van hem; gij zijt voor het publiek niet veel meer dan een soldaat, dat is een man die buiten de conversatie is gesloten, die naar de kantine kan gaan, tot zijn kameraden, tot zijne kazerne bepaald, zoo iets van eene paria. Komt ge ergens, door bijzondere rekommandatie of familie relatie's geïntroduceerd, nu ja, gij zit meê in het gezelschap, soms rigt ook deze en gene uit beleefdheid het woord tot u, maar om zich weldra weêr tot zijn buurman te wenden; gij zijt geen „mijnheer" slechts soldaat onder-officier. Gij zelf begint het ook eindelijk te gevoelen, en zit daarom maar te zwijgen, als een verschoveling te kijken, of blijft weg. Gij hebt als onder-officier zeer veel van de vleermuizen; ge behoort niet bij de vogels en ook niet bij de viervoetige dieren. Ge zijt een soort van middelwezen, waarvoor de Indische maatschappij nog geen plaats heeft aangewezen, en verlangt daarom met iederen dag meer, — ik spreek natuurlijk van hem, die opgevoed en gevormd is voor den officiersrang, — naar de epauletten als de eenige maar ook schitterende redding uit uw ellende. Wel schitterende redding. Ik bedoel daarmeê hier nog niet, dat gij als een stalknechts pak met een ridderkostuum verwisselt; maar tot welk geheel ander man maken u de epauletten eensklaps, in het oog van het gansche publiek! Gij zijt officier, en dat woord opent als een tooverslag, alle kringen voor u,

waar gij gisteren nog waart buiten gesloten. Gij zijt nu zoowel op uwe plaats aan de tafel van den Gouverneur-Generaal en den generaal-kommandant van het leger, als aan die van uw buurman. Men zou het u kwalijk nemen, en als een belediging beschouwen, indien ge geen lid werd van de officiers-societeit, waar zij, die u gisteren nog in de voorgalerij lieten staan en kortaf de orders gaven, u thans broederlijk te gemoet komen en in hun kring opnemen. Waarlijk, als gij het soms eens ziet gebeuren, en het gebeurt wel eens, dat een jong officier in de eerste weken te veel naar zijne epauletten kijkt, en nog niet regt weet of hij op zijn beenen dan op zijn hoofd moet staan, gij moet het hem zoo kwalijk niet nemen maar het hem vergeven. Ik heb het mij zelf ook gedaan; de verandering is te groot, te plotseling, wel om er een weinig van te duizelen.

En hiermeê eindig ik mijn verhaal, hoe ik naar Java kwam en hoe ik het bij mijn aankomst te Batavia vond.

H. H.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Gedwongen en vrije suikerkultuur, door F. 'S JACOB. Rotterdam 1859.
Het kultuurstelsel en art. 56 van het Regeringsreglement; door H. J. LION, hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad*. Batavia 1858.

II.

Wij zullen den heer 'S JACOB in zijne bestrijding van den heer SLOET niet volgen. Wij laten het voortzetten dezer diskussie aan hen over. Reeds heeft de heer SLOET op deze brochure geantwoord; thans is het woord weder aan den heer 'S JACOB.

Van meer gewigt schijnt ons de beschouwing der plannen, die de heer 'S JACOB heeft voor de toekomst der suikerkultuur op Java, en hier ontmoeten wij hem op hetzelfde terrein, waarop ook de heer LION zich beweegt in het geschrift, waarvan wij den titel hierboven hebben afgeschreven.

Dit geschrift onderscheidt zich door diepe opvatting der kwestie en veel kennis van zaken. 't Is eigenlijk eene verzameling van opstellen, die als hoofdartikelen in het *Bataviaasch Handelsblad* geplaatst werden, thans tot een boekdeel bijeen zijn gevoegd, maar hier en daar de sporen van hunne herkomst nog verraden. In een inleiding plaatst de schrijver zijne lezers, na een korten historischen blik op het kultuurstelsel, op het standpunt, van waar hij de kwestie wil beschouwen. Zijne meening is, dat de strijd over het *beginsel* eigenlijk is beslist door de vaststelling van art. 56 van het Regeringsreglement. Hij gelooft, dat men eindelijk, van de eene zijde tot de bekentenis is gekomen, dat het kultuurstelsel, wel in bedoeling, maar niet in wezenlijkheid, met den *adat* overeenkomt, ook in vele opzigten ontaard, als ondoelmatig en nadeelig erkend, en dus als een stelsel van overgang moet worden beschouwd. Van den anderen kant, meent hij, heeft men niet kunnen ontkennen het onberekenbaar nut, dat dit stelsel heeft gesticht, in het belang der ontwikkeling van Java en de Javasche bevolking, geheel afgezien van de niet minder groote geldelijke voordeelen, die het aan het moederland heeft bezorgd, zoo door regtstreeksche baten, als door ontwikkeling van de nijverheid en den handel van Nederland.

Nu is van deze overtuiging, naar de opvatting van den heer LION, de eindelijke en eenstemmige overtuiging, als volgt: Het kultuurstelsel moet worden afgeschaft, maar op eene wijze, die de weldaden en voordeelen, door dat stelsel verkregen, niet vernietigt. Met die bedoeling is art. 56 in het Regeringsreglement gebragt. De heer LION wil medewerken, om

de meest rationele middelen te doen kennen, ten einde de heilzame bedoeling van dat wetsartikel te bereiken.

En zoo vangt hij al aanstonds aan met eene korte schets van *den arbeid*, gelijk hij op Java onder verschillende stelsels wordt gevonden. In de eerste plaats beschouwt hij den arbeid op woeste gronden; daarna dien op de partikuliere landerijen over geheel Java; vervolgens dien in de Vorstenlanden; en eindelijk den arbeid onder het kultuurstelsel.

Hoogst belangrijke beschouwingen, een rijkdom van nieuwe en frissche denkbeelden, een overvloed van kennis, zoowel van de zoogenaamde inlandsche huishouding, als van de geschiedenis van het kultuurstelsel op Java, treft gij hier aan. Wij wenschten wel, dat dit boekske in handen van allen kwam, die op den toestand van Indië eenigen invloed uitoefenen. Zij zullen er in zien, dat het alleen vooroordeel is, 't welk de mogelijkheid van vrijen arbeid op Java ontkent, omdat de Javaan te lui is om uit eigen aandrift te werken; maar dat nog vele maatschappelijke inrigtingen aldaar van dien aard zijn, dat zij den vrijen arbeid belemmeren, tegenwerken, ja hier en daar onmogelijk maken.

„Zij," zoo schrijft de heer LION aan het einde van deze beschouwing van den arbeid op Java, „zij, die beweren, dat daar, waar de staatkundige inrigtingen op Java het veroorlooven, toch geen vrije arbeid mogelijk is, omdat de Javaan te lui zou zijn, vrijwillig te werken, zij hebben nimmer behoorlijk nagedacht over het wezen van *vrijen* en *gedwongen* arbeid; zij hebben nimmer de oorzaken van den gedwongen arbeid opgespoord, noch de gepaste middelen, om den gedwongen in vrijen arbeid te veranderen; en het allerminst hebben zij den *feitelijken* toestand nagegaan, gelijk hij thans bestaat bij de verschillende takken van het kultuurstelsel.

„Maar is die vrije arbeid ook daar reeds mogelijk, waar de staatkundige inrigtingen het denkbeeld van individuelen arbeid door vrijwillige overeenkomsten ten eenenmale uitsluiten, gelijk b. v. bij den aanplant van suikerriet op gronden, die door de dessa's gemeenschappelijk in pacht bezeten en dus ook gemeenschappelijk bewerkt worden? Bedoelt dit art. 56 van het Regeringsreglement?"

Ziedaar de vragen, tot wier beantwoording de heer LION thans overgaat. Wij kunnen hem in al de bijzonderheden van dit onderzoek en van het daarop gegronde betoog niet volgen. Alleen willen wij het resultaat mededeelen, waartoe hij, wat de suikerkultuur betreft, geraakt, en wij doen dat liefst met zijne eigen woorden:

„Wij zien," zoo spreekt hij, „in de woorden van art. 56 zesde alinea, den waarborg, dat die, trouw opgevolgd, eindelijk tot wezenlijk vrijen arbeid moeten leiden.

„Daarom willen wij geen *schijn*, geen *humbug*, maar eene wezenlijke opvolging der voorschriften van dat artikel.

„Dat artikel, alinea zes, beschouwt de thans te sluiten overeenkomsten niet als zoodanig, dat daarbij de tusschenkomst des bestuurs kan worden ontbeerd; maar het beschouwt die overeenkomsten als *voor-*

bereiding en *overgang* tot een toestand, waarbij die tusschenkomst overbodig wordt.

„Die toestand zal daar zijn, wanneer de vroeger aangewezen veranderingen in de organisatie hebben plaats gevonden, en onder anderen de betaling der inlandsche hoofden zoodanig is geregeld, dat zij geene kultuurprocenten meer genieten; wanneer *bij de wet* zullen zijn vastgesteld de regten en verpligtingen, uit het bezit in eigendom, erfpacht, of huur van den grond voor den inlander voortvloeijende, en wanneer heeren- of persoonlijke diensten niet op het papier, maar wezenlijk zoodanig zijn geregeld, dat de inlander, evengoed als op de vrije landen te Batavia, weet, wat men van hem te vorderen regt heeft, en dat hij klagen kan met het vooruitzigt op redres, wanneer van hem meer wordt gevergd, dan de, aan hem bekende, wet voorschrijft.

„In afwachting daarvan kunnen er alleen vrijwillige overeenkomsten worden gesloten in konkurrentie der hoofden, en met in achtneming van den specialen toestand der gedwongen kultuur en belangen daaraan verbonden.

„De grondtrekken tot die overeenkomsten vindt men in het besluit van 25 December 1838 (*Stbld.* no. 50)."

Ziedaar hetzelfde besluit, waarop ik mij beriep tegenover den heer ROCHUSSEN, toen hij beweerde, dat vrijwillige overeenkomsten met de bevolking niet mogelijk waren. Dat besluit nu beschouwt de heer LION als den grondslag, waarop de nieuwe suiker-kontrakten moeten gebouwd worden. „Die publikatie," zegt hij „behelst de ware grondslagen, waarop, bij de staat- en staathuishoudkundige organisatie der inlandsche bevolking, in verband met de wijze, hoe de grond bezeten en bewerkt wordt, vrijwillige overeenkomsten kunnen worden gesloten door industriëlen, vooral daar, waar thans nog Gouvernements-kultures bestaan, en die men door vrijwillige overeenkomsten verlangt te doen vervangen.

„De beginselen, daarbij in het oog te houden, zijn zoo duidelijk uitgedrukt in dat besluit, dat wij alleen behoeven te wijzen op de punten, die van toepassing zijn op de speciale overeenkomsten, voor den vrijwilligen aanplant van suikerriet in het oog te houden; zij zijn:

„Voorafgaande afspraak, tusschen den ondernemer en de dessa's, zonder tusschenkomst van wie het ook zij.

„Aangifte der gemaakte overeenkomsten aan den resident, en opzettelijk onderzoek van het Europeesch bestuur, of die overeenkomsten door de ingezetenen der dessa's vrijwillig zijn aangegaan.

„Voorwaarden, gelijk zij in het besluit zijn voorgeschreven, waarbij de betaling van het plantloon wordt geregeld naar de opbrengst der velden aan grondstof, en de betaling der werkloonen jaarlijks wordt vastgesteld in verband met de rijstprijzen.

„Kennisgeving, na de goedkeuring, aan de inlandsche hoofden van de voorwaarden der vrijwillige overeenkomsten.

„Gepaste zorg van het bestuur, dat de voorwaarden dezer overeenkomsten van beide zijden behoorlijk worden vervuld.

„Verzekering aan de hoofden van de kultuur-procenten, ook van de opbrengsten der velden, bij vrijwillige overeenkomsten beplant, tot dat de regering eene organisatie zal hebben tot stand gebragt, waarbij alle gepresteerde diensten van ambtenaren door vaste soldijen worden betaald.

„Gelijke behandeling van gedwongen en vrijwilligen aanplant, tot dat de gedwongene geheel zal hebben opgehouden."

Ziedaar de grondslagen, waarop de heer LION het ontwerp der nieuwe suikerkontrakten wil vestigen. Dat is geheel in strijd met de meening van den heer 'S JACOB. Deze heeft vele regelen gewijd aan het betoog, dat de tegenwoordige maatschappelijke toestand van den Javaan zulke vrijwillige overeenkomsten van de bevolking met de ondernemers onmogelijk maakt, en tot veel grooter onderdrukking van den inboorling zou lijden dan het tegenwoordige stelsel. Hij is in dat opzigt geheel eenstemmig met den heer ROCHUSSEN, die ditzelfde bij de diskussiën over de Staatsbegrooting voor 1859 (Hoofdstuk XI) heeft beweerd. „De vrije kultuur," zegt de heer 'S JACOB, „wordt op die wijze een gruwzaam middel van onderdrukking voor den inlander; en ik was daarvan door treffende voorbeelden zóó overtuigd, dat ik mij van het nemen van verdere proeven uit het oogpunt der zedelijkheid heb moeten onthouden. Ik heb mij afgevraagd, en vraag het ook mijnen lezers, of een dergelijke toestand, ter liefde van een *naam* zonder *wezen*, mogt worden aangemoedigd? En of het niet beter ware, dan nog den Javaan onder den arbeid van het Gouvernement te laten, hetwelk althans het loon, dat hij verdient, zonder eenige tusschenkomst van de loera's uitreikt?"

't Is natuurlijk, dat, terwijl de heer LION, die een voorstander is van dergelijke, onder het toezigt der regering gesloten, vrijwillige overeenkomsten, art. 56 van het Regeringsreglement, 't welk zulke overeenkomsten voorschrijft, zeer genegen is, de heer 'S JACOB dat artikel ten sterkste afkeurt. Het einddoel van dat artikel wijst op eenen toestand, „waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd." Om tot dien toestand te geraken vordert het als voorbereiding eene regeling steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen. Het wil dus overeenkomsten met gemeenten, alzoo met de hoofden dier gemeenten. Dat keurt de heer 'S JACOB ten sterkste af.

Waar zoo de zienswijzen uiteenloopen, is het natuurlijk, dat de slotsom der beide schrijvers ook geheel verschillend moet zijn. De heer LION draagt een stelsel van verlenging der bestaande kontrakten voor, gedurende *tien* jaren, waarbij na ommekomst van dat tijdvak, de geheele dwang-kultuur zal vervangen zijn door vrijwillige overeenkomsten met de bevolking. De heer 'S JACOB wil in de nieuwe, mede voor 10 jaren te sluiten, kontrakten als beginsel vast te stellen: De aanplant van suikerriet zal voor als nog, en zoo lang de Javaan geen eigenaar is van den grond, moeten geschieden door tusschenkomst van het bestuur; doch aan den kontraktant zal vrijheid moeten worden gelaten, om, wanneer de gewijzigde maatschappelijke toestand op Java zulks mogelijk zal maken, onder behoorlijk waarborg ten

genoege van het Gouvernement, overeenkomsten te sluiten met *individuën* voor de levering van suikerriet.

Met dien „gewijzigden maatschappelijken toestand op Java," bedoelt hij: de afschaffing der heerediensten en het verleenen van het individuëel landbezit aan de tegenwoordige opgezetenen.

Nog een gewigtig verschil merken wij bij beide schrijvers op. De heer LION verklaart zich ten sterkste tegen de uitbesteding der suikerkontrakten; hij wijdt vele bladzijden aan het betoog van het verderfelijke van dit stelsel; hij wil eenvoudig de bestaande kontrakten, met de opgegeven wijzigingen, verlengen. Daarentegen verklaart de heer 'S JACOB zich ten stelligste vóór de openbare uitbesteding, naar vaste regelen. Maar hij voegt er nog iets bij: „omdat de regtvaardigheid zulks gebiedt, met preferentie aan de tegenwoordige houders om de kontrakten tegen de laagste inschrijving te behouden."

Ziedaar de beide belangrijke brochures nevens elkander geplaatst. Zulk eene vergelijking, of liever gezamenlijke beschouwing, van twee verschillende stelsels houden wij voor hoogst nuttig. Ons eigen oordeel hebben wij teruggehouden. Dat laat zich in zulk een kort bestek, als eene boekaankondiging aanbiedt, niet mededeelen.

Wij eindigen met den wensch, dat, welke ook het eindresultaat moge zijn, men eindelijk eens tot eene regeling moge overgaan, want de tegenwoordige onzekerheid is ongetwijfeld de verderfelijkste toestand voor de suikerproduktie op Java.

Varia.

Den volgenden brief ontvingen wij voor eenige dagen uit Indië. Dankbaar voor elke te regtwijzing, geven wij daaraan gaarne eene plaats.

„Wij stellen hoogen prijs op uw Tijdschrift. Die belangstelling, gepaard met het vertrouwen, dat elk eerlijk man, bij dwaling ter goeder trouw, dankbaar is voor teregtwijzing, doet ons, uit liefde voor de waarheid, het volgende tot u rigten, met verzoek om plaatsing in uw Tijdschrift.

„In het no., met de laatste mail aangebragt, komt een artikel voor, geteekend „*de waarheid*", en bevattende 1o. eene direkte beschuldiging tegen de artillerie, alsof zij onregtmatig zoude zijn bevoordeeld, en 2o. eene zijdelingsche beschuldiging tegen den tegenwoordigen chef van den generalen staf, als de oorzaak van die bevoordeeling, dewijl hij vroeger artillerist is geweest. Als bewijzen wordt daar gewezen op de toelagen die de artillerist geniet, en op de omstandigheid, dat de beide amanuensissen van de pensioen-fondsen uit dat wapen zijn genomen. Hoe men zoo iets heeft kunnen aanhalen, is ons onbegrijpelijk. De toelagen zijn aan de artilleristen gegeven op voorstel van wijlen den kolonel RIJNEVELD, in 1849, toen de tegenwoordige chef van den staf bij de artillerie den veldtogt van Bali medegemaakte, en de beide amanuensissen zijn benoemd de een in 1853 en de andere in 1855. In beide jaren bekleedde hij zijne tegenwoordige betrekking nog niet. Doch al ware dat het geval geweest, ook dan is die protektie niet te begrijpen, want het zijn de direktiën der fondsen, die de amanuensissen kiezen en aan het Gouvernement voordragen door tusschenkomst van den kommandant van het leger. Wij gelooven, dat dit reeds genoeg is, om te doen zien, welke waarde aan de beschuldiging van het artikel „*waarheid*" moet gehecht worden. Wij zouden hier nog bij kunnen voegen, dat juist de allerlaatste voordragt door den kommandant van het leger niet dadelijk goedschiks is aangenomen, maar dat over den door de direktie voorgestelden artillerist, eerst inlichtingen zijn gevraagd, met het oog op bruikbaarheid in vergelijking met de overige aspiranten, doch dat de direktie is blijven aandringen.

„Op zulke gronden moet men niet een geheel schuldeloos persoon in verdenking brengen en eene, aan een wapen gegeven, ruim verdiende, belooning als onredelijk doen voorkomen. Neen, mijnheer de redakteur, die toelagen, die de genie reeds 13 jaren voor ons genoten heeft, zijn regtmatig en billijk; daarbij heeft geene protektie voorgezeten.

„Wat aangaat de aangevallen persoon, achten wij ons niet geroepen en het ook onnoodig diens verdediging op ons te nemen. De geschiedenis van hem en zijne militaire loopbaan spreekt luide in zijn voordeel.

Het is de Hertog VAN SAXEN WEIMAR geweest, die dien chef van de staf het eerst tot belangrijke bezigheden heeft geroepen, na eene praktische ondervinding van 10 jaren. Onder de kommandanten van het leger BAKKER en DE STUERS en de chefs van de staven SCHIMPF en STEINMETZ, is hij bevestigd gebleven, opgeklommen, en dat alles behalve door protektie. Elk zijner ondergeschikten verkondigt dit aan wie het maar hooren wil. Hij behoorde niet onder dat, gelukkig kleine, getal, die, hunne waardigheid vergetende, den afgetreden kommandant van het leger „de deur plat liepen," en met beleefdheden en vleijerijen overstelpten, om zich staande te houden of terugbetaald te worden met onverdiende gunsten, of in eigen voordeel eenen verderfelijken invloed uit te oefenen op den goeden gang der dienst. Het is genoeg bekend geworden, hoe menigmaal de chef van den staf tegen verkeerden invloed is te veld getrokken, zelfs op het gevaar af van zijne loopbaan gebroken te zien; doch ongelukkig dikwijls met weinig goed gevolg.

„Is men nu bang geworden en tracht men hem, door valsche voorstellingen, te benadeelen? Dan mist men ongetwijfeld bij iemand als de generaal VAN SWIETEN het doel; want wij zijn overtuigd, dat die voortreffelijke bevelhebber een vijand van vleijerij en een onpartijdig beoordeelaar van bewezen diensten zal wezen.

„In een punt kan de schrijver gelijk hebben, namelijk in de beoordeeling van de hoofd-officieren der infanterie; wij weten dat niet; doch wij willen het gelooven. Maar dan moeten wij toch opmerken, dat zijn te velde trekken voor dat korps voor den Generaals-rang niet zeer kiesch is, ten zij de schrijver wel zoo goed is er zich zelven van uit te zonderen. Wij zouden dan eerder tot het besluit komen, om of voor de infanterie goede chefs uit Nederland te ontbieden, of spoedig mannen, als de tegenwoordige chef van den staf is, te benuttigen, ten einde verbetering te erlangen."

Noem het vrij eene zonderlinge gewoonte; maar laat mij mijne hebbelijkheden, ik zal u in de uwe niet storen. Sedert jaren lees ik elken dag, onder de thee, een of ander *Indisch Staatsblad*, tot stichting; en onder de avondwandeling denk ik er wat over na. Zoo kwam het, dat ik gisteren toevallig opsloeg 1827 nº. 25, handelende over oppassers of boodschappers. Dáar staat geschreven:

Art. 2. Geene dienaren of volgelingen, welke die ook zijn mogen, en van Gouvernementswege betaald wordende, zullen tot eenige personele of huiselijke diensten mogen gebruikt worden, wordende het aan alle ambtenaren, zonder onderscheid, op poene, nadrukkelijk ontzegd, zoodanige diensten aan dezelve op te leggen, wordende tevens aan dezelve, met uitzondering van de residenten en fiskaals, de adsistent-residenten, de kontroleurs voor de recherche en de schouten, en al diegenen, welke eene bediening bekleeden, die op 's heeren wegen wordt uitgeoefend, ten ernstigste verboden, om zich door dienaren achter op hunne rijtuigen, of wel te voet, te doen volgen.

En luister nu, welke straf den overtreder wacht, namelijk volgens de bepalingen van de wet:

Art. 10. Ambtenaren, zich schuldig makende aan eene der overtredingen bij art. 1 en 2 van het tegenwoordige besluit verbonden, zullen met eene boete van niet minder dan *f* 75.00 en niet te boven gaande *f* 300.00, ter uitspraak van den regter, worden gestraft; boven en behalve zulke verdere maatregelen, welke bij herhaalde overtreding, door het Gouvernement enz., ten hunnen opzigte zouden kunnen worden genomen.

Zóó wilde het de Kommissaris-Generaal. Maar de dienaren der wet begrepen het tot dusver anders. En te regt! Een inlander met een veelkleurigen bandelier, bij wijze van grootkruis om den schouder, met een zilveren of koperen plaat op de borst, achter op den karos met de vurige hengsten, of door het huis als een paauw onder de kippen stappende, is ontzaggelijk indrukwekkend, en — men wint er al ligt een bediende door uit. Wat zou dan een direkteur, een president, een sekretaris beteekenen, zonder zulk een staatsliverei achter zich? Als de Kommissaris-Generaal ooit het hoofd uit het graf opstak, mogt hij uitroepen: "hansworsterij! hansworsterij! weg daar meê!" — maar ik zeg, dat het goed staat, en zal er altijd diepen eerbied voor hebben, van harte hopende dat nimmer iemand voor die overtreding der wet op zijn pantalon zal krijgen. Och; die wetten!

Gisteren avond werd ik sterk aangedaan bij het lezen van de *Javasche Kourant* van 25 December 1858, nº. 103, iets, dat mij nog nimmer is gebeurd. Dáár vond ik den lieven volke "In naam des Konings" verkondigd: dat ons Gouvernement, "wenschende te voorkomen, dat de rampen des oorlogs, die het rijk van Boni op Celebes, bij voortdurende weigering tot herstel der grieven van het Nederlandsch Indisch Gouvernement jegens hetzelve, zal op zich laden, worden verzwaard door aan deszelfs onderdanen de middelen te laten, om zich in de vrijhaven Makassar van oorlogsbehoeften te voorzien," tijdelijk den invoer, den verkoop en het bezit van vuurwapenen en buskruid te Makassar verbiedt. Eerst draaide ik driemalen mijn lamp wat op en ploos de zin uiteen: of wat wij Latijnen construëren noemen. Toen mijn grammatikaal verstand het goed beet had, begon de sterke aandoening van mijn philanthopisch gevoel te werken; DICKENS had het niet beter kunnen zeggen, dan onze brave Gouverneur-Generaal. Ik begon te weenen als een kind. En toen ik het met bevende stem voorlas, weenden mijne huisgenooten ook als kinderen. En toen de familie SCHOFFEL (over deze familie later) mij een bezoek bragt, en ik het nieuws, met den traan van naïveteit nog in het oog, vertelde weenden, wij allen, zelfs de oude SCHOFFEL deed meê, dien ik anders tot dus ver voor kurkdroog had gehouden.

Het geween was groot, tot dat wij, als uit éénen adem, riepen: "En wat zullen de Boniërs weenen!" . . . . "En op het vaderlijk Gouvernement schieten!" voegde SCHOFFEL senior er bij, die al weêr even kurkdroog als te voren was geworden. — "'t Is toch goed, SCHOFFEL", zeide ik, "dat de invoer van wapens en buskruid te Makassar wordt tegengegaan." "Dat is het zeker", antwoorde hij kurkdroog, — "doch niet voor de Boniërs, maar . . . ." en hier slikte de man zijne woorden als een droogen aardappel in.

Tot opheldering, beste BASSILIUS, moet gij weten, dat uit alles is op te merken, dat eertsdaags eene sterke expeditie naar Boni zal stevenen. Wat de eigenlijke reden van den oorlog is, weet de wereld nog niet.

De *Javasche Kourant* in kwestie heb ik noch niet kunnen uitlezen.

(*Uit de korrespondentie van* SCHALKIE, *die dit zal vervolgen.*)

Gaarne plaatsen wij het volgende extrakt uit eenen brief van een algemeen geacht en kundig onderwijzer, die meer dan twintig jaren in Nederlandsch Indië verbleef en menigeen tot nuttig en bekwaam lid der maatschappij gevormd heeft.

„De goede afloop van het examen van den jongen s..... verheugt mij, om het bewijs dat daardoor op nieuw geleverd is, dat onze inboorlingen ook tot iets beters dan tot levende copieermachines kunnen worden opgeleid, nog meer dan om het aandeel, hetwelk ik tot zijne aanvankelijke ontwikkeling heb mogen bijdragen. De gesprekken met hem gehouden hebben mij dan ook, voor zoo verre ik daarover kan oordeelen, de overtuiging gegeven, dat de loftuigingen, hem in het openbaar gegeven, ten volle door hem verdiend zijn, en zijn slechts vierjarig verblijf te Batavia hem voor verstand en hart oneindig voordeeliger is geweest, dan aan menigeen zijne zoogenaamde „Europesche opvoeding" van tien, ja soms meer jaren in Nederland. En nu moge s..... zelfs in zeer wetenschappelijke vakken een alleruitmuntendst examen hebben afgelegd, hier gevormde bekwame inboorlingen, die menigwerf in degelijke kennis en geschiktheid, in Europa opgevoede jonge lieden overtreffen, zijn thans geene uitzonderingen meer. Daar ik deel uitmaak eener kommissie, belast met het afnemen van het examen (thans, bij besluit van het Gouvernement, gestuit, hetgeen bij vele belanghebbenden groote ontevredenheid heeft veroorzaakt), gevorderd van adspiranten naar eene betrekking bij het landelijke stelsel en de kultures, zoo is het mij meer dan menig ander veroorloofd dit oordeel uit te spreken. Onder *vele* voorbeelden diene alleen het volgende.

Onlangs werden hier voor boven bedoelde betrekking drie personen geëxamineerd, twee daarvan hadden hunne opleiding aan de akademie te Delft gehad, welke zij echter voor het einde van den studeertijd hadden moeten verlaten, ten gevolge van veranderde, min gunstige, omstandigheden hunner ouders of betrekkingen. De derde was een jongeling, die nooit eenen voet buiten Java had gezet. En welke was nu de uitkomst van dit onderzoek? allerbedroevendst voor de beide eerstgenoemden en glansrijk voor den laatste! Hetgeen, waarover ik mij echter het meest verwonderde, was, dat geen van de gedropen examinandi, één zelfs op verre na niet, niettegenstaande zij vele jaren in Europa hadden doorgebragt, waarvan minstens *drie* aan de Delftsche akademie, in staat was te voldoen aan het examen, vereischt om tot die akademie te worden *toegelaten;* een bewijs dat het programma, voor dat examen ontworpen, meer bestaat voor den vorm, dan voor de naleving. Ware dit nu nog maar anders met het eind-examen, men

zou er vrede mede kunnen hebben. Maar ook daarmede schijnt niet weinig de hand te worden geligt. Getuige dat de oppervlakkige en dus onvolledige kennis van vele onzer, aan de akademie van Delft opgeleide, jonge ambtenaren. Ware mij de tijd gegund, en konde ik er eenig nut mede stichten, mij dunkt, het zou mij niet moeijelijk vallen te bewijzen, dat de daarstelling dier akademie, en over het algemeen de verpligting, om zijne zoons ter opvoeding naar Europa te zenden, wil men ze naderhand in de dienst van het Gouvernement geplaatst zien, juist de tegenovergestelde gevolgen zal hebben van die, welke men er zich van beloofd had; ja, dat het niet spoedig opheffen van deze en anderen daarmede in verband staande bepalingen, heillooze gevolgen voor Nederland zal na zich slepen."

Er is meermalen beweerd, dat de Europeanen in Oost- en West-Indië, met het derde of vierde geslacht uitsterven, of althans door vermenging met Inlandsch bloed geheel ontaarden. Dezer dagen vernamen wij, dat op Curaçao een aantal familiën aanwezig zijn, die daar *sedert ruim twee eeuwen* zijn gevestigd, en dat beweren dus geheel weêrspreken. Als zoodanig worden genoemd: VOS, VAN UIJTRECHT, SCHOTBORGH, ELLIS, BRUGMAN, JUTTING, HOIJER, BOTHENDRIKSEN, GRAVENHORST, BERGH, ROSVELD, EVERTSZ, GAERSTEN, BORD, DIDENHOORN, VAN STARKENBURGH, DE ROCHEMONDT, BEAUJON, LE SIRE, WINCKELAAR, PERRET GENTIL, VAN DER MEULEN, VAN DER LINDE, RÖMER, DE BROT, GARSIRA, SPECHT, MÖLLER, NEUMAN, VAN DER DIJS, CRANEVELDT, SCHOLTZ, LENGSTENIJL, ROIJER, QUAST, FORBES, RAVEN, SCHULER, LAMMENT HELLEMUND, DE WINDT, PALM, BULTHÉ, BRIART, DE MEIJ, COERMAN. Al deze familiën hebben zich op Curaçao onvermengd voortgeplant, om niet te spreken van nog vele anderen, die zich daar later gevestigd hebben en zich ook onvermengd in stand houden.

Mijnheer de redakteur! Ik heb u een brief geschreven, om eene onjuistheid en vergissing, door een uwer korrespondenten bedreven, te herstellen; en gij hebt de goedheid gehad, dien brief in de vorige aflevering van uw Tijdschrift op te nemen.

Maar nu zie ik, dat daarboven geschreven staat: „Djokjokarta 24 November 1858." Daar begreep ik niets van. Ik heb dien brief uit 's Gravenhage geschreven. Ik ben nooit op Java geweest. 't Is ook onmogelijk, dat die brief uit Indië komt, omdat hij een antwoord bevat op een artikel, in Januarij 1859 geschreven; en dat zou reeds 24 November 1858 beantwoord zijn!!

Het draaide mij voor de oogen; ik bekeek de zaak nog eens goed; maar ja wel, er stond toch maar boven mijn brief „Djokjokarta 24 November 1858."

Ik sloeg het blad eens om; ik las het artikel, dat mijn brief voorafgaat — en nu was het mij plotseling opgehelderd. Dat artikel bevat de

„ laatste berigten uit de Vorstenlanden omtrent den staat van zaken aldaar." 't Is duidelijk de dagteekening, die boven mijn brief geplaatst is, moest onder dat artikel over de Vorstenlanden staan.

De zaak was zoo eenvoudig, dat ik u niet eens zou verzocht hebben; de fout van den zetter in een „ erratum" te herstellen.

Maar zie, daar vind ik nu een artikeltje in de *Nederlandsch Indië*, die dadelijk deze fout exploiteert, niet om aan te toonen, dat de korrektie van het Tijdschrift wel wat beter mogt zijn, maar om de eerlijkheid, de waarheidsliefde, de goede trouw van den redakteur van het Tijdschrift te bekladden.

Indien het niet zoo bedroevend was, dat een onderwijzer aan de Delftsche akademie zich aan zulk eene handelwijze schuldig maakt, dan zou het inderdaad koddig en plaisirig wezen.

's GRAVENHAGE,
28 Februarij 1859.

Een spoorwegplan van Samarang naar Kadoe en de Vorstenlanden.

In den laatsten tijd is de aandacht van verschillende zijden op nieuw op den aanleg van spoorwegen op Java gevestigd. Is het te verwonderen? Zoo ergens, dan doet zich vooral daar de behoefte aan verbeterde kommunikatie-middelen gevoelen; want, hoeveel men moge gedaan hebben voor den aanleg van wegen in 't algemeen, toch heeft die aanleg geen gelijken tred gehouden met de vermeerdering van bevolking en de uitbreiding van landbouw en industrie. Is het te verwonderen, dat de dagbladen in Indië, die tegenwoordig zoo krachtig medewerken, om de publieke opinie te doen kennen en tevens haar te leiden, gedurig op de noodzakelijkheid wijzen, dat men eindelijk er eens toe overga, om de eerste rails op Java te leggen? 't Is echter de vraag, of het juist die rails zijn, die in de eerste plaats in aanmerking komen, als er sprake is van de verbetering der transportmiddelen. Dat ze eene zeer gewenschte, eene tot bevordering van 't genoegen, het verkeer en de onderlinge gemeenschap, hoogst nuttige zaak zijn, zal wel niemand betwisten. Maar staan de kosten wel in evenredigheid met de opbrengst? Zijn de vruchten, die verwacht worden, in staat, om op den duur zoo veel voordeelen af te werpen, dat de benoodigde kapitalen verkregen zullen worden?

De heeren J. C. REIJNST en W. POOLMAN hebben, in verbinding met een aanzienlijk handelshuis, eene aanvrage om koncessie aan 't Gouvernement ingediend, tot het leggen van een uitgebreid spoorwegnet over 't gansche eiland. Op die aanvrage zinspeelden de leden der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, toen zij, in *'t voorloopig verslag* der kommissie van rapporteurs voor het wets-ontwerp tot regeling van het gebruik van het koloniaal batig slot over 1856, het volgende schreven:

> Er hebben niet lang geleden geruchten geloopen wegens eene, bij de regering gedane, aanvraag tot het erlangen van koncessie voor het aanleggen van eenen grooten spoorweg op Java. Men sprak daarbij van eene overgroote som, die met deze onderneming zou zijn gemoeid; men meent van 125 millioen. Zonder nu, zelfs eenigermate, een bepaald gevoelen over eene zoo veel omvattende zaak te willen uiten, hebben sommige leden verlangd te weten, welk stelsel de regering omtrent den aanleg van spoorwegen op Java heeft aangenomen.

Gelijk zoo dikwijls, was ook nu weder het antwoord der regering op deze vragen weinig afdoende. De mededeeling van den Minister van Koloniën bepaalde zich tot eenige algemeenheden, die ons niet veel verder brengen. Zie hier dat antwoord;

Ten aanzien van de vraag, welk stelsel de regering heeft aangenomen omtrent het aanleggen van spoorwegen op Java, neemt de ondergeteekende de vrijheid, te verwijzen naar het besluit van den Gouverneur-Generaal van 26 Januarij 1853, n°. 5, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van dat jaar n°. 4, waaruit blijkt, dat tot zoodanige ondernemingen aan Nederlanders, in Nederland of in Nederlandsch Indië gevestigd, vergunning kan worden verleend.

Wat betreft de bij de Indische regering gedane aanvraag tot het aanleggen van eenen spoorweg over Java, waarvan de kosten op 125 millioen gulden geraamd worden, zijn de voorstellen daaromtrent eerst voor weinige dagen met de jongste overlandpost van 25 September 1858 ontvangen. Ofschoon de ondergeteekende dus nog geenen tijd gehad heeft, die in overweging te nemen, meent hij echter reeds bij voorraad de meening te mogen uitspreken, dat de onvoorwaardelijke inwilliging daarvan waarschijnlijk zal worden verhinderd door den eisch, dat de Staat, gedurende een tijdvak van 33 jaren, behalve andere voordeelen, eenen waarborg van rente verleene tot een bedrag van vijf ten honderd 's jaars over het gebezigde kapitaal.

Van groote belangstelling in het onderwerp getuigt dit ministeriële antwoord voorzeker niet. En toch verdient het die in ruime mate. Wij althans hechten een groot gewigt aan de oplossing der vraag: is het aanleggen van spoorwegen op Java in overeenstemming met de middelen, waarover beschikt kan worden? En behoort in de behoefte, die er aan verbetering van transportmiddelen bestaat, thans door spoorwegen te worden voorzien?

Er is reeds sedert vele jaren sprake van deze hoogst belangrijke aangelegenheid. En uit hetgeen verrigt is, kan reeds menige bijdrage geleverd worden tot oplossing dezer vragen. Door een onzer vrienden zijn wij in staat gesteld, zulk eene bijdrage onder de oogen onzer lezers te brengen. 't Is een opstel, afkomstig van een der voortreffelijkste ingenieurs in Indië, die aldaar eene hoogst aanzienlijke betrekking bekleedt en die reeds in zoo menig werk van zijne uitstekende bekwaamheden treffende bewijzen heeft gegeven. 't Is eene memorie over eenen ijzeren spoorweg van Samarang naar Kadoe en de Vorstenlanden, dienstig tot den op- en afvoer van goederen en produkten. Wij ruimen daaraan thans eene plaats in. Ofschoon de geachte steller van deze memorie geheel buiten de publikatie van zijn geschrift is, vertrouwen wij toch, dat hij 't ons niet ten kwade zal duiden, wanneer wij, door aan zijn arbeid meer algemeene bekendheid te geven, het publiek belang trachten te bevorderen. 't Doet ons leed, dat de kaart, die de memorie, toen zij a n 't Gouvernement werd ingezonden, vergezelde, niet in ons bezit is. Gaarne zouden wij die, tot opheldering en beter begrip van den text, er bij hebben gevoegd. Hier en daar was ook ons manuscript inkorrekt, zoodat wij genoodzaakt waren, den zin te raden. Bovendien hebben wij het hier en daar verkort. Veel tijd en moeite hebben wij daaraan besteed, en wij hopen gelukkig te zijn geslaagd.

De hooge transportkosten, welke men voor den afvoer der produkten uit de residentiën Kadoe, Djokjokarta en Soerakarta, langs den grooten landweg over Bawen tot Samarang betaalt, en omgekeerd ook voor den opvoer van goederen voor den binnenlandschen handel en de konsumtie, hebben aanleiding gegeven tot het omzien naar middelen, om daarin verbetering te brengen en zoo mogelijk, om die transportloonen terug te brengen tot

den prijs of zelfs tot minder dan dien, welke weinige jaren geleden besteed werd, vóór de uitbreiding der kultures de hoeveelheid produkten leverde, welke thans van den grond verkregen worden. Onder verschillende, zoo wel doeltreffende als ondoelmatige, doordachte en ondoordachte middelen, is ook aangegeven het aanleggen van spoorwegen en wel voornamelijk van Samarang naar Kadoe en de vorstenlanden. Dat denkbeeld heeft aanleiding gegeven tot een nader onderzoek naar de uitvoerbaarheid, te meer dewijl men meer tot de overtuiging kwam, dat door geene gewone en min kostbare middelen eenige vermindering van de transport-kosten te wachten is. Deze overtuiging leidde tot de veronderstelling, dat de aanleg van eenen spoorweg van Samarang naar Kadoe en de vorstenlanden, niet alleen geene onmogelijke zaak is, maar dat zelfs de onderneming daarvan gunstige resultaten zal opleveren. En daarvan is het koninklijke besluit van 28 Mei 1842 no. 20 het gevolg geweest, waarbij de aanleg van dien weg wordt bepaald, en ondernemers en partikuliere kapitalen daartoe worden opgeroepen. Aan de Indische regering werd middelerwijl, ter bereiking van het doel, de taak opgedragen, om de noodige opnamen te laten verrigten, en een uitvoerig plan van het werk te leveren. Met niet weinig genoegen was het dan ook, dat ik dien ten gevolge mij, in het begin der maand Mei 1843, de zoozeer vereerende en hoogst belangrijke taak zag opgedragen, van plaatselijk al de vereischte opnamen daarvoor te verrigten en de gevraagde berekeningen, op dit werk betrekking hebbende, te leveren.

Doordrongen van het gewigt van dezen last, heb ik getracht dien naar mijn beste vermogen ten uitvoer te brengen. 't Strekt mij alleen tot verdriet, dat ik slechts voor een klein gedeelte de zoo veel omvattende taak heb kunnen volbrengen, of liever dat de omvang te groot was, om voleindigd te worden met de middelen en den tijd mij daarvoor aangewezen. Schroomvallig ga ik thans, als nieuweling in dit werk, tot de behandeling van het onderwerp over, en roep ik in toegevendheid in van deskundige beoordeelaars.

§ 1. *Algemeene aanmerking over het doeltreffende van den aanleg van spoorwegen.* Wanneer de vraag zich voordoet, om tusschen twee of meer plaatsen een nieuwe gemeenschapslijn tot stand te brengen, moet men zich niet laten medeslepen door opgewonden voorspiegelingen, noch vertrouwen stellen in overdreven verwachtingen. Vooral mag de ingenieur, aan wien de zorg is toevertrouwd, om de zaak te onderzoeken en te beramen, zich niet daaraan overgeven, en daardoor de belangen van den staat en van den ondernemer in de waagschaal stellen, want juist hij wordt geroepen om de zaak grondig te onderzoeken, en door koele berekeningen en redeneringen het voordeel of nadeel en de wenschelijkheid of het hersenschimmige aan te toonen.

Hield men dit altoos in het oog, er zouden sommen gouds bespaard worden, en men zou niet zoo dikwijls te laat en ten koste van groote geldelijke belangen ondervinden, dat de onderneming niet aan de verwachting voldoet. Een ingenieur derhalve, met het maken van eenig projekt voor het een of andere werk belast, moet zijn onderwerp van alle zijden bezigtigen en onderzoeken, en zal eerst na rijp beraad tot een bepaald besluit mogen

komen. Zoo zal hij onder anderen, wanneer hem het leveren van een ontwerp wordt opgedragen, om tusschen twee plaatsen eene gemeenschap daar te stellen door middel van een ijzeren baan, moeten nagaan, van welk nut zulk eene onderneming is, of het geraden zij, groote kapitalen daaraan te besteden, en of men mag verwachten, dat de kapitalen eene behoorlijke winst zullen opleveren.

De aanleg van eenen spoorweg laat zich in enkele gevallen dadelijk aanraden, zooals bij voorbeeld wanneer die weg gedeelten zal moeten doorloopen, waar nog geene andere gemeenschap bestaat, en hierdoor de noodzakelijke gelegenheid geschapen wordt voor den overvoer van kostbare en overvloedige voortbrengselen. Dit is eveneens het geval, wanneer de weg over gronden kan geleid worden, die geene waarde hebben, benoodigde materialen bij de hand zijn, en slechts de dagloonen der arbeiders in rekening behoeven gebragt te worden. Niet minder kan men daaronder rekenen wanneer de staatkunde van het land zulk een spoorweg vordert, ten einde met de overige grensstaten gelijken tred te houden, en door middel van dien weg de krijgsmagt op de snelst bekende wijze op het punt te brengen, waar zij noodig geacht wordt. In de meeste gevallen is het hiermede echter anders gesteld, en legt men den spoorweg aan, uit winstbejag, en om eene voordeelige plaatsing van groote kapitalen te hebben, of uit zucht om met den tijdgeest mede te gaan. Zoo heeft dit bij voorbeeld altijd plaats, wanneer men eene nieuwe gemeenschap opent tusschen plaatsen, die reeds met elkander voldoende middelen van vervoer hebben.

De spoorweg nu, tusschen Samarang, Kadoe en de Vorstenlanden, beschouw ik niet te vallen in de eerste maar wel in de tweede kategorie of in die, waarvan het groote nut niet zoo dadelijk in 't oog valt. Tusschen de genoemde plaatsen toch bestaat eene gemeenschap, welke aan de behoefte heeft voldaan, en bij verbetering naar mijn oordeel altijd zal blijven voldoen. Het eiland Java behoeft de spoorwegen ook niet te leggen ten genoege van zijne buren, daar het als een op zich zelf staand geheel kan beschouwd worden. De aanleg van dezen spoorweg moet derhalve geldelijke winsten opleveren; kan dit niet verwacht worden, dan dient men van de onderneming af te zien. Ten minste, ik geloof niet, dat, bij een zoodanig vooruitzigt, partikuliere kapitalen en vennootschappen voor de onderneming zullen gevonden worden.

Onze taak is alzoo aan te toonen, wat de aanleg van den weg zal moeten kosten, en wat er jaarlijks voor onderhoud zal moeten besteed worden. Eerst daarna zullen wij kunnen komen tot de beantwoording van de eindvraag: wat moet voor het transport van een pikol per paal, bij een algeheel transport van x pikols per jaar over den weg, betaald worden, ten einde daardoor het kostende van het vervoer te dekken, de renten van het kapitaal voor den aanleg en het onderhoud van den weg uit te keeren, en de som af te zonderen, die tot amortisatie van het kapitaal en tot vergoeding van de vermindering in waarde van den weg moet dienen.

Voor ondernemers is dit onderzoek vooral van bijzonder veel belang,

opdat zij niet in hunne verwachtingen teleurgesteld worden; te meer daar het op verre na nog niet bewezen is, dat de spoorwegen, als plaatsing van kapitalen, wel aan te prijzen zijn, en de eerste deelhebbers op den duur eene behoorlijke rente van hun geld zullen trekken. Wanneer spoorwegen van algemeen en een uitgestrekt nut worden aangelegd, mogen er geene kosten aan de uitvoering gespaard worden, ten einde hun den grootsten trap van volmaaktheid te geven en er alle nuttige verbeteringen aan te kunnen brengen, welke de toekomst ons zal leeren kennen. Moeten zij echter dienen tot een beperkt en eenzijdig doel, dan moet de spaarzaamheid op den voorgrond staan, en zal de ingenieur dit wel in het oog moeten houden, op dat hij niet het geld aan kunstwerken en verfraaijingen aanwende, welke slechts den ondergang der ondernemers kunnen te weeg brengen. Hij store zich dan niet aan het gevoelen en de gissingen van het publiek, maar kieze de betrekkelijke boven de absolute volkomenheid. Daar nu ook bij den spoorweg van Samarang naar Kadoe en de Vorstenlanden een bepaald en eenzijdig doel, de goedkooper op- en afvoer van produkten en goederen, wordt beoogd, geloof ik dat ook hierbij dat doel wel in het oog zal moeten gehouden worden, en de weg alzoo zoo oeconomisch mogelijk dient te worden aangelegd.

§ 2. *Breedte van den weg.* Als een eerste middel, om die oeconomie te betrachten, kan dienen, dat men de breedte van den weg zoo beperkt mogelijk neme, om daardoor de minst mogelijke hoeveelheid grond te verwerken. Naar mijn inzien moet echter de breedte van eenen spoorweg voor eene enkele en voor eene dubbele baan gelijk zijn, en wel omdat er vooral op eenen weg, waarop het trekdier als motor dient, en de gang der konvooijen minder geregeld kan bepaald worden, van afstand tot afstand gelegenheid moet bestaan, dat de op en afgaande konvooijen elkander kunnen voorbijgaan. Bovendien moet men zich de mogelijkheid blijven voorbehouden, om, bij eene onvoorziene groote vermeerdering van te vervoeren goederen, of bij groote reparatiën, zonder stremming van den weg, eene tweede baan over de geheele of gedeelten der lengte te kunnen aanleggen.

Dus dient voor den weg, hier in behandeling, waarop slechts de aanleg van ééne ijzeren baan als voldoende wordt geacht, iets dat beter in 't oog zal vallen als straks de waarschijnlijke dagelijksche beweging over den weg zal worden aangegeven, de breedte genomen te worden, vereischt om een dubbele baan aan te leggen. Bij de bepaling dezer breedte heeft men op het volgende te letten.

1°. De onderlinge afstand van de twee sporen eener baan moet genoegzaam zijn, om aan de voertuigen eene gewenschte stabiliteit te geven. Dit wordt, blijkens de uitgevoerde spoorwegen in Europa, verkregen door eene breedte van 1,50 Ned. el, van midden op midden der twee sporen; ik neem dus ook deze maat aan.

2°. De onderlinge afstand der twee banen dient zoodanig te zijn, dat de konvooijen met gemak en zonder elkander aan te raken passeren kun-

nen. Daar dit veelal afhangt van den vorm der wagons, en der daarop komende lasten, zullen wij ook hiervoor het in Europa algemeen gebruikelijke aannemen, namelijk 1,30 Ned. el, dat is 0,20 Ned. el meer dan op den spoorweg van Ronne naar St. Etienne en 20 dm. minder dan die van Liverpool naar Manchester.

3°. De afstand van de buiten sporen tot den boord van den weg, of wel tot den kruin van het binnen talud der sloten, moet genoegzaam zijn om die sporen eenen zekeren en vasten stand te verschaffen, en tevens den karrenvoerder een goed voetpad te bezorgen. Op de bestaande wegen verschilt de afstand van 0.60 tot 1.60 Ned. el; en daar de deskundigen eerder eene grootere dan eene mindere breedte van 1 el voorschrijven, zoo geloof ik, dat men wel zal doen ze niet minder dan 1.20 Nederl. el te nemen.

4°. Waar de wegen gelijk met den beganen grond, slechts weinig daarboven verheven, of geheel in het terrein ingekapt zijn, worden aan weerszijden van den weg sloten van genoegzame diepte en breedte gevorderd, om al het regenwater af te voeren en den weg immer droog te houden. Men kan dus vrij algemeen aannemen, dat deze breedte ook nog tot die van den weg vereischt wordt. Moeijelijk is het om deze breedte voor alle gevallen aan te geven, daar de plaatselijke gesteldheid er eenen grooten invloed op uitoefent. 't Komt ons echter voor, dat, wanneer men hiervoor 1.50 el aanneemt, waarin dan de breedte der bodems à 0.30 el Ned., en de twee taluds van 1 op 1 bij 0.60 el Ned. diepte (daar de bodem der sloot minstens zoo veel beneden de boven oppervlakte van den weg moet liggen) begrepen zijn, men een goed gemiddelde zal hebben voor de gewone gevallen.

De breedte van het profil voor onzen weg zal dus zijn als volgt:

Voor de 2 banen	3.00 el
„ den afstand der 2 banen.	1.30 „
„ „ „ „ buiten sporen tot den rand der sloot	2.40 „
„ de 2 sloten.	3.00 „
gezamenlijk.	9.70 el

en waarvan dus eigenlijk maar 6.70 el (ongerekend de taluds, welke wij onderstellen overal onder 45° te vallen bij ophooging en doorsnijdingen van geringe diepte, en onder 30° bij groote doorsnijdingen) de breedte van den weg is.

Wordt later van deze breedte voor enkele gevallen afgeweken, dan zullen ook de redenen, waarom zulks geschiedt, worden aangegeven.

§ 8. *Rigting van den weg.* De algemeene rigting, waarin de weg aangelegd moet worden, is de strekking van den bestaanden grooten landweg, dewijl dit het best overeenstemt met het plan voor verdediging, voor dit deel van het eiland aangenomen, en hij door de meest bevolkte en rijkste gedeelten, als ook door het centrum der residentiën Samarang, Kadoe, Soerakarta en Djokjokarta loopt. Indien echter deze redenen niet bestonden, had men misschien, door den loop en den vorm van het terrein, naar

het gevoelen van hen die plaatselijk bekend zijn, eene meer gemakkelijke rigting kunnen vinden beoosten Samarang, door het Demaksche, en uitkomende in de vlakte bij Soerakarta.

In de eerstgenoemde strekking, namelijk van den bestaanden weg, heeft zich dan ook, voor zoo verre zulks mogelijk was, (dat is: van de monding der Samarangsche rivier tot iets boven Oenarang) de opname van het terrein uitgestrekt.

Om een overzigt van deze rigting te geven, teekenen wij aan, dat de weg eenen aanvang neemt, aan den linkeroever van de monding der Samarangsche rivier, iets ten noorden van het groote entrepôt, en slechts op korten afstand van de Gouvernements pakhuizen, hooger op en meestendeels aan denzelfden oever der rivier gelegen.

De weg ligt hier op 1.50 el boven het vlak der zee, of wel 1.30 el boven het omliggende terrein, ten einde verzekerd te zijn van genoegzaam boven de hoogste banjir's in de regenmoeson te blijven.

Over eene lengte van 10.10 el Ned. loopt de weg in eene rigting zuid 49° 30′ west, en passeert daarin de rivier Babadon.

Hierna beschrijft de weg, met een straal van 500 el, een boog van 50° of 436,40 el lengte, en vervalt daarna in eene regt zuidelijke rigting.

In deze rigting loopt hij 577 el voort, om daarna, weder met eenen cirkel-boog van 22° 20′, of 195 el lengte, bij een straal van 500 el, in de rigting zuid 21° 55′ west te komen.

In deze nieuwe rigting loopt hij 1605 el voort, doorsnijdt de rivier kali Boeloe, in de dessa van dien naam, valt vervolgens, door een cirkel-boog van 40° of 349 el lengte, en beschreven met een 500 el lange straal, in die van zuid 62° 40′ west, loopt daarin slechts 22 el voort, en beschrijft, met een even groote straal, een boog van 46° 20′ of 404 el lengte. Door deze, laatst aangegevene, rigtingen doorsnijdt de weg, op verschillende plaatsen, de eerste bogt van de Samarangsche rivier en maakt het overbruggen van dit deel der rivier noodzakelijk.

Bij het einde der laatstgenoemde kromming gaat de weg in de rigting zuid 16° 40′ west voort, 315 el lang, en vervalt dan, met een boog van 40° 30′ of 39,20 el lengte, en beschreven met een straal van 500 el, in de rigting zuid, 12° 25′ west.

Hierna doorsnijdt hij de Samarangsche rivier iets beneden de zamenvloeijing der twee zamenstellende takken, Pandjangan en Garang, en behoudt daarin eene algeheele lengte van 745 el. Van hier verandert de rigting, door middel van een boog lang 13° 30′ of wel 117,80 el, en beschreven met een straal van 500 el, in die van zuid 0° 50′ oost, welke 610 el lang is en naar den voet van het bergachtige terrein voert, dat overgetrokken moet worden.

Een boog van 42° 20′, of 370,10 el lengte, en beschreven met een straal van 500 el, voert de rigting over in die van zuid 46° oost, volgt deze over 521 el, beschrijft dan, door middel van een straal lang 500 el, eenen boog van 15° 10′ of 132,30 el lengte, en vervalt als dan in

de rigting van zuid 28° 40′ oost; daarin heeft de weg eene lengte van 465 el.

Alvorens verder te gaan dient opgemerkt te worden, dat, bij de verandering van de rigting, zuid 0° 53′ oost in die van zuid 46° oost, de kleine kali Soengi Merdam is overgetrokken.

Met een straal van 500 el beschrijft de weg nu weder een cirkelboog van 39° 30′ of 344,70 el lengte, neemt dan over 528 el de rigting zuid 68° 10′ oost aan, om daarna op nieuw, met eenen eveneens beschreven cirkel-boog ter lengte van 26° 40′ of wel 232,70′ el, over 618 el in de rigting zuid 44° 30′ oost te veranderen.

Door eene dubbele kromming, bestaande in twee cirkel-bogen van 38° 45′ of 338,10 el en 26° 45′ of 232,80 el lengte, en beide met stralen van meermaal genoemde lengte beschreven, gaat de weg voort zuid 28° 40′ oost, en wel ter lengte van 700 el Ned. waarvan echter groot 680 el boven den grond, daar het terrein als dan zich aanbiedt tot het maken van eenen onderaardschen gang of tunnel, om daardoor, op eene kleine lengte, een van ruim 30 el te kunnen uitwinnen.

Met de laatstgenoemde rigting gaat men, door middel van eenen, met een straal van 500 el beschreven, boog, lang 23° of 209,90 el (onderaardsch), over in de rigting van zuid 5° 20′ oost, volgt die over 218 el, en komt dan vervolgens, met eenen boog van 37° 10′ of 324,50 el lengte, en een straal van 500 el, in de rigting van zuid 13° west, welke over 1315 el gevolgd wordt.

Een boog, als boven beschreven en lang 22° of 192,80 el, brengt ons dan in de rigting zuid 9° west, waarin de weg over 2970 el onafgebroken voortgaat, tot dat men, door eenen boog van 500 el straal, en lang 15° 40′ of 136,70 el, de rigting zuid 7° oost kan aannemen en daarin over 1325 el kan blijven voortgaan.

Hierna plooit zich de lijn weder naar het terrein, door met eenen boog van 500 el straal, en lang 7° 30′ of wel 65,45 el, gedurende 625 el, de rigting zuid 14° oost aan te nemen, alsdan weder met een straal van 500 el een boog van 14° of 122,10 el lengte te volgen en in die van zuid 0° 15′ oost over te gaan, voor eene lengte van 1465 el. Hiermede heeft men de rivier Dodol bereikt en overgetrokken.

Om in de volgende rigting zuid 55° west te komen, waarin de rivieren Penganten en Oenarang worden overgetrokken, en die tevens de laatste is; daar de opname zich niet verder heeft uitgestrekt, is gebezigd een cirkelboog van 500 el straal en lang 45° of 392,70 el.

De laatste rigting is lang 9,90 el.

Deze rigtingen zijn alzoo wanneer men den weg „à ciel-ouvert" wil maken; wil men daarentegen de gelegenheid, om eenen tweeden onderaardschen gang of tunnel te bezigen, en daardoor eene klimming en daling van 40 el uit te winnen, niet laten voorbijgaan, dan zet men de rigting zuid 9° west nog 23 el voort, en maakt haar dus tot 2923 el. Door een boog van 500 el straal, en lang 14° 20′ of 125 el, gaat de rigting dan

over in die van zuid 5° 40′ oost, of die van den tunnel, lang 3508 el, en overdekt voor eene lengte van meer dan 3,000 el.

Een boog van 500 el straal, lang 51° of 445 el, vereenigt de tunnelrigting met de laatst aangegevene, of die van zuid 55° west, en welke nu over 1010 el gevolgd wordt.

Telt men al de lengten der aangegeven rigtingen, welke op de kaart, en dus herleid in het horizontale vlak, gemeten zijn, bij elkander op, dan ziet men, dat in het eerste geval de spoorweg eene lengte van 21,260,50 el, en in het andere geval van 21,244,50 el zal erlangen, waarbij dus nog later, als de hellingen voor den weg bepaald worden, het meerdere (slechts weinige ellen bedragende) zal bijgeteld moeten worden, om de wezenlijke zuivere lengte van den geprojecteerden weg te erlangen, en natuurlijk voor zoo verre men op de naauwkeurigheid van de kaart aan kan, daar, naar mijn inzien, dit wel ongeveer 10 el met de wezenlijkheid kan verschillen.

De geheele lengte zal evenwel, zoo ik mij niet bedrieg, minder zijn dan de wezenlijke, en kan dus op de begrooting, als in het voordeel komende, om de raming niet te gering te maken, behouden worden.

§ 4. *Hellingen van den weg.* Na de rigting van den weg en het horizontale vlak omschreven te hebben, is het thans onze taak, om die in het vertikale vlak te volgen, of de hellingen te bepalen, volgens welke men den weg moet aanleggen, om het verschil in waterpas tusschen Samarang en Oenarang met elkander te vereenigen.

Het punt van uitgang of begin van den weg hebben wij gesteld te zullen liggen op 1,50 el Ned. boven het vlak der zee; en daar het punt der beëindiging boven Oenarang, volgens de waterpassing, niet lager gelegen is dan 311,00 el Ned., zoo is het verschil in hoogte der twee punten 309,50 el.

Daar deze twee punten nu, volgens de aangenomene rigtingen, 21,260,50 el van elkander verwijderd liggen, zou dus, indien het mogelijk ware door eene enkele en regelmatige helling de twee punten met elkander te vereenigen, deze moeten zijn die van $\frac{309,50}{21,260,50} = {}^{1}/_{68}\ {}^{429}/_{619}$ of nagenoeg $\frac{1}{68^{3}/_{8}}$.

Wanneer de wrijving over de sporen op $^{1}/_{200}$ gesteld wordt, vermeerdert, bij elke 5 streep op de el meerdere helling of klim, de kracht om iets tegen die helling op te voeren met 50 Ned. pond, per 1000 Ned. ponden. Dit zal dus reeds, bij ${}^{1}/_{68}\ {}^{429}/_{619}$ klim, nagenoeg 15 Ned. ponden per 1000 Ned. ponden moeten bedragen. Wanneer men alzoo aanneemt, dat een Javaansche trekos of paard 20 pond trekkracht op den duur kan blijven uitoefenen (hetgeen ik vermeen dat niet te hoog gesteld is, als afgeleid van hetgeen zij thans op den slechten weg verrigten), en hij dus in staat is, om over eenen horizontalen spoorweg een beladen wagen, wegende 4000 pond Ned. voort te trekken; — wanneer men dit aanneemt, dan zal, met de gebruikelijke snelheid, en tot het optrekken van dien zelfden last tegen de helling van ${}^{1}/_{68}\ {}^{429}/_{619}$, benoodigd zijn 80 Ned. ponden trekkracht of wel $3^{1}/_{2}$ trekbeest meer; als men, namelijk, daarbij in rekening brengt het krachtverlies van het trekbeest door het opgaan tegen de hoogte.

Het transport in die rigting moet dus ook natuurlijk nog nagenoeg $3^1/_2$ maal hooger te staan komen, dan over den horizontalen weg. Daar echter de vorm van het terrein niet medebrengt, om de aangegevene algemeene helling daar te stellen, zoo zullen wij nagaan, hoe zij verdeeld moet worden, om toch die hoogte te bereiken, en tevens, het terrein volgende, te bewerken, dat de aardverplaatsingen, tot het daarstellen van de baan, zoo min mogelijk zijn. Doorloopen wij nu de geprojekteerde rigting van den weg, dan vinden wij het volgende:

1°. Daar deze rigting den grooten postweg van Samarang naar Batavia nagenoeg regthoekig passeert, iets bewesten de brug Boeloe, waar zij gezegd kan worden te zijn 4.20 el boven het vlak der zee, en daar zij te dier plaatse gelijk met dien weg moet liggen, ten einde de bestaande gemeenschap niet te stremmen, zoo bepaalt het verschil tusschen 4.20 en 1.50 el of 2.70 el de helling, welke aan het eerste gedeelte a—b, dat is eene lengte van 2888.60 el gegeven moet worden. Deze helling is dus $\frac{27}{28886} = \frac{1}{1069^{23}/_{27}}$ of onmerkbaar en geschikt voor het trekbeest.

2°. Daar, ter hoogte van het punt d der rigting, de flaauwe helling van het terrein ophoudt, zoo zal men, dewijl dit terrein hier 12.00 Ned. el boven het vlak der zee is, aannemen, dat bij d de weg op 12 el boven dit vlak moet liggen. Bij de onderstelling in het verschil van hoogte, tusschen den weg in dit punt met dat in b gelijk 11—84,20 = 7.80 el, en daar de afstand der twee punten 3389 el bedraagt, zoo is de helling voor dit deel b, c, d, $^{78}/_{33890} = \frac{1}{435^{10}/_{13}}$, of ruim het dubbele voor die van het eerste gedeelte en mede geschikt voor de beweging met trekbeesten.

3°. Daar bij het punt e de hoogte, aan den weg te geven, niet beneden de 102 el kan vallen, zoo is het verschil tusschen de hoogten van e en d, = 102—12 = 90 el. Daar de horizontale afstand der 2 punten gelijk is aan 1980 el, zoo duidt $^{90}/_{1980} = {}^1/_{22}$ aan, waardoor deze twee punten onderling verbonden zijn, en doet tevens zien, dat daartegen op eenen spoorweg de lasten niet anders dan door middel van vaste beweegkrachten kunnen opgevoerd worden.

4°. Bij g is de geringste hoogte te verleenen 146 el, het verschil tusschen g en e is dus 146—102=44 el. De horizontale afstand van e tot g bedraagt 1672 el; het gebroken $^{44}/_{1672} = {}^1/_{38}$ wijst derhalve de helling van het deel, e f g en is dus mede ongeschikt voor de beweging met trekbeesten.

5°. Daar wij bij h de hoogte op 213 el gesteld hebben, zoo is 213—146 = 67 el het verschil in hoogte der punten h en g. De horizontale afstand dezer twee punten is gelijk aan 8.70 el; daarom wijst $^{67}/_{871} = {}^1/_{13}$ de helling aan voor het deel g, h, dat niet anders geschikt is, dan voor vaste beweegkrachten.

6°. Bij i is de hoogte aan den weg te geven 218 el; dus verschil tusschen i en h, = 218—213 = 5 el; de horizontale afstand van h, i, gelijk zijnde aan 2445 el (waaronder 6,86 el onderaardsch), zoo is de helling van h, i, gelijk $^5/_{2445} = {}^1/_{489}$ en dus geschikt voor de beweging met trekbeesten.

7o. Bij *l.* de hoogte voor den weg op 233 el gesteld hebbende, is het verschil tusschen *l* en *i* = 233—218 = 15 el in hoogte. De horizontale afstand van *l* tot *i* = 1110 el zijnde, is de helling voor het deel *i*, *k*, *l*, = $^{15}/_{1110} = {}^{1}/_{74}$, dus mede geschikt voor de beweging met trekbeesten, daar de helling van $^{15}/_{1000} = \frac{1}{66^{2}/_{3}}$ als de grens kan aangerekend worden, waarop het trekbeest met voordeel bij eenen spoorweg kan werken.

8o. Bij *m* de hoogte, waarop de weg te leggen is, gelijk 332 el stellende, is *m* = 332—233 = 99 el boven *l* gelegen, en dien ten gevolge de helling van *l*, *m*, in horizontalen afstand, 2615 el van elkander verwijderd, gelijk aan $^{99}/_{2615} = \frac{1}{26^{41}/_{99}}$, en mede ongeschikt voor de beweging met trekbeesten.

9o. Bij *l* de hoogte voor den weg nemende gelijk 340 el, zoo is het verschil tusschen *l* en *m* = 340—332 = 8 el; *l* van *m*, in het horizontale vlak 1785 el verwijderd zijnde, is de helling voor het deel *m*, *n*, *o*, = $^{8}/_{1785} = \frac{1}{223^{1}/_{8}}$ en alzoo geschikt voor de beweging met trekbeesten.

10o. Bij de *p* de hoogte tot 300 el afdalende, zoo ligt *p* beneden *o* gelijk 340—300 = 40 el; de horizontale afstand van *o*, *p*, gelijk 900 el zijnde, zoo is de helling van het deel *o*, *p*, = $^{40}/_{900} = \frac{1}{22^{1}/_{2}}$ en dus alleen geschikt voor vaste beweegkrachten, en

11o. Bij *q* op nieuw het terrein oploopende, zoo onderstellen wij, dat aldaar de weg 311 el boven het vlak der zee vallen kan; *q*, is dus boven *p* = 311—300 = 11 el; *p* van *q*, horizontaal 1604 el verwijderd zijnde, is de helling van het deel *p*, *q*, = $^{11}/_{1606} = {}^{1}/_{146}$ en kan dus nog geacht worden geschikt te zijn voor de beweging met trekbeesten.

Bij het gebruik maken van de tweede onderaardsche doorgraving, die wij echter, om de kostbaarheid van den aanleg, buiten het project uitsluiten, wordt van *l*, *r*, of over eene lengte van 1770 el, de helling van $\frac{1}{26^{41}/_{99}}$ gevolgd, en dus daarmede de hoogte van 300 el bereikt; van *r*, tot *p*, of over eene lengte van 3513 el, loopt de weg alsdan horizontaal en van *p*, *q*, volgens de boven aangegevene helling van $^{1}/_{146}$.

Ten gevolge van deze verdeeling der hellingen ziet men:

1o. Dat de afstand van *a* tot *d* of 6277 el met voordeel door trekbeesten kan doorloopen worden.

2o. Dat die van *d*, *h*, of 4523 el tot de zoogenaamde hellende vlakken behoort en dus niet anders dan als zelfsbeweger en met vaste beweegkrachten kan worden ingerigt.

3o. Dat die van *h*, *l*, of 3555 el, valt in de kategorie van no. 1.

4o. Dat die van *l*, *m*, gelijk 2615 el, eveneens als zelfbeweger moet ingerigt zijn.

5o. Dat die van *m*, *o*, = 1784 el, geschikt is voor het trekbeest.

6°. Dat die van b, p, of 900 el, bediend moet worden met eene vasten beweegkracht, en:

7°. Dat die van p, q, of 1606 el, eveneens voor het beest geëigend is bij het opgaan, en er geene kracht benoodigd is, om de afgaande treinen in beweging te stellen.

Voor en aleer nu te bepalen, hoeveel vaste beweegkrachten voor de bediening der hellende vlakken moesten worden daargesteld, dunkt mij, is thans het oogenblik gekomen, om de lengte van den geprojekteerden spoorweg te bepalen, gemeten volgens de hellingen en de as van den weg; wij hebben hiertoe dat:

a, b,	$= \sqrt{}$	$(2888{,}4^2 + 2{,}72)$	$=$	2888,42 el oud.
b, c, d,	$= \sqrt{}$	$(3389^2 + 7{,}81)$	$=$	3389,01 " "
d, e,	$= \sqrt{}$	$(1980^2 + 90^2)$	$=$	1982,05 " "
e, f, g,	$= \sqrt{}$	$(1672^2 + 44^2)$	$=$	1672,58 " "
g, h,	$= \sqrt{}$	$(871^2 + 67^2)$	$=$	873,57 " "
h, i,	$= \sqrt{}$	$(2445^2 + 5^2)$	$=$	2445,01 " "
i, k, l,	$= \sqrt{}$	$(1110^2 + 15^2)$	$=$	1111,00 " "
l, m,	$= \sqrt{}$	$(2615^2 + 99^2)$	$=$	2616,81 " "
m, n, o,	$= \sqrt{}$	$(1784^2 + 8^2)$	$=$	1784,29 " "
o, p,	$= \sqrt{}$	$(900^2 + 40^2)$	$=$	900,89 " "
p, q,	$= \sqrt{}$	$(1606^2 + 11^2)$	$=$	1606,04 " "

Wij zien alzoo dat de geheele lengte $=$ 21268,78 el houdt.

§ 5. *Hellende vlakken. Zelfbewegers.* Daar opgemerkt is, dat de vlakken d, e, e, f, g, g, h, l, m, en o, p, te steil liggen, om met trekbeesten bediend te worden, zoo blijft er geen ander middel over, dan deze gedeelten in te rigten tot zoogenaamde "zelfbewegers", namelijk die, waarbij de zwaarte-kracht der afgaande wagens benuttigd wordt tot het optrekken der opkomende, en zij alleen door vaste beweegkrachten of groote wind-assen in beweging worden gebragt, of door stoom, wind, water of de kracht der dieren het meerdere dat is op te voeren of af te laten, wordt verplaatst.

Ofschoon de vlakken d, e, e, f, g, en g, h, op elkander volgen en dezelfde rigting hebben, geloof ik echter elk daarvan als een afzonderlijken "zelfbeweger" te moeten beschouwen en inrigten, uit hoofde der aanmerkelijke lengte van elk daarvan, de zeer verschillende sterkte van de machines voor den opvoer, en om den op en afvoer zoo veel mogelijk te bespoedigen. In elk der punten e, g, h, m, en o, zullen dus windassen (5 in getal) van dezelfde soort moeten geplaatst worden; in m, zal de meest krachtige moeten zijn, wijl deze de helling van de grootste lengte, die waar langs gelijktijdig tegen opgetrokken wordt, zal moeten bedienen.

Op geen van al deze punten is water te brengen; de wind is hier te lande te onbestendig, om er bij eene zoodanige inrigting op te kunnen vertrouwen; het noodige materiaal, om stoom te verwekken, is niet, dan met de grootste moeite en kosten, op die punten te brengen; hoofdzakelijk blijft dus de kracht der dieren over, welke hierbij te benuttigen valt; daarnaar zullen de toestellen zoo mogelijk ingerigt moeten worden.

§ 6. *Hindernissen.* De groote hindernissen, welken het terrein tegen den

aanleg van den spoorweg oplevert, bestaan in het groote verschil in hoogte dat er bestaat tusschen de in gemeenschap met elkander te stellen plaatsen, en dat door het onmiddelijk voortgaande reeds duidelijk in het oog gevallen is. De overige hindernissen bestaan in het doen van eenige aanmerkelijke doorkappingen, in hoewel geene vaste rots-massa's echter in zeer steenachtige hoogten, en voorts in het overtrekken van rivieren, welke door de baan van den geprojekteerden weg worden doorsneden. Geene dezer laatstgenoemde hindernissen zijn van belang te achten, evenmin als dat het gedeelte van den weg, van het beginpunt *a.* tot aan de kali Babadan, over eenen zeer lagen moerassigen bodem moet gevoerd worden, daar reeds in de nabijheid zware bouwwerken zijn uitgevoerd, en men gemakkelijk alle voorzorg kan nemen, om dien bodem te versterken.

§ 7. *Kunstwerken.* Ten gevolge van de hindernissen, boven aangegeven, wordt het daarstellen van eenige kunstwerken noodzakelijk, om de baan onafgebroken te doen voortloopen.

In de eerste plaats kan men tot de kunstwerken rangschikken den aanleg van zes kapitale bruggen, als :

1°. Een over de rivier Babadan en bespannende eene breedte van 6,50 el om het profil zoo min mogelijk te vernaauwen. Zij kan geheel van metselwerk worden daargesteld, en de opening met eene zoo veel mogelijk flaauwe boog overdekt worden.

2°. Een over de rivier Boeloe en bespannende eene breedte van 46 el. Zij kan gevoegelijk bestaan uit een houten dek, gelegd op steenen landhoofden, en twee tusschen-penanten, zoodat het breede profil daar ter plaatse niet van belang zal vernaauwd worden en men geen gevaar heeft van te sterken stroom en afvoer van boomstammen enz. welke de brug met vernieling kunnen bedreigen; deze rivier is een zijtak van die der Samarangsche.

3°. Een over de rivier van Samarang en bespannende eene breedte van 22 el. Ter overspanning van deze breedte kan, naar mijn gevoelen, met voordeel gebruik gemaakt worden van de bruggen naar het systeem van den heer TOWN, en thans in Holland bekend gemaakt onder den naam van „traliebruggen", wijl de lijn op het vlak van de brug nog 2 el boven den hoogsten oever van de rivier passeert, en dus ver boven den hoogsten waterstand verheven blijft, daar die stand wel nooit meer dan 60 of 70 duim Ned. boven den oever stijgt. Er bestaat ook anders geen groot gevaar, om hier ter plaatse een houten brug, rustende op steenen landhoofden en 3 tusschen gelegen pijlers te slaan, wijl reeds sinds jaren meer benedenwaarts een dusdanige brug bestaat, die tevens tot dam strekt en waarvan het bruggendek op verre na niet zoo hoog boven den hoogsten waterstand gelegen is.

4°. Een over de rivier Dodol, bespannende eene breedte van 10 Ned. el. Deze brug kan gevoegelijk geheel van steen en uit eene enkele bespanning bestaan.

5°. Een over de Penganten, een onbeduidend riviertje, voor het grootste gedeelte afgetapt ter besproeijing der sawah-velden. De brug bespant

eene breedte van 6 el, en kan eveneens geheel uit metselwerk, en met eenen boog bespannen, worden te zamen gesteld.

6°. Een over de rivier Oenarang en bespannende eene breedte van 8 el. Hoewel, volgens het profiel, over de rivieren genomen, eene mindere spanning aan de brug kan gegeven worden, heb ik echter geoordeeld deze breedte niet minder te moeten nemen, wijl de rivier groote massa's water gedurende de westmoeson afvoert en een' snellen stroom heeft. Deze brug kan, op gelijke wijze als de twee bovengenoemden, geheel uit metselwerk bestaan en met eene enkele boog bespannen worden.

In de tweede plaats behoort tot de kunstwerken eene onderaardsche doorgraving of „tunnel", welke, indien ik mij nopens den aard en den zamenstel van den grond niet bedrieg, geheel en al met metselwerk dient bekleed te zijn. De lengte dezer doorgraving bedraagt 684 el Ned. terwijl het profiel kan gesteld worden als voor breedte 3,50 el, daar er slechts één spoor door behoeft gelegd te worden, tot grootste hoogte 3,20 Ned. el; dit is een gemiddelde van de tunnels, welke zijn uitgevoerd op den spoorweg van St. Etienne, Preston en Manchester. Daar de vormen dezer onderaardsche doorgravingen zeer van elkander verschillen, meen ik, dat het best zal zijn, ze te doen bestaan uit twee regtstanden en 1 half cirkelvormig of ton-wulf, gelijk bij den Manchester spoorweg gebezigd is.

In de derde plaats behoort tot de kunstwerken het maken en aanbrengen van een 25tal bruggen, duikers en waterleidingen van eene breedte van 1 tot 5 el, om de kleine beekjes, ravijnen, waterleidingen enz., welke de rigting van den weg doorsnijden, niet in hun loop te verhinderen en het water eene geregelde afleiding te bezorgen. Tot de voornaamste dezer kunstwerken kan geacht worden te behooren de duikerbrug voor de soengi Mendan.

In de vierde plaats kan hiertoe nog gerekend worden het verleggen van een gedeelte der Samarangsche rivier, en het voorzien van den oever langs den weg met eene bekleedings- of kaai-muur, om alle mogelijke brokkelingen te voorkomen.

En in de vijfde plaats behooren hiertoe nog de verschillende gebouwen dienende tot stations, opstelling der vaste beweegkrachten, stallingen voor de beesten, nachthuizen, ateliers, enz., welke bij eenen geregeld aangelegden spoorweg onvermijdelijk zijn.

Bij den geprojecteerden spoorweg zullen benoodigd zijn 2 hoofdstationsgebouwen, als één te Samarang, één te Oenarang; een hoofdatelier bij Samarang voor de reparatie van de wagons, sporen enz., en wijders nog vijf gebouwen en stallingen voor de vaste beweegkrachten op de hellingen.

Deze kunstwerken meer gedetailleerd op te geven, laat het bestek van dit project niet toe; daartoe worden vele gegevens vereischt welke thans nog ontbreken.

§ 8. *Straal der afrondingen of kromme gedeelten der baan.* Gelijk uit de aangegeven rigting van den geprojecteerden weg blijkt, is voor den straal der afrondingen, waardoor de verschillende rigtingen gelijktijdig worden vereenigd, genomen eene lengte van 500 el. Zulks is door mij als voldoende geacht op

venen weg, waar de snelheid wel nooit boven de 4 mijlen per uur zal bedragen, daar zelfs deze straal als voldoende gerekend wordt voor grootere snelheden, die men door het bezigen van lokomotieven zoude kunnen verkrijgen.

§ 9. *Soort der sporen.* Als de beste soort der sporen zijn mij voorgekomen die, welke bekend zijn onder den naam van „edgerails", of uitstekende sporen, van gelijke afmetingen over de geheele lengte, en van geslagen of gesmeed ijzer vervaardigd; het is dan ook deze soort, welke ik tot het daarstellen van de spoorbaan zoude verkiezen.

§ 10. *Afstand der steunpunten en afmetingen der sporen.* De afstand, waarop de steunpunten onder de sporen moeten aangebragt worden, is proefondervindelijk gebleken niet te groot te moeten zijn. Ja, het is zelfs wenschelijk, ze niet boven de 1 Ned. el uit elkander te stellen. Dien ten gevolge wordt voor den geprojecteerden weg deze afstand op 0,90 el midden op midden bepaald. Bij dezen afstand en omdat de grootste last, welke gelijktijdig op een spoor tusschen twee steunpunten kan vallen, gelijk is aan 1,000 Ned. pond, indien wij namelijk aannemen, dat geen der karren, met de bevrachting er bij gerekend, de 4,000 Ned. pond zal overtreffen, zoo zal de spoorstaaf als voldoende sterk geacht kunnen worden, wanneer hij, bij eene hoogte van 0,075 el Ned., eene grootste breedte van 0,05 en eene kleinste breedte van 0,02 el verkrijgt, of per strekkende el weegt 10 Ned. ponden. De lengte der spoorstaven zal 3,60 òf 4,50 el Ned. moeten zijn. De grootste lengte is echter de beste.

§ 11. *Bevestiging der sporen. Kussens en neuten.* De spoorstaven zullen met houten wiegen en ijzeren kussens (van den best bevondenen vorm), wegende elk, met inbegrip der 2 bouten, 8.5 Ned. ponden, worden bevestigd. Deze laatsten zullen weder op de steenen neuten van 0.60 op 0.60 el grond, vlak bij eene hoogte van 0.30 el, op eene gebruikelijke wijze worden vastgesteld. De reden, waarom hier door mij aan de steenen neuten boven houten leggers, welke veelal ook ter bevestiging van de spoorstaven dienen, de voorkeur gegeven wordt, is, wijl eene goede steensoort, met groot gemak, ten dien einde langs de geheele aangenomene rigting kan verkregen worden; bovendien zijn zij duurzamer dan de houten leggers, waartoe het noodige materiaal, van vele palen ver, langs moeijelijke wegen zou moeten aangevoerd worden. Eindelijk beschouw ik het minder noodig, om de veerkracht der baan zoo veel mogelijk te bevorderen; daartoe is het hout beter geschikt, dan de steen; maar daar hetgeen over deze baan vervoerd wordt niet met groote snelheid geschiedt, is ook de veerkracht geen zoo noodzakelijk vereischte. Deze steenen neuten worden, zoo als gezegd is, op 0.90 op 0.90 el midden op midden uit elkander gesteld.

§ 12. *Beslaan van de aarden baan.* Het is niet minder noodzakelijk, dat de baan, waarover de wielen rollen, glad, hard en effen zij, dan dat zulks het geval moet wezen met die, welke door de trekbeesten wordt doorloopen, ten einde dezen het werk zoo ligt mogelijk te maken, en daardoor het grootste nut van dat werk te trekken. Bovendien belet eene gladde en harde oppervlakte het inwateren en draagt dus bij tot het in wezen houden van den weg.

Om die reden zullen ook op de spoorwegen de ruimten tusschen de sporen en die bezijden de sporen goed moeten verzekerd zijn. Daar zij echter niet aan de groote slijtage der gewone wegen onderhevig zijn, zal eene mindere dikte aan het beslag kunnen gegeven worden. Naar mijn gevoelen zal dat deel van den weg, op de wijze door MAC ADAM voorgeschreven en ter dikte van 10 of 12 Ned. duim daargesteld, voldoende sterk geacht kunnen worden.

§ 13. *Gedeelten dubbelde baan.* Op alle spoorwegen is het noodzakelijk, dat de treinen of konvooijen, welke elkander aan de tegengestelde rigtingen te gemoet komen, ook elkander kunnen voorbijgaan. Daar hiertoe bij eenen spoorweg met een enkele baan niet de mogelijkheid bestaat, is het daarstellen van gedeelten dubbelde baan tot dien einde noodzakelijk. Gewoonlijk worden deze gedeelten om de 2 of 3000 ellen uit elkander gelegd, en verkrijgen zij eene lengte, die zich regelt naar de grootte van de gelijktijdig vertrekkende konvooijen. Buitendien zijn, op de hellende vlakken, dusdanige gedeelten, als bij het begin, midden en einde van het vlak, benoodigd tot eene behoorlijke werking; en eindelijk worden bij de stations gebouwen afzonderlijke sporen vereischt, waarop de niet werkende wagens gesteld worden.

Voor alle deze behoeften wordt gerekend, dat $^1/_{10}$ van de lengte der spoorbaan met een dubbel spoor dient voorzien te zijn; zoodat dit voor den geprojecteerden weg van 21260 el nog geeft 2126 el, en alzoo aan lengte sporen voor den weg gerekend moet worden $23386 \times 2 = 46772$ Ned el.

§ 14. *Voertuigen.* De voertuigen voor den geprojecteerden weg zullen van het best bevonden middel moeten zijn, eenvormig en eene zwaarte hebbende, 1050 ned. pond niet te boven gaande, opdat, met de gemiddelde belasting van nagenoeg 3 maal dat gewigt of 3000 ned. pond, de 4000 Ned. pond niet veel overschreden worden, en dus door één trekbeest op den horizontalen spoorweg kan voortbewogen worden.

Wagons van dit aangenomene gewigt, die in Frankrijk op 500 franks per stuk te staan komen, worden bij de begrooting aangenomen, te zullen kosten het dubbelde van dien prijs of *f* 500 per wagon.

§ 15. *Hoeveelheden te vervoeren goederen en produkten van Samarang tot Bawen. Inkomsten daarvan te trekken voor het geprojekteerde gedeelte.* De produkten, welke de grond oplevert, zijn de voornaamste artikelen, welke in de eene rigting, dat is van Oenarang naar Samarang, vervoerd worden; terwijl in tegengestelde rigting opgevoerd worden lijnwaden, eenige levensbehoeften en verdere handelsartikelen, welke in de binnenlanden niet gevonden worden. Volgens de verkregene opgaven van de direktie der produkten, zou na de zamenkomst der twee takken te Bawen de afvoer kunnen bestaan per jaar, uit

566,000	pikols	koffij
30,000	"	suiker
10,000	"	tabak
3,000	"	indigo
500	"	huiden
500	"	thee en kaneel
of 610,000	"	goederen, gezamenlijk zoowel voor re-

kening van het Gouvernement als van partikulieren; en wanneer namelijk eenige in die opgaven voorkomende tegenstrijdigheden geredresseerd worden.

Daar verder bij deze opgave over het algemeen niet gerekend is op de waarschijnlijke grootere opbrengst, door meerdere uitbreiding van de kultures, en van het vervoer van eenige artikelen, als: olie, kopergeld, militaire transporten enz. geene melding is gemaakt, geloof ik dat, zonder de grens der waarschijnlijkheid te overschrijden, kan aangenomen worden, dat nog wel 50,000 pikols daarboven jaarlijks zullen te vervoeren zijn, en dat dus de geheele afvoer kan gesteld worden op 660,000 pikols per jaar.

Volgens dezelfde opgave vindt men eveneens, dat zoowel voor rekening van het Gouvernement als van partikulieren, van Samarang naar Bawen opgevoerd wordt, als:

33,000	pikols	zout
56,000	"	lijnwaden en diverse goederen
10,000	"	ijzer
5,000	"	gambier
of 104,000	pikols	goederen, gezamenlijk;

ten minste als men rekent, hetgeen wel niet anders zijn kan, dat de opgenoemde artikelen, welke in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta in comsumptie komen, den Samarangschen weg hebben gevolgd.

Daar in deze laatste opgaaf, noch van eenig militair transport, noch van den opvoer van kopergeld, noch van de hoogstnoodige behoeften, als lijnwaden, gambier, ijzer en verdere diverse goederen in de residentiën Kadoe, Bagelen, Wonosobo, en gedeeltelijk ook Djokjokarta, is melding gemaakt, zoo ontstaat bij mij de zekerheid, dat deze opgaaf verre beneden de waarheid is. Ik geloof zelfs, dat men er beter bij zal komen, door dezen opvoer te stellen op 200,000 pikols, of nagenoeg ½ van den afvoer.

Rekenende, dat de afgaande wagons met de volle vracht beladen worden, dat is met nagenoeg driemaal hun gewigt, dan wordt met elk dier wagons gelijktijdig vervoerd, 3000 Ned. ponden of in pikol-maat uitgedrukt, zijnde een Java-pikol = 61,76 Ned. pond, = 48½ Java-pikols. Gemakshalvé voor de volgende berekeningen aannemende, dat elke kar met 48 Java-pikols zal beladen zijn, dan wordt voor den afvoer van 660,000 pikols waren vereischt $^{660000}/_{48}$ = 13,750 karren. Onderstellende al verder, dat de geheele afvoer over het jaar in 300 dagen moet plaats hebben, dan ziet men, dat er dagelijks $^{13750}/_{300}$ = 46 karren in beweging moeten zijn, welke den geheelen afstand doorloopen.

Beschouwt men nu, dat de afstand van Bawen tot Samarang, met eene kar, op en af, in 4 dagen kan volbragt worden, dan kan men ook rekenen, dat van Oenarang af elke kar 2 dagen noodig heeft, om de heen- en terugreis naar Samarang te maken.

Derhalve zal men, willende den afvoer op voorschrevene wijze doen plaats vinden, en een genoegzaam aantal wagens in magazijn wenschende te hebben, om de reparabelen te ontvangen, 105 tot 110 karren voor elk station, en dus ook voor dat van Oenarang tot Samarang, moeten hebben.

Daar de opvoer, als bovengezegd is, niet meer dan 100,000 pikols zal bedragen, zal, bij het terugkeeren der karren, elk daarvan met 13 of 14 Java pikols of 850 Ned. ponden beladen moeten worden, om met het aantal van 48 karren daags het op te voerene te kunnen transporteren.

Het gewigt der jaarlijks te vervoeren wagons bedraagt nagenoeg 214,800 Java pikols; daarom zal het geheele gewigt op te voeren, of van Samarang naar Oenarang te verplaatsen, zijn 214,800 + 200,000 = 414,800 Java pikols; terwijl hetzelfde in tegengestelde rigting zal zijn 660,000 + 214,800 = 874,800 Java pikols. Derhalve staat het gewigt op te voeren als 1 tot nagenoeg 2 en zal dus de weg nagenoeg $^1/_{200}$ mogen klimmen, om tot den opvoer geene mindere trekkracht benoodigd te hebben, dan men zou moeten bezigen, om het af te voeren gewigt over eenen waterpas liggenden weg te transporteren.

Rekent men nu, dat de vracht mag gesteld worden op 2 cents per pikol over eene paal of 1505 Ned. el, dan zal de inkomst per paal kunnen bedragen tot 17,200 gulden. De weg van Samarang tot Oenarang lang zijnde 21,260 el of wel $14^1/_2$ paal, zoo zal dat gedeelte per jaar opleveren 17,200 × $14^1/_2$ = 242,950 gulden.

§ 16. *Vervoer over den Java-spoorweg, vergeleken met dat over sommige in Europa.* Niet misplaatst zal het zijn, hier het betrekkelijke nut van den Java-spoorweg, in vergelijking met de groote spoorwegen in Europa, kortelijk te doen kennen. Nemen wij hiertoe de spoorwegen van Manchester naar Liverpool en die van Lyon naar St. Etienne. Drukken wij het dagelijks te vervoerene in tonnen van 1000 Ned. pond., (de gebruikelijke maat of gewigt bij berekeningen voor de spoorwegen aangenomen) uit, dan wordt dat van den Java-spoorweg aangeduid, door 180 tonnen, waarvan, zoo als bekend is, $^3/_4$ (135 tonnen) de ééne en $^1/_4$ (45 tonnen) de tegengestelde rigting volgt. Bij den spoorweg van Manchester naar Liverpool werd het dagelijksch transport beraamd op 4000 tonnen; maar is op zijn hoogst geklommen tot 1000 tonnen, behalve de passagiers, waarop bij den aanleg niet gerekend werd, en dat het hoofdbestaan van den weg uitmaakt. Bij den spoorweg van Lyon naar St. Etienne is het dagelijksch transport geklommen tot 1700 tonnen, behalve de passagiers. Derhalve zal het vervoer over deze drie wegen (alleen met betrekking tot de koopwaren) tot elkander staan als 1: $5^5/_9$, $9^4/_9$. Deze getallen geven dus het betrekkelijke belang aan van de drie wegen, als ook het geringe van het transport over den Java-spoorweg in vergelijk met de andere wegen, welke evenredigheid natuurlijkerwijze nog grooter wordt, als de weg zich boven Bawen in de twee takken, naar Kadoe en de vorstenlanden, verdeeld heeft. Uit deze vergelijking kunnen wij dus al dadelijk besluiten:

1°. dat, bij gelijke kosten van aanleg der 3 wegen, per strekkende el, bij den geprojekteerden spoorweg de renten van het kostende van den aanleg en het onderhoud moeten verdeeld worden over die 180 tonnen, gedurende 300 dagen te vervoeren; terwijl bij de andere zulks zal verdeeld moeten zijn over 1000 en 1700 tonnen daags, gedurende een gelijk aantal dagen vervoerd. Stel-

lende dat dit gezamenlijk kostende bedraagt x ton ten honderd per jaar van den eersten aanleg, dan zullen de respektive transportloonen per ton, per el moeten verhoogd worden, met $\frac{x}{180 \times 300}$ $\frac{x}{1000 \times 300}$ en $\frac{x}{170 \times 300}$ voor den Java-, Manchester- en Lyonschen-spoorweg, om daarna te kunnen zeggen, wat voor de transporten moet betaald worden, opdat de kapitalen, voor den aanleg dezer wegen besteed, gelijke renten opbrengen. Geene verdere aantooning behoeft het, om te doen zien, dat op Java dat transportloon het hoogste zoude klimmen.

2°. Maakt het transport voor het gedeelte van Samarang tot Bawen de kosten van aanleg enz. niet goed, zooveel te minder zal dit het verdere gedeelte van den weg kunnen doen, daar alsdan de gestelde renten x, zouden moeten te goed gemaakt worden, door eene hoeveelheid hoogstens $^1/_2$ en $^1/_3$ van 180 of 90 en 120 tonnen daags, gedurende 300 dagen te vervoeren.

§ 17. *Onteigeningen.* Hoewel bij het koninklijke besluit, in het begin dezer memorie aangehaald, gezegd wordt, dat de benoodigde grond voor den weg kosteloos door het gouvernement zal worden afgestaan, zoo geloof ik echter, dat in de berekening van kosten voor aanleg ook hiervoor eene som moet uitgetrokken worden, wijl de weg over eene strekking van ruim 8750 ellen, van Samarang af te rekenen, over partikuliere gronden loopt, en dus de streek van gemiddeld 20 el breedte, voor den weg benoodigd, door het Gouvernement, ten voordeele van de ondernemers, of door de ondernemers zelven zal moeten onteigend worden. Buitendien vallen er ook schadevergoedingen te betalen voor het verplaatsen aan woningen, gebouwen, enz., welke zich toevallig in de aangenomene rigting bevinden. Daar, blijkens de ondervinding, niets zoo tegenvalt als deze soort van beraming, zal men wel doen, hiervoor eene goede som uit te trekken, hoog genoeg om geene misrekeningen te vreezen te hebben. Ik geloof, dat hiertegen gewaarborgd zal worden, zoo men rekent, dat per strekkende el te onteigen terrein van partikulieren voor den weg (dus voor eene breedte van 20 el) betaald wordt *f* 2, en dat de strekkende el van het terrein, aan het Gouvernement toebehoorende, aan ontruiming zal kosten *f* 0.50 cents. Dit toepassende op den geprojekteerden weg, dan ziet men, dat voor onteigening te betalen valt

$$8{,}750 \times 2{,}00 = 17{,}500 \text{ gulden en}$$
$$12{,}510 \times 0{,}50 = 6{,}255 \text{ " "}$$
$$\text{of gezamenlijk } 23{,}755 \text{ gulden.}$$

Daar verder de aangenome rigting gaat over het emplacement van eene indigo-fabriek, en de afbraak van een gebouw boven Djati vordert, welks aanbouw ruim *f* 20,000 gekost heeft, zal, dunkt mij, nog eene som van *f* 25 of 30,000 gulden uitgetrokken moeten worden, als schadevergoeding hiervoor, en derhalve onder de rubriek "onteigeningen" te goed gedaan moeten worden eene som van 50,000 gulden.

§ 18. *Kosten van den aanleg van het geprojekteerde gedeelte.* Niets is moeijelijker dan eene juiste beraming van het kostende van den aanleg van groote en uitgebreide bouw- en kunstwerken te maken. Hij, die er mede

belast is, ondervindt zulks maar al te dikwijls, en ziet ten slotte bij de uitvoering, hoezeer hij zich misgist heeft. Is deze waarheid op iets toepasselijk, dan is dit wel op den aanleg van spoorwegen, en dien ten gevolge ook op den geprojekteerden. De hoofdoorzaak van deze misgissing ligt voornamelijk in het begrooten van het kostende der aardverplaatsingen, daar men te dien opzigte de minste en tevens de onnaauwkeurigste gegevens heeft, en het onderzoek van het te doorgraven terrein, zonder groote kosten daartoe te besteden, nooit zoo volkomen zijn kan, dat men zich niet grovelijk te dien opzigte kan bedriegen.

Het is dan ook om deze reden, dat het beramen van het kostende des geprojekteerden spoorwegs niet anders dan zeer globaal kan zijn, wijl ook aan mij vele, ja ik durf bijna zeggen de meeste der noodige gegevens zeer onvoldoende bekend zijn.

Onder het kostende van den aanleg van eenen spoorweg zijn begrepen:

1o. Het maken van de aarden baan, of het daarvoor doen der noodige doorgravingen, zoowel onderaardsche als opene, en het ophoogen van het terrein, daar waar het vlak van den weg boven het natuurlijke terrein verheven is.

2o. Het maken van de bruggen, om de gedeelten van den weg, door de rivieren, wateren enz. van elkander gescheiden, met elkander te vereenigen.

3o. Het maken van alle duikers, waterleidingen, kleine bruggen en verdere metselwerken, welke tot het in wezen houden van de baan noodzakelijk zijn.

4o. Het maken van alle stationsgebouwen, plaatsen van laden en lossen, windwerken voor de lage vlakken enz. enz.

5o. Al de uitgaven met betrekking tot de wezenlijke ijzeren baan, als: inkoop van de sporen, kussens en neuten, zoomede het transport en leggen van dezen.

6o. Het beslag of bekleeden van den weg, om dien bestand te doen zijn tegen de vernieling, door het trekbeest veroorzaakt.

7o. De uitgaven ter verkrijging van het benoodigde terrein.

8o. De uitgaven voor het personeel, om de werken te besturen, de administratie te voeren, en in het algemeen van alle die, welke men daartoe rangschikken kan.

9o. De eerste uitlaag voor het materiaal, als: karren, koorden, remmachines, enz., en het bestiaal.

10o. De uit te keeren renten aan de aandeelhebbers, na een zeker tijdsverloop, van het kapitaal door hen gestort, tot daarstelling van den weg.

Op alle deze posten moet alzoo, bij de beraming van den geprojekteerden spoorweg, gelet worden. De begrooting van kosten, in dezen geest opgemaakt, doet zien, dat tot den aanleg van het geprojekteerde gedeelte, of van 21,260 strekkende ellen lang, zal benoodigd zijn 2,724,982,15 gulden voor den wezenlijken aanleg en 2,860,000 gulden, met inbegrip van alle bijkomende uitgaven, voor het transport, materiaal enz. enz.

Naar deze begrooting zal dus de strekkende el van de ijzeren baan gemiddeld kosten *f* 128,17 gulden.

§ 19. *Het kostende van den aanleg van het geheele beoogde gedeelte.* Blijkens het meermalen aangehaalde koninklijke besluit, wordt de aanleg van eenen spoorweg van Samarang over Bawen tot Soerakarta, en van Bawen over Kadoe naar Djokjokarta beoogd. Deze weg zal eene lengte van 119,5' palen of $119{,}5' \times 1505 = 179{,}847{,}5$ el Ned. verkrijgen.

Indien men nu aanneemt, dat over 70 palen, of 105,350 Ned. el, het kostende per el zal bedragen als boven door ons bevonden is, en over 495 paal of $74{,}497^{5}$ el Ned. zulks 20 pCt. minder zal zijn, daar over dat deel de terreins-moeijelijkheden, en dus ook de te doene aardverplaatsingen, veel minder zijn, dan zal het gezamenlijk bedrag der kosten van den ganschen weg zijn als volgt: $105{,}350 \times 128{,}17 + 74{,}497^{5} \times 102{,}54 =$ 21,142,209 gulden. In deze som is echter niet die voor het materieel enz. begrepen.

Het kapitaal benoodigd voor den aanleg van dezen weg zal dus bedragen: 21,817,299.15 guldens. Wil men buitendien nog Djokjokarta en Soerakata met eenen spoorweg vereenigd hebben, dan moet bij de laatst genoemde som nog gesteld worden 5,844,957.75 guldens, als zijnde de afstand 37 paal of 55,685 Ned. el, en biedende het terrein minder moeijelijkheden op.

De aanleg van den weg van 156^{s} paal, of die waarmede Samarang, Magelan, Djokjokarta en Soerakarta onderling verbonden zouden zijn, vereischt derhalve de kapitale som van $21{,}817{,}299.15 + 5{,}844{,}957.75 =$ 27,662,256.90 gulden.

§ 20. *Tijd, waarin het geprojekteerde gedeelte spoorweg voltooid kan zijn.* Met eenige zekerheid den tijd te bepalen, waarin de geprojecteerde weg voltooid kan zijn, is niet mogelijk, uit hoofde der vele moeijelijkheden, waaraan dit uitgestrekte werk onderworpen is, en het afhankelijk blijft van het aantal handen, welke men daartoe bezigen kan, terwijl bij de onderaardsche doorgraving alleen een beperkt aantal handen gelijktijdig kan gebezigd worden. In de onderstelling, dat de beraming op goeden grond rust, en de aardverplaatsingen alleen door menschenhanden geschieden, zullen, ter uitvoering van de aardenwerken, benoodigd zijn minstens 7,900,000 man, zoodat alleen voor dit werk, en om het in 3 jaren voltooid te krijgen, daags (gerekend op 350 werkdagen in een jaar) minstens 7,524 man aan het werk gehouden moeten worden. Wil men onderstellen, dat door het bezigen van beesten, hulpsporen enz. $^{1}/_{3}$ van den arbeid voor de koelis wordt uitgewonnen, dan nog zullen er daags, gedurende dat tijdsverloop, moeten gebezigd worden 5016 man. Te veronderstellen, dat voor het overige van de werkzaamheden aan den weg nog, gedurende een half jaar, een gelijk aantal menschen daags zal gevorderd worden, is, dunkt mij, niet te ruim berekend. Drie en een half jaar, die ik in de begrooting daarvoor heb uitgetrokken, zal hier wel als het minimum van tijd van voltooijing kunnen beschouwd worden.

Met het oog op de bevolking, haren toestand en de pligten die reeds

op haar rusten, geloof ik niet, dat het, hierboven als benoodigd opgegeven, aantal menschen daags voor dezen arbeid zal verkregen kunnen worden. 't Is dus met waarschijnlijkheid te verwachten, dat de uitvoering minstens de helft van den tijd meer zal vorderen, dan waarop bij de begrooting is gerekend. Dit zal al dadelijk aanleiding geven tot het overschrijden van de begroote som met eenige honderd duizend gulden.

§ 21. *Tijd waarin de spoorweg in zijn geheel kan voltooid worden.* In eenen betrekkelijk korteren tijd kan de geheele beoogde lijn voltooid zijn, dan dit uit het bovenstaande zou besloten worden; en wel doordien alsdan de werkzaamheden op een groot aantal punten gelijktijdig kunnen begonnen worden, en men dusdoende het groote aantal handen kan verkrijgen, die er daags benoodigd zullen zijn. Wil men dus, bij het bepalen van den tijd van voltooijing, tot regel aannemen, hetgeen in Europa bij lange lijnen 's jaars tot nog toe is volvoerd, dan dunkt mij, dat eene lengte van 15,000 el wel als een maximum voor Java mag gerekend worden. Doet men dit, dan vindt men, dat de spoorweg, zooals die in het koninklijk besluit van 28 Mei 1842 nº. 207 wordt bedoeld, of die, zoo als vroeger gezegd is, eene lengte heeft van 179,847,5 el, zal vorderen een tijdvak van $^{179,84.75}/_{15000}$ = gelijk nagenoeg 12 jaren.

Rekent men daarentegen, dat de spoorweg Samarang, Magelan, Djokjokarta en Soerakarta onderling moet verbinden, en dus eene lengte van 235,532 el zal bekomen, dan wordt het tijdvak van volvoering $^{235532}/_{15000}$ gelijk 15 jaar en 9 maanden. Ik durf niet veronderstellen, dat hierop iets afgedongen kan worden.

§. 22. *Onderhoud van den weg.* De weg, eenmaal voltooid en in werking, zal, door de dagelijksche beweging die er op plaats heeft en door de werking van weer en wind enz., aan verschillende gebreken onderhehevig zijn. Hoe drukker de dienst of het transport is, en met hoe grooter snelheid zulks geschiedt, zooveel te meer zullen die gebreken zich voordoen, en naar die mate zullen de onderhouds gelden jaarlijks vermeerderen.

Zeer uiteenloopend zijn de uitgaven der onderhoudsgelden van eenen spoorweg. Voor den Java-spoorweg, waarbij niet anders dan geringe snelheid gebezigd kan worden en het transport zeer gering is, zou het voldoende zijn, het jaarlijksche onderhoud per strekkende el te stellen op één gulden, waaronder dan alle kosten, als verwisseling en vernieuwing van spoorstaven, kussens en neuten, het onderhoud van het beslag van den weg, aarden werken, gebouwen, bruggen, enz. begrepen zijn.

In deze onderstelling zal dus voor het gedeelte van Samarang tot Oenarang aan onderhoudspenningen in 't jaar moeten uitgetrokken worden 21,260 gulden. Daar bij alle spoorwegen vast deskundig toezigt vereischt wordt, om ze in eenen bruikbaren staat te houden, geloof ik niet, dat het te veel gerekend zal zijn, ten dien einde per maand uit te trekken *f* 500, of *f* 6000 in het jaar. Daar deze som het best kan teruggebragt worden onder het hoofd „jaarlijksch onderhoud", zal dien ten gevolge voor dat onderhoud van het geprojekteerde deel uit te trekken zijn 27,260 gulden.

§ 23. *Kosten van het vervoer over den spoorweg.* Wij beginnen met à priori na te gaan, wat betaald moet worden, om de geschatte hoeveelheid van 860,000 pikols per jaar over den weg vervoerd te krijgen, ten einde later, daarbij voegende alle kosten zoo van onderhoud van den weg, het materieel, bestiaal, de vaste machineriën en het personeel tot beheer van de onderneming, tot de jaarlijksche uitgaven te komen, welke dat transport vorderen zal. Dan zullen wij kunnen besluiten, of die som, gevoegd bij eene rente van 6 pCt. over het kapitaal van 2,860,000 gulden, de inkomsten van den weg te verwachten, en door mij berekend op 242,950 gulden, niet overtreft; tevens zal ons dan blijken of het transport, dat wij op 2 cents de pikol per paal gesteld hebben, voor dien prijs kan worden verrigt.

Om alzoo de kosten-berekening van het transport te kunnen opmaken, zullen wij allereerst de middelen moeten opsporen, voor dat transport vereischt.

Uit de verdeeling der hellingen voor het geprojekteerde gedeelte zien wij, dat op *a*—*b*, *b*—*d*, *h*—*i*, *i*—*l*, *m*—*o*, en *p*—*q* het trekbeest gebezigd zal kunnen worden.

Aannemende, dat de te verkrijgen trekbeesten op den duur kunnen uitoefenen 20 Ned. ponden trekkracht, met het maximum van snelheid, of die van 1 el in de second = 3600 el in het uur; aannemende al verder, dat op eenen horigentalen spoorweg benoodigd is, 5 Ned. pond trekkracht voor een last van 1000 Ned. ponden, dan verkrijgen wij, daar de afgaande wagens zwaar zijn met de belasting van 4000 Ned. ponden en de opgaanden daarentegen van 1900 Ned. ponden, het volgende.

1°. Bij *a*—*b*, is voor de afgaande wagens benoodigd 20—3,75= 16,25 Ned. ponden en voor de opgaande daarentegen 9,50 + 1,80 = 11,30 Ned. ponden.

2°. Bij *b*—*d* afwaarts eveneens 20—9,20 = 10,80 Ned. ponden en opwaarts 9,50 + 4,40 = 13,90 Ned. ponden.

3°. Bij *h*—*i* afwaarts 20—8,20 = 11,80 N. ponden en opwaarts 9,50 + 3,80 = 13,30 Ned. ponden.

4°. Bij *i*—*l* afwaarts 54—20 = 34 N. ponden en opwaarts 9.5 + 25,7 = 35,2 N. ponden.

5°. Bij *m*—*o* afwaarts 20—17,90 = 2,10 N. ponden en opwaarts 9,50 + 8,60 = 18,10 N. ponden.

6°. Bij *p*—*q* afwaarts 27,4—20 = 7,4 N. ponden.

Als men een trekbeest daags 5 uur laat werken, zal het, met de aangegeven snelheid, eene ruimte van 21,000 el kunnen doorloopen. Dien ten gevolge zal:

1°. De afstand *a*—*b*, = 2888 el daags 7 maal door het beest kunnen worden afgelegd, en het kunnen opvoeren 8 en afvoeren 4 vrachten of omgekeerd.

2°. De afstand *b*—*d*, = 3389 el daags 6 maal door het beest kunnen worden afgelegd, en het kunnen op- en afvoeren 3 vrachten.

3°. De afstand *h*—*i*, = 2445 el daags 8 maal kunnen worden afgelegd, en het beest vier vrachten kunnen op- en afvoeren.

4°. De afstand *i*—*l*, = 1110 daags 19 maal kunnen worden afgelegd, en het beest 10 vrachten op- en 9 vrachten kunnen afvoeren, of wel omgekeerd.

5°. De afstand *m*—*o*, gelijk 1784 el daags 12 maal kunnen worden afgelegd, en door het beest in elke rigting worden vervoerd 6 vrachten, en

6°. Zal de afstand *p*—*q*, = 1606 el daags 13 maal kunnen worden afgelegd, en het beest vervoeren opwaarts 7 en afwaarts 6 vrachten of omgekeerd.

Als het dagelijksch de vervoer gedurende 300 dagen in elke rigting 48 karren is, dan zal, om het boven aangewerkte, benoodigd zijn:

1°. Voor het deel *a*—*b*, een park van 14 beesten, wijl de helling niet groot genoeg is, om voor de afgaande karren minder dan 1 beest per kar te rekenen; 7 beesten zullen in *a*, en 7 in *b*, gestationneerd moeten zijn.

2°. Voor het deel *b*—*d*, een park van 11 beesten, dewijl de helling van dien aard is, dat 2 beesten in elke rigting 3 karren kunnen vervoeren. Het geheele park zal in *b* kunnen geplaatst zijn.

3°. Voor het deel *h*—*i*, een park van 8 beesten, dewijl de helling mede van dien aard is, dat 2 beesten in elke rigting 3 karren kunnen vervoeren. Het park zal hier het best in *i* geplaatst zijn.

4°. Voor het deel *i*—*l*, een park van 12 beesten, dewijl, tot het opvoeren van de karren, per kar benoodigd zijn 2 beesten, die een deel hunner krachten moeten aanwenden, om de versnellende beweging der kar, die geremd moet zijn, tegen te gaan. Het park zal in *i* geplaatst moeten zijn.

5°. Voor het deel *m*—*o*, een park van 8 beesten, dewijl voor de op te voeren karren, per kar een beest vereischt wordt; de afgaande karren hebben nagenoeg geene trekkracht noodig; het park zal in *o* geplaatst dienen te zijn, en

6°. Voor het deel *p*—*q*, een park van 12 beesten, dewijl, per 2 opgaande karren benoodigd zijn drie beesten. De afgaande karren gaan door de zwaartekracht naar beneden, en door remmen moet de versnellende beweging worden tegengegaan. Het park zal in *p* geplaatst moeten zijn.

Voor de dagelijksche beweging is dus, voor het gedeelte tusschen Samarang en Oenarang, in het geheel benoodigd 14 + 11 + 8 + 12 + 8 + 12 = 65 beesten; welk aantal, om de berekening niet te bekrompen te rekenen, kan gesteld worden op 10 pCt. hooger of op 72 beesten.

Om tot de kracht voor de machines der 5 hellende vlakksn te komen, zoo merken wij op, dat tot het doorloopen van den afstand van Samarang tot Oenarang (21,260 el), met de snelheid van 1 el per sekonde, wordt gevorderd 5° 54′ 20″, welken tijd wij gerustelijk op 7 uur stellen mogen, waarin een kar dien afstand aflegt, uithoofde van het gedurig oponthoud door de verandering van trekkracht, 't welk elke keer wel een tijdverlies van 5 of 6 minuten zal te weeg brengen. Rekenen wij nu, dat dit getal het benoodigde aantal werkuren zal zijn, om het dagelijksche op- en afvoeren

te bewerkstellingen, dan zullen nog bovendien, over elk der hellende vlakken, de karren moeten worden op- en afgelaten. De tijd, benoodigd tot het doorloopen dier vlakken, van zeer verschillende lengten zal daarvan moeten afhangen, in verband met de grootte der hellingen, de kracht der machines, het getal wagons gelijktijdig op te trekken en af te laten. Trachten wij nu dit een en ander te bepalen, dan zien wij het volgende:

1°. Het hellend vlak *d—f* is lang 1980 el en heeft eene helling van $^1/_{22}$. Tot het doorloopen van dat vlak zijn benoodigd 33 minuten; dien ten gevolge kunnen in 7 uur tijds 10 gangen worden gemaakt, als aan tijdsverlies per gang gegeven wordt 9 minuten.

Daar het algemeen, ten gevolge van de ondervinding, aangenomen is, dat een zeker aantal ledige wagons, met eene genoegzame snelheid, zelfs die overtreffende welke door ons is aangenomen, door een gelijk aantal vol beladene wagons kan worden opgetrokken (welk aantal anders afhangt van de lengte der helling en grootte des hellingshoeks), zoo zullen, dewijl de op te voerene karren nagenoeg met het gewigt derzelve belast zijn, 8 afgaande wagons 4 opgaanden kunnen naar boven brengen.

In 6 gangen zijn dus de 48 volle karren af te laten, en omgekeerd 24 op te voeren, zoodat nog 4 gangen, van 6 karren per gang, zullen moeten gedaan worden voor den overigen opvoer.

Tot den opvoer van de laatste 24 karren is dus eene kracht benoodigd, die door eene machine moet verkregen worden.

Deze kracht berekenen wij op 832.80 N. ponden; en als daarmede voor elk konvooi besteed moet worden 33 minuten, zoo zal de machine daags twee en een half uur moeten werken.

2°. Het hellende vlak *f—g* is lang 1672 el en heeft eene helling van $^1/_{88}$. Tot het doorloopen van dat vlak zijn noodig 28 minuten. In 7 uur tijds kunnen dus gemaakt worden 12 gangen, als aan tijdverlies per gang gegeven wordt 7 minuten.

De tien afgaande karren zullen met 29,94 pond de drie opkomende karren overtreffen; drie karren zullen dus in staat zijn, om drie op te trekken; in 5 gangen zullen alzoo, door de 48 afgaande wagons, worden opgevoerd, zonder beziging van trekkracht, 3 opkomende karren; er zullen alzoo op te voeren blijven 35 karren, of 5 karren per gang.

Tot het laatstgenoemde einde zal de machine in het geheel eene kracht van 484,00 Ned. ponden moeten kunnen uitoefenen. Voor elk konvooi 28 minuten besteed moetende worden, zoo zal de machine daags nagenoeg vier uur moeten werken.

3°. Het hellende vlak *g—h* is lang 87 el en heeft eene helling van $^1/_{18}$. Tot het doorloopen van dat vlak zijn benoodigd 15 minuten. In 7 uur tijds kunnen dus 18 gangen gemaakt worden, als aan tijdverlies voor den gang gerekend wordt 8 minuten. Hier kunnen vier afgaande karren met gemak 4 opkomende naar boven kunnen trekken. In 12 gangen zal dus de dagelijksche beweging verrigt zijn, en geene bijzondere beweegkracht

tot den opvoer zal behoeven gebezigd te worden; $^{3}/_{8}$ van den gestelden werktijd zal hiertoe zelfs genoegzaam zijn.

4o. Het hellende vlak *l*—*m* is lang 2615 el en heeft eene helling van $\frac{1}{29^{41}/_{49}}$.

Tot het doorloopen van dat vlak zijn benoodigd 44 minuten; in 7 uur tijds kunnen dus 8 gangen gedaan worden, als aan tijdverlies per gang wordt toegekend $8^{1}/_{2}$ minuut.

De afgaande wagons zullen in eenen gang 2 karren opvoeren; in 4 gangen zullen dus door 40 karren 8 opkomende karren naar boven getrokken worden. De overschietende 8 beladen af te latene karren zullen in 4 gangen worden afgelaten, en dienen om het touw tot het optrekken van den opkomenden wagon naar beneden te helpen brengen. De opkomende wagons, nog 40 in getal, moeten in 4 gangen opgevoerd worden of wel 10 per gang.

De sterkte van de machine moet hierom zijn in het geheel van 1294,92 Ned. ponden. Voor elk konvooi besteed moetende worden 44 minuten, zoo zald e machine daags moeten werken ruim 3 uur om den opvoer te verrigten.

5o. Het hellende vlak *o*—*p* is lang 900 el en heeft een helling van $^{1}/_{22 \cdot 5}$ Tot het doorloopen van dat vlak is noodig 15 minuten; in 7 uur tijds kunnen dus 18 gangen gemaakt worden, als aan tijdverlies per gang gegegeven wordt 8 minuten.

Negen naar Oenarang afdalende karren zullen per gang 2 karren met de volle lading aftrekken; in 5 gangen zullen dus door de 45 opgaande wagens zijn vervoerd 10 beladene karren, zonder verdere trekkracht. De drie overschietende af te latene karren zullen gebezigd dienen te worden tot het naar beneden brengen van het touw; terwijl de overige 38 beladene wagons in 13 gangen moeten opgetrokken worden. De gevorderde machine moet dus sterk zijn in het geheel 710,90 N. ponden. Voor ieder konvooi besteed wordende 15 minuten, zal tot den opvoer de machine daags nagenoeg $3^{1}/_{2}$ uur in werking moeten zijn.

Uit een en ander zien wij derhalve, dat de vier machines zullen dienen te hebben; een vermogen om de gewigten van 832,80; 484,00; 1294,22, en 710, 90 Ned. ℔, met eene snelheid van een el per seconde te overwinnen. Bij het bezigen van stoom-machines zouden zij eene sterkte van 13, 7, 19 en 11 paardenkracht moeten hebben, uitoefenende eene snelheid van 1 el per seconde. Wij gaan echter van de vooronderstelling uit, dat de machines door beesten, (bv. buffels), die 40 N. ponden trekkracht in het aangrijpingspunt, met eene snelheid van 1 el per seconde, uitoefenen, dienen in beweging gebragt te worden. Voor de 4 zullen dan benoodigd zijn 24 + 14 + 36 + 20 beesten, welke gelijktijdig dienen te werken. Daar het aantal werkuren daags gering is, kan men volstaan met een stel beesten voor elke machine.

Op den spoorweg zullen dus, ten dienste der hellende vlakken, in het geheel benoodigd zijn 24 + 14 + 36 + 20 = 94 buffels; maar, om in geene misrekeningen te komen, nemen wij dit getal pCt. hooger, en zeggen dus, dat de vaste beweegkrachten het onderhoud van 104 buffels vorderen.

Nu wij het voornaamste, de gevorderde kracht, bepaald hebben, kunnen wij overgaan tot de berekening van het kostende van het transport. Daarvan zijn de integrerende deelen;

1o. het onderhoud van 72 paarden of ossen,

2o. " " " 104 buffels.

3o. " " " 96 karren.

4o. " " " 5 vaste machines, waarvan één slechts tot zelfbeweger, en dus zeer eenvoudig is ingerigt.

5o. De vernieuwing van het touw, gebezigd op de hellende vlakken.

6o. Het in rekening brengen van het noodige aan vet en smeer voor de karren, en

7o. Het noodige personeel voor de administratie en het beheer, hulp op stations gebouwen en bij de vaste machines en om het werkelijke transport te verrigten.

Ingevolge het hierbovenstaande de berekening der kosten opmakende, dan blijkt daaruit, dat voor de som van 68,644 gulden jaarlijks wordt vervoerd eene hoeveelheid van 860,000 pikols over $14^1/_8$ paal, en dat dus het transportloon, de pikol per paal, komt te staan op 0,00565 gulden.

Daar nu door de 860,000 pikols, vervoerd over bovengenoemden afstand, nog te goed gemaakt moet worden 6 ten honderd aan renten van een kapitaal van 2,860,000 guldens of *f* 171,600, plus de benoodigde onderhouds gelden van den weg à *f* 27,260, of in het geheel eene som van *f* 198,860, zoo moet de gevondene som verhoogd worden met:

$$\frac{198{,}860}{8{,}600{,}000 \times 14^1/_8} = \frac{198{,}860}{1{,}075{,}000 \times 113} = f\,0{,}01639.$$

Een pikol per paal zal dus voor niet minder dan 0,01639 + 0,005,65 = *f* 0,02204, of wel voor 22 cents, over dezen geprojekteerden spoorweg vervoerd kunnen worden.

Al de uitgaven per jaar bedragen dus *f* 68,646 + *f* 171,600 + *f* 27,260 = *f* 267,506, de inkomsten daarentegen *f* 242,952, bij 2 cents de pikol per paal, zoodat, bij dien prijs, de uitgaven de inkomsten met eene som van *f* 24,650 overtreffen en dus, wil men eene rente van 6 pCt. uitkeeren aan de deelhebbers, de transportkosten op hooger dan 2 cents gesteld moeten zijn.

Thans iets over het gemiddeld kostende van het vervoer, de pikol per paal, langs den spoorweg, als die wordt aangelegd zoo als in het koninklijk besluit bedoeld wordt, en waarvan de kosten van aanleg en aanschaffing van het materiëel beraamd zijn op 21,817,299.15 gulden. Als er gerekend wordt, dat het jaarlijksch transport en onderhoud van den geheelen weg niet meer zal kosten dan 4 maal hetgeen voor het geprojekteerde gedeelte is opgegeven, of wel eene som van 383,616 gulden; dat er eene rente van 6 pCt. over de som van 21,817,299.15 of *f* 1,309,037,95 moet worden voldaan, en dit door het te vervoerene, door mij geraamd op 33,600,000 pikols, moet worden te goed gemaakt; dan kan dit niet minder zijn dan $\frac{1{,}309{,}037.95 + 383616}{33{,}600{,}000} = 0{,}0504$ gulden of wel hetzelfde en zelfs meer dan thans het transport over den weg kost.

§ 24. *Besluit.* En zoo meen ik de vraag, in het begin van deze memorie ter beantwoording gesteld, opgelost te hebben, en te kunnen zeggen: *langs den beoogden spoorweg zullen de transportkosten altijd hooger klimmen dan 2 cents de pikol per paal.*

Ten slotte kortelijk nagaande wat in het bovenstaande ontwikkeld is, dan leeren wij daaruit, dat de aanleg van den spoorweg aan zeer vele moeijelijkheden zal onderworpen zijn; dat daarmede zeer groote kapitalen gemoeid zullen wezen, en er vele jaren gevorderd worden, om dien daar te stellen; dat te verwachten is, dat het transport niet voor minder dan voor *f* 0.05 de pikol per paal zal verrigt kunnen worden en, zelfs bij dat loon, aan deelhebbers in de onderneming geen jaarlijksche rente van 6 pCt. zal kunnen uitgekeerd worden; dat het transport zeer wisselvallig, gebrokkeld en zelfs gevaarlijk zal wezen, door de menigte hellende vlakken, waarbij vaste beweegkrachten dienen gebezigd te worden; en eindelijk, dat de daarstelling van den spoorweg Samarang, tot den driearm of Bawen, nagenoeg even voordeelig zal zijn, als den weg te verbeteren; maar eene verdere voortzetting van de ijzeren baan eene hoogst onvoordeelige plaatsing van geld zijn zal, en eene vermindering van de transportkosten daardoor niet bereikt wordt.

Uit dit een en ander trek ik derhalve het besluit, den aanleg van den spoorweg, als eene gewaagde, gevaarlijke en geen doeltreffende onderneming te moeten afraden, en daarentegen te moeten aandringen op de verbetering van den weg op de gewone kunstmatige wijze.

Het individueel landbezit op Java en het landelijk stelsel.

Wij ontvingen dezer dagen uit Indië eenige aanteekeningen over het zoogenaamde „landelijk stelsel" op Java, en ofschoon wij ons niet met elke beschouwing, daarin voorkomende, kunnen vereenigen, vinden wij daarin toch zoo veel 't welk behartiging verdient, dat wij niet aarzelen het opstel in ons tijdschrift op te nemen.

In twee hoofdpunten komen onze denkbeelden volkomen met die van den geachten schrijver overeen.

Het eerste is, dat het „landelijk stelsel" of de belasting der landrente op Java volstrekt hervorming behoeft. Bij verschillende gelegenheden hebben wij er de fouten en gebreken van aangewezen en opmerkzaam gemaakt op de groote misbruiken, die er het onvermijdelijk gevolg van zijn. Wij verheugen ons, dat ook in dit opstel de verderfelijke werking van het stelsel, dat men eigenlijk geen stelsel meer kan noemen, duidelijk is aangewezen. Moge eindelijk, gelijk in zoo menig opzigt, zoo ook hier een krachtige hand die hervormingen aanbrengen, welke geen uitstel meer gedoogen.

Het tweede hoofdpunt, waarin wij het met den schrijver eens zijn, is de meerdere voortreffelijkheid van het individuele boven het gemeentegrondbezit. Alle maatregelen, die genomen worden, behooren de strekking te hebben, om dat individuele grondbezit te bevorderen. Dat is het einddoel, waarnaar wij standvastig moeten streven.

Maar wij kunnen niet met hen instemmen, die nu verlangen, dat geene pogingen worden aangewend, om vrijen arbeid op Java in te voeren, voordat dit summum bonum verkregen is. 't Is ons onmogelijk de verdenking geheel te onderdrukken, dat deze eisch eigenlijk meer als een voorwendsel moet beschouwd worden, ten einde daardoor den aandrang tot vrijen arbeid af te keeren. Waarom heeft men niet vroeger met ons er op aangedrongen, dat toch het individuele grondbezit op Java, door al de handelingen van het Gouvernement, meer en meer ontwikkeld en bevorderd moge worden. Waarom komt men daar juist thans mede voor den dag, als een wapen om de voorstanders van vrijen arbeid te bestrijden?

De heer DUIJMAER VAN TWIST denkt er ook zoo over. Hij heeft, in de zitting der Tweede Kamer van 24 Februarij l.l. merkwaardige woorden gesproken. Wij laten ze hier volgen.

„Wanneer het nu waar is, hetgeen de Minister beweert, dat al die zoogenaamde vrijwillige overeenkomsten (met de oudsten der dessa's) niets anders zijn dan fictie, en uitloopen op benadeeling en bedrog, en veel grooter dwang op de bevolking zullen leggen, dan de tegenwoordige gouverne-

mentsdwang bij de kultuur-kontrakten, welnu, dan erken ik volkomen, dat wij dien weg zullen moeten verlaten. Dan zal de Minister ons eenen anderen weg moeten aanwijzen, die eene betere voorbereiding (tot vrijen arbeid) is, dan de tot hiertoe ingeslagene. En welke zal die weg kunnen zijn? Misschien — ik heb er hier en daar zoo iets van gelezen — zal die weg kunnen zijn de invoering van individuëel grondbezit op geheel Java. Een schoon denkbeeld! Ik wenschte van ganscher harte, dat het reeds nu voor verwezenlijking vatbaar ware. Maar naar mijne overtuiging zal dit waarschijnlijk het einde zijn, maar kan het niet zijn het begin. Het einde zal het zijn; ik twijfel er niet aan. Wanneer het gelukken mogt op Java vrijen arbeid tot stand te brengen, dan kan het niet anders of het gemeenschappelijk grondbezit zal verdwijnen. Men zal door vrijen arbeid de voordeelen leeren kennen van het individuëel grondbezit, en daardoor zal het gemeenschappelijk grondbezit op den duur niet bestaanbaar zijn.

„Maar daarenboven, dat groote, heroïke middel, ik geloof dat het is eene peremptoire exceptie van niet-ontvankelijkheid tegen de invoering van den vrijen arbeid op Java gedurende eene lange, lange reeks van jaren. Er zal dan wel moeten voorafgaan een onderzoek, want wij weten zoo weinig van dat dessa-bestuur op Java. Men heeft zich daarmede, met opzet, zoo weinig bemoeid, omdat de Javaan niet gaarne heeft, dat men zich inlaat met de inwendige inrigting van zijn dessa-bestuur. Een onderzoek zal derhalve moeten plaats hebben, dat zoo veel langer zal duren, zoo veel meer zal kosten, zoo veel meer wagenvrachten met papier opleveren als er meer dessa's dan suikerfabrieken zijn, die onderzocht zullen moeten worden."

Wij zijn het met deze beschouwing volkomen eens. Desniettemin zullen wij een dergelijk onderzoek gaarne zien, zoo het maar gepaard gaat met de bevordering en ontwikkeling van vrijen arbeid, geënt op den tegenwoordigen maatschappelijken toestand. Daardoor zal niet alleen aan 't licht worden gebragt, in welken staat op dit oogenblik het landbezit, in de verschillende streken van Java, zich bevindt; maar zulk een onderzoek zal tevens gelegenheid geven, om reeds dadelijk menigen maatregel te nemen, die de uitbreiding van het individuële bezit krachtig zal bevorderen.

Wij roepen dus op deze aangelegenheid de belangstellende aandacht van het Gouvernement luide in. Met genoegen hebben wij vernomen, dat een der verdienstelijkste residenten op Java, die thans het bestuur heeft over eene residentie, waar individueel landbezit vrij algemeen is, en die dus gelegenheid heeft de meerdere voortreffelijkheid daarvan, boven het gemeente-bezit, dagelijks te aanschouwen, dit voor de geheele Javaansche maatschappij zoo gewigtig stelsel tot een onderwerp van opzettelijke en grondige studie heeft gemaakt. Hij moet, reeds eenigen tijd geleden, aan de Indische regering daarover eene zeer uitvoerige memorie hebben ingediend. Moge zijn arbeid niet te vergeefs zijn. Moge zijn rapport niet, onder de ontelbare menigte memories, nota's, rapporten in het archief worden begraven, maar aanleiding geven tot nader onderzoek en degelijke maatregelen!

Het zoogenaamde „landelijk stelsel," of het stelsel van landrente op Java, is een uitvloeisel van de Engelsche publikatie van 11 Februarij 1814, bekend onder den naam van „revenu instruction." Toen in 1815 het Nederlandsche Gouvernement de Indische bezittingen uit handen der Engelschen terug ontving, vond het dit stelsel, door hen ingevoerd, in werking. De Kommissarissen-Generaal hebben in 1818 en 1819 (zie de *Staatsbladen voor Nederlandsch Indië* van die jaren) daarin wijzigingen gebragt, op grond, dat de instruktie slecht werkte en er overal verwarring heerschte. Maar de gevolgen van die wijzigingen hebben geheel iets anders doen geboren worden dan hetgeen RAFFLES, bij de invoering van het stelsel van landrente, gewild heeft.

RAFFLES heeft gezegd: „In het algemeen bestaat er nergens een regt van eigendom op den grond, *tusschen den tegenwoordigen bebouwer en de oppermagt*" (artikel 61 der Revenu instruction). In verband tot vele andere uitdrukkingen, heeft men daaruit later afgeleid, dat *de Souverein eigenaar van den grond zou zijn*. Dit is echter gansch niet duidelijk, vooral als men zijn werk over Java leest, waar men onder anderen de volgende leer zal vinden. „Met elken landbouwer moesten kontrakten worden gesloten regtstreeks met het Gouvernement, waarvan pachtbrieven zouden worden uitgereikt; alles met het doel om het landbezit duurzaam te maken." Door landbezit wordt hier bedoeld, „dat ieder landbouwer zijn eigen grond zou „hebben, erfelijk en onvervreembaar." (Zie art. 61, 69, 70, 71 van de Revenu instruction. Vergelijk ook CRAWFURD 2de deel bijvoegsel.)

Met dit stelsel, „dat ieder landbouwer zijn eigen grond erfelijk en onvervreemdbaar bezit," zoude een hechte grondslag tot algemeene welvaart gelegd zijn; want eigendom verzekert en geeft moed en energie. De Kommissarissen-Generaal hebben echter juist het omgekeerde gedaan; zij hebben het gemeente-bezit gepredikt, „gelijkmatige verdeeling der gronden," (zie *Staatsblad voor N. I.* van 1818, no. 14, 49, en van 1819 no. 5) en kleine zemindar's in 't leven geroepen in de dorpshoofden, door hen als algemeene huurders aan te nemen, geheel in strijd met den geest der Engelsche publikatie (art. 63 en 64). Hetgeen nu uit deze regelingen van Kommissarissen-Generaal ontstaan is, noemt men „het landelijk stelsel."

Maar ook dat stelsel, gelijk zij het invoerden, bestaat niet meer. De heer LEVYSSOHN NORMAN stelt, in zijn belangrijk werk de Engelsche instruktie voor als eene utopie, omdat de hoofdelijke aanslag over een millioen — thans twee millioen — huisgezinnen onuitvoerbaar schijnt. Hij prijst (bladz. 214) het landelijk stelsel, omdat hij het niet kent, gelijk het thans werkelijk bestaat en werkt.

Het Indische Gouvernement vond, na de regeling door de Kommissarissen-Generaal, den dorps-aanslag, waaruit reeds alle zweem van hoofdelijken aanslag verdwenen was, ook nog te omslagtig; het veranderde de methode van aanslaan der belasting daarom al weder, en maakte van het landelijk stelsel eigenlijk een „admodiatie-stelsel." Het verwijderde dus plotseling en geheel en al de geringe waarborgen, die de landbouwer, bij

eene trouwhartige en ijverige en werkzame uitvoering van het landelijk stelsel, soms nog zou hebben kunnen vinden. Dat admodiatie-stelsel is niet door de regering beschreven; maar des niet te min is het praktisch en feitelijk algemeen op Java in werking, met uitzondering van de residentiën Bantam, Preanger-regentschappen, Bazoeki, Madioen en Kedirie. Het is een dingen en bieden tusschen den kontroleur (eigenlijk moet de resident dat persoonlijk doen) en de *dorpshoofden*, over den pachtschat of de belasting, die voor het loopende jaar door de *bevolking* zal worden betaald.

De gevolgen van de gelijkmatige verdeeling der velden (gemeente-bezit) zijn geweest, dat thans alle schijn van bezit verdwenen is. Geen landbouwer durft er op te rekenen, langer dan voor één jaar het stuk grond te zullen bezitten, dat hem bij de indeeling in November of December is aangewezen. Van daar onverschilligheid in den hoogsten graad omtrent het onderhoud of de toebereiding der gronden, — want voor wie werkt de man? Hij, die dwaas genoeg is, den grond goed in te dijken, den wateraanvoer gemakkelijker te maken of mest aan te wenden, ziet zich weldra dien grond ontnemen ten behoeve van hoofden of gunstelingen. Is het niet natuurlijk, dat er geen de minste belangstelling bestaat? Bovendien worden de aandeelen, volgens de regelen van het gemeentebezit, steeds kleiner, en het einde is een algemeene armoede. De wijze van belasten draagt daartoe veel bij, want naar de regelen van het landelijk stelsel, die — wat het geld *maken* en opzamelen betreft — bij het admodiatie-stelsel nog gevolgd worden, moet de landbouwer voor elke 50 of 100 ponden padi, die hij meer oogst dan in een voorgaand jaar, ook meer belasting betalen. Die vermeerdering geschiedt bij klassifikatie en stelt de gruwelijkste onbillijkheid daar. Dat is zeker de verderfelijkste zijde van het stelsel, want zulk eene wijze van belasten, waardoor de vlijtige landbouwer juist door die vlijt, juist door de vruchten van zijn land te vermeerderen, zwaarder gedrukt wordt, moet wel elken prikkel tot den arbeid, alle werklust en belangstelling in een beter gewas of ruimere oogst, geheel en al dooden en vernietigen. In dat opzigt werkt dit admodiatie-stelsel juist als de tienden in Nederland.

Men kan verzekerd zijn, dat al de ellende, waarvan men in de laatste jaren gehoord heeft, de hongersnooden er onder begrepen, hunne grondoorzaak vinden in dat Engelsch-Hollandsch landelijk belastingstelsel of admodiatie-stelsel, welks verwoestende kracht, die het in zich zelf heeft, nog verhoogd en verhaast wordt door eene slechte administratie. Wij spraken van de overeenkomst dezer belasting met de tienden in Nederland. Doch zij sleept nog veel grooter ongelukken na zich, omdat op Java geen landbouwer in het blijvend bezit is van den grond. Immers hij wordt van de eene plek naar de andere verwezen, en ziet langzamerhand zijn aandeel verkleinen, alles ten gevolge van het beginsel van gemeente-bezit.

Het is van belang op te merken, dat deze betreurenswaardige gevolgen van een slecht en onhoudbaar belastingstelsel, met al wat er bij behoort en al wat het aankleeft, in den regel door de ambtenaren niet bespeurd wor-

den. Niemand is dan ook beter in de gelegenheid, om de werking van de „landelijke instellingen" goed gade te slaan en onpartijdig te beoordeelen, dan de eigenaren van landerijen van eenigen omvang, zoo als Kalikondang, Krapiak, Tjandi en anderen, vooral wanneer het zoogenaamde „rijstlanden" zijn.

Het wordt daarom sterk betwijfeld, of thans wel één ambtenaar op Java gevonden wordt, die deze aangelegenheid in haren ganschen omvang goed begrijpt, en al de rampen der bevolking kent, die uit dat ongelukkig belastingstelsel geboren worden. Door geen enkel partikulier landbezitter, die onafhankelijk is van het Gouvernement, wordt dat stelsel in 't beheer van zijn land nagevolgd.

Hierbij valt nog aan te merken, dat het Engelsche tusschenbestuur, bij de invoering van het landrente-stelsel, beloofd heeft:

1°. Een hoofdelijken aanslag.

2°. Het blijvend bezit van den grond (landbezit).

3°. De heffing in natura der belasting.

4°. De afschaffing van de heerendiensten.

Nu behoeft men niet op Java geweest te zijn, maar slechts een zekere mate van gezond verstand te bezitten, om met juistheid het groot verschil te kunnen beoordeelen, dat gelegen is tusschen de beloften der Engelschen en hetgeen de Nederlanders hebben gedaan. Men vergunne ons dit met een enkel woord aan te geven.

1°. Zij hebben den dorpsaanslag ingevoerd en de verpachting van al de velden aan één persoon, het dorpshoofd. Zulk een dorpshoofd op Java vereenigt al de magt in zich van een administratief, justicieel en policieambtenaar, en heeft nog een priester bij zich, om over den geest der bevolking te heerschen.

2°. Het Nederlandsche Gouvernement heeft al verder ingevoerd of bestendigd het gemeente-bezit, het onophoudelijk verwisselen van de gronden onder de ingezetenen van de gemeente. Daarvan is het gevolg gebrek aan weiden voor het vee en geen zekerheid voor den oogst in het volgend jaar, met eene onophoudelijk rijzende en dalende belasting. Dit laatste is daaraan toe te schrijven, dat de aanslag zich regelt naar den marktprijs der padi. De bevolking neemt steeds toe, de stukken bouwland worden steeds kleiner, de produktie blijft dezelfde zoo ze niet vermindert, en de marktprijs stijgt ieder jaar!

3°. Nog eischt het Gouvernement eene belasting in geld, die een hemelsbreed verschil daarstelt, tusschen belasting in natura.

4°. Eindelijk heeft men de heerendiensten niet afgeschaft, maar aangehouden en aanzienlijk uitgebreid.

Wij weten, wat de gewone verontschuldigingen zijn, als men over deze aangelegenheid spreekt. Op het *eerste* punt zegt men: de hoofdelijke aanslag is onmogelijk over eene bevolking van 1 of 2 millioen huisgezinnen. Op het *tweede* punt heet het: de regering is niet genoegzaam bekend met den aard van den grond-eigendom; daarom kon zij geen landbezit invoeren, uit vrees van de regten van duizende individuen te krenken. Op het *vierde*

punt antwoordt men: de Engelschen hebben wel *beloofd* de heerendiensten te zullen afschaffen maar zulks niet *gedaan*.

Dergelijke beantwoordingen zijn gewoonlijk het middel, waardoor men zich van de zaak afmaakt. Men vindt die hier en daar in brochures opgenomen. Van hoe weinig beteekenis ze zijn, moet ieder deskundige in 't oog vallen; maar men kan zich verzekerd houden, dat, zoo het onderwerp eens ernstig behandeld werd, er eigenlijk niets anders, althans niets beters, voor gezegd zou kunnen worden. Schijnbaar hebben misschien die argumenten nog eenig gewigt, maar ook slechts schijnbaar. Wij voor ons hopen spoedig de gelegenheid te vinden, om dit in 't breede aan te toonen. Voor 't oogenblik vergenoegen wij ons met de volgende korte opmerkingen.

Wij betwijfelen de volstrekte onmogelijkheid van eenen hoofdelijken aanslag en nemen aan te bewijzen, dat zulk een aanslag zeer uitvoerbaar is en zonder veel omslag kan plaats grijpen.

De onbekendheid met den aard van den grondeigendom mag de regering niet weerhouden, een billijk regtvaardig en de volksregten niet krenkend belastingstelsel, dat de welvaart der Javaansche bevolking en bovendien ons bezit van Java bevestigt, in te voeren. Bij de invoering van het kultuurstelsel, dat de Javaansche bevolking verarmd heeft en tegen ons wezenlijk belang werkt, heeft men wel degelijk op den grondeigendom gelet, maar geheel eenzijdig en dien eigendom zoodanig fatsoenerende als men verkoos. Lees maar eens al die fraaije redeneringen in de zakelijke extrakten, voorkomende in het *Staatsblad voor Nederlandsch Indië* van 1834 n°. 22; let daarbij vooral op de konklusie: „Alle gronden toch op Java zijn gemeentegronden." Men had even goed kunnen zeggen „Alle gronden toch op Java zijn individuële eigendommen van de landbouwers." Niemand zou er een woord tegen hebben ingebragt.

Eene belasting in geld wordt zwaar, billijk of ligt, al naar mate van den ijver, de gemoedelijkheid en de kennis van hem, die den aanslag berekent. Bij een admodiatie-stelsel is eene belasting in geld eigenlijk geen belasting meer; het is slechts eene willekeurige geldheffing. Eene belasting in natura verzekert den belastingschuldige, dat men hem niet meer afneemt dan hij werkelijk schuldig is; dat kan hij nagaan en dat is al veel.

Zijn de heerendiensten door de Engelschen niet afgeschaft, dan is dit eenvoudig daaraan toe te schrijven, dat zij daartoe den tijd niet hebben gehad. Men mag hen daarom niet veroordeelen; vooral mogen wij Nederlanders dat niet doen, nu wij een tijdvak van 42 jaren ter onzer beschikking hebben gehad, dat voorzeker ruim genoeg was, om te verrigten 't geen hun tusschenbestuur onafgedaan heeft gelaten.

Tot onze verbazing lezen wij in staatsstukken, in geschriften van de akademie te Delft uitgaande, in brochures, dat de kennis van den aard van het grondbezit op Java voor het Gouvernement nog een gesloten boek is. Indien de regering, na een veertigjarig beheer van dat eiland, na eene dertigjarige werking van het kultuurstelsel, met een direkteur der kultures, met drie inspekteurs, met een honderdtal kontroleurs, verspreid

over de geheele oppervlakte des lands, den aard van het grondbezit nog niet kent, dan heeft zij het niet willen kennen.

Wij verzoeken u, nog eens goed u voor den geest te stellen, hoedanig eigenlijk de tegenwoordige toestand is. Let vooral op het verschil dat er bestaat tusschen het belasting-stelsel, gelijk het in het brein lag van hem, die het onder het Engelsch tusschenbestuur heeft ingevoerd, en den staat waarin het thans verkeert. Bedenk welke grieven men al tegen de tienden in Nederland heeft, maar voeg daar nu nog bij, dat op Java 't geen opgebragt moet worden niet is een tiende, maar de helft of twee vijfde van het gewas, vermeerderd met de heerendiensten die geëischt worden en de onzekerheid van bezitting. Als gij u dit alles voorstelt, is het dan nog noodig, in het breede aan te toonen, dat de bevolking, die onder zulke instellingen gebukt gaat, niet alleen nimmer eenige welvaart kan genieten, maar dat zij ook in hare uitbreiding wordt belemmerd door het schrale voedsel, waarmede zij zich moet behelpen, om in het leven te blijven?

Dikwijls heb ik ook deze redenering gehoord: „Men schijnt het evenwel in het algemeen zeer wel eens te wezen, over de alles overtreffende slechtheid van het in Madioen en Kediri heerschende stelsel van grondlast. Volgens al hetgeen daarvan is bekend geworden, dan moet het landelijk stelsel toch nog verre te verkiezen zijn." Wij nemen de vrijheid de juistheid van dit beweren te betwijfelen. Het stelsel in die beide residentiën brengt mede: vrijstelling van landrente, tegen het kultiveren van tropische gewassen voor de markt in Nederland, met bijbetaling van een zeker surplus in geld. Wanneer vrijstelling van landrente op zulke voorwaarden wordt beloofd, dan mag een zekere mate van grondbezit worden verondersteld. Anders toch moet er zulk eene groote verwarring heerschen en moeten zoo vele onregtmatigheden gepleegd worden, dat hoofden noch bevolking gedurende 30 jaren tegen de uitwerkselen daarvan bestand zouden zijn geweest. Nu heeft de regering eindelijk bepaald, dat genoemd stelsel zal worden afgeschaft, doch wij vragen: waardoor is bewezen, dat het slechter is dan het landelijk stelsel? Waarom moet juist het landelijk stelsel voor het afgeschafte stelsel in de plaats worden gesteld? Is er niets beters te vinden? Hoe kan men het als mogelijk beschouwen, dat men zulk een overgang doet plaats hebben, zonder vooraf bewerkstelligde opname en verkregene voorlichtingen omtrent de mogelijke ja zelfs waarschijnlijke regten der landbouwers op den grond? zal men zich nu niet blootstellen aan onregtvaardigheden en wanorde, door de mogelijke regten der bezitters op te offeren aan het verwoestende stelsel van gemeentebezit?

Ziedaar vragen, die volstrekt beantwoord en voldoende beantwoord behooren te worden, alvorens men tot eene verandering van stelsel in Madioen en Kediri mag overgaan. Intusschen zal die verandering reeds in 1859 aanvang nemen!

Bestaan er onder de bevolking van Madioen en Kediri regten op den grond, dan mag men haar die niet ontnemen; en die ontneming vindt plaats,

door de invoering van het landelijk- of admodiatie-stelsel, dat den grond tot eigendom van het Gouvernement verklaart en ook aldus behandelt. Bestaan deze regten niet, waarom dan een slecht stelsel ingevoerd, voor een stelsel, waarvan men de uitwerking onder de bevolking niet genoeg kent, en waarvan men niet weet, welke gewoonten, het gedurende een tijdvak van 30 jaren, onder die werking heeft doen ontstaan?

Waarom voor eene zaak van zooveel gewigt niet vooraf eene speciale kommissie ingesteld? Zij zoude voor het minst iets van die nog niet verkregen kennis van den aard van het grondbezit opdoen.

Als het waar is, dat de regering den aard van het grondbezit niet kent, dan mag zij geen stelsels invoeren, die daarmede onmiddelijk in betrekking staan; zij behoort in dat geval alles in statu quo te laten, tot zij vooraf de vereischte kennis heeft verkregen. Dan eerst mag zij handelen, want anders handelt zij zonder kennis van zaken.

Bezit de regering wel de noodige kennis van den aard van het grondbezit, hoe is het dan mogelijk, hoe is het met de pligten van een regtvaardig bestuur overeen te brengen, dat zij de bevolking gedurig laat zuchten onder het landelijk- of admodiatie-stelsel, en dat zij zelfs besluit, aan dat stelsel nog uitbreiding te geven?

Het is aan geen twijfel onderhevig, of de bevolking van Madioen en Kediri zal, hoe wanordelijk dan ook het belastingstelsel moge zijn, waaraan zij thans onderworpen is, bij de toepassing van het landelijk stelsel nog veel ongelukkiger worden.

Er is nooit een grondig onderzoek, nooit eene enquête gedaan, nooit eene kommissie werkzaam geweest, om de werking van het landelijk stelsel te onderzoeken en aan 't licht te brengen. De rampen, die het onder de bevolking heeft aangerigt, zijn gruwelijk en wereldkundig; men denke slechts aan den hongersnood van Demak en Grobogan, Cheribon, Bagelen, Japara, Rembang en meer andere streken van Java. En toch onderneemt men het, zulk een verderfelijk stelsel zoo maar voetstoots, zonder eenige formaliteiten, zonder eenig voorafgaande onderzoekingen, in te voeren in twee gewesten, die wel is waar een slecht belastingstelsel bezitten, gelijk bijna alles slecht is wat tot de Indische administratie behoort, maar dat toch nog zoo veel goeds bezit, dat het nog geen hongersnood onder het volk heeft doen ontstaan. Men lette hierop wel en verlieze niet uit het oog, dat de bevolking van Kediri, het meest van die van alle andere gewesten van Java, aan het gebruik van opium is overgegeven.

Wij gaan er thans toe over, om op het landelijk stelsel, in zijn aard en werking, nog eenen blik te slaan. En dan beginnen wij met den geest en de letter der voorschriften te beschouwen.

1. Als het padi-gewas tot rijpheid is gekomen, moet het worden geklassificeerd in 1ste 2de en 3de soort. Vervolgens moet het gewas soortsgewijze worden getaxeerd en door proefsnijdingen gekonstateerd.

2. Een zekere uitgestrektheid gronds, bevattende 1ste, 2de en 3de soort

gewas, wordt gesneden, het produkt gewogen, alle tarra afgetrokken, en de uitkomst dient tot grondslag van de opbrengst van elke soort der velden.

3. De methode, om de 1ste, 2de en 3de soort te bepalen, is in de verschillende gewesten verschillend. Daarvoor is van regeringswege nooit een maatstaf aangegeven. Men noemt dit „huishoudelijke regelingen". Om nu eenig denkbeeld te geven van die werkwijze, is een voorbeeld voldoende. Zoo is onderanderen aangenomen, dat alle velden, opbrengende 20 tot 30 pikols padi per bouw, zijn 1ste soort. Die 10 tot 19 pikols padi per bouw opbrengen, zijn 2de soort, en die 9 pikols en daarbeneden per bouw opbrengen zijn 3de soort. Een misgewas wordt vrij gelaten. Onder de misgewassen rekent men ook de opbrengsten van 5 of 6 pikols per bouw.

4. De belasting wordt op deze wijze gerekend: van de 1ste soort neemt men de helft van de geheele opbrengst; $^2/_3$ neemt men van de 2de soort en $^1/_3$ van de 3de soort; ook wel 50, 40 en 30 %.

5. De belasting wordt betaald niet in natura, maar in geld.

6. Zij wordt berekend naar den lageren marktprijs.

7. Derhalve ontstaat deze berekening: 1 bouw 1ste soort wordt gerekend 30 pikols padi te zullen opbrengen; de marktprijs is *f* 2 de pikol = *f* 60; de belasting is 50 % van 't geheel en dus *f* 30. 1 bouw 2de soort = *f* 15 1 bouw 3de soort = *f* 6.

8. Het dorpshoofd wordt met de uitkomst dier berekeningen bekend gemaakt, en hem wordt gevraagd, of hij het gezamenlijk bedrag van den aanslag der velden van zijn dorp wil betalen. Soms tracht hij eerst iets af te dingen; soms neemt hij den aanslag gaaf aan. Hij ontvangt daarvoor een piagem, een schriftelijk bewijs van den volgenden inhoud: „Deze dient ten bewijze, dat alle landerijen, behoorende tot de dessa ..... zijn gehuurd van het Gouvernement door het dessa-hoofd..... De huur is gerekend ingegaan te zijn den 1 Januarij en te eindigen den laatsten December van dit jaar. Het dessa-hoofd moet zorgen, dat de landhuurders het door hen verschuldigde voldoen".

Nu heeft hij, na deze overeenkomst met het bestuur te hebben gesloten, te zorgen voor de uitvoering; nu heeft hij den aanslag te verdeelen onder zijne landbouwers. Hier beginnen de geheimenissen, de mijstères; want wat met die verdeeling plaats vindt, is maar bij zeer weinige ambtenaren bekend. Genoeg zij het gezegd, dat de menschen den geheelen aanslag minstens met 40 % verhooging door bedrog of afpersing moeten opbrengen. Onderzoekingen of klagten, daarover ingebragt, loopen meestal vruchteloos af, omdat òf de menschen geen kwitantiën bezitten òf, zoo zij die al bezitten, die stukken valsch zijn, dewijl de eenvoudige Javaansche landbouwer in den regel niet lezen kan.

Zoo luiden de voorschriften, nu iets over de uitvoering van die voorschriften.

1. Het padi-gewas rijpt gewoonlijk in een distrikt of regentschap op alle punten te gelijk. Men stelle zich nu voor eene uitgestrektheid van 10, 20, 30 tot 40,000 bouws van 500 □ R. roeden. Het klassificeren moet

geschieden door den kontroleur, het distrikshoofd en de betrokkene dorpshoofden. De kontroleurs komen daarbij nooit voor den dag, en sedert het kultuurstelsel in werking is, althans dien omvang heeft verkregen welken het thans bezit, bemoeijen de distriktshoofden er zich ook niet meer mede; zoo dat die geheele klassifikatie eigenlijk vervallen is, en nog alleen in de voorschriften, niet in de werkelijkheid bestaat. De klassifikatie in 1, 2 en 3 soorten wordt gevolgd door het proefsnijden. Dit gaf den maatstaf aan, tegen hoeveel pikols opbrengst een bouw van elke soort redelijker wijze berekend kon worden. Doch daar die methode vervallen is, heeft men daarvoor het ellendig gebruik ingevoerd, dat wij hierboven (onder nº. 3) beschreven, namelijk eene geheel willekeurige schikking, waaraan men den naam van „huishoudelijke maatregel" heeft gegeven.

2. Het proefsnijden gaf den maatstaf aan, waarnaar de opbrengst geschat en de belasting berekend moet worden. Dat werk, de schatting en berekening, is het belangrijkste van den aanslag, en daarin kan, om zeer gegronde, en alle deskundigen bekende redenen, alleen de kontroleur vertrouwd worden. Die is dan ook daarmede belast. Maar sedert de kontroleurs in Delft afgerigt worden, is dat werk vervallen. Het proefsnijden geschiedt niet meer; men vraagt eenvoudig aan het inlandsch bestuur, hoeveel padi „kira kira" zoo ongeveer het dorp verkregen heeft, en daarna wordt dan de belasting bepaald.

3. Als de aangenomen maatstaf gevolgd wordt, heeft dit het zonderlinge en hoogst merkwaardige gevolg, dat een landbouwer, getaxeerd op 19 pikols, aan belasting betaalt *f* 15, en een ander, getaxeerd op 20 pikols, betaalt *f* 30 aan belasting. Hier moet men in het oog houden, dat niet aangeslagen wordt volgens de hoeveelheid produkt, van een bouw verkregen, maar volgens de soort, waarin dat produkt geschat is. Dan worden al de velden, die in de 1ste soort vallen, onverschillig wat zij hebben afgeworpen, berekend tegen 30 pikols, de 2de soort tegen 19 en de 3de soort tegen 9. Als het dorpshoofd van den aanslag huiswaarts is gekeerd, werpt hij de geheele chimère, de gansche kommedie, in duigen, door eene verdeeling te maken volgens zijne eigene „huishoudelijke instellingen" en door hem in 't leven geroepen gewoonte, of de wijdberoemde „adat"!

4. Het hoogst onbillijke van den maatstaf van 50, 40 en 30 pCt. voor 1, 2 en 3 soort is reeds in het oog gevallen, daar een individu, om het bezit van 1 pikol padi meer dan zijn buurman, (20 instede van 19), *f* 15 gulden meer belasting moet betalen.

5—7. Dat de belasting in geld berekend en ingevorderd wordt, in stede van in natura, geeft oogenschijnlijk veel gemak en voordeel aan de landbouwers, maar dit is niet meer dan schijn, en die 't gelooft verkeert in eene groote dwaling. Vergissingen, domheid, willekeur en wraaklust kunnen invloed uitoefenen op het bepalen van den marktprijs. Indien die prijs gesteld wordt op *f* 3 terwijl hij werkelijk maar *f* 2 is, dan wordt de belasting alleen daardoor met 50 pCt. verhoogd. Geen Javaan is in staat die rekeningen te verifieren, en dat alleen reeds moest die wijze van belasten doen af-

keuren. Als men bepaalde, dat de landbouwer $^1/_3$ of $^1/_4$ of $^1/_2$ van zijn gewas in natura zal betalen, dan is hij bekwaam genoeg, om zijn produkt in even zoo vele gelijke hoopen te verdeelen, en aldus „den keizer te geven wat den keizer toekomt." De overtuiging, die hij daarbij bezit, dat hij alles betaald heeft wat hij schuldig is, zou alle pogingen, om hem nog meer af te persen, spoedig doen ophouden. Thans zijn er 2 millioen huisgezinnen onophoudelijk slagtoffers van allerlei soorten van bedrog.

8. De velden zijn, in de meeste dorpen, in handen van de landbouwers gegeven, tegen vooraf tusschen hen en het dorpshoofd gemaakte overeenkomst, berekend naar den aanslag van het vorige jaar. Maar nu vertelt hij de menschen, dat die belasting met 100 of 200 gulden verzwaard is. En die goede lieden gelooven dat als een evangelie. Zij betalen tot den laatsten penning, en verkoopen hun gewas, vóór den tijd, beneden den prijs, om hunne belasting te kunnen voldoen. En het dorpshoofd is beleefd genoeg, om hun dat produkt af te koopen, en edelmoedig in die mate, dat hij den landbouwers, als er, eenige maanden later, gebrek ontstaat, diezelfde van hen opgekochte padi, tegen 50 tot 75 soms 100 pCt. woekerwinst, uitleent, om hen in het leven te houden en aldus zijne zaken te kunnen blijven voortzetten. Wat zegt men van zulk een belastingstelsel? Maar wat zegt men vooral van die bestuurders, die dat alles nu reeds sedert jaren van dezen en genen, onder anderen van mij, vernomen hebben, en er over blijven zwijgen en de zaak haar gang laten gaan?

Het gemeente-bezit der gronden, die aanhoudend beplant worden om het volk te voeden, doet ook gemeente-weiden ontstaan, waarop zoo weinig te grazen valt, dat het vee aanhoudend mager en vruchteloos blijft. Door die vredelievende gemeenschap van goed met slecht, gezond met bedorven en ziek vee, worden de rassen finaal uitgeroeid. Men betreurt overal, dat Java geen paarden meer heeft, maar doet niets om er wederom te verkrijgen. „Bima, Sandelwood, Makassar, „zoo hoort men dikwijls," zullen daarvoor wel zorgen"; maar men vergeet, dat die eilanden langzamerhand almede worden uitgeput, en tegenwoordig althans meestal ook niet veel meer dan „knollen" leveren, of een soort van dieren, die nog wel op paarden gelijken doch het inderdaad niet zijn; *f* 1000 voor 4 paardjes van 3 voet 9 duim!

Met het rundvee gaat het niet beter. Was Java niet zoo bergachtig, dan bezaten wij reeds sedert lang noch runderen, noch karbouwen, omdat het gemeentebezit van den grond alles uitput en uitroeit.

Door dat ongelukkige gemeentebezit, bezit niemand iets; alles, behalve het ploegvee, is in leen te bekomen van het Gouvernement (den souverein). Dat gemeente-bezit is de groote vergaarbak, waaruit ieder bedeeld kan worden, al naar dat hij het maakt. De landbouwers erlangen hun bouwland van het allerkleinste souvereintje van Java, het dorpshoofd. Hij huurt de gronden, die tot de dessa behooren, van het Gouvernement, en hij verhuurt ze weder aan de inwoners. Dat potentaatje is eerste aanwezende lokale autoriteit, politie-, justitie- en financiëel ambtenaar in zijn dorp. Daarbij heeft hij nog een priester, om sommige stijlooren, die niet zoo ge-

makkelijk doen wat hij wil, te regt te zetten als ze soms eens een inval hebben, die zijn gezag te na komt. Hij leent hun, volgens de oorschriften, (zie *Staatsblad voor Nederlandsch Indië* van 1819 nº. 5), een bouw of een halve bouw of een kwart bouw, al naar dat hij het goedvindt, opdat zij daarop gedurende een jaar kunnen planten; als dat jaar verschenen is, staat het weder aan hem, om dien grond terug te nemen of het aandeel dat hij verhuurt, te verkleinen, of in een woord er mede te doen wat hij verkiest. Hij moet eenige bouws onverdeeld houden, ten einde die aan vreemdelingen te kunnen verhuren, en hij doet dat gaarne want vreemdelingen betalen kontant en blijven buiten kontrole, zoo dat hij hetzelfde stuk grond soms tot tweemalen aan verschillende personen verhuurt, die maar moeten zien hoe zij de zaak onderling schikken. Dat alles nu is ten nadeele van de ingezetenen van het dorp, wier velden daardoor steeds kleiner worden en wier onverschilligheid, in evenredigheid tot hunnen ongelukkigen toestand, met elk jaar toeneemt.

Ligt de reden nu niet voor de hand, waarom de baron VAN DER CAPELLEN met zijne vrije kultuur niet gereed kwam, waarom DU BUS niet meer verrigtte, en waarom VAN DEN BOSCH van de proeven zijner voorgangers kon zeggen: „Al spoedig bleek het, dat dit middel niet aan het oogmerk voldeed." (Zie de *zakelijke extrakten*). En hij had gelijk! Geen enkel middel, behalve dwang, kon aan het oogmerk voldoen in eene maatschappij, waarin alle regten onderdrukt waren geworden. Daarbij komt — en 't is van belang hierop te letten, — dat tot in 1830 de Javaan volstrekt niets anders kende dan zijn sawah. Dat was zijn eenig bestaan; met niets anders bemoeide hij zich; geen sawah's, geen Javanen! En nu had men hem er aan gewend, om te gelooven, dat die sawah's hem zelven niet behoorden maar van het Gouvernement zijn; daardoor had hij leeren begrijpen, dat hij eigenlijk niets bezat en ook niets was. Kan men het hem ten kwade duiden, dat hij hieruit nu de gevolgtrekking maakte, dat het eene groote dwaasheid zoude zijn, hard te gaan werken voor anderen. De stemmen van VAN DER CAPELLEN en DU BUS hebben geen weerklank gevonden, en huune plannen zijn mislukt, omdat zij het kwaad niet in den hartader aantastten. En wat deed VAN DEN BOSCH? Hij liet het kwaad bestaan, maar tevens nam hij zijn toevlugt tot dwang. Moesten de instellingen der Javanen hen tot lediggang en luiheid brengen, hij dwong hen tot den arbeid. Hij bevestigde door het kultuurstelsel alles wat bestond, ook het kwaad dat zoo nadeelig werkte. Had hij het landbezit ingevoerd en aan de Javanen gegeven — dat is eigenlijk teruggegeven — wat hun van regtswege toekomt; had hij hen weder in 't bezit gesteld van hunne gronden in stede van die, gelijk thans, jaarlijks aan het dessa-hoofd te verhuren; had hij daarbij den handel van buiten aangemoedigd, dan zouden wij thans al die moeite niet hebben; dan zou het Javaansche volk over geheel het eiland rijk, gelukkig en altijd in bloei- en welvaart toenemende zijn.

De eigenlijke betrekking en positie der dorpshoofden, de wijze waarop zij beloond of eigenlijk niet beloond worden, de gewoonte, om hen door het

volk te laten kiezen, dit alles zal bij eene nadere gelegenheid behandeld worden. Voor het tegenwoordige is het voornaamste doel van ons schrijven, om de invoering van het landelijk stelsel in Madioen en Kediri tegen te gaan, en om eindelijk een begin te doen maken, met de algeheele afschaffing van dat stelsel over geheel Java, overal waar het nog werkt, en het landbezit met de grondlast daarvoor in de plaats te stellen.

Overigens hoop ik, dat men eindelijk eens zal beginnen te handelen, en alle ijdele diskussiën over het Mohammedaansch en Hindoe-regt in deze zaak zal laten varen. Wij hebben daarmede niets te doen, tenzij men het eens is, om den Javaan maar aan zijn eigen lot over te laten. De zaak is immers zeer eenvoudig. Hebben wij een dwangstelsel kunnen invoeren, zonder ons aan het grondbezit te storen, dan kunnen wij ook over dien grond beschikken ten voordeelen van de tegenwoordige gebruikers. Is de grond van den *vreemden* souverein, dan schenke hij dien aan de inheemsche bevolking, en voere een regtvaardig belastingstelsel in. Is de grond van de bevolking, dan bevestige hij haar in dat bezit, en regele daarnaar zijn grondlast. Daarbij hebben wij professor KEYZER en de gansche Delftsche geleerdheid niet noodig.

Een suiker-industrie-congres op Java.

Met genoegen merken wij ieder verschijnsel op, dat van meer werkzaamheid, leven en krachtsinspanning onder de belanghebbenden bij de suiker-industrie op Java getuigt. Alleen daardoor zal die tak van nijverheid aldaar eenen vasten wortel verkrijgen en tot grooter ontwikkeling en bloei kunnen komen. Niet weinig verheugt ons dan ook de mededeeling, die wij aan eene vriendelijke hand te danken hebben en waarmede wij thans onze lezers willen bekend maken.

De resident van Soerabaja heeft te regt gemeend, dat de suiker-industrie, niet alleen in die residentie maar over geheel het eiland, vooral ook wat de kultuur van het riet betreft, zich nog in eenen toestand bevindt, die veel te wenschen overlaat. Onder de middelen, die naar zijne schatting strekken kunnen, om haar tot hooger ontwikkeling te brengen, rekent hij in de eerste plaats onderlinge beraadslaging en overleg, en daarom heeft hij tot zulk een bespreken en behandelen der gemeenschappelijke belangen van de industriëlen het initiatief genomen. 't Is onze vurige wensch, dat het bij dezen eersten stap op eenen goeden weg niet zal blijven, en dat het voorbeeld, door den resident van Soerabaja gegeven, bij zijne ambtgenooten in die residentiën navolging zal vinden, waar mede de suikerkultuur bestaat en tot dusverre dergelijke bijeenkomsten geen plaats hebben gevonden.

Wij gaan verder; wij wenschten wel, dat op vaste tijden algemeene bijeenkomsten van alle suiker-industriëlen op Java konden gehouden worden. In Nederland heeft men jaarlijks een landbouw-kongres, waarop van alle oorden des rijks landbouwers en allen, die in dezen gewigtigen tak van volksbestaan belang stellen, zich vereenigen, om alles wat tot dat bedrijf behoort te bespreken en te behandelen. De plaats, waar die bijeenkomsten gehouden worden, wisselt af, om daardoor voor allen de gelegengeid tot zamenkomst te openen, en tevens de eigenaardigheden van den landbouw der verschillende lokaliteiten onder de oogen van allen te brengen. Zou dat voorbeeld, mutatis mutandis, ten opzigte der suiker-kultuur niet kunnen gevolgd worden? Zou men jaarlijks niet een dergelijke bijeenkomst kunnen houden, toegankelijk onder zekere voorwaarden voor iedereen, en onder de leiding van eene telken jare voor het volgend jaar te kiezen direktie? Zou men, bij voorbeeld, niet nu eens kunnen vergaderen in Soerabaja, dan weder in Cheribon, op een ander jaar in Pasoeroean, en zoo verder? Wij bevelen dit denkbeeld ernstig aan in de overweging van allen, die, gelijk wij, belang stellen in de suiker-industrie op Java, maar in de eerste plaats en boven alles van hen, die een onmiddellijk en dadelijk belang bij de zaak

hebben. Keurt men het goed, dan kan men in de merkwaardige verslagen, die jaarlijks door de in Nederland gehouden landbouw-kongressen worden gepubliceerd, vele nuttige wenken en navolgenswaardige voorbeelden vinden, betrekkelijk de wijze waarop men op Java dergelijke suiker-industrie-kongressen zal kunnen houden.

Den 16den December l. l. zond de resident van Soerabaja eene cirkulaire aan alle suiker-fabrikanten van zijne residentie, om hen tegen den 28sten dierzelfde maand tot het houden eener bijeenkomst uit te noodigen. Wij beginnen met dat in menig opzigt zeer leerzaam stuk hieronder te laten volgen.

„Hoewel de suikerproduktie dezer residentie sedert jaren gestadig toegenomen, en verleden jaar tot een vroeger nimmer bereikt cijfer is geklommen, en hoewel in de kultuur zoowel als in het fabrikaat belangrijke verbeteringen zijn gebragt en nog dagelijks gebragt worden, zoo lijdt het toch geen twijfel, dat de produktie tot eenen nog veel hoogeren trap zal kunnen worden opgevoerd.

Het is mijn wensch, met de heeren suikerfabriekanten, in gemeen overleg, de middelen te bespreken, die tot de bereiking van dit, voor hen, de bevolking en het Gouvernement even wenschelijke, doel kunnen leiden.

Tot dit einde heb ik de eer u uit te noodigen, op Dingsdag den 28sten December aanstaande, des morgens ten half negen ure, in den dalem van den regent, eene conferentie te willen bijwonen, op welke ik de eigenaren, huurders en administrateurs der, in deze residentie gelegen, suikerfabrieken hoop vereenigd te zien.

Benevens al de, bij de suikerkultuur betrokken, Europesche ambtenaren, zullen ook de regenten van Soerabaja en Modjokerto deze konferentie bijwonen.

De navolgende punten is het mijn voornemen alsdan te bespreken:

1o. Welke middelen te baat kunnen worden genomen, om *de aanplantingen* te verbeteren. Hiertoe behoort in de eerste plaats de kennis dier middelen. Het kan niet geloochend worden, dat de landbouw in het algemeen hier nog op eenen lagen trap staat. Van bemesting wordt bijkans geen gebruik gemaakt, de kennis der beste, doch goedkoopste en gemakkelijk te verkrijgen meststoffen, en vooral van de doeltreffendste wijze van aanwending, is nog weinig gevorderd.

Omtrent de meest verkieslijke plantwijdte, in verband tot de geaardheid van den grond, bestaat mede groot verschil van gevoelen. Ook omtrent de oorzaken van het omvallen van het riet, is men nog niet in het klare.

Dit verschijnsel wordt het meest waargenomen op rijke gronden, en men weet tot dusver daartegen geen ander middel aan te wenden, dan het plantsoen te doen kwijnen, door het onder water te zetten, dan wel minder zorgvuldig te onderhouden, of ook van het, eenige maanden oude, riet de toppen kort bij den grond af te snijden, van welke middelen de beide eersten toch altijd op de hoedanigheid van het riet nadeelig moeten werken.

Volgens een, door den heer ROST VAN TONNINGEN onlangs uitgegeven, brochure, zoude het omvallen van het riet aan gebrek van oplosbare kieselstof in den bodem zijn toe te schrijven.

De mogelijkheid is dus denkbaar, om het omvallen van het riet op andere wijze, bij voorbeeld door doelmatige bemesting, die den grond van de noodige kiezelstof in oplosbaren staat voorziet, te voorkomen. Ten einde evenwel op dezen weg vorderingen te maken, behooren talrijke proeven genomen en de uitkomsten dier proeven naauwkeurig nagegaan te worden. Voor de ambtenaren, die met het toezigt over de aanplantingen zijn belast, is dit ondoenlijk; hunne veelvuldige ambtsbezigheden en het uitgebreide toezigt, dat hun is opgedragen, laten hun, geheel afgescheiden van andere bezwaren, niet den daarvoor onmisbaar noodigen tijd.

De verbazende vorderingen, welke de landbouw in Europa in de laatste 20 jaren heeft gemaakt, zijn voornamelijk te danken aan de bemoeijingen van zoo wel wetenschappelijke als praktisch gevormde landbouw-scheikundigen. Van zulke bemoeijingen, van aanhoudende waarnemingen en proeven, genomen door personen, die zich uitsluitend aan die taak kunnen toewijden, zijn voorzeker de gunstigste uitkomsten te verwachten, niet alleen voor de kultuur, maar ook voor de bereiding.

Men mag zich dus veel voordeel beloven van het in dienst nemen, uitsluitend ten behoeve der suiker-kultuur en fabrikatie in deze residentie, van een of meer landbouw-scheikundigen, die met de noodige wetenschappelijke kennis den aanleg vereenigen om deze in praktijk te brengen.

Indien ieder fabrikant genegen ware, hiervoor jaarlijks *f* 2,00 per bouw beschikbaar te stellen, zouden voor de geheele residentie *f* 16000,00 's jaars worden verkregen, eene som die voorzeker voldoende zal zijn, om twee bekwame mannen te bezoldigen en tevens de noodige uitgaven voor een laboratorium, met hetgeen daartoe behoort, te doen.

Wordt de produktie, ten gevolge der bemoeijingen dier agri-kultuur-chimisten, slechts met een paar pikols vermeerderd, eene verwachting die wel aan niemand te hooggespannen zal voorkomen, zoo wordt die uitgave ruimschoots gedekt.

Ik onderwerp dit denkbeeld aan de beoordeeling der heeren fabriekanten, ten einde, zoo het hunnen eenparigen bijval mogt vinden, later, in overeenstemming met hen, de noodige stappen ter zake bij de regering te kunnen doen.

2°. De meeste heeren fabriekanten hebben thans voor eigen rekening zoogenaamde inlandsche gekommitteerden in dienst, die belast zijn met de aanplantingen na te gaan en vooral toe te zien, dat goede bibit worde gekozen. Meestal zijn deze aangewezen, om niet alleen den fabriekant maar ook den kontroleur van hunne bevinding te berigten.

Zulk een toezigt (waarbij het echter van zelf spreekt, dat deze gekommitteerden geen gezag mogen uitoefenen, noch eenige bevelen geven) is voorzeker hoogst nuttig, en verdient, waar het nog niet of nog niet in voldoende mate bestaat, meer te worden uitgebreid.

3o. Het behoeft wel geen betoog, dat het vlug vermalen en goed uitpersen van het riet eerste vereischten zijn tot het verkrijgen van een groot produkt. In de eerste plaats zijn daarvoor goede cylinders noodig, doch zeer veel hangt ook af van de kracht, waarmede die cylinders in beweging worden gebragt, waartoe de doelmatige konstruktie van het waterrad veel kan bijdragen.

Het is mij voorgekomen, dat deze op de meeste fabrieken nog veel te wenschen over laat, en dat het wenschelijk zou zijn, het gebruik van ijzeren waterraderen, gewijzigd naar plaatselijke omstandigheden, meer algemeen te maken.

Thans bezit de fabriek *Kremboong* slechts zulk een rad, dat uitmuntend werkt.

4o. Algemeen zijn de klagten over het transportwezen, moeite in het verkrijgen van karren, slechte nakoming der gemaakte overeenkomsten en het vorderen van bovenmatige voorschotten.

In verband hiermede zouden de volgende punten kunnen worden besproken. *a.*) Kan het transportloon, dat thans betaald word, voldoende geacht worden, of is het noodig dit te verhoogen? *b.*) Welke middelen kunnen worden te baat genomen, om de transportmiddelen te vermeerderen? *c.*) Op welke wijze kan het geven van bovenmatig hooge voorschotten, lang voor het begin van den maaltijd, worden belet, zoodat deze aanzienlijk verminderd of in het geheel niet meer gegeven behoeven te worden, zoo als b. v. in de residentie Samarang het geval moet zijn.

Op den voorgrond stel ik hierbij, dat het transport *vrij* moet blijven, en de bemoeijing van het bestuur zich niet verder zal uitstrekken, dan tot aanmoediging en voorkoming van ingeslopen misbruiken, die zoowel voor de fabriekanten als voor de bevolking nadeelig zijn.

5o. Moeten ook maatregelen worden genomen, om de verwisseling van bibiet in grootere mate dan thans te doen plaats hebben?

Het zal mij aangenaam zijn dat de bovenstaande punten door u in overweging worden genomen, opdat wij de zaak goed voorbereid kunnen bespreken.

Mogt gij soms nog andere punten wenschen verhandeld te zien, of voorstellen in het algemeen belang te doen, zoo zal mij dit zeer welkom zijn. Doch gij zoudt mij in dat geval verpligten, door mij die punten of voorstellen vooraf schriftelijk, of zoo dit bezwaar mogt hebben, mondeling mede te deelen, ten einde ook mijnerzijds, daarop niet onvoorbereid te zijn."

Wij kunnen den inhoud zoo wel als den vorm dezer cirkulaire, de kennis van zaken die er in doorstraalt evenzeer als den toon, die er in heerscht, niet genoeg roemen. 't Verwondert ons dan ook niet, dat velen van hen, die opgeroepen zijn, aan die uitnoodiging hebben gehoor gegeven, en de resultaten der bijeenkomst allezins aan de verwachting hebben beantwoord.

Onze geachte berigtgever, aan wien wij de kennis dezer cirkulaire te danken hebben, deelt ons tevens die resultaten mede. Wij zullen zijne

mededeeling hier onder laten volgen, en ons tevens daarbij eene enkele opmerking veroorlooven.

Wat het *eerste*, door den resident gestelde, vraagpunt betreft, zie hier de uitkomst. „Met algemeene stemmen werd besloten, dat elke fabrikant jaarlijks *f* 2,50 per bouw van zijn aanplant zou bijdragen, tot aanstelling van een agrikultuur-chemist, en tot de oprigting en het onderhoud van een laboratorium. Algemeen werd het wenschelijk geacht, dat de heer ROST VAN TONNINGEN tot die betrekking werd aangezocht, en dat hij, Gouvernements-ambtenaar met verlof blijvende, aan den resident van Soerabaja ondergeschikt zou zijn."

Ziedaar een belangrijk resultaat van deze eerste bijeenkomst. Ook wij stellen ons van de wetenschappelijke navorschingen van zulk een, opzettelijk voor de suiker-kultuur bestemden, deskundige zeer veel voor.

„Op het *tweede* punt werd, overeenkomstig het voorstel en den wensch van den resident, besloten, dat de suiker-fabrikanten algemeen, ook waar dit nog niet bestaat, zoogenaamde inlandsche gekommitteerden in dienst zouden nemen."

Omtrent het *derde* vraagpunt, meldt onze berigtgever het volgende: „Het werd voor notifikatie aangenomen, na eenige woordenwisseling, waaruit bleek, dat de meeste fabrikanten hunne eigen inrigtingen en werktuigen voor de beste hielden."

Ziedaar nu eene uitkomst, die ons te leur stelt. Waaraan is het toe te schrijven, dat over de belangrijke kwestie der eigenlijke fabrikatie van suiker, op deze bijeenkomst, zoo weinig verhandeld schijnt te zijn. Wij gelooven, dat dit met een groot beginsel zamen hangt, met de vraag bij voorbeeld: is de positie der suiker-fabrikanten in 't algemeen zoodanig, dat zij daarin een prikkel vinden, om zich met kracht op de verbetering en volmaking van hunne toestellen en inrigtingen toe te leggen? Op dit oogenblik zullen wij over deze gewigtige kwestie niet meer zeggen, omdat wij, in ons volgend nommer, in een opstel over de wijze, waarop tegenwoordig de suiker-kontrakten verlengd worden, gelegenheid zullen hebben dat onderwerp meer opzettelijk te behandelen.

Van meer gewigt waren de beraadslagingen over het *vierde* vraagpunt, namelijk over de transportmiddelen, de overeenkomsten daaromtrent met de inlanders, en de voorschotten. „Verschillende voorstellen", zoo schrijft onze berigtgever, „werden ter tafel gebragt en toegelicht. Algemeen was men van oordeel, dat de toestand voorziening vereischt; dat het stelsel van jaarlijksche voorschotten aan de karrevoerders, met ongelimiteerde konkurrentie tusschen de fabrikanten onderling, en zonder eenvoudige regtsmiddelen, om de Javanen tot het nakomen hunner aangegane verbindtenissen en verpligtingen te nopen, demoraliserend op de bevolking werkt. Ten einde daarin te voorzien, werd besloten, om eenige maatregelen te nemen, met het doel om de opligtingen der Javanen zoo niet te voorkomen ten minste te bemoeijelijken. De fabrikanten kwamen verder onderling overeen, om de voorschotten te beperken, en daarentegen de verdiensten te verhoogen."

Het *vijfde* punt, de vraag betrekkelijk de verwisseling van de bibiet, had deze uitkomst. „De wenschelijkheid van het voorstel van den resident werd beaamd, en tot de maatregelen van uitvoering werd besloten."

Of de uitnoodiging van den resident aan hen, die deze bijeenkomst bijwoonden, om ook andere onderwerpen ter tafel te brengen, dan die, welke in de cirkulaire zijn vermeld, verdere gevolgen heeft gehad, is ons niet gebleken. Slechts dit deelt onze berigtgever er van mede.

„Door den fabrikant van Kremboong was, den vorigen dag, aan den resident in overweging gegeven, om ook de zoo belangrijke kwestiën van *vrijen arbeid* en *vrije kultuur* ter tafel te brengen. In antwoord daarop verzocht hem de resident, zich van die bespreking voorloopig te onthouden, immers zoo lang voorstellen van zijnent wege omtrent de heerendiensten, die op die vraagstukken van grooten invloed konden zijn, nog bij de regering in onderhandeling waren. Hij verzocht intusschen genoemden fabrikant, op den door hem ingeslagen weg, ter bevordering van *wezelijk* vrijen arbeid en vrije kultuur, voort te gaan, maar verklaarde tevens *niet* te zullen medewerken tot het daarstellen van eene *fictieve* vrije kultuur."

Evenzeer als het ons leed doet, dat die belangrijke kwestie van vrijen arbeid en vrije kultuur niet is behandeld, evenzeer verheugt ons deze verklaring van den resident van Soerabaja. Trouwens hij zou, door anders te handelen, zijn pligt verzaken. Indien er overeenkomsten, betrekkelijk het aanplanten van riet, of van welken aard ook, door partikulieren met de oudsten der dessa's gesloten worden, dan is het zijn pligt toe te zien, dat die kontrakten met toestemming der bevolking worden aangegaan, en daarbij geen dwang hoegenaamd, regtstreeks noch zijdelings, worde aangewend.

„De konferentie", zoo eindigt onze berigtgever, „werd door den resident besloten onder dankbetuiging voor de gemoedelijke medewerking, die hij van de fabrikanten mogt ondervinden; hij verklaarde zeer op prijs te stellen de goede verstandhouding, die nu weder gebleken was te bestaan tusschen het bestuur en de fabrikanten der residentie Soerabaja."

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Het eiland Boeroe, zijne exploitatie en Halfoersche instellingen, beschreven door T. J. WILLER, oud-resident van de Westerafdeeling van Borneo en van Riouw. Uitgegeven met bijdragen en toelichtingen in verband tot de Europesche kolonisatie in Nederlandsch Indië, door jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG (oud raad van Indië); met eene schets van Boeroe, volgens het origineel bij het Ministerie van Koloniën. Amsterdam, FREDERIK MULLER, 1858.

Langen tijd vóór geheele scharen, en eindelijk honderdduizenden, Europa verlieten, om naar het *far west* der Vereenigde Staten te trekken; vóór dat de ontdekking van onmetelijke goudvelden bij Europeaan en Aziaat de zucht naar rijkdom met onwederstaanbare kracht had doen ontwaken, zoodat Californië en Australië den geweldigen stroom der landverhuizing zagen naderen, — lang vóór dien tijd werd reeds in ons land het vraagstuk van kolonisatie en immigratie naar verre landen een onderwerp van veelzijdige beschouwing. Toen eenmaal het monopolie der Oost-Indische Kompagnie tegen het einde der vorige eeuw gebroken was, die door hare politiek gedreven werd, om hinderpalen in den weg te leggen aan de vestiging van een krachtig Europeesch element in hare overzeesche landen, ofschoon ook zij er al het gewigt van inzag, ten einde haar gezag op meer duurzame grondslagen te vestigen, kon het wel niet anders of de vragen moesten op den duur de aandacht trekken: of Indië niet een uitweg kan verleenen aan zoovelen, die slechts met moeite in het digt bevolkte moederland brood verdienden, die daar slechts geringe vruchten van kapitaal en arbeid konden trekken, en of kolonisatie niet volstrekt noodig was, om Indië meer en meer aan Nederland te verbinden en tevens de exploitatie van de onmetelijke hulpbronnen der tropische gewesten beter te doen plaats hebben in het belang van den Europeaan en van den inlander.

Dat vraagstuk is, vooral in de laatste jaren, met toenemende belangstelling besproken, ook omdat de volksverhuizing naar de goudlanden het denkbeeld kracht gaf, dat die stroom welligt met voordeel naar Nederlandsch Oost- en West-Indië zou kunnen worden geleid. Het is verwonderlijk aan den eenen kant, met hoeveel klem het denkbeeld van kolonisatie onzer Indische bezittingen is bestreden door hen, die de meest mogelijke voordeelen van Indië willen trekken. Toch bestaat daarvoor eene natuurlijke reden. Zij, die Indië als een wingewest aanmerken en de verhevene roeping van Nederland, om het zedelijk en stoffelijk welzijn van millioenen in verre landen te bevorderen, slechts als een ondergeschikt punt beschouwen, heb-

ben de denkbeelden van de oude Oost-Indische Kompagnie in dit opzigt geërfd, en hun streven was en is nog, om, naast de natuurlijke bezwaren, aan eene dergelijke verplaatsing verbonden, allerlei schrikbeelden in het leven te roepen. Zij beweren, dat de Europeaan onder de keerkringen niet kan leven, of althans geen veldarbeid kan verrigten; zij betwisten het regt van den souverein op het grondgebied en voorspellen groote botsingen tusschen de verschillende rassen en de verschillende belijdenissen. Het hoofddenkbeeld is echter een politiek doel; zij *willen* geene vestiging van een krachtig Europeesch element in Indië, waardoor eene wrijving en aanraking moet ontstaan, die ook voor den inlander meer welvaart, verlichting en beschaving zou verspreiden. Dit is het vooral, wat hen een donker gekleurd tafereel doet schilderen, zoodra eene kolonisatie in de verste verte besproken wordt.

Het is het regeringsstelsel in Indië, dat aan kolonisatie in den weg heeft gestaan, evenzeer als aan zoo vele andere heilzame plannen en beginselen. Maar de kracht der meer vrijzinnige beginselen doet zich in de laatste jaren te sterk gevoelen, dan dat schrikbeelden alleen voldoende zouden zijn om heilzame hervormingen te beletten. Het zal waarschijnlijk aan de tweede helft van de 19de eeuw, zoo rijk aan gewigtige gebeurtenissen, zijn voorbehouden, om het vraagstuk der kolonisatie eene geheel nieuwe phase te doen intreden. Onze tijd toch geeft aan het meer beschaafde gedeelte der maatschappij middelen tot verplaatsing, en tot het scheppen van nieuwe, het verbeteren en uitbreiden van oude hulpbronnen, aan de hand, die de voortijd niet of slechts onvolmaakt heeft gekend. Het gevolg daarvan is, dat men proefnemingen kan en mag doen, waarvoor men vroeger zou hebben moeten terugdeinsen, zelfs al had toenmaals eene schuwe en baatzuchtige politiek zich niet daartegen verzet. Kolonisatie van Nederlandsch Indië is een feit, dat niet uitblijven kan en voor het welslagen waarvan wij, bij gunstige verwachtingen, steeds de beste wenschen hebben gekoesterd, omdat wij die beschouwden te liggen op den weg, dien de Voorzienigheid aan 't kleine Nederland schijnt te hebben aangewezen.

Onder de vele geschriften, die over kolonisatie en immigratie in de laatste jaren, en vooral nog zeer onlangs, het licht hebben gezien, bekleedt het werk van de heeren CORNETS DE GROOT en WILLER eene eerste plaats. Reeds voor jaren, toen er van kolonisatie sprake was, zond het Gouvernement een commissaris naar het eiland Boeroe, ten einde dat eiland met het oog op dat doel te onderzoeken. Drie belangrijke officiële stukken, betrekkelijk dat eiland, Ceram en Halmahéra, door den heer WILLER geschreven, werden in 1849 in het *Indisch archief* gepubliceerd. Die stukken zijn echter minder bekend, ofschoon zij een helder licht verspreiden over den toestand van die eilanden en van de oorspronkelijke bewoners, de Halfoeren of Alfoeren. De schrijver doet eene wezenlijke dienst aan allen, die belang stellen in kolonisatie, door deze uitstekend geschreven bijdragen thans bijeen te brengen en te publiceren. Wij werpen daardoor toch een' blik op de geographie en de historie van eene der oudste Nederlandsche

bezittingen in den Molukschen archipel, maar ook in het geheele maatschappelijke leven aldaar.

Wij vinden vooreerst, na eene korte inleiding, eene beschrijving van de Halfoeren op Ceram, waarin mededeelingen voorkomen over het bestuur, het grondbezit, de regten der hoofden en ingezetenen, het belastingstelsel, de justitie, de godsdienst, het huiselijk leven en vooral van de belangrijke kultuur van den sagopalm, op blz. 7—29. Noord-Halmahera wordt nog eenigzins meer uitvoerig behandeld van bl. 31—77, in alle bijzonderheden. Met de grootste naauwkeurigheid worden vervolgens de verschillende deelen van Boeroe voor ons blootgelegd. Al het wetenswaardige dat omtrent dit eiland kan worden medegedeeld, vinden wij van bl. 85 tot bl. 210, zoowel wat betreft de bevolking, het land, de zeden en de gewoonten, als al hetgeen verder dienstig kan zijn met het oog op een mogelijke kolonisatie. In 1849 voegde de heer WILLER daar een schrijven bij, waarin hij de voordeelen nagaat, die Boeroe, hetzij voor koloniale ontwikkeling, hetzij voor kolonisatie aanbiedt. In de tweede plaats gaat hij daarin na, op hoe vele en op welke wijzen Boeroe kan worden geëxploiteerd, met eene onderlinge vergelijking daarvan. In 1857 schreef de heer WILLER eene *„nadere toelichting* of bijdrage tot de kennis van Boeroe en de beschouwingen ter zake van den Indischen archipel in het algemeen en van genoemd eiland meer in het bijzonder", waarin hij bepaaldelijk sommige bronnen aanwijst, die van belang zouden zijn bij eene kolonisatie van Boeroe; natuurlijk kwam daarbij de sagofabikatie in de eerste plaats, daarna de olie en zeep, maar voornamelijk, naar zijne wijze van zien, de rijstteelt in aanmerking.

Wij kunnen den verdienstelijken schrijver niet in alle bijzonderheden volgen, maar wij moeten verklaren, dat de heer WILLER tot zelfs in schijnbaar geringe bijzonderheden afdaalt, om ons Boeroe en zijne bevolking voor te stellen, zooals zij zijn en wat zij onder een wijs beleid zijn konden. Met hetgeen wij van bl. 371—417 vinden, en waarbij ons de vroegere en latere narigten, voorstellen en maatregelen omtrent kolonisatie op Boeroe en omliggende eilanden van af 1818 worden medegedeeld, benevens de bevindingen van Dr. P. BLEEKER en den zendeling ROSKOTT, vormt dit gedeelte van het werk een uitstekend geheel, dat ons al het mogelijke licht geeft over hetgeen de schrijvers meenen te kunnen verwachten van eene kolonisatie der Molukken, althans van dat gedeelte, dat tot nog toe het meest verwaarloosd is geworden, nadat de politiek van de Oost-Indische compagnie, door de uitroeijing van de specerijtuinen, de welvaart der bevolking op eene wijze in het hart had aangetast, die haar voor eeuwen diep ongelukkig heeft gemaakt. Wij zien daarin den Alfoer op eene wijze beschreven, die de belangstelling in hooge mate opwekt. Merkwaardig is de vergelijking, die de heer WILLER tusschen den Alfoer en den Batha maakt en die gedeeltelijk ten voordeele van den eersten uitloopt, ofschoon er overigens eene groote gelijkheid bestaat van maatschappelijke grondslagen en volksaard. Hij verwijst daarbij naar zijn artikel: *Bathasche wetten en instellingen*, opgenomen in het Junij-nummer van ons tijdschrift, jaargang

1846. Hij herinnert de groote ontwikkeling van Mandheling sedert 1840, en verwacht, „dat direkte Nederlandsche dominatie van den energieken Halfoer in korten tijd nog meer zou kunnen maken dan van den Batta." De bijzonderheden, ons omtrent de Halfoersche bevolking medegedeeld, zoo gedrukt als zij tegenwoordig is onder het bestuur der Mohammedaansche hoofden en levende als ware *bergwilden*, — zoo als VALENTIJN ze reeds noemt, — doen zien, hoeveel eenvoud, goeds en geestkracht nog huisvest in die kinderen der natuur en wat men bij doelmatige kolonisatie van hen te wachten heeft.

De heer WILLER boezemt ons echter geene groote verwachtingen in omtrent eigenlijke kolonisatie van het eiland Boeroe. Hij is het veeleer eens met den heer VAN VLISSINGEN, die Boeroe wil bewaren voor hen, „die met eigen middelen zullen kunnen verhuizen, ten einde daardoor, met behulp van de inlandsche bevolking, de bestaande natuurlijke bronnen van welvaart te ontwikkelen." Voor eene immigratie in massa achten de schrijvers dit gedeelte van den Indischen Archipel minder geschikt. De heer WILLER treedt daaromtrent in velerlei beschouwingen en komt tot de volgende slotsom:

1°. De bovenbedoelde immigratie van op zich zelf staande blanken is, in de tegenwoordige gesteldheid van Boeroe's bevolking, alleen mogelijk op zeer *beperkte schaal;* zij vindt er geen land van belofte, alhoewel het alles bevat, dat het met den tijd tot een land van belofte kan verheffen.

2°. Zoo lang de regering de *hervorming van den Halfoer* niet als staatsbeginsel zal hebben gedekreteerd, is geene immigratie hoegenaamd raadzaam; want dan heeft zij geene toekomst van ontwikkeling.

3°. Indien de regering tot stand brengt eene *Javaansche volkplanting*, dan zal de immigratie van blanken daardoor aanmerkelijk worden bevoordeeld, omdat de Javaan voor den Nederlander, zoowel als voor den Halfoer, zal zijn een voortreffelijk voorganger in verschillende takken van Indischen landbouw en aan het geheele littoraal, bewesten de baai, leven en welvaart zal bijzetten.

4°. Indien de regering den *gezondheidstoestand van Kajéli* verbetert, door aanstelling van een Europeesch geneesheer en inlandsche vaccinateurs, door wegkapping van zware bosschen en afleiding van moerassen in de onmiddelijke nabijheid, dan eerst zal er mogelijkheid zijn, dat het Europeesch bestuur eene gewenschte uitbreiding erlange, en de haven ook worde opgezocht door schepen, die anders voorbij zeilen; dan eerst zal er zekerheid zijn dat de blanke immigrant, als hij ernstig ziek wordt, een been breekt, of wel als zijne vrouw moet bevallen, op de hoofdplaats ten minste de vereischte geneeskundige hulp kan vinden; zonder die zekerheid, zal geen vrijgezel, die nadenkt, veel minder een huisvader, zich moedwillig wagen aan een bestendig verblijf op zulk een eiland.

5°. Indien de regering een *natuurkundige* in kommissie stelt, dan zal daarvan de vrucht zijn, dat binnen een' betrekkelijk korten tijd, de wetenschap zal bevredigd worden ten opzigte van Boeroe's géologie, dieren- en plantenrijk; en dat, juister dan thans blijken, de rijkdommen, die er zijn, en welke derzelve het eerst en het beste in aanmerking komen om ten voordeele van den blanke of den landzaat te worden geëxploiteerd. Worden aan die kommissie nog een of twee daartoe geschikte jongelieden toegevoegd, dan kan er, in zeer korten tijd, van Boeroe bestaan eene *kaart*. Deze wordt onontbeerlijk, zoodra de regering zich ernstig aan Boeroe gelegen laat liggen. Zij dient te zijn topographisch voor het geheele regentschap Kajéli en voor oorden daar buiten, die deze of gene voordeelige exploitatie kunnen opleveren; doch overigens is het voldoende dat zij uitdrukke het algemeen karakter en de voornaamste accidenten des terreins, in den smaak zooals de keurige kaart van Sumatra's Westkust, door wijlen majoor BEIJERINCK, waartoe wel de vallei van Agam en nog eenige anderen zijn getrianguleerd, maar waarbij overigens eene methode is gevolgd, die veroorlooft met snelheid te werken, maar toch geene enkele bewoonde

of bebouwde plek over te slaan, en wijders den bodem voor te stellen met al de juistheid, welke noodig is voor het bestuur.

6°. Als staat en kerk vereend, met oordeel en wat geluk, gedurende ettelijke jaren aan de hervorming van den Halfoer hebben gewerkt, dan eerst is er te rekenen op een' overvloed van inheemsche arbeiders, goedwillig en ijverig van natuur en met nog zoo weinig behoeften, dat zij tevreden zullen zijn met dagloonen, waarmede de Javaan in zijn eigen land 25 jaar gelsden tevreden en gelukkig was, maar het nu niet meer zou zijn. Dan eerst, *bij overvloedig aanbod van arbeid*, zijn er solide ontwerpen op te zetten, om de natuurlijke rijkdommen des lands te herscheppen in product van ruilbare waarde, door tal van kleine exploitatiën en ook door eenigen op grooter schaal, naar gelang er kapitalen en talenten uit Nederland of Java worden aangebragt.

De schrijver bepaalt zich daarbij niet tot het uiten van wenschen, omtrent de hervorming van den Halfoer, maar hij geeft ook de maatregelen aan, die hem vatbaar moeten maken voor aanraking met de Europesche maatschappij. Hij verlangt het volgende: (bl. 233—235)

1°. Spoedige verkrijging van kennis der taal.

2°. Uitsluiting van alle Mohammedaansche invloed en bemoeijing.

3°. Organisatie van gezag op Halfoersche grondslagen, met gesalariëerde Christen regenten aan het hoofd.

4°. Eene voldoende bescherming der kusten tegen zeeroovers.

5°. Krachtige aanmoediging van de nagel- en notenteelt met vrije beschikking, of, als des planters belang het vordert, een beschermenden prijs.

6°. Kultuurarbeid voor het Gouvernement tegen billijke betaling van produkt — of voor partikulieren tegen kontante betaling volgens tarief.

7°. Verkondiging des Christendoms, zoodra de kennis der taal en de organisatie des gezags voldoende is gevorderd.

8°. Vaccine en geneeskundige hulp, toegediend door eenige Christen-élèves, te vormen aan de medische school te Batavia. Daarvan kan men niet alleen verwachten een beteren gezondheidstoestand, maar ook eene gemakkelijker verbreiding des Christendoms.

9°. Regeling van een belastingstelsel, gedeeltelijk in persoonlijke dienst, gedeeltelijk in produkt.

Dat met deze maatregelen *geld*, *tijd* en *inspanning* gemoeid is, spreekt van zelf, doch veel minder dan men welligt denkt. Blijkt het duidelijk dat de regering het nooit door haar als beginsel aangenomene, maar uit nood gevolgde *stelsel van onthouding* verwerpt, en vervangen wil door aktive en weldadige inmenging; wees er dan verzekerd van, dat de gouverneur der Molukken, binnen het jaar, langs den goedkoopsten en billijksten weg, een eind gemaakt zal hebben aan het gezag van den Mohammedaan over den Heiden en dat de eerste bouwstoffen voor taalkennis verzameld zullen zijn. Wees er verzekerd van dat de gouverneur onder de Ambonesche, zoo niet onder de Kajélische jongelingschap, sujetten genoeg zal kunnen bestemmen tot de dienst op Boeroe, en dat die sujetten, onder de leiding van een' man als ROSKOTT (afgevaardigde van het zendelinggenootschap en directeur van de Ambonsche school tot opleiding van Ambonsche onderwijzers), in zeer korten tijd, geschikt zullen zijn, om als Johoe op te treden. Eenmaal zoover zijnde, zullen de overige maatregelen geleidelijk volgen, en binnen weinig jaren volledig beslag hebben erlangd.

Ziedaar — zegt de schrijver — hoe ik wenschen zou dat het voorledene werd goedgemaakt, zoo niet geheel uitgewischt.

Maar zouden dan de kolonisatieplannen zoovele jaren worden uitgesteld, als er verloopen tot dat al die maatregelen effect sorteren? Misschien ware dat het voorzigtigst, want het zou den kolonisten al de hulp en symphathie verzekeren, die eene welgeordende en welvarende maatschappij in Indië kan aanbieden; doch het zou niet strooken met de stemming dezes oogenbliks.

Bij mij staat het echter vast, dat aan geen plannen van kolonisatie of zelfs van exploitatie door partikulieren op Boeroe gevolg moet worden gegeven, vóórdat de *hervorming van den Halfoer*, volgens de hierboven aangeduide of betere grondslagen, als staatsbeginsel zal zijn verkondigd en tot begin van uitvoering zal zijn gekomen. Gebeurde dat niet, dan ware er te

wachten, dat de kolonisten al de gronden die hun aanstonden, vakant of niet vakant, in beslag namen als goeden prijs, dat zij den Halfoer zelven, zoolang hij den nek wilde krommen, behandelden als de serfs van hun verkregen domein, en, als hij zich schuil hield, jagt op hem maakten als op een schichtig hert; niet om hem te dooden, maar om hem te vangen en tot gedwongen arbeid te brengen; er ware te wachten dat de Halfoer nog schuwer en ellendiger werd dan hij nu reeds is.

De kolonisten en de landzaten kunnen onmogelijk uit elkander blijven; hunne verhouding moet dus met regtvaardigheid worden geregeld en met strengheid worden gehandhaafd.

Maar veel verwacht de heer W., wanneer zijne wenken gevolgd worden, van de toekomst voor Boeroe en voor dat gedeelte der Molukken in het algemeen, want zijn gevoelen is:

„Indien tot die maatregelen besloten ware in 1657, dan zou in 1857, Boeroe produktiever wezen, dan de rijkste Javaansche afdeeling van soortgelijke grootte; het zou hebben eene bevolking van ongeveer 200,000 Halfoersche Christenen; en die geheele bevolking zou zich kenmerken door de deugd, de vlijt, de welvaart, die men ziet bij de tegenwoordige christenen te Kajélie; want deze zijn van denzelfden volksstam als gene; gelijke aanleg, gelijke opleiding, gelijke politieke toestand hadden, in hetzelfde land, noodwendig geleid tot gelijke gevolgen."

Wij willen niet beslissen of de schrijver geheel juist ziet, wat de voorbereidende maatregelen betreft, en wij gelooven dat velen met ons de bedenking zullen opperen, dat de krachten en middelen van ons Gouvernement welligt te kort zullen schieten, om op zulk eene wijze te werk te gaan ten opzigte van al die gedeelten van onze Indische bezittingen, waarop men in de laatste jaren het oog meer bepaald heeft gevestigd voor eene kolonisatie. Wij gelooven dat zij, die zich aan het hoofd eener dergelijke onderneming stellen, welligt geroepen konden worden, om een gedeelte althans van die taak op zich te nemen. Ons bestek gedoogt echter niet omtrent het uitgebreide onderwerp van kolonisatie en emigratie in veelzijdige beschouwingen te treden, maar zooveel is zeker, dat de wenken van den heer WILLER, die zoo geheel zaakkundige is, wat dit gedeelte onzer bezittingen betreft, steeds van belang moeten geacht worden voor de regering en voor hen, die eene eventuële kolonisatie op Boeroe zouden willen beproeven. Wij kunnen niet anders doen, dan de lezing van dit gedeelte van het werk aan allen aanbevelen, die belang in het onderwerp stellen; zij zullen ook in de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen de heeren CORNETS DE GROOT en WILLER menigen wenk vinden, die in het algemeen van nut kan zijn.

In verband daarmede heeft de heer CORNETS DE GROOT een omvangrijken arbeid verrigt. Wij vinden in dit werk, — dat in zijn geheel ruim 400 bladzijden beslaat, waarbij eene kaart van Boeroe is gevoegd, door het Ministerie van Koloniën afgestaan, — van bl. 253—340 een *Geschiedkundig overzigt der regeringsbeginselen en openbare meening omtrent Europesche kolonisatie in Ned. Indië*, met de opmerkingen van de schrijvers. Het is verdeeld in de navolgende hoofdstukken:

I. Verband der algemeene quaestie met de bijzondere van Boeroe. II. Tijdvak der Oost-Indische kompagnie; stelsel van afsluiting en gelijktijdig

streven naar kolonisatie; — oorzaken van de vroegere grootere sterfte van de Europeanen in Indië. III. Tijdvak van 1800—1815; de kolonisatie in *statu quo*. Het ontwerp charter van 1803; gevoelen van VAN HOGENDORP en DAENDELS; maatregel van RAFFLES. IV. Tijdvak 1816—1825. Het kolonisatie-beginsel in 1818 voor Java omhelsd, en in 1825 tegen den Gouv.-Gen. VAN DER CAPELLEN gehandhaafd door den Minister ELOUT; kolonisatie-voorstellen voor Céram en Boeroe. V. Tijdvak 1825—1830. Toestemmend gevoelen omtrent kolonisatie op Java, door eene bijzondere staats-kommissie in Indië: de heeren DE KOCK, MUNTINGHE, CHASSÉ, GOLDMAN, KRUSEMAN, REIJNST enz.; — voorstellen van DU BUS en ELOUT; — oordeel van VAN DEN BOSCH; zijn Javaansch kultuurstelsel en het gelijktijdige stelsel van partikulier landbezit en landverhuur, uitvloeisel van kolonisatie denkbeelden. VI. Tijdvak 1835—1848. Bedenkingen tegen het stelsel VAN DEN BOSCH. Voorstellen tot verkoop of afstand van gronden op Java aan Europeanen, onder anderen door VAN DEN BOSCH zelf; — aanbevelingen tot het ontwikkelen der eilanden buiten Java; maatschappij tot kolonisatie op Borneo, door DE WILDE, KRUSEMAN en VRIESE; — onderzoek in Indië, tijdens den Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN. VII. Tijdvak 1849—1850. Verdere debatten in en buiten de Tweede Kamer der Staten-Generaal, over de mogelijkheid van kolonisatie op en buiten Java; oordeel van de Ministers G. L. BAUD, en C. F. PAHUD; klimaat-questie. VIII. Tijvak 1850. Het beginsel van ontginningen buiten Java, door den Minister PAHUD erkend als kiemen van kolonisatie. Staats-kommissie in Nederland: de heeren SPENGLER, VAN RIJCKEVORSEL, VAN HOËVELL, CROOCKEWIT, VAN NES, WEDDIK, SCHUURMAN, SIMONS, SANTHAGENS, OOSTHOUT, de STURLER en CANTER VISSCHER. IX. Tijdvak 1850—1854. Hernieuwde aanprijzing van kolonisatie op en buiten Java; wat door sommigen met kolonisatie bedoeld wordt; — belemmeringen in het vertrek van Nederlanders naar Indië; — nadere definitie van kolonisatie; — klimaat-quaestie; — bewering, dat op Java reeds kolonisatie van landeigenaren en van hoofden van nijverheids-ondernemingen bestaat; — gevoelen van de heeren J. C. BAUD en VAN HOËVELL. X. Tijdvak 1856—1857. Kolonisatie en immigratie aanbevolen en nader behandeld in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in de afdeeling koophandel der maatschappij FELIX MERITIS, bij het Indisch-genootschap en door de heeren BRUMUND, BLEEKER en VAN VLISSINGEN.

Hoogst merkwaardig is voorts dat gedeelte, waarin de algemeene kolonisatie-quaestie en het in Nederl. Indië aanwezige Europesche element wordt behandeld. De schrijver onderzoekt daarin de juistheid van de bezwaren, omtrent het tropische klimaat dikwijls geopperd, met het oog op de toenemende aanwas der Europesche bevolking in Indië en van de oorzaken, die den gezondheidstoestand in den weg staan. Wij vinden daarin een aantal cijfers, voor zoover de schrijver die uit de officiële statistiek heeft kunnen putten en vooral mededeelingen omtrent den gezondheidstoestand van de voornaamste steden in vroegere en latere tijden, en meer bepaald van het getal Europeanen te Batavia van 1813—1854 en van Sa-

marang van 1834—1854. Op elke bladzijde van dit gedeelte van het werk vinden wij het bewijs, dat de sterfte van Europeanen in Indië niet van dien aard is, om kolonisatie of te schrikken, maar wij moeten daarbij tevens het gemis betreuren, van voldoende statistieke opgaven. Men kan daarin zien, hoeveel verbetering het ministeriëel jaarlijksch verslag nog noodig heeft, ofschoon daarin van tijd tot tijd naar eenige meerdere volledigheid wordt gestreefd. Nergens zijn toch de bronnen te vinden voor eene behoorlijke splitsing van de blanke Europesche bevolking en hare afstammelingen in verschillende graden, die in den Indischen Archipel verspreid zijn. En toch was die splitsing noodig om velerlei redenen, zoowel in het belang van de wetenschap als ook om staatkundige redenen. De heer DE GROOT komt tot het resultaat „dat ruimte van bestaanmiddelen, goede zorg voor steden en andere woonplaatsen en gezondheidsmaatregelen aanmerkelijk bijdragen tot instandhouding en bloei van het Europesche element in Indië." Wij gelooven dat, zoo dit in het algemeen eene waarheid is, dit voorzeker het geval is voor Indië. Gemeenteraden op de hoofdplaatsen gevestigd, zouden — zegt de schrijver — een krachtig middel zijn, om vaste plannen daaromtrent in het leven te roepen.

Van even groot gewigt is een ander vraagpunt, door den schrijver in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld: „dat, bij verdere uitbreiding van het occupatie en exploitatiestelsel op de buitenbezittingen, de inrigting van ons bestuur herziening zal behoeven." De heer CORNETS DE GROOT verlangt, dat Nederlandsch Indië bestuurd worde door een' *algemeenen* landvoogd, in den vollen zin van het woord, die onverdeeld zich aan de groote algemeene belangen van dit uitgestrekte gebied kan toewijden, en beweert dat de groote afdeelingen daarvan behoefte hebben aan bijzondere landvoogden, op verhevener standpunt geplaatst, dan tegenwoordig met de meesten het geval is. Hij zegt daaromtrent op bl. 369 het volgende:

„Maar in ieder geval is het noodig, dat het occupatiestelsel uitgebreid worde, ter bevordering van uitbreiding van exploitatie. Billiton moge hier ten voorbeelde zijn. Eene reëele en directe gouvernementale actie is noodzakelijk op alle punten, die vatbaar geoordeeld zullen worden, tot het opleveren van een' nieuwen werkkring aan Nederlandsch kapitaal en van bestaanmiddelen aan den blanke en kleurling.

„Ernstige overweging, of de inrigting van ons Indisch bestuur in harmonie is met de behoefte, komt te meer wenschelijk voor, bij den bestaanden regel, om elk gouverneur-generaal slechts vijf jaren in het bewind te laten, zoodat hij, zoolang hij tevens *bijzondere* landvoogd van het zooveel zorg vereischende Java is, zich in dien betrekkelijk korten tijd naauwelijks naar één der gouvernememententen buiten Java begeven kan. Tot ondersteuning der gestelde meening strekke voorts, dat wij op Sumatra een gouverneur hebben, die niet dat geheele eiland, voor zoover wij het in bezit hebben, bestuurt, maar slechts een gedeelte van de Westkust; dat de gouverneur van Celebes niet veel meer is dan een diplomatiek agent; dat op Borneo de gouverneur slechts organiek, niet feitelijk bestaat; dat in de Molukko's

de gouverneur wel niet tot een gedeelte van dat gebied beperkt is, maar magteloos om iets degelijks tot stand te brengen."

Wij herhalen, dat het bestek eener boekbeoordeeling niet gedoogt, in dit gewigtige vraagpunt meer bijzonder te treden, evenmin als in zoovele andere, die in verband staan met kolonisatie van Indië. Ons overzigt, hoe onvolledig ook, bevat genoeg, om het belang van den vroegeren officiëlen arbeid, zooals die later door den heer WILLER zelf en anderen omtrent Boeroe is aangevuld, te doen kennen, en om het gewigt van hetgeen de heer CORNETS DE GROOT daarbij heeft gevoegd in het licht te stellen. Wij zullen daarbij niets tot aanbeveling voegen. Zoowel het belang van het onderwerp, als de wijze, waarop zij het behandelen, en de naam van de geeërde schrijvers, zijn waarborgen voor eene even interessante als hoogst nuttige, en aangename lectuur. De druk is uiterst net en het geheel vormt een boekdeel, dat men niet alleen lezen, maar ook later herlezen en raadplegen zal, wanneer men omtrent de Molukken, en meer bepaald omtrent Boeroe, iets wenscht na te gaan. De schrijver heeft zeer wel gedaan het rapport der staats-kommissie ter zijde te laten; de kolonisatiequaestie is toch een stap verder gekomen, dan wij bij het uitbrengen van dat rapport waren, door de aan den heer VAN VLISSINGEN verleende koncessie, en daar dit stuk in het werk vermeld is, kan men ook niet zeggen, dat het *historisch overzigt* in dat opzigt niet volledig is. Mogt het volgende werk, dat over dit onderwerp geschreven mogt worden, niet alleen strekken, om kennis te verspreiden over nog min bekende gedeelten van onze overzeesche bezittingen, maar ook *de geschiedenis der kolonisatie van Nederlanders in Indië* ten titel kunnen voeren, dan zal gewis een onzer vurigste wenschen en die van de schrijvers van dit werk vervuld zijn, terwijl ook zij het aangename bewustzijn zullen kunnen met zich dragen, hunnerzijds eene gewigtige bijdrage te hebben geleverd tot verspreiding van licht over dit onderwerp.

Varia.

Toen de eerste tijdingen van den opstand in Britsch-Indië in Europa bekend werden, zocht men naar de oorzaken, en zeer velen meenden die te vinden in den arbeid der zendelingen van het Evangelie. Ook in Nederland wees men daarop, en de tegenstanders van de ontwikkeling en beschaving onzer Indische bezittingen, grepen deze gelegenheid gretig aan, om in de bloedtooneelen, die Hindostan toen opleverde, de gevolgen te schilderen die ook op Java en in den archipel te wachten zouden zijn, indien men daar eene andere staatkunde volgde, dan die van beperking en afsluiting der kanalen, waar langs de Christelijke beschaving die landen dreigt binnen te dringen.

Thans, nu het vreesselijke drama bijna is afgespeeld, heeft de eerste opgewondenheid plaats gemaakt voor kalmer oordeel. En wat is er nu van den invloed der prediking van 't Evangelie op de oorzaken van den opstand? Tot beantwoording dier vraag kunnen onder anderen de volgende bijzonderheden strekken. Ze zijn getrokken uit het verdienstelijke werk van den heer D. C. STEIJN PARVÉ, getiteld: *De Bijbel, de Koran en de Veda's. Tafereel van Britsch-Indië en van den opstand des Indischen leger aldaar. Haarlem* 1858.

„Een der belangrijkste bijeenkomsten welke in Engeland werden gehouden, was waarschijnlijk die van de *Maatschappij tot verspreiding van het Evangelie in Indië*, voorgezeten door den aartsbisschop CANTERBURY. De eerwaarde HAWKINS, sekretaris der maatschappij, bragt een uitvoerig verslag uit van den toestand der zending in Indië.

Na te hebben vermeld dat vele van die zendingen geheel waren te niet gegaan, en al de geestelijken, zendelingen zoowel als katechiseermeesters, ja zelf vele inlandsche Christenen, waren omgebragt, vervolgde hij zijn verslag aldus:

„De maatschappij onderwerpt zich eerbiedig aan deze geheimzinnige bezoeking en erkent ten volle hare vroegere verzuimen en tekortkomingen. Zij wenscht zich nu ernstig toe te wijden aan het groote werk, dat tot nog toe slechts flaauw is behartigd, de evangelisatie van het Heidensche Indië.

„Wat ook de oorzaken mogen zijn, die geleid hebben tot den noodlottigen opstand van het Bengaalsche leger, de maatschappij heeft met blijdschap opgemerkt, dat het denkbeeld alsof deze opstand in verband staat met de pogingen der zendelingen, nu overal is opgegeven. De diepst ingewortelde vooroordeelen zijn in dit opzigt door de daadzaken gelogenstraft; want het is zeer goed bekend, dat zich in de provincie van Oude, het brandpunt en de broeikas van den opstand, geen enkele zendeling bevond,

terwijl integendeel de gewesten van Tajare en Tinnevelly immer rustig en ongestoord zijn gebleven, ofschoon zij over de 800 Christen-gemeenten en meer dan 50,000 bekeerden bevatten.

„Bovendien is in het leger van Bengalen, dat het hoofdwerktuig is geweest van de laatste afschuwelijkheden, de prediking geheel verboden, en op het oogenblik der uitbarsting van den opstand was er geen enkele Christen in de gelederen te vinden.

„Wel verre dus, dat men van de verdere prediking van het Christendom iets te vreezen zou hebben voor den vrede en de duurzaamheid van ons Indisch rijk, kan met zekerheid worden beweerd, dat de verspreiding der waarheden en beginselen van het Evangelie niet alleen het beste middel is ter bevordering van den zedelijken en maatschappelijken vooruitgang der bevolking, maar ook dat zij zelfs de eenige volstrekte zekerheid oplevert voor de handhaving der Britsche heerschappij in Indië.

„Dat onze laatste rampen, hoe bedroevend en vernederend ook, eindelijk zullen leiden tot de bevordering van de evangelie-verbreiding, hiervan is de maatschappij ten volle overtuigd, en het is daarom juist nu de tijd, om met vermeerderden moed en kracht voort te gaan in deze heilige zaak.

„De maatschappij heeft alzoo besloten, om, met de hulp van God, en voor zoo ver hare beschikbare middelen dit toelaten, de navolgende maatregelen ten uitvoer te leggen:

1o. „Het getal der Europesche zendelingen van de maatschappij in Indië mintens te verdubbelen, en door alle mogelijke middelen de opvoeding en de bestemming van meer gevorderde inlandsche bekeerlingen voor het werk van het Christelijk onderwijs onder hunne eigene landgenooten te bevorderen.

2o. „Om, behalve de bestaande drie hoofdzetels van het bestuur, nieuwe zendingsposten aan te leggen in andere groote steden, alwaar eenig vooruitzigt op gunstigen uitslag bestaat, en zulks ten einde de waarheden des Christendoms zoowel aan de hoogere als aan de lagere standen in deze groote middenpunten der bevolking helderder in te prenten.

3o. „Om op nieuw de aandacht van het Indische bestuur te vestigen op de dringende noodzakelijkheid, om de ontzagchelijk groote bisdommen van Madras en Calcutta te verdeelen, en in het bijzonder aan te dringen op de wenschelijkheid, om een bisdom in te stellen in den Penyaub, een ander in de noord-westelijke provinciën en een derde in de provincie van Tinnevelly."

„De voorgestelde maatregelen werden met algemeene stemmen goedgekeurd, en verder de noodige besluiten genomen om deze plannen te verwezenlijken. Onderscheidene sprekers voerden in deze vergadering het woord. Een hunner, de heer FALLER, lid van het parlement, wees op de ondoelmatige en onverschillige wijze, waarop tot nu toe met de zendingszaak was te werk gegaan. Hij erkende wel, dat hierin in de laatste jaren eene groote verbetering te bespeuren was geweest, vooral wanneer men vergelijkingen maakte met den tijd, toen de doopsgezinde zendelingen CAREY en MARSCHMAN zelfs de vergunning niet konden erlangen, om hunne voeten

binnen Calcutta te zetten; maar hij achtte de eerbiediging van het stelsel der kasten, welke, zeer weinig tot eer van het Engelsche volk, vooral in het leger, werd betoond, en die tot op het oogenblik der uitbarsting van den opstand eene flaauwheid in de vervulling van die pligten, welke aan de Christenen in Indië waren opgelegd, aantoonde, gevaarlijk en in strijd met de bedoelingen der maatschappij. Het Gouvernement, de Engelsche natie en de kerk waren, zijns inziens, op dit punt allen evenzeer te laken. Het is waar, dat de kerk niet meer dat onwaardige uiterlijk had, dat zij 50 jaren vroeger vertoonde, toen er letterlijk niets werd gedaan voor de zedelijke verbetering van het volk in Indië; maar hij meende der waarheid niet te kort te doen, indien hij zeide, dat 180 of 190 zendelingen alles behalve eene voldoende sterkte uitmaakten, om een land, door 180,000,000 zielen bewoond, die tot over de lippen in bijgeloof en afgoderij van den vernederendsten aard waren verzonken, te bekeeren. De maatschappij tot verspreiding van het Evangelie had op dit oogenblik niet meer dan veertien geestelijken als zendelingen in de provincie Bengalen werkzaam; er was dus geen pligt dringender dan die van haren werkkring in dat gouvernement uit te breiden en als een harer eerste verrigtingen den zendingspost te Delhi te doen herleven. Het geen gevorderd werd, was niet de wraak, die door eenige nieuwsbladen werd geeischt, niet de volslagene verwoesting van Delhi, zoodat geen steen op den anderen bleef, maar eene meer christelijke wraakneming, die vurige kolen zou stapelen op het hoofd van den vijand. Het was zeker niet veel gevraagd, om het aantal zendelingen der maatschappij in Indië te verdubbelen, noch dat Engeland aan zijne overvloedige schatten eene tweede bijdrage van £ 30,000 's jaars zou afzonderen, om dat te vermeerderen wat met regt beschouwd wordt als de grootste aller zegeningen: de Evangelie-verspreiding.

„Deze redenaar werd vervangen door den bisschop van Oxford. Na eene breedvoerige uitlegging van de pligten, welke Engeland jegens den Heiland had te vervullen, las hij een brief voor van den bisschop van Madras." „Tien of elf geestelijken, die ik kende, „dus luidde die brief," en die meest allen vrouwen en kinderen hebben, zijn omgebragt.

Twee veel belovende zendelingen, CAWNPORE en DELHI, de laatste zelfs de meest belovende dien ik ken, zijn verloren; de zendelingen met hunne gezinnen zijn vermoord; de scholen, de kerken en de katechisatie-huizen zijn verwoest, de katechiseermeesters, de schoolmeesters en het geheele ligchaam van het Christendom omgebragt! Hoe wonderlijk zijn de bestellingen van den Almagtigen, die dit alles toelaat! Maar al wat Hij doet, is welgedaan. Ik verheug mij te zien, dat de eerwaardige maatschappij voor de verspreiding van het Evangelie besloten heeft de zendingen weder op te rigten.

Ach, het zal een vruchtbare grond zijn, bevochtigd met het bloed van zoo vele martelaren, mannen, ik kan het getuigen, die hun leven niet te kostbaar achtten, wanneer het de zaak van Christus gold. Indien zoo als ik zeker geloof, deze dooden eene roemrijke uitwerking zullen hebben op

den oogst der zielen, zal de zaak waarvoor zij leefden en stierven daarbij winnen; en zij, ofschoon gestorven, zullen voortaan tot alle komende eeuwen spreken."

„Twee daadzaken," dus eindigde de brief, „zijn in dezen opstand duidelijk, en ik hoop dat zij niet over het hoofd zullen worden gezien: overal waar de invloed der Christenen de grootste is geweest, bestonden de minste redenen tot vrees en de meeste gehechtheid voor het Gouvernement; en dáár, waar door het bestuur de meest ijverzuchtige neiging aan den dag gelegd werd, om de menschen aan dien invloed te onttrekken, waren de woede en de kwade hartstogten der oproermakers het hevigste."

De Molukkos zijn in den jongsten tijd, onder het bestuur van den ijverigen en bekwamen Gouverneur GOLDMAN, belangrijk vooruitgegaan. Zie hier eenige bijzonderheden, die ons uit eene geloofwaardige bron worden medegedeeld.

De heerendiensten zijn daar, waar het Nederlandsche Gouvernement direkt gezag uitoefent, voor zoo ver de landsinstellingen dit toelaten, geregeld en aanzienlijk verminderd. De beloonde diensten, die de bevolking aan het Gouvernement levert, zijn tot 35 duiten daags verhoogd, terwijl die vroeger slechts met 25 duiten betaald werden. Voorstellen zijn door den Gouverneur aan den Gouverneur-Generaal gedaan, om de regenten te bezoldigen, tegen afschaffing der kwartsdiensten, die de bevolking volgens de adat verpligt is te verrigten. Tot uitbreiding van de kakao-kultuur door de partikuliere industrie, ten behoeve der verarmde ingezetenen, zijn ongeveer *f* 100,000 als voorschot aangevraagd, terwijl dit voorstel aan den Minister van Koloniën door de regering te Batavia gunstig is ondersteund.

Daarenboven is voorgesteld, om het nagel-produkt, waarop jaarlijks zooveel verlies wordt geleden, plaatselijk te verkoopen, alsmede, bij wijze van proef, een gedeelte van de Menado-koffij en Banda-noten. De maatregelen tot tijdige voorziening in de behoefte van vrije arbeiders op Banda, tegen den tijd, dat de slavernij aldaar zal zijn afgeschaft, en de aan te wenden middelen, om het lot der perkeniers te verbeteren, — dat alles is reeds aan de regering voorgesteld.

Bovendien zijn nu zeer onlangs de magtigste Alfoersche stammen van Ceram onderworpen, waardoor dat overschoone, vruchtbare en zeer bevolkte eiland voor ontwikkeling vatbaar is geworden. Reeds sedert de laatste tijden der Cost-Indische Kompagnie hadden wij weinig invloed meer op Ceram; de expeditie van CRANSEN in 1803 was niet tegen de Berg-Alfoeren bestand; de Engelschen stootten er, in 1814, in weerwil van eene geduchte magt Sepoijs, almede het hoofd. Feitelijk is het binnenland altijd voor ons gesloten gebleven. Die Alfoeren nu waanden zich onverwinnelijk en begonnen langzamerhand onze strandbevolking te overweldigen. Dat gaf eindelijk

een konflikt, en wat CRANSEN en de Engelschen niet vermogten, is nu eindelijk door de laatste expeditie verkregen, met dat gunstig gevolg, dat de trotsche radja van Sapoelan (zie VALENTIJN *Ceramsche zaken*), met zijn geheelen aanhang, zich onderworpen heeft en zich aan het strand is komen vestigen.

Ziedaar dus het oogenblik gunstig, om de bevolking tot arbeidzaamheid te brengen en aan de partikuliere industrie den weg te openen, om door vrijwillige overeenkomsten den grond in bebouwing te brengen; de eenige maar schoone toekomst, welke voor de Molukkos is weggelegd.

Iedereen, zoowel in Indië als in Nederland, is in gespannen verwachting omtrent den afloop der expeditie tegen Boni. Zij is vergezeld van den vice-president van den raad van Indië, den heer DE PEREZ. Als Gouvernements-kommissaris, zal hij vooraf nog een ultimatissimum aan de vorstin van Boni stellen en de zaken trachten tot een goed einde te brengen, eer de vijandelijkheden beginnen. Men heeft deze zending bij voorkeur aan den heer DE PEREZ opgedragen, omdat hij, toen hij de betrekking van Gouverneur van Celebes waarnam, een bijzonder vriend van de koningin van Boni was, zeer bij haar in achting stond en een zijner kinderen zelfs een aangenomen kind dier vorstin is en den naam en den rang eener Bonische prinses heeft. Nu meent men dat door den persoonlijken invloed van den heer DE PEREZ het bloedvergieten misschien voorkomen kan worden.

Indien deze berigten juist zijn, dan kunnen wij aan die zending van den heer DE PEREZ onze goedkeuring niet hechten. In de eerste plaats is, na al de beleedigingen door de Boniërs aan onze vlag aangedaan, het zenden van zulk een hoog geplaatst ambtenaar, en nog wel een vriend der koningin, zoo groot een bewijs van welwillendheid en vrienschap, dat het in dit geval, in de oogen der Boniërs, zwakheid en vrees moet schijnen. Maar bovendien, indien nu ook al die vorstin toestemt, om, ter wille van haren „tsobat" (vriend), toe te geven, wordt de zaak er beter door? Al keert de expeditie terug, zonder iets verrigt te hebben, dewijl de koningin van Boni en de heer DE PEREZ een vergelijk hebben getroffen, wij vreezen, dat men kort daarna weder van voren af aan zal moeten beginnen.

En als men aan een zoo nietig rijkje als Boni, den vice-president der Indische regering, den eersten ambtenaar van den staat, zendt, wie moet dan, als eene zending noodig is, naar den keizer van China of Japan, of naar Calcutta gezonden worden?

Is bovendien het zenden in kommissie van den vice-president van den Raad van Indië in overeenstemming met de voorschriften der wet?

In art. 36 van het Regerings-Reglement wordt gelezen: „De Gouverneur-Generaal kan aan *de leden van den Raad* van Nederlandsch Indië bijzondere kommissiën opdragen, en hen met zendingen in Nederlandsch

Indië belasten, mits, *behalve de vice-president*, twee leden ter hoofdplaats aanwezig blijven."

't Is duidelijk, wanneer men de woorden raadpleegt: de leden van den raad (dus niet de vice-president) mogen met zendingen worden belast; maar twee leden moeten met den vice-president altijd ter hoofdplaats aanwezig blijven.

Wij ruimen aan den volgenden brief gaarne eene plaats in.

„Met belangstelling is door ons gelezen het geschrevene over Tallang Drian in nº. 8 van den 20sten jaargang van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*.

„Wij vragen niet: wie is de schrijver van dat stuk; maar wij verwittigen dien ons onbekenden schrijver, dat wij door toevallige omstandigheden in staat zijn gesteld, om hem te kunnen mededeelen, hoedanig het rapport is geweest van het hoofd des gewestelijken bestuurs te Benkoelen over het in dat stuk vermelde feit. Die ambtenaar was niet ver verwijderd van de plaats, waar het is voorgevallen. Waren wij in de gelegenheid hem van dat rapport inzage te geven, dan zou hij ontwaren, dat de geheele toedragt der zaak aan de Regering is bekend gemaakt, zelfs door de eigen woorden van den persoon, die er de hoofdrol bij speelde; want een afschrift van zijn berigt is der Regering aangeboden.

„Is de zaak aldus in den doofpot gedaan, dan is dit niet te Benkoelen maar te Batavia geschied.

BENKOELEN,
31 October 1858.

Het volgende extrakt uit eenen brief van Batavia van 7 Januarij ll. komt ons interessant genoeg voor, om het hier af te schrijven. Bij de aanstaande diskussie in de Tweede Kamer, over de openstelling der havens in Indië, is het misschien goed, dat men het weet.

„De benoeming van den heer UMBGROVE tot direkteur der kultures zal nog al eenige moeijelijkheid veroorzaken bij de direktie der middelen en domeinen. Nu, juist dat met 31 Mei aanstaande de nieuwe havens moeten opengesteld worden; en de heer UMBGROVE reeds eenigzins op de hoogte zijner betrekking was, roept de heer PAHUD hem tot eene andere betrekking. Er was bepaald, dat, bij de openstelling der havens, eenige ondergeschikte ambtenaren zouden worden benoemd tot kommiesontvangers en kommies-kontroleurs der inkomende en uitgaande regten. Zij zouden vooraf hunne opleiding genieten bij de ontvangers en kontro-

leurs der inkomende en uitgaande regten op de hoofdplaatsen. Het voorstel, om die opleiding aan eenige bij name genoemde ambtenaren te geven, is nu eerst onlangs door den direkteur der middelen en domeinen gezonden naar de direktie van financiën. Bij dit departement zal dat voorstel denkelijk ook nog wel eenigen tijd worden aangehouden. Daarna gaat het naar den Raad van Indië, en alvorens er een Gouvernements besluit op wordt genomen, zal het wel half Maart zijn. Hebben nu die ambtenaren, die de bedoelde opleiding noodig hebben, tijd genoeg, om zich bekwaam te maken van half Maart tot Mei?

Legende van de afkomst der Sumatranen en van hunne instellingen.

Het was kort na den zondvloed, door den Maleijer niet oneigenaardig "kiamat sengoera" (kortstondige dag des oordeels) genoemd, dat de kinderen van NOACH meer en meer in aantal toenamen, en drie der aanzienlijksten van het volk, die als de oudste afstammelingen van NOACH worden beschouwd, zich de heerschappij over de andere afstammelingen hadden toegeëigend. De meerdere uitbreiding van hun geslacht deed hen besluiten uit elkander te gaan, en zich langzamerhand over de geheele aarde te verspreiden.

De eerste hunner, genaamd MAHA RADJA ALI, trok naar het noorden, waarvan de blanken afkomstig zijn. De tweede, RADJA DEPONG, vestigde zich in Arabie, en de derde SI MAHA DI RADJA scheepte zich in met zijne echtgenoote, genaamd POETRI AMBON SANI, naar Sumatra.

Dit eiland was nog grootendeels onder water, slechts hooge bergen verhieven hunne kruinen boven de golven; de vuurberg Merapi was dan ook de landingsplaats van SI MAHA DI RADJA en zijne gade.

De eerste afstammelingen van dit paar waren zes mannen en negen vrouwen; de mannen waren genaamd: NJETELANG, BANDHARA, NJI TOEMBALI, BIDJO RADJA, NAN TAN DITJO en ISKANDER MOEDA. Langzamerhand daalden dezen en hunne kinderen den Merapi af naar Paninjawang, aan den voet van dien vuurberg gelegen, en van daar naar Paningahan (Melalo Padang Pandjang).

Van deze eerste bewoners van Sumatra waren drie mannen en drie vrouwen hoofdstammelingen. De mannen worden genoemd: KETOMMANGONNANG, de oudste, PARAPATI, de middelste, en SAMI NAN HAROEN, de jongste. De vrouwen waren: SI AMI MANNA, SI GANDO POMI en TJINDÉ LEWATAN.

Deze drie mannen en drie vrouwen paarden zich als volgt: KETOMMANGONNAN met TJINDÉ LEWATAN, PARAPATI met GANDO POMI en SAMI NAN HAROEN met SI AMI MANNA. Van deze drie verbindtenissen stammen de soekoe's af. TJINDÉ LEWATAN was moeder van eene dochter genaamd SI KOEMBANG, welke haar naam aan hare soekoe gaf. Van SI KOEMBANG werd geboren MALALJOE, stamhoudster van dien naam. GANDO POMI, had drie dochters die elk haren naam aan haren stam gaven als, BADI, TJOENIAGO en SEPANDJANG. SI AMI MANNA had mede drie dochters, genaamd JAMBA, SI KOTTA en PILIANG, van welke laatste afstamt SI GOETJI, van deze PISANG, van deze SIMABOER, TANDJONG en PAI JA BADAR.

Er zijn dus zeven hoofdstammen, en van deze bekleeden zij, die van

SI AMI MANNA afkomstig zijn, den eersten rang, als zijnde geboren van de oudste stammoeder.

Door eene spoedige toename van bevolking, begon weldra gebrek aan ruimte te ontstaan, waaruit onderlinge verdeeldheden geboren werden, zoodat er slechts eene aanleiding noodig was, om de verdeeldheden in ernstige twisten te doen ontaarden. Het volgende voorval werd daartoe gretig als voorwendsel aangenomen.

Op een hertenjagt, welke de kinderen van KETOMMANGONNANG, PARAPATI en SAMI NAN HAROEN gezamenlijk maakten, werd een kind van PARAPATI gebeten door een hond van SAMI NAN HAROEN, dien deze van KETOMMANGONNANG geleend had. PARAPATI wilde daarvoor vergoeding hebben; door aan een kind van SAMI NAN HAROEN eene wonde toe te brengen. Hierover ontstond tusschen deze twee partijen geschil, waarom zij overeenkwamen, de zaak aan de beslissing van KETOMMANGONNANG over te laten. Deze, den eisch van PARAPATI gehoord hebbende, gaf te kennen, dat, indien onder hen de wedervergelding zóódanig werd toegepast, dat immer oog voor oog, tand voor tand moest boeten, hunne stammen zich nimmer sterk zouden vermenigvuldigen. Door hem werd alzoo het stelsel van wraakname met dat van vergoeding en boete voorgesteld. Ook werden door hem, bij die gelegenheid, drie der hoofdvoorschriften van den Maleischen Oendang Oendang (het Maleische wetboek) geschreven, luidende:

1. Mentjantjang, memanpas, dat is: die een wonde toebrengt moet heelen;
2. Beroetang, bebaijer. " " die schuld heeft moet betalen;
3. Memboenoe, memban-ong. " " die doodt moet opwekken.

Van dit laatste is de "banggong" afkomstig, waarvan wij straks zullen zien wat het eigenlijk is.

Alhoewel de uitspraak van KETOMMANGONNANG als regter werd aangenomen, gaf dit voorval toch aanleiding tot hevige twisten.

De drie stamvaders kwamen dan ook overeen, om niet langer zoo digt bij elkander te wonen, maar elk hunner met zijnen stam zich naar een deel van het eiland te verspreiden. Zij beklommen den Merapi en van den top van dien berg verdeelden zij onderling het eiland.

KETOMMANGONNANG nam het noordelijke gedeelte, PARAPATI het oostelijke en SAMI NAN HAROEN het zuidelijke. Deze verspreiding en verhuizing had langzamerhand plaats.

KETOMMANGONNANG en zijn stam verhuisden van lieverlede van Preangan naar Betaga, Batoeplana, den berg Siraboengan, den berg van Passaman (Ophir), den berg Sidoa-doa in Mandheling, en zoo naar Atjin.

PARAPATI trok van Preangan naar Soengei-tarap, Tandjoeng Allam, Sariet Lawas, Batoe Ampat, Lima poelo kotta, Doerian de taho Radja, Siloeka pinang toenga, Piso hanjoet enz., naar de Oostkust tot aan zee, en

SAMI NAN HAROEN trok van Preangan naar Soengei-jamboe, Lima kaum, Pagger roedjong, Singkarah, Sanding baka, Koebong, XIII kotta's, Tjindong Laut Padang, Soemoer Oelakan, tot naar Benkoelen, Jambi en Palembang.

Uit het bovenstaande ziet men, dat de inwoners van Agam afstammen van KATOMMANGONNANG, die van L kotta's van PARAPATI en die der overige distrikten van SAMI NAN HAROEN.

PARAPATI had eene dochter, die hij nog gaarne voor zijnen dood wenschte gehuwd te zien. Door haar te doen trouwen met een' van zijnen eigen stam, zoude hij eene mésaillance veroorzaakt hebben, daar allen zijne ondergeschikten waren. Hij vestigde daarom zijn' keus op den zoon van zijnen broeder KETOMMANGONNANG, als met hem gelijk in rang staande. Hij ging dan tot dien broeder en verzocht hem om diens zoon met zijne dochter te doen trouwen, voor den bruidegom de noodige geschenken medebrengende. KETOMMANGONNANG gaf zijne toestemming en PARAPATI nam den bruidegom mede en deed hem met zijne dochter in het huwelijk treden.

Hiervan zijn afkomstig de „hadat mendjapoet" en de instellingen dat de man de vrouw moet volgen.

KETOMMANGONNANG had, behalve den aan de dochter van zijnen broeder PARAPATEI ten huwelijk gegeven zoon, nog eene dochter.

Bij het overlijden van KETOMMANGONNANG werd die dochter erfgename, niet alleen van haar aandeel, maar ook van dat haars broeders, die, de familie van PARAPATI gevolgd zijnde, afstand had gedaan van zijn vaders nalatenschap.

Toen deze dochter van KETOMMANGONNANG ook gehuwd was, werd na haren dood haar kind, zijnde neef of nicht van den echtgenoot van PARAPATI's dochter, erfgenaam van hare nalatenschap en dus ook van het vroegere erfdeel zijns ooms. Hiervan leidt men de gewoonte af, dat de „kamanakan" (neef of nicht) van den oom erft.

Een der afstammelingen van KETOMMANGONNANG zou weldra den troon zijner voorvaderen bestijgen, maar werd vóór dien tijd door eene Atjinesche prinses ten huwelijk gevraagd. Hij begaf zich daarom naar Atjin, trouwde er en verbleef aldaar eenigen tijd, maar wilde weder naar zijnen stam terugkeeren, ten einde aldaar als vorst te regeren. Hij scheen echter niet te kunnen voldoen aan alle de instellingen, onder de Atjinezen bij gelegenheid eener echtscheiding in gebruik, waarom hij besloot maar bij zijne schoone prinses te verblijven en zijn koningrijk in den steek te laten.

Het schijnt, dat de vroegere vorsten van Sumatra even goed tirannen zijn geweest, als hunne latere ambtsbroeders over de geheele wereld; ten minste de geheele stam en de ondergeschikten van KETOMMANGONNANG schenen niet weinig verheugd te zijn, dat hun koning in Atjin bleef. Zij gaven, op het vernemen dier tijding, een groot feest, bij welke gelegenheid zij tevens het koningschap afschaften en bepaalden, dat elke soekoe voortaan haar eigen meester zoude zijn, en door hoofden uit haren eigen stam zoude bestuurd worden.

Alles wat vroeger 's konings uitsluitend eigendom was, werd thans de eigendom van één of meerdere individuen; zoo werd bij voorbeeld de grond, vroeger den koning toebehoorende, de eigendom van de soekoe, die den

grond bewoonde, en deze wees wederom aan ieder individueel dien grond aan, welken hij bewerkte.

De opvolgens van PARAPATÍ en SAMI NAN HAROEN schenen echter meer belang in de koninglijke waardigheid te stellen dan KETOMMANGONNANG, zoodat hun volk steeds onder den koninklijken scepter gebukt ging.

Van daar, dat thans de inwoners van Agam, vroeger onderdanen van KETOMMANGONNANG, nog gezegd worden te bezitten de „hadat penghoeloe", terwijl daarentegen elders de „hadat radja" vast staat. Van daar, dat de Agammer de vrije beschikking over zijnen grond heeft, en dien dus naar welgevallen kan verkoopen, terwijl elders de grond, 's vorsten eigendom zijnde, niet door den bewerker kan worden verkocht.

Bij gebrek aan vorsten is echter thans de grond ook in andere distrikten algemeen eigendom geworden.

Aan het bovenstaande moet ook worden toegeschreven, dat men hier zegt, dat de grond niet verkoopbaar is, terwijl men elders weder het tegenovergestelde beweert.

Langzamerhand werden, bij grootere toename van bevolking, meerdere geschillen geboren, die noodzakelijk maakten, dat men onderscheidene bepalingen moest daarstellen, zoowel ter handhaving van regel en orde, als voor het materieel voordeel en ook voor het genoegen van het volk. Deze ongeschrevene instellingen worden „hadats" genoemd.

Er zijn drie soorten van instellingen als:

1. Hadat banar, dat zijn instellingen van de Koran.

2. Hadat jang terhadat of boeatan, instellingen, die door de voorouders zijn in het leven geroepen.

3. Isti hadat, instellingen, die thans nog gemaakt kunnen worden bij onderling overleg, die betrekking hebben op zaken van ondergeschikt belang, en die daargesteld worden, om verschillen tot wederzijdsche tevredenheid uit te maken, of om het plaatselijk belang eener kampong of negeri te bevorderen.

I. De „hadats banar" zijn:

a. Iman chatip, namelijk hadat's betrekkelijk den priesterstand.

b. Adat kawin, namelijk hadat's betrekkelijk het huwelijk. Beide deze instellingen luiden geheel en al volgens de Koran.

II. Hadat jang terhadat zijn zuiver Maleische instellingen. Het is natuurlijk, dat de eerste instellingen gemaakt werden voor het behoorlijk inrigten eener negeri of kampong, en voor goede woonplaatsen en huizen van het volk. Men noemde deze eerste instellingen: „hadat negeri." Zij werd verdeeld in: hadat balei; hadat messidjit; hadat kampong; hadat alaman; hadat roema; hadat tanga; hadat laboe; hadat tapian. De namen zelven duiden genoegzaam aan, waarop deze instellingen betrekking hebben.

Daarna maakte men bepalingen, betrekking hebbende op de algemeene welvaart en op de veiligheid van eigendommen. Men noemde deze: „Hadat penongoei negeri", instellingen tot het goed in stand houden van de

negeri. Zij werden verdeeld in: hadat boeat samma perboeatan, elkander behulpzaam zijn; hadat amas sepoero, alle goud in één zak; hadat kabouw sekandang, alle karbouwen in één kraal; hadat anak satoe anak, een kind ieders kind; hadat kamanakan satoe kamanakan; een neef ieders neef.

Hierna volgden de instellingen voor het bestuur; zij werden genaamd: „hadat penghoeloe." Daarna de instellingen voor burgerlijk en kriminele regtspleging, genaamd „hadat selissie." En eindelijk, toen er meerdere welvaart en weelde ontstond, werden er wetten gemaakt voor het feestvieren, waaraan men den naam gaf van: „ hadat beralei."

Wij laten thans eene korte omschrijving volgen van de hadat's, die het oudste en belangrijkste zijn, als: van het huwelijk; van ouders; van kinderen; van erfopvolging; van bezit in eigendom; van bewijs en vermoedens, van onderlinge waarborg voor schulden.

I. *Van het huwelijk.* Het huwelijk is eene formaliteit voor eenen priester, waarbij een man en eene vrouw te kennen geven, dat zij te zamen vereenigd willen leven, welke vereeniging door den priester, in tegenwoordigheid van getuigen, gewettigd wordt.

Het huwelijk legt den man geene verpligtingen op jegens de vrouw, terwijl, na het sluiten van het huwelijk, de vrouw verpligt is aan den man te geven een kain, en in geld ten minste 144 duiten (1 reaal).

De vrouw, of liever hare familie, vraagt den man ten huwelijk. Wanneer eene familie eene huwbare dochter heeft, dan wordt onderling geraadpleegd, om voor haar een' man te zoeken. Indien het oog der familie op een' man is gevallen, gaat de moeder, met de mannelijke maagschap, uit den stam van de dochter (de vader gaat niet mede), naar den persoon, waarmede men de dochter wil verbinden, en doet hem het huwelijksvoorstel. Weigert de man, zoo houdt alle onderhandeling op. Neemt hij daarentegen aan, zoo beschouwt men hem als ondertrouwd. De familie geeft dan kennis van het verrigte aan de dochter, en vraagt haar, of zij hierin toestemt. Heeft de dochter zulks aangenomen, zoo wordt de dag, waarop de man zal worden afgehaald („mendjapoet"), bepaald. Op dien dag begeeft de familie van de jonge dochter zich naar den bruidegom en trekt hem eenige medegebragte kleederen of sieraden aan, terwijl zij hem eene zekere som gelds ter hand stelt. Die som mag nimmer minder bedragen dan 30 oewang's, terwijl zij zelden de som van 10 realen overschrijdt. Men brengt daarop den bruidegom ten huize der moeder van de bruid. Deze laatste zit in een afzonderlijk vertrek, omgeven door vrouwen; en de aanstaande echtgenoot mag niet bij haar komen, maar zit ook afzonderlijk, omgeven door mannen. De bruidegom verzoekt alsdan aan eenen, tot het sluiten van het huwelijk geroepen, priester, om hem met zijne bruid te trouwen, waarop de priester de jonge dochter gaat afvragen, of zij genegen is met den bruidegom te huwen. Op het jawoord van de bruid begeeft hij zich weder tot den bruidegom, vat diens regterhand en zegt: „ik trouw u met de vrouw N. N.," waarop hij hem de hand schudt en de bruidegom antwoordt: „ik huw de vrouw N. N. en betaal de hadat kawin." Deze som

mag nimmer minder bedragen dan 24 duiten, terwijl de vrouw meestal de helft betaalt van hetgeen door den bruidegom is gegeven. Als dit geld voldaan is, is het paar gehuwd en gaat men tot het feestmaal over. Bij dergelijke gelegenheden worden geslagt: 2 of 3 kippen door arme lieden; één geit door meergegoeden, en één of meerdere karbouwen door de rijken.

Indien de familie eener jonge dochter een man voor haar heeft gevraagd, en zij hem heeft aangenomen, maar later weigert om met hem te huwen, dan moet de familie van de dochter aan den afgewezen bruidegom 20 realen betalen.

Indien de dochter hare toestemming heeft gegeven, maar bij de huwelijksplegtigheid, wanneer de bruidegom reeds is afgehaald en de priester haar vraagt, of zij met hem trouwen wil, daarop een ontkennend antwoord geeft, dan heeft de familie van den beleedigden bruidegom het regt, om alles in het huis, waarin zich de jonge dochter bevindt, te „rampassen" (met geweld nemen), terwijl nog bovendien door of van wege de jonge dochter 20 realen aan den teleurgestelden man moet worden betaald.

Het is geen gebruik, dat man en vrouw uit denzelfden stam elkander huwen. Gebeurt dit echter, dan moet de daarop gestelde hadat worden voldaan, bedragende: 1 karbouw, 100 soekats rijst, 1 thail 1 pau goud (64 gulden) en 20 reaal aan baar geld.

Het huwelijk is verboden tusschen oom en nicht, en tusschen schoonbroeder en schoonzuster, het laatste met dien verstande echter, zoo lang de broeder of zuster nog in leven is. Bij het overlijden van broeder of zuster kunnen schoonbroeder en schoonzuster met elkander huwen. Dit noemt men „baganti tikar."

Het huwelijk is niet verboden tusschen neef en nicht („beripar"). Het huwelijk geeft aan de echtelingen geen magt op elkander. Geene vrouw behoeft haar man te volgen, en wederkeerig geen man de vrouw.

Man en vrouw kunnen des verkiezende elkander volgen; zulks kan door de famillie niet worden belet; maar ingeval de vrouw haren man wil volgen, moet zij afstand doen van alle regten op erfenissen, die haar zouden kunnen toevallen, terwijl de man alsdan geheel en al voor zijne vrouw instaat. Begaat dus de vrouw, ingeval zij haren man is gevolgd, een moord zoo is de man aansprakelijk voor de „bangon", en niet meer de famille of stam van de vrouw.

Zoolang de vrouw bij hare famille inwoont, behoeft de man voor niets in te staan.

Geene vrouw kan scheiden van haren man, wanneer deze er niet in toestemt, tenzij in de navolgende gevallen:

1. Indien de man niet voldoet aan zijne natuurlijke pligten als man.
2. Indien de man eene tweede vrouw wil nemen, kan de eerste vrouw om echtscheiding verzoeken.
3. Indien de man voor eenen langen tijd afwezig of uitlandig is, en niet binnen den beloofden tijd terugkeert.
4. Indien de vrouw zoodanig door haren man wordt mishandeld, dat er bloed heeft gevloeid of zware kneuzingen zigtbaar zijn.

5. Met onderlinge toestemming kan immer het huwelijk worden ontbonden, mits de hadat voldoende, bedragende deze hoogstens acht oewang's (48 duiten).

De man daarentegen kan immer van zijne vrouw scheiden, al wilde deze laatste ook daarin niet toestemmen. Zelfs al is de vrouw haren man gevolgd, zoo als hiervoren is omschreven, dan nog kan hij, ook tegen haren wil, van haar scheiden, mits haar bij hare familie terugbrengende.

Na de scheiding kunnen man en vrouw weder vereenigd worden, indien zij nog geene 3 maanden en 10 dagen van elkander gescheiden zijn geweest. Na eene scheiding van 100 dagen wordt eene wedervereeniging als een nieuw huwelijk beschouwd.

II. *Van de ouders.* Het kind, dat staande het huwelijk geboren wordt, heeft den man tot vader.

De man kan nimmer het kind zijner vrouw ontkennen. Al bevalt de vrouw ook vroeger, dan met den duur van het huwelijk overeenkomt, zoo moet de man toch dat kind als het zijne erkennen, al ware hem de zwangerschap zijner vrouw vóór het huwelijk bekend.

Geen man kan zijn natuurlijk onvermogen als reden aanvoeren tot ontkenning van het kind, tenzij hij zwere, nooit in vleeschelijke gemeenschap met zijne vrouw te zijn geweest.

Geen man kan zijn kind ontkennen, op grond dat hij zijne vrouw op overspel heeft betrapt, want heeft hij haar op overspel betrapt, dan kan hij getuigen roepen en dan *moet* hij van haar scheiden; heeft hij dit nagelaten en blijft hij vereenigd met zijne vrouw leven, zoo mag hij later het kind niet ontkennen.

De man kan het kind ontkennen, zoodra hij lang genoeg afwezig is geweest, om de onmogelijkheid te kunnen aantoonen, dat hij vader van het kind is.

De vader heeft geen de minste regt op zijn kind of de bezittingen van het kind. De vader kan het kind geschenken geven, maar heeft bij den dood van het kind geen regt, die terug te vorderen. Die geschenken worden bij het overlijden van het kind gebezigd tot het heuden van doodmalen en dergelijke plegtigheden, terwijl het overige aan de naaste bloedverwanten van het kind, of bij ontstentenis van dezen, aan den stam vervalt.

De vader, hulpbehoevend zijnde, en geene „kamanakans" of nabestaanden hebbende, heeft het regt onderstand en hulp van zijn meerderjarig kind te vorderen.

De vader is verpligt zijn minderjarig kind, bijaldien het moederloos is en geene nabestaanden van moeders zijde in leven zijn, bij zich te nemen en op te voeden tot dat het groot zal geworden zijn, als wanneer de vader verpligt is het weder te doen terugkeeren tot den stam waartoe zijne moeder heeft behoort.

De moeder is stamhoudster; de kinderen, zonder onderscheid van kunne, volgen den stam van de moeder.

Zoolang het kind minderjarig is, heeft de moeder er uitsluitend magt over, en moet het kind de moeder volgen.

Als het kind gedurende zijne minderjarigheid bezittingen heeft verkregen, heeft de moeder het vruchtgebruik daarvan, als: van de sawah's de padi, van de vruchtboomen de vruchten enz.; echter heeft zij geen regt op de jongen van karbouwen, koeijen of geiten.

De moeder is verpligt haar kind, gedurende zijne minderjarigheid, te voeden, te kleeden en te huisvesten.

III. *Van de kinderen.* Indien het kind volwassen is, en zijn vader in hulpbehoevende omstandigheden verkeert, en zonder „kamanakan" is, dan moet het kind voor zijnen vader zorgen. Heeft de vader, tijdens zijn kind hem tot zich heeft genomen, schulden gemaakt voor voeding of kleeding, zoo moet het kind die schulden voldoen. Heeft echter de vader vóór dien tijd schulden gemaakt, dan is het kind daarvoor niet aansprakelijk. Ook kan men van het kind de „bangon" niet vorderen voor een moord, door den vader persoonlijk begaan, tijdens zijn verblijf bij het kind. De „bangon" moet in zoodanig geval worden voldaan door den stam of de soekoe, waartoe de misdadiger behoort.

Het kind heeft geene andere regten op zijnen vader, dan dat het onderhoud van hem kan vorderen, ingeval het hulpbehoevend is en geene moeder of nabestaanden bezit.

IV. *Van de erfopvolging.* Poesaka is erfenis, of wel hetgeen iemand van zijne moeder of zijnen oom geërfd heeft.

De neef of nicht (kamanakan) erft de poesaka van den oom, en niet de zoon van den vader. Door „kamanakan" wordt bedoeld het kind van de eigene zuster des erflaters; de kinderen van den eigen broeder kunnen de poesaka niet erven.

Heeft de zuster van den erflater geene kinderen, dan vervalt de poesaka aan haar. Indien de erflater geen zuster heeft, dan vervalt de poesaka aan de eigene zuster van de moeder van den erflater of aan hare afstammelingen, en bij totale ontstenis van deze gaat de poesaka over op de „indoe soekoe", dat is de oudste vrouw van den stam.

De erflater heeft in geenen deele de vrije beschikking over de poesaka; hij mag ze niet vervreemden noch verkoopen dan in hoogen nood, bij voorbeeld wanneer er schulden van aanbelang zijn, zoo als: „bangon" en koopmansschulden; en dan nog moet hij hiervan kennis geven aan de familie. Hij kan echter de poesaka reeds tijdens zijn leven aan de „kamanakan" geven. Hij mag ook aan het buiten huwelijk verwekte kind zijner zuster de poesaka niet onthouden. Wat aangaat het verkregen goed tijdens het leven van den erflater, hierover heeft hij de vrije beschikking; hij kan dit goed geven aan zijne eigene kinderen en ook voor een gedeelte aan anderen.

Sterft de erflater dan gaat zijne poesaka aan zijnen kamanakan; men taxeert de goederen, die hij tijdens zijn leven verkregen heeft en nu nalaat, geeft daarvan een doodfeest en deelt dan het overblijvende in tweeën, waarvan een deel aan den „kamanakan" en het andere aan de kinderen wordt gegeven.

Heeft de erflater kind en „kamanakan" nagelaten; maar geeft de eerste na den dood zijns vaders geen doodfeest, dan gaat het verkregen goed „ha" genaamd, zoowel als de poesaka, geheel over op den „kamanakan."

Deze instelling, dat de „kamanakan" van den oom erft, en niet de zoon van den vader, is geheel strijdig met den koran. Zij wordt dan ook niet gerangschikt onder de „hadat banar", maar behoort onder de „hadat jang terhadat," dat is: instellingen door menschen gemaakt.

De priesters houden zich meer aan den koran, die niet van „kamanakan" spreekt, maar wel het kind als erfgenaam zijns vaders erkent.

De „kamanakan" moet immers de schulden van den oom betalen, hetzij deze poesaka heeft nagelaten of niet.

De volle of geheele nalatenschap der moeder gaat over op de kinderen. Heeft zij geene kinderen, dan vervalt hare nalatenschap op hare naaste bloedverwanten en bij gebreke van deze, op haren stam.

Indien man en vrouw gezamenlijk door handel of andere middelen eenig vermogen verworven hebben en de man sterft, dán wordt het verkregen goed verdeeld, als: één deel aan den man, één deel aan de vrouw. Het goed van den man wordt weder in tweeën gedeeld, waarvan één deel voor den „kamanakan" en het andere deel voor de kinderen die hij bij zijne vrouw mogt hebben verwekt.

V. *Van bezit en eigendom.* Het ontginnen van woeste gronden geeft aan den ontginner regt van bezit op dien grond. Niemand mag hem dat bezit ontnemen, zelfs niet de eigenaar van den vroeger woesten grond. De bezitter mag echter dien grond niet vervreemden of verkoopen.

Indien iemand iets in pand bezit en de eigenaar van dat pand heeft het op den daarvoor bepaalden tijd niet ingelost of vernieuwd, dan wordt diegene, die het pand in bezit heeft eigenaar daarvan.

Indien iemand een stuk grond aan een' ander in gebruik heeft gegeven, en de bruikleener heeft dien grond met klapper of andere vruchtboomen gedurende dien tijd beplant, dan wordt, ingeval hij dien grond aan den eigenaar moet teruggeven, de helft der door hem geplante boomen als zijn eigendom beschouwd, en moet de eigenaar hem daarvoor de getaxeerde waarde voldoen.

Eigendom wordt verkregen door aankoop, schenking en door hetgeen men door eigen werk of door handel heeft verkregen.

Het koopen van gestolen goederen geeft echter geen regt van eigendom.

VI. *Van bewijs en vermoedens.* Als wettig bewijs wordt in alle zaken aangenomen, het op heeter daad betrappen van het plegen van het feit, en eigen bekentenis.

Er wordt ook wel gevonnisd op vermoedens, maar het staat den beklaagde immer vrij, zich daarvan door den zuiverings-eed te ontslaan.

Als wettig vermoeden, in zake van moord en roof gepleegd op 's heeren wegen, wordt beschouwd: op de daad weggeloopen en door anderen achtervolgd („telala tekadja"); indien er goederen van den vermoorde bij iemand worden gevonden; indien iemands wapen, op het oogenblik na het verrigten der daad, met versch bloed besmet is.

Het eerste kennisgeven van het vinden van een lijk geeft verdenking.

Bij diefstal. Indien iemand in een huis komt, terwijl de eigenaar niet te huis is, en er na zijne verwijdering wordt ontdekt, dat er goederen uit dat huis vermist worden, dan wordt zoodanig iemand als de vermoedelijke dief beschouwd. Hij kan zich echter door den eed van die verdenking zuiveren.

Indien een vreemdeling één of meerdere etmalen in eene kampong verblijft, zonder voorkennis van den penghoeloe, en er gedurende dien tijd in die kampong wordt gestolen, dan rust de verdenking van diefstal op hem en wordt hij beboet of wel diegene bij wien hij heeft ingewoond. Zonder meerdere bewijzen kan hij echter niet van diefstal beschuldigd worden.

VII. *Van onderlinge waarborg voor schulden.* Indien iemand aan een ander iets schuldig is, onverschillig waar de schuldeischer te huis behoort, of van welken landaard hij is, dan moet de schuldenaar zijne schuld betalen, en bij onvermogen worden zijne familie of nabestaanden of wel de stam, waartoe hij behoort, daartoe veroordeeld. De schuldenaar blijft immer voor zijne schuld aansprakelijk aan dengene, die ze voor hem heeft betaald. Van daar, dat in vroegere jaren zoo menigeen tot den slavenstand verviel, want wanneer de soekoe of stam de schuld had betaald, dan werd de schuldenaar „orang beroetang" van de negeri of soekoe, of, met andere woorden, dan werd hij of zij slaaf van de negeri. Thans worden dergelijke handelingen zoo veel doenlijk door het Europeesch bestuur tegengegaan, ofschoon zulks niet immer het geval is. Nog niet zeer lang geleden, is, voor den landraad te Padang, eene misdadige Maleische vrouw levenslang tot den slavenstand veroordeeld. Deze jonge vrouw was buiten huwelijk bezwangerd geraakt, en om hare schande te bedekken wierp zij het pasgeboren wicht in een varkenshok. De eigenaar der varkens vond den volgenden dag het kind, zonder armpjes en beentjes, dood in het hok liggen en gaf daarvan onmiddelijk kennis aan het plaatselijk bestuur. De schuldige werd ontdekt en door den landraad levenslang tot slavin veroordeeld. Op den huidigen dag bevindt die vrouw zich nog in slavernij bij den regent van Padang, doch wordt daar, zoo men zegt, menschlievend behandeld.

VIII. *Straffen. Overspel.* De man die zijne vrouw op heter daad op overspel betrapt, heeft het regt haar, zoowel als den overspeler, te vermoorden. Beeft hij voor zoodanige daad terug, dan kan hij getuigen roepen, of wel man en vrouw eene kleine wonde („tanda") toebrengen, en wordt alsdan zijn huwelijk met de overspelige vrouw ontbonden, en zij daar te boven beboet met 1 thail 1 pau.

Indien eene weduwe of jonge dochter overspel bedrijft, dan wordt zij voor de eerste keer gestraft met eene geldboete van 40 reaal. Wordt zij voor de tweede maal van dat misdrijf beschuldigd, dan ondergaat zij de ondervolgende straf.

De schuldige vrouw wordt geheel naakt uitgekleed en aan een paal gebonden met de armen op den rug; dan wordt het ligchaam met honig

bestreken en strooit men er eene menigte groote roode mieren op; wier steken en beten venijnig en zeer pijnlijk zijn. Nadat deze marteling eenigen tijd heeft aangehouden, worden de schaamdeelen met roode peper („tjabé") en andere sterk bijtende ingrediënten ingewreven.

Steller dezes is zelf ooggetuige geweest van het ten uitvoer leggen van zoodanige straf, maar voegt hierbij, dat de executie plaats had buiten voorkennis van het plaatselijk bestuur, daar anders dergelijke barbaarschheden steeds worden belet.

Moord en manslag. Hij, die een ander vermoort, of door wiens schuld iemand het leven verliest, moet aan de familie van den verslagene de „bangon" betalen; deze bedraagt „sekati lima", dat is 25 thail goud.

Indien de moordenaar onbekend is, dan moet de „bangon" worden betaald door de negeri of het landschap, waar het lijk gevonden is.

Diefstal. Die zich aan diefstal schuldig maakt, moet de volle waarde van het ontvreemde betalen en wordt daarenboven beboet met 1 thail 1 pau. De gestolene goederen, zoo die nog aanwezig zijn, worden aan den eigenaar teruggegeven.

Indien bij iemand, wie hij ook zij, ook maar het geringste voorwerp van ontvreemde goederen wordt gevonden, dan wordt hij voor den dader van den diefstal gehouden, tenzij hij de persoon aantoone, van wie hij dat voorwerp heeft gekocht of ontvangen.

Indien in eene kampong iets wordt gestolen (de diefstal moet bewezen worden), zonder dat de dader kan worden aangetoond, dan is zoodanige kampong aansprakelijk voor de straf op diefstal gesteld, tenzij de geheele negeri waartoe de kampong behoort zwere, dat ingezetenen dier negeri zich aan het misdrijf niet hebben schuldig gemaakt.

In sommige distrikten van Sumatra's Westkust wordt de doodstraf nog toegepast op het misdrijf van diefstal, dat is, ingeval de ontvreemding heeft plaats gehad bij een regerend hoofd (radja). In dit opzigt bestaat dus bij den Maleijer dezelfde wet als vroeger bij den Europeaan in Nederlandsch Indië (zie resolutie van den maarschalk DAENDELS d.d. 14 Februarij 1810.)

Alle andere misdrijven of overtredingen van bestaande instellingen („binasso hadat") worden met geldboete gestraft, al naarmate de grootte van het begane feit.

In alle gevallen, die met geldboeten worden gestraft, geldt het stelsel van onderlinge waarborg, zoodat, wanneer het individu, aan wien de boete is opgelegd, ze niet kan betalen, zulks dan door zijne familie, nabestaanden of stam moet geschieden.

De Maleische eed is tweederlei, als de kleine eed („soempah ketjiel"), welke geschiedt door het leggen der regterhand op een Koran, onder het het uitspreken van verwenschingen tegen zich zelven en tegen zijne familie, en de groote eed („soempah tarak pierik"). Deze wordt door eenen priester afgenomen en geschiedt in tegenwoordigheid van alle nabestaanden en bloedverwanten. Zij geschiedt op dezelfde wijze als de kleine eed.

PADANG,
1 October 1858.

Toelichting op de redevoering van den minister van koloniën over het adres van Dr. W. BOSCH.

(*Zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van* 17 *Maart* 1859.)

„Ik heb te veel blijken van de bezadigdheid en wijsheid van deze Kamer, om mij ernstig bezorgd te maken voor eene overdrevene inmenging van de volksvertegenwoording in het koloniaal bestuur", zeide de Minister van Koloniën, bij de behandeling van mijn adres. Of de heer ROCHUSSEN bij die gelegenheid ook door die schoone hoedanigheden heeft uitgeblonken? De beantwoording dier vraag kan ik veilig aan het publiek oordeel overlaten; maar innig leed doet het mij, dat de Minister, door zijne personele aanvallen, mij tot eene repliek geprovoceerd heeft. Het hooge gewigt der zaak, die ter sprake werd gebragt, en de verdediging van eigen eer maken het onvermijdelijk.

„Ik hoop", zeide de Minister, „er voor te zorgen, dat de wetenschap niet worde een middel, om een *bijdoel* te bereiken, niet worde een *stormram*, om de stelsels der regering, waar onze koloniale welvaart en de welvaart van het moederland op berusten, omver te *rammen*." Het is wel eene kolossale en vervaarlijke machine, die der Staten-Generaal voor oogen werd gehouden; ze was wel geschikt, om de tegenpartij te overbluffen. Bij een Minister valt natuurlijk niet aan een *bijdoel* te denken, en toch voert men zulke vreeselijke werktuigen niet, zonder een bepaald oogmerk, in het strijdperk. Moeijelijk valt het te gelooven, dat zulk een geducht werktuig werd genoemd, om een onpartijdig oordeel te bevorderen, of eene voordeelige, welwillende stemming op te wekken. En nu volgt op dien „stormram" nog eene voorstelling van zaken en feiten, die in vele punten van de waarheid afwijkt!

„Eene épidemie" — zeide de Minister — „was in de jaren $18^{46}/_{47}$ uitgebroken in de bergstreken (?) van het midden gedeelte van Java. De chef der geneeskundige dienst deed voorstellen van verschillenden aard, zoo als: om er hulp-gebouwen op te rigten en daar de zieken te vereenigen, en in *elk* gebouw (?) een officier van gezondheid te plaatsen; om er dekens heen te zenden en om *de gezonden* (?) geld te geven, ten einde zich voedsel te verschaffen, en nog een *tal* (?) van andere voorzorgen *meer*."

Gelukkig ben ik in de gelegenheid, om, zonder te zondigen tegen het besluit van 13 Januarij 1854, aan te toonen, in hoeverre deze opgaven met de waarheid strooken. Op bladz. 59 van mijne gedrukt „Zieken-rapport over 1847". — op last der regering gepubliceerd — kan men het volgende lezen:

„Bij de uitbreiding en de kwaadaardigheid der ziekte, de verspreiding der bevolking, het geringe geneeskundige personeel en de behoefte *der lijders aan voedsel*, waren er geene andere hulpmiddelen uit te denken of uitvoerbaar, dan die welke bij mijn schrijven van den 14den April 1847 no. 841 (aan het gouvernement) zijn voorgesteld, namelijk:

a.) om 10 *duiten* daags, voor elke geneeskundig *verpleegd* wordende zieke, tot aankoop van voedsel, te verstrekken.

b.) de verstrekking van *afgekeurde* wollen dekens (die versleten of tot andere doeleinden onbruikbaar waren geworden.)

c.) de bestelling van 10 pond *sulph. chininae* 's maands, per overland mail.

d.) het verzamelen der zieken, uit een straal van 5 of 6 palen in den omtrek, in eene hoofd-dessa (groot dorp), het zij in de daar aanwezige woningen, of wel in daartoe opgeslagen lootsen (van bamboe, die kosteloos door de bevolking, ten eigen nutte, geleverd konden worden.) Hiermede werd beoogd, om aan een veel grooter getal lijders, een meer geregeld genot der geneeskundige behandeling te verschaffen, dan anders den geneeskundigen mogelijk was, die, over eene uitgestrektheid van 6 of 700 □ palen, de zieken in de verschillende kleine dorpen moesten gaan opzoeken.

e.) het toevoegen aan ieder officier van gezondheid — die in de dessa's geen gezag kunnen noch mogen uitoefenen — met de behandeling der lijders belast, van Europesche of inlandsche ambtenaren, ten einde de voorschriften der geneeskundigen ten uitvoer te doen leggen."

Ziedaar mijne voorstellen in hun geheel, niets meer en niets minder; zij zouden slechts *f* 7,500 aan het gouvernement in de maand hebben gekost.

En hoe stelde de Minister ze voor. „In *elk gebouw* moest een officier van gezondheid geplaatst worden; er moest geld *aan de gezonden* gegeven worden, om zich voedsel te verschaffen, en nog een *tal* van andere voorzorgen *meer*." Doch er is niet één *meer* bij name genoemd kunnen worden.

Intusschen zijn mijne voorstellen, die toen geene goedkeuring mogten verwerven, door alle geneeskundigen in Indië als rationeel erkend; zij zouden te zamen niet meer dan *f* 7,500 per maand hebben gekost. Waarom heeft de Minister juist dat verzwegen? De berekening is in der tijd toch door mij opgegeven. Ging deze geringe som de krachten der regering nog te boven? Doch hetgeen alles afdoet en bewijst voor het doeltreffende dier voorstellen, is, dat dezelfde Gouverneur-Generaal, die ze in 1847 verwierp, dezelfde voorstellen in hun geheel, in 1851, toen er eene *cholera*-epidemie uitbrak, heeft aangenomen; zoo als blijkt uit de *Javasche Courant* van 19 April 1851 no. 32. Ook de vereeniging der lijders in daartoe opgeslagen zieken-loodsen, was er onder begrepen, waarvan de Minister zeide: „Dat de inlander zeer ongenegen was, om zijn huis te verlaten en zich in een soort van schuur, als tijdelijk hospitaal, te bege-

ven, ten einde er door Europeanen, waaraan hij toch geheel ongewoon is, verzorgd te worden."

Maar als de Minister van dien tegenzin zoo zeker en overtuigd was, waarom heeft hij dan als Gouverneur-Generaal in 1851 *bevolen*, dat zulke lootsen tot dat doel zouden opgerigt worden? De Minister weet echter zeer goed, — kon het althans uit de berigten der burgerlijke autoriteiten weten, — dat de inlanders gretig onze geneesmiddelen innemen, dat zij smeekten om onze hulp, die zij als zoo weldadig hadden leeren kennen, en dat dáár, waar de resident meer gehoor gaf aan de stem van het medelijden met den hoogen nood der lijdenden dan aan de afkeuring van het gouvernement, en daarom eigener autoriteit zulke lootsen liet opslaan, de inlanders zich gewillig derwaarts begaven of hunne lijdende bloedverwanten en dorpsgenoten bragten, om zich te laten behandelen en verplegen. De Minister weet eveneens, — kan althans weten, — dat de uitkomsten (zie mijn gedrukt *Verslag* enz.) aller gunstigst waren. Van de door onze geneesheeren behandelde lijders stierf 17 pCt. en van hen, die daarvan verstoken bleven, 47 pCt.

„Of er nu", zeide de minister, „zoo als adressant zegt, 80,000 menschen stierven *geloof ik niet*." Intusschen is dit cijfer door mij niet als eene onbekende grootheid of iets nieuws aan de Kamer medegedeeld. Zij had daarvan reeds kennis verkregen uit het *regerings-verslag* van 1850, alwaar op bladz. 42 te lezen staat: „Voor de geheele epidemie, van af haar begin in 1846—1850, bedraagt het getal dooden 85,537." Vermoedelijk is dit cijfer van dezen zelfden Minister, toen nog Gouverneur-Generaal, afkomstig.

Deze zelfde Minister vervolgde aldus: „De direkteur der kultures betuigde, dat de streek (?), waar de epidemie heerschte, tot de meest welvarende van Java behoorde, waar, buiten de rijst, geene *andere* (?) dan de goed betaalde koffij kultuur was." En nogthans wist de Gouverneur-Generaal, dat de epidemie zich toen reeds over de residentiën Bagelen, Kadoe, Banjoemaas, Pakalongan, Samarang en Japara had uitgebreid, alwaar — de regerings-verslagen bewijzen het — tevens eene aanzienlijke hoeveelheid suiker, indigo, tabak enz., voor Gouvernements rekening werden aangekweekt.

„De residenten", zeide de Minister al verder, „werden gehoord, en ook dezen getuigden, dat het welvarende streken waren en er geen gebrek heerschte. De Gouverneur-Generaal ging in persoon naar *de streek*" — dus naar al die provinciën; ook in de dessa's en in de schamele hutten, waar men alleen de armoede kan leeren kennen? — „alles ademde welstand; zeker is het, dat noch het bestuur, noch de ellende oorzaak waren van dien ramp."

Deze ontboezeming schijnt, ofschoon het niet gezegd werd, ter weerlegging te moeten dienen van mijne officiële en met bewijzen gestaafde rapporten. Of nu zulk een persoonlijk onderzoek van den Gouverneur-Generaal wel het best gekozen middel is? En of dat wel ooit geleid heeft of leiden kan tot de ontdekking eener waarheid, die men weet, dat het Gouverne-

ment ongaarne in helder licht gesteld zou zien, — dit zullen velen, die met mij de Indische huishouding bij ondervinding kennen, betwijfelen! Maar, mag ik vragen, indien de residenten de waarheid hebben gesproken, dat het welvarende streken waren, waar de épidemie heerschte, en dat daár geen gebrek heerscht, waarom is er dan door sommigen hunner geld uit 's lands kas, tot het aankoopen van *rijst*, verstrekt, om dadelijk in den nood der lijders te voorzien, alvorens daartoe 's Gouvernements autorisatie af te wachten? Waarom hebben andere residenten zich dan laten bewegen om voorstellen aan het Gouvernement te doen, om rijst in te koopen en ze, kosteloos of tegen verminderden prijs, aan de noodlijdenden te verstrekken, zoo als de partikuliere landheeren deden? Is dat aan het geheugen van dezen minister ontgaan? Ik weet wel, dat die verstrekking van geld en de voorstellen daartoe, evenmin als mijne voorstellen, bij den toenmaligen Gouverneur-Generaal, den tegenwoordigen Minister, goedkeuring hebben verworven, doch dat is geen bewijs tegen hunne noodzakelijkheid of doelmatigheid? De residenten, die op de plaats aanwezig waren, hielden ze voor noodzakelijk. Is 't ook mogelijk, dat men het bedenkelijk oordeelde, de waarheid op die wijze openlijk te erkennen, door er, die voorstellen goedkeurende, het zegel op te drukken? Immers dat zou geheel in strijd zijn geweest met de schoone tafereelen van bloei en welvaart, die in Nederland werden opgehangen.

„Zie daar mijne heeren", zoo vervolgde de Minister, „de zaak, waarover de stukken gewisseld zijn, die de adressant verlangt. Het zou wel ongelukkig zijn, indien, wanneer een bestuur voorstellen van een inferieur niet aanneemt, die inferieur later het regt had te zeggen: ik ben gekrenkt en ik eisch regtvaardiging, zelfs bij de volksvertegenwoordiging." Er zal wel niemand onder de toehoorders geweest zijn, die gezind was, om het tegendeel te beweren. 't Is echter zonderling, dat de Minister niet gevoelde, dat „de wijsheid en bezadigdheid" der Staten-Generaal mij onmiddelijk niet ontvankelijk verklaard en mijn adres dadelijk ter zijde zouden hebben gelegd, indien zijne voorstelling met de waarheid vereenigbaar was. Neen! die inferieur beklaagt zich niet over die *afwijzing* zijner voorstellen, maar alleen over de hem vernederende en hoogst *kwetsende* wijze, waarop de Gouverneur-Generaal gemeend heeft, die afwijzing te *kunnen* motiveren bij het Opperbestuur.

Men stelle zich eens het volgende voor.

De regering heeft in Nederland een hoofdambtenaar onder den titel van chef der geneeskundige dienst, belast met en aansprakelijk gesteld voor de gezondheidsbelangen der ingezetenen, wier welvaart veel te wenschen over laat. Op zeker tijdstip breekt onder die bevolking eene boosaardige koortsépidemie uit, waaraan zeer velen bezwijken, soms wel 200 per dag.

Het hoofd van de geneeskundige dienst ontvangt dag aan dag de meest verontrustende berigten, en om dien ramp, zoo veel in menschelijk vermogen is, te beperken, worden door hem de meest geschikte voorstellen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken gedaan. Hij geeft daarbij te ken-

nen, dat de geneesheeren, in de verschillende streken praktiserende, verklaren, dat de lijders in de nijpendste armoede verkeeren; dat niet alleen de prijs der aardappelen tot 8 à *f* 10 het mud gestegen is, maar dat ook de andere voedingsmiddelen van mindere deugdzaamheid zóó duur zijn, dat ze onmogelijk door die armen bekostigd kunnen worden; dat zij zich, ten gevolge daarvan, de maag vullen, met week geklopte boombast, boombladeren en wilde wortels van heesters en struiken, en dat in die ongelukkige omstandigheid eene hoofdoorzaak der uitbreiding van de épidemie gelegen is.

In hooge mate wordt de Minister door die berigten ontstemd, en hoe dringend de omstandigheden volgens die rapporten ook zijn mogen, verschuift hij zijne beslissing en vraagt het advies, niet van andere geneeskundige autoriteiten, zoo als eigenaardig en doelmatig zou geweest zijn, maar van den hoofd-ingenieur van den waterstaat, die in Amsterdam woont en in het laatste jaar die stad niet uit geweest is. Eenige weken later schrijft de Minister aan den chef der geneeskundige dienst, dat hij den hoofdingenieur van den waterstaat heeft geraadpleegd, en dat die ambtenaar verzekert, dat de heerschende épedemie volstrekt geen vreemd verschijnsel is — ofschoon niemand vroeger er ooit iets van vernomen had — dat de oorzaak der ziekte gelegen is in het door storm omgewoelde duinzand, en geenzins uitgebreid wordt door armoede of nood van het volk, 't welk in voorspoed leefde, en dat de hooge prijs der aardappelen er niets toe deed, aangezien de bewoners van het platte land gewoon zijn zich met zemelen, paarden- en duivenboonen enz., te voeden, en dat zij de aardappelen slechts als eene versnapering bij hooge feesten gebruiken. Ofschoon nu die welvaart, in tegenspraak met eene voeding van paardenboonen en zemelen, aan velen eenigzins verdacht voorkwam, die wisten, dat honderd duizenden gedurende vele jaren gedwongen waren, om, tegen een loon van eenige centen per dag, aan de openbare werken te arbeiden, was de minister toch, door het goed gemotiveerd rapport van den hoofdingenieur van den waterstaat, in hooge mate bevredigd en gerust gesteld. Na eenige maanden van beraad, geeft hij eindelijk lucht aan zijne verontwaardiging over de onzinnige dwaasheid en onbekwaamheid van den chef der geneeskuudige dienst, en betuigt hem in scherpe bewoordingen zijne hooge ontevredenheid. Die chef legt intusschen den Minister de bewijzen voor, niet alleen van geneeskundigen, maar ook van de gouverneurs der provinciën en burgemeesters, die de waarheid van zijne berigten bevestigen. Toen gaven de ministeriële raadslieden in overweging, of het niet voorzigtig zou wezen om die zaak maar niet verder te roeren.

Inmiddels heeft de épidemie, door geene krachtige maatregelen beperkt, zich al verder uitgebreid, en is voortgegaan duizende slagtoffers weg te maaijen. Waarschijnlijk is de minister daardoor meer en meer op het gewigt zijner verantwoordelijkheid opmerkzaam geworden; zijne onverklaarbare werkeloosheid, bij zulk een uitgebreiden ramp, begon hem te drukken — althans den Koning werd een berigt ingediend, waarbij men niet de adviesen van

den chef der geneeskundige dienst in *afschrift* voegde, maar waarin die voorstellen werden afgeschilderd, als zóó dwaas, zóó uitgebreid, zóó kolossaal, dat de middelen, daartoe vereischt, de krachten van den staat verre zouden overschreden hebben, dewijl zij niets minder ten doel hadden dan om een geheele omkeering te bewerken in *de huisvesting*, *de voeding en de kleeding* van het geheele Nederlansche volk!!!

Wanneer zoo iets in waarheid was voorgevallen, hoe zou dan het oordeel wezen over het eergevoel en de regtschapenheid van zulk een minister?

Gekluisterd door het koninklijk besluit van 18 Januarij 1854, kan ik niet teruggeven hoe er in de épidemie is gehandeld, die door den Minister van Koloniën ter sprake werd gebragt.

Het desbetrekkelijk berigt van den Gouverneur-Generaal aan het opperbestuur week evenwel zóó hemelsbreed af, van hetgeen door mij werkelijk was voorgesteld, dat er geen andere indruk kon overblijven, dan dat ik de regering misleid of verkeerd ingelicht had, en dat het overigens aan mijne onbekwaamheid en de dwaasheid mijner voorstellen moest toegeschreven worden, dat er zoo vele duizenden door de épidemie zijn omgekomen. Ongetwijfeld zou het Gouvernement — dit moest de gevolgtrekking zijn — mijne voorstellen hebben aangenomen, indien zij slechts gematigd, rationeel en met de voorhanden middelen uitvoerbaar waren geweest. Op die wijze kwam hetgeen verzuimd mogt wezen ten mijnen laste, en werden de gevolgen op mijne verantwoordelijkheid overgebragt.

Erger blaam kan de regering wel op geen zijner ambtenaren werpen. Het beteekent toch weinig, aan den gewonen loop van zaken eene behoorlijke leiding te geven, als men aan het hoofd van een departement geplaatst is. Eerst dan, wanneer onverwachte rampen of gebeurtenissen veerkracht en bekwaamheid in buitengewone mate vereischen, om ze te beteugelen of te boven te komen, eerst dan leert men den man van talent en bruikbaarheid kennen. Had de regering het bewijs *kunnen* leveren, dat ik daarin te kort geschoten ben, ik zou het hoofd gebogen en mij verpligt gerekend hebben, démoedig te erkennen, voor mijne betrekking niet berekend te zijn; ik zou mijn ontslag hebben gevraagd. Ik heb echter gelukkig het tegenbewijs geleverd, en de regering heeft hare beschuldiging niet vol kunnen houden. Doch in plaats van nu het brandmerk, op mijn hoofd gedrukt, door eene of andere daad uit te wisschen, zoo als de regtvaardigheid het voorschrijft; heb ik op mijne menigvuldige verzoeken niet anders kunnen verkrijgen, dan een besluit, wel zeer loffelijk voor mij, maar waar in *niets* van de tegen mij ingebragte beschuldiging wordt vergoelijkt of teruggenomen. En van dat besluit is het mij niet eens vergund een afschrift te bezitten, ten einde aan vrienden en magen, en des noods in het openbaar aan ieder, te kunnen toonen, dat de regering zich ten mijnen aanzien zeer heeft vergist!

Zal men het onnatuurlijk vinden, dat ik daaain niet mag, noch kan, noch wil berusten? Als het laatste en uiterste middel, heb ik de tusschenkomst der vertegenwoordiging verzocht, om van die bescheiden gebruik te mogen ma-

ken, ten einde mij te kunnen regtvaardigen. Dat is de *stormram*, door den Minister als zoo gevaarlijk voor de welvaart van Nederland en Java (?) voorgesteld! Maar gevaar voor de publieke belangen is van het publiceren dier stukken hoegenaamd niet te vreezen. Integendeel, in menig opzigt eischt dat publiek belang de openbaarmaking; zij zou onder anderen kunnen leiden, om de moraliteit, de regtvaardigheid, de bekwaamheid en de pligtsbetrachting der handelende personen in een helder licht te stellen. Ik ben ook een der handelende personen in dat rampspoedige tijdvak, ik verlang, dat het volle licht er op schijne. Anderen schijnen dat echter niet zeer begeerlijk te vinden. Zou de Minister van Koloniën ook onder die lichtschuwenden behooren? Zou daarin de verklaring te vinden zijn der hartstogtelijke bestrijding van mijn verzoekschrift? 't Is waar, de handelingen, waarop het betrekking heeft, behooren reeds tot de geschiedenis, doch deze moet eene nuttige leermeesteres voor de toekomst zijn. Om te kunnen weten, of er onder 't bestuur van den heer ROCHUSSEN in het belang van de welvaart van Nederland en Indië gehandeld is, moet men de geschiedenis van dat tijdvak kennen, niet uit redeneringen en fraai gekleurde voorstellingen, maar uit officiële stukken en bescheiden van dien tijd. Dan zal men tevens met juistheid kunnen zeggen, wat er behoort gedaan te worden, wanneer Java andermaal door zulk een ramp mogt bezocht worden. Daartoe bij te dragen is vooral de pligt van den geneesheer; wie zou het doen, indien ik het niet deed? die door de partikuliere briefwisseling met de geneesheeren in *loco* gevoerd, met al de bijzonderheden — voor geene officiële behandeling vatbaar — zoo veel meer en beter bekend ben, dan iemand anders.

„Men lette ook hierop," zeide de Minister, „dat tot op dien tijd door niemand de stelling was vooropgezet, dat de staat moest optreden, om de zieken te vereenigen, te verzorgen en te voeden." Aan iedere regering is als eerste en hoogste pligt opgelegd, het welzijn der ingezetenen te behartigen en te bevorderen, en daaronder bekleedt de zorg voor hun leven en hunne gezondheid eene eerste plaats. Bij alle regeringsreglementen, die zich van 1816 tot 1854 hebben opgevolgd, zijn daaromtrent aan den Gouverneur-Generaal van Neerlandsch Indië uitdrukkelijk voorschriften gegeven; alleen in het reglement van 1854 worden zij gemist; en ik ben niet vreemd aan het denkbeeld, dat men het daarin heeft weggelaten, juist om hetgeen in de épidemie van 1847 op Java is voorgevallen. Ondertusschen is het eene betreurenswaardige leemte, die, om het belang dat wij in het welzijn der Javanen behooren te stellen, als nog aanvulling verdiende. Ook in het, in 1847 geldende, regerings-reglement van 1836 vindt men, in art. 85, een bepaald voorschrift aan den Gouverneur-Generaal, om voor de gezondheid der bevolking te waken. Tot het vervullen van dien pligt behoeft de regering een geneeskundig raadsman, die haar geheel vertrouwen moet verdienen, wil hij haar met vrucht kunnen voorlichten. Daartoe was ik aangesteld; op mij rustte de verpligting, die belangen op alle wijze te bevorderen, en daartoe voorstellen te doen.

Geenzins van het denkbeeld uitgaande, dat de regering die allen moest

aannemen; meen ik toch te mogen beweren, dat zij, bij gemis der vereischte speciale kennis, hunne waarde niet kan beoordeelen, en ze dus ook niet eigenmagtig mag verwerpen en afkeuren, zonder eerst deskundigen over hunne deugdelijkheid geraadpleegd te hebben. Wordt er door die deskundigen eene veroordeeling over uitgesproken, dan eerst heeft de regering niet alleen het volste regt om ze af te keuren en buiten gevolg te laten, maar dan is zij bovendien verpligt, in die dringende omstandigheden waarvan thans sprake is, zulk een onbruikbaar hoofd van het departement onmiddelijk te ontslaan en door een bekwamen man te doen vervangen.

Ik beweer al verder, dat, wanneer de regering weet dat er een geneesmiddel verkrijgbaar is — Sulphas Chininae — waardoor duizenden, van de épidemische koorts bevrijd, in het leven kunnen behouden worden, zij dan de autorisatie tot het aankoopen van dat middel niet mag terug houden. De vier of vijf duizend guldens, daartoe vereischt, is men verschuldigd aan te wenden, in het belang van een volk, dat door zijnen arbeid honderden millioenen voordeel oplevert aan den staat. De som zou duizendvoudige vruchten dragen.

Wanneer een en ander eens verzuimd werd en eene regering hare beslissing op dergelijke voorstellen van *urgentie* eens eenige maanden terug hield; voor wiens rekening zouden dan de slagtoffers, en voor wiens verantwoording de daaruit voortvloeijende onheilen komen?

Aan deze beginselen, die ik geloof, dat niet weersproken kunnen worden, toetse men nu de verklaring van den Minister: „Ik meen stellig, dat de regering zich in dezen niets heeft te verwijten."

Ik ben daarentegen stellig van meening, dat de Gouverneur-Generaal zich niet te vrede had moeten stellen, met de oppervlakkige en ongemotiveerde beweringen van den direkteur der kultures, aan wien de door mij ingediende stukken gezonden waren. De arbeid van den schilder — men denke aan APELLES — behoorde niet aan den schoenmaker ter beoordeeling gegeven te worden, maar aan deskundigen.

Ik vertrouw duidelijk genoeg uiteengezet te hebben, dat ik mij niet, zoo als de Minister voorgeeft, gekrenkt gevoel door het *afwijzen* mijner voorstellen, hoezeer ik dat ook betreur in het belang der welvaart van Nederland en Java; maar ik ben diep gekrenkt, dewijl de Gouverneur-Generaal die afwijzing niet anders heeft weten te regtvaardigen, dan door een, mijne ambtelijke handelingen onteerend, berigt aan het opperbestuur. De ambtenaar, die getrouw en naauwgezet zijne pligten vervult en zich zoo iets laat welgevallen en daarin flaauwhartig berust, verdient geen beter lot en behoort aan de algemeene minachting prijs gegeven te worden.

Wel zegt de Minister: „dat berigt was niet bestemd om ter kennis van Dr. BOSCH te komen;" maar vergoelijkt dat de daad? kan het ter verontschuldiging van zulk eene handeling strekken, dat zij in het verborgen gepleegd is en bestemd was om verborgen te blijven? Mij dunkt, dat zij juist daarom te meer afkeuring verdient. Bovendien heeft die geheimzinnigheid mij tegen de gevolgen niet gevrijwaard, dewijl de regering mij hare wel-

willendheid en goede gezindheid, tot daartoe genoten, heeft onttrokken, omdat ik, gelijk zij zegt, met *„te warmen ijver"* de mij toevertrouwde belangen heb behartigd en verdedigd? Is dat tegen haren geest en bedoeling geweest? Was het dan billijk mij daarvoor te laten boeten, wiens eerste en duurste pligt het was, humaniteit met alle kracht te bevorderen en voor te staan? Hij die zich, in de vervulling van dien pligt, vooraf afvraagt: strookt dat wel met de politieke inzigten van mijn Gouvernement? zal mij dat ook benadeelen? hij, die dat doet, is den eernaam van geneesheer onwaardig; hij is een verdorven lid der maatschappij; hij is een even verfoeijelijk mensch, als gevaarlijk staatsdienaar.

„Hoe wanneer en op *welke wijze* de mededeeling van het bedoeld berigt heeft plaats gehad", zeide de Minister verder, *„weet ik niet."* Men moet bij die uitdrukking wel op het denkbeeld gekomen zijn, dat ik op eene slinksche, ongeoorloofde wijze in het bezit van dat stuk geraakt ben. En toch is het mij op *legale wijze*, namens den Gouverneur-Generaal (thans Minister van Koloniën), door den algemeenen sekretaris officiëel toegezonden. De Minister *weet* dat, of kan het althans weten; de stukken, waaruit dat blijkt, berusten bij zijn departement.

Het is wel zeer opmerkelijk, dat de Minister, in deze geheele zaak, omstandigheden *ignoreert*, als die onwetendheid kan strekken om mij verdacht te maken, en integendeel zoo bijzonder goed ingelicht is op punten, die kunnen leiden om mij te bezwaren, en die er dan worden bijgehaald, zonder eenige betrekking op de tegenwoordige kwestie te hebben. Zoo zeide hij: „Onder de inventaris der stukken, door den adressant geschreven en onderteekend, staat deze noot, die nog al *belangrijk is* (in welk opzigt?) tot aanvulling van het adres: „„Deze stukken waren als geheim in de bijzondere schrijftafel van den ondergeteekende, en zijn, bij het vertrek uit Indië, door *onoplettendheid*, *toevallig* onde zijne papieren geraakt."" Die stukken zijn, op het *oogenblik* dat de adressant zijn ontslag *bekwam* (op zijn verzoek wel te verstaan), teruggevonden" (neen vóór dat hij ontslagen was had hij ze reeds ingeleverd) „maar die stukken heeft hij, in *staats dienst zijnde*, uit Indië medegenomen. Dit staat op den inventaris A, en dat is dus iets *anders* en *meer*, dan ons uit het adres is voorgelezen kunnen worden." (Dit is zeer natuurlijk want van die inventaris A behoefde in mijn adres niet gesproken te worden). „Nu kom ik eigenlijk op de stukken die de adressant *in dat laadje had*," vervolgde de Minister, maar hij noemt ze niet. Waarom niet? Men zou dan gezien hebben, dat het onbeteekenende geschriften waren, en dan zou de indruk van het woord *geheim* verloren zijn gegaan. Deze voorstelling van eene afgedane zeer eenvoudige zaak, die met de klagten in mijn adres niets gemeens heeft noch er mede in verband staat, en er dus niet bij te pas kwam, zal ik niet kwalificeren; ik laat dat alweder liefst aan anderen over, wanneer zij de waarheid geheel *zuiver* zullen hebben leeren kennen.

Onder dagteekening van 27 Mei 1856 schreef ik woordelijk aan den Minister van Koloniën: „Naar aanleiding van het koninklijk besluit van 13

Januarij 1854 nº. 64, verklaart de ondergeteekende chef der geneeskundige dienst in N. I., dat hij, na eenige stukken, behoorende tot Gouvernements archief, op *heden* bij inventaris (Litt. A waarop de *merkwaardige* noot staat) aan het departement van koloniën *afgezonden te hebben*, nog in bezit heeft afschriften, duplikaten, uittreksels en aanteekeningen, betrekkelijk, métereologie, topographie, ziekte-geschiedenissen', zieken-rapporten, épidemiën, vaccine- en geneeskundige verslagen," (dat alles is woordelijk in mijn adres teruggegeven en niets meer of minder) "door hem uit een wetenschappelijk oogpunt verzameld, omtrent *welke* hij in twijfel verkeert, of ook *zij* gerekend moeten worden te vallen onder de bepalingen van genoemd koninklijk besluit; verzoekende de ondergeteekende in het affirmatieve geval — naar aanleiding van het artikel 4 — dat mag worden afgezien van de terugname *dier* stukken." De Minister van Koloniën verlangde nogthans die stukken te zien, waaraan voldaan werd bij mijn schrijven van 19 Junij 1856 inventaris *B*, omschrijvende 27 nommers. Hieruit blijkt ten duidelijkste, dat de bescheiden, op inventaris A vermeld, geheel vrijwillig en uit eigen beweging, den 27 Mei 1856 — dus twee maanden vóór mijn ontslag uit de dienst — zijn afgegeven, zonder eenige reserve of verlangen om ze terug te bekomen. In mijn adres wordt van die inventaris A niet gesproken. Ik beklaag mij alleen over het weigeren der officiële geschriften, die tot mijne regtvaardiging moeten dienen, en over het terughouden der stukken op de inventaris *B* vermeld. Of die weigering geschiedt uit redenen, aan het algemeen belang ontleend, en of het gevaar waarmêe de staat zou bedreigd worden, indien onbevoegden er kennis van konden nemen, zoo groot is, — dit kunnen de titels aanwijzen van die bescheiden, welke ik tot *heden* nog niet terug heb mogen ontvangen. Die titels luiden aldus:

Nº. 2. Nota over de uitgestrektheid van het zieken-établissement te Willem I.
" 3. Bevolkingsstaat van Banjoemas.
" 4. Statistiek bevolking op Java.
" 5. Bevolkingsstaat.
" 6. idem.
" 16. Omschrijving van het summier zieken-rapport 1 sem. 1846.
" 17. " " " " " 2 " " (beide afschriften).
" 18. Over de nieuwe regeling der vaccine.
" 19. Vaccinestaat residentie Kadoe.
" 20. Uittreksels van brieven over de vaccine.
" 23. Koortsépidemie op Java en Sumatra.
" 24 en 25. Eigenhandig geschreven, geschiedkundig en statistisch overzigt enz.; aanteekeningen, extrakten uit brieven enz. over de épidemie op Java.
" 26. Extrakt uit het verslag van de geneeskundige dienst te Banjoewangie.

Op de inventaris *A* heb ik openhartig en naar waarheid geschreven, hoe het gekomen is, dat de *daarop* vermelde geschriften zich *hier* in mijn bezit bevonden. Had men die onoplettendheid als iets laakbaars beschouwd, dan zou mij dat ongetwijfeld destijds zijn opgemerkt geworden. Maar dit is niet het geval geweest. Die zaak was dus reeds lang geheel afgeloopen, doch de Minister grijpt haar aan, en smeedt er een wapen uit, dat tegen mij gerigt wordt. Hij geeft er eene voorstelling van, die bij menigeen het

denkbeeld zal hebben doen rijzen, dat ik iets zeer onbehoorlijks verrigt heb, dat ik de Staten-Generaal heb willen mystificeren omtrent den aard en het gewigt der door mij verlangde stukken. In zijnen warmen ijver (eene betere zaak waardig), om mij in een ongunstig licht te plaatsen, acht de Minister, op zijn hoog standpunt, het zelfs niet beneden zijne waardigheid, om eene *drukfout* in mijn adres te *exploiteren!* Op de volgende wijs wordt *die feil* van den *zetter* besproken.

„Nu vraagt dan de adressant, dat hem worde medegedeeld dat besluit van 12 Januarij 1849 en de bijlage B; zoo staat er in het gedrukte stuk, maar in het adres, zoo als het aan den Minister is medegedeeld, is de B met de pen in A veranderd" (mij dunkt een duidelijk bewijs dat er eene drukfout is ingeslopen), „en dit is geparapheerd door den griffier dezer Kamer. De Kamer is dus van meening geweest (?), dat de adressant verzocht de bijlage B en niet A (?), en nu bestaat er tusschen bijlage A en B een zeer groot verschil. Maar omtrent de stukken, die de adressant eigenlijk verlangt, bestaat nog eene andere quaestie (?) dan de verandering van Litt. B in A. De adressant heeft in 1851, zeer kort na het vertrek van den Gouverneur-Generaal, met wien het verschil van gevoelen had bestaan, over die épidemie een adres gerigt aan Zijne Majesteit, verzoeken doende (om regtvaardigheid en herstel van grieven) welker vermelding hier niet te pas komt, maar dan toch bij die verzoeken voegende bescheiden, die onder die andere A (?) voorkomen. Maar ook hier bestaat weder eene duisterheid, want die stukken zijn wel geteekend A en B, maar er staat opgeschreven A ligt in B. Er heeft hier eene *sonderlinge* verwarring plaats gehad. Ik voor mij weet wel, welke stukken bedoeld worden." Natuurlijk, want ik heb ze herhaaldelijk en duidelijk genoeg gevraagd en ik vertrouw dat de Staten-Generaal het even duidelijk zullen weten; men behoeft mijn origineel ingediend *geschreven* adres slechts in te zien, om er zich van te vergewissen het zijn de bijlage A en B. Zou er wel ooit, in eene zoo achtbare vergadering, zulk eene lange rede over eene drukfout zijn gehouden? En voor een drukfout kan ik toch moeijelijk verantwoordelijk gesteld worden!

Waarom poogde de Minister aan de Kamer op te dringen, dat zij in eene verkeerde meening was aangaande de stukken door mij bedoeld? Was dat werkelijk zijne overtuiging? Het schijnt niet denkbaar, want nimmer was er twijfel over gerezen op bladz. 4 van mijn gedrukt adres, zijn de bijlagen A en B nitdrukkelijk genoemd. Zelfs de vorige Minister, onder wiens bestuur mijn adres is ingediend, had aan diezelfde vergadering geschreven: „Onder de stukken zijn er, zoo als de adressant *opgeeft*, die betrekking hebben tot zekere, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië in het jaar 1847, omtrent hem gebezigde, uitdrukkingen, waardoor hij zich gegriefd achtte."

Met welk oogmerk heeft deze Minister de afgedane zaak van den inventaris A weer opgerakeld en over die drukfout zoo lang en breed uitgewijd, waarin zijn ambtsvoorganger noch duisterheid noch verwarring had gezien?

Waarlijk een Minister, die met zoo veel magt is bekleed, wien zoo vele middelen ten dienste staan, voor wien mijn geheel ambtelijk en maatschappelijk leven en handelen open ligt, moet wel arm aan *feiten* en argumenten zijn, om tot zulke nietigheden de toevlugt te nemen; die kunnen leiden om hem verdacht te maken, op wien men niet in staat is een *gegronde* blaam te werpen.

De regering, die het hoogste ideaal van regtvaardigheid vertegenwoordigt, behoorde althans alles te vermijden, waardoor de eer en goede naam van iemand zou kunnen gekompromiteerd worden, die haar herhaaldelijk en eerbiedig, doch te vergeefs, om regtvaardiging heeft verzocht, en van wien de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, tegenwoordig Minister van Koloniën, in het besluit van 12 Januarij 1849 zegt: „Dat zijne bekwaamheid en goede bedoelingen, tot bevordering van de belangen der lijdende menschheid en van de wetenschap, evenzeer erkend worden als zijn ijver en goede trouw." Zie: inlichting op het adres van W. BOSCH ingezonden door den Minister van Koloniën P. MIJER, in de zitting van $18^{56}/_{57}$.

VELP,
Maart 1859.

W. BOSCH.

Uit de correspondentie van Schalkie.

I. SCHOFFEL *de afschaffer.*

't Was gisteren een heerlijke avond, even mooi weêr als altijd in de Oost, waar eigenlijk alles er even mooi uitziet, sterren, boomen, bergen en menschen — een goddelijke kolonie! Ik zat, more majorum, nog wat tegen het hek van de voorgalerij, met de oogen en pantoffelzolen in de rigting van het Zuiderkruis — dat schoone, zoo aantrekkelijke Zuiderkruis met zijn flonkerstarren! — alles op echt Oostersche manier te genieten, dat wil zeggen — niets te doen, tot zelfs niets te denken. Het gewone bezoek van vriend slaapvaak wachtte ik dood bedaard af, maar — daar kwam op eens buurman JODOKUS SCHOFFEL senior zijn halve cigaar nog uitrooken. Hij scheen mij, in zijn gladden, spookachtig-witten huisjas, misschien door mijn slaperige kijkers, vergeleken met het Zuiderkruis, bijzonder lang toe. In 't kort kan ik u den geheelen man beschrijven als merkwaardig lang van lijf en even merkwaardig kort van ziel. Nu houd ik wel van korte zielen en kan ik met de langgerekten slecht overweg.

— „Wel, vader SCHOFFEL, wat goed nieuws, in den laten avond?

— „SCHALKIE, ik ben afschaffer geworden!" — gaf hij zoo kort als gewoonlijk, maar met buitengewone opgewondenheid, tot antwoord. Afschaffer en opgewondenheid, dacht ik, ziet men zelden zamen, vooral in oudgasten als JODOKUS SCHOFFEL senior, die zich anders niet zou opwinden, al vloog Java naar het Zuiderkruis.

— „Afschaffer? Afschaffer van wat, amice? Van de Spaansche peper, — van de snuif — van de souspieds, bretellen, cravatten en zwarte rokken — van *de Haagsche Nieuwsbode* — of, 't geen weidscher klinkt, van den sterken drank, de spiritualia?

— „Een politieke afschaffer!

— „Ha, dat klinkt nog hooger! Wel, wat wilt ge dan al zoo in onze politieke wereld afschaffen?"

Nu trok hij zijn mager gezigt haast zoo lang als zijn bovenlijf en sprak:

— „Bazarpachten, waar die nog zijn . . . . . afschaffen.

Pandjeshuizen . . . . . „

Hooge regten . . . . . „

Differentiele regten . . . . . „

Staatscommissiën van onderwijs, zoowel het hoofd als de staarten . . . . . „

Gestaarte staatshandlangers . . . . . „

Wees- en boedelkamers . . . . . „

Staatszout . . . . . afschaffen.
Heerendiensten . . . . . "
Staats koffij-boonen, staats foelie, staats notenmuskaat, staats kruidnagelen en andere staats eet- en drinkwaren . . . . . "
Staatshandel . . . . . "
Opiumpacht . . . . . "
Pensioen weduwen- en weezenfondsen . . . . . "
Batig slot . . . . . "
Totaal voor dezen avond — veertien afschaffingen."

— "Maar bij het Zuiderkruis! mijn lieve SCHOFFEL, zijt ge radikaal, of wat anders geworden? Waar wilt ge met al uw afschaffingen heen?

— "Naar bed! Goeden nacht! . . . . . .

En weg was de zonderling, mij met het Zuiderkruis en de veertien politieke afschaffingen alleen latende.

Veertien afschaffing van dat kaliber! De starren draaiden mij voor de oogen, of mijne oogen voor de starren — neen, ze hadden in eens al haar gloed verloren, even als de Indische staatshemel veertien van zijn schitterendste starren. SCHOFFEL, SCHOFFEL! zag daarom datzelfde Zuiderkruis drie eeuwen lang zoo welgevallig op de kompagnie der vaderen neêr, dat gij nu in zijn aanschijn zulk eene afschaffingsleer durft verkondigen? Heb ik daarom mijn gansche leven de schatkist zoo boven alles, ja gelijk mij zelf, lief gehad, om nu, door een paar wolkjes van een cigaar, al mijne finantiële illusiën te zien verdrijven? Moeten wij dan zoo weinig eerbied koesteren voor die veertien vernuftige uitvindingen van onze groote staatshoofden, om met u vóór het Indisch staatspaleis op de Nederlandsche markt uit te roepen: "Weg er meê! Afschaffen!" En dat zóó kort weg, dat gij ons niet eens den tijd gunt te vragen: wat zullen wij in de plaats stellen? Ziet ge dan dat alles, SCHOFFEL, voor onkruid aan? En dan mijn dierbaar batig slot — is dat ook al onkruid?

Met deze en honderd andere sombere vragen en langwijlige gedachten ben ik naar bed gegaan — de beste plaats voor somberheid en langwijligheid; ik zou eigenlijk alle sombere en langwijlige menschen naar bed willen jagen.

Ik beloof u, beste BASILIUS, zoodra ik JODOKUS SCHOFFEL senior weêr ontmoet, en hij wat praten wil, zal ik hem, met ministerieel overwigt, omtrent zijn veertien punten van afschaffing een voor een tot verantwoording roepen. O, die afschaffing van wat zoo dierbaar geworden is en zoo veel geld en eer opbrengt!

II. *Bataviasche gazverlichting.*

Verbeeld u! zekere breekebeen, tinnegieter, of ik weet niet welk ding, kreeg onlangs in zijn hoofd, Batavia met gaz te willen verlichten en droeg dien prachtigen inval aan het publiek voor in de *Java-Bode*, een Indisch dagblad, dat zeker ook veel ten uwent wordt gelezen. Zijne lumineuse slotsom was, de oprigting van eene *Bataviasche gazmaatschappij*. Ofschoon ik zeer tegen zulke nieuwigheden ben — omdat "de tijd nog niet dáár

is" — zag ik toch; het artikel lezende; reeds vóór mijne verbeelding Batavia, de hoofdstad van Nederlandsch Indië, de residentie van 's Konings vertegenwoordiger en vele andere groote heeren, de oude, maar altijd even lieve, koningin van 't oosten, met een krans van gazvlammen gekroond, die haar inderdaad vrij wat beter stond, dan de zwarte slaapmuts, haar nu elken avond, buiten den maneschijn, opgezet en tot over de oogen getrokken. Ik geraakte zelfs door die voorstelling zoo kinderlijk opgetogen, dat ik mijne oude liefhebberij, als ik niet anders te doen heb, chemische en physische proeven, weêr eens bij de hand nam, en — wat gaz fabriceerde. Het gaz, dat ik weldra door mijne handigheid verkreeg, was volkomen goed; zoo zuiver als menige Londensche gazmaatschappij het nimmer geroken heeft. Ik zou er mijne achtergalerij mede verlichten en improviseerdee en gaz-soirétje („zwareetje" schrijven de nieuwe taalmeesters) voor de buren en verdere Oost-Indische vrienden en vriendinnen.

Vrij wat menschen had ik dan ook in het donker bij elkander, waaronder mevrouw ZWIER VAN ZWA- (niet „ZWIJ-", zoo als enkele kwade tongen gelieven te parodiëren) NENBURG tot ZWABBERDAM (van haar zelf eene jufvrouw STRIJKIJZER), de jongeheer KOEST, SOPHIA MUTSEBOL, de Indexen en Indexjes en Mr. JAN VINDEX, een troepje kinderen en andere voorname personen, die er altijd bij zijn als er wat te doen is. Mijne receptie was vol. JODOKUS SCHOFFEL senior, die in zijn jonge jaren bij een krommen apotheker wat Grieksch-schrijven en roodensteen-stampen heeft geleerd, en zich min of meer op het knutselen en kladschilderen verstaat, had de goedheid gehad, mij een chassinet te bezorgen, met groote roode letters φῶς ἐν σκότοις, bestemd om, door het gazlicht daarachter, in de donkere galerij heerlijk te schitteren. Ook had hij boven het hoofd van mama ZWIER een roset gepraktiseerd, en meer aardigheden van die soort, tot vermaak van het gezelschap.

Ik had gaz in overvloed, en het was uitmuntend! Daar staat BAMBOE, mijn jongen, met een brandend pitje gereed, als een kanonnier met de lont bij het stuk. Ze zagen reeds vóór hunne verbeelding pleinen, wegen en huizen zóó helder verlicht, als bij dag, — conticuere omnes — ze zaten sprakeloos; maar op hunne lippen zweefde reeds: „leve de verlichting!" Ik draaide de kraan open — BAMBOE brengt zijn vlammetje bij — — dan, wat gebeurt? Wat moeten wij, en met ons de geheele verlichte wereld, tot onze verbazing beleven? O, lieve Lord! het gaz, hoe deugdzaam op zich zelf en ofschoon het op elk ander punt van de aarde zou gebrand hebben, wil te Batavia niet branden, en in een paar minuten had de stikwalm al mijne hunkeraars om verlichting naar het voorhuis gedreven, uit éénen mond roepende: „neen, nimmer gazlicht hier! dat kan niet! weg met die verlichting!"

Dáár stond ik alleen met mijn proef, met vriend JODOKUS, die mij niets anders wist toe te voegen dan den korten troost: „een zonderlinge atmospheer — een andere planeet — dan maar in donker voortleven", — en met BAMBOE, die het in het geheel niet schelen kon.

Beste BASILIUS, zoo kunnen dan te Batavia menschen en dieren leven; kruid en boomen groeijen, maar gaz wil er niet branden! 'Ik zend u hierbij een flesch vol met mijn gaz, en een andere flesch met Bataviasche dampkringslucht. Laat die door een professor in de scheikunde eens onderzoeken. Het intresseert mij bijzonder, en het is van belang voor de wetenschap, dat over deze treurige waarneming eenig licht opga. En zoo ge ooit iemand ontmoet, die hier eene gazfabriek wil oprigten, zeg hem gerust uit mijn naam, dat hij het late, omdat in de Bataviasche lucht gaz niet branden kan. Of het op andere plaatsen van Java en den archipel ook niet branden wil, behalve te Pasoeroean, waar het wel gelukt, durf ik niet beslissen. Ik zal de proef niet weêr nemen; want het kost mij te veel moeite en geld, en zou mij, bij elke mislukking, nieuwe vijanden en vijandinnen op den hals halen, waar ik zeer bang voor ben.

Ieder, die van de zaak gehoord heeft, duwt nu den knappen courantschrijver toe: „'t kan niet! 't kan niet! dat hebben wij te voren al gezegd! de proef van SCHALKIE heeft op al onze andere tegenwerpingen de kroon gezet!"

SCHOFFEL alleen houdt stokstijf staande, dat Batavia over vijf jaren toch met gaz verlicht zal zijn; dat wil bedektelijk zooveel zeggen, dat ik mijn proef met opzet heb doen mislukken, om de heeren gelijk te geven.

III. *Het radikaal van Indisch ambtenaar en* C. F. WINTER Sr.

Het Indisch radikaal is toch eene heerlijke onderscheiding; ik reken het bijna gelijk met een ridderkruis; en het deed mij regt goed, toen ik uit de *Javasche courant* van 29 Januarij 1859 no. 9 mogt vernemen, dat die onderscheiding ook aan den zoo beroemden, onlangs overleden, Javaanschen taalgeleerde C. F. WINTER Sr. in der tijd ten deel viel. Niettegenstaande hij reeds den leeftijd van vier en vijftig jaren had bereikt, werd zijne, sedert 1818 den lande getrouw bewezene, dienst *in het jaar* 1853 met het geschenk van het radikaal van Indisch ambtenaar der tweede klasse bekroond — en dat, als ik mij niet vergis, zonder daartoe te voren in Delft het examen te hebben afgelegd! Zeker, de schoonste en meest verdiende belooning, na een leven in de moeijelijke studie van het Javaansch doorgezwoegd; zeker, eene zeer loffelijke en *welberadene* toetreding van het landsbestuur tot de vereering van eenen man, wiens roem reeds zoo lang in de wereld gevestigd was!

't Zijn wijsneuzen, die vragen: wat moest de man toen nog met zijn nieuw diploma uitvoeren? — het in een gouden lijstje, als bewijs van vlijt en goed gedrag, laten kijken?

Ik zeg: eere de Delftsche akademie, die zeker wel het hare zal hebben bijgedragen, dat WINTER, zoo nabij den ouderdom, nog het radikaal bekwam. Delft vereert veel het oude, en men beweert zelfs, dat, bij deze gelegenheid, de eerwaardige scheve oude kerktoren des nachts welgevallig tegen den Haag heeft gebogen.

't Kan zeer goed waar zijn; ik ben niet ongeloovig aan bovennatuurlijke

dingen; althans niet zoo lang Delft eene betere leerschool dan Java voor de Javaansche taal heet. Daarom was ook steeds het Delftsche radikaal mij eene dierbare illusie, en het is mij tot hiertoe een raadsel geweest, waarom dat radikaal niet aan alle buitengewone Indische mannen, raden van Indië en andere landsgrooten, naast de ridderkruisen wordt geschonken en op de borst gehangen. Ook WINTER mogt een jaar later, in 1854, met het ridderlint prijken; maar dat had hem zeker minder goed gestaan, als hij het radikaal niet had gehad, en 't zou hem dubbel goed hebben gestaan, indien hij er dat radikaal naast had mogen hangen.

— „Gekheid!" — zegt JODOKUS SCHOFFEL senior — „blijf WINTER en zijne gelijken liever onder de buitengewone Indische mannen rekenen, dan dat ge hem onder de jonge Delftsche radikalen plaatst. Weet ze op andere wijzen te vereeren en te beloonen en kom nooit achteraan."

IV. *Afschaffing van de plaatselijke besturen in Nederland.*

Wat willen ze nu weêr hebben, lieve BASILIUS? Indië achteruit voeren op de baan der beschaving, door ons *afzonderlijke* plaatselijke besturen te bezorgen? Zijn ze . . . .? Wat ben ik blij, dat onze Minister zich niet vóór zulk een verderfelijk plan heeft verklaard. Of kunt gij één land op de wereldkaart aanwijzen, dat op zulk eene hoogte staat, en waar alles altijd zóó goed marcheert en heerlijk teregt komt als Indië? Zijn hier niet alle steden, ook zonder zelfstandig hoofd, alleen onder het gewestelijk oog, perfekt in orde? Bloeijen ze niet zonder plaatselijk belang en zonder plaatselijke behoeften? Of brengen, aan den anderen kant, de gewesten niet bij voortduring elk hun regtmatig deel aan het batig slot? Wat doet het er dan toe, dat de hoofden dier gewesten alle dagen verdiept zijn in een zee van plaatselijke kleinigheden? Het batig slot komt immers geregeld binnen! Wat wil men meer?

Neen, mijn waarde, ik keer de zaak geheel om, en weet weêr vrij wat beters voor mijn lieve schatkist voor te dragen. Laat Nederland zelf, — namelijk zoo het daarvoor zoo rijp is als Indië — ook eens een fikschen stap doen, op den weg van vooruitgang en emancipatie! Laat het zijne plaatselijke besturen afschaffen! Er blijve, even als in Indië, plaatselijk slechts een hoofd van policie en zijn personeel over, echter ook door de algemeene landsregering te benoemen en te ontslaan en uit de algemeene staatskas te bezoldigen. Al die burgemeesters, wethouders, al die gemeenteraden en gemeentelijke beambten kunt ge wel missen, en uw plaatselijke kassen ook. En die kiezers zullen u dan niet meer zoo in den weg loopen, noch zich met alle dingen bemoeijen; ieder blijft dan beter bij zijn eigen zaken — „één denkt voor allen enz." Het geldcijfer, zoodoende bespaard, zal zoo enorm zijn, dat ge daarvan jaarlijks een fraai gedeelte van uw kapitale staatsschuld kunt afbetalen — hoezeer ik het met mij zelf nog niet geheel eens ben, of staatsschuld niet een zeer nuttig en weldadig ding is. Hoe dit zij, in alle geval moeten de gemeente-lasten niet worden afgeschaft, maar als rijkslasten worden geïnd; het volk moet hetzelfde als landsbelas-

ting blijven betalen; alsof de plaatselijke heffingen nog bestonden; want het is altijd bedenkelijk, ja gevaarlijk, de lasten van het volk te verligten; daarvan bestaan, den Hemel zij dank! dan ook weinig voorbeelden.

Mij dunkt, dit voorstel is hoogst eenvoudig en voortreffelijk. Wordt het opgevolgd, dan zal Nederland in 't genot worden gesteld van het onschatbaar voorregt, dat Indië bezit en men Indië niet wil ontnemen. Tracht het daarom, op de eene of andere wijze, smakelijk te maken en ingang te verschaffen. Bedenk: als wij zoo nog vijftig jaren verder gevorderd zijn, dan zullen we, zoowel in het vaderland als in de kolonie, die zelfstandige gewestelijke besturen ook wel kunnen uitwinnen en alles onder één staatshoofd brengen, zonder tusschendingen; dan zij den Haag en Batavia (of Buitenzorg?) alles en in allen. En dan nog vijftig jaren verder — dan hebben we in het geheel geen bestuur meer noodig! Nog maar ééne eeuw — en onze kinderen althans zijn gedecentraliseerd, volmaakt — gedecapiteerd, de republiek Eutopia zonder eenig bestuur.

De staatkundige betweters verwijten ons Nederlanders altoos, dat wij achteraan komen bij andere natiën. Wel nu, laat Nederland dan eens, op het voetspoor van Indië, een luisterrijk voorbeeld aan de wereld geven. Ik wed, dat Engeland, Noord-Amerika en al de andere staten achtereenvolgend ook de afzonderlijke plaatselijke besturen enz. zullen opruimen. Frankrijk vooral, dat reeds tweemalen eene republiek vertoonde, naar ik meen, in solidum zonder kantonnale organisatie of confederatie, zoo als Noord-Amerika en Zwitserland — ik weet het niet anders uit te drukken — Frankrijk vooral zal ons huldigen — Parijs zonder municipaliteit! — Dan gaan wij, Indië aan het hoofd, één van ziel en één van zin, naar den hemel.

— „Waar onze eerste pleisterplaats de maan is", voegde JODOKUS SCHOFFEL senior er bij, toen ik hem dit nieuwe plan vertelde. Maar laten wij ons aan hem niet storen, BASILIUS — wij hebben al vast het ministerie op onze hand.

Met genoegen vernam ik uit uwen laatsten, dat misschien met de mail eene staatswafelkraam en toebehooren naar Indië zal komen. Een uitmuntend idée: staatswafels enz. Uwe Delftsche jaapmaatjes bevallen mij beter dan het vroeger toegezonden janhagel; ik beveel mij zeer aan; zet ze gerust op de rekening.

Bijdrage tot de kennis der opium-kwestie in Nederlandsch Indië.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 25 Februarij l.l. heeft de heer DUYMAER VAN TWIST eenige mededeeling gedaan, tot toelichting der even gewigtige als moeijelijke kwestie, of en zoo ja op welke wijze de opium-pacht gehandhaafd moet blijven. Thans wordt ons van eene geachte zijde eene bijdrage gezonden tot betere kennis en waardering van het stelsel, 't welk tegenwoordig, bij de verpachtingen van het opium-monopolie, door het Gouvernement wordt gevolgd. Zij bestaat in den inhoud eener circulaire, door den Direkteur der Middelen en Domeinen, den 23 Maart 1857, aan de residenten geschreven. Wij laten dat stuk hieronder volgen.

Ik bestem dit schrijven om u eenige mededeelingen en vragen te doen omtrent *de opiumpacht*. Op de vragen (voorkomende in §§ 6, 7, 9, 10, 11, 12 en 13) verwacht ik een antwoord vóór ultimo Mei, daar mij verzocht is, eene voordragt ter zake aan de regering in te zenden uiterlijk in Junij.

§ 1. Vooraf eenige hoofdtrekken uit de jongere geschiedenis dezer pacht.

Nadat het bezit van opium, onverschillig tot welke hoeveelheid, aan een iegelijk buiten den pachter en de door hem gemagtigden was verboden, werd de pacht voor 1827 tot 1832 in beheer afgestaan aan de faktorij der Nederlandsche-Handelmaatschappij. Deze schafte zich zelve de benoodigde opium aan en verpachtte het middel tegen betaling van een' vasten pachtschat, met verpligting om de opium van haar te koopen voor een vasten prijs, en niet minder dan eene vastgestelde hoeveelheid.

Daar men hierin te veel aansporing zag om zoo veel mogelijk opium te verkoopen, werd het kontrakt in 1833 niet voortgezet. De pacht werd in elke residentie van regeringswege uitbesteed, zonder pachtschat, maar tegen verpligting om al de opium *van het Gouvernement* te koopen, tot eene zekere minste hoeveelheid (*tiban*), voor *f* 12,000 koper de kist, en het meer benoodigde (*siram*) voor *f* 5000 koper de kist.

Hetzelfde gebeurde in 1834 en 1835.

Voor 1836 en 1837 sloeg men een anderen weg in. De pacht werd gegund aan dengene, die den hoogsten pachtschat bood boven de verpligting om alle opium van het Gouvernement te nemen tegen *f* 12,000 koper de kist, en wel zekere hoeveelheid als minimum. Er was dus ook nu een tiban en siram, maar de siram kostte evenveel als de tiban.

Zoo bleef het tot en met 1840, behalve dat de prijs der Bengaalsche opium in 1838 verhoogd werd tot *f* 12,500 koper de kist.

In 1841 en 1842 werd die verhooging ingetrokken; en tevens de prijs der siram gesteld op *f* 10,000 koper, dus *f* 2000 koper minder dan de tiban. De siram mogt echter niet meer bedragen dan $^1/_8$ der tiban.

Met 1843 keerde men gedeeltelijk tot het stelsel van 1833 terug. Pachter zou zijn die aannam de grootste hoeveelheid opium van het Gouvernement te koopen tegen *f* 21,000 koper de kist. Er was weder een tiban. Voor de siram zou evenwel hetzelfde betaald worden als voor de tiban. Aldus werd gehandeld tot en met 1847.

In 1848 veranderde men op nieuw, thans in den geest van het stelsel van 1836, doch gewijzigd. Pachter zou zijn die den hoogsten pachtschat bood boven de verpligting om eene vaste hoeveelheid opium (tiban) van het Gouvernement te nemen tegen *f* 10,000 recepis, en siram tegen *f* 3,500 recepis de kist. De siram mogt niet meer bedragen dan $^1/_4$ der tiban, en ook niet verstrekt worden in de twêe laatste maanden van het jaar.

Latere veranderingen tot en met 1854 bepaalden zich bij:

het cijfer van de tiban, dat jaarlijks herzien werd;

den prijs van de siram, die namelijk voor 1849 en volgende jaren gesteld werd op *f* 2500 per kist;

de grens van de siram, die voor 1850 en 1851 gesteld werd op $^1/_8$, voor 1852, 1853 en 1854 op $^1/_4$ der tiban.

De *opbrengst der pacht* is geweest:

In	millioenen guldens 's jaars:	
1827 — 1829.	2,9	
1830 — 1832.	3,2	
1833 — 1835.	3,2	
1836 en 1837.	5,2	
1838 — 1840.	6,3	
1841 — 1842.	7,2	
1843 — 1847.	7,6	(maximum in 1846—7,8 minimum in 1847—7,1)
1848.	7,1	
1849.	6,6	
1850.	5,3	
1851.	5,1	
1852.	5,5	
1853.	5,9	
1854.	6,4	

Van de opbrengst in 1833 en volgende jaren moet het kostende der verstrekte opium afgetrokken worden, waarvoor, blijkens eene opgave uit de algemeene boeken, men stellen kan:

vóór 1840	± 1,5	millioen 's jaars.
in 1840 en 1841	0,4	" "
" 1842 tot 1844	1,0	" "
" de overige jaren.	0,6	" "

Over den *prijs voor welken de opium in het klein gesleten werd* ontbreken alle voortgezette onderzoekingen.

Ik heb getracht daarin voor het vervolg te voorzien door de circulaire van 4 Julij 1856, nº. 1705. De tot dus ver daarop ingekomen antwoorden versterken het besluit, waartoe eene redenering in het afgetrokkene reeds leidt, dat, wanneer men het tegenwoordige met het verledene wil vergelijken, niet veel waarde moet gehecht worden aan losse opgaven omtrent de bedoelde prijzen in vroegere jaren. Van elke opgave zou men vooraf dienen te weten, in welken tijd van het jaar, en onder welke omstandigheden, zij verkregen is. Dan eerst zou men eenigzins kunnen beoordeelen, met welken prijs der jongste opgaven zij vergeleken behoort te worden.

Het brengt ons ook niet verder, na te rekenen hoeveel de pachters voor de opium aan het Gouvernement betaalden; want die prijs regelde geenszins den prijs voor welken zij de opium weder verkoopen moesten om te winnen. Het is toch nu volkomen bekend, dat de pachters vóór 1855, behalve de van het Gouvernement gekochte opium, zich opium aanschaften door den sluikhandel. De hoeveelheid en kosten van deze moeten op de bepaling van den algemeenen verkoopprijs in het klein een zeer beduidenden invloed gehad hebben.

Alleen het resultaat van gedurende eenige jaren met oordeel *voortgezette* onderzoekingen derhalve, verdient genoeg vertrouwen om als getuige gebezigd te worden in de belangrijke kwestie: of de opium thans voor den inlander goedkooper is dan vóór 1855. En *die* onderzoekingen, gelijk ik zeide, hebben tot dusver ten eenemale ontbroken.

Intusschen volgt eene berekening van hetgeen de pachters voor de opium aan het Gouvernement betaalden hieronder.

De pachters kochten van het Gouvernement:

In	Kisten opium (tiban en siram).	Te zamen voor (ronde sommen)	Dus kostte hun de katti ($^1/_{100}$ kist).
1833	423	*f* 3,940,000	*f* 93
1834	447	4,396,000	98
1835	465	4,650,000	100
1836	430	4,832,000	112
1837	434	5,529,000	127
1838	431	6,468,000	150
1839	433	6,202,000	143
1840	440	6,165,000	140
1841	442	7,114,000	161
1842	427	7,363,000	172
1843	438	7,664,000	175
1844	437	7,660,000	175
1845	437	7,560,000	175
1846	446	7,801,000	175
1847	420	7,151,000	170
1848	475	7,020,000	148
1849	464	6,596,000	142
1850	439	5,321,000	121
1851	436	5,149,000	118
1852	441	5,461,000	124
1853	474	5,945,000	126
1854	451	6,380,000	141

Omtrent de jaren 1827—32 wordt aangeteekend, dat volgens den heer R. SCOTT, die toen voor de faktorij en later voor het Gouvernement in de opium-zaak werkzaam was, de onderpachters destijds nimmer meer voor de opium in het klein maakten dan *f* 10,000 per kist.

Ook de *hoegrootheid van het gebruik* van opium op Java en Madura is onbekend, daar men niet weet hoeveel opium ter sluiks wordt aangevoerd.

Het *wettig* verbruik was:

In	kisten 's jaars.
1827 tot 1829 . . . . . *)	575
1830 — 1832 . . . . . †)	550
1833 — 1835	445
1836 en 1837	432
1838 — 1840	435
1841 — 1842	434
1843 — 1847	436
1848	475
1849	464
1850	439
1851	436
1852	441
1853	471
1854	451

Sluikhandel in opium heeft altijd bestaan, zoolang verbodswetten of hooge regten het artikel weerden: dit ligt in de onveranderlijke natuur der dingen.

In de jaren 1827—1832, toen het wettig verbruik ruim 560 kisten 's jaars bedroeg, was de sluikhandel geenszins gering. De stukken van dien tijd maken er gedurig gewag van. Onze middelen van bestuur waren niet op de hoogte om het kwaad tegen te gaan. Het verschil tusschen den prijs, voor welken de opium te verkrijgen was (beneden *f* 3000 per kist) en den prijs, welken de pachters behalen moesten om niet te verliezen *f* 6000 tot (*f* 10,000 per kist) gaf aan den sluikhandel aansporing genoeg.

In de volgende jaren vond de sluikhandel nieuwe aanmoediging, want de pachtprijs rees, terwijl de handelsprijs gelijktijdig daalde. Het was dan ook de toenemende sluikhandel, tegen welken de herhaalde wijzigingen in de voorwaarden der opiumpacht hoofdzakelijk gerigt waren.

Een merkwaardig bewijs voor de uitgebreidheid van dezen sluikhandel levert de heer J. C. BAUD in een artikel over den opiumhandel in Ned. Indië, geplaatst in het eerste deel van het „Tijdschrift van het Koninklijk instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, 1853." Beginnende met de 16de eeuw, bevat dit zeer belangrijke stuk cijfers tot 1850. Zij gewagen van eenen wettigen invoer van 1300 kisten opium

*) Dit *blijkt* uit de rekeningen der faktorij wegens hare administratie der pacht.

†) De faktorij verkocht 600 kisten 's jaars, maar moest 150 kisten terugnemen, omdat de pachters verklaarden ze niet te hebben kunnen verkoopen.

's jaars te Batavia in het midden der 18de eeuw, terwijl men toen den sluikschen invoer op 500 kisten 's jaars schatte. — De schrijver tracht onder anderen na te sporen, wat er geworden is van 2575 kisten opium, in 1850 van Singapoer uitgevoerd zonder dat het blijkt waarheen. En ofschoon van de stelling uitgaande dat de sluiksche invoer op Java in onzen tijd beperkt is, kan hij slechts voor 2125 kisten van die 2575 eene aannemelijke bestemming aanwijzen; zoodat men de overschietende 450 wel als hoofdzakelijk voor den sluikhandel op *Java* gebezigd beschouwen moet.

Lang heeft bij het algemeen bestuur de meening geheerscht, dat de sluikhandel in opium *niet* gedreven werd door de *pachters*. Hij scheen met hun belang strijdig. De pachters kregen zelfs aandeel in de boeten en verbeurdverklaringen ter zake van dien sluikhandel (referte aan de reglementen op de opiumpacht vóór dat van 1853).

Allengskens bleek dit eene dwaling te zijn. De pachters waren de voornaamste sluikers. Zij schreven voor eene beperkte hoeveelheid Gouvernements opium in, maar vulden die tot het cijfer van behoefte aan door den sluikhandel. De lagere prijs van dat meerdere maakte het mogelijk om den prijs van het geheel terug te brengen tot een peil, bereikbaar voor de geldmiddelen der verbruikers. Der pachters belang was het dus, den sluikhandel tot hun voordeel aan te wenden. Het was zulks te meer, omdat zij daardoor de geheime wegen en schuilhoeken der sluikers leerden kennen, en alzoo beter het sluiken door anderen konden beletten.

Niemand bezit zoo zeer als de pachters de gelegenheid tot sluiken. Beschikkende over een aantal personen, die van hen afhangen, dringen zij overal in de distrikten en dessa's door. Anderen hebben, om opium in te voeren, èn met der pachters èn met 's Gouvernements policie te kampen; en zijn zij door deze hindernissen heengeworsteld, dan wacht hun nog de misschien meest beduidende in het slijten der ingevoerde waar. Dit toch kan alleen door den pachter en de zijnen geschieden.

Het feit was eindelijk niet meer tegen te spreken. En het aandeel der pachters in de boeten en verbeurdverklaringen werd, bij het nieuwe reglement op de opiumpacht (*Stbl.* 1853 no. 87), geschrapt.

Bij de langzame ontsluijering van dit feit kwamen intusschen bijzonderheden aan het licht, welke den sluikhandel in opium ook uit een *staatkundig* oogpunt als eene hoogst schadelijke zaak deden beschouwen. Men ontdekte vereenigingen van vermogende Chinezen (pachters en hunne vrienden), die den sluikhandel op groote schaal ten doel hadden, en met eene verregaande vermetelheid te werk gingen. In 1852 bij voorbeeld werden, in de residentie Pasoeroean, *bewijzen* aangetroffen van eene zoo drieste verkrachting van 's lands wetten door die vreemdelingen, van zooveel brutaal geweld jegens den inlander, alles voor den sluikhandel in opium, dat eene geregtelijke afdoening ongeraden scheen. Hier ontzagen de Chinezen zich zelfs niet, inlandsche huisgezinnen, die hen konden verraden, buiten dezer haardsteden en tot in andere gewesten te verbannen, op straffe des

doods bij terugkeer zonder vergunning! De regering nam daarom tegen de schuldigen buitengewone ernstige maatregelen. (Besluit dd. 1 Maart 1853 nº. 1a.)

Men was die gruwelen, welker bestaanbaarheid niet vermoed werd, op het spoor geraakt door energieke handelingen van een naburig resident. Wie zoude kunnen verzekeren, dat niet, even als in Pasoeroean, ook elders jaren lang zulke kombinatiën onder de pachters en hunne vermogende vrienden ongestraft gebleven waren?

§ 2. Het was onder den indruk van deze laatste ontdekkingen, dat in 1854 besloten werd, den pachters voortaan alle aanleiding tot sluikhandel in opium te ontnemen, door hun de opium, welke zij boven de tiban behoeven, te verstrekken tegen *handelsprijs*.

Van daar de verandering met 1855 (*Stbld.* 1854 nº. 76), behouden in 1856 en 1857 (*Stbld.* 1855 nº. 69 en 1856 nº. 76), van den prijs der siram in *f* 12 de kati, en de weglating van een maximum voor de hoeveelheid der siram. De pachters kunnen nu zoo veel siram bekomen als zij *„aantoonen te behoeven."* De aanvragen om siram moeten even als vroeger, met vermelding van redenen, gedaan worden aan den betrokken resident, die ze op overtuiging, of zoo mogelijk op bewijs, van werkelijke behoefte kan inwilligen, onder nadere goedkeuring van den direkteur der Middelen en Domeinen.

§ 3. De verkregen resultaten blijken uit den ondervolgenden, bij de Direktie van financiën opgemaakten staat. (Voor de mededeeling van daarin mogelijk te bespeuren fouten houd ik mij aanbevolen.)

GEWESTEN.	Jaren.	Verstrekte Opium.		Pachtprijs der verstrekte opium.		Pachtschat.	Den lande teruggegeven opium op Ulto.		Totaal door de pachters		Duskostte hun de katti.
		Tiban.	Siram.	Tiban.	Siram.		Hoeveelheid.	Waarde.	Verbruikte opium.	Betaald.	
							*)				
Eerste fin. afd.	1855	5700	1050	ƒ 570000	ƒ 12600	ƒ 358920	"	ƒ "	6750	ƒ 941520	ƒ 139.58
	1856	5700	900	570000	10800	304800	"	"	6600	885600	134.22
Cheribon . . .	1855	900	250	90000	3000	48000	"	"	1150	141000	122.73
	1856	900	420	90000	5040	72000	"	"	1320	167040	126.65
Tagal	1855	960	200	96000	2400	67560	"	"	1160	165960	143.8
	1856	960	240	96000	2880	84000	"	"	1200	182880	152.48
Pakalongan . .	1855	960	10	96000	120	12000	"	"	970	108120	111.55
	1856	960	320	96000	3840	15600	"	"	1280	115440	90.22
Samarang . . .	1855	3600	1400	360000	16800	204120	"	"	5000	580920	116.22
	1856	3600	2045	360000	24540	421200	"	"	5645	805740	142.88
Banjoemaas . .	1855	840	"	84000	"	17400	"	"	840	101400	120.85
	1856	840	"	84000	"	18000	"	"	840	102000	121.51
Bagelen	1855	1020	440	102000	5280	31800	"	"	1460	139080	95.31
	1856	1020	400	102000	4800	66120	"	"	1420	172920	121.92
Kadoe.	1855	1500	440	150000	5280	38700	"	"	1940	193980	99.118
	1856	1500	440	150000	5280	96000	"	"	1940	251280	129.63
Djokdjokarta .	1855	3000	1230	300000	14760	98400	"	"	4230	413160	97.80
	1856	3000	1650	300000	19800	180000	"	"	4650	499800	107.58
Soerakarta. . .	1855	5400	2550	540000	30600	132000	"	"	7950	702600	88.45
	1856	5400	2300	540000	27600	276000	"	"	7700	843600	109.35
Madioen en	1855	2916	876	291600	10512	170400	48¼	579	3743¾	471938	126.7
Patjitan . .	1856	2916	876	291600	10512	179460	"	"	3792	481572	126.119
Japara.	1855	1920	250	192000	3000	101520	"	"	2170	296520	136.77
	1856	1920	"	192000	"	180720	"	"	1920	372720	194.15
Rembang . . .	1855	2880	480	288000	5760	90360	"	"	3360	384120	114.38
	1856	2880	2800	288000	33600	81600	34¼	411	5645¾	402789$^{35}/_{120}$	71.40
Soerabaja . . .	1855	4128	9095½	412800	109146	802280	6¼	82	13217¼	824143$^{36}/_{120}$	62.—
	1856	4128	12410	412800	148920	446040	15	180	16523	1007580	60.117
Kediri.	1855	3480	725	348000	8700	312000	¾	18	4204¼	668686$^{99}/_{120}$	159.—
	1856	3480	2370	348000	28440	360000	½	6	5849½	736434$^{13}/_{120}$	139.30
Pasoeroean . .	1855	1236	1130	123600	13560	117720	"	"	2366	254880	107.32
	1856	1236	1600	123600	19200	108000	"	"	2836	250800	88.52
Bezoeki	1855	1020		102000		32160	"	"		"	"
	1856	420		42000		39660	"	"		"	"
Probolingo . .	1855	ond.Bez.	580	"	6960	"	33	396	1603	144756$^{36}/_{120}$	90.35
	1856	600	520	60000	6240	"	"	"	1576	152100	96.15
Banjoewangie.	1855	36		3600		432	"	"		"	
	1856	36		3600		600	"	"		"	
Totaal. . .	1855	41496	20706½	ƒ 4149600	ƒ 248478	ƒ 2135772	88¼	ƒ 1070	62114	ƒ 6532780	
"	1856	41496	29291	4149600	351492	2929800	49¾	597	70737	7430295	

*) Behalve deze aan den 1ste Lande teruggeleverde opium werd door de pachters nog als overschot opgegeven:

	Ulto. 1855.	Ulto. 1856.
1ste Afdeeling	1404½	1321¼
Tagal	9¼	1
Pekalongan	—	36
Rembang	475½	—
Soerabaja	190	68¾
Bezoeki	131¼	129½
Madioen	64¾	152½

maar, omdat zij pachters bleven, behouden, en dus toch nader verbruikt:

§ 4. De geheele redenering, op welke de keus van het tegenwoordige siramstelsel rust, is deze:

Daar de opiumpacht nu eenmaal bestaat, en de regering het inwendige der pacht zeer onvolledig kent, is het geraden, althans de pachters van den sluikhandel terug te houden door middelen, welke daartoe het best kunnen dienen zonder het stelsel in zijne grondvesten aan te randen. Men geve hun daarom de opium, welke zij gewoon zijn van den sluikhandel te bekomen, tegen den laagst mogelijken prijs — dat is tegen het kostende — uit 's lands voorraad. Dat zoo doende het verbruik zou toenemen is niet bewezen, noch aannemelijk.

De overwegingen in het betrokken besluit spreken de gedachte niet uit; die wel eens aan het stelsel is toegeschreven, dat men door den maatregel bekend wilde worden met de „ware behoefte" aan opium. Maar de maatregel heeft ongetwijfeld onze kennis aan het gewone gemiddelde verbruik van opium op Java en Madura zeer bevorderd.

Dat door den maatregel het voorname doel — tegengang van den sluikhandel door de pachters — getroffen is, wordt door niemand betwist. In het eerste jaar, 1855, moet echter nog tamelijk veel opium ter sluik zijn ingevoerd, op bestellingen van het vorige jaar, toen belanghebbenden geene kennis droegen van het voornemen tot verandering, of welke zij niet konden afzeggen, ten gevolge van aangegane verbindtenissen. Doch in 1856 werd van sluiksche invoeren (behalve van het eene pachtgebied in het andere) schier niet gehoord. De aan deze direktie opgegeven aanhalingen waren zeer onbeduidend. Slechts de residentie Japara maakt hierop eene uitzondering; maar daar namen de pachters dan ook in 1856 geene siram, zoodat men denken moet aan destijds nog niet afgeloopen kontrakten voor den sluikschen aanvoer van opium in dat gewest.

Het is dus ook niet te ontkennen, dat de maatregel van 1854 eene voorname aanleiding heeft weggenomen tot vereenigingen van vermogende vreemde oosterlingen om 's lands regten te ontduiken. De gebleken hoogst schadelijke werking van zulke vereenigingen op het staatkundig terrein kan niet genoeg in het geheugen bewaard worden. Een gewigtig voordeel van het tegenwoordige siramstelsel staat alzoo vast.

Sommigen hebben tegen den maatregel doen gelden de daarvan naar hunne meening te verwachten daling van den verkoopprijs, en, dien ten gevolge, aanmoediging van het verbruik van opium. Dit werd door de regering, gelijk boven gezegd, onbewezen en onaannemelijk geacht.

Onbewezen was de geopperde bedenking in 1854 zeker, want de ervaring alleen kon beslissen en de proef had nog niet plaats gehad.

Thans de cijfers van verstrekte opium over geheel Java en Madura in 1855 en 1856 met die van vorige jaren vergelijkende, schijnt het bewijs voor het beweerde toenemende verbruik evenmin geleverd. Een debiet van 600 tot 700 kisten in die jaren, met een zeer beperkten sluikschen toevoer, kan geenszins verwonderen, wanneer men in 1827 tot 1832 reeds meer dan 560 kisten 's jaars verbruikte van de faktorij, en eene onbekende

hoeveelheid van den sluikhandel daarenboven. Dat de sluikhandel in latere jaren belangrijk geweest moet zijn, is in § 1 aangetoond.

Eene algemeene daling der verkoopprijzen van de opium in het klein is tot dus verre (zie § 1) niet opgemerkt. Men dient daarbij in het oog te houden dat ook vroeger zich tijdelijke fluktuatiën in die prijzen moeten hebben voorgedaan.

De prijzen hingen grootelijks af van den pachtschat.

Deze varieerde

in 1840—1842 tusschen *f* 1,764,000 en *f* 2,873,000,
" 1848—1854 " " 1,111,000 " " 2,694,000;

ofschoon de kosten der Gouvernements opium voor de pachters bijna gelijk bleven, namelijk

in 1840—1842 tusschen *f* 4,134,000 en *f* 4,424,000,
" 1848—1854 " " 4,046,000 " " 4,414,000.

Gelukte het den pachter in eenig jaar zeker distrikt tegen een bijzonder geringen pachtschat magtig te worden, zoo spreekt het van zelf, dat hij in dat jaar de konsumtieprijzen lager kan stellen. Daaraan is voor hem het voordeel verbonden van den naburigen pachter, die hooger prijzen heeft, afbreuk te doen.

Onaannemelijk beschouwde de regering de bovenvermelde bedenking, omdat haars inziens de vermindering van den siramprijs in het wezen der pacht niets veranderde.

Tot voorbeeld worde genomen een pachtdistrikt, waar de tiban 50 kisten bedraagt, maar waar men gewoon is 80 kisten te slijten tegen *f* 25,000 de kist. Toen de siram beperkt was tot $^1/_4$ der tiban en den pachters op *f* 2500 de kist te staan kwam, zoo als in 1854, moest hunne rekening zijn:

Baten:			
80 kisten Opium à		*f* 25,000	*f* 2,000,000
Lasten:			
Opium van het Gouvernement.			
50 kisten à	*f* 10,000	" 500,000	
$12^1/_2$ " "	" 2,500	" 31,250	
Opium van den Sluikhandel.			
$17^1/_2$ kisten à (*segge*)	" 2,000	" 35,000	
Kosten van administratie etc. etc.		" 400,000	*f* 966,250
		Rest	*f* 1,033,750
Om dus eene winst te behalen van			" 400,000
kan men een pachtschat bieden van			*f* 633,750

Thans zou de rekening zijn:

Baten:			
als voren			*f* 2,000,000
Lasten:			
50 kisten Opium tegen	*f* 10,000	— *f* 500,000	
30 " " "	" 1,200	" 36,000	
Kosten van administratie etc. etc.		" 400,000	*f* 936,000
		Rest	*f* 1,064,000
Om dus een winst te behalen van			" 400,000
kan men een pachtschat bieden van			*f* 664,000

Het eenige verschil is, dat men thans niet van den sluikhandel behoeft te koopen, en dat de kosten der opium verminderen; zoodat men een hoogeren pachtschat kan besteden zonder boven de waarde der pacht te gaan.

Het bod voor de opiumpacht van 1856 en 1857 is dan ook veel hooger dan dat van 1854.

§ 5. Blijkbaar is de regering in de zoo even medegedeelde redeneringen uitgegaan van de stelling, dat de siram niet meer behoort te bedragen dan de *behoefte, in welke vroeger door den sluikhandel werd voorzien.*

Met de invoering van het stelsel werd daarom bij de pachtvoorwaarden aan de pachters zoo veel siram belooíd als zij zouden *aantoonen te behoeven.*

Toen mijn voorganger gewezen had op de verkeerde gevolgen eener letterlijke toepassing dezer woorden (de pachters zouden dan liever den sluikhandel voortzetten), is bij besluit van 2 November 1854 nº. 1 te kennen gegeven, „dat de bedenking door hem ingebragt tegen het vorderen van de „pachters van eene meer naauwkeurige aantooning van de behoefte aan si„ram opium, in zoo verre wordt gedeeld, dat hij zich kan gemagtigd hou„den de hoofden van gewestelijk bestuur op Java te onderrigten, dat „daarmede kan worden gehandeld zooals tot dus verre is geschied." Daarop is gevolgd de dezerzijdsche circulaire van 22 November 1854 nº. 3042.

Geheel ten onregte zou men hieruit afleiden, dat de pachters door de gegeven verklaring van alle aantooning vrijgekend en alle aanvragen om siram behooren ingewilligd te worden. Wel is waar plagt men vrij algemeen, bij het bestaan van een maximum voor de siram, niet streng te zijn in de ook toen voorgeschreven vordering van *redenen* voor siram-aanvragen. Maar er was eene grens. En het denkbeeld eener grens is geenszins weggenomen, nu zij niet meer in een cijfer wordt uitgedrukt.

De bepaling der lijn, welke door de siram in elk gewest niet mag worden overschreden, wordt door de verordeningen thans overgelaten aan het beleid der gewestelijke besturen en van den Direkteur der Middelen en Domeinen (onder wiens goedkeuring de siram-verstrekkingen geschieden, zoodat hij ze kan afkeuren).

Tot rigtsnoer bezitten wij de geschiedenis van het tegenwoordig stelsel, die ik met dat oogmerk hierboven herinnerde. Zij leert, dat de regering geenszins eene vermeerdering van het verbruik van opium wenscht (dit blijkt trouwens mede uit andere voorschriften harerzijds): dat het doel eigenlijk is, de vroeger jaarlijks gesloken opium door wettig verkregen opium te vervangen.

Hoeveel die gesloken opium beliep, weten wij niet. Doch er zijn kenteekenen, welke ons aanstonds waarschuwen, wanneer de pachters trachten meer dan vroeger te verkoopen. Dit geschiedt bij voorbeeld, wanneer zij hunne verkoopprijzen in het klein verminderen, zonder daarte door een lager pachtschat in staat gesteld te zijn. Naar deze prijzen behoort dus gestadig onderzoek gedaan te worden. Ettelijke pachters hebben in 1856, siram

verlangende; niet geschroomd om als reden op te geven, dat zij den prijs wilden verminderen, om den strijd tegen naburige pachters te kunnen volhouden. Dezen hadden volgens hen den prijs verminderd en daardoor verbruikers uit der eersten gebied tot zich getrokken. Waar zoude het heen; zoo men zulke redenen als voldoende aannam? De eene pachter zou den ander ten onder brengen met de middelen, hem door het bestuur verschaft. Het verbruik zou door die zelfde middelen worden aangemoedigd. Klagten van dien aard geven dus wel aanleiding om de siramverstrekkingen in het naburige gewest te temperen, maar nimmer om den klager aan gelijke middelen te helpen.

De siram, die dienen moet om te spekuleren op grooter debiet en op den ondergang van naburige pachters, kan voorzeker niet gezegd worden te voorzien in de *behoefte*.

Het jaar 1856 heeft ons bovendien eenigermate met het cijfer der behoefte bekend gemaakt. Wij hebben bespeurd, waar de siramverstrekkingen geene verandering hoegenaamd in de prijzen en de gewone berigten over verbruik te weeg bragten, en waar zij integendeel den gewonen loop van het opiumdebiet verstoorden.

Na deze toelichtingen heb ik de eer, met voorkennis van den Gouverneur Generaal, U te verzoeken, om, zoodra de siramaanvragen het vroeger bepaalde maximum van $^1/_2$ der maandelijksche tiban overschrijden, bij de beoordeeling met nadruk te letten op art. IX der opiumpacht-voorwaarden, en om de gronden uwer daarbij bedoelde overtuiging, of het bewijs van behoefte aan de verstrekte siram, omstandig aan deze direktie mede te deelen bij het voorstel tot goedkeuring dier verstrekkingen.

§ 6. Mogten zich te vele praktische bezwaren tegen de uitvoering van § 5 verzetten, rijst de vraag: of het niet beter ware weder als vroeger een *maximum voor de siram* te bepalen?

Gelief mij uw gevoelen hieromtrent gemotiveerd te doen kennen.

In 1856 (het jaar toen het bestaande stelsel vrijer werkte dan in 1855, behalve in Japara, waar de sluikhandel nog steeds in de behoefte aan siram scheen te voorzien) liep de siram in de onderscheidene gewesten zeer uiteen. Terwijl de 1e afdeeling, waar de Direkteur der Middelen en Domeinen op de siram-aanvragen beschikt, slechts 16% van de tiban aan siram ontving, bedroeg deze overal elders meer, tot 300% in Soerabaija. Een *algemeen* maximum zou voor ieder gewest afzonderlijk dienen bepaald te worden.

§ 7. Zoude het in ieder geval niet wenschelijk zijn te verbieden, om opium in het klein voor een minderen dan zekeren te bepalen prijs te verkoopen of te koopen? Zoo ja, welk zou dat *minimum van koopprijs* te uwent moeten zijn?

Tot ontdekking van overtredingen van dit verbod zullen toch wel dezelfde middelen voorhanden zijn als tot ontdekking van anderen.

§ 8. Een zwak punt in de redeneringen medegedeeld bij § 4, komt mij voor te zijn die over de vereffenende kracht, aldaar toegekend aan den *pachtschat*. Dat een lage siramprijs een hoogeren pachtschat dan onder een

hoogen siramprijs doet verwachten, is niet tegen te spreken. Maar dat de rijzing van den pachtschat steeds in evenredigheid zou staan tot de daling van den siramprijs, kan niet wel worden toegestemd na de verkregen ervaring van het zeer wisselvallige van den pachtschat. In § 4 zijn verschillen in den pachtschat opgegeven bij gelijke kosten der opium voor de pachters van 11 en 16 tonnen gouds in 't jaar, en van 63 en 142% !

Het bedrag van den pachtschat hangt over 't geheel af van den uitslag der pogingen van zekere vermogende Chinesche partij, om de pacht op de voor haar voordeeligste wijze te behouden. Eene wezenlijke, geregelde, voortdurende mededinging ontbreekt. Niet de waarde der pacht, maar bijzondere omstandigheden, welke op de handelingen dier partij invloed hebben, bepalen den pachtschat. Het is zelfs mogelijk met lage siramprijzen een lager pachtcijfer te bekomen dan met hoogere siramprijzen, zonder eenige omwenteling in het inwendige der pacht.

Het schijnt dan ook raadzaam en noodig, zooveel doenlijk dit wisselvallige van den pachtschat te bestrijden, in dier voege dat den lande ongeveer de waarde der pacht betaald worde en de verkoopprijs der opium hoog blijve.

§ 9. Een eerste middel daartoe zou mijns inziens kunnen zijn de *verhooging der hoeveelheid van de tiban.*

Hierdoor verplaatst men een gedeelte van het *onzekere* van 's lands inkomsten bij de opiumpacht, namelijk van den pachtschat, naar het *zekere*, namelijk den tibanprijs.

Wierd bijvoorbeeld de tiban, thans bedragende 3430 kattis 's maands, bepaald op 4000 kattis 's maands, zou men *zeker* zijn van de ontvangst van *f* 400,000 's maands, instede van *f* 343,000. Het verschil van *f* 57,000 's maands of *f* 684,000 's jaars zou door gadinghebbenden afgetrokken worden van den pachtschat, en de speling in den pachtschat zou met die som verminderen.

Het vroegere streven, om de tiban zoo laag mogelijk te stellen, heeft geen doel meer, na de verkregen bewijzen van een zoo veel grooter verbruik van de tiban. Een tiban van 4000 kattis 's maands, gelijk aan 480 kisten 's jaars, zou in alle geval nog 227 kisten minder zijn dan het wettige verbruik in 1856.

Het verschil tusschen een tiban van 489 kisten 's jaars en de tegenwoordige tiban, zou ongeveer gelijk staan met $^1/_6$ van de siram. De verhooging schijnt, over 't geheel geslagen, matig, doch zij zal in sommige gewesten bedenkelijk zijn, in andere daarentegen zonder bezwaar *meer* kunnen bedragen.

Welke is uwe meening hieromtrent?

En op welk cijfer zou de tiban bij aanneming van de vorenstaande beschouwingen in uw gewest voor elk perceel bepaald kunnen worden?

§ 10. Een tweede middel zou kunnen zijn de *verhooging van den prijs der tiban.*

Konde men bij voorbeeld den prijs der tiban stellen op *f* 12,500 per kist, zoude eene tiban van 415 kisten (zoo als in 1855 en 1856) vertegenwoor-

digen eene vaste som van . . . . . *f* 5,187,500
zoodat een pachtschat van . . . . . - 1,892,309
voldoende ware om dezelfde opbrengst te verkrijgen als in
1856, namelijk . . . . . *f* 7,079,800 *)
welke nu verkregen is door een pachtschat van . . . . - 2,929,800
boven den prijs van 415 kisten à *f* 10,000 . . . . . *f* 4,150,000 *)

Ruim een millioen zou dus op deze wijze van de onzekere naar de zekere inkomsten overgaan.

Maar de pachtschat van 1856, door de tiban gedeeld, geeft in onderscheidene distrikten zeer uiteenloopende uitkomsten. Het minimum is *f* 1600 en het maximum *f* 11,700 per kist. De tiban kost dus den pachter in het eerste geval *f* 11,600 en in het andere *f* 21,700 de kist. Daarom zoude bij verhooging van den tibanprijs deze in onderscheidene distrikten verschillend moeten zijn.

Ook hieromtrent verzoek ik U uw gevoelen en het eventueele cijfer mede te deelen.

§ 11. Voorts behoort alles in het werk gesteld te worden, wat strekken kan om de pogingen der betrokken Chinesche partij tot tegengang van mededinging te verijdelen.

Terwijl in dat opzigt weder zeer veel aan het beleid der gewestelijke besturen is overgelaten, kan men ook daartoe zekere algemeene maatregelen aanwenden.

Zoo heeft de regering, bij besluit van 28 September 1854 no. 11 tot regel aangenomen, om het opiummiddel te verpachten in *geen grooter perceel* dan van eene residentie of hare onder-afdeelingen, behoudens in die gevallen dat bijzondere omstandigheden eene afwijking van dien regel in het belang van den lande mogten noodig maken.

Acht Gij, bij toepassing van dien regel, een verdeeling der pacht in meer perceelen te uwent geraden?

§ 12. Mededinging zou verder mijns inziens bevorderd worden door

a. geen siram te verstrekken in de twee laatste maanden van het jaar, en

b. de verpachting van het middel zoo vroeg mogelijk te houden.

De bepaling *a* heeft van 1848 tot 1854 bestaan. Zij is met de invoering van het tegenwoordige siramstelsel vervallen, omdat men den pachters geene belemmeringen in het verkrijgen van siram in den weg wilde leggen.

Het komt mij voor, dat die bepaling zeer wel met het beginsel van regt der pachters op siram bij behoefte zamen kan gaan. Zij zullen dan slechts in October moeten aantoonen, welke siram zij behoeven ook voor November en December.

En die bepaling is in mijn oog zeer heilzaam. Zij vermoeijelijkt het streven der pachters om door groote verkoopen in het laatst van het jaar hunne opvolgers te benadeelen, of met andere woorden, mededingers af te

*) Er bestaat een verschil van *f* 400, omdat ik voor de tiban genomen heb 415 kisten, terwijl zij bedroeg 41,496 kattis, dus 4 kattis minder dan 415 kisten.

schrikken. Zij bewerkt, dat de mededingers beter dan anders den voorraad der pachters tijdens de verpachting kunnen berekenen: mededingers behoeven dan niet meer te vreezen, dat zelfs na de verpachting nog siramverstrekkingen tot een bij de verpachting onbekend bedrag aan aftredende pachters kunnen geschieden.

Door *b* geeft men den mededingers tijd, om zich behoorlijk voor de pacht van het volgende jaar uit te rusten. Zonder dit is het schier onmogelijk tegen den aftredenden pachter op te bieden. De exploitatie der opiumpacht vereischt eene menigte regelingen en werkzaamheden, welke voor den ouden pachter, die slechts de gemaakte regelingen te vervolgen heeft, niets beteekenen, maar voor een' nieuwen pachter zeer veel. Personeel, gebouwen, werkplaatsen, kitten, gereedschappen, zijn bij den ouden pachter aanwezig; zijne kontrakten met onderpachters worden gemakkelijk voortgezet. Een ander als pachter optredende, moet nog voor alles zorgen; hij heeft daarbij te kampen met de tegenwerking van zijn' voorganger en diens vrienden, met het voor reizen en werken ongunstige jaargetijde. Het zou zelfs bij eene te late verpachting kunnen gebeuren, dat de gemetselde fornuizen, waarin de ruwe opium tot tjandoe moet worden bereid, nog niet bruikbaar zijn bij den aanvang van het pachtjaar.

Ik kan mij derhalve niet vereenigen met de zienswijze, mij in de volgende bewoordingen van regeringswege medegedeeld:

„Het meest afdoende middel tot wering van het hier bedoelde kwaad, namelijk de benadeeling van eenen optredenden pachter door zijnen voorganger, is het zoo laat mogelijk houden der verpachtingen, waardoor voor den aftredenden pachter de tijdruimte wordt beperkt, binnen welke hij zijnen opvolger schade kan berokkenen.

„Wanneer de telegraaphlinie zich eenmaal over Java zal uitstrekken, zal het mogelijk zijn de verpachting van 's lands middelen te houden in medio December van elk jaar, en dan nog voldoende tijd overblijven om c. q. met voorkennis der regering voor het einde van het jaar, bij niet toewijzing van eenig middel, eene tweede veiling van hetzelve te doen houden."

Ik verzoek u, mij uw gevoelen hierover en de motieven bekend te maken, met opgave tevens van het tijdstip, waarop naar uwe meening de verpachting van het middel behoort plaats te hebben.

§ 13. Ik eindig met eene belangrijke vraag, door de regering ter overweging aanbevolen:

Zoude niet het eenige rationeele stelsel van opiumpacht zijn, *dat het Gouvernement zich niet meer inliet met de bezorging van de benoodigde opium*, maar eenvoudig het regt tot den invoer en den verkoop van opium in de onderscheidene pachtdistrikten aan den hoogsten bieder verpachtte?

Het voor en tegen verdient ernstig nadenken.

U verzoekende te berigten, tot welke slotsom het U leidt, neem ik de vrijheid mijnerzijds het volgende aan te teekenen.

Er ligt in dit nieuwe plan veel aanlokkelijks. Het kunstmatige van het tegenwoordig stelsel van tiban en siram, met al wat daaraan vast is, zou

dan vervallen. Het gouvernement zou dan niet meer leverancier van opium zijn. De direktie der middelen en domeinen en de gewestelijke autoriteiten zouden niet meer bezig gehouden worden met de zorg, dat het den pachter aan geen opium ontbreke. Alle bij het tegenwoordige stelsel mogelijke klagten van pachters over handelingen van de regering en hare ambtenaren zouden een einde nemen.

Maar daartegenover staan groote bezwaren.

De verkoopprijs der opium in het klein zou dan ten eenemale afhangen van den pachtschat. De invloed van den prijs der tiban, die thans de pachters dwingt om den verkoopprijs op zeker hoog minimum te stellen, zou verdwijnen. Zamenspanning tusschen vermogende Chinezen zou den pachtschat beneden den tegenwoordigen tibanprijs kunnen doen dalen. De speling van den pachtschat, nu beperkt binnen de 3 millioen guldens, zou een veld vinden van ruim 6 millioen, zijnde hetgeen de pacht nu den lande opbrengt, na aftrek van het kostende der opium. Op het zeer wisselvallige van den pachtschat is hierboven gewezen. En daarbij zoude het voorname kwaad der onbeperkte siram verstrekkingen: de praktijken der pachters om naburige pachters door gedurige vermindering van den verkoopprijs ten onder te brengen, in beduidende mate te voorschijn geroepen worden.

Men lette ook op de praktische moeijelijkheden, welke velen ondervinden zouden, om steeds van genoegzame en goede opium verzekerd te zijn; dit zou niet weinig kunnen bijdragen om mededingers af te schrikken.

Alles bijeengenomen vrees ik, dat de uitkomst wezen zoude: verlies voor 's lands kas en toeneming van het verbruik van opium.

Naar mijn gevoelen is het derhalve beter de bezwaren der bemoeijenissen met de levering van opium, en het overige kunstmatige van het tegenwoordige stelsel, zich te laten welgevallen, dan op de aangegeven wijze zich te onttrekken aan het beperkende toezigt, 't welk het bestuur thans door middel van dat kunstmatige eenigzins over het zoo schadelijke misbruik van opium uitoefent.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

I.

1. Het openstellen van havens op Java, Borneo en Sumatra, vrijmoedig beoordeeld door J. D. KRUSEMAN, oud-Direkteur-Generaal van financiën in Nederlandsch Indië. 's Gravenhage 1859.

2. Over het openstellen van kusthavens voor den algemeenen handel, in Nederlandsch Indië, door Mr. P. MIJER, oud-Minister van Koloniën. 's Gravenhage 1859.

Het feit, waarover deze beide brochures handelen, de openstelling van havens in Indië, heeft vrij wat opschudding en beweging veroorzaakt, maar het is door weinigen regt begrepen en beoordeeld. Men had een onbestemd vermoeden, dat de maatregel niet deugde; dat vermoeden werd bevestigd door de diskussiën, die bij de behandeling der begrooting in de Tweede Kamer, in December ll., plaats grepen; adressen, in eenen zeer gezwollen en hoogst overdreven toon, van handelaren uit Rotterdam, maar vooral uit Amsterdam, volgden op die beraadslagingen, en gedurende eenige dagen was werkelijk het land in rep en roer over de vreeselijke gevolgen voor onzen handel en industrie, die uit deze regeringsdaad zouden kunnen voortvloeijen. Wij zouden de waarheid te kort doen, indien wij niet erkenden, dat vooral de houding van den Minister van Koloniën, den heer ROCHUSSEN, bij heeft gedragen, om de gemoederen te verontrusten. Hij werd er toe gebragt toe te geven, dat inderdaad de maatregel moeijelijk was te verdedigen, maar hij gaf zijn voornemen te kennen, om het kwaad, dat er misschien 't gevolg van kon zijn, te temperen, door in de nieuw geopende havens niet, tegen 't verminderd regt, toe te laten goederen van onze inlandsche nijverheid, gedekt door certificaten van oorsprong. Toen kwamen natuurlijk onze inlandsche industriëlen met kracht daartegen op. „Hoe", zeiden zij, „wondt gij ons willen weeren, en ons in die havens gelijk willen stellen met de vreemden! Maar dan is de maatregel alleen in 't belang van de vreemde, en tot groot nadeel der vaderlandsche nijverheid!"

De heer KRUSEMAN heeft gemeend, een woord tot bevordering van kalmte en bezadigdheid te moeten spreken. Hij deed dat in de brochure, waarvan wij den titel hierboven afschreven. Wat ons in zijn boekske bevreemd heeft, is de zucht, om de handelingen van al de staatslieden, die in dit feit eene bedrijvende rol hebben gespeeld, goed te keuren of te vergoelijken. De heer DUIJMAER VAN TWIST, die als Gouverneur-Generaal voor-

stelde, om eenige havens op Java voor den *uitvoer* open te stellen, heeft een goed voorstel gedaan. De raad van state heeft wel gedaan met zijne adhaesie te schenken aan de autorisatie van den Minister van Koloniën, den heer Mr. P. MIJER, om niet eenige havens voor den uitvoer, maar *negentien* havens voor den invoer en uitvoer open te stellen. De tegenwoordige Minister, de heer ROCHUSSEN, is te prijzen omdat hij over den maatregel denkt gelijk hij er over denkt.

Maar nu volgt de beoordeeling van den maatregel zelven, en dan komt die daarop neder, dat men er op terug zal moeten komen. Hij verlangt, bij voorbeeld, niet meer of minder, dan

„ dat de ordonnantie zal worden nageleefd met betrekking tot de 16 (nieuw geopende) havens op Java, voor zoo veel betreft den *uitvoer*; en

„ dat de ordonnantie in zoo verre zal worden gewijzigd, dat de bedoelde 16 havens zullen worden gesloten voor den *invoer*."

Wij zien niet goed in, hoe deze konklusie met de praemissen te rijmen is. Indien werkelijk de maatregel zulk eene radikale wijziging moet ondergaan, hoe is het dan mogelijk het gedrag der staatslieden, die zulk eene verkeerde handeling hebben gepleegd, te vergoêlijken en te prijzen?

De heer KRUSEMAN is het ook eens met den heer ROCHUSSEN, gelijk deze er over dacht toen deze brochure het licht zag, „ dat", namelijk „ het besluit van den Gouverneur-Generaal, *Indisch Staatsblad* van 1841, no. 48, zal worden gehandhaafd, ten aanzien van Java en Sumatra." Maar nu heeft later de heer ROCHUSSEN zich vereenigd met de meening der Tweede Kamer, dat integendeel dit besluit behoort te worden ingetrokken. Hoe is thans het oordeel van den heer KRUSEMAN? Vereenigt hij zich nu met den heer ROCHUSSEN, gelijk hij er thans over denkt, of blijft hij de opinie van den heer ROCHUSSEN getrouw, vóór de meening der Tweede Kamer bekend was?

De oud-Minister van Koloniën, de heer Mr. P. MIJER, heeft mede eene brochure geschreven over deze aangelegenheid. De voornaamste strekking van het geschrift is, om aan te toonen hoe wankelbaar in deze zaak de meeningen zijn geweest van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, hoe zij geheel afhangen van de publieke opinie, hoe zij gewijzigd werden en veranderden, naarmate de omstandigheden daartoe aanleiding gaven. Gaarne verklaren wij, dat de heer MIJER zich met schranderheid en talent van deze taak heeft gekweten. Wat wij echter niet begrijpen, is, dat juist de heer MIJER zich geroepen heeft gevoeld, om de tegenstrijdige verklaringen, de elkander kruisende handelingen, in een woord de inkonsequentie van den heer ROCHUSSEN breedvoerig en opzettelijk aan te wijzen. Wij dachten daarbij onwillekeurig aan den splinter in 't oog van den broeder, dien men ziet, en den balk in 't eigen oog, dien men niet ziet.

Overigens komen in deze brochure van den oud-Minister zonderlinge stellingen en redeneringen voor. Bij de beraadslagingen der Tweede Kamer, in April l. l. gehouden, heb ik reeds de vrijheid genomen, op een betoog te wijzen, dat den bijzonderen toestand van Java geheel voorbij ziet en miskent. Nog een paar voorbeelden laat ik hier volgen.

De heer MIJER treedt over den, door hem in 't leven geroepen, maatregel in eenige beschouwingen, die de strekking hebben om dien te verdedigen. En zoo knoopt hij dien in de eerste plaats aan de, in 1850 herziene, scheepvaartwetgeving. Zie hier wat hij daarvan zegt:

Al wie met de geschiedenis van onzen tijd vertrouwd is, weet, dat de rigting der nieuwe handelswetgeving der overzeesche scheepvaart eene bestemming heeft aangewezen, welke haar van lieverlede den ganschen aardbol tot terrein heeft doen nemen.

De Nederlandsche scheepvaartwetten van 1850 hebben zich bij die rigting aangesloten, en de traktaten van handel en scheepvaart, sedert dien tijd, door Nederland met vele vreemde staten aangegaan, waren uitvloeisels van die zelfde vrijzinnige en veelomvattende rigting. Eenmaal in dien stroom opgenomen, zal het streven der handeldrijvende volken moeten zijn, te trachten om, tijdig, zoo voordeelig mogelijk mede te varen, want hem tegenhouden kunnen zij niet. Wanneer men toch door omstandigheden, die gewoonlijk onze verwachtingen te leurstellen, wanneer men uit nood en als ongaarne toegeeft, of als men toegeven moet aan de inwendige kracht der zaken, lijdt men doorgaans veel schade eer men door de ondervinding geleerd heeft; en beter schijnt het, in zoodanig geval, zich tot het genot van het goede voor te bereiden, dan de gevolgen van het kwade te ondervinden. En wanneer ik daarbij let op den sedert vele jaren ook hier te lande gebezigden aandrang, om in verband met de beginselen, gehuldigd bij de wetgeving van 1850, ten aanzien van de koloniën een meer vrijzinnig handelsstelsel aan te nemen, dan mag ik niet ontveinzen getroffen geweest te zijn door de hooge mate van bezorgdheid, welke de door den Gouverneur-Generaal van N. I., onder dagteekening van den 31 Mei 1858, uitgevaardigde ordonnantie, waarbij negentien kusthavens voor den algemeenen handel worden opengesteld, een half jaar nadat zij in de *Staats-Courant* van den 29 Julij 1858 openbaar gemaakt was, bij velen heeft verwekt.

Nu moeten wij verklaren, volstrekt niet te begrijpen, welk verband de Minister ziet tusschen dezen maatregel en het vrijgevige stelsel der scheepvaartwetten, in 1850 gehuldigd. Indien men de Indische uitdrukking „openstellen van havens voor den algemeenen handel" overbrengt in de taal, die in Nederland meer algemeen begrepen wordt, dan zal het moeten heeten, dat negentien nieuwe los- en ladingplaatsen voor den algemeenen handel zijn aangewezen. Daarop komt het eigenlijk neer. En nu vragen wij: wat heeft de kwestie, of het goed is meer of minder los- en ladingplaatsen te hebben, gemeen met het stelsel der scheepvaartwetgeving. Dit is zoo weinig het geval, dat in Nederland het aanwijzen van los- en ladingplaatsen zelfs geen onderwerp is van wetgeving, maar geheel aan de uitvoerende magt is overgelaten. De geheele redenering van den Minister kan alzoo geen doel treffen. De vraag, of de havens voor den algemeenen handel in Indië behooren geopend te worden, moet men niet toetsen aan den aard der scheepvaartwetgeving, maar aan de meerdere of mindere behoefte, voortvloeijende uit de meerdere produktie, welvaart en bedrijvigheid in bijzondere lokaliteiten, en aan de middelen van kontrole die aanwezig zijn.

Wij kunnen ons niet wêerhouden, nog op eene enkele zonderlinge redenering in de brochure van den heer MIJER te wijzen. Hij schrijft:

Wordt Java in dien geest met wijsheid en regtvaardigheid bestuurd, dan blijft niet alleen het kultuurstelsel behouden, dan blijft niet alleen, bij onvermijdelijke konsignatie herwaarts, de grootste markt van koloniale stapelprodukten nog zeer lang aan Nederland verzekerd, maar dan zal ook de partikuliere industrie met vaste schreden haren weg kunnen vervolgen; en hoe paradox het ook schijnen moge, het is mijne overtuiging, dat die partikuliere industrie, door het

kultuurstelsel in het leven geroepen en geprikkeld, hare kracht en ontwikkeling aan de instandhouding der op hoog gezag ingevoerde kultures op Java verschuldigd blijven zal.

Zie, dat hadden wij nu gaarne ontwikkeld en door een grondig betoog gestaafd gezien. Wij begrijpen het niet, en zonder dat betoog, de heer MIJER duide het ons niet ten kwade, houden wij het inderdaad voor een paradox. Het kultuurstelsel is de natuurlijke vijand van de partikuliere industrie. Waarom is men bij voorbeeld huiverig in residentiën, waar het kultuurstelsel krachtig werkt, plaats te geven aan partikulieren, om woeste gronden te ontginnen en andere takken van nijverheid uit te oefenen? Juist dewijl men vreest, dat daardoor langzamerhand het kultuurstelsel groote schade zal lijden. De industriëlen, die volk noodig hebben voor hunne onderneming, zullen, door goede betaling en goede handeling, de landbouwers tot zich lokken en alzoo de handen aan het dwangstelsel onttrekken. Wij hebben dan ook nu voor 't eerst de stelling hooren verkondigen, dat het kultuurstelsel moet behouden blijven in 't belang der bijzondere nijverheid, om aan de partikuliere industrie kracht en ontwikkeling te geven! 't Is inderdaad eene nieuwe, maar tevens hoogst zonderlinge en bevreemdende stelling!

Overigens hebben wij de verschijning dezer brochure met genoegen gezien. 't Is een verblijdend teeken, dat onze staatslieden beginnen te beseffen, dat zij, behalve de verantwoordelijkheid die volgens de wet op hen rust, nog hoogere pligten hebben te vervullen, dat zij ook rekenschap verschuldigd zijn aan de natie voor die handelingen, welke juist niet onder het bereik der strafwet vallen. Zulke toelichtingen, als de heer MIJER hier geeft op ééne daad van zijn bestuur, zijn hoogst nuttig, niet alleen om de personen te beoordeelen, van wie de handelingen uitgaan, maar ook om de wijze te leeren kennen, waarop in 't algemeen Nederlandsch Indië wordt bestuurd.

V. H.

II.

Proeve ter beantwoording der vraag: wat ter bevordering der beschaving in Nederlandsch Indië kan worden gedaan, door J. P. FREIJS, sekretaris van het genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia. Amsterdam, H. HOVEKER, 1859.

Het boekske, dat wij voor ons hebben liggen, is eene uitstekende proeve, om in weinige bladzijden eene hoogst gewigtige vraag te beantwoorden, die de schrijver zich had gesteld. Dat antwoord komt hierop neder: dat het niet genoeg is, de materiële welvaart van de volkeren in den Indischen archipel te willen bevorderen, maar dat die meerdere welvaart alleen dan vruchten kan dragen, wanneer de ontwikkeling van den geest, en van deugd en godsdienstzin daarmede hand aan hand gaat. Welsprekend en warm is hetgeen de schrijver daarover in den aanhef zegt. Hij schetst ons de donkere zijde van het karakter van den Indiër op de verschillende eilan-

den; hij wijst ons op de oorspronkelijke Heidensche bevolking op Mangarije, overgegeven aan ledigheid, het overmatig gebruik van saguweer en de veelwijverij; het opiumschuiven en de hanengevechten onder Hindoe's en Mohammedanen, op Bima, Sumbawa en Lombok; het kaart- en dobbelspel overal — en het weinige van eigenlijke beschaving onder de hoofden op Java. Hij wijst ons op het koppensnellen onder Dajaks en Alfoeren en op zoo menig barbaarsch gebruik. De schets van de schaduwzijde van het karakter van den inlander leidt hem tot de konklusie, dat het eene valsche theorie is, wanneer men beweert, dat bevordering van de materiële welvaart van Indië alléén tot iets goeds zou kunnen leiden. Hij toont aan, dat het gebrek aan begrippen van zedelijkheid en onderwijs, bij vermeerdering van welvaart, ten gevolge zal hebben, dat al het bespaarde dadelijk, zonder nut voor de individuën of voor de maatschappij, in ijdele vermaken en in weinig tijds weder verteerd wordt, omdat de inboorlingen door geene gelouterde zedekunde er toe gebragt worden, om hunne verdiende penningen op eene voor allen nuttige wijze te besteden en nuttig aan te wenden. Hij wijst vooral op de Mohammedanen, die zich zoozeer aan zingenot overgeven, maar die nogtans in hunne leer, wanneer zij door meerdere oefening in staat zijn die te begrijpen, een zoo ontzettend overwigt boven de meer onbeschaafde Heidenen hebben. Zijne schets van de keerzijde van de Indische maatschappij formuleert hij scherp in deze woorden, waarin hij tevens het geneesmiddel aan de hand geeft:

„In de Indische maatschappij worden er dus slechts zeer weinigen gevonden, die vlijtig genoeg zijn, om wat te besparen en dan nuttig aan te wenden.

„Een groot gedeelte wordt door traagheid beheerscht, om niet meer te werken dan hoog noodig is, om in hunne geringe behoefte te voorzien.

„Wanneer zij eenigen tijd gearbeid en soms iets bespaard hebben, wisselen zij dit af met eenen tijd, om dat in traagheid weder te verteren.

„Een groot gedeelte wordt door hunne zinnelijke driften beheerscht om het in wellust, opium of dobbelspel te verteren.

„Een ander groot gedeelte wordt door gierigheid beheerscht, die het goud en zilver als begraven en het als hun afgod dienen.

„Dit is vooral met die vorsten en aanzienlijken het geval, die aan opium of spel niet zooveel overgegeven zijn. Het is de geldgierigheid, die hen dan tot de snoodste onderdrukkingen en afpersingen aandrijft.

„Wanneer wij zoo den blik doen gaan over den maatschappelijken toestand der inlanders, en ons voor den geest brengen, dat de mensch oeconomisch beschreven wordt met de woorden „besoin", „effort", „satisfaction." Hoe gering is dit bij den inlander!

„Letten wij op hunne nog geringe behoefte en op hunne heerschende zinnelijkheid, alsdan kan men niet verwachten, dat zij zich door vrije konkurrentie wel zullen ontwikkelen en de beschaving onder hen op die wijze zal toenemen.

„*Het gebrek bestaat niet daarin, dat zij te dom van aard zijn* en geene

natuurlijke gaven bezitten om iets te kunnen aanleeren; de tegenovergestelde bewijzen, welke zij daarvan in eenige handwerken leveren, zijn overvloedig; *maar hun gebrek is, dat hun oordeel nog op zoo lagen trap staat, dat zij zelven nog niet trachten het te ontwikkelen.*

„De inlander, die bij zijne eenvoudige leefwijze met weinig arbeid en inspanning in zijne nooddruft kan voorzien, maar alsdan den tijd, die hem nog overig blijft, nuttig en aangenaam zoekt te besteden in eenige oefening, welke zijn oordeel kan opscherpen, en dat dus zelve zoekt te ontwikkelen, zal dat meerder oordeel dan ook in zijn beroep of bedrijf met voordeel trachten aan te wenden; zal het bespaarde met meer oordeel weten te besteden; zal met oordeel zijne gerijfelijkheden weten te vermeerderen. Er kan dus geene vrije ontwikkeling van welvaart van hen verwacht worden, zoolang zij zelven niet trachten hun oordeel te ontwikkelen, en zoolang ook blijft arbeid als taak voor hen noodzakelijk.

„Te trachten hen aan eene Europesche leefwijze te gewennen, Europesche gastmalen aan te leggen en Europesche dranken te gebruiken, en alzoo hunne behoefte te vermeerderen, dat zou geen vooruitgang zijn. Het is niet hunne zinnelijkheid, maar hun oordeel, hetwelk ontwikkeling noodig heeft."

De heer FREIJS meent echter, dat het grootste gebrek is 't gebrek aan oefening tot ontwikkeling van het oordeel; hij beweert, dat alleen dan vooruitgang te wachten is en een beter begrip van het nut, om het bespaarde in eigene nijverheid aan te wenden, wanneer onderwijs en godsdienst hart en geest opgeklaard zullen hebben. Natuurlijk beschouwt de Christenzendeling de leer van MOHAMMED als geheel ongeschikt om dat doel te bereiken. Wij stemmen volkomen met hem in, dat, gelijk de Koran zijn gezag over den Indischen Archipel heeft uitgebreid, waar die leer alleen strekt, om den regtgeloovigen verre verheven te beschouwen boven den Christen, en zich verder bepaalt tot eenige weinige formulieren, de Mohammedaansche godsdienst niet in staat is, om de onkunde in Indië tegen te gaan, maar veeleer ten gevolge heeft, dat dweepzucht, bijgeloof en onkunde in de hand worden gewerkt. In elke godsdienstige leer ligt een zedelijk beginsel, maar daar waar, zooals in het Mohammedaansche Indië, de godsdienst geleerd wordt in eene taal, die de landtaal niet is, en alles zich overigens bepaalt tot eenige uitwendige vormen, kan de menigte zich niet doordringen van het goede dat in hare belijdenis mogt gelegen zijn. De schrijver toont aan, dat waar de hevigste brandpunten van het Mohammedanisme gevonden worden, ook de grootste vijanden van het Europeesch gezag aanwezig zijn.

Wat is nu het middel, dat de heer FREIJS aanwijst, om verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het volk, om welvaart te bevorderen en om het gevaar der Mohammedaansche dweepziekte af te wenden? 't Is het *onderwijs*, dat tevens den weg zal banen voor de gelouterde begrippen van het Christendom. De heer FREIJS dringt krachtig aan, dat het Gouvernement het onderwijs in Indië algemeen bevordere. Hij gelooft, dat niets meer geschikt is om de Mohammedaansche godsdienst aldaar te on-

dermijnen, dan de verspreiding van de eenvoudige kennis van lezen, schrijven en rekenen. Hetgeen de schrijver hieromtrent verlangt, verschilt van hetgeen het Gouvernement tot dusverre heeft gedaan. Eigenlijk volksonderwijs is in Indië nog nimmer ingevoerd. Wel zijn in de laatste jaren hier en daar op Java scholen voor Javanen geopend, maar niet met het algemeene doel, om het volk te ontwikkelen; ze hebben de meer enge en speciale strekking, om inlandsche ambtenaren te vormen.

De schrijver wijst al verder op de moeijelijkheden voor het inlandsche kind, om het Nederduitsch aan te leeren, omdat het slechts het Maleisch van de jeugd heeft leeren spreken. „Wanneer het kind het Hollandsch — zegt hij — zonder het gebruik van het Maleisch moet aanleeren, wordt zulk een kind achteruitgezet tot op den tijd, waarop het pas aanving te spreken, en als het dan de school verlaat, heeft het zooveel Nederduitsch aangeleerd als het Maleisch kende, toen het op de school kwam." In beide talen blijft het onervaren. Van daar, naar zijne wijze van zien, een groot nadeel voor het inlandsche kind, dat men nu van gebrek aan natuurlijken aanleg beschuldigt, omdat de opleiding niet doelmatig is. Over die opleiding en over de middelen ter verbetering daarvan, zegt hij het volgende:

„Hoe treurig is het thans niet met de Europesche afstammelingen gesteld. Over het algemeen hebben zij eene goede hand van schrijven, maar dewijl zij het Maleisch zoo min als het Nederduitsch weten te gebruiken, kunnen de meesten slechts als werktuigelijke copiïsten gebruikt worden. Zij hebben dan ook geen lectuur, en brengen den tijd buiten hun beroep veel in ijdelheid en ledigheid door. Er is ook weinig gelegenheid voor hen, zich in toon- of teekenkunst te oefenen, evenmin om eenige kennis van de natuur op te doen. Meer algemeen onder hen is het dansen bekend; dit kan echter wel de beweging der ligchaamsleden, maar niet de werking van het verstand bevorderen."

. . . . . .

„De meeste Europesche afstammelingen kunnen noch van den Nederduitschen noch van den Maleischen Bijbel behoorlijk gebruik maken.

„De godsdienstoefeningen, welke in de Maleische taal gehouden worden, zijn doorgaans voor hen even onvruchtbaar als de Nederduitsche leerredenen, welke voor een geoefend Nederlandsch gehoor worden ingerigt. Het komt mij voor, dat op de hoofdplaatsen, of daar waar meer dan één predikant is, de prediking verdeeld moest worden, zoodat er een predikant bepaald voor de Maleische taal bestemd werd, die zich dan die taal beter eigen en meer hoofdzaak daarvan kon maken, terwijl dit voor de Nederduitsche predikanten meer bijwerk is. Het godsdienstig zedelijk gevoel staat daardoor bij velen ook op zeer lagen trap. Het denkbeeld van eerlijkheid is bij velen even beperkt als bij de inlanders, dat is, wanneer oneerlijkheid slechts niet kan ontdekt, of dat zij daarvan niet kunnen overtuigd worden.

„Iemand op eene bedekte wijze mede te nemen, heet dan ook slechts een koopje te bezorgen, en dat geldt dan als een loffelijk bewijs van slimheid en bij de hand te zijn.

„Hoevelen leven dan ook niet buiten huwelijk en schuwen de godsdienst.

„Gebrekkige ontwikkeling in de taal is de oorzaak, dat zij van de middelen tot oefening, zoo van maatschappelijke bekwaamheden als deugden, geen gebruik kunnen maken en dus veel moeten missen.

„Bij de oprigting eener school voor onderwijzers van Europesche afstammelingen in Indië, zoude dus vooral ook eene krachtige godsdienstige opleiding zorg moeten gedragen worden. De kinderen zouden er reeds jong in moeten opgenomen en geheel moeten verzorgd worden, om voor hunne zedelijke vorming zoo veel beter zorg te kunnen dragen. Er zouden wel ouders gevonden worden, welke er hunne kinderen in zouden willen besteden, dewijl de gelegenheid tot

opvoeding hier slechts gebrekkig is, en het ook allen niet conveniëert hunne kinderen naar Nederland te zenden, en vele ouders, bij de uitkomst van eene opvoeding in Nederland, nog zeer teleurgesteld zijn geworden; maar al ware het ook geheel ten koste van het Gouvernement, zoo zouden die opofferingen toch zoo belangrijk niet zijn. Onderwijzers, in Indië gevormd, zouden minder kostbaar zijn dan Europeanen, waarvan nog uitrusting en passage van Europa moeten betaald worden. Zij zouden niet alleen als onderwijzers voor het Gouvernement, maar ook in zendelingscholen kunnen geplaatst worden en als tolken in verschillende landsbetrekkingen kunnen dienstbaar zijn, zoodat het Gouvernement zelf mede de voordeelen daarvan zoude trekken, en zij zelve zouden tot veel nuttiger leden der maatschappij worden opgeleid dan thans met velen het geval is.

„Bij de oprigting van zulk eene school zou ook een goede Maleische taalvorm aangenomen moeten worden, hetwelk een zuiver Maleisch behoort te zijn, dat vatbaar is om algemeen gemaakt te worden en dan tevens als maatstaf voor eene nieuwe Maleische bijbelvertaling kon dienen, om algemeen op de scholen gebruikt te worden. Te Singapore bestaat reeds eene nieuwe vertaling van het Nieuw Testament, welke daarbij kon geraadpleegd worden."

Wij deelen in vele opzigten de zienswijze van den heer FREIJS. Wij gelooven, dat het Gouvernement nog lang niet genoeg doet voor het onderwijs en de opleiding van de inlandsche kinderen. Men schijnt niet te begrijpen, welk een gewigtig element zij zijn, ook uit een staatkundig oogpunt beschouwd. Het zou een nieuw tijdperk voor hen zijn, wanneer de Indische regering mogt besluiten zooveel zorg voor hunne ontwikkeling te dragen, dat zij tot onderwijzers en leeraars voor de Indische bevolking konden strekken, terwijl meer degelijk godsdienstig onderwijs hen op een' hoogeren en beteren trap der beschaving zou stellen.

Een andere eisch, dien de heer FREIJS doet, is, dat het onderwijs op de verschillende eilanden van den Indischen archipel gegeven worde in de verschillende talen en in de dialekten, die daar gesproken worden. De Maleische taal beschouwt hij veeleer als het middel om het Mahomedanisme in de hand te werken. Wij zijn het volkomen met hem eens, dat taal en volk te zamen in beschaving moeten toenemen, en dat men ze niet van elkander kan scheiden zonder de ontwikkeling te benadeelen. Wij gelooven, dat de kennis van land en volk, van zeden en gewoonten, van wetten en gebruiken eerst dan verkregen kan worden, wanneer men in de talen der onderscheidene stammen doordringt. Zoowel uit een politiek, als uit een zedelijk oogpunt, achten wij het noodzakelijk, dat niet alleen de Maleische taal in Indië worde onderwezen, maar dat men, even als op Java, de landtaal gebruike tot den grondslag van de verdere ontwikkeling en beschaving. De heer FREIJS wijst op het zonderlinge en ongerijmde, dat nu onderwijzers en zendelingen eene voor den leerling vreemde taal gebruiken, hetgeen natuurlijk de ontwikkeling vertraagt.

Wij hebben steeds aangedrongen op uitbreiding van het onderwijs in Indië, en wij gelooven nog steeds dat daarvoor te weinig wordt gedaan. Wij hebben met groote belangstelling dan ook van de denkbeelden van den schrijver kennis genomen. Wij doen met hem gaarne hulde aan de onvermoeide pogingen der zendelingen, om, door bijbelvertaling, de kennis van de Indische talen te vermeerderen. Volkomen zijn wij het met hem eens, dat het Gouvernement de pogingen tot vermeerdering onzer talen-kennis

behoort te ondersteunen, omdat zij ook strekken in het belang van ons materieel overwigt en om onzen morelen invloed op den inlander te bevestigen. Wij deelen daarom in zijn wensch, dat algemeene verspreiding van onderwijs ondersteund mogt worden door het doen vervaardigen van schoolboekjes in de onderscheidene talen en door aanmoediging van al hetgeen tot de kennis dier talen kan strekken.

Wanneer de schrijver nu de ontwikkeling van het oordeel door het maatschappelijk onderwijs niet genoegzaam acht en ze gepaard wil doen gaan aan de ontwikkeling van godsdienstig zedelijk gevoel, ook dan deelen wij in zijne zienswijze. Wij hebben ons altijd op het standpunt gesteld, dat de regering de verspreiding van het Christendom niet aktief mag bevorderen, en dat men het Christelijk onderwijs niet mag opdringen. Maar op haren weg ligt het indirekt daartoe mede te werken. De strengste verdraagzaamheid behoort niet alleen te worden in acht genomen, maar het regeringsreglement moet ten volle worden nageleefd. Het onderwijs, van staatswege in Indië te geven, moet zoodanig zijn ingerigt, dat niemands godsdienstige begrippen worden gekrenkt, en de regering moet steeds een krachtig toezigt houden in het belang van de rust en orde. Evenzeer achten wij het noodig, dat men aan de kerk hare vrije werking vergunne; dat men zendelingen toelate en aan hunnen arbeid geene belemmering in den weg legge, opdat elk inlander, die vrijwillig Christelijk onderwijs wenscht te ontvangen, daartoe in de gelegenheid zij. Ook onze overtuiging is, dat, wanneer men men het onderwijs bevordert, men daardoor tevens den weg baant tot verspreiding van het Christendom. Dat is het gevoelen van den heer FREIJS, die daarbij tevens het zendingswerk aan de inlanders zelven wil overlaten en hen daarvoor wil opleiden. In dien zin mag en kan het Gouvernement, naar onze wijze van zien, de verspreiding van het Christendom in de hand werken. Java vooral is daarvoor geschikt, omdat nu reeds Javanen als voorgangers van de gemeenten optreden. Wanneer men met den schrijver te groote moeijelijkheden nagaat, die de Europesche zendeling ondervindt, en daarbij voegt, dat de verspreiding van het Christendom in Indië moet zijn het onderwijs in de zuivere en eenvoudige waarheden van die leer, zoo als ze voor den inlander bevattelijk zijn, en dat daarbij niet moet worden gestreefd naar de meerdere theologische ontwikkeling, die in Europa leidt tot zoo verschillende opvatting van het evangelie, dan zal men met ons instemmen, dat het denkbeeld van den heer FREIJS allezins ondersteuning verdient. De schrijver acht het onuitvoerlijk, de verkondiging van het evangelie allerwege in den geheelen Indischen Archipel door Europesche zendelingen te doen waarnemen. Het toppunt van zijne wenschen is: voor elke taal eene afzonderlijke zendingsinrigting, om inlanders voor de evangelie-verkondiging op te leiden. Tot zoover onderschrijven wij zijne zienswijze.

In de weinige bladzijden van dit geschrift is een schat van denkbeelden opgesloten, die wij met uitstekend genoegen hebben gelezen. Wij hebben met belangstelling zijne mededeelingen vernomen omtrent de plaatsen, waar

hij het zendelingswerk het gemakkelijkst acht, namelijk waar de leer van MOHAMMED zich nog niet heeft kunnen vestigen, maar tevens omtrent de groote bezwaren, die juist daar, onder de meer onbeschaafde stammen, verdere ontwikkeling in den weg staan. Wij gelooven met hem, dat onderwijs en christendom in Indië de middelen zijn, om ook materiële welvaart te bevorderen, en een ieder, die zijne denkbeelden daarover onbevooroordeeld leest, zal zien, dat de schrijver overtuigd is van de waarheid van het beginsel in het algemeen, dat hij aanprijst.

Veel is er echter ook in dit geschrift, dat wij niet beamen. Wij zijn het eens met den heer FREIJS, dat, om onderwijs en christendom in Indië meer ingang te doen vinden, het voorbeeld van den Europeaan krachtig zou kunnen werken, en dat voor de versterking van het zedelijk element onder de Europesche bevolking veel zou kunnen worden gedaan. Dat voorbeeld zou vooral krachtig werken op de zoogenaamde „inlandsche kinderen". Maar wij gelooven, dat zijne schets van den zedelijken toestand van de Europesche maatschappij in Indië hier en daar veel te scherp en voorzeker niet liefderijk is. Hetgeen de schrijver op sommige bladzijden zegt omtrent maatregelen, die ter bevordering van de zedelijkheid zouden kunnen worden genomen, zoo als: dat men belette, dat booten vol ontuchtige vrouwen op sommige reeden langs de schepen worden rondgevoerd, of dat ongehuwde vrouwen in de kazernes in de zalen der Europesche militairen worden toegelaten, — dat alles moet niet beoordeeld worden van het standpunt, waarop men zich in eene beschaafde maatschappij bevindt, maar van dat, waarop de Europeaan, tot die klasse behoorende, in Indië geplaatst is. Nog andere eigenaardige bezwaren, uit het oogpunt der zedelijkheid, aan het leven van die Europeanen verbonden, die niet door eene meer begunstigde betrekking spoedig de middelen bezitten om in het huwelijk te treden, moeten niet worden voorbijgezien, wanneer men oordeelt en veroordeelt. Inderdaad het vonnis van den schrijver, over de Europesche maatschappij in Indië uitgesproken, is eenzijdig en hard. Wij gelooven niet, dat het leven in Indië zoo ongezellig is en wij hebben te veel mannen van uitstekende hoedanigheden en een warm hart, die Indië lange jaren bewoonden, gekend, dan dat wij het met de hier gegeven schildering eens zouden kunnen zijn. De zucht tot beoefening van kennis en wetenschap in Indië is verre van uitgedoofd, en wat ons 't meeste verwondert, is de gerinschatting, die wij daaromtrent in dit boekske meenen aan te treffen. Integendeel, vooral in de laatste jaren is op dit terrein een buitengewoon leven ontwaakt, en wij schromen niet de verklaring af te leggen, dat, naar onze meening, Indië het hierin wint van het moederland.

Bij het lezen van de hier bedoelde bladzijden, moet men het bijzonder standpunt van den schrijver niet uit het oog verliezen. Wij gelooven gaarne, dat de Europesche maatschappij in Indië *in zijn oog* nog meer achterstaat, dan zelfs bij eene strenge beoordeeling uit een ander standpunt. De heer FREIJS levert toch het betoog: „dat, daar revolutie in Indië niet kan worden begeerd, de passende rigting om het christendom daar te verspreiden

zou zijn, het anti-revolutionnaire stelsel, dat steeds op den voorgrond plaatsen zal dat de overheid eene van God gestelde magt is". Uit zijn standpunt wil hij dan ook het christendom doen strekken „om den Indiër „te leeren, dat de arbeid hem *als taak* moet worden opgelegd", ofschoon hij er zelf dadelijk de vraag bij voegt, of *dwang* wel zoo bijzonder noodig zal zijn, waar zich een levend Christendom openbaart?

Wij zullen alleen aanstippen, dat deze begrippen van den schrijver er welligt toe bijdragen, om de Indische maatschappij in al hare deelen eenigzins donker te kleuren. Wij gelooven, dat het Christendom, 't welk aan den inlander moet worden gebragt, vrij moet blijven van de dogmatieke geschillen, want hij zou die niet bevatten. Wij zouden het ten sterkste afkeuren, zoo men begreep, aan het Christendom in Indië eene meer bepaalde en exclusieve rigting te moeten geven, die elders van zooveel verschil, zoo veel twist, ja wij durven zeggen van zoo veel liefdeloosheid de aanleiding is. De eenvoudige voorschriften van het Evangelie hebben genoeg kracht in zich zelf, om, wanneer ze aan de inboorlingen onderwezen worden, beschaving en verlichting, morele en materiële welvaart te verspreiden. Daartoe zullen wij steeds aansporen en medewerken, en in zooverre alleen onderschrijven wij de middelen, die de heer FREIJS ons aangeeft. Die gelouterde en verhevene zedeleer zal aansporen tot vlijt, arbeidzaamheid, orde en eerbied voor het gezag, maar zonder dwang, zonder banden.

De schrijver stelt zich ten slotte de vraag, die men ook ons steeds als een schrikbeeld heeft voorgeworpen, als wij van beschaving, verlichting en Christendom voor Indië spraken: wat zal het einde van dat alles zijn? Zijn antwoord achten wij alles afdoende:

„In de eerste plaats, wat baat het, koloniën te bezitten, als zij geene voordeelen opleveren. Toen in 1825, om den oorlog op Java te kunnen volhouden, in de Kamers eene aanvraag tot eene leening geschiedde, werd de vraag geopperd, of het niet beter ware Java op te geven, dewijl het meer verlies dan voordeel gaf. Thans geeft Java voordeel, nadat de kulturen verbeterd zijn; maar in den staat van onkunde en bijgeloof, waarin het verkeert, kan het elk oogenblik in eene Mahomedaansche razernij ten grave worden gesleept. Hoe meer de welvaart zonder beschaving toeneemt, des te meer klimt het gevaar. Blijft zulk eene Mahomedaansche koorts ook uit, alsdan zal zonder godsdienstige beschaving de vermeerderde welvaart in zedeloosheid ontaarden, die de ontbinding van die welvaart met zich voert. Zal Java dus verder bloeijen en vruchten dragen, alsdan moeten de noodzakelijke middelen tot ontwikkeling worden aangewend."

..... „Beginselen van ongeloof, Mahomedaansche dweepzucht, en de onkunde en het bijgeloof van den inlander, zijn voor de Nederlandsch Indische bezittingen de gevaarlijkste vijanden, die gelijkelijk moeten bestreden worden.

„Wordt er onder de Europesche bevolking eene goede, ernstige godsdienstige gezindheid aangekweekt, en wordt een gezond Christendom onder de inlandsche bevolking algemeen, alsdan is er geene revolutie te vreezen, maar blijft de gehechtheid aan Nederland en Oranje het best verzekerd."

Wij hebben ons laten verleiden, door het belang en omvangrijke van het vraagstuk, dat de heer FRELIJS heeft behandeld, veel uitvoeriger te zijn, dan wij ons aanvankelijk hadden voorgesteld. Moge de redaktie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* ons dit niet ten kwade duiden, en ons de noodige plaats voor deze opmerkingen niet onthouden.

Er is nog menig punt dat wij gaarne hadden willen opnemen, om het te ondersteunen of als een naar 't ons voorkomt gevaarlijk beginsel te bestrijden. Het zij na al het gezegde genoeg, dat wij een ieder aanraden de 54 bladzijden van dit geschrift door te lezen. De geringe prijs, dien men er voor zal uitgeven (50 cents), zal men gewis niet beklagen. Het geldt een onderwerp, dat voor veelzijdige beschouwing vatbaar is, en 't geen de schrijver in zijne *Proeve* heeft geschreven, verdient de overweging en de belangstelling van allen, die beschaving en ontwikkeling ook voor Indië voorstaan, als de taak, die ons door de Voorzienigheid is aangewezen en als de hechtste grondslagen waarop het materiëel en moreel welzijn der aan ons bestuur toevertrouwde volkeren gevestigd kan worden.

(*Ingezonden.*)

Varia.

Reeds menigwerf hebben wij gewezen op het verontrustende verschijnsel, dat het bestuur van Indië meer en meer in kracht, en daardoor in de achting en den eerbied, die men het behoort toe te dragen, achteruitgaat en verliest. Dat is alléén toe te schrijven aan de personen, die de teugels des bewinds voeren en die noch de waardigheid hunner betrekking weten te handhaven, noch het talent bezitten, om de daaraan verbonden pligten met beleid en standvastigheid te vervullen. 't Is meer dan tijd, dat hierin eene verandering kome. In ieder land behoort een Gouvernement aan 't hoofd der zaken te staan, dat door strikte regtvaardigheid, en tevens door wel doordachte, maar dan ook met eenen onverzettelijken wil uitgevoerde, maatregelen, zijnen invloed doet gevoelen. Waar zulk eene regerende hand gemist wordt, waar de handelingen het uitvloeisel zijn van indrukken van het oogenblik of van omstandigheden en gebeurtenissen, in een woord waar het toeval regeert, daar wordt langzamerhand de grondslag, waarop het staatsgebouw rust, ondermijnd en gaat het zijnen ondergang te gemoet. En dat is bovenal het geval in een land als ons Indië, zoo geheel exceptioneel, met zoo veel elkander kruisende belangen, en waar tallooze nationaliteiten tot één en hetzelfde doel moeten worden geleid en bestuurd.

Wij zullen de menigvuldige bewijzen voor de zwakheid en verlamming van het bestuur in Indië, die in de laatste jaren ieder in de oogen moesten springen, thans niet herhalen. Wij zullen niet op nieuw de despotische en barbaarsche wetten herinneren, die ab irato werden uitgevaardigd, maar onuitgevoerd bleven en daardoor juist het tegenovergestelde bewerkten van 't geen zij beoogden. Wij behoeven niet in 't geheugen terug te roepen, wat al gedaan, gezegd en nagelaten werd, in weerwil van de voorschriften en duidelijke bevelen of verbodsbepalingen in de duizenden bladzijden van het *Staatsblad* opgeteekend. 't Zou overbodig zijn, want ieder, die met Indië bekend is, weet daarvan treffende voorbeelden te verhalen. Maar wij vragen: waar moet het heen met een land, waar op den duur zulk eene regeringloosheid geduld wordt?

Al die bedenkelijke verschijnselen en deze gewigtige vraag stelden zich op nieuw voor onzen geest, toen wij in het *Bataviaasch Handelsblad*, Editie voor Nederland, van 23 Februarij l. l., een berigt lazen, onmiddelijk door al de dagbladen in Nederland overgenomen, en 't welk hier te lande sensatie heeft veroorzaakt. Het is van den volgenden inhoud:

Met die eendragtige gevoelens (van de Nederlanders in Indië) kan men zonder vrees nederzien op aanmatigingen, die als niets anders kunnen beschouwd worden, dan als een konse-

quente opvolging der beginselen, die, langzamerhand in praktijk te brengen, aan alle agenten van Frankrijk schijnt te zijn voorgeschreven.

Het is namelijk de kontrole, die deze agenten zich aanmatigen over de, in den vreemde verschijnende dagbladen, en ook de soort van censuur, die zij door aanschrijvingen aan die redakteuren, en waar deze met ernst worden teruggewezen, door klagten aan de regeringen, vermeenen te mogen uitoefenen.

Alle dagblagden, zelfs advertentiebladen, worden te dien einde door de Fransche konsulaten verzameld, en naar Frankrijk gezonden.

Ten opzigte van het *Bataviaasch Handelsblad* heeft de konsul-generaal van Frankrijk te Batavia zich reeds voor de tweede maal onbehoorlijke aanmerkingen veroorloofd in brieven aan den hoofdredakteur van dat blad. De eerste maal is dit door dezen over het hoofd gezien, de tweede maal echter met den meesten ernst afgewezen, en nu moet deze heer, die hier volgens het bestaande traktaat geen politiek karakter hoegenaamd heeft, gelijk algemeen wordt verhaald, zich, namens zijn souverein, aan de Nederlandsche regering gewend hebben met eene klagte, ten doel hebbende eene vervolging wegens *„beleediging van zijn souverein"*, eene vervolging, die volgens de wet alleen mag worden ingesteld *op de klagte der beleedigde partij.*

De konsul-generaal schijnt zich, indien dat gerucht waar is, te beschouwen als de politieke vertegenwoordiger van Frankrijk bij het gouvernement van Nederlandsch Indië, eene aanmatiging, regtstreeks in strijd met den geest en de letter van het traktaat. Het is te hopen, dat zoodanige aanmatiging, indien zij te lastig wordt, in hare geboorte gesmoord en de waardigheid van Nederland zal gehandhaafd worden, des noods door intrekking van het exequatur van een man, die anders misschien spoedig de neiging zoude kunnen bespeuren, het regt van den sterksten in de plaats te stellen van de verpligtingen, die luidens het traktaat met Frankrijk op hem rusten.

Ziedaar het berigt. Meerdere bijzonderheden zijn ons omtrent deze zaak niet medegedeeld. Wij weten ook niet, waarin deze „beleediging van den souverein van Frankrijk" eigenlijk zou bestaan. Wij zijn getrouwe lezers van het *Bataviaasch Handelsblad*, maar wij verklaren er niets in gevonden te hebben, dat onder die termen zou kunnen gebragt worden. Groote sympathie voor het tegenwoordige Frankrijk is er zeker niet in aan te treffen, maar die ontwaart men in geen enkel blad, dat in Nederland wordt uitgegeven. Het ergste, dat wij vonden, is het volgende, voorkomende in een zeer geestig artikel van den heer H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

Het is voorwaar een heerlijke tijd dien wij beleven; dit geslacht heeft het regt *trotsch* te zijn op zich zelf. Ziet den staatkundigen toestand der volkeren — hoe veel leven vindt gij en ontwikkeling! hoe vaderlijke regering van uitstekende mannen, door regtschapen raadgevers omringd! hoe vast geregelden staat van zaken, waardoor een toekomstige revolutie onmogelijk geworden is. De verheven figuur van een LOUIS NAPOLEON beheerscht en veredelt Europa; de afschuwelijke liberalen sidderen voor zijn adelaarsblik, en kruipen terug in de holen der duisternis. Ziet hoe, onder den invloed van dien held der helden, het éénig ware, zuiver wetenschappelijk regt, *het regt van den sterksten*, de leus is geworden van vorsten en volken, het tooverwoord waardoor ieder zich nederbuigt, het laatste woord der beschaving enz.

Maar wat is dat nu, in vergelijking van 't geen de hoogleeraar VREDE hier te lande over NAPOLEON III heeft geschreven, van 't geen de Engelsche *Punsch* ons wekelijks opdischt en vooral van 't geen in den laatsten tijd de Hoogduitsche *Kladderadatsch* zich zoo al veroorlooft, om van een groot aantal andere schrijvers en dagbladen niet te spreken.

Hoe kan nu die Fransche konsul-generaal bij uitzondering zoo kitteloorig zijn, dat hij zich in zaken mengt, waarmede hij niets te maken heeft en waarmede hij zich niet bemoeijen mag? Wat is een Fransche konsul-ge-

neraal te Batavia? Het traktaat van 8 Junij 1855 is duidelijk. Art. 2 luidt aldus:

De Nederlandsche en Fransche consuls-generaal, consuls, vice-consuls en consulaire agenten in de koloniën van beide staten worden wederzijds beschouwd als handelsagenten, ter bescherming van den zeehandel hunner landgenooten, in de havens van het ressort van hun consulair arrondissement.

De konsul-generaal is dus een „handelsagent" niets meer en niets minder, en zijn eenige werkkring is „de bescherming van den zeehandel der Franschen." Binnen dien kring mag hij zich bewegen; daarbuiten mag hij niet gaan. Twijfelt gij nog, of die werkkring wel zoo beperkt is? Welnu, art. 6 zal ook den laatsten twijfel bij u wegnemen. Daar wordt met zoo veel woorden gezegd:

De consuls-generaal, consuls, vice-consuls en consulaire agenten der beide landen, in de wederzijdsche koloniën gevestigd, zijn met geenerhande diplomatieke waardigheid bekleed.

En om nu nog meer zijne bescheiden en nederige positie van handelsagent te doen uitkomen, die hem alleen met kooplieden en scheepskapiteins en stuurlieden, volstrekt niet met de regering van het land noch de regerende personen in aanraking stelt, wordt, in hetzelfde artikel, den konsul-generaal enz. verboden, om zich in zaken, tot zijnen werkkring van handelsagent betrekking hebbende, direkt tot het Indisch Gouvernement te wenden; hij moet dat doen door tusschenkomst van den Franschen diplomatieken agent, te 's Gravenhage.

Iedere aanvrage, die aan de regering van een der beide Staten moet gedaan worden, geschiedt door tusschenkomst van den diplomatieken agent te 's Gravenhage of te Parijs gevestigd.

Alleen bij gebreke van zoodanigen agent of in spoed vereischende gevallen wordt daarop eene uitzondering gedoogd. Dan mogen de konsul-generaal enz. zich onmiddellijk tot den Gouverneur-Generaal wenden; maar altoos natuurlijk omtrent aangelegenheden, die tot hunnen werkkring van „handelsagent" behooren.

Bij gebreke van zoodanigen agent en in spoedvereischende gevallen, kan de consul-generaal, consul of vice-consul zelf de aanvrage doen aan den Gouverneur der kolonie, daarbij het dringende der zaak bewijzende en de redenen uiteenzettende waarom de aanvrage niet aan de ondergeschikte overheid kan worden gedaan, of aantoonende dat de vroegere aanvragen aan deze overheid zonder gevolg zijn gebleven.

Wij herhalen de vraag: hoe is het mogelijk, dat de Fransche konsul-generaal te Batavia zich in zaken mengt, waarmede hij niets te maken heeft, en wier bemoeijenis hem in het traktaat uitdrukkelijk is verboden? Zien wij hier niet weder de gevolgen van de zwakheid en krachteloosheid van het bestuur van den heer PAHUD? 't Is toch ondenkbaar, dat de konsul-generaal zich plotseling zulk eene aanmatiging zou veroorloven. Dat is langzamerhand tot die hoogte gegroeid; dat is van schrede tot schrede voortgegaan; eerst een kleine eisch, toen die gelukte wat meer, en eindelijk deze, alle perken te buiten gaande, overschrijding van bevoegdheid. Had men te doen gehad met een krachtig Gouvernement, dat vooral

ook tegenover vreemden zijn gezag weet te handhaven, men was, zelfs bij den eersten schijn van verzaking der positie, in het traktaat aangewezen, men onmiddelijk tot die positie terug gedrongen, en men had waarschijnlijk geene nieuwe pogingen aangewend.

Wat zal de heer PAHUD nu doen? Indien werkelijk, gelijk het *Bataviaasch Handelsblad* mededeelt, de konsul-generaal zich met eene klagt tot de regering gewend heeft, zal zij er gevolg aan geven? De vraag zou absurd zijn, indien zij niet met een bestuur betrof, dat tot zulke absurde vragen aanleiding geeft. Volgens het traktaat behoort de klagt niet alleen afgewezen te worden, maar zijn er, gelijk het *Bataviaasch Handelsblad* te regt opmerkt, allezins termen, om het exequatur van den tegenwoordigen titularis in te trekken. Een gouvernement, dat zijne hooge roeping kent, zou er ongetwijfeld toe overgaan.

Sedert de heer VAN SWIETEN als luitenant-generaal kommandant van het Indische leger is opgetreden, werd reeds menige maatregel genomen, die de strekking heeft, om het lot van hen, die tot dat leger behooren, te verbeteren, om den ijver en de geestdrift van officieren en soldaten op te wekken, en om in 't algemeen de dienst te bevorderen, zonder kleingeestige plagerijen en noodelooze formaliteiten. Bekend is de poging, door dien verdienstelijken opperbevelhebber reeds aangewend, om de karige inkomsten van de kapiteins enz. te verhoogen. Wij houden ons er van overtuigd, dat hij zich door de tegenwerking en miskenning, die hij in dat opzigt ondervindt, niet zal laten afschrikken.

Thans deelt men ons eenige cirkulaires mede, door den kommandant van het leger aan de verschillende korpsen en garnizoenen gezonden, die van zijnen verlichten geest en voortreffelijke bedoelingen de treffendste blijken zijn. Wij brengen daarvan den korten inhoud onder de oogen onzer lezers.

Zoo handelde zijne circulaire van 18 December l. l. over „de geschiedverhalen der afzonderlijke korpsen." Bij ieder korps zal namelijk, ter keuze van den chef, een officier worden aangewezen, belast met het optekenen van alles wat het korps wedervaart, en met het verzamelen van alle bijzonderheden, die met de verrigtingen en de lotgevallen van het korps in verband staan. De chef ondersteunt dien geschiedschrijver hierin naar vermogen. Uit deze aanteekeningen wordt een aaneengeschakeld verhaal zamengesteld; dit wordt op eene der eerste wetenschappelijke bijeenkomsten van de officieren in de maand Januarij voorgelezen en besproken, en, zoo noodig, aangevuld en verbeterd, en op den 1sten Februarij van ieder jaar, voorzien van de opmerkingen en beschouwingen van den korps-kommandant en territorialen kommandant, het militair departement aangeboden. Bovendien zal nog, afgescheiden van het bovenstaande door de chefs der korpsen, aan zoodanige officieren, die daartoe geschiktheid hebben, worden opgedragen het zamenstellen van verhalen der krijgsverrigtingen, waaraan zij vroeger hebben deel genomen.

De cirkulaire van 27 December l.l. handelt over het lager onderwijs van het kader, bij het leger te geven. Bij ieder bataillon zal eene school zijn, waarin driemaal 's weeks, in de vakken van het lager onderwijs, onderrigt wordt gegeven. Bij de veld-bataillons is het toezigt over de school opgedragen aan een kapitein en het geven van 't onderwijs aan een of twee luitenants, bijgestaan door de noodige onder-officiers. De administratie dezer scholen wordt gehouden door een daartoe geschikt onder-officier, onder toezigt van den betaalmeester. Behoudens uitzonderingen, met verstand en beleid aan te wijzen, is het bijwonen van het onderwijs verpligtend, zoowel voor het Europesche als het inlandsche kader, op straffe van verlies van aanspraak op bevordering. Aan minstens vier soldaten van elke kompagnie (zoowel Europeanen als Amboinezen en inlanders) moet mede toegang tot dit onderwijs worden verleend, echter alleen te nemen uit hen, die naar bevordering dingen.

Eene cirkulaire van 5 Januarij l.l. bevat het volgende. Op aanzoek van het bestuur der natuurkundige vereeniging in Nederlandsch Indië, worden alle officieren uitgenoodigd, om, door mededeeling van waarnemingen en opmerkingen en door het verzamelen van natuurkundige voorwerpen, de wetenschap bevorderlijk te willen zijn. Ieder, die met Indië bekend is, zal inzien, hoe menigwerf officieren, die op verafgelegen posten geplaatst zijn, op die wijze zich nuttig bezig kunnen houden. Tevens wordt hun de gelegenheid geopend, om hunne bescheiden en verzamelingen, door tusschenkomst van de militaire kommandanten, in te dienen of aan te bieden.

Wij hopen, dat het Nederlandsch Indische leger zich nog lang zal verheugen in 't bezit van eenen opperbevelhebber, die zich niet bepaalt bij het in stand houden van 't geen bestaat, maar die, door dergelijke maatregelen, verbeteringen en hervormingen invoert, welke de strekkingen hebben om de innerlijke waarde van het leger te verhoogen.

In de Indische dagbladen, die de laatste mail heeft aangebragt, komen vele, soms met talent geschreven, artikelen voor, allen klagten bevattende over den slechten toestand van onderscheiden straten, wegen en bruggen te Batavia.

Wij voorspellen, dat het er niet beter op zal worden, zoo lang men geene gemeente-besturen op de hoofdplaatsen van Java instelt, waaraan de zorg voor de huishoudelijke belangen der gemeente is toevertrouwd. Indien alles moet uitgaan van het hoofd van het gewestelijk bestuur, dan is het niet mogelijk van hem te verwachten, dat hij alle details met die naauwkeurigheid zal kunnen nagaan, welke vereischt wordt om op den duur het geheel in eenen onberispelijken toestand te houden. Bovendien is hij niet de eenige, die over 't geen vereischt wordt mag oordeelen. Hij is weder afhankelijk van de voorschriften en vooral van de financiële voorschriften van het algemeene Gouvernement.

Ondertusschen verheugt het ons, dat men, door middel der drukpers,

de gebreken aanwijst, die in de verschillende gemeenten worden opgemerkt. Wij hopen, dat men dit niet alleen ten opzigte van wegen en bruggen, maar ook omtrent andere even gewigtige belangen zal doen. Wij houden ons verzekerd, dat daardoor de overtuiging meer en meer algemeen zal worden, dat de tijd gekomen is, om gemeente-besturen in de voornaamste plaatsen van Indië in te voeren. De ondervinding heeft reeds zoo menigwerf geleerd, hoe, als de behoefte aan eenige hervormingen in Indië zich doet gevoelen, eerst de tegenstand wel hevig is maar toch eindelijk overwonnen wordt, dat er niet aan te twijfelen valt, of ook deze zege zal worden behaald, indien men maar met bezadigdheid, doch tevens met standvastigheid, op de zaak blijft aandringen en zonder ophouden terugkomt.

Onlangs had in de Tweede Kamer der Staten-Generaal eene diskussie plaats over de stukken, betrekking hebbende op de openstelling van 19 havens in Indië voor den algemeenen handel. De kommissie, in wier handen die stukken waren gesteld, konkludeerde onder anderen tot de volgende drie punten:

1°. dat door de overgelegde stukken de maatregel van de openstelling der 19 havens in Nederlandsch Indië niet volledig is toegelicht.

2°. dat evenmin die stukken hebben kunnen strekken, om weg te nemen de bestaande onzekerheid omtrent de uitvoering, welke aan dien maatregel zal worden gegeven.

3°. dat intusschen openstelling van nieuwe havens voor den invoer niet behoort plaats te hebben, dan met gelijktijdige intrekking van het besluit van 24 December 1841 (*Indisch Staatsblad* n°. 46).

Dit laatste punt is juist het tegenovergestelde van de meening van den tegenwoordigen Minister van Koloniën, die aan den Gouverneur-Generaal het bevel had gezonden, om dat besluit te handhaven en op de nieuw geopende havens toe te passen.

En wat antwoordt nu de heer ROCHUSSEN op al deze drie punten, door de kommissie voorgesteld?

„Ik ben het geheel eens met de drie punten van de konklusie van de kommissie."

Zou van zulk eene eensgezindheid en tevredenheid wel een tweede voorbeeld, in de annalen van het parlementaire leven te vinden zijn?

De heer VAN DER LINDEN liet de waarde van deze eensgezindheid dan ook zeer helder uitkomen, toen hij zeide:

De Kamer heeft zich met de drie punten evenzeer vereenigd als de Minister. Het staat dus vast, dat er geen licht over de zaak is verspreid, zoo als er gewenscht wordt. Het staat evenzeer vast, dat de onzekerheid niet opgeheven is, waarin men verkeerde, in hoever de maatregel van 31 Mei 1858 al of niet uitvoering zou erlangen; dat dus niet opgeheven is de grond van ongerustheid en beduchtheid, die bij den handel is opgewekt en nog bestaat. In de derde plaats staat vast, dat het dringend noodzakelijk is, dat het besluit van December 1841 worde ingetrokken.

Zou 't ook niet vast staan, dat op deze wijze eensgezindheid tusschen den Minister en de Kamer *altijd* mogelijk is?

Wij lezen in de *Indische Schoolbode* No. 2, 1859 het volgende over de oprigting van middelbare scholen op Java.

„Men" zegt — en daarom kunnen wij voor de waarheid niet instaan, hoewel onze „men" zeer goed onderrigt moet wezen — „men" zegt, dat de tegenwoordige Minister van Koloniën verklaart heeft, dat hij tegen de oprigting van middelbare scholen is, dat hij het *zeer goed* vindt, dat de knapen naar Nederland gezonden *moeten* worden, ja, dat hij het zelfs nog beter zou vinden, wanneer ook de meisjes in Holland hare opvoeding ontvingen!! Als het waar is, dan zullen wij hier nog lang naar middelbaar onderwijs van gouvernementswege kunnen uitzien.

Het is ons een genoegen de geachte redaktie van *de Indische Schoolbode* beter te kunnen inlichten. De heer ROCHUSSEN is, gelijk in zoo vele andere zaken, zoo ook in de zaak van het middelbaar onderwijs met de beste voornemens vervuld. Bij meer dan eene gelegenheid, nog onlangs bij de diskussiën over het *batig slot*, heeft hij zijn bepaald verlangen te kennen gegeven, om inrigtingen voor middelbaar onderwijs op Java tot stand te brengen.

De bedoelingen zijn dus goed. Maar met bedoelingen alleen komen wij er niet. Ook de kracht wordt vereischt, om die bedoelingen ten uitvoer te leggen. Moge de heer ROCHUSSEN niet te lang wachten met het bewijs te leveren, dat hij die kracht bezit!

De behoefte aan middelbaar onderwijs in Indië wordt dagelijks grooter en 't gevoel dier behoefte bij de ingezetenen levendiger. Hora ruit. Dat toch de heer ROCHUSSEN den tijd, die hem gegeven wordt, niet ongebruikt voorbij ate gaan!

De reis over Java, in 1838, van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië.

Het hier onder volgende journaal, geschreven door een der reisgenooten, die den Gouverneur-Generaal DE EERENS op zijne inspektie-reis over Java in 1838 vergezelden, is vooral bijzonder geschikt, om zich een denkbeeld te vormen van het karakteristieke van zulk eenen togt. Bovendien bevat het vele wetenswaardige bijzonderheden en werpt het een blik op den algemeenen toestand, waarin het eiland zich in dien tijd bevond.

Om deze reden hebben wij niet geaarzeld, het stuk in dit Tijdschrift op te nemen, toen het ons door eene geachte en welwillende hand daartoe werd aangeboden. Enkele weglatingen van aanteekeningen, geheel van persoonlijken aard, hebben wij ons veroorloofd.

I.

Vertrek van Buitenzorg. — Doorreis naar Samarang. — Salatiga en Assinan. — De eerste steen van „Willem I". — Naar Soerakarta.

Op deze reis was de Gouverneur-Generaal vergezeld van zijne echtgenoote, zijne twee oudste dochters en zijn jongsten zoon. Voorts werd hij gevolgd door den algemeenen sekretaris, den heer J. P. CORNETS DE GROOT, den 1en kommies HASSELMAN, den geneesheer Dr. FROMM en de adjudanten, luitenant kolonel SCHARTEN, 1e luitenant LIBOUREL en 2e luitenant graaf BENTHEIM RHEDA TEKLENBURG. De eigenlijke inspektie, het doel der reis, nam eerst een aanvang in de residentie Samarang; daarom werd de togt derwaarts over land slechts als een doorreis beschouwd. Om dezelfde reden werden door den Gouverneur-Generaal geene inrigtingen, van welken aard ook, in deze doorgetrokken residentiën in oogenschouw genomen. In vijf rijtuigen werd de reis gedaan. Het vertrek was dagelijks ten 6 ure in den ochtend bepaald.

Den 5den Junij 1838 was alzoo, tegen dien tijd van vertrek van Buitenzorg, de kavalerie van het garnizoen dezer residentie voor het gouvernements-huis geplaatst, om het rijtuig van den Gouverneur-Generaal te escorteren tot boven het Chinesche kamp, terwijl tevens aldaar de erewacht te paard van den regent het oogenblik van vertrek afwachtte, om het te volgen. De waarnemend resident en de regent bevonden zich mede gereed, om de hooge reizigers tot aan de grenzen te begeleiden. De infanterie van de bezetting stond *en haije* geschaard langs de laan van het

park, die oostelijk naar den grooten weg loopt, terwijl langs dien grooten weg de pikeniers van den regent zich bevonden. Bij het verlaten van het park werden door de artillerie 21 salutschoten gedaan.

Ten 8½ ure kwam men te Toegoe, aan den voet van den Megamendong gelegen. Hier steeg de Gouverneur-Generaal te paard, reed den berg op, en bleef op de „poentjak", of den hoogsten top, de dames opwachten, die in de rijtuigen, door paarden en buffels getrokken, volgden en die omstreeks elf uur aldaar aankwamen. Dezen plaatsten zich nu in „djoli's" of draagstoelen, die door den regent van Tjandjor aldaar gezonden waren, en zoo daalde men den berg weder af. De regent zelf bevond zich niet op de poentjak, de scheiding van Buitenzorg en Tjandjor, in persoon tegenwoordig, dewijl ongesteldheid hem dit belette, maar hij liet zich door den pateh, den tweeden inlandschen ambtenaar, vertegenwoordigen.

Ten 12 ure werd de post Tjitawar en ten 12½ ure het lusthuis van den Gouverneur-Generaal te Tjipanas bereikt, waar een ontbijt werd genomen, door de zorg van den regent aldaar in gereedheid gebragt. Dadelijk daarop vervolgde men den togt, en ten 3¼ ure stapte men af te Tjandjor, aan het huis van den heer LECLERCQ, resident der Preanger-Regentschappen.

Tot den volgenden dag, den 6den Junij, 's morgens ten 6 ure, bleef men daar; toen vervolgde men den togt, terwijl de stoet werd vermeerderd door den resident, den regent en hun gevolg. Ten 6¾ ure trok men de Tjisokan, de grensscheiding der regentschappen Tjandjor en Bandong, over; de rijtuigen werden op eene vaste „sasak" (een soort van, uit bamboe vervaardigd, vlot) de rivier overgebragt, terwijl de reizigers over eene hangende bamboe-brug wandelden. Aan de overzijde der rivier plaatsten de dames zich in djoli's om den steilen rots-oever te worden opgedragen.

De Gouverneur-Generaal werd aan deze grensscheiding door den heer HAGEL assistent-resident en door den regent van Bandong ontvangen, en na afscheid te hebben genomen van den pateh en de verdere inlandsche hoofden van Tjandjor werd de reis vervolgd. Ten 8 ure passeerde men de rivier Tjitarum, en ten 9½ ure bereikte men Radja Mendala, waar een ontbijt werd genuttigd, in gereedheid gebragt door de zorg van den regent van Bandong. Daarop de reis vervolgende, kwam men ten één uur te Bandong, 117 palen van Batavia gelegen, en stapte men af aan den dalem of de woning van den regent.

Den volgenden dag, den 7den Junij, werd, op het gewone uur, de reis naar Sumadang aangenomen. De weg loopt in den aanvang langs sawah's, waarvan de padi nog niet was gesneden. Tusschen de 120 en 121e paal ligt, links van den weg, eene steenbakkerij, behoorende aan den herbergier van Bandong. De grensscheiding van Bandong en Sumadang wordt bepaald door de kleine rivier Tjibessi aan de 130e paal. Van hier is het land hoog en doorsneden. Wegens de schaarsche bevolking is het minder bebouwd, vooral ook dewijl het terrein zeer afgebroken en er tevens gebrek aan water is. Regts van den weg treft men hier de fraaiste gezigten aan,

die men zich kan voorstellen. Het oog heerscht over diepe ravijnen, die begrensd worden door hooge bergruggen, alles begroeid met hoog opschietende boomen, waarvan men niet zelden de kruinen in de diepe ravijnen ver beneden zich ontwaart. Links van den weg verheft zich, voor het grootste gedeelte, een steile bergwand, veelal van rotsachtigen aard, zoodat meestendeel enkel de weg eene scheiding daarstelt tusschen onmetelijke hoogten en onpeilbare diepten. Bij paal 141 leidt de weg tusschen eene rots, welke de resident VAN DER CAPELLEN in 1821 heeft doen springen. Van dit punt ziet men de schoonste natuurtooneelen. Zij doen den reiziger denken aan de heerlijke gezigten, welke de weg oplevert, die uit Bohemen door Saksisch Zwitserland naar Dresden leidt. Twee of drie palen verder ziet men links achter zich eenen waterval van ongeveer 60 voet hoogte.

Van daar tot Sumadang is de weg minder schoon, en ziet men schier geen bebouwd land. Ten 9½ ure kwamen de hooge reizigers hier aan, stapten af bij den regent en werden met de gewone eerbewijzen ontvangen. Bij de deur bevonden zich de jonge vrouw van den regent, zijne tante en de weduwe van den ouden regent. Om eenen grooten vischvijver, achter de woning, was eene zeer aardige illuminatie in gereedheid gebragt, en na het diner begonnen, op een door een kanonschot gegeven sein, van alle kanten de gamelan's, anklong's en andere inlandsche muzijk-instrumenten te spelen, waarbij ongeveer 200 ronging's (inlandsche danseressen) op de been waren, die men overal langs verschillende rigtingen had verdeeld.

Den 8sten werd, op het gewone uur, de reis naar Cheribon aanvaard. De bergen, welke Sumadang omgeven, zijn allen meer of min van eenen vulkanischen aard. Op 3 palen afstands bevindt zich een vrij groote uitgebrande krater, „Tempoman" genaamd. De weg aan deze zijde van Sumadang is minder schoon, dan die welke men den vorigen dag was over gereden. Er is een voorstel gedaan, om dezen weg te verleggen, waardoor een afstand van 4 palen, en dus eene post, zou worden uitgewonnen, en waardoor tevens eene brug bij paal 166, welke in iedere kwade moeson wordt weggeslagen en verloren raakt, zou vervallen. Die brug ligt over de Tjipellong, welke later valt in de Banjawang, die zich ontlast in de baai van Indramajoe.

Voor het grootste gedeelte is de landstreek, waardoor de weg tot de rivier Tjimanok loopt, wild en woest; eene enkele maal ziet men eenen koffijtuin, nu en dan eenig sawahveld, en verder op wat djati-hout, hetwelk tot een vrij groot bosch behoort. Even voorbij de 171e paal vormt de rivier Tjimanok de grensscheiding tusschen de residentiën Preanger Regentschappen en Cheribon. Men trekt dezen stroom over op de plaats, waar hij zich heeft vereenigd met de Tjiloetoe; beiden ontspringen van de bergen der Preanger Regentschappen.

Bij deze rivier eindigt het tellen der palen afstands langs den grooten weg, zoo van Batavia als van Samarang; de eerste afstand telt hier 171 de tweede 186 palen. Een paal, vóór deze vereeniging, ligt het fort Tomo, hetwelk in den Javaschen oorlog tot beveiliging der koffijpakhui-

zen is aangelegd. De bezetting bestaat uit een officier en 24 man, terwijl 4 stukken in batterij liggen. De Gouverneur-Generaal werd in het voorbij rijden door het fort met de gewone hoeveelheid schoten gesalueerd.

Te 9¼ uren werd de Tjimanok op een sasak, overdekt met eene vierkante tent, overgetrokken. Aan den regteroever der rivier, te Karangsambong, werd een ontbijt genuttigd, door de zorg van den regent van Madja in gereedheid gebragt, die zich aldaar, met den heer SMISSAERT, resident van Cheribon, bevond, om den heer DE EERENS hunne opwachting te maken. Na het ontbijt, ten 10 ure, werd afscheid genomen van den resident en andere autoriteiten der Preanger Regentschappen, en de reis vervolgd naar Tankil. De weg derwaarts is geheel vlak. Langs de noordelijke helling van den berg Tjirmai, loopt hij omtent 10 palen lang, door djati-bosch, en valt hij vervolgens tusschen de uitgestrekte sawahvelden van Cheribon, waarop de padi zeer schoon nog ongesneden stond. Afwisselend ziet men 3 of 4 kleine indigo-fabrieken, omgeven door de indigo-heesters, welke op de meeste plaatsen zeer goed schenen te staan. Ook eenig suikerriet ontwaart men, behoorende tot de in het verschiet zigtbare fabriek.

Bij paal 164 ligt het fort Palimanang, links van den weg, in 1821 aangelegd tegen inlandsche onlusten, met 4 stukken geschut. Een kapitein-kommandant bevond zich hier, die tevens militair kommandant van Cheribon is. Tegen 12 ure werd het voorbij gereden onder het losbranden van het geschut.

Aan paal 156 verlaat men den grooten weg, en slaat men dien naar Tankil in, de verblijfplaats van den resident, op twee palen afstands van Cheribon.

De volgende dag, de 9de Junij, werd als een rustdag beschouwd en alzoo in stilte te Cheribon doorgebragt. Maar den 10den werd de reis vervolgd. Op het gewone uur vertrok men naar Tagal, tot aan de grenzen begeleid door den resident en den regent van Cheribon. Aan die grenzen, te Lossari, werd de Gouverneur-Generaal opgewacht en ontvangen door den resident en den regent van Tagal en den ouden regent van Brebes, een ander regentschap van de residentie Tagal. In de hoofdplaats dier residentie kwam men omstreeks ten 10 ure aan en nam men den intrek in het door den resident bewoonde huis.

Voor het diner werd een gevecht gegeven, tusschen eenen grooten, eenen gevlekten tijger, eenen karbouw en wilde varkens, hetgeen echter door de buitengewone lafheid der tijgers niets bezienswaardig opleverde.

Den 11 Junij begaf men zich naar Pakalongan, dat men ten 10 ure des voormiddags bereikte. De weg van de rivier Tjomal, aan welke iets zuidelijker eene suikerfabriek is gelegen, loopt op eene uitgestrektheid van 9 palen langs suikertuinen, sawah's en indigo-velden. Bij de 67e paal passeert men de niet breede rivier Pentjongan.

De barisans (inlandsche soldaten) van den regent, welke tot den ontvang op eenen geruimen afstand van Pakalongan en haije langs den grooten weg geplaatst waren, onderscheidden zich door eene bijna gelijke kleeding, en waren allen gewapend met eene kris en lans, welke laatste op den grond was geplaatst bij den linkervoet, de regtervoet een pas regts achterwaarts.

Na het diner werd, even als in Tagal was geschied, een Chineesch vuurwerk afgestoken, hetwelk echter minder voldeed. Er was bovendien eene zeer aardige iluminatie ontstoken.

Pakalongan den 12 Junij verlatende, passeerde men eerst de fraaije negeri van Batang, het tweede regentschap van de residentie Pakalongan, waar de barisan van den regent, op gelijke wijze als bij Pakalongan, aan den weg was geplaatst.

Regts van den weg aan paal 60 ligt de fabriek van den kapitein-luitenant ter zee VAN BLOMMESTEIN, waarvan het suikerriet allezins goed scheen te staan. Vervolgens stuit het oog overal op sawahvelden, welke zich links tot aan zee uitstrekken. Bij paal 55 ziet men eene menigte kampongs, omringd van sawahvelden en suikertuinen, welke laatste tot de fabriek van den heer DE VOS behooren. Een weinig verder, aan den regter oever van het riviertje Simbang, in het distrikt Soeba, is eene indigo-fabriek met de daartoe behoorende velden, en voorts tot aan de 51e paal liggen langs den weg indigo-velden en koffiituinen. Hier wordt de weg bergachtig en neemt het bekende bosch van Wileri eenen aanvang, meestal uit djati-hout bestaande, 't welk in den beginne vrij ver uit elkander staat, zoodat men nog 6 palen afwisselend door koffijtuinen en sawahvelden rijdt, doch 't welk zich allengs tot een schoon, digt djati-bosch vormt. Aan het riviertje Preng Apoes heeft men een fraai vergezigt op een bebouwd heuvelachtig terrein. Voorbij paal 41 spreidt zich eene groote vlakte uit, doorsneden van sawah-velden en kampongs, tot aan de helling van den berg Praauw. Ook ontdekt hier het oog reeds de bergen Soembing en Sendoro van de residentie Kadoe. Links van den weg strekt zich een onafgebroken bergketen uit, begroeid met allang-allang.

Bij de rivier Kali Koetoe, de grensscheiding tusschen Pakalongan en Samarang, neemt het bosch van Wileri een einde. De reizigers kwamen er ten 10¼ ure aan en werden er ontvangen door den heer VAN SON, resident van Samarang, den luitenant kolonel DE SALIS, militairen kommandant van Samarang, den heer VARKEVISSER, inspekteur der kultures in de 2e afdeeling, en den regent van Kendal, pangeran ARIO PRAWIRO DI NINGRAT. Het ontbijt werd aan den linkeroever der rivier, in eene pondoppo, door de zorg van den regent van Batang in gereedheid gebragt. Na vervolgens afscheid te hebben genomen van dezen laatsten en den resident van Pakalongan, werd de reis voortgezet naar Kendal, waartoe de rivier werd overgetrokken op eene sasak, met eene fraaije tent versierd.

De weg loopt onafgebroken door sawah-velden tot Kendal, dat men ten 1 ure bereikte en waar men afstapte aan het huis van den regent. Voor het diner werd een tijgergevecht gegeven, hetwelk, even als te Tagal, mislukte.

In den vroegen morgen van den 13 Junij begaf de Gouverneur Generaal zich, begeleid door den resident, den regent en den inspekteur der kultures, naar de suikerfabriek van den heer DAENDELS, 7 palen van Kendal, en 3 palen van den grooten weg, in de rigting van Pakalongan. Na deze inrigting bezigtigd te hebben, keerde men naar Kendal terug, en werd de reis

naar Samarang voortgezet. De weg biedt eene aangename afwisseling aan van koffijtuinen regts en links, in 't groen verscholen dessa's, zeer schoon staande sawah-velden en bosch. Al meer en meer ziet men amphitheaters gewijze zich de bergen verheffen en op den achtergrond stuiten aan de Merbaboe, Soembing en Sendoro. Het geheel levert een schoon beeld op van de pracht en den rijkdom dezer gewesten. Nog negen palen van Samarang verwijderd, ziet men de zee en de reede van Samarang, met een tal van schepen bedekt. Nu daalt de weg bergaf naar het strand. Aan de laatste post bevonden zich de hussaren en djajang segars (inlandsche ruiterij) van Samarang, welke, voorafgegaan door eene drom wachten van den regent te paard, de rijtuigen van den Gouverneur-Generaal escorteerden tot Bodjong, 2 palen van Samarang, waar het residentie-huis is gelegen. Hier stonden, aan weerskanten van het groote plein, in bataille het 2e bataillon infanterie en het bataillon Samarangsche schutterij, welke de verschuldigde honneurs bewezen. Zoodra de Gouverneur-Generaal het perron opklom, werden de salutschoten gegeven, en vervolgens werden de hooge reizigers ontvangen door de hoogste autoriteiten.

Het residentiehuis is zeer aangenaam gelegen, ruim gebouwd en heeft vroeger gediend tot woning van den Gouverneur van Java. Uit de achtergallerij heeft men de fraaiste berggezigten.

De Gouverneur-Generaal bleef tot den 18den Junij te Samarang. De tijd werd doorgebragt met het doen van inspektiën, het geven van audientien enz. Dien dag vertrok men naar Assinan, daartoe den weg inslaande naar Salatiga. De weg loopt door een onbebouwd bergachtig terrein tot aan paal 4, waar zich eenige voor het oog onaanzienlijke koffijtuinen opdoen. Bij afwisseling regts en links van den weg, tot aan de 5de paal heeft men de schoonste gezigten, westelijk van den weg op de omliggende bergen en valeijen. Bij paal 8 ligt Sorondol. Hier lagen in 1811 de batterijen, achter welke de overblijfselen van het Indisch leger zich vereenigden, tot dat de Gouverneur-Generaal JANSEN bij kaputilatie het eiland Java aan de Engelschen overgaf. Van 1818 tot 1823 is te dezer plaats nog een kampement geweest.

Bij de tweede station Banjoemaning werden de reizigers ontvangen door den assistent-resident VAN GURKEN van Salatiga, daar hier de grensscheiding is tusschen Samarang en Salatiga. De weg loopt voortdurend door een zeer gecoupeerd terrein. Op eene tamelijke hoogte, tusschen paal 12 en 13, deed zich weder voor het oog een aller prachtigst gezigt op, dat zich uitstrekt tot bij den voet van den berg Oenarang. De kampong Oenarang doorrijdende, waar eenige gewapende Javanen en haije geschaard stonden, passeerde men ten 8 ure het fort, links van dien berg, van hetwelk de gewone salutschoten werden gegeven. De bezetting, ter sterkte van 25 man, en gekommandeerd door een adjudant-onderofficier, was buiten het fort onder de wapens. Tegen over het fort staat een partikulier logement.

Bij paal 23 loopt de weg regts naar de residentie Kadoe; hierbij ligt een klein koffij-pakhuis, waarin 2,500 pikols koffij kunnen geborgen wor-

den. Hier nemen de koffijtuinen van den heer DE LA BRETONNIERE, eenen aanvang. Bij paal 24 is een weg aangelegd naar Ambarawa en voorbij Bawen. Men rijdt nu geregeld door de schoone koffijtuinen van dien landheer, tot bij zijne woning te Assinan, waar de Gouverneur-Generaal ten 10¾ ure aankwam. Het huis ligt op een zeer schoon standpunt, beoosten de Rawa-pening, vroeger eene groote moerassige uitgestrektheid, doch nu in sawahvelden herschapen; het heeft het uitzigt op de citadel „Willem I"; en het vergezigt wordt bepaald door de bergen Marbaboe, Tellemoijo, het Djamboe-gebergte, de Soembing en de Sendoro, terwijl regts en links en achter het huis, de fraaiste koffijtuinen zijn aangelegd.

De naam van „Assinan" is afkomstig van het woord „nassin" zoutachtig, dewijl de grond zoutdeelen in zich bevat, waarheen zich het hoornvee met graagte begaf om te grazen. „Rawa" is een moeras en „pening" is eigenlijk „bening", welk Maleisch woord beteekent *klaar*, *helder*.

Na den 20sten Junij rustdag te hebben gehouden, begaf men zich den 28sten naar Ambarawa, om aldaar de in aanbouw zijnde hoofdversterking van de linie der Toentang, „Willem I", aan het hoofd der overstrooming, bewesten de Rawa-pening, te inspekteren, en den eersten steen daarvan te leggen. Hiertoe werd een weg doorreden, welke dwars door deze rawa van Assinan naar Ambarawa is aangelegd. De Gouverneur-Generaal werd derwaarts gevolgd door al de heeren van Assinan, zoowel den landeigenaar als de civiele en militaire autoriteiten aldaar gelogeerd. Vóór het werk werd de opperlandvoogd ontvangen door den kolonel direkteur VAN DER WIJCK, den majoor DIBBETZ, eerst aanwezenden ingenieur, belast met het werk, en door de overige officieren onder zijne orders. Van den weg naar het werk, was het detachement van het algemeen depôt, te Ambarawa gestationeerd, en haije geschaard. De salutschoten werden gegeven door de halve batterij artillerie van Salatiga aangekomen. Op het binnenplein stond het de bataillon van Salatiga. Onder het presenteren van het geweer en het spelen van het nationaal lied door de hoornblazers, begaf de Gouverneur-Generaal zich in eene loots, om de plannen van het werk te bezigtigen. Vervolgens werd tot de plegtigheid overgegaan, het leggen namelijk van den eersten steen van het gebouw, bestemd tot woning van den kommandant der vesting. Tot dat einde lag een biksteen gereed, waarop het cijfer DE prijkte, aan eene der hoofddeuren; aan de andere hoofddeur was mede een dergelijke steen met het jaartal 1838 geplaatst. De majoor DIBBETS overhandigde aan den Gouverneur-Generaal een zilveren truffel, en omgordde hem met een zeer schoon zijden schootsvel, met het cijfer DIDE en verdere gelenheids-opschriften daarop in goud geborduurd. Toen legde de opperlandvoogd den eersten steen op den biksteen. De kapitein VAN DENTSCH las vervolgens met luider stemme het protokol voor, dat met den eersten steen moest worden ingemetseld. Men begaf zich in de loots, waar dat stuk geteekend werd door de hooge reizigers en door alle aanwezige civiele en militaire autoriteiten, onder welke ook de resident HARTMAN van de residentie Kadoe behoorde, die zich ter plaatse bevond. Nadat dit

was afgeloopen, werd het protokol, met al de hedendaagsche Nederlandsche muntspeciën, in eene looden doos gedaan, welke daarop werd gesoldeerd.

Na afloop dezer plegtigheid keerde men naar Assinan terug, en den 21 Junij vertrok men naar Soerakarta. Ongeveer een paal lang trekt men door fraaije koffijtuinen van het land Assinan, en langs de rivier Toentang, welke in de Rawa-pening ontspringt. Bij paal 25, gerekend van Samarang, komt men aan den grooten weg, en passeert men tevens genoemde rivier, over eene groote brug. Men rijdt voortdurend over een afgebroken terrein, en de landen, die den weg omzoomen, bestaan in sawah- en tagal-velden, van welke verscheiden in deze moeson met djagong beplant waren.

Ten 7½ uur passeerde men Salatiga. Bij paal 35 ontmoet men de groote bazaar Toeko, waarbij een groot en zeer geschikt terrein gelegen is, tot het uitvoeren van manoeuvres. Bij paal 40 nemen de koffijplantagies van den heer DEZENTJE eenen aanvang.

Ten 8 ure bereikte men Ampel, een landhuis van dezen laatsten, waar de assistent resident van Soerakarta, de heer VREDE BIK, de kapitein SUTTERLAND, kommandant van het garnizoen, en de rijksbestierder, benevens twee wedono's, zich bevonden, om den Gouverneur-Generaal namens den soesoehoenan van Soerakarta te verwelkomen en 's vorsten eerbiedige groeten over te brengen.

II.

Plegtige intogt te Soerakarta. — Een bezoek in de kraton van den soesoehoenan. — Inspektie der troepen. — Een tijgergevecht. — Bal in de kraton.

De weg loopt van Ampel voortdurend door een gebroken en dalend terrein. Men trekt door verscheiden drooge beddingen van rivieren, welke echter in den regentijd tot eene vrij groote hoogte aangroeijen.

Ten 11 ure bereikte men Banjoedono, tusschen de 10e en 11e paal van Soerakarta, waar de opperlandvoogd door den resident, den heer MAIJOR, en den kolonel pangeran adipati ARIO PRABOE PRANG WEDONO, met de overige prinsen onder zijne bevelen, ontvangen werd, aan het hoofd van zijn bataillon infanterie, zijne dragonders en zijne artillerie. De Gouverneur-Generaal stapte hier een oogenblik uit het rijtuig, om den pangeran te ontmoeten.

Ten 11½ uur kwam men te Kartasoera aan, vroeger het verblijf van den soesoehoenan, doch welke kraton in het jaar 1742 is afgebrand en vervolgens geheel is gesloopt. Hier bevond zich „de waarnemende kroonprins" pangeran adipati INGEBEIJ *), benevens 's vorsten ooms, andere broeders en verdere prinsen, ten einde den soesoehoenan te komplimenteren en verder te vergezellen tot Kledjo. Ook waren hier, tot laatstgemeld einde, een detachement husaren van het garnizoen te Soerakarta, en een

*) Deze zoogenaamde „waarnemende kroonprins" heeft het vorige jaar (1858) zijnen halven broeder, die toen de heer DE KEPPENS over Java reisde soesoehoenan was, op den troon van het Soerakartasche rijk opgevolgd.

peloton rongo's in het geel gekleed om mede te escorteren. Voor en achter het rijtuig reden vier dragonders der lijfwacht van den keizer.

Ten 12 ure kwam de Gouverneur-Generaal te Kledjo, nog 4 palen van Soerakarta verwijderd, en werd hij ontvangen door den soesoehoenan zelven, onder het spelen van 's vorsten gamelan, en gesalueerd met drie salvo's uit het geweer door alle 's vorsten pradjoerit's en met 33 schoten uit het kanon. De Gouverneur-Generaal plaatste zich in de pondoppo tusschen den soesoehoenan en mevrouw DE EERENS. Nadat eenige ververschingen waren genomen, vertrokken de dames vooruit, vergezeld van den resident. Ook begaf de „waarnemend kroonprins" zich naar het residentie-huis. De Gouverneur-Generaal vertrok daarna met den soesoehoenan in de statie-koets „kiai doedo", bespannen met 8 paarden. Dit rijtuig is een coupée uit den tijd van LODEWIJK XIV; op de portieren staat het wapen der Oost-Indische Kompagnie. De loopers of palfreniers waren gekleed in het rood met kapjes op, korte broeken en groote jabots. Het rijtuig werd geëscorteerd door het detachement hussaren, de dragonders der lijfwacht, en achter volgden 's vorsten broeders, benevens de overige heeren, waaronder zich bevonden de kolonel LEBRON DE VEXELA en zijn adjudant, als mede de majoor TIMAN, kommandant der hussaren van het observatie-korps. De adjudanten van den Gouverneur-Generaal reden te paard naast het rijtuig.

De trein reed stapvoets naar Soerakarta in de volgende orde.

1°. De „opotjoro" te voet, in het groen gekleed en gewapend met lansen; zij droegen eenige oudheden en heiligdommen en teekens van onderscheiding en waren 20 man sterk, die achter elkander marcheerden.

2°. De „sorogeni" te voet; een ouderwetsche troep, in het rood gekleed, gewapend met geweren, twee vaandels en trommen; ze waren 50 man sterk.

3°. Een man te paard, dragende op zijn' rug een bendé, klokkenspel of alarmuzijk, 't welk den naam draagt van „kiai bietjak", en onder eene geele pajong gedragen wordt.

4°. Twee rijpaarden van den soesoehoenan, gezadeld, in goud en soewassa gemonteerd, geleid door den toemengong KOEDO DJOGO DIPOERO met zijn gevolg; geele pajongs werden boven de paarden gedragen.

5°. 100 man kavallerie, genaamd „pradjoerit tamtomo", gekleed in bedelaars laken buisjes. Deze buisjes hebben den naam van „onto kesoemo". De manschappen zijn gewapend met karabijnen en lansen. Tamboers, pijpers en trompetters te paard, met eenen standaard van de oude Kompagnie, vergezellen deze troep.

6°. 100 man kavallerie, genaamd „tjarangan", in het groen gekleed en gewapend met sabels.

7°. 100 man kavallerie, genaamd „midji panili", in het donkerblaauw gekleed, en gewapend met karabijnen en lansen.

8°. Een peloton Europesche hussaren.

9°. Twee lansen en een gouden scherm, met diamanten ingezet, door manschappen te paard gedragen.

10°. Twee Europesche trompetters van den soesoehoenan, en

11°. Acht Europesche ordonancen, in het rood gekleed, mede tot het hof van den keizer behoorende.

12°. Bij de koets eenige in het rood gekleede mantri's; zij droegen een schild met diamanten ingezet, lansen, een boog en pijlen, twee paauwenvederen waaijers en gouden vogels.

Achter het rijtuig volgde de Europesche dragonder-lijfwacht van den soesoehoenan.

Aan weerszijden van den weg, van Kledjoe af, waren en haye geschaard de pradjoerit's van de binnen en buiten wedono's, in volle wapenrusting, met hunne vaandels en muzijk, en naast deze, in Soerakarta tot aan het fort, de infanterie van het garnizoen.

Ten 1½ uur arriveerde de Gouverneur-Generaal met Zijne Hoogheid den soesoehoenan van Soerakarta aan het residentie-huis, waarbij de salutschoten werden gegeven van het fort. Ze werden aldaar ontvangen door den resident, den kommandant met de officieren van het garnizoen, de civiele ambtenaren en partikulieren, benevens de prinsen, den rijksbestierder en de toemengon's. De Gouverneur-Generaal plaatste zich aldaar op den troon; de soesoehoenan op zijn eigen zetel, welke altijd met statie gebragt wordt, links van den opperlandvoogd; de heeren van het gevolg, officieren, ambtenaren en partikulieren regts van den troon. De prinsen waren ter linkerzijde *op den grond* gezeten; hiervan zijn echter uitgezonderd: de pangeran BEY of „waarnemend kroonprins", ADI NEGORO, oom des keizers, KOESOEMO DJOEDO, NOTTO POERO en NOTTO KOESOEMO, alle drie broeders des keizers. Dezen stonden in deze orde achter hem in groote hofkleeding. De mantri's met het schild enz. plaatsten zich achter de adjudanten en waren mede op den grond gezeten.

Na eenige oogenblikken aldus vertoefd te hebben, werd door de ordonnancen van den soesoehoenan thee gepresenteerd, en daarna glaasjes witte wijn aan den Gouverneur-Generaal, Zijne Hoogheid, den resident en de overige heeren. Daarbij werd door den resident de gezondheid ingesteld van den Gouverneur-Generaal. Na eenig verwijl werden op nieuw glaasjes witte wijn aangeboden, waarbij mede door den resident de gezondheid werd ingesteld van den soesoehoenan.

Vervolgens namen de keizer en verdere prinsen afscheid van den Opperlandvoogd. De soesoehoenan werd door den resident en de „waarnemend kroonprins" door den assistent-resident naar de kraton begeleid, en buiten het residentie-huis met de gewone honneurs en kanonschoten gesalueerd.

Des avonds werd aan het residentie-huis een diner gegeven van 50 kouverts, waarbij verzocht waren de pangeran's INGEBEIJ en PRANG WEDONO, zijnde de eerste geplaatst links van den Gouverneur-Generaal en de laatste regts van mevrouw DE EERENS. Door alle partikulieren werd geïllumineerd, terwijl zich de illuminatie achter het residentie-huis door veel smaak en pracht onderscheidde.

De weg naar Soerakarta is schoon, breed en loopt door fraaije tamarinde-lanen. De plaats zelve is lief gelegen. In het midden ligt het fort,

een regelmatige vierhoek, met kourtines, flanken en faces, hooge muren, omgeven met eene breede gracht, waarover ophaalbruggen aan de 4 kourtines. Rond het fort zijn fraaije breede lanen, met tamarinde boomen begroeid. Noordelijk loopt de rivier Pepe, ontspringende in den berg Marapi en zich 3 palen van hier ontlastende in de Solo-rivier. Deze Pepe is hier in de oost-moesson niet meer dan een voet diep. Oostelijk en westelijk staan fraaije huizen van ingezetenen, terwijl aan den oostelijken kant de eigenlijke stad zich verheft die uit eenige smalle dwarsstraten bestaat, waarin ook goede huizen voor Europeanen gevonden worden.

Den 22sten Junij teu 10 ure ontving de Gouverneur-Generaal een officiëel bezoek van den soesoehoenan en van den „waarnemend kroonprins". Hierbij werden dezelfde plegtigheden als den vorigen dag in acht genomen.

Den 23sten Junij bragt de Gouverneur-Generaal met zijne familie en gevolg een bezoek aan den keizer in de kraton. Tot dat einde kwam, tegen 10 ure, de „waarnemend kroonprins" namens Zijne Hoogheid de uitnoodiging doen. De opperlandvoogd plaatste zich toen, met den kroonprins, in het rijtuig „kiai doedo" met 8 paarden bespannen; het werd geëskorteerd door een detachement hussaren; aan het fort werd gesaluëerd met 33 schoten. De rijtuigen van de dames en van de ambtenaren, officieren en partikulieren volgden.

Buiten het fort en langs de passeban waren in twee rijen geschaard de pradjoerit's van de binnen- en buiten wedono's in volle wapenrusting, met hunne vaandels en muzijk. Onder de „pagalaran" (de zitplaats bij het geven van een een tijger-gevecht) stonden de pradjoerit's van Zijne Hoogheid, en saluëerden, bij het optreden van den „lamadoewan, met 3 salvo's uit het klein geweer en 33 kanonschoten. De „lamadoewan" is eene pondoppo, waar een heilig stuk staat, dat bedekt is, dragende den naam van „njai stomi." Voor de „pagalaran" staan nog drie oude groote stukken, denkelijk uit den Portugeschen tijd.

Aan de poort „seri menanti" trad Zijne Hoogheid, begeleid door den resident, den Gouverneur-Generaal te gemoet; ook werden de dames ontvangen door de twee ratoe's, vrouwen van den soesoehoenan, door zijne zuster die gehuwd is met ARIO MATARAM en door zijne tante, als mede door mevrouw BIK echtgenoot van den assistent-resident.

Binnen de kraton gekomen nam de Gouverneur-Generaal plaats op den middenzetel in de pondoppo „prodo dikso," even als in het residentie-huis. Nu werd hij gesaluëerd met 3 salvo's uit het handgeweer van 's vorsten pradjoerit's en 33 schoten uit het kanon, buiten de poort „kemandongan", geplaatst, terwijl de vorstelijke gamelan op de „lamadoewan speelde; de Europesche muzijk van den keizer liet zich bij tusschenpozen hooren. Thee werd gepresenteerd en toasten werden gedronken, op dezelfde manier als den vorigen dag in 't residentie-huis. Na afloop der ceremonie had het vertrek plaats even als de aankomst.

Den 24sten Junij begaf de Gouverneur-Generaal zich, tegen half seven ure in den morgen, te paard naar het exercitieplein, gevolgd door den kom-

mandant van het observatie-korps, den pangeran PRANG WEDONO en andere officieren zonder troepen, zoo van den keizer als van het garnizoen. Aldaar bevonden zich in orde van parade het linker half 5e bataillon infanterie, gekommandeerd door den kapitein SUTTERLAND, het bataillon infanterie van PRANG WEDONO, gekommandeerd door den luitenant-kolonel SORRIO DININGRAT, de 2e kompagnie hussaren, de dragonder lijfwacht van den keizer, de hussaren en dragonders van PRANG WEDONO; de kavallerie was gezamenlijk in twee eskadrons afgedeeld. Nadat de Gouverneur-Generaal de gelederen doorloopen had, liet hij door de infanterie de handgrepen, ladingen en vuren verrigten; vervolgens werden eenige manoeuvres uitgevoerd, en eindelijk werd voor hem gedefileerd. Hij was zeer tevreden, en gaf zulks bij dagorder aan de troepen te kennen.

Na den afloop bragt men een bezoek aan den pangeran PRANG WEDONO, die daarbij zijne vrouw, zuster, tante en twee kinderen presenteerde. De Gouverneur betuigde dien vorst zijne tevredenheid over de houding zijner troepen, en deelde hem mede dat, zoo wel hierom als ten einde eene uitstekende belooning te geven voor hun gehouden gedrag in den Javaschen oorlog, aan hem en het korps een vaandel zou worden geschonken, als een openbaar blijk van goedkeuring.

Ten 11 ure woonde de Gouverneur-Generaal een tijgergevecht bij. Daartoe ging hij, vergezeld van zijne familie en gevolg, naar de kraton, waar hij door den keizer en de prinsen ontvangen werd. Men plaatste zich onder de kleine pondoppo de „pagalaran", waar al weder thee gepresenteerd, en vervolgens, op de gewone wijze, de gezondheid des Konings gedronken werd. Hierop plaatste men zich nader bij het hok, en het gevecht van eenen tijger en eenen buffel begon.

De keizer vroeg aan den rijksbestierder, die op eenen afstand vooruit op den grond gezeten was, of hij alles tot het gevecht benoodigd in gereedheid had gebragt. Op het bevestigend antwoord van dezen hoogsten staatsbeambte, gaf de vorst hem last, om den tijger in het hok, waar de buffel zich bevond, los te laten. Dit geschiedde. Een vreesselijk gevecht begon. De buffel maakte achtereenvolgend twee tijgers af. Na den afloop van het gevecht, vroeg de keizer aan den rijksbestierder, of de tijger dood was of nog leefde. In het laatste geval zou hij last hebben gegeven hem te „rampok." Men ging nu naar de eerste plaats onder de pondoppo terug, waar de gezondheid van den Gouverneur-Generaal en zijne echtgenoot gedronken werd.

Daarna gaf de keizer bevel om tot het „rampok" van vier andere tijgers over te gaan. Tot dat einde stonden, op een groot uitgestrekt vierkant, manschappen met zeer groote lansen, waarvan die van het eerste gelid geveld waren. Het gezelschap plaatste zich nu nabij den kring, op eene tribune. Tusschen het vierkant en deze plaats stonden nog rijen piekeniers en manschappen met geweren gewapend. In het midden van het vierkant stonden vier tijgerhokken, en daarbij twee groote manden, waar onder met lansen gewapende mannen zich bevonden, die zich met de mand konden bewegen,

om den tijger op te jagen, indien deze niet voor den dag kwam. Nu begaven zich drie hofbeambten of mantri's, „kalango" genaamd, bij het eerste hok. Na ontvangen bevel, plaatste zich een boven op het hok, sneed het touw van de schuif los, trok de schuif twee of drie maal langzaam op en neder, wierp de schuif toen weg en stapte langzaam van het hok. Middelerwijl hadden de andere twee mantri's het stroo in brand gestoken, om den tijger uit het hok te jagen, die echter rugwaarts naar de opening was geplaatst. Daarna verwijderden zij zich; doch 't is hun op zware straf verboden om te loopen; zij gaan dus eerst stapvoets achteruit, maken daarna regts om, en begeven zich dan langzaam tandakkende, met afgemeten stappen, naar een der zijden van het vierkant, waarna zij zich voor den keizer komen plaatsen. Deze „kalango's" wonen in eene afgezonderde wijk van de kraton, en zijn alleen bestemd voor deze dienst en nog eenige geringe verpligtingen in de kraton.

De tijger, door het vuur gedrongen, komt eindelijk uit het hok, doch is meestal bedwelmd, ziet overal gewapende menschen om zich, loopt, doch zonder woestheid, naar een der zijden, maar wordt er dadelijk aangevallen. Wel verdedigt hij zich zoo goed hij kan, maar 't eindigt altijd met zijn dood. Zoo werden drie tijgers afgemaakt. De vierde is zeker gestikt, want hij is met het hok verbrand.

Zoodra het schouwspel geëindigd was, stond de keizer op en geleidde den Gouverneur-Generaal weder onder de pondoppo. Aldaar vroeg hij aan den rijksbestierder, die zich steeds tegen over den keizer op eenen zekeren afstand op den grond zittende bevond, aan welke zijde van den kring de gerampokte tijgers hunnen eersten aanval gedaan hadden. Op deze vraag gaf de rijksbestierder hem het berigt, waar de tijgers ieder afzonderlijk hunnen aanval begonnen hadden, en door de manschappen van welken prins of toemengong zij gedood waren. Indien de tijger doorgebroken is, wordt daarvan ook melding gemaakt. Vervolgens vroeg de keizer hem naar de heerschende getijden, naar den staat der rivieren en naar dien van den landbouw. Dit laatste geschiedt telkens, wanneer de rijksbestierder in het publiek voor den keizer verschijnt, hetgeen vroeger tweemalen in de week plaats had doch nu slechts eens in de maand.

Nu werd de derde konditie, de gezondheid van den keizer, gedronken, en kort daarna vertrok de Gouverneur-Generaal met zijn gevolg met het zelfde ceremoniëel als bij de aankomst.

Des avonds was er bal in de kraton, waarbij de hooge gasten op dezelfde wijs werden ontvangen als bij het bezoek. Na eenige tijd gezeten te hebben, verschenen 9 „bedoijo's" of danseressen; dat getal van negen is het vorstelijke getal; bij andere hoofden is het maximum 7. Zij waren, voor Indische vrouwen, sierlijk uitgedost, hadden sarong's aan, onder den arm vast gehecht, de schouders bloot, met gouden armbanden, twee gouden platen op de borst, in den vorm van ring-kragen, en een slendang. Op het hoofd prijkten bij de kondé de gewone bloemen, doch in grooter hoeveelheid; boven de kondé stak een groote kam uit, waarop verscheiden

rosetten van edelgesteenten schitterden. Hare kleeding was die van eene bruid van een hoofd, of van eene vorstelijke bruid; deze heeft dan echter geen slendang. Hare gezigten waren wit door de bedak, en onder het dansen hadden zij de oogen nedergeslagen, hetgeen veel van het schoone wegnam. Onder het zingen van eene schaar vrouwen „tensinden", met één man, buiten de pondoppo, en het zacht spelen der gamelan, dansten (tandak) zij, hetgeen voornamelijk bestaat in bewegingen van het hoofd en armen, waarbij de slendang zoo veel mogelijk wordt gebezigd. Dit duurde eenen geruimen tijd, waarna zij zich verwijderden. Gedurende het dansen zat, achter den keizer, het zoontje van den gebannen soesoehoenan.

Nadat dit schouwspel was afgeloopen bragt de keizer den Gouverneur-Generaal en gevolg in een bijstaand gebouw „probo jekso", waar zich zijne nog ongehuwde dochter bevond, welke hij aan zijne hooge gasten voorstelde. De keizer heeft geene zoons maar nog eene dochter, welke gehuwd is met SOERIO DININGRAT, broeder van den gebannen keizer.

Daarna begon het eigenlijke bal, hetwelk geheel op Europesche wijze was ingerigt en besloten werd met een souper, waarbij de drie gewone toasten werden ingesteld door den resident. Daarna gaf de keizer zelf een teeken en dronk op het welzijn van zijne hooge gasten, hun eene goede reis toewenschende.

Ter gelegenheid van dit bal waren al de prinsen van des keizers hof in Javaansche staatsie-kleeding, waarbij het bovenlijf ontbloot is en het haar niet is opgemaakt maar loshangt.

III.

Naar Djokjokarta. — Plegtige intogt. — Het waterkasteel. — Bezoek bij PAKOE ALAM. — *De residentie Bagelen. — Ledok en Wonosobo.*

Den 26sten Junij 's morgens ten 6½ ure vertrok de Gouverneur-Generaal en gevolg naar Djokjokarta. Het fort salueerde, het garnizoen was en haije langs den weg geschaard, en de rijtuigen werden geëscorteerd door een detachement hussaren van post tot post, tot bij Kalitan (Karta Soera), een lusthuis van den keizer, waar de Gouverneur-Generaal ten 7½ ure aankwam en afstapte, en aan het perron ontvangen werd door den soesoehoenan, den „waarnemend kroonprins", de drie pangeran's, broeders, en den pangeran, oom van den keizer. Hier werd, onder 't nuttigen van een ontbijt, op eene hartelijke wijze afscheid genomen van den keizer en de prinsen, en daarna werd de reis vervolgd naar Djokjokarta. Den weg tot aan Klatten, een fort 23 palen van Soerakarta, rijdt men langs schoone sawah's, welke overvloedig van water kunnen worden voorzien, bij afwisseling langs suikertuinen, onder anderen bij de 17e paal te Tjepper, waar men de fabriek ziet van den heer VAN VLISSINGEN; ook ontwaart men er nog de overblijfselen van twee benting's. Ten 10¼ uur bereikte men Klatten en werd men door het kanon van het fort begroet. Het is in 1788 gebouwd en dient tot steunpunt tusschen de twee hoven, terwijl het in den laatsten

oorlog door zijne positie van veel nut is geweest. Het is een gebastioneerde vierhoek, even als te Soerakarta, omgeven van eene natte gracht, ter breedte van 19 en ter diepte van 12 voet, gewapend met 24 ijzeren achtponders, waarvan echter 3 ongemonteerd zijn, voorts aan den hoofdingang van het fort 2 metalen eenponders. De bezetting, bestaande uit 75 onderofficieren en manschappen, waarvan 22 behooren tot de strafdivisie en 53 tot het algemeen depot, alle Europeanen, werd gekommandeerd door den 1en luitenant VAN BEMER; bij het detachement bevond zich een officier van gezondheid. De manschappen van het algemeen depot waren gekleed in oude groene jasjes van het 9e bataillon, de overigen in blaauwe buisjes. Sedert eenigen tijd is men er toe overgegaan, om de manschappen, wier straftijd uit is, nog drie maanden tot proeftijd te laten dienen, hetgeen goede resultaten schijnt op te leveren.

De rijksbestierder en PRANG WEDONO met zijne officieren bevonden zich hier, om hun compliment te maken, doch volgden tot aan de grenzen. De weg loopt tot daartoe, zijnde de 32ste paal, tusschen de Merapi en het zuidergebergte, welk laatste allengs den weg nadert, tot het te Brambanan zich op eens verwijdert en eene zuidelijke strekking neemt. Na de rivier Oppa, grensscheiding van Mataram en Padjang, die zich beoosten de Progo in zee werpt, te zijn overgetrokken, kwam men ten 11½ uren te Brambanan, nog 10 palen van Djokjokarta verwijderd. Daar werd men ontvangen door den assistent-resident van Djokjokarta, den heer BAUMGARDT, den majoor BOELHOUWER, kommandant van het 5de bataillon infanterie, den raden adipati of rijksbestierder van dat rijk, benevens eenige regenten. Na afscheid te hebben genomen van de Soerakartasche prinsen, den resident en den militairen kommandant van Soerakarta, werd de reis vervolgd tot aan Kalasan, waar zich bevonden de pangeran's adipati PAKOE ALAM en NOTTO PRODJO, benevens de pangeran's SOERIO NINGRAT en SERANG, als mede het korps dragonders en infanterie van PAKOE ALAM. Eenigzins verder, te Sambilegi, bevond zich de „waarnemend kroonprins" pangeran adipati MANGKOE BOEMI, benevens de prinsen, gewezen voogden van den sulthan, de panumbaham MANGKOERAT, oud-voogd, de pangeran's ARIO MANGKOE KOESOEMO, eerste voogd en ADIWINOTO, tweede voogd, en eenige verdere prinsen.

Ten 12½ ure kwam de Gouverneur-Generaal te Bantoelan, nog slechts 3 palen van Djokjokarta, en werd hier ontvangen door den sulthan, even als zulks te Kloedjoe geschied was. Na het ceremonieel plaatste zich de opperlandvoogd met den vorst in de statiekoets „kiai jimat" met 8 paarden bespannen. Dit rijtuig heeft een iets meer modern voorkomen dan dat van Soerakarta en is geheel verguld. De loopers waren gekleed in het rood, doch beter dan die van Soerakarta; zij hadden goede jockeij-kapjes op. Het rijtuig was geëscorteerd door het detachement hussaren. De adjudanten van den Gouverneur-Generaal reden te paard naast de koets en 's vorsten broeders er achter. De trein ging weder stapvoets, in de volgende orde:

1o. Een groote trom of bedok, uit de misdjit, met den hoofdpanghoeloe KAMOLA DININGRAT en zijne priesters.

2°. Twee olifanten, waarop kinderen waren geplaatst, zeer net uitgedost.

3°. De pradjoerit's Wiro Brodjo, Kawan Doso, Djogo Kario, Prowirotomo, Njoetro.

4°. Drie opgetuigde rijpaarden van Zijne Hoogheid.

5°. De groote vorstelijke pajong, eenige kleeren-kastjes en kisten, twee geweren en eenige pieken, gedragen door 's vorsten onderdanen PRIGO TOKO, SINGO NEGORO.

6°. De „opotjoro" met statie-stukken, zoo als gouden draken, hanen, gorgeletten en den dampar of zetel van Zijne Hoogheid.

7°. De dragonders lijfwacht.

8°. De midji Soemo Hadmodjo.

Achter het rijtuig volgden nog eenige lijfwachten, de pradjoerit's ketangongs, de mantri's te paard, met hunne pradjoerit's, en eindelijk de gamelan's.

Aan weerszijden van den weg van Rekso-negoro tot aan het Chinesche kamp, waren de pradjoerit's van de binnen- en buiten-wedono's geplaatst, die er minder goed gekleed uitzagen, dan in Soerakarta. Naast de pradjoerit's tot aan het residentie-huis stond de infanterie der bezetting.

Ten 1¾ ure kwam men aan het residentie-huis en werd aldaar op dezelfde wijze ontvangen als te Soerakarta, ook had hetzelfde ceremonieel plaats, met uitzondering echter dat alle prinsen bleven staan, en alle regenten vooruit van den troon gezeten waren.

Djokjokarta is bijna op gelijke wijze gelegen als Soerakarta; het fort in het midden, naar hetzelfde plan. Rond het fort zijn ook fraaije, breede lanen met waringin-boomen, doch er zijn geene Europesche partikuliere ingezetenen, vermits het hof geene landen verhuurt, dan aan inlandsche, van Europeanen afkomstige, kinderen, alhier geboren, van welke laatsten er dan ook verscheidenen zich hier op houden.

Des avonds was er diner aan het residentie-huis van 40 couverts waarbij van het hof waren verzocht de pangeran's MANGKOE BOEMI en PAKOE ALAM, met de drie gewezen voogden, en andere prinsen. Ook hier was 's avonds de illuminatie algemeen.

Nadat den 27sten Junij door den sulthan een bezoek was gebragt aan den Gouverneur-Generaal, werd den volgenden dag 's morgens ten 6½ ure het zoogenaamde waterkasteel bezigtigd. Het ligt in den kraton en schijnt vroeger eene soort van lustplaats te zijn geweest van den eersten sulthan MANGKOE BOEMI. Het is in 1755 begonnen en in 1760 voltooid; 't werd, naar men meent, volgens het plan van eenen Europeaan, onder opzigt der priesters, gebouwd. Het ligt midden in eenen vijver. De verbinding bestaat uit eenen gewulfden gang, die onder het water, ter lengte van 84 passen, is geleid. Op de helft van dien gang verheft zich een vierkant gebouwtje, dat waarschijnlijk tot wachthuis gediend heeft. Het gebouw is massief, heeft dikke sterke muren, en bevat een ontelbaar aantal onregelmatig loopende gangen, die trap op, trap af, geleiden tot eene lange en smalle woning van twee verdiepingen, waar nog het ledekant te zien is, dat de sulthan gebruikte, wanneer hij zich herwaarts begaf; het zwaar ver-

guldsel en het geheele werk getuigen van den rijkdom van hem, die er den aanleg van heeft bevolen. De meeste deuren zijn naauwelijks vier voet hoog. Digt bij de hoofdwoning ziet men de baden, welke door hooge muren voor het oog zijn verborgen, en door fonteinen, waterwerken, bloemvazen enz. een aangenaam verblijf voor eenen inlandschen vorst aanbieden. Niet ver van daar is eene ruimte, waar de vorige sulthan eene kanongieterij had daargesteld, hetwelk hem echter door den Gouverneur-Generaal DAENDELS verboden is geworden.

De kraton zelf, drie palen in den omtrek, is met eene muur van 15 voet hoogte omgeven, welke aan de 4 hoeken, door kleine toorntjes, eenige, doch tegen eenen Europeaan zeer geringe, verdedigingsmiddelen aanbiedt. In het inwendige zijn de woningen van den sulthan, den kroonprins en de overige vorstelijke familie en van hun onmiddelijk gevolg, zoo militaire als civiele, 't welk alles een aantal van 10,000 zielen uitmaakt. De kraton is van goede, regte en zuiver gehouden wegen doorsneden. Bij den uitgang aan de allon-allon staat eene nieuw gebouwde gevangenis. Het innerlijke van de kraton is zeer goed onderhouden en heeft een beter aanzien dan die te Soerakarta.

De eerewachten van den sulthan hebben een meer antiek aanzien dan daar. Eenigen waren gekleed in geele buisjes met kleine geele mutsjes; anderen in blaauw gestreepte buisjes, zwarte lederen groote mutsen, zwarte korte broeken, ligt blaauwe kousen en schoenen; anderen weder in roode buisjes, korte broeken en witte kousen, met puntig oploopende hooge mutsen; nog anderen in witte buisjes, zwarte mutsen, bloote beenen. Allen waren gewapend met lansen en krissen. Bij het salueren hadden zij het regter been vooruit, en de regter duim op den punt van het blad der kris. Nog bevond zich, digt bij de pondoppo, eene troep van 17 man, met roode buisjes en geele overkragen, hoofddeksels met gouden randen, die bogen, pijlen, werpspietsen en schilden droegen. Ook hadden zij een vaandel.

Gelijk te Soerakarta werd, behalve in de kraton van den sulthan, ook door den Gouverneur-Generaal en zijn gevolg een bezoek afgelegd bij den onafhankelijken prins in het Djokjokartasche rijk, pangeran adipati PAKOE ALAM. Dit had den 29sten Junij plaats, na afloop van eene groote parade op welke ook de troepen van dien prins geïnspekteerd werden. De opperlandvoogd en zijn gevolg werden er ontvangen door den pangeran zelven, zijne moeder en zijne drie schoondochters. Na eenige oogenblikken vertoefd te hebben werden door den vorst twee boeken ter bezigtiging aangeboden, welke door zijnen vader zijn geschreven, en waarvan de vignetten door zijne zorg zeer fraai waren geteekend. De boeken zijn voortreffelijk ingebonden, in goud met edelgesteenten ingelegd. Het eene bevatte de geslachtslijst der familie. Van ADAM, waarmede de lijst begon, afgerekend, telde men 58 generatiën. Het andere bevatte verhalen, uit eenen Arabischen oorlog. Voorts liet PAKOE ALAM bij die gelegenheid nog eene lans zien, door zijnen vader gemaakt, waaraan hij veel waarde hecht, als mede eene kris, die hij zelf heeft vervaardigd, voorts eene in de aarde gevonden lans, met eene halve maan van koper in plaats van een piek, en nog eenige

andere van den Mataramschen tijd. De woning van den pangeran is fraai en zeer goed onderhouden.

Na dit bezoek, werd het fort „Vredenburg" geïnspekteerd. Het is gewapend met 13 ijzeren twaalfponders en een mortier; 't heeft twee gebroken courtines; de defensielijn is 500 voet. De gracht welke het omgeeft, is altijd vol water dat verversch kan worden. In het fort zijn twee putten met goed drinkwater. Ingeval van oorlog heeft de resident hier eene woning, welke nu dient tot een hospitaal, waarin de zieken eene zeer goede, ruime ligging hebben. Er waren thans niet veel kranken; in de kentering heerschen er echter meer ziekten, doch geene gevaarlijke, meestal koortsen. Het fort is niet tegen eenen Europeschen vijand bestand. Het kan 400 man bevatten.

Dienzelfden dag werd ook te Djokjokarta door den Gouverneur-Generaal en gevolg een tijgergevecht bijgewoond. 't Was ongeveer eene herhaling van 't geen daarbij te Soerakarta plaats greep. Achter den sulthan zaten tien vrouwen, wier aangezigten met een soort van geel blanketsel waren bestreken, met zwart geverwde hoekige krullen en gouden randjes. Zij droegen de rijkssieraden, bestaande in eenen vergulden haan, eene rhee, en een paauw. Achter haar stonden manschappen, in het geel gekleed, met des sulthans schild en lansen, de punten ontdekt en naar den sulthan toegekeerd.

Het gevecht tusschen den buffel en een tijger, en vervolgens met nog eenen tweeden, was hardnekkig en woedend, doch de buffel bleef in allen deele de overwinnaar. Vervolgens werden 6 tijgers achtereenvolgend gerampokt, op gelijke wijze als te Soerakarta; doch hier zijn de tijgers met het hoofd naar de opening van het hok geplaatst en gaan de mantri's, welke het hok hebben geopend en in brand gestoken, voorwaarts van het hok, naar de zijde van het vierkant. Twee tijgers, een groote en een gevlekte, braken het vierkant door, hetgeen groote verwarring en de vlugt van verscheiden gewapende manschappen veroorzaakte; doch men had de tijgers spoedig afgemaakt, zonder dat deze ongelukken veroorzaakten.

Den 30sten Junij ten 6 ure des morgens ging de Gouverneur-Generaal een toertje maken naar Brambanan, om er de bouwvallen van oude Hindoe-tempels te bezigten. Daar steeg men vervolgens te paard, om een paal verder noordelijk de plaats te bezigtigen, welke, volgens het nieuwe verdedigings-stelsel, tot hoofdplaats van Java zou moeten strekken.

Den 1sten Julij verliet de Gouverneur-Generaal, met het gewone gevolg, Djokjokarta, om naar Bagelen te gaan; de dames vergezelden hem niet op dien togt, maar namen regelregt de reis aan naar Magellan, vergezeld van den resident van Kadoe. Zoodra men deze plaats verlaten heeft en de kraton voorbij is, ziet men links van den weg, op zeer korten afstand, een oud gebouw, hetwelk tot de jagtplaats van den sulthan heeft gediend. De weg loopt steeds in de vlakte en door diep zand tusschen sawah's door. Bij de 3de paal passeert men de rivier Betok, over eene lange houten brug. De dessa's volgen elkander op, en overal bemerkt men eene talrijke bevolking. Ten 8¾ uur trokken de reizigers de breede rivier Progo bij paal 14 over,

welke in de goede moesson zeer ondiep is. Men deed dit gedeeltelijk in draagstoelen, en niet ver van den regter oever met eene sasak. Die overtogt leverde een eigenaardig en zeer levendig en vrolijk tooneel op. Door duizende menschen te voet en te paard werd de stroom doorwaad, terwijl de rijtuigen op verschillende afstanden er door heen werden getrokken. Aan den regter oever lag, gedurende de Indische onlusten van 1825 tot 1830, eene benting. De rivier stort zich een paal afstands van hier in de Zuidzee. Zij vormt alhier de grensscheiding tusschen het land van den sulthan en dat van den prins PAKOE ALAM, wiens goederen gelegen zijn tusschen de Galoor en Bogowonto.

Bij paal 19 staat eene benting, met eene muur omgeven, genaamd „Gaboor", waar de pangeran een dejeuner in gereedheid had doen brengen. Van hier beginnen de wegen en de daaraan gelegen landen slechter te worden. Diep zand en dorre gronden strekken zich van hier uit tot aan de grenzen van Bagelen. Men kan gedeeltelijk van dezen weg de Zuidzee op eenen korten afstand zien.

Bij paal 33, aan den linker oever der Bogowonto, is de grensscheiding van Bagelen. Aan de overzijde der rivier bevond zich de resident van Bagelen, de heer RUIJTENBACH, de assistent-resident van Ambal, de heer SCHMIDT AUF ALTENSTADT, de regent van Ambal toemengong PARTO NEGORO, en de militaire kommandant in de residentie de luitenant kolonel VAN BIEHL, om hunne opwachting te maken, terwijl de resident van Djokjokarta VALCK, de „waarnemende kroonprins" en de pangeran PAKOE ALAM met zijne zoons afscheid namen.

Zoodra men de residentie Bagelen betreedt, bespeurt men al dadelijk de treffendste blijken van het Europesche bestuur over een land, hetwelk acht jaren geleden woest en bijna onbebouwd lag. De reis werd tot Ambal vervolgd, 16 palen van de grenzen van Djokjokarta, op welken afstand niet minder dan 8 indigo fabrieken staan, terwijl vele landen met indigo en suikerriet overdekt zijn, welke echter op dit oogenblik niet zeer goed staan, omdat deze planten veel water noodig hebben en zij dus alleen in de regenmoesson welig tieren.

Ten half twaalf ure kwam men te Ambal aan. De namiddag werd doorgebragt met het in oogenschouw nemen van de kaneel-tuinen, achter het residentiehuis gelegen, de zoutpakhuizen, de gevangenis en eene benting, in den tijd der onlusten aldaar aangelegd.

Den 2den Julij 's morgens ten 6 uur werd de reis aanvaard naar Keboemen; doch daar vooraf eene plaats moest worden bezigtigd, waar een fort wordt aangelegd, werd een omweg derwaarts gemaakt. Bij de 4e paal verliet men den weg naar Keboemen en reed meer in eene zuid-westelijke rigting. Bij de 5e paal is eene afleiding van de rivier Roekoeloer naar zee; ofschoon oorspronkelijk slechts van de breedte van een gewone slokan, heeft zij, door de afschuring van het water, die van eene rivier verkregen. Bij de 12e paal ligt de benting Petanahan, welke bezigtigd werd, en van waar de weg eene noordelijke strekking nam.

Te Solastri, bij de 17e paal, is de grensscheiding tusschen Ambal en Keboemen, waar zich de assistent-resident REUTER bevond, om den Gouverneur-Generaal op te wachten. Iets verder bereikte men den weg van Keboemen naar Karang Anjer, 33 paal van Poerworedjo. Bij paal 37 verliet de Gouverneur-Generaal het rijtuig en steeg te paard. Nu reed men noordwaarts of in de rigting van het Kendang-gebergte, om, op een halve paal afstands, het terrein te bezigtigen, waar het fort zou worden aangelegd. Na de plannen, door den kolonel VAN DER WIJCK aangeboden, te hebben gezien, werden niet ver van daar eenige ververschingen genuttigd, en werd de terugreis, of eigenlijk de reis naar Keboemen, 28 palen van Poerworedjo, aangenomen, waar men ten 10½ uur aankwam, na de rivier Roekoeloer, die thans zeer ondiep was, over eene sasak op praauwen te zijn overgetrokken. Van de benting werden de gewone salutschoten gegeven en de Gouverneur-Generaal nam zijn intrek bij den assistent-resident. De geheele weg had, even als den vorigen dag, tusschen indigo- en rijstakkers, alle tegal-velden, geloopen.

Den 13den Julij vertrok men, op het gewone uur, van Keboemen naar Poerworedjo, hoofdplaats der residentie Bagelen. Ook nu weder zag men slechts tegal-velden, waarvan eene groote hoeveelheid met indigo waren beplant. Langs den weg vertoonden zich verscheiden indigo-fabrieken, waarvan er echter geene bezocht werden. Bij paal 17 van Poerworedjo, trekt men, over de rivier Gebang, langs eene breede, fraaije brug: zij ontspruit in het Kendang-gebergte. Van hier tot aan de rivier Djali strekt zich het regentschap Koeto Ardjo uit, waarvan de regent toemengong SAMONG GALING zich, met den kontroleur BORSKI, aan de grenzen bevond. Links van den weg bemerkte men de Soembing en Sendoro, die prachtig hunne toppen boven den laag liggenden bergketen verheffen. De weg was door de landlieden bedorven, die hem bij deze gelegenheid hadden willen verfraaijen en er daarom eenige duimen zwaar zand op hadden geworpen, zoodat op sommige plaatsen men moeite had, om met de rijtuigen er door te komen.

Bij de 6de paal trok men over de rivier Djali, waar zich de regent van Poerworedjo, adipati TJOKRO NEGORO bevond, een man die zich in den Javaschen oorlog zeer verdienstelijk had gemaakt. Terwijl het 4de bataillon infanterie (Europeanen) langs den weg tot aan de residentie en haije geschaard stond, reed de Gouverneur-Generaal Poerworedjo binnen, en stapte hij ten 9 ure aan het residentie-huis af, waar hij ontvangen werd door den kolonel LEBRON DE VEXELA, en de overige militaire en civile autoriteiten.

Den 4den Julij, 's morgens ten 7 ure, ging de Gouverneur-Generaal de indigo-fabrieken te Tamba en Soetji, en den kaneeltuin op eerstgenoemde plaats bezigtigen. Tamba ligt ruim een halve paal van Poerworedjo, aan den linker-oever der rivier Goedoel, welke zich niet ver van daar ontlast in de Bogowonto, die achter het kampement heen stroomt. Soetji ligt 5 palen van de hoofdplaats, bij de Kali Kesing. 's Middags werden

het nieuw gebouwd blokhuis, de nieuwe messighit en de zout- en koffijpakhuizen bezocht. Deze gebouwen zijn allen van steen opgetrokken. De grond is in deze residentie bijzonder geschikt voor steenbakkerijen. Overal worden door de bevolking, in de nabijheid hunner dessa's, steenen gebakken. Ook potten worden door haar gemaakt. Dit geschiedt echter alleen door de vrouwen.

Na de troepen geïnspekteerd te hebben, werd den 6den Julij de reis vervolgd tot aan Maron, 5 palen van de hoofdplaats, in de rigting van den weg naar Magelan, in het rijtuig. De weg loopt langs den regter oever der Bogowonto, aan welker boorden de velden met een tweede gewas en indigo beplant waren. Te Maron bevindt zich eene groote indigo-fabriek, welke werd bezigtigd. Daarna steeg men te paard en vervolgde den togt naar Sapoeran in eene noordelijke rigting. De nu ingeslagen weg is voortdurend klimmende en dalende, doch dit laatste in eene meerdere verhouding dan het eerste, daar Sapoeran naar gissing van 2000 tot 2400 voet boven de oppervlakte der zee gelegen is. Men genoot de heerlijkste gezigten, welke het schoone Java zoo vaak aanbiedt, noordelijk op de Soembing en Sendoro, en zuidelijk op de vlakte van Bagelen, waarvan men dikwijls, tot op 5 palen van Maron, de hoofdstad, met hare witte gebouwen, ziet liggen. Dan gevoelt men te meer, hoezeer het te bejammeren is, dat de trotsche natuurtoonelen van Java niet door Europesche gebouwen afgewisseld worden.

Aan de 10e paal ontwaart men eene waterleiding, getrokken uit de Bogowonto, langs welker linker oever de weg tot aan Sapoeran loopt. Ten 8¼ ure kwam men te Kameri, aan de 11e paal van Poerworedjo, op eenen zeer geringen afstand van de grensscheiding van de regentschappen van Poerworedjo en Ledok. Daar ontvingen de assistent-resident SCHIFF, regent raden toemengong ARIO MANGOON KOESOEMO, en de kontroleur VINCENT, allen van Ledok, den opperlandvoogd. Na eenige ververschingen te hebben genomen, werd op andere paarden de reis voortgezet. Regts van den weg ziet men thans meer het bekken, door de Bogowonto gevormd, en begrensd door het Tjitjabangs-gebergte. Nu wordt de weg minder gemakkelijk, zonder echter nog bezwarend te wezen; vrij diepe ravijnen worden doorgetrokken. In het begin is het land woest en onbebouwd, doch allengs verbetert dit. Men ziet eerst sawah's en kleine koffijtuinen, tusschen beiden pagger-koffij, welke eene hoogte van 10 of 12 voet bereikt, vervolgens eenigzins grootere tuinen nadat men 5 of 6 palen heeft afgelegd. Men merkt hier op, dat de dadap, welke tot schaduw der koffijboomen moet dienen, en ook de daarvoor geplaatste pisang-boomen, niet willen groeijen, hetwelk nogtans aan de koffij-boomen geen nadeel schijnt te doen. Bij Sapoeran ontwaart het oog niets anders dan bebouwd land, waarvan de aanplanting van thee, welke voor korten tijd begonnen is, doch nu reeds eene groote uitgestrektheid beslaat, spoedig het voornaamste gedeelte zal uitmaken.

Ten 12 ure kwam men te Sapoeran, 12 palen van Wonosobo, en 24 van Poerworedjo, aan, en nam de Gouverneur-Generaal zijn intrek in de

pasangrahan, welke in het midden van nieuw aangelegde thee-tuinen gelegen is. De namiddag werd besteed met het bezigtigen dier tuinen en van een theefabriek, waar de geheele bewerking werd opgenomen. Daarna werd ook het koffij-pakhuis bezigtigd.

De thermometer teekende, bij de aankomst, 71° Fahr en den volgenden morgen ten 6½ ure 62°. Daar de lucht betrokken was, gevoelde men den graad van koude niet sterk, doch er zijn morgens, op welke de thermometer, even als te Bator, hoewel dit hooger gelegen is, 54° teekent. Dit is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat Sapoeran geheel vlak ligt, en door geene hoogte wordt ingesloten.

Den 7den Julij op het gewone uur werd de reis naar Wonosobo, hoofdplaats van Ledok, te paard aangenomen. De weg loopt bestendig meer of min steil op. De landstreek is afwisselend levendig en fraai, en de hooge bergen Soembing en Sendoro, aan wier voet Ledok is gelegen, leveren een der schilderachtigste achtergronden, welke zich de verbeelding kan scheppen. Dadelijk bij het verlaten der dessa Sapoeran, ziet men regts en links, in geringe hellingen, theetuinen met eenige honderd-duizenden heesters beplant. Bij de 8ste paal van Wonosobo, is een koffijtuin van 20,000 boomen, in het jaar 1837 geplant op 8 voet afstand. De koffij wordt van hier en de omstreken, waar veel pagger-koffij is aangelegd, naar Sapoeran geleverd.

Bij paal 6 trekt men de rivier Begaloe over, die zich niet ver van Wonosobo in de Serajoe stort. De landstreek wordt hier meer open, en aan het oog vertoont zich eene prachtige vlakte, waarin Wonosobo op eene verhevenheid gelegen is. Men heeft hier zeer veel sawah- en tegal-velden, zoodat in de oogst alle mannen moeten mede helpen, hetwelk op Java een zeldzaam geval is. Bij paal 5 ligt de dessa Kretek. Het land is hier sterk bevolkt en men bespeurt op nieuw met genoegen, hoezeer de regering, waaronder het thans gesteld is, de nijverheid en al het goede hetwelk daaruit voortvloeit meer schijnt te bevorderen, dan het onderdrukkend stelsel der Javasche hoven gewoon was te doen.

Ten 9 ure werd Wonosobo bereikt, hetwelk op een plateau ligt, en de heerlijkste gezigten oplevert op de diep rondom liggende uitgestrekte valeijen. De opperlandvoogd werd ontvangen door den assistent-resident SCHIFF, die tot dat einde was vooruitgereden, alsmede door den heer DE SERRÈRE, resident van Banjoemas, en den regent van de hoofdplaats dezer residentie raden adipati TJOKRO NEGORO, die zich beide derwaarts hadden begeven, om hunne opwachting te maken.

Ledok, waarvan Wonosobo de hoofdplaats is, was vroeger eene residentie. Op nieuw werd bij deze gelegenheid door den Gouverneur-Generaal in overweging genomen, om, uit hoofde der uitgestrektheid van dit gewest, het mede van Bagelen af te zonderen en er eene afzonderlijke residentie van te maken. Daartoe werd echter vooraf een rapport afgewacht van vier in kommissie gestelde residenten. Het klimaat van Wonosobo kan wel gelijk worden gesteld met dat van Sapoeran, ten minste teekende de thermometer, met gelijke luchtgesteldheid en op dezelfde uren, ook hetzelfde aantal graden.

IV.

Reis naar Magellan. — De oudheden van Mondoet en Boro Boedoer. — De legende van Boro Boedoer. — Terugtogt naar Salatiga.

Den 8sten Julij, op het gewone uur, vertrok men te paard van Wonosobo naar Kadoe. Vijf palen ver tot aan Kretek werd de weg van den vorigen dag gevolgd, doch hier sloeg men eenen weg in, die perpendikulair op den beredenen staat, en de rigting neemt naar den bergrug tusschen de Soembing en Sendoro. Aan dezen weg en niet ver van Kretek staat een boom, onder welken de sulthan SEPOE, van het Djokjokartasche hof, in den oorlog, die de aanleiding was tot de wording van dit laatste rijk, geboren is. Bij de 6e paal ziet men eene menigte groote steenen over het land verspreid, welke in vroegere eeuwen van de genoemde bergen schijnen te zijn afgespoeld.

Ten 9 ure kwam men te Retjo, tusschen paal 11 en 12 digt bij de grenzen van Kadoe, waar de Gouverneur-Generaal ontvangen werd door den heer HARTMAN, resident van Kadoe, en den regent van Temangon, raden toemengong ARIO IOLJO NEGORO. Hier werd een ontbijt genomen, door de zorg van den heer SCHIFF gereed gemaakt, en werden de rijpaarden verwisseld. Vervolgens nam de opperlandvoogd afscheid van den resident en verdere autoriteiten van Bagelen als ook van den resident en regent van Banjoemas, die tot hiertoe gevolgd waren, en sloeg den weg in naar Kadoe.

Aan de 12e paal te Kledo, het hoogste punt van den bergrug tusschen de Soembing en Sendoro, is de grensscheiding tusschen de twee residentiën. Hier ziet men reeds den aanvang der heerlijke natuurtooneelen, welke de residentie Kadoe zoo ruimschoots oplevert. Het bestaat in een dal, 't welk gevormd wordt door de hellingen van genoemde bergen, alsmede door die van de bergen Oenarang, Merapi, Merbaboe, Tellomojo, en het Djamboe- en Tjitjabang-gebergte. Bij iederen pas, welken men doet, ontdekt men nieuwe schoonheden, waartoe de heuvels, welke als kegels hier en daar verspreid staan, en waarvan velen tot aan den top begroeid zijn, niet weinig bijdragen. De voornaamste kultuur dezer residentie is padi, koffij en tabak. Langs den geheelen weg ziet men sawah-velden, waarop de padi in vollen groei staat; ook ziet men, als tweede gewas, djagong, djarak en tabak, en in de verte tusschenbeiden aan den weg koffijtuinen, welke thans ongeveer in een jaar, over de geheele residentie namelijk, 100,000 pikols koffij aan het Gouvernement opleveren. Daar nergens het geheele jaar door water ontbreekt, zijn de sawah-velden dan ook voortdurend bebouwd, zoo dat men in het algemeen over de geheele residentie op een tweede gewas kan rekenen.

Bij paal 18 van Wonosobo (van Samarang gerekend paal 56 en van Magellan 21) te Paraän kwam men tegen 11 ure aan, waar de rijtuigen gereed stonden, en van welke plaats de reis dadelijk vervolgd werd naar Temangon, paal 15 van Magellan. Men bereikte de hoofdplaats van het regentschap Temangon ten 12 ure, onder het losbranden van het geschut van den regent, en werd ontvangen door den kontroleur der 1e klasse DE NIJS.

Tusschen de 13de en 12de paal passeert men de Progo over eene brug, welke door hare hoogte in de west-moeson tegen de hevige watervloeden bestand is. Hier is de grensscheiding tusschen de distrikten Medono en Penangong. Bij de 12de paal ziet men eenig suikerriet voor de fabriek van een' Chinees, en bij de 5de eene uitgestrektheid riet van meer aanbelang voor den Armeniër ANDREAS. Bij de 6de paal is de kruisweg te Sedjan, 42 palen van Samarang, waar de weg noordelijk loopt naar Samarang en zuidelijk naar Magellan.

Te Magellan kwam de Gouverneur-Generaal ten 1½ ure aan. Deze plaats is alleraangenaamst gelegen, en het residentie-huis, hetwelk fraai en ruim is, staat op een zeer goed gekozen punt. Het heeft uit de waranda het gezigt op de helling van de Soembing en Sendoro, terwijl, langs den voet van den uitgestrekten tuin, de Progo slingerende heen loopt. Niet ver van het residentie-huis verheft zich een berg, ongeveer ter hoogte van 500 voet, op welks top men de geheele residentie kan beschouwen, en waar men dus een aantal van 4000 dessa's overziet, bevattende ongeveer 300,000 inwoners. Deze berg wordt „Tidar" genaamd, hetwelk in het Javaansch „navel" beteekent, als willende men dat deze plaats ongeveer het middenpunt van Java uitmaakt.

Den 9, 10, 11 en 12den Julij verbleef de Gouverneur-Generaal te Magellan; hij hield zich op den 10den 's morgens onledig met het bezigtigen der benting, koffij- en zoutpakhuizen en gevangenis, terwijl den 12den een uitstapje werd gedaan naar Mondoet en Boro Boedoer, om aldaar de Hindoe-oudheden te bezigtigen. Men vertrok tot dat einde 's morgens ten 6½ ure, in een rijtuig, eerst naar Mondoet, waartoe de weg werd ingeslagen naar Djokjokarta; op twee palen afstand verliet men dezen weg, en reed men langs eenen mede zeer fraaijen weg, welke voortdurend loopt door groote uitgestrekte suikervelden. Men zag twee of drie suikerfabrieken, toebehoorende aan Chinezen, welke het riet van de Javanen koopen, die behendigheid genoeg bezitten het hen zoo duur mogelijk te doen betalen.

Bij paal 8 paseert men de rivier Progo, over eene hooge bamboezen brug, rustende op verschillende houten staanders, welke soort van bruggen zeer vernuftig in elkander is gewerkt; ze zijn afgebeeld in het werk van den kolonel DE STEURS over den Javaschen oorlog. Op deze plaats is de rivier, in de oost-moeson, 20 of 30 voet diep; de oevers zijn hoog en steil. Geen 50 pas verder is de rivier niet meer dan één voet diep. Men stapte hier uit het rijtuig en wandelde over de brug, terwijl de rijtuigen uitgespannen en door de inlanders over de brug getrokken werden.

Van hier loopt de weg steeds door bebouwde landen. Tusschen paal 9 en 10, ziet men den tempel van Boro Boedoer liggen. Bij paal 12 werd weder de Progo overgetrokken op eene vaste sasak. Hier steeg men te paard en reed omtrent een halve paal verder, waar de rivier de Ello werd overgetrokken, over eene bamboe-brug, welke hier, in plaats van met staanders bevestigd te zijn, gehecht is aan de hooge boomen welke aan beide oevers staan.

Ten 8¼ ure werd de Hindoe-tempel, Mondoet genaamd, bereikt en bezigtigd. Dit gebouw is van eene vierkante bouworde, zeer kunstig van fraai uitgebeitelde en zamengevoegde steenen vervaardigd en met prachtig schoon lofwerk versierd. In den tempel bevinden zich drie buitengewoon groote beelden, waarvan het eene in het midden heeft gezeten, doch waarschijnlijk door eene aardbeving vooruitgeschoven is; de twee andere zitten nog op hunne oorspronkelijke plaats. Het middenveld is 13 en de beide anderen zijn 10 rijnlandsche voeten groot. De tempel was geheel met aarde bedekt, alleen stak een klein gedeelte boven den grond uit, toen de resident HARTMAN hem in 1835 ontdekte, en met veel moeite en zorg heeft doen ontgraven.

Na de bezigtiging van het gebouw trok men naar Boro Boedoer. De prachtige tempel van dien naam bestaat uit kunstig uitgehouwen steenen, met duizenden voortreffelijk uitgebeitelde en te zamen gevoegde beelden en zeer schoon lofwerk. De hoogte is 92 voeten; aan de beneden zijde beslaat de omtrek eene breedte van 332 voeten; het gebouw is voorzien van vier hoofdingangen met steenen trappen.

Volgens de overleveringen bij de bevolking zoude in de XIV eeuw zekere koning, genaamd DEWA KOSOEMO, tweede zoon van een hoogepriester van Soerolojo, zijne dochter in hare kindsche jaren hebben verloren, dewijl een zijner bedienden haar ontroofde. Twaalf jaren daarna bevond hij zich te Boro. Daar ontwaarde hij een zeer fraai meisje van 14 jaren, genaamd MONDOET, 't welk hij tot zijne vrouw nam, zonder voorkennis van iemand, en bij wie hij een dochter verwekte. Niet lang daarna deed zich zijn vroeger ontvlugte bediende op, en maakte den koning bekend, dat hij zijne eigene dochter tot echtgenoot had genomen. De koning gevoelde zich hierdoor diep ongelukkig en zeer schuldig. Hij raadpleegde zijne hoogepriesters en vroeg hun, welke straf men iemand moest opleggen, die zijn eigen kind tot vrouw had genomen. De algemeene uitspraak was, dat zoodanig iemand levenslang tusschen vier muren moest worden gemetseld, en hem boven uit de opene top zijn voedsel, alleen bestaande in rijst en water, moest toegereikt worden. Maar een middel was er, om hem van die straf te ontheffen; hij moest namelijk binnen tien dagen een grooten steenen tempel aan de godheid wijden, die 1000 steenen beelden zoude moeten bevatten. Wanneer alle de steenen beelden ter bestemder tijd niet waren voltooid, moest, voor zoo veel daaraan zou ontbreken, een gelijk getal leden van de familie des misdadigers gestraft worden, door ze in steen te veranderen.

De koning gaf daarop onmiddelijk de noodige bevelen tot den opbouw van zulk een tempel; maar, na het eindigen van den tienden dag, ontbraken er nog drie beelden, zoo dat er 997 aanwezig waren. Hierop wendde hij zich weder tot zijne hoogepriesters en deelde hun mede, dat hij zelf de zondaar was en dat hij aan hunne voorschriften voldaan had, maar er nog drie beelden ontbraken. Zij antwoordden hem, dat die drie nog noodzakelijk werden vereischt, en daarvoor drie personen behoorden

te worden gekozen, om in steen te worden veranderd. Maar de koning achtte het niet noodig, nog meer boete te doen en vergenoegde zich met hetgeen hij verrigt had. Hij begaf zich naar Mondoet bij zijne vrouw en zijn kind, die zich aldaar bevonden. De hoogepriesters, hierdoor gebelgd, baden de Godheid, dat hunne voorspellingen zouden worden vervuld. Kort daarop vernam men dan ook, dat de koning, met zijne echtgenoote en zijn in bloedschande verwekt kind, versteend waren.

Het ontdekken van den tempel Mondoet, waarvan zoo even gesproken is, heeft men aan den resident van Kadoe den heer C. L. HARTMAN te danken. In 1835 kwam hij op het denkbeeld, om het, boven den grond uitstekende, kleine gedeelte van dat gebouw eens verder te doen zuiveren en open graven, hetgeen hem, na onbeschrijflijk veel moeite, gelukte, en weldra ontwaarde hij, dat zich daarin drie buitengewone groote steenen beelden bevonden. Niemand, zelfs geen van de oudste Javanen, wist iets van hun aanwezen; maar nu begrepen zij al spoedig, dat deze kolossale beelden tot de overleveringen van de oudheden van Boro-Boedoer behoorden en niets anders waren dan de drie, die, op de bede der hoogepriesters, in steen werden veranderd!

Den 13den Julij 's morgens ten 6 ure verlieten de reizigers de residentie Magellan, in rijtuigen van den resident en van eenige partikulieren, daar de eigen rijtuigen reeds den avond te voren, met koeli's, over het moeijelijk te passeren Djamboe-gebergte getrokken waren. Om Salatiga, het doel der reis van dien dag, te bereiken, werd de weg van Samarang ingeslagen tot aan Bawen.

Op den weg naar Medono ziet men, op eenen steeds meer verminderenden afstand, de Merbaboe en Merapi, als de hoogste punten, en meer op den voorgrond de Tellomajo en Djojopengge, terwijl men verder de hooge toppen ontwaart van de Soembing en Sendoro.

Medono ligt bij de 39e paal, aan den voet van het Djamboe-gebergte in de afdeeling Grobak. Hier plaatsten zich de dames in de gereed gemaakte „tandoe's" of draagstoelen. De Gouverneur-Generaal en gevolg stegen te paard, om het Djamboe-gebergte over te trekken. Tot hiertoe had de eene koffij-tuin de anderen afgewisseld, doch nu bestonden de hoogten meestal uit tegal-velden; ook liggen verscheiden streken nog onbebouwd. In een dal, digt bij Medono, viel het oog op een suiker-fabriek, behoorende aan den heer MEIJER TIMMERMAN THIJSSEN van Samarang. Op den hoogsten top, ongeveer 3,000 voet boven de oppervlakte der zee, ontwaarde men, terugziende, de schoone vlakte van Kadoe, maar vooruit niets dan weinig bebouwde, ja, bijna geheel kale bergen, 't geen een zonderling kontrast opleverde.

Ten 9½ ure kwam het reisgezelschap bij paal 33 te Tengeet aan, de grensscheiding van Kadoe en Samarang, waar zich de resident van Samarang VAN SON, de assistent-resident VAN GUERICKE en de luit.-kol. ROEPS, ter opwachting bevonden. Na het dejeuner genomen te hebben, werd de reis op dezelfde wijs voortgezet. Te 11½ ure werd Djamboe, bij paal

28, aan den voet van het gebergte van dien naam, bereikt. Hier vond men de rijtuigen, met welke de reis naar Salatiga werd volbragt. Even voor Djamboe beheerscht men met het oog de geheele vlakte van de Rawa-pening, meest met padi beplant, terwijl zich in het midden dier vlakte de gebouwen der nieuwe vesting „Willem I" trotsch verheffen. Bij paal 25 loopt de weg regts naar Ambarawa, en bij paal 24 komt men te Bawen, van waar de weg naar Salatiga hierboven reeds beschreven is.

Ten 12½ ure bereikte men Salatiga. Daar werd de dag met het houden van inspektiën doorgebragt, en den volgenden, den 14 Julij, vertrok men naar Soerakarta, langs den reeds beschreven weg. Daar bleef men den volgenden dag, en vertrok den 16den Julij, op het gewone uur, naar Ngawi. Bij het verlaten van Soerakarta ziet men niets dan onbebouwde landen en Chinesche graven. Drie palen verder ligt aan de rivier Solo, die men langs een bamboe-brug overtrekt, de dessa Djoerat, waar zich de woning bevindt van PRANG WÈDONO. Van hier wordt de landstreek zeer eentoonig; slechts weinig tegalvelden ziet men, terwijl het overige een woeste zandgrond is, met eenig kreupelhout begroeid. Tusschen paal 7 en 8 strekken zich eenige suikervelden uit; voor het overige vertoont zich uiterst zeldzaam hier en daar eene dessa, die dan bovendien nog zeer klein schijnen te zijn. Driemalen trekt men de hier reeds bevaarbare Solo-rivier over, langs bruggen, die door de zorg van PRANG WÈDONO er over waren gelegd. Regts van den weg begint men meer duidelijk den berg Lawoe, wiens hoogte op 8000 voet wordt geschat, te ontwaren.

Op 20 paal afstands van Soerakarta rijdt men door de dessa Seragten, aan de rivier van dien naam, waar alle weken een groote bazar wordt gehouden. Hier zagen de reizigers eene koffij-aanplanting van 100,000 boomen, behoorende aan zekeren heer WIENERSTROM, die den grond van den keizer heeft gepacht. Naauwelijks hadden zij deze dessa verlaten, of zij bevonden zich in eene volkomen wildernis, door talrijke herten, wilde varkens en tijgers bewoond. Alleen reizende, zou men zich op dezen weg geheel verlaten gevoelen, en tevens werkelijk op zijne hoede moeten zijn, daar men op geene menschelijke hulp, uit gebrek aan bevolking, rekenen kan. Ten 9½ ure bereikte men, bij de 29e paal van Soerakarta, de dessa Benting digt bij de grenzen tusschen dat rijk en de residentie Madioen gelegen. Hier werd de Gouverneur-Generaal ontvangen door den resident van Madioen, den heer LAUNU, den regent van Ngawi, raden toemenggong MANGOON DERDJO, den assistent-resident van deze laatste plaats den heer BULIN, en den luitenant-kolonel PRAGER, kommanderende het 8e bataillon infanterie, van welk bataillon de helft gestationeerd is te Ngawi. Eenige passen van deze dessa trok men een bosch-riviertje over, 't welk bij paal 183 van Soerabaja de eigenlijke grensscheiding vormt. Men trad hier een djati-bosch in. Daar langs den grooten weg op vele plaatsen de brand in het riet was gestoken, 't geen men in deze wildernis dikwijls veiligheidshalve doet, gaf dit aanleiding dat ook verscheiden boomstammen in volle vlam stonden; 't was een treurig gezigt, dat tevens klaarblijkelijk

het gevaar aanwees, 't welk men loopt, wanneer men hier 's nachts alleen moest reizen. De wegen zijn in goeden staat, maar zeer zanderig. Tot paal 159, waar Ngawi ligt, duurt de reis zoo voort; slechts zeldzaam bemerkt men eenig tegal-veld, en even zelden ontmoet men menschen of ziet men woningen.

V.

Ngawi. — De residentie Madioen. — Toppengspel. — Sawoe. — De residentie Kediri. — Modjopahit. — Soerabaja.

Ten 1½ ure bereikte men Ngawi. De hooge reizigers betrokken, nadat zij ook hier weder met alle mogelijke eerbewijzen van 't garnizoen en de ambtenaren ontvangen waren, een pasanggrahan, welke vrij wel was ingerigt. 't Voornemen bestaat, om hier een fort op te rigten voor eene bezetting van 300 man; het moet, volgens het nieuwe verdedigings-stelsel, dienen, om het leger te ondersteunen, bij de verdediging van het moeijelijk door te trekken terrein, tusschen Ngawi en Pedangan en den vrijen toegang tot dezen weg aan den vijand te beletten, zoomede om dien te dekken, op de plaats, waar de weg van Rembang naar Blora de Solo-rivier overvoert. Thans werd hier voorloopig een kampement gebouwd voor de bezetting en voor de sapeurs, welke aan het fort moeten werken. Het zal liggen aan de zamenvloeijing der beide rivieren Madioen en Solo, waarop men een fraai gezigt heeft achter de assistent-residents woning.

Na de troepen, het aan te leggen fort enz. in oogenschouw te hebben genomen, aanvaardde de Gouverneur-Generaal den volgenden morgen de reis naar Madioen. Zoodra men Ngawi verlaat trekt men op een brug over de rivier Madioen en rijdt men in eene zuid-oostelijke rigting voort. Onmiddelijk aan de overzij der rivier, bemerkt men eenen militairen kommunikatie-weg over Rembang naar Soerabaja, welke op eenen afstand van 118 palen te Grissée in den grooten weg valt. Tusschen paal 156 en 157 is weder een weg, welke over Tjeroeban naar Kediri loopt.

Eenige palen lang rijdt men al weder door woest land; op eenigen afstand ziet men echter, aan de oevers der rivier, tegal-velden. Bij paal 155 begint de streek meer bebouwd te worden. Bij de dessa Kendang, waar de 152 paal staat, trekt men op nieuw over de rivier Madioen. Hier is de grensscheiding van Ngawi en het regentschap Poerwodadi; de regent van Poerwodadi, raden toemengong PRAWIRO NEGORO, wachtte hier den Gouverneur-Generaal dan ook op. Bij paal 146 werd een dwarsweg ingeslagen, die naar een suikerfabriek geleidt, welke van Gouvernementswege te Poerwodadi is aangelegd, en 2 palen van den grooten weg is gelegen. Men rijdt door de kampong, welke 500 huisgezinnen bevat, digt voorbij de regentswoning. Wij teekenen hier in 't voorbijgaan aan, dat al wat in de vorstenlanden tot de hoofdnegeri behoort „kampong" genaamd wordt, de overige plaatsen zijn dessa's.

Ten 10¼ ure kwam men aan de suikerfabriek, waar zich de hoofdregent van Madioen bevond, pangeran rongo ARIO PRAWIRO DI NINGRAT, met eenige zijner manschappen gekleed als hussaren. Na deze inrigting

bezigtigd te hebben vervolgde men de reis. Men reed nu aanvankelijk door suikerriet-tuinen, doch allengs werd het land weder minder bebouwd. Niet ver van de fabriek is een weg naar Magettan, die naar Soerakarta en ook over de Lawoe naar Karang Pandang leidt. Op korten afstand van de hoofdplaats zag men indigo-velden. Na op nieuw de rivier Madioen te zijn overgetrokken, kwam men ten 11 ure aan deze plaats der bestemming van den dag. Zij bestaat uit de residentswoning, digt bij een in 1831 gebouwd blokhuis, de sekretaris-woning, de kazerne en stallen der djajang-segars, de gevangenis en voorts de negeri met de regentswoning, welke laatste naar den Europeschen smaak is gebouwd. De rivier Madioen vloeit hier voorbij, en neemt digt bij het blokhuis het riviertje Lokkar op, dat in het Willes-gebergte ontspringt.

Hoezeer het land, 't welk de Gouverneur-Generaal dien dag was doorgetrokken, nog verre is van geheel bebouwd te zijn, moet men toch hulde doen aan de pogingen, welke sedert 1830 in het werk zijn gesteld, om eene woestenij, in welken staat deze streek, toen van de vorsten is overgenomen, reeds zoo ver te brengen. En 't is niet te betwijfelen, dat de hierdoor veroorzaakte welvaart allengs zal vermeerderen. De ontwikkeling der residentie zou tot eene zeer aanzienlijke hoogte kunnen worden gebragt, indien zij maar meer bevolkt was. Het bebouwde land wordt meest tot tweede gewas benuttigd, 't welk bestaat in djarak, ketel, eene soort van boontjes en widjen, waarvan men olie verkrijgt, en dat men ook voor gebak gebruikt.

Men heeft in deze residentie eene soort van vlieg, „endol-endol" genaamd, die, volgens de mededeeling van Dr. FRITZE, chef van de geneeskundige dienst, meer kracht in zich zou bevatten dan de bekende Spaansche vlieg. Zij is grooter dan deze en heeft eene zwarte kleur met vier roode strepen. Dr. FRITZE heeft kort geleden er 100,000 doen vangen, waarvoor ½ cent per stuk werd betaald. Men heeft het voornemen, om dat getal het volgende jaar op 2 of 3 maal honderd duizend te brengen.

Bij Ngawi bevindt zich eene salpeter groef, die men berekent dat bij eene eerste bewerking 20,000 pond 's jaars zou kunnen leveren. In het Willes-gebergte, te Sauer, heeft men eene soort van steen gevonden, welke de vuursteenen zeer nabij zou komen. Doch de kapitein FRIJDAG van de artillerie heeft, na een onderzoek op de plaats, beweerd, dat zij de vereischte hoedanigheid niet bezit.

Den 18den Julij werden 's morgens het blokhuis, de gevangenis, de kazerne en de stal der djajang-segars door den Gouverneur-Generaal in oogenschouw genomen. De avond werd besloten door een oud inlandsch spel „toppeng" genaamd, door mannen uitgevoerd, die voor 't gelaat houten masques hadden, alhier vervaardigd in den zelfden vorm als de Europesche en waarvan eenigen zelfs zeer goed waren. De voorstellers waren gekleed in vrouwen- en mannen kostumes, al naar dat de geschiedenis, die zij vertoonden, dit medebragt. De „dalang" of de regisseur, gelijk wij hem zouden noemen, was gewapend met eenen hamer, waarmede hij op een vierkant hol houten blok sloeg; daarbij las hij met luider stem het verhaal

voor van de gebeurtenis, die werd voorgesteld, welke daarna, in bijzonderheden, door de zangsters (tensinden) al tandakkende bezongen werd. Men voerde dien avond ten tooneele de wanhoop van eenen Makassarschen koning, die de dochter van den regent ten huwelijk gevraagd had, maar wien zijne geliefde geweigerd werd. De wajang duurt dikwijls tot den volgenden morgen in verschillende bedrijven voort. Bij deze gelegenheid kwamen ook wilde dieren ten tooneele, als wilde varkens, olijfanten, tijgers, slangen enz. Al die monsters werden door mannen, met vellen omhangen, voorgesteld.

Den 21sten Julij, 's morgens ten 6 ure, werd de reis aangenomen naar Sawoe, in de rigting van de residentie Kediri. In het begin loopt de weg door indigo-tuinen en sawah-velden, met kapas (katoen) en tabak beplant. Aan de eerste station te Oeterang ligt eene suiker-fabriek. Daar nam de Gouverneur-Generaal afscheid van de regenten van Ngawi en Magettan. Tot paal 152, waar de weg boschrijker begint te worden, zag men suikertuinen, die zeer welig stonden. Aan de tweede station werd de opperlandvoogd ontvangen door den regent van Ponorogo en den assistent-resident ANDRIESSEN van die zelfde afdeeling. Links en regts van den weg ontwaart men nu vele sawah-velden, en vertoont zich het gebergte Willes met zijne verschillende toppen, waarvan de uitstekendste zijn de Doero-wati (hoogste top) en Bassang-kaki. Vervolgens rijdt men door onafzienbare suiker-velden, behoorende tot de fabriek Djarakan. Bij paal 148 trekt men de rivier Tjimer over, welke zich in de groote rivier van Madioen stort. Aan de overzijde komt men in de hoofdnegeri van Ponorogo. Daar bevindt zich de begraafplaats van BETORO KATON, een der vorsten van Madjapahit. Op de allon-allon stond eene menigte priesters geschaard, die met het bewaken dezer begraafplaats belast zijn.

Even voorbij de negeri zag men, links van den weg, de Gouvernements indigo-fabriek Tjerokien, op twee palen afstands van de hoofdnegeri Ardjo Winangon. 27 palen van Madioen trok men door de groote dessa Tegal Sahari, waar zich zeer vele hoogepriesters ophouden, die onderwijs geven aan de priesters, welke van alle kanten derwaarts komen, en dikwijls tot een getal van 2 of 300 aangroeijen. 't Is eene zoogenaamde priesterschool of „pasantrian". Het onderwijs bestaat in wat Arabisch lezen, zonder het te verstaan, en voorts in de priesterlijke verpligtingen. Kiai KASSAN BESAR is de opper-hoogepriester.

Even voor de laatste poststation Ngotok, trekt men de rivier Gedé over, een arm van de rivier Madioen. Van hier loopt een groote fraaije weg naar Patjitan door uitgestrekte sawah-velden. Ten 11 ure kwam men te Sawoe aan, gelegen aan den voet van den berg Sawoe, waar men den intrek nam in eene vrij goed ingerigte pasanggrahan. De dien dag doorgereden landstreek is bijna geheel tot aan de grenzen bebouwd, hetzij met padi, welke over het algemeen zeer goed stond, hetzij met een zoogenaamd tweede gewas, bestaande in djarak, kapas (katoen) of tabak. De weg loopt door eene vlakte tot aan de laatste post, van waar het terrein tot de plaats der bestemming meer heuvelachtig wordt.

Voor het diner werd het gezelschap vergast op een Javaansch spel. Een aantal gladak-paarden, op welke poppen van stroo gebonden waren, werd in een afgeperkt bestek geplaatst. Aan de staarten van deze dieren bond men een vuurwerk; toen dit aangestoken werd, liepen de paarden natuurlijk, in groote angst, met de poppen door elkander. Dat vermaakte de inlandsche toeschouwers buitengemeen; doch voor het Europesche publiek leverde het niets bijzonders op. Na het diner dansten „serimpi's" (even als de „bedojos", doch slechts vier in getal), en vervolgens vier wel uitgedoste Javanen „dadop kreto" genaamd.

Den 22sten Julij werd de reis door de heeren te paard door de dames in tandoe's (draagstoelen) voorgezet. Dadelijk bij het verlaten der dessa betrad men eene wildernis, welke op den ganschen togt, over den berg Sawoe, tot aan de grenzen van Kediri aan gene zijde van dien berg, bijna onafgebroken voortduurt. Men zag hier de schoonste boschgezigten, steile hoogten in verschillende kegels, diepe dalen en ravijnen. Op den hoogsten top zag men achter zich een fraai tafereel, op de beneden liggende dessa Sawoe en de prachtige landstreek waarin zij zich vertoont. Overigens ziet men op deze gansche reis schier geene woningen. Bij paal 134 werden de grenzen van Kediri en Madioen bereikt, waar zich de resident van Kediri G. L. BAUD, de regent van Ngrowo, raden adipati DJOLJO NINGRAT, de assistent-resident VAN HERWERDEN van die afdeeling en van Trengaleh bevonden. Twee paal verder, aan den voet van den berg te Toegoe, verpoosden de reizigers eenige oogenblikken in eene pesanggrahan, namen afscheid van den resident en verdere autoriteiten van Madioen, en zetten van hier de reis in rijtuigen verder voort. Zij doorreden nu eene vlakte tot Trengaleh, paal 127, waar zij ten 8¾ uur aankwamen. Voor zij deze plaats bereikten doorreden zij nog groote koffijtuinen, welke zes jaren vroeger waren aangelegd, en toen eerst in pacht behoorden aan den heer VAN VLISSINGEN, van wien zij voor *f* 300,000 door het Gouvernement zijn afgekocht. Deze tuinen worden afgewisseld door schoone sawahvelden en pepertuinen. Overal zag men welstand. De dessa's, welke alle goed bewoond schenen te zijn, volgden elkander onophoudelijk op. Het dal zelf is omgrensd door een niet hooge bergketen. Dit alles levert een prachtig geheel op. Bij paal 128 trok men over de rivier Tenger en bij paal 127 over de rivier Trengaleh op zeer goede bruggen.

Hoe zeer de regent van Trengaleh, raden maas toemengong MANGOON NEGORO, bedlegerig was, stond door zijne zorg te Trengaleh toch een goed dejeuner gereed. Nadat dit genuttigd was, werd de reis verder voortgezet. Spoedig bevond men zich nu weder in koffij- en pepertuinen, welke met sawah's, waarvan een groot gedeelte met padi, het andere met kapas beplant was, afwisselden en voortduurden tot Toeloengagong, de woonplaats van den assistent-resident VAN HERWERDEN, afdeeling Ngrowo, bij wien de Gouverneur-Generaal zijn intrek nam.

Na het diner kwamen twee raden ajo's, echtgenooten van den regent, met eene zijners dochters, een bezoek brengen. Zij werden gevolgd door

zeven „bedojo's", waaronder zich twee onechte dochters van den regent bevonden. Onder „onechte kinderen" wordt bij de Javanen echter iets anders verstaan dan bij ons. Zij bedoelen er die kinderen mede, welke bij bijwijven verwekt zijn en die dus erkend en gelijk met de echten opgevoed worden.

Den 28sten Julij 's morgens ten 6 ure vertrok de Gouverneur-Generaal naar Kediri. Na eene paal gereden te hebben, door met indigo beplante landen, werd een weg links ingeslagen, tot het inspekteren der indigofabriek te Grobogan, aan de overzijde der rivier Plaboean, ongeveer een halve paal van den grooten weg. Toen werd de reis voortgezet. Bij paal 103 zag men een vrij groote kaneeltuin, in het midden van welken eene pepiniaire was aangelegd, en waarbij zich eene loots tot bereiding der kaneel bevond. Deze tuin is van 1835; de boomen zijn zes voet van elkander geplant.

Tusschen paal 101 en 100 trok men, op eene brug, over de schoone en snelvlietende rivier Brantas, welke zich niet ver van daar in de rivier Kediri uitstort. Aan de overzijde der rivier loopt een weg regts naar Blitar. Bij paal 98 is de grensscheiding tusschen de regentschappen van Kediri en Ngrowo. Hier bevond zich de regent van Kediri raden maas toemengong ARIO DJOIJO DININGRAT. Thans reed men door sawahvelden, waarop het tweede gewas, veel kapas en djarak geplant stond, tot voorbij paal 88, waar men eenige suikervelden ziet, behoorende tot de bij paal 87 liggende fabriek van eenen Chinees, welke een oogenblik bezigtigd werd. Zij heeft drie molentjes, door karbouwen getrokken, met staande cilinders. En toch zegt men, dat die Chinees met die kleine inrigting goede zaken maakt, gelijk zoo velen zijner landgenooten. Van hier rijdt men langs den regter oever der fraaije rivier Kediri, tot dat men bij paal 83 de hoofdnegeri doortrekt en vervolgens eenen weg westelijk inslaat, van waar men een regt fraai gezigt heeft op de 700 voet lange, in 1835 aangelegde, brug; voorts regts op de aan den linker oever gelegen woningen van den resident, sekretaris en kontroleur en links op het blokhuis en de gevangenis, hetwelk, gezamenlijk met den op den achtergrond gelegen berg Klottok, en het Willesgebergte, een schilderachtig geheel oplevert.

Ten 8½ ure stapte de Gouverneur-Generaal aan het residentie-huis af, onder het losbranden van het geschut. De bezetting van het blokhuis en de pradjoerits waren en haije langs den weg geschaard.

Na dezen en den volgenden dag verschillende inspektiën gehouden te hebben verliet de opperlandvoogd den 25 Julij de hoofdplaats van Kediri. Men reed eerst over de schoone brug over de rivier van dien naam, om vervolgens, aan den regteroever, naar de residentie Soerabaja te reizen. Even na op de brug te zijn, ziet men regts van den weg het zindelijk onderhouden Christen kerkhof, en na eene halve paal langs de rivier gereden te hebben, verlaat men haar en trekt door uitgestrekte suiker- en sawah-velden, van welke laatste een zeer groot gedeelte met kapas, als tweede gewas, beplant was. Bij paal 70 ziet men de Kediri weder, en

bij paal 60 rijdt men; op eene fraaije brug, over eenen arm van dezen stroom.

Te 8¾ uren werden de grenzen tusschen Kediri en Soerabaja, te Bandardjeger bij paal 65 bereikt, waar de Gouverneur-Generaal ontvangen werd door den resident VALCK, waarnemend resident van Soerabaja, den assistent-resident van Djapan DE POTTER en den regent van dat regentschap mas toemengong TJONDRO NEGORO. Na eenige ververschingen in eene pondoppo aan den oever der Kediri genuttigd te hebben, nam men afscheid van den resident BAUD, den kolonel LE BRON DE VEXELA en den luitenant-kolonel PRAGER en werd de reis vervolgd.

Zoodra men de residentie Soerabaja betreedt, bemerkt men onafzienbare sawahvelden, waarop de padi nu nog niet tot rijpheid was gekomen. De wegen zijn breed en in een zeer goeden staat. Bij paal 64 zag men nog de rookende overblijfselen van een Chinesche suikerfabrijk, welke drie dagen te voren door onvoorzigtigheid was afgebrand. Verscheiden palen reed men nu door eene boschachtige streek, alleen door kleine sawahvelden afgewisseld. Bij de laatste station, voor het nachtverblijf, trok men door de schoone dessa Wirosobo, en kort op elkander passeerde men twee maal de rivier Goenting. Toen trad men in een regelmatig, 14 jaar geleden aangelegd, djati-bosch van 8000 boomen, welke echter geen te best voorkomen hadden, daar de stammen te digt bij elkander stonden.

Ruwer, onbebouwd en minder bevolkt wordt nu de weg tot Trawoelang, waar het oog verrast wordt door een woning (pasangrahan), midden in het bosch bij eenen grooten vijver schilderachtig gelegen. De Gouverneur-Generaal kwam hier met het oogmerk, om in dit schoone oord eenen nacht door te brengen.

Deze plaats, ook „Modjo-pahit" geheten, zoo men zegt naar eene vrucht „modjo", die zeer bitter („pahit") van smaak is, was vroeger het verblijf der vorsten van Modjopahit, welk rijk volgens RAFFLES in 1412, volgens anderen in 1478 vernietigd is geworden. Weinig overblijfselen ziet men slechts van de kraton; alleenlijk verkeert de vijver in eenen nog goeden staat ter lengte van 1000 en breedte van 600 voeten; de wanden hebben eene diepte van 18 voeten beneden den beganen grond en zijn opgetrokken met baksteenen, op de toenmalige wijze van metselen, namelijk zonder cement en de steenen alleen op elkander geplaatst. Ook vindt men, twee palen van de pasangrahan, nog eene op die wijze gemetselde poort, waarop, volgens de volksverhalen, een vloek rust, zoodat zij die haar binnentreden door een ongeluk bedreigd worden. Deze poort werd in den namiddag door het hoog gezelschap bezocht. Zij is omtrent 50 voet hoog; er is nog eenig beeld-, bouw- en lijstwerk aan zigtbaar, doch 't is alles zeer beschadigd. De bezigtigde poort heet „Badjangrati", en heeft, volgens de overlevering, als ingang gediend van een nieuwe kraton, welke de laatste keizer van Modjopahit voor zijn opvolger wilde bouwen, toen hij door de verwoesting van zijn rijk daarin verhinderd werd; bij die gelegenheid zou hij de aangehaalde vloek hebben uitgesproken.

Den 26sten Julij 's morgens ten 6 ure werd de reis aangenomen naar Patjet, waartoe eerst de weg werd ingeslagen naar Djapan, doch vóór die plaats te bereiken, werd een weg regts genomen naar de helling van den berg Welirang, waarop Patjet gelegen is. De Gouverneur-Generaal begaf zich echter vooraf afzonderlijk, met den resident, den kolonel VAN DER WIJCK, den regent en den adjudant van dienst naar Djapan, om daar de groote bandongan in de Kedirische rivier bij Melerip te bezigtigen. Na twee palen gereden te hebben, trok hij over de rivier Brankal. Regts reed hij langs sawah-velden en links langs aaneengeschakelde dessa's. Tusschen paal 37 en 38 lag een suiker-tuin, waarvan het riet werd geleverd aan de fabriek van den heer VAN ALPHEN. Van daar tot aan paal 35, waar de hoofd-negeri Djapan begint, zag men meest tweede gewas, bestaande in katjang, tabak en een weinig indigo. Na Djapan in zijne geheele lengte doorreden te hebben, kwam men weder aan de rivier Kediri, bij de suikerfabriek van den heer VAN ALPHEN. Bij paal 32 scheidt zich de rivier in twee armen, de Soerabaja- en de Porrong-rivier in welke eerste een dam is gelegd, waarheen de Gouverneur-Generaal zich begaf. Op eene sasak aan den dam werd hij ontvangen door den ingenieur TROMP, door wien de mondelinge voordragt tot verklaring van het werk werd gedaan. Toen werd de reis naar Patjet aanvaard, dat nog 17 palen van Djapan verwijderd ligt. Men reed derwaarts langs eenen anderen weg, die meestal door bosch en wildernis loopt. Nog vier palen van Patjet verwijderd, te Ketanan, steeg men te paard. Men zag daar nog eenige Hindoe-oudheden, bestaande in een kom, een badplaats, eene bank en een aantal beelden. Van hier is de weg snel oploopende tot Patjet, hetwelk men rekent dat 1,600 voet boven de oppervlakte der zee is gelegen.

Ten 11 ure kwam de Gouverneur er aan; hij nam zijn intrek in eene pasangrahan, het eenige verblijf op het punt. Deze woning is zeer aangenaam gelegen aan de helling van den berg Welirang; naar het noorden heeft men een schoon uitzigt over de vlakte van Soerabaja tot aan zee, oostelijk en westelijk op bosch en zuidelijk op den berg Welirang, welke van vulkanischen aard is en gedurig rook uitbraakt, als mede op de bergen Blopoe en Penangoean. Naar alle waarschijnlijkheid hebben al deze toppen eenmaal gezamenlijk één berg uitgemaakt, die zich, na eene groote aardbeving, in stukken heeft verdeeld. Het klimaat is hier zeer aangenaam, doch 's nachts is het er koud; 't is evenwel eene drooge koude; men kan vast stellen, dat de thermometer 's nachts geen 60° fahrenheit bereikt.

Den 27sten Julij 's morgens ten 6 ure vertrok men te paard naar Soerabaja; de dames werden in „tandoe's" gedragen. De weg, die zacht naar de vlakte voert, loopt door een schoon bosch, op eenen afstand van 5 palen, tot aan den voet van den berg te Tjoeon, waar men ten 7½ ure aankwam. Van daar zette men de reis in rijtuigen voort. Uit het bosch gekomen rijdt men langs eene groote uitgestrektheid sawah-velden, beplant met een tweede gewas, djarak en kapas, als ook met suikerriet, naar de fabriek van den heer WHITE. Vervolgens passeert men de Porrong over eene

hooge brug op 27 palen afstand van Soerabaja; 't is de grensscheiding tusschen de regentschappen Djapan en Soerabaja. Hier bleven de regent en de assistent-resident van Djapan achter, terwijl de waarnemend regent van Soerabaja; raden adipati KROMO DJOIJO ADI NEGORO, zich te dezer plaatse bevond.

Eenigzins verder ziet men weder suikertuinen en eene fabriek toebehoorende aan een Chinees, en nog twee palen verder eene steenbakkerij bij de rivier Sinkallang. Even voor de poststation Kriang loopt de weg regtuit naar Djapan, en verheft zich weder eene groote Chinesche suikerfabriek. Over het geheel is deze landstreek sterk bevolkt, en loopt de weg voortdurend door suikervelden en nieuwe aanplantingen.

Bij paal 9 van Soerabaja passeert men weder een arm van de Kediri-rivier, over eene groote houten brug. Hier loopt de weg regts naar Pasoeroean. Over de brug komt men in eene zeer fraaije laan van tamarindeboomen, die zich uitstrekt tot aan de groote rivier. Deze rijdt men over en dan trekt men langs den linkeroever van dien stroom regelregt naar Soerabaja. Men heeft hier nog eenige suikerfabrieken en steenbakkerijen, ook ligt links van den weg de kazerne der hussaren te Denoijo. Ten 10½ ure kwam de Gouverneur-Generaal te Simpang, het residenthuis van den resident, twee palen van de stad, waar het 3e bataillon infanterie en de schutterij en haije geschaard, en de 7e kompagnie artillerie in batterij stonden.

Het residentie-huis is te Simpang zeer aangenaam gelegen aan den linker-oever der Kali-Mas (Goudrivier), met het front naar het zuiden. Een zeer goede breede weg geleidt van Simpang naar de stad, terwijl het klimaat, zoo door ligging aan de rivier als op eenen afstand van het moerassige zeestrand, er zeer gezond is. Daarom heeft men ook het hospitaal op dezelfde hoogte aan de rivier geplaatst.

Gedurende het verblijf van den Gouverneur-Generaal te Soerabaja werden natuurlijk vele inspektiën gehouden en feesten gegeven. Wij gaan die met stilzwijgen voorbij. Den 30sten Julij begaf hij zich naar Trawangsari, 10 palen van Soerabaja, om aldaar den pletmolen te bezigtigen. De weg derwaarts werd in de heenreis genomen langs den linker-oever der Kali-Mas. Bij den molen, welke aan den regter-oever gelegen is, werd de rivier op eene sasak gepasseerd. De terugreis geschiedde vervolgens langs den regteroever.

VI.

Togt met de Hekla *naar Madura. — Aankomst te Bankallang. — De sulthan van Madura, zijne troepen en zijn rijk. — Pamakasan. — De sulthan van Sumanap. — Eene hardrijderij van stieren. — Vertrek van Sumanap naar Bazoeki.*

Den 1sten Augustus 's morgens ten 7 ure, vertrok de Gouverneur-Generaal van Soerabaja, om in de eerste plaats het eiland Madura te gaan bezigtigen. De ijzeren stoomboot *de Hekla* lag op de reede, om de reizigers derwaarts over te brengen, en bij de stad lag eene sloep van den sulthan van Madura in gereedheid, om hen daarmede naar de stoomboot

te roeijen. De sloep werd bestuurd door den kapitein-luitenant ELGENHUIZEN, haven- en equipage-meester te Soerabaja. Zoodra zij het hoofd voorbij was, saluëerde het wachtschip, de korvet *van Speijk*; de equipage paradeerde in het wand. De reizigers werden op de stoomboot ontvangen door den kapitein-luitenant VELSBERG, belast met het toezigt over de stoomvaartdienst in Nederlandsch Indië, en door den luitenant der 2e klasse STARING, kommandant der boot. Zoodra alle personen aan boord waren, werd het anker geligt, en de boot stoomde, met eene 6 mijls vaart, naar de wal van Madura tot Kamal, waar men ten 8½ ure aankwam, onder het saluëren der artillerie van den sulthan.

Te Kamal bevonden zich de assistent-resident van Madura FONTEIJN VERSCHUUR, de kroonprins van Madura pangeran adipati SEDJA ADI NINGRAT, de pangeran SOERIA, luitenant-kolonel der kavalerie, en de rijksbestierder KESOEMOE ADI NINGRAT, die den Gouverneur-Generaal namens den sulthan kwamen verwelkomen, en eenige ververschingen aanboden. Toen vertrok men, in rijtuigen van den sulthan, geëskorteerd door zijne hussaren, naar de hoofdplaats Bankallang, omtrent 12 palen van Kamal. Halfweg te Pidding bevond zich de sulthan TJOKRO ADI NINGRAT (rad der wereld) in eigen persoon, met den kapitein POOLLAND, die van het leger aan hem als adjudant is toegevoegd, en tevens instrukteur is van de barisan of krijgsmagt van den vorst. Na de verwelkoming en het aanbieden van eenige ververschingen, reed de sulthan vooruit, om het hooge gezelschap aan de kraton te ontvangen. Van hier af tot bij de kotta (de stad), waren gewapende Madurezen, met kris en lans, langs den weg geschaard, en in de kotta stonden en haije de pionniers, de artilleristen, die niet bij de stukken waren geëmploijeerd, en het bataillon van de barisan. Bij het betreden van de kraton, werd weder een salut gegeven door de artillerie van den sulthan en van het fort. De hooge gasten werden, onder het spelen van de muzijk der barisan en van de gamelan's, ontvangen door den sulthan, die onmiddelijk daarop de ratoe, zijne 6 getrouwde dochters, en zijne 15 zoons aan den Gouverneur-Generaal en de dames voorstelde.

's Avonds bij het diner, hetwelk uit 50 couverts bestond, en waaraan 12 zoons van den sulthan gezeten waren, stelde Zijne Hoogheid eene toast in tot verwelkoming van den Gouverneur-Generaal, hetwelk opgevolgd werd door een salut van 21 schoten. Na het diner dansten 9 bedojos, welke minder in het gezigt beschilderd waren dan te Soerakarta en Djokjokarta, doch overigens was er weinig verschil in hare kleeding en gebaren.

Den 2den Augustus in den vroegen morgen nam de Gouverneur-Generaal de barisan (de troepen) van den sulthan in oogenschouw. Zij bestaan in een bataillon infanterie, eene kompagnie artillerie, eene kompagnie pionniers en een halve kompagnie kavallerie, gezamenlijk op het terrein ruim 1000 man, doch in 't geheel sterk 45 officieren en 1454 man. De hoofdofficieren bij deze troepen zijn zoons of schoonzoons van den sulthan; de kapiteins behooren veelal tot zijne familie, en zoo ook eenige luitenants, doch in eenen nog minderen graad. De officieren hebben een volkomen goede en

onberispelijke tenue, die door den sulthan met ruimte wordt bekostigd. Bij de infanterie is een vaandel en bij de kavalerie een standaard, naar het model van het Indische leger; op den stok prijkt de leeuw, doch in het vaandel het wapen van den sulthan, 't welk in een rad (tjokro) bestaat, gelijk tevens zijn naam luidt.

Na de gelederen doorgereden te hebben, werden de handgrepen gekommandeerd door den pangeran ADI NEGORO, luitenant-kolonel der infanterie, en eenige manoeuvres door eenen raden toemengong, die den rang van majoor bekleedt. Dit alles ging vrij wel, en als men rekent, dat hier inlanders door inlanders gekommandeerd werden, dan kan men zeggen, dat het zeer goed was. Vervolgens werd gedefileerd. De Gouverneur-Generaal betuigde aan den sulthan zijne bijzondere tevredenheid over de houding en de instruktie van de barisan. Na afloop der manoeuvres ging de Gouverneur met de dames een bezoek afleggen bij den kroonprins, die hen met zijne echtgenoote ontving.

Voor het dejeuner werden door den assistent-resident en den adjudant van dienst, namens den opperlandvoogd, aan den sulthan en de ratoe de voor dergelijke gelegenheden bestemde geschenken uitgereikt. 's Namiddags werd op de allon-allon een spel met paarden en poppen gegeven, gelijk men te Sawoe ook had gezien, en 't welk iets beter uitviel, doch voor het oog van een Europeaan niets belangwekkends opleverde. Bij het diner waren alle officieren van de barisan en nog eenige leden der familie van den sulthan tegenwoordig, welke echter allen aan twee afzonderlijke tafels in de voor-pondoppo gezeten waren.

Op den 3den Augustus vertrokken de reizigers naar Pamakasan. Dadelijk, bij het verlaten van de kotta, rijdt men geheel oost op. Men passeert het riviertje Toenjong, dat 8 palen van de zee in het gebergte ontspringt, 't welk langs de geheele noordkust van Madura loopt. Bij de 17de paal, te Tjaba-eller, tot waartoe de sulthan was gevolgd, nam Zijne Hoogheid afscheid en keerde naar Bankallang terug.

De eerste tien palen rijdt men door vrij goed bebouwd land, meestal sawah's, doch van daar tot Pamakasan ziet men wel bebouwde velden, die echter nog zeer dor zijn en meestal uit kalkachtigen grond bestaan. Daar bovendien in dit land het feodaal stelsel in zijne volle kracht heerscht, wordt het oog alomme door niets dan armoede getroffen, hetgeen te meer afsteekt, wanneer men zoo even pas de kraton van den sulthan heeft verlaten, waar de rijkdommen op elkander gestapeld zijn, als zoo vele vruchten van het zweet van den armen landbouwer.

Het vorstendom Madura bevat, naar de opgaven van den sulthan, dus twijfelachtig, 83,000 zielen. Er zouden 3000 djonken sawah-velden zijn, 2600 tagal- en 1000 gaga-velden, welke 1000 kojans rijst zouden opbrengen, terwijl even zoo veel zou moeten worden ingevoerd. De weg over geheel Madura is goed en wel onderhouden. Aan de 27e paal komt men uit het regentschap Bankallang in dat van Balega. Tusschen de 31e en 32e paal rijdt men door een djati-bosch, waar het terrein ook

meer heuvelachtig is. Van hier begint het regentschap Sampang, en na bij paal 52 de rivier van dien naam langs eene brug te zijn overgetrokken, bevindt men zich in de hoofdplaats van het regentschap, waar de reizigers ten 11¾ aankwamen, en ontvangen werden door den onderregent raden toemengong POERWO NEGORO, gehuwd met eene dochter van den sulthan.

Na een dejeuner bij hem, in eene wel ingerigte pasangrahan, op de plaats waar vroeger de kraton van den sulthan van Madura stond, te hebben genuttigd, werd de reis vervolgd. In de rivier lagen verscheiden groote praauwen, welke ook voor den handel doch meest voor de visscherij gebezigd worden. Men rijdt voortdurend langs het zeestrand, tot aan Sumanap. Tusschen de 63e en 64ste paal te Tjitjirri, de grens van Madura en Pamakasan, bevond zich ter verwelkoming de oudste zoon van den panumbahan, de rijksbestierder ario SOERO NEGORO en de assistent-resident, de heer MEIJER, van de afdeeling Sumanap en Pamakasan. Van Madura was de pangeran SOERIA, die verlof had bekomen, om de reis naar Sumanap mede te maken, nog altoos in 't gevolg.

Aan de laatste post, digt bij Pamakasan, werd de Gouverneur-Generaal ontvangen door den panumbaham MANGKOE ADI NINGRAT. Te Pamakasan, aan de 73e paal, dus 61 van Bankallang, kwam men ten 3¼ uur aan. Men stapte af aan de woning van den panumbahan, een mooi, nieuw gebouwd huis, hetwelk echter duidelijke blijken droeg van de kleingeestigheid van den bezitter, die als beheerscher van een onbeduidend, klein, arm landje, ook nog den schijn wil aannemen van een vorst. Daarenboven moet hij nog eene barisan van ruim 300 man onderhouden, welke van nabij gezien een allerbedroevendst tafereel oplevert.

Het diner was als al het overige. Na den maaltijd werd door Madurezen, op de wijze der Balinezen, getandakt, hetwelk over het algemeen aan den Europeaan beter bevalt, dan het tandakken der Javanen, daar de dansers meer levendigheid en vlugheid, doch ook tevens meer wildheid in hunne bewegingen aan den dag leggen.

Den 4den Augustus op het gewone uur werd de reis vervolgd, onder het lossen van het geschut. Bij het uitgaan van de kraton werd de Gouverneur-Generaal voorafgegaan, tot aan het rijtuig, door een 24tal zeer fraai uitgedoste tandakkers, die eenen bloementak in de regterhand hielden, een bewijs van vrede en vriendschap. De barisan was en haije geschaard, en een twaalftal hussaren van de vroeger hier bestaande kavalerie escorteerde tot aan de eerste post. De panumbahan en zijn zoon, de kommandant der barisan, volgden naar Sumanap. Bij de tweede post-station, Kadoewara, paal 83, grensscheiding van Pamakasan en Sumanap, werd men verwelkomd door den kroonprins en den raden adipati PRINGO LOJO, rijksbestierder, en den pangeran KESOEMO TJANDRA NINGPRANG, majoor der kavalerie van de barisan van Sumanap. Aan paal 96, op eene kleine verhevenheid, heeft men een fraai uitzigt over eene uitgestrekte vlakte tot aan zee; ook bemerkt men hier de beide eilandjes Gili Radja en Gili Ginting.

Tot hiertoe was het land dor, doch van hier trekt men door kleine kampong's en sawah-velden, welke reeds een veel beter aanzien hebben. Dat verbetert over 't algemeen allengskens, zoodat Sumanap, in vergelijking van Madura en Pamakasan, een vruchtbaar oord kan genoemd worden.

Aan de laatste poststation, paal 101, te Srongi, werd het reisgezelschap door den sulthan van Sumanap, PAKOE NATTA NINGRAT, met zijnen adjudant, den kapitein PIPELENBOSCH van het leger, even als te Bankallang ook instrukteur der barisan, en door den kroonprins verwelkomd. Zijne Hoogheid reed vervolgens vooruit om den Gouverneur-Generaal in de kraton te ontvangen. Bij deze post werden eenige ververschingen gepresenteerd. De opperlandvoogd werd van hier geëskorteerd door de husaren van de barisan, gekommandeerd door den 2en luitenant DELJS, instrukteur der kavalerie. Het gezigt op Sumanap, als men er voorkomt, is fraai; men rijdt door eene schoone laan van klapperboomen, welke zich uitstrekt tot bijna aan de alon-alon. Van het begin der kotta tot aan de kraton was de barisan en haije geschaard, en op de alon-alon stond het geschut, 't welk salueerde in batterij.

Ten 10¼ ure kwam men aan de kraton. Men werd er ontvangen door den sulthan, de ratoe, de gehuwde dochters, en de autoriteiten der plaats. De dag liep voorts in stilte af en werd besloten met een diner van 35 couverts, nadat een tijgergevecht was gegeven hetwelk echter mislukte.

Ook hier nam de Gouverneur de troepen of barisan van den sulthan in oogenschouw. Zij bestonden uit een battaillon infanterie van vijf kompagniën, een kompagnie artillerie, eene halve kompagnie pionniers en eene halve kompagnie kavalerie, gezamenlijk op het terrein 500 man, waarvan de sterkte echter bepaald is op 37 officieren en 1032 man. Van deze troepen hebben drie kompagniën infanterie op Sumatra's Westkust den oorlog mede gemaakt, en bij die gelegenheid veel menschen verloren. De handgrepen en manouevrers werden door den kapitein PIPENLENBOSCH gekommandeerd, daar de hoofd-officieren zich niet veel moeite geven. Daaraan is ook toe te schrijven, dat deze barisan verre ten achteren is bij die van Madura.

's Namiddags ten 5 ure werd een stieren-gevecht gegeven. In een langwerpig vierkant, had het gevecht tusschen twee stieren plaats, hetwelk zoo lang duurde tot een dezer dieren het strijdperk verliet. 't Geheel leverde echter niet veel merkwaardigs op. Aardiger was een wedloop van een twintig span stieren, die zeer fraai uitgedost waren, de horens met rood laken bekleed, en met bloemen en sieraden behangen. Ieder span trok een inlandsche ploeg, waarop een man stond. De stieren werden eerst opvolgend voorbij de aanschouwers geleid, voorafgegaan door tandakkers. Aan het einde der baan waren twee lange bamboezen in den grond geplaatst. Span voor span renden nu zoo snel zij konden door de baan, en dat, 't welk het best de rigting hield en een der bamboezen omver wierp, was overwinnaar, iets dat echter met die ongedresseerde beesten niet gemakkelijk is en slechts aan drie gelukte. De geleiders moesten de beide

stieren in bedwang houden door eene kleine lijn; welke door de neus is geboord. Vervolgens zou er een gevecht plaats hebben tusschen een ram en eene geit en twee wilde varkens; maar dat gelukte niet; de beesten hadden geen lust in den krijg; toen werden, in plaats van den ram en de geit, twee honden binnen de kampplaats gelaten, waarvan de grootste spoedig een varken meester werd en afmaakte.

Den 6den Augustus had, ten 8 ure in den morgen, het vertrek van Sumanap plaats. Met scheepsgelegenheid zou men naar Bazoeki vertrekken. Tot dat einde moest eerst een afstand van 7 palen in het rijtuig noordwaarts van Sumanap worden afgelegd. De sulthan en alle autoriteiten vergezelden het hooge gezelschap naar de inscheping-plaats. De weg derwaarts loopt door de geheele kotta (stad), waarin fraaije huizen staan, meest van handelaren en van de Europesche geëmploijeerden. Zij draagt alle blijken van welvaart. Vervolgens rijdt men voorbij het fort, waarin bezetting ligt van het algemeen depôt; de stukken stonden buiten het fort en saluëerden. Even voor 9 uren werd Kaliangan bereikt, onder het saluëeren uit eene inlandsche benting. Hier lagen de sloepen gereed, om den Gouverneur-Generaal en zijne familie, benevens den geneesheer en den adjudant van dienst, naar de bark *Zoutman*, en de overige heeren van 't gevolg naar de schoener *Dolphijn* over te brengen.

Op de reede lagen nog twee schoeners, een recherche-boot en een boeijer van den sulthan, alle gewapend, en voorts twee civiele kruisbooten.

Na afscheid te hebben genomen van de heeren die uitgeleide hadden gedaan, werd het anker omstreeks 10 uur geligt, door de beide vaartuigen, als mede door de stoomboot *de Etna*, welke zich ook daar ter plaatse bevond, om, ingeval van stilte, te kunnen slepen; doch de wind was gunstig en werd immer gunstiger, zoodat met eene 8 mijls vaart, 's avonds ten 6 ure, de schepen gezamenlijk voor Bazoeki het anker lieten vallen. De koers is bijna geheel zuidelijk; eerst zeilt men tusschen Sumanap en het eiland Poetoeran door, hetwelk 10 palen lang en 4 palen breed is, en geheel van den handel leeft; het behoort aan den sulthan; voorts tusschen de eilandjes Gili Ginting en Gili Radja.

VII.

Bazoeki. — Levendige weg naar Probolingo. — Het Tenger-gebergte. — De Tengerezen. — De Bromo en de zandzee. — Pasoeroean. — De oudheden van Singo-sari. — Malang. — Met de Flevo *naar Batavia.*

De resident van Bazoeki, de heer H. CORNETS DE GROOT, kwam dadelijk den Opperlandvoogd verwelkomen. De zee stond vrij hoog, en hoezeer het allengs begon te bedaren, was het nog vrij moeijelijk om met dames in sloepen van de stoomboot aan te komen, vooral door de zware branding, zoodat, bij het naderen van het strand, nog twee of drie brandingen over de sloep heen sloegen. Men moest zich nu in draagstoelen plaatsen, om over de slokan naar de rijtuigen te worden gedragen, hetgeen echter alles wel afliep. Op deze plaats bevond zich de regent van Bazoeki raden adipati ARIA PRAWIRA ADI NINGRAT.

Na het verlaten van boord werd door de schepen gesalueerd 't welk in den stillen avond, bij het opkomen der maan, door de echo der bergen weerkaatst, eene aangename en indrukwekkende uitwerking had.

Ten 8 ure werd het residentiehuis, twee palen van het strand verwijderd, bereikt. Dit goed gebouwde huis en de fraaije regentswoning zijn het eenige schoon dat de hoofdplaats aanbiedt. Hier bevonden zich mede de autoriteiten der plaats en de assistent-residenten van Probolingo en van Banjoewangi, de heeren SMISSAERT en LEVIJSSOHN, met den regent van Banjoewangi raden toemengong WIRO ADI NEGORO.

Na te Bazoeki een paar dagen te hebben doorgebragt, werd den 9den Augustus de reis op het gewone uur weder aangenomen. Het doel was nu, om naar Probolingo te rijden. Langs eenen zeer fraaijen weg trok men van de hoofdnegeri tot paal 309 van Samarang gerekend. De weg loopt nu ten noorden langs het zeestrand, en ten zuiden langs heuvels, met dor kreupelhout begroeid en bij afwisseling langs hooge, steile bergrotsen. Bij paal 300 begint eene zeer fraaije tamarinde laan, welke tot Probolingo en verder doorloopt. Men verlaat hier het strand, en komt in eene vruchtbare landstreek, die bij afwisseling sawah's en suikertuinen bevat. Aan de tweede poststation „Phatëon", de grensscheiding der regentschappen Bazoeki en Probolingo, nam de regent van Bazoeki afscheid, en werd de Gouverneur-Generaal verwelkomd door den regent van Probolingo toemengong WIERIO WIDJOIJO. Het land is hier zeer sterk bevolkt. Even voorbij de post is eene suikerfabriek links van den weg, en regts eene fraaije woning van de fabrikanten DE BRUINE en CONDEAU.

Men ontwaart nu niets meer dan suiker-tuinen. Even voorbij paal 295 werd een weg ingeslagen, om, eenige honderd passen van daar, in de dessa Tjabon, twee kleine oudheden te zien, uit den tijd van Modjopahit, waarvan de grootste, doch zeer onnaauwkeurig, geschetst is in het werk van RAFFELS. 't Is een tempeltje of torentje, met een koepelvormig dak, vervaardigd van gebakken, op elkander geplaatste, tiggel-steenen. Na deze merkwaardigheid bezigtigd te hebben, werd de reis vervolgd, door de fraaije dessa Tjabon.

Bij paal 294 ziet men zuidelijk de rook van den vulkaan Lemongan, ook ontwaart men den Semiroe, die voor den hoogsten berg van Java, meer dan 12000 voet hoog, gehouden wordt. De weg is zeer fraai en loopt onophoudelijk door groote dessa's, onder anderen de dessa Kraksan, welke zeer sterk bevolkt scheen te zijn. Honderden menschen zag men bij de poststation. Aan het einde der dessa is in dit jaar, bij de rivier van dien naam, een koffij-pakhuis gebouwd, hetwelk 16000 pikols bevatten kan. Bij paal 280 is het land langs het zeestrand weder min of meer onbebouwd en dor 't welk echter twee paal verder beter wordt. Aan de 275e paal ligt de stoomsuikerfabriek van den heer ETTIJ, „Wonolangen" genaamd; zij is drie palen van Probolingo verwijderd, en werd door den Gouverneur-Generaal bezigtigd. Van hier tot Probolingo rijdt men door eene fraaije laan van gajang's en tamarinde boomen. Men kwam ten 12 ure, onder het

losbranden van het geschut, te Probolingo, en stapte af aan het huis, bewoond door den assistent-resident van Probolingo, den heer SMISSAERT. 's Namiddags had er een tijgergevecht plaats, in 't welk de beide partijen veel hevigheid aan den dag legden, zoodat het beter afliep, dan de meeste van dien aard. Probolingo is aangenamer gelegen dan Bazoeki, en heeft eenige mooije steenen huizen, welke aan laatst genoemde plaats bijna geheel ontbreken.

Den 10den Augustus, 's morgens ten 6 ure, werd de reis aangenomen naar Wonosari in het Tenger-gebergte. Eerst werd een afstand van zes palen in 't rijtuig afgelegd naar Patalan; daar stegen de heeren te paard, en zetten zich de dames in „tandoes" (draagstoelen). Ten 9 ure werd Kali Goendoe, op 6 palen afstands, en ten 9¾ ure Soekapoera, 3 paal verder en 't begin van het Tengersch gebergte, bereikt; op deze laatste plaats werd in eene pasangrahan ontbeten. Men heeft hier een heerlijk uitzigt op de vlakte van Probolingo tot aan zee; links in de laagte ziet men het meer van Grati. Gedurende den togt in het rijtuig rijdt men langs suikertuinen en fabrieken, daarna is het land in het begin eenigzins bebouwd, doch wordt allengs woester; 't ontwikkelt zich langzamerhand tot een wild bosch, waarin echter hier en daar nieuwe aanplantingen van koffijboomen zich vertoonen. Tot paal 270 en 271 volgt men den weg naar Pasoeroean; dan trekt men zuidelijk op. Tusschen Petalan en Soekapoera ontwaart men den rookenden berg Lamongan en in de verte de Semiroe.

Na het ontbijt werd de reis vervolgd naar Wonsoari, op 9 palen afstand. Men doorrijdt tot dat einde een, tusschen hooge rotsen doorgaande, bergpas „Djoeran Penganten" genaamd. „Djoeran" beteekent eene valei en „Penganten" eene bruid. Een volksverhaal zegt, dat op een der bergtoppen, eene bruid aan haren bruidegom had gevraagd, om in de diepte eene bloem te gaan plukken. Hij voldeed onmiddelijk aan 't verlangen zijner aangebedene, maar stortte in den afgrond neder en verloor het leven. De verlatene gevoelde zich daardoor zoo diep rampzalig, dat zij ook in wanhoop en razernij van den berg zich in de diepte wierp.

Tot Soekapoera gaat men in eene zachte helling opwaarts, en ook van daar nog een paar palen verder; meestal rijdt men door oude koffij-tuinen, aan wier boomen nog een aantal vruchten ongeplukt hingen. Dan wordt de weg allengs moeijelijker. Men daalt in diepe ravijnen af, terwijl de opklimming weder veel hooger en vrij steil is. Men rijdt door bosschen en wildernissen. Regts en links grimmen hooge, bijna onbegroeide, rotswanden, en dikwijls zeer diepe ravijnen. Overal in de rondte ziet men duidelijk de sporen van vroegere vulkanische uitbarstingen en revolutiën in de bergen, zoo aan de verschillende aardlagen als aan de rotssteenen, welke men in de diepte verspreid vindt. Deze streken zijn schier onbewoond. Hier en daar valt het oog op een, als tegen den rotswand aangeplakt, Tengersch huis, met een tuintje, waarin het schrale voedsel, meestal „djagon", is geplant. Deze Tengerezen, die lang het oude Hindoe-geloof getrouw zijn gebleven, zijn echter eindelijk tot den Islam overgegaan, hoezeer zij

van hunne oude godsdienst nog veel gewoonten volgen. Op de meeste plaatsen leven zij nog geheel op zich zelf en onvermengd met andere Javanen, in eenigen evenwel is dit het geval niet meer.

Alle Tengersche huizen zijn in denzelfden trant gebouwd; 't is een lang vierkant gebouw. Er brandt slechts één vuur, waarvan men zegt dat het nooit mag uitdooven; bij dat vuur bevind, zich een klein venstertje of opening; het is altijd onveranderlijk aan de noordzijde van het huis; westelijk van het huis bevindt zich een klein kamertje, met bamboe afgeschoten, waarin de eigenaar en zijne vrouw slapen; daar naast, en regt daar tegenover, zijn weder kamertjes, waarin de kinderen en naaste familie verblijf houden, en in de verlenging aan weerskanten zijn bamboe-britsen, voor de overige leden van het huisgezin; aan het uiteinde liggen hunne provisiën. Er mag slechts één ingang wezen, namelijk aan den zuid-oosthoek. In het zuiden der woning hebben zeker vroeger godsdienstige beeldjes gestaan, want daarheen wenden zij zich altoos bij hunne gebeden. Het is overigens een goed, eenvoudig volk, bij 't welk men van geen diefstallen of moorden hoort.

Uit hoofde van den moeijelijken rid werd van Soekapoera tot aan Wonosari, dat ten 1¼ uur werd bereikt, drie maal van paarden verwisseld. Er staat hier eene vrij goede pasangrahan met bamboe bijgebouwen. 't Is hier woest en guur, voornamelijk door de snijding van den wind, daar Wonosari tusschen bergkloven gelegen is. Den geheelen dag en 's avonds brandde een haardje in de pasangrahan, hetwelk men zeer noodig had. De thermometer teekende:

bij de aankomst. . . .	68°	Fahrenheit.	
ten 6 ure 's namiddags.	60°	"	
" 10½ " 's savonds .	55°	"	
" 4½ " 's morgens .	52°	"	en
" 6¼ " id. .	49¾°	"	

Men zegt dat het kwik 's morgens vroeg tot 38° kan dalen; ook beweert men, er ijs gehad te hebben. Volgens opname met den barometer zou Wonosari 6500 voet boven de oppervlakte der zee gelegen zijn. Dit doet echter veronderstellen, dat de thermometer niet goed teekende.

Den 11den Augustus werd de reis naar Tossari, langs de Bromo, aanvaard. 't Ging weder te paard en in de tandoe's. Anderhalve paal ver rijdt men langs eenen weg als den vorigen dag, tot aan eene "pangong" of koepeltje, waar het oog eensklaps getroffen wordt, door het gezigt, ver diep beneden zich, op eene vlakte van omtrent 10 palen in den omtrek, geheel overdekt met zand, zoodat men haar zeer goed met eene zandwoestijn kan vergelijken. Men noemt deze plaats ook gewoonlijk "de zandzee." Zij is begrensd door hooge bergtoppen, maar voornamelijk door den uitgebranden krater Bromo, waarvan men de uiterste witte wanden ontwaart, en welke deze valei met hare uitwerpselen heeft overdekt. 't Is niet wel te bepalen, hoe diep deze zand-uitwerpselen liggen, doch aan de

meer verwijderde bergen, wier hellingen als 't ware in eens zijn afgebroken, kan men duidelijk bespeuren, dat zij hier in eene massa moeten aanwezig zijn. Van de „pangong" rijdt men steil af, naar de zoogenaamde „zandzee," welke doorgetrokken wordt om den voet van de Bromo te bereiken. Overal ziet men er de lavasteenen, met verschillende ertsdeelen, verspreid liggen. De zandzee wordt voor een krater gehouden, waarin zich nieuwe vuurbergen geformeerd hebben, die met hunne uitwerpselen den krater zouden hebben aangevuld. De steile wanden, welke de vlakte omgeven, hebben hiervan al het voorkomen. Van den voet van de Bromo tot aan den top, welke helling zeer steil is, moet men tegen eene ladder, daartoe opzettelijk ter neder gesteld, langs 130 sporten naar boven klimmen. Maar voor deze moeijelijke exercitie wordt men, boven gekomen, ruim beloond, door den verrassenden en onbeschrijfelijken aanblik, van de uitgebrande krater, in den vorm van eenen uitgeholden, omgeworpen kegel, waarvan men zegt, dat de basis een paal diameter heeft. Ofschoon ons dit wat ruim voorkomt, kan men 't echter gerust stellen op een halve paal, of 200 roeden. Langs de witte wanden ziet men naar beneden, in eene diepte van 600 of 800 voet, tot op den spiegel van blaauwachtig water, 't welk sedert eenige maanden in de kolk is te voorschijn gekomen, en een blijk is dat de krater heeft uitgewoed.

De hoogte, waarop men zich hier bevindt, wordt gerekend ruim 7000 voet boven de oppervlakte der zee te zijn. De Tengerezen offeren hier jaarlijks nog aan BRAHMA, waarvan de vulkaan den naam draagt, vruchten, groenten en dergelijken. Men zoude zich uren lang kunnen bezig houden, met de beschouwing van dit treffend en zeldzaam natuurtooneel, doch daar heden nog een moeijelijke weg moest worden afgelegd, werd tot het dalen besloten.

Ten 9½ ure kwam het hooge gezelschap aan eene, in de vlakte opgeslagen, loots, de grensscheiding tusschen Bazoeki en Pasoeroean. Hier bevonden zich de resident van Pasoeroean de heer VAN NES en de regent raden toemengong NITI ADI NINGRAT, door wier zorg eenige ververschingen gereed stonden. Na een weinig verpoosd te hebben, werd de reis weder te paard en in draagstoelen begonnen. In den beginne loopt de weg door een groot gedeelte der vlakte, doch vervolgens moet men in eens noordelijk op eene hooge steilte beklimmen, zoodat de eerste paal zeker 1000 voet hoog gestegen wordt. Na dezen moeijelijken weg te hebben afgelegd, werden de paarden verwisseld. Nog omtrent 7 palen rijdt men nu op eenen minder moeijelijken weg, meer dalende dan klimmende, doch steeds langs en door diepe ravijnen. Het Pasoeroeansche Tenger is meer bewoond, dan dat van Bazoeki; men ziet meer huizen en ook vrij groote dessa's waarbij de hellingen der bergen dan ook meer bebouwd zijn; ook wordt hier niet alleen djagon maar worden zelfs padi, kool en aardappelen gekweekt, zoodat het geheel een vrolijker tooneel aanbiedt. Op dezen weg ontwaart men zeer duidelijk de Semiroe achter zich.

Ten 12 ure kwam men te Tossari aan. Men nam 't verblijf in eene

pasangrahan, welke zeer goed is ingerigt, en waarbij door den resident een groote tuin is aangelegd, in welke vele Europesche groenten en vruchten weelig groeijen.

Volgens verschillende berekeningen is deze pasangrahan 5600 voet boven de oppervlakte der zee gelegen. De thermometerstand was bij de aankomst 68° Fahrenheit;

ten	6	ure 's namiddags.	60°	Fahrenheit.
"	8¾	" 's avonds . .	53°	"
"	10½	" id. .	52°	" en
"	6	" 's morgens .	47°.	

Het klimaat is hier aangenamer dan te Wonosari, omdat de plaats daar meer open ligt; doch men kon toch het vuur in het haardje zeer goed verdragen. Wanneer het helder weder is, heeft men van hier een heerlijk uitzigt over de vlakte van Pasoeroean tot aan zee.

Den 12den Augustus, 's morgens ten 6½ ure, werd de reis naar Pasoeroean te paard en in draagstoelen aangenomen. De weg loopt van Tossari tot Passerpan 12 paal afstands voortdurend steil berg af. Op verscheiden plaatsen heeft men de heerlijkste gezigten op de rijke vlakte van Pasoeroean, welke, overal bebouwd en met vele dessa's als overdekt, zich heinde en verre uitstrekt. Ten zuid-westen van den weg ontwaart men den vulkaan Redjoeno met drie toppen. De hellingen van dit gedeelte van het Tenger-gebergte bestaan in vele smalle bergruggen en diepe niet zeer breede ravijnen, welke door zware bosschen ontoegankelijk zijn.

Aan de pasangrahan Poesba, 6 palen van Tossari, werden de paarden verwisseld. Bij paal 16 van Pasoeroean, ziet men een koffijtuin van 6000 en bij paal 15 eenen anderen van 13000 boomen, die echter door hunnen ouderdom reeds afgeschreven zijn. Ten 10 ure kwam men aan de post Passerpan. Hier werd eene kleine eenvoudige pelmolen bezigtigd, die daar tot gebruik van de inlanders is gemaakt, om de bonen, dadelijk na geplukt te zijn, van de eerste schil te ontdoen. De molen bestaat in een klein waterrad, hetwelk een kleinen houten cilinder in beweging brengt. De boon wordt door het water onder den cilinder gedreven, welke zonder ze te verpletteren er de schil afneemt. Het water neemt de boon met zich in een bak, terwijl de schil in den molen blijft liggen, en daar uit wordt weggeschept. Ieder molen kan 10 pikols bonen daags leveren, dus 50 pikols schillen. In de afdeeling Wankal zijn 42 zulke molens, welke in dit jaar ieder reeds 200 pikols hebben afgeleverd. Een voordeel er van is', dat de inlanders meer geld genieten, door den meerderen tijd, dien zij nu tot plukken kunnen besteden.

Zoodra men de post heeft verlaten, wisselden suikertuinen en sawah's, beplant met een tweede gewas van tabak, katjang en veel ketella, elkander af, terwijl sterk bevolkte dessa's op kleine afstanden zich opvolgden. Bij de 6e paal ziet men den suikermolen Gaijan van den heer MACLAINE; bij paal 5 de fabrijk „de goede hoop" van den heer BERGHOLTZ, en bij paal 4 „Plewer" van den heer VAN DER EB. Op 3½ paal afstand van de hoofd-

plaats zijn groote steenbakkerijen, aan inlanders toehoorende. Tusschen paal 5 en 4 verdeelt zich de weg, westelijk naar de fabriek „Onderneming," in het distrikt Nimpel, oostelijk naar de afdeeling Malang en noordelijk naar Pasoeroean. Ten 10¾ ure kwam men in deze plaats aan en stapte af in het nieuwe residentiehuis. Het was juist afgebouwd, en is goed, ruim ingerigt.

Door den voorbeeldelozen voortgang der kultures, vooral van suiker, in deze residentie, hebben zich vele rijkdommen bij verscheiden partikulieren opgestapeld, hetgeen men kan opmerken aan de fraaije nieuwe huizen, welke zij hier hebben doen opbouwen. Het geheele Chinesche kamp, waarvan vele bewoners fortuin hebben gemaakt, is men bezig te vernieuwen; er worden 16 kapitale huizen, behalve de kleinere, alle van steen, regelmatig in eene ruime straat aangebouwd. Thans reeds kan men zeggen, dat Pasoeroean, na de drie hoofdsteden, de fraaiste plaats van Java is. De haven, hoezeer niet diep, doch genoegzaam voor groote praauwen, welke de produkten aan de schepen op de reede kunnen brengen, geeft veel levendigheid aan de plaats. 45 schepen zijn in 1837 hier met de produkten der residentie voor de markt van Europa beladen geworden.

Des avonds was er een diner van 30 couverts, waarbij de muzijk van den heer HOFLAND, een der rijkste suikerfabriekanten, zich liet hooren.

Den 14den Augustus vertrok de Gouverneur-Generaal ten 6 ure voor twee dagen naar Malang; de dames bleven met een der adjudanten en den geneesheer achter. De weg loopt van het residentie-huis af, onafgebroken door sterk bevolkte dessas. Bij paal 3 is de suikerfabriek „Plerek" van den heer VAN DER EB, en bij paal 5 die genaamd „Wankal," toebehoorende aan den heer HOFLAND. Even voorbij deze laatste neemt de weg eene noordwestelijke strekking. Bij paal 11 ziet men weder eene suikerfabriek „Wonoredjo" van den heer DONAVAN, en tot aan de tweede poststation Blinbing, wisselen sawah-velden, begroeid met suikerriet, of met een tweede gewas, bestaande in djarak, ketella en katjang, elkander af. Van daar beginnen de koffijtuinen. Van paal 11 tot 15 is 't meest een wild bosch, schaars bewoond. Bij de 17de paal, de derde poststation Pratong, ligt het landgoed „Alkmaar", toebehoorende aan den heer DONAVAN, het eenige land dat in partikuliere handen en in der tijd door den kommissaris-generaal DU BUS afgestaan is. De kultuur bestaat hier in koffij en padi. De landheer was juist bezig met eene nieuwe waterleiding te maken. De weg loopt van hier weder door boschachtige streken, tot de 4de poststation Lawang, de grensscheiding van de afdeelingen Pasoeroean en Malang, waar de Gouverneur-Generaol werd ontvangen door den assistent-resident DEKKELMAN en den regent raden toemengong NOTTO DI NINGRAT. Van hier rijdt men, op eenen wel onderhouden fraaijen weg, langs tagal-velden en koffij-tuinen, waarvan eenigen vervallen waren en anderen een zeer slecht aanzien hadden.

Even voorbij de 5de poststation Glandong, bij paal 28, werd een weg regts ingeslagen naar de overblijfselen der oudheden van Singosari. De

geheele oppervlakte is overdekt met overblijfselen van tempels of andere gebouwen tot op eenen grooten afstand van de plaats, waar de ingang der vroegere stad verondersteld wordt geweest te zijn. Er stonden zelfs tandoe's gereed om de hooge reizigers er rond te dragen; zoo groot is de uitgestrektheid, waarop deze bouwvallen verspreid liggen. Aan den veronderstelden ingang vindt men twee zeer groote reusachtige wachters, wel 12 voet hoog, die van hunne voetstukken schijnen gevallen en weder overeind geplaatst te zijn. Een gedeelte der voetstukken is nog in aanwezen. Verder boschwaarts in vindt men eene menigte overblijfselen van tempels of gebouwen, allen volgens de bouworde van Brambanan; ook de beelden en het beeldwerk zijn in denzelfden stijl. Niet ver van de beide wachters bevinden zich een zeer goed geconserveerde ganesa en een groote stier. Oostelijk van de poort vindt men, op 200 of 300 passen, een tempel of torentje kleiner maar eenvoudig gelijk dat van Mendoet, doch ledig met eenige ledige nissen. Op een plein voor dit tempelje staan verscheiden beelden, welke aldaar verzameld zijn, waaronder „soerio" of de zonnewagen, meestal beschadigd; verder is alles overeenkomstig met Brambanan. Door eene opening, welke de resident VAN NES op zijde van den tempel heeft laten maken, om de fondamenten te onderzoeken, ontdekt men, dat deze van gebakken steen zijn, van dezelfde soort en eveneens op elkander geplaatst, als die van Modjopahit; al het overige is van gehouwen steen.

De Javanen hebben over deze oudheden ook weder hunne legenden. Zoo zeggen zij, dat het torentje de gevangenis is geweest van eene prinses, de dochter van den koning van Singosari, die daarin door haren vader was geplaatst, omdat zij tegen zijnen wil verlangde te huwen met eenen vorst van Bali, tegen wien hij eenen oorlog had begonnen. Die vorst van Bali heeft zijne geliefde echter uit de gevangenis verlost, door in de noordzijde van het torentje een gat te breken, 't welk de Javanen nog laten zien.

Na deze merkwaardigheden bezigtigd te hebben, trok men verder. Van Singosari af, is het land, zoo ver men zien kan, tot op de hellingen der omliggende bergen bebouwd; het levert schoone gezigten op. Bij den weg strekken zich sawahvelden en verder op groote koffijtuinen uit. Bij paal 34 trekt men over de Brantas, die zijnen oorsprong neemt in 't gebergte van Ardjoeno, en zich ontlast in de rivier Kediri. Regts van den weg, nabij de brug over de Brantas, ligt eene pasangrahan, en links, aan den oever der rivier, de kazerne of het zoogenaamd blokhuis. Aan de overzijde der rivier komt men in de kotta Malang. Tot aan het residentiehuis op de de allon-allon, waar men ten $10^{3}/_{4}$ ure afstapte, stonden langs den weg gewapende Javanen met lans en kris.

Malang is zeer aangenaam gelegen, op omtrent 1200 voet boven de oppervlakte der zee. De afdeeling is bijna geheel omgeven van bergen, als, de Kawi, Ardjoeno, Kloet, Welirang, de Semiroe en eenige van minder belang tot aan het Tenger-gebergte.

Den 15den Augustus 's morgens ten $6^{1}/_{2}$ ure maakte men een uitstapje naar Sisier of Batoe, omtrent 12 palen van Malang. De weg daar heen

loopt voortdurend opwaarts, daar Sisier 300 voet hooger ligt dan Malang. Links van den weg stroomt eenige palen de rivier Brantes, welke hier vrij breed en diep is. Vervolgens gaat men noord-westelijk op in de rigting van den berg Andjosmoro. Tot aan Sisier loopt de weg door bebouwde velden en koffijtuinen. Ten 8 ure kwam men er aan en bezigtigde er een grooten koffijpelmolen.

De resident deed er den Gouverneur-Generaal opmerken, dat „de tweelingen", een gebergte met twee toppen tusschen de Redjoeno en Weliran, rookten, iets dat eerst sedert eenige maanden was waargenomen. Ook bespeurde men sedert dien tijd meer werking in den Weliran, 't geen den resident deed vreezen, dat dit wel door eene uitbarsting zou kunnen gevolgd worden.

Den 16den Augustus keerde de Gouverneur-Generaal naar Pasoeroean terug. Daar werden nog vele zaken geïnspekteerd, onder anderen ook verscheiden suikerfabrijken, zoo als Bakassi Oost, van de heeren HOPLAND en BANKS, en Soekaredjo van den kapitein Chinees. Beide liggen digt bij elkander, de eerste is 11 de andere 7 palen van de hoofdplaats verwijderd.

Gelijk gewoonlijk overal waar men dit verlangde, werd eene partikuliere audientie verleend. Geschenken werden aan de regenten gegeven. 's Namiddags den 17den Augustus had, ten 4½ ure, een tijgergevecht op de allon allon plaats, hetwelk in den beginne niet veel belooíde, maar naderhand hevig werd, zoodat de tijger het met den dood bekocht. Daarna werd er op dezelfde plaats een tournooi (senênan) gehouden. Hierbij had deze bijzonderheid plaats, dat de palfreniers van den regent gekleed waren met zwarte buisjes en broeken, alsmede zwarte kapjes, als de mijnwerkers, en dat zij aan het paard van den regent, even voor het tournooi, uit eenen hoorn te drinken gaven.

Den 18den Augustus vertrok men op het gewone uur van Pasoeroean naar Soerabaja. Zoodra men de kotta verlaat, loopt de weg dadelijk door fraaije kampong's en schoon bebouwde landen, hetzij met suikerriet, hetzij met een tweede gewas, 't geen tot Soerabaja voortduurt. Bij paal 246, van Samarang gerekend, is eene suikerfabriek en even daar voorbij passeert men de rivier Wilerang. Aan de eerste post Bedongan, grensscheiding tusschen Pasoeroean en Bangil, keerde de regent van Pasoeroean terug, en werd de Gouverneur-Generaal ontvangen door den regent van Bangil. Bij paal 240 ligt weder eene suikerfabriek; een paal verder vertoont zich de fraaije hoofd-dessa Bangil, waar tot aan de post de barisan van den regent en haije geschaard stond. Aan de post was eene zeer fraaije pondoppo, in welke eenige ververschingen werden gepresenteerd; aan den ingang stonden aan weerszijden 16 wel uitgedoste voorvechters.

Bij paal 230 passeert men de rivier Porrong, een arm der rivier Kediri, voor kleine praauwzn bevaarbaar, en de grensscheiding tusschen Pasoeroean en Soerabaja. Even over deze brug is het fraaije huis van de groote suikerfabriek, behoorende aan den heer SIMONS. Hier bevond zich ter verwelkoming de heer VALK, waarnemend resident en de waarnemende regent

van Soerabaja, terwijl de resident VAN NES en de regent van Bangil afscheid namen. Bij paal 217 ziet men op nieuw twee suikerfabrieken; bij paal 223 passeert men het riviertje Tjandi Poero, een arm van de Porrong, waarbij een groot Chineesch kamp en groote dessa ligt. Deze streek is bijzonder sterk bevolkt. Bij paal 221 is de suikerfabriek van den heer BANKS. Bij paal 216 is nog eene fabriek, en voorts komt men aan den weg, die ook naar Djapan leidt en reeds vroeger beschreven is. Ten 11 ure bereikte men Soerabaja. De sulthan van Sumanap liet zich dadelijk melden, en werd voor dien dag te dineren verzocht, met twee zoons, den assistent-resident en den kapitein-adjudant.

Den 10 Augustus ging men de salpeter-holen en de fabriek te Soetji, in de nabijheid van Grissee, bezigtigen. De weg derwaarts levert niets bijzonders op; hij loopt geheel door moeras. Nadat dit afgeloopen was, ging men bij den assistent-resident KOOY te Grissee verpozen. Deze plaats is vrij regelmatig gebouwd, heeft eene goede reede en een fraai hoofd.

Na het dejeuner werd een weinig gerust en ten 4 ure keerde men naar Soerabaja terug, na alvorens de graven van de familie van den regent, welke in eenen zeer goeden staat zijn, en van 1691 dagteekenen, te hebben bezigtigd.

Na nog eenige dagen met inspektiën te Soerabaja te hebben doorgebragt, na er den 24sten Augustus 's Konings verjaardag met zeer groote plegtigheid te hebben gevierd, brak eindelijk op den 26sten Augustus de dag van terugkeer naar Batavia aan. Ten 6½ ure verliet men Soerabaja. Aan de werf lagen sloepen gereed, om het hoog gezelschap over te brengen aan boord der *Flevo*, ten einde met dien bodem de reis naar Batavia te doen. Zoodra de hoofdsloep buiten het hoofd werd gezien, saluëerden het wachtschip, de *Flevo* en andere op de reede liggende vaartuigen met 21 schoten. Ten 9¾ ure werd het anker geligt. De *Flevo* is een fregatschip van 750 last, behoorende aan de reederij van HARTSEN te Amsterdam en gekommandeerd door den luitenant der 1e klasse AMBTSBERG, met onbepaald verlof. Het biedt voor eene dergelijke, en ook voor eene Europesche reis, alle gemakken aan, terwijl aan boord veel orde heerscht. De stoomboot *Hekla*, gekommandeerd om de *Flevo* tot Oedjong Panka te vergezellen, ten einde des noodig hulp te kunnen bieden, verliet tevens de reede.

Te 12¼ ure was de *Flevo* met eenen gunstigen wind ter hoogte van het fort Oranje, doch een weinig verder raakte het schip vast op de droogten, waarvan het niet los konde geraken voor den volgenden morgen ten 8¾ ure, toen het anker bij hoog water werd geligt. Met eenige hulp der stoomboot geraakte men weder onder zeil.

Ten 6 ure 's avonds was het schip dwars van Ower-ower; den 28sten 's morgens ten 6 ure op de hoogte van Samarang, ten 8 ure 's avonds ter hoogte van Cheribon, 's nachts ten 12 ure ter hoogte van Indramajoe, den 29sten 's morgens ten 6 ure bij Tjassam, ten 12 ure op de hoogte van het punt van Krawang, en ten 4 ure viel het anker op de reede van Batavia. Dadelijk werd door seinschoten de aankomst van den Gouverneur-Generaal aan de stad bekend gemaakt. De 1e officier van het fregat *de*

Maas, bij ongesteldheid van den kapitein, kwam de bevelen vragen, en vernemen of de Gouverneur-Generaal verlangde te debarqueren. En toen dit toestemmend beantwoord was, werd een nieuw sein aan de stad gegeven.

Men verwachtte, volgens het voor het ontschepen opgemaakte programma, eene kommissie ter verwelkoming van Batavia. Toen deze ten $5^1/_2$ ure nog niet aan boord was, besloot de Gouverneur-Generaal om in eene sloep der *Flevo* naar wal te gaan. Niet ver van de landingsplaats ontmoette men de kommissie, welke nu volgde, en met het ceremoniëel, gelijk het in 't programma was voorgeschreven, kwam de opperlandvoogd ten $6^1/_2$ ure aan het hotel te Rijswijk.

Eenige opmerkingen over het nieuwe besluit betrekkelijk het radikaal van ambtenaar voor de Indische dienst.

Juist heden verjaart voor de elfde maal een gewigtige dag in de geschiedenis van Nederlandsch Indië. 't Was toen nog een tijd, waarvan zij, die hem niet bij ondervinding gekend hebben, zich reeds nu moeijelijk een denkbeeld kunnen vormen. Thans heerscht er eene publieke opinie in Indië, die hare organen heeft en die, in een tal van dagbladen en tijdschriften, vrijelijk hare gedachten durft openbaren. Toen was alles gevangen onder den wil van 't Gouvernement. Mogt ook in 't stille binnenvertrek, of in een gesprek „onder vier oogen", of in den vertrouwelijken vriendenkring, het hart zich nu en dan lucht geven, niemand durfde het wagen openlijk zijne meening te uiten; de drukpers stond onder de meest willekeurige censuur, en 't was een aangenomen regel, dat hij, die de kunst niet verstond van stil te zijn en te zwijgen en onderworpen te gehoorzamen, in Indië niet te huis behoorde en elders een goed heenkomen had te zoeken. Den 22sten Mei 1848 hadden de ingezetenen voor 't eerst den moed, eene andere gedachte te openbaren dan de gedachte van 't Gouvernement. Wat het meest had gegriefd en gepijnigd, wat men algemeen als een kwellende en smartelijke ramp beschouwde, werd dien dag voor 't eerst met luider stemme als een grief tegen de regering ten toon gesteld. De instelling van het radikaal van Indisch ambtenaar, het monopolie der Delftsche akademie, de dwang aan alle Indische ouders opgelegd, om hunne kinderen op jeugdigen leeftijd op duizenden mijlen afstands van zich te zenden en aan vreemden toe te vertrouwen — ziedaar wat, in eene vergadering van honderden ingezetenen, op den avond van dien dag, als een der drukkendste voorschriften van 't Gouvernement werd aangewezen, en waarvan den volgenden dag de opheffing in een adres aan den Koning werd verzocht.

Velen van de mannen, die tot dezen eersten krachtigen stap hebben medegewerkt, zijn reeds door den dood weggerukt; sommigen hebben hunne beginselen verloochend en de gelegenheid, die hun geschonken werd om tot stand te brengen 't geen ze in 1848 voor zoo hoogst noodzakelijk hielden, ongebruikt laten voorbijgaan; maar dit getal is gelukkig zeer gering. Bijna allen, die toen de instelling van 't radikaal voor verderfelijk hielden, zijn nog van die meening; en langzamerhand is die meening, in den aanvang krachtig bestreden, eene algemeene overtuiging geworden, waartegen zich nog slechts eene enkele stem verheft, — de stem van sommige leeraren der Delftsche akademie.

't Is bekend, dat de heer ROCHUSSEN reeds in 1848 de bepalingen omtrent het radikaal van ambtenaar afkeurde, en het verlangen der Indische ingezetenen bij den toenmaligen Minister van Koloniën ondersteunde. Toen hij later lid der Tweede Kamer werd, gaf hij almede meer dan eens te kennen, dat hij wijziging van het bestaande voor noodzakelijkheid hield, en toen onlangs, bij de diskussiën over de Staatsbegrooting voor 1859, op nieuw dit gewigtig onderwerp ter sprake werd gebragt, sprak hij als Minister van Koloniën in denzelfden geest. Hij deed meer; hij deelde de Kamer mede, hoe de hervorming van het stelsel reeds een onderwerp voor hem was geweest, niet alleen van ernstig nadenken, maar ook van handelen. Hij had, namelijk, getracht de zaak te regelen in den geest van hen, die in 1848 zoo krachtig het stelsel hadden bestreden, immers hij had getracht het te doen in den geest van den spreker uit Almelo." Deze proeve was echter mislukt; bij nadere beschouwing deugde het werk niet, dat hij gereed had. Toch zou hij zich niet laten afschrikken. Maar de woorden zelven zijn te merkwaardig, om ze hier niet in hun geheel te laten volgen.

Deze verzekering wil ik aan de Kamer geven, dat het onderwerp mij ernstig heeft bezig gehouden en dat ik zelfs een ontwerp in gereedheid heb gehad, dat eenigermate met dat van den geachten spreker uit Almelo (den heer VAN HOËVELL) overeenstemde, maar dat toen ik het eenige dagen later op verschillende omstandigheden en gelegenheden wilde toepassen, ik moest ondervinden, dat het voor het eene geval te streng, voor een ander te zacht en voor een derde niet wel passende was; en ik heb al meer en meer de moeijelijkheid ondervonden, om een stelsel in het leven te roepen, dat de konkurrentie volkomen handhaafde en tevens genoeg zekerheid voor het Staatsbelang aanbood. Ik ben een vijand van monopolie en ik ben zelfs een vijand van privilegie; ik wanhoop er nog niet aan, de middelen te vinden, om voor de toekomst voor de belangen der Indische Staatsdienst in verband met de regtvaardigheid voor allen te kunnen zorgen, zonder monopolie en zonder privilegie. Ik hoop, maar ik kan het niet verzekeren, de middelen daartoe te vinden. Doch het zou, in eene aangelegenheid, die niet alleen van mijn departement afhangt, voorbarig gehandeld zijn, indien ik nu reeds aan de vergadering ontijdig eenige bijzonderheden mededeelde van iets dat nog niet tot rijpheid is gekomen.

Kon men meer verlangen? Kan de welwillendheid en goede gezindheid beter te kennen worden gegeven, dan hier geschiedt? Inderdaad, 't geen hier gezegd is bevestigt op nieuw 't geen wij zoo dikwijls hebben beweerd, dat aan de goede bedoelingen en vele andere hoogst beminnenswaardige eigenschappen van den heer ROCHUSSEN niet valt te twijfelen. In 1848 versierden zij hem; gedurende den tijd dat hij lid der Tweede Kamer was, heeft men ze menigwerf in hem kunnen opmerken; ook thans weder als Minister van Koloniën, valt er in dat opzigt niet meer te verlangen. 't Is maar alleen de vraag: zullen die goede bedoelingen ons eindelijk van het gehate en door allen afgekeurde radikaal verlossen en ons eene betere regeling schenken? In December l.l. verklaarde de heer ROCHUSSEN, dat, ofschoon zijne pogingen aanvankelijk mislukt waren, hij aan den goeden uitslag nog niet wanhoopte. Thans kunnen wij beoordeelen, in hoe verre aan die goede verwachting is beantwoord. Immers de *Staats-Courant* van den 5den Mei l.l. bevat een koninklijk besluit tot regeling van het radikaalstelsel, in verband met de Delftsche school.

Tot regeling? Ik betwijfel, of die uitdrukking juist is. Ik betwijfel zelfs of de heer ROCHUSSEN het wel eene regeling wil genoemd hebben. Immers volgens zijne eigene woorden in de „Considerans" van het besluit, wilde hij, „in afwachting van eene definitieve herziening van de bestaande bepalingen, betreffende de opleiding van, en de benoembaarheid tot ambtenaren, in de bestaande behoefte voorzien". 't Is dus slechts een voorloopige maatregel, door de noodzakelijkheid afgeperst, omdat, weder de eigen woorden van het besluit, „de koninklijke akademie te Delft, voor zoo verre zij strekt tot opleiding van ambtenaren voor burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië, niet oplevert een toereikend getal ambtenaren voor de behoeften van die dienst."

't Schijnt alzoo, dat ook de tweede poging, om de zaak te regelen „zonder monopolie en privilegie" mislukt is, en men daarom zich vergenoegt met datgene te doen, 't welk de noodzakelijkheid, uit gebrek aan ambtenaren geboren, voor 't oogenblik volstrekt schijnt te eischen, geen kans ziende datgene tot stand te brengen 't welk men reeds sedert jaar en dag als volstrekt noodzakelijk beschouwt. Maar voor wij verder gaan zullen wij het koninklijk besluit in zijn geheel laten volgen.

In aanmerking nemende, dat de koninklijke akademie te Delft, voor zoovere zij strekt tot opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië, niet oplevert een toereikend getal ambtenaren voor de behoeften van die dienst, en willende, in afwachting van eene definitieve herziening van de bestaande bepalingen, betreffende de opleiding van, en de benoembaarheid tot ambtenaren, in de bestaande behoefte voorzien;

Gelet op de voordragten van onzen Minister van Koloniën van 17 Februarij 1858, lit. A, n°. 9, en 30 April 1859 lit. A, n°. 40.

Den raad van state gehoord, (rapport van den 9den April 1858 n°. 2).

Hebben besloten en besluiten:

Met wijziging in zooverre van onze besluiten van den 20sten October en den 6den December 1842, n°. 55 en 59, en van onze kabinets-beschikking van den 17 Augustus 1846, n°. 279 (*Indisch Staatsblad* van 1847, n°. 11), te bepalen;

Art. 1. De kweekelingen aan de koninklijke akademie te Delft, bestemd voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië, die na een voldoend overgangs-examen tot den kursus van het derde studiejaar zijn toegelaten, en daarbij ten genoege van het bestuur der akademie, bewijzen leveren van goed gedrag en van een gezond ligchaamsgestel, zonder voor gemelde dienst hinderlijke gebreken, worden door onzen Minister van Koloniën, op voordragt van het voormeld bestuur, aangesteld tot kandidaat ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië, en zijn daardoor vrijgesteld van de bij art. 9 van het koninklijk besluit van 20 October 1842, n°. 55 bevolene jaarlijksche storting van *f* 200, welke alsdan ten koste komt der koloniale geldmiddelen.

Deze vrijstelling wordt voor niet langer dan voor twee jaren verleend, tenzij bijzondere omstandigheden, ter beoordeeling van onzen Minister van Koloniën, voor verlenging mogten pleiten.

Hij, die tweemalen aan het overgangs-examen tot den kursus van het derde studiejaar niet heeft voldaan, kan den titel van *kandidaat ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië* niet meer erlangen.

Die titel wordt verbeurd door hem, die tweemalen aan het overgangs-examen van het derde tot het vierde studiejaar niet heeft voldaan; die tweemalen vruchteloos het eind-examen beproefd heeft, en eindelijk door hem, die zich dien titel door een berispelijk gedrag, ter beoordeeling van het bestuur der akademie, onwaardig heeft gemaakt.

Art. 2. Aan onzen Minister van Koloniën kunnen door het bestuur der akademie te Delft, als kandidaat ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië worden voorgedragen, zij, die aan een van 's rijks hoogescholen den rang van doktor of van kandidaat met den eer-

sten of tweeden graad, in eenig vak van wetenschap hebben verkregen, en zij die aan de landbouwkundige school te Groningen na een volledigen kursus een eind-examen hebben afgelegd met de verklaring dat zij *uitstekend hebben voldaan.*

De in dit artikel bedoelde personen zullen een tweejarigen kursus aan de koninklijke akademie te Delft moeten doorloopen om, na een voldoend eind-examen te hebben afgelegd, het radikaal van ambtenaar der tweede klasse te kunnen erlangen.

Zij zullen zich, onder overlegging van de noodige diplomata van afgelegd examen, getuigschriften en geneeskundige verklaringen, waarnit ten genoegen van het bestuur der academie blijkt, dat zij van een goed gedrag en van een gezond ligchaamsgestel, zonder voor de Indische dienst hinderlijke gebreken zijn, tot dat bestuur wenden ter erlanging van den titel van *kandidaat-ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch-Indië*, onder de daaraan verbonden voorregten, omschreven in het tweede en vierde lid van het voorgaand artikel, met dien verstande dat de strafbepaling, in het eerste gedeelte van dat vierde lid omschreven, wordt toegepast op hem die *twee* malen aan het overgangs-examen van het eerste tot het tweede studiejaar niet voldaan heeft.

Art. 3. Het diploma van het aan de koninklijke academie te Delft afgelegd eind-examen voor ambtenaar van de eerste of van de tweede klasse, vermeldt of de geëxamineerde voldaan of wel uitstekend voldaan heeft.

Art. 4. Het diploma, in het voorgaand artikel genoemd, geeft aanspraak op benoeming tot ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch-Indië.

Aan de aldus verkregen benoeming is verbonden vrije overtogt als passagiers van de eerste klasse en tegemoetkoming in de kosten van uitrusting ten bedrage van *f* 400, en een nonaktiviteits-traktement van af den dag van aankomst te Batavia ten bedrage van *f* 150 of *f* 175 's maands, naar mate de benoemde bij het eindexamen *voldaan* of *uitstekend voldaan* heeft.

De benoeming tot ambtenaar en de daaraan verknochte voordeelen vervallen wanneer de benoemde, anders dan om geldige redenen, ter beoordeeling van Onzen Minister van Koloniën, zich niet binnen zes maanden na zijne benoeming naar Java inscheept.

Art. 5. Onze Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië is bevoegd om, na ingewonnen advies van het hooggeregtshof, doktoren in de regten, die gedurende zeven jaren in Nederlandsch-Indië, hetzij in de regtspraktijk, hetzij in eene regterlijke betrekking, blijken hebben gegeven van bijzondere geschiktheid, onder onze nadere goedkeuring, voor zooveel betreft de eerste indienststelling of bevordering, te benoemen tot betrekkingen bij het regtswezen waarvoor tot dusverre het radikaal van ambtenaar der eerste klasse werd vereischt. Voor de betrekkingen van omgaande regter op Java en van diens griffier worden echter zooveel mogelijk benoemd ambtenaren der eerste klasse.

Art. 6. Onze Gouverneur-Generaal is bevoegd om in elk der jaren 1859 en 1860 twintig ambtenaren van de derde klasse, die geacht worden door bekwaamheid, geschiktheid en gedrag het meest in aanmerking te komen om tot hoogere rangen in 's lands dienst op te klimmen en minstens vijf jaren in 's lands dienst zijn werkzaam geweest, na afgelegd vergelijkend examen, onder onze nadere goedkeuring, te beschouwen als te bezitten het radikaal van Indisch ambtenaar der tweede klasse.

Art. 7. Onze Gouverneur-Generaal is bevoegd om, bij gebrek aan ambtenaren der eerste of tweede klasse, ambtenaren van de derde klasse te benoemen tot de betrekkingen van adsistent-resident, secretaris en controleur bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra.

Art. 8. Onze Gouverneur-Generaal is bevoegd om ter benoeming tot ambtenaar van de derde klasse in aanmerking te brengen, personen die vijf jaren in 's lands dienst in Nederlandsch Indië zijn werkzaam geweest, en bij een goed zedelijk gedrag, blijken van ijver en geschiktheid hebben gegeven.

Art. 9. Wij behouden ons voor, om, bij gebrek aan personen voorzien van het diploma der koninklijke akademie te Delft, te benoemen tot ambtenaren der eerste klasse voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië personen, die in of buiten 's lands dienst blijken hebben gegeven van algemeene of bijzondere bekwaamheden. Daartoe zullen bij voorkeur in aanmerking komen zij, die aan een van 's rijks hoogescholen, den rang van doktor met den eersten of tweeden graad in eenig vak van wetenschap hebben verkregen.

Art. 10. De bepalingen van art. 1 tot en met 4 zijn ook van toepassing op hen, die thans

aan de koninklijke akademie te Delft worden opgeleid tot ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië.

Onze Minister van Staat, Minister van Koloniën, is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan onzen Minister van Binnenlandsche Zaken en aan den Raad van State.

Wij betreuren het, dat de heer ROCHUSSEN dit besluit aan den Koning heeft voorgedragen. Met de beste bedoelingen heeft hij, naar wij vreezen, de goede zaak, die hij voorstaat, meer schade gedaan dan gebaat. Indien aan een hoogleeraar der Delftsche akademie, door eigenbelang verblind en partijdig voorstander van die inrigting, de opdragt was gedaan, om, bij al de aanvallen waaraan zij is blootgesteld en bij 't gevaar dat, door de algemeene afkeuring die zij geniet, haar bestaan bedreigt, voorshands een middel te zoeken, om vooreerst haar leven te rekken, dan zou hij niet beter hebben kunnen doen, dan dit koninklijk besluit den Minister in de pen te geven. Men heeft voor de leus wat toegegeven aan het verlangen, dat niet meer bij uitsluiting Delft de leverantie van ambtenaren voor Indië zou hebben; men heeft de scherpe punten en vooruitstekende hoeken, die den meesten aanstoot gaven, wat geschaafd en afgerond; men heeft een klein offer gebragt aan de publieke opinie, ten einde daardoor den tegenstand te verlammen. Maar tevens heeft men aan den anderen kant, door het aanbieden van nieuwe voordeelen aan hen die de akademie bezoeken, getracht te vergoeden wat men, door het openen van een deurtje in den gesloten muur van 't monopolie, vreesde te verliezen. Tot verbetering van het onderwijs, dat aan de jongelieden gegeven wordt, die men dwingt om te Delft eenige schoone jaren van hun leven door te brengen, — tot uitbreiding der hulpmiddelen, om hen daar eene voortreffelijke opleiding te geven, — tot het wegnemen van de oorzaken, die zoo velen hunner hebben doen mislukken en ongelukkig gemaakt, — tot het invoeren eener nieuwe, meer rationale, en met de behoeften van de dienst in Indië overeenkomende regeling van 't geen voor het af te leggen examen vereischt wordt — tot dat alles is niets gedaan. Maar wat is dan gedaan? Wij zullen dit met korte woorden trachten in 't licht te stellen.

In de eerste plaats heeft men, niet door verbetering der inrigting, maar door 't aanbieden van geldelijke voordeelen, meer jongelieden naar de akademie trachten te lokken. Het goud zal het nadeel vergoeden, dat de onvoldoende hulpmiddelen en het gebrekkige onderwijs aan de instelling toebrengen. Men laat die instelling gelijk zij is, maar men biedt de opleiding, die er gegeven wordt, goedkooper aan dan zij tot dusverre verkrijgbaar was. Behalve de aanzienlijke kosten, die het verblijf aan eene hoogeschool na zich sleept, moesten de ouders der jongelieden zich jaarlijks nog de uitgave eener som van *f* 200.00 getroosten, die tot instandhouding der akademie gestort moest worden. Daarvan zullen de kweekelingen in de laatste twee studiejaren worden vrijgesteld, die na een voldoend overgangsexamen tot den cursus van het derde studiejaar zijn toegelaten, en daarbij, ten genoege van het bestuur der akademie, bewij-

zen leveren van goed gedrag en van een gezond ligchaamsgestel, zonder voor de dienst hinderlijke gebreken.

Zal dit middel het doel bereiken? Zullen daardoor meer en beter ambtenaren voor de dienst in Indië verkregen worden? Wij nemen de vrijheid dit te betwijfelen. De reden, waarom de akademie te Delft niet bij magte is, om voldoende in de behoefte te voorzien, moet niet gezocht worden in de opoffering van *f* 400, die de ouders zich moesten getroosten en waarvan zij nu zijn vrijgesteld. Of is het te veronderstellen, dat zij, die bovendien nog *f* 5000 of *f* 6000 zullen moeten betalen, willen zij aan hunne zonen het voorregt der Delftsche opvoeding verschaffen, door die *f* 400 daartoe zullen worden aangemoedigd of daarvan afgeschrikt? De zaak zal dus blijven gelijk zij is. Alleen wordt voor gunstbetoon en onregt op nieuw eene deur opengezet. De „raad van bestuur" zal 't in de hand hebben, om de jongelieden de *f* 400 toe te staan of te onthouden. Wij twijfelen geen oogenblik aan den wensch van hen, die leden van den raad zijn, om in hun oordeel over de kweekelingen met strikte regtvaardigheid, zonder eenigen invloed van buiten, te werk te gaan, maar wij betwijfelen, of zij dat doel zullen bereiken. Die „raad van bestuur" is eene zeer gebrekkige, slecht georganiseerde instelling. 't Is verkeerd haar te laten gelijk zij is, en nog uitbreiding van magt te schenken.

En die uitbreiding van magt is zóó aanzienlijk, dat de gevolgtrekking bijna gewettigd zou wezen, dat die raad van bestuur grooten invloed op het nemen van dit besluit moet hebben uitgeoefend. Vestig uw oog maar eens op art. 2. Daar wordt aan dat bestuur het regt toegekend, om aan den Minister van Koloniën voordragten te doen tot „kandidaat-ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië." Als zoodanig kunnen worden voorgedragen: „zij die aan een van 's rijks hoogescholen den graad van doktor of van kandidaat met den eersten of tweeden graad, in eenig vak van wetenschap hebben verkregen, en zij die aan de landbouwkundige school te Groningen, na een volledige kursus, een eindexamen hebben afgelegd, met de verklaring, dat zij uitstekend *voldaan* hebben."

De duidelijkheid der redaktie van dit besluit laat zeer veel te wenschen over. Ook in deze bepaling vindt men daarvan een voorbeeld: wordt er in bedoeld: doktor of kandidaat, beide met den eersten of tweeden graad, of wordt die eerste of tweede graad alleen voor den kandidaat vereischt? Wanneer men taalkundig uit de bewoordingen den zin mag opmaken, dan is er geen twijfel aan, of het laatste is de bedoeling. Niet alleen op dit maar op meer andere punten zou echter eene nadere officiële verduidelijking en verklaring niet overbodig zijn.

Ziedaar dus de mannen, die het jus pili verkregen hebben, op nieuw gedoemd, om nog eens op de schoolbanken te gaan zitten met knapen en jongelieden? Al wat wij en anderen daarover gezegd hebben, schijnt te vergeefs te zijn geweest. En om hen te lokken biedt men hun een voordeel aan van *f* 400!

Maar wij willen niet langer bij dit onderwerp stil staan. 't Is duidelijk,

dat in 't wezen der zaak, wat de studiën aan de akademie te Delft betreft, geen verandering is gebragt. Ook het monopolie blijft, maar de deur om gunsten te bewijzen is verder opengezet. Art. 5 beschouwen wij als zulk een deur; maar vooral zijn dat de volgende artikelen. Wil men nu iemand helpen, is er een gunsteling die geplaatst moet worden, de gelegenheid is daarvoor geopend; maar is men den sollicitant ongenegen, dan is het antwoord gereed: „gij bezit geen diploma van de akademie te Delft, dus kunt gij niet geplaatst worden."

Nog een enkel voorbeeld van de ondoordachte wijze, waarop de artikelen van dit besluit zijn opgesteld. In art. 6 wordt bepaald, dat „de Gouverneur-Generaal bevoegd zal zijn, om in elk der jaren 1859 en 1860 twintig ambtenaren van de derde klasse, die geacht worden door bekwaamheid, geschiktheid en gedrag het meest in aanmerking te komen om tot hoogere rangen in 's lands dienst op te klimmen en minsten vijf jaren in 's lands dienst werkzaam zijn geweest, *na afgelegd vergelijkend examen*, onder nadere goedkeuring des Konings te beschouwen als te bezitten het radikaal van Indisch ambtenaar der 2de klasse." Waarin zal dat examen bestaan? over welke vakken zal het loopen? door wie zal het worden afgenomen? Niets is daaromtrent geregeld.

Wij bekennen openhartig, dat dit koninklijk besluit ons leed doet. Het brengt ons niet verder. Het verbetert niets in den betreurenswaardigen toestand waarin de akademie te Delft verkeert; het laat de eenzijdigheid in de opleiding der Indische ambtenaren bestaan; het opent wel eene deur, maar geeft geen waarborgen dat die ook aan anderen dan gunstelingen toegang zal verleenen; het zal de ontevredenheid in Indië niet wegnemen en geen meer en beter ambtenaren aan de Indische dienst bezorgen.

't Eenige dat ons troost is de uitdrukking in de konsiderans: „in afwachting aan eene definitieve herziening van de bestaande bepalingen." Wij hopen, dat de heer ROCHUSSEN zich gedrongen zal gevoelen, om ons met die definitieve herziening spoedig te verheugen.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Verhandeling over de assurantie tegen de gevaren der zee, met inbegrip der molestrisiko, voorgedragen in de afdeeling koophandel van het genootschap Felix Meritis, te Amsterdam, den 20sten Januarij 1859, door J. J. A. SANTHAGENS, direkteur der O. I. zee- en brand-assurantiemaatschappij en van de Nederlandsche Lloyd. Amsterdam, P. N. VAN KAMPEN. 1859.

Het boekske, waarvan wij den titel boven afschreven, bestaat uit drie afdeelingen, namelijk: de verhandeling over dit onderwerp, het daarop gevolgde gemeenzame gesprek en een naschrift, gerigt tegen het dagblad *de Indiër.* Wij waren reeds eenigzins bekend met dit vertoog door het verslag van de gehouden spreekbeurt, verkort in de dagbladen opgenomen. Wij hebben het echter thans in zijn geheel met naauwgezetheid gelezen, in de hoop daarin eenig lichtpunt te ontmoeten over de zaak, die het geldt; maar, helaas! wij hebben ons bedrogen gevonden.

Onze lezers weten, dat de vraag, of de staat der Nederlanden wel doet, bij voortduring de schepen, die met onze overzeesche producten jaarlijks herwaarts komen, te verzekeren, sedert lang in de Staten-Generaal is behandeld. Bij de diskussiën over de begrooting voor het jaar 1858 drukte die vergadering, bij overgroote meerderheid van stemmen, door het aannemen van een voorstel van den heer VAN HOËVELL, als haar gevoelen uit, dat de assurantie langzamerhand behoort te worden afgeschaft. In de zitting van de Tweede Kamer van 27 Febr. jl. is dat onderwerp op nieuw behandeld, nadat het vooraf in de gewisselde stukken een punt van overweging had uitgemaakt. Het was uit die stukken gebleken, dat de betaalde premiën op retouren door het Gouvernement bedragen hadden van 1848 tot en met 1857 een kapitaal van *f* 10,038.248.80 en op uitgaande goederen en speciën *f* 1,254,794.79. De ontvangene vergoedingen bedroegen *f* 3,258,712.34 en *f* 252,125,64. De regering verklaarde, ten gevolge van den aandrang van de Tweede Kamer, het tegenwoordig reeds onverzekerde gedeelte der retourladingen van *f* 100,000 met *f* 10,000 te hebben vermeerderd. De heer SANTHAGENS, een man, die met de zaak bekend is, komt nu in zijne verhandeling de meening ontwikkelen, dat de regering en Tweede Kamer verkeerd handelen, en dat voorzeker geen gevolg moet worden gegeven aan de motie van den heer VAN HOËVELL, in de zitting van 26 Februarij jl. gedaan, waarbij de Tweede Kamer, altijd met groote meerderheid, het gevoelen blijft vasthouden, dat eene ruimere toepassing van het door haar aangenomen beginsel wenschelijk is.

Naar onze meening heeft de heer SANTHAGENS zich alleen gesteld op het standpunt van den assuradeur. Of staat hij, in zijn naschrift, op het standpunt van iemand, die verbolgen is over den invloed van de Volksvertegenwoordiging in koloniale zaken, ten nadeele van hen, die van het stelsel van gunst zoo groote voordeelen hebben getrokken? Hij vangt zijne verhandeling aan met de afgevaardigden de les te lezen, omdat zij de Kamers van Koophandel of deskundigen over dit onderwerp niet hebben geraadpleegd. Wij gelooven, dat, waar het geldt een onderwerp, 't welk sedert jaren in de Kamer is behandeld, zulk een advies tamelijk overbodig zou zijn. Wanneer het geldt onderwerpen, waarin duisterheid heerscht of waarin speciale kennis van een onderwerp slechts bij zeer enkelen kan worden ondersteld; wanneer het geldt geheel nieuwe zaken of proefnemingen, of zelfs waar de uitkomst van een of meer feiten hoogst twijfelachtig is, daar kan een advies van de Kamers van Koophandel of eene enquête eene bepaald nuttige strekking hebben. Maar waar de uitkomst duidelijk in cijfers is aan te wijzen, en over eene reeks van jaren dezelfde resultaten worden verkregen; waar bovendien de groothandel het voorbeeld geeft en volkomen in hetzelfde geval verkeert, daar betwijfelen wij, of nader onderzoek tot iets anders dan tot *omslag* zou hebben geleid; wij gebruiken een woord van den heer SANTHAGENS zelf.

Wat de geachte schrijver moge betoogen van het toenemen van zeerampen, willen wij nu eens gaaf toegeven. Het kan niemand verwondering baren dat in een' tijd, waarin de aanwending van stoom eene geheele omwenteling in de scheepvaart te weeg brengt, nieuwe verschijnselen aan den dag komen. Maar daartegen staat over dat de verdienstelijke MAURY en anderen de zeevaartkunde schreden voorwaarts hebben laten doen, waarvan wij elken dag nieuwe vruchten plukken en waarvan voorzeker in de toekomst het gevolg zal moeten zijn, dat het getal zeerampen vermindert. Daarenboven zullen de enquête door het Engelsch gouvernement ingesteld en de behandeling van hetzelfde vraagstuk in ons land er toe moeten leiden, om de oorzaken op te sporen, waardoor de zeerampen ontstaan en verminderd kunnen worden.

Het betoog van de tegenstanders der assurantie-premiën komt hierop neder: dat de staat der Nederlanden jaarlijks een aantal tonnen goud als assurantie-premiën uitgeeft en daaraan jaarlijks gemiddeld 8 tonnen gouds verliest. Groote handelaars en reeders assureren zich tegenwoordig zelf, dat is: zij zien dat het hun voordeeliger uitkomt, als zij 16, 18, of 20 schepen op zee hebben, om geene assurantie-premiën te betalen, omdat het verlies, door zeegevaar te lijden, in den regel geringer dan deze is; er bestaan dus voor den staat, die jaarlijks gemiddeld 160 schepen bevracht, nog meer redenen om zich zelf te assureren.

De tegenstanders, en de heer SANTHAGENS bovenal, zijn bijzonder bevreesd voor zeerampen; zij raden de regering ten sterkste aan, de assurantie-premiën te blijven uitkeeren, niet alleen in het staatsbelang, maar ook in het belang van den handel. De schrijver plaatst zich op dit standpunt:

de staat is beheerder van de goederen der ingezetenen, en mag dus niet anders doen, dan de meest mogelijke waarborgen nemen voor een goed beheer. Wat een koopman doet, dient niet ter zake, *want de Staat is geen koopman.* Wij beginnen met de juistheid van deze bewering in allen deele te ontkennen. Het doet zeer weinig ter zake of de Koning zij opperbestuurder der koloniën en niet de O: I. Compagnie. Het feit is, dat de Staat in Indië produkten laat voortbrengen en aan zich laat leveren, en die tegen de voortdeeligste prijzen in Europa van de hand zet, behalve een gedeelte, dat in Indië zelf wordt te gelde gemaakt. Het argument, dat wanneer de Nederlandsche Staat koopman was, er eene gepatenteerde firma *Willem en Co.* (!) behoorde te zijn en dat wij geene kooplieden zijn, omdat wij een agent gebruiken, de Nederlandsche Handel-maatschappij, is waarschijnlijk door den heer SANTHAGENS niet ernstig gemeend; wij zullen er daarom niet bij blijven stilstaan. Als men koopt in Indië, gepatenteerd of niet, en hier te lande door middel van zijn agent laat verkoopen, en na aftrek van de provisie, de winsten van die handelsoperatiën onvangt, dan is men handelaar. Of meent de schrijver, dat hij alleen handelaar is, die geen agent of makelaar gebruikt en zelf in zijn winkeltje zijne waren debiteert?

Een ander argument is, dat het kultuur- en consignatiestelsel onder Koning WILLEM I is tot stand gebragt, met het doel, om den handel en de nijverheid te doen deelen in de winsten, die onze O. I. bezittingen zullen afwerpen. Wij gelooven, dat dit niets ter zake doet, en wel op grond, dat het assurantiewezen iets geheel anders is dan handel of industrie, en niets dan eene kansrekening van sommige kapitalisten. Het is ons ook volstrekt niet bewezen, dat handel of industrie belang hebben bij het assureren door den staat, ofschoon de heer SANTHAGENS ons belooft, dat een aantal protesten van die zijde zouden komen als men geene premiën meer betaalde. Ons is daarvan nog niets gebleken, en wij gelooven dat er nog een ruim veld zal overblijven om te assureren, zelfs wanneer de staat ophoudt zijn aandeel te leveren in de winsten der assuradeurs Onze handel is trotsch op zijne vrijheid en verlangt dan ook geene gunsten van den staat, die eigenlijk moeten strekken om aan enkelen voordeel te bezorgen ten koste van het geheel. Onze handel heeft levenskracht genoeg om, zoo daartoe noodzakelijkheid mogt bestaan, het assurantiewezen in leven te houden, al is het op eene andere schaal dan tegenwoordig, en hij kan niet verlangen, dat de grootste koopman van onzen tijd elk jaar op zijne balans een post van ongeveer 8 ton in debet uittrekken zal, waarvoor hij niets geniet, en die gebruikt zou kunnen worden om, hetzij door afschaffing van belastingen, hetzij door ontwikkeling van de materiële krachten des lands, hetzij door verbetering van de waterwegen en de toegangen tot onze kusten, den handel zelf oneindige voordeelen te verschaffen.

Wij herhalen het: de staat der Nederlanden is koopman, en die koopman moet zijne zaken weten te beheeren. En blijft de schrijver volhouden, dat de staat geen koopman is, dan zullen wij eene autoriteit inroepen, die hij, assuradeur, voorzeker niet zal wraken, namelijk den heer VAN HALL, om-

dat deze juist op grond, dat de staat koopman is, de assurantiën meent te kunnen verdedigen. Hij zeide in de zitting van 26 Februarij jl. (Bijbl. bl. 562): „Ik zet op den voorgrond van deze ontwikkeling, dat de staat „is geworden koopman; dat is, geloof ik, het beginsel, waarvan wij moe„ten uitgaan."

Zooals altoos en overal, wanneer het eigenbelang in het spel is, worden de meest zonderlinge argumenten gebruikt. De schrijver wil het assurantiewezen in leven houden om de molestrisico en om de toenemende zeerampen. Wij vinden het denkbeeld zeer schoon, dat onze kouponknippers den staat zouden willen verzekeren tegen elk mogelijk gevaar, 'twelk onze kostbare ladingen van Oost-Indische produkten mogt overkomen. Wij willen aannemen, dat alle mogelijke rampen te dekken zijn door de kapitalen van de Nederlandsche assurantiemaatschappijen, maar wij zijn overtuigd, dat al die argumenten afstuiten op den aard en het wezen van de zaak, die het hier geldt. Het assurantiewezen strekt, om de kansen van schade en behouden varen te berekenen en om, op grond daarvan, een kapitaal bijeen te brengen, waarop men tegen eene zekere premie mogelijke schade voor zijne rekening neemt. Het doel is het behalen van winst door eene juiste berekening, en dat doel wordt alleen bereikt als de premie hooger is dan het totaal verlies en er dus winst overblijft. Wij hebben in de laatste tijden week op week in de *Staats-courant* aankondigingen gezien omtrent het verrijzen van nieuwe assurantiemaatschappijen in ons land, en wij verklaren ons dat verschijnsel alleen daardoor, dat de tegenwoordige maatschappijen goede zaken doen. Men doet onze natie, en onze kapitalisten bovenal, onregt, men houdt ze al voor zeer onverstandig, als men onderstelt, dat de meest gegoeden in den lande hun geld steken zouden in ondernemingen, waarbij geen voordeel te behalen is en die alleen moeten dienen om den staat tegen gevaren der zee te assureren, zonder dat daar iets bij te verdienen valt. Het tegendeel is dus waar. En hoe grooter alzoo de zeerampen zullen zijn, hoe dreigender het gevaar voor molestrisico, des te hooger zullen de premiën van assurantie moeten stijgen, wil de kansrekening niet geheel ten nadeele van de assuradeurs uitvallen. Wij gelooven, dat zij, die hun geld in eene kansrekening beleggen, dit niet doen met het edelmoedige doel, om het batig slot steeds aan onze schatkist te verzekeren. Bij wijziging van de kans tot welslagen, zal ook wijziging in het premiënstelsel worden gebragt. Zijn de resultaten alzoo nu reeds ongunstig voor de schatkist, zij zullen het bij het toenemen van zeerampen of in oorlogstijden nog meer worden.

De heer SANTHAGENS wijdt eenige bladzijden aan het rapport van de Engelsche kommissie van enquête, die de middelen, om zeegevaar te voorkomen, heeft opgespoord, ten einde te bewijzen, dat, bij het laten varen van het assurantiewezen, minder solide reeders hoe langer des te zorgeloozer worden in het onderhoud hunner schepen. Dit argument wordt door al zijne medestanders gebruikt. Wij gelooven dat wie te veel bewijst, niets bewijst. Aan de assuradeurs, zegt de heer SANTHAGENS, zal niets overblijven dan

de verzekering op de casco's, en men heeft in Engeland gezien, dat dit tot vele misbruiken aanleiding geeft, terwijl nog een tal van oorzaken voor het vergaan van schepen wordt aangewezen. Maar nu leert, de ondervinding, dat men zich juist in Engeland, waar die verzekering tot misbruiken aanleiding heeft gegeven, krachtig bezig houdt om de middelen daartegen op te sporen. De assuradeurs zullen bovendien door het verminderen van hunne winsten, wel genoopt worden, om zich tegen grootere verliezen met des te meer zorg te dekken. Zij zullen er van zelf toe komen, om voor het schip nog grooter zorg te dragen, wanneer zij een aanzienlijker verlies te duchten hebben en de groote premie voor de assurantie van de lading niet ontvangen. In plaats dus van voor onze Oost-Indievaarders gevaren in die verminderde verzekering te zien, zien wij er groote voordeelen in. Daarbij komt, dat vele van de redenen, omtrent het vergaan van Engelsche vaartuigen opgegeven, gelukkig voor ons land niet bestaan. De Handelmaatschappij, de agent van onze regering, is daar, om tegen overlading, gebrek aan de noodige ankers en kabels, zeilen en tuig en slecht geregelde kompassen te zorgen, want de winsten van dat ligchaam vermeerderen in geenen deele, als zij slechte vaartuigen bevracht en de lading ziet vergaan, in plaats van die hier te lande te gelde te kunnen maken. Schelmerij van de schippers en gebrekkige zeekaarten zijn bij ons gelukkig minder bekend. Het vaarwater is sedert lang bezocht en door de wetenschap is veel gedaan om het bekend te maken.

De heer SANTHAGENS keurt het af — en dat is natuurlijk — dat niet meer de geheele lading wordt geassureerd. Hij vraagt: „of het met de waardigheid der regering niet beter zou overeen te brengen zijn, dat de Staat het patent op de uitdeelingen deed wijzigen en er een grooter aandeel van nam, ten einde op die wijze de overmatige winsten van de assurantiemaatschappijen te keer te gaan?" Wij gelooven niet, dat dit het geval is. De staat moet zijne fondsen niet in eene kansrekening beleggen en zoodoende met de kapitalen der ingezetenen spekuleren. De staat moet veeleer in het oog houden, dat hij is de grootste koopman van zijn' tijd, en dat hij onnutte uitgaven moet afsnijden, ten einde voor het algemeen te behouden, hetgeen hij nu aan enkelen wegschenkt. De waardigheid van den staat brengt niet mede tonnen gouds voor nuttelooze assurantiepremiën te betalen en die met de andere hand terug te nemen; het is veel eenvoudiger die niet uit te keeren.

Maar — zegt de heer SANTHAGENS — en hier moeten wij onwillekeurig tot zijn naschrift terugkeeren, — als de staat als koopman wil ageren, dan moet hij de Handelmaatschappij, de reederijen, de makelaars, de waagdragers en zelfs de schuitenvoerders door zijne ambtenaren doen vervangen. Wij gelooven, dat men bij alles uitersten moet vermijden. De staat moet niet in konkurrentie treden met hen, die op eene eerlijke wijze het brood verdienen. De staat *is* nu eens koopman en wij hebben meer bezwaar daartegen dan eenig ander, maar wij zouden het nog hooger afkeuren, zoo bij daarbij nog meer funktiën van het burgerlijk leven zou

willen waarnemen. Maar de staat mag zijn eigen assuradeur zijn, omdat hij daardoor bevordert het algemeen belang, zonder daarom iets anders te doen; hij behoeft slechts zijn geld in zijne kas te houden. Wij zijn tegenstanders van het stelsel van bescherming en van gunst, waar het zich ook voordoet, maar wij hebben ons evenzeer afkeerig betoond van alle inmenging van den staat in de bedrijvigheid van de ingezetenen. Van het eene uiterste wil de heer SANTHAGENS ons naar het andere brengen.

Wanneer men de argumenten van den schrijver in hun geheel nagaat, dan komt men ten slotte tot deze overtuiging: dat het geschrift niet is op de hoogte van onzen tijd; dat het nog onder de vaderlijke regering van Koning WILLEM I meent te leven; of dat het tot hen behoort, die in de Grondwet van 1848 en hare gevolgen alle mogelijke onheilen zien, omdat hun eigenbelang, hunne privilegiën en voorregten bedreigd worden door den invloed, in koloniale zaken aan de Staten-Generaal toegekend. Wij bewijzen dit uit blz. 44 en 45 van het *naschrift* waar gezegd wordt: „De Staat *is genoodzaakt* den aanplant van suikerriet en koffij aan zich te houden," alsof het uitgemaakt ware, dat vrije arbeid op Java nog altijd is een soort van luchtverschijnsel en de suikerkontrakten het eenig heil van ons land zijn; hij spreekt voorts van „de verpligting van den Staat om handel en nijverheid te beschermen," alsof in onze dagen het stelsel van bescherming van handel en nijverheid nog voorstanders had, die premiën en dergelijke aanmoediging en aankweeking nuttig achten, en hij verhaalt ons iets van „Staten-Gene-„raal, die, *in strijd met de Grondwet*, het medebestuur van onze overzee-„sche bezittingen zouden hebben weten te verkrijgen, bv. door vaststelling „van een budget en verder finantiëel beheer". Het doet ons leed, dat de heer SANTHAGENS art. 60 van de Grondwet niet kent, en het voorstel tot regeling van de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen van dezen Minister van Koloniën niet schijnt te hebben gelezen, toen hij dit onderwerp besprak; want hij zou dan in de inleiding van de memorie van toelichting, juist datgene als eenig grondwettig voorschrift, en als in het belang van de regering onder onze tegenwoordige staatsinstellingen voorgesteld, hebben gezien, wat hij zelf strijdig met de Grondwet acht.

Een enkel woord nog over het gemeenzame gesprek tusschen de leden van het genootschap, waarin de voorlezing gehouden werd. Wij treffen in de eerste plaats den heer BAKE hier aan, die de assurantie-premiën wil laten bestaan, zooals zij tegenwoordig zijn. Van zulk een behoudsman konden wij niets anders verwachten. Men heeft het onderwerp van de verhandeling, het behoud van de Gouvernements-assurantie, daar ter zijde gelaten en zich bepaald tot de navolgende punten: „of het toenemen der zeerampen ook ten deele te wijten is aan de assuradeurs: 1°. door de wijze, waarop zij verzekering sluiten op de casco's en het behouden varen; 2°. door de expertise der schepen niet in aanmerking te nemen bij het bepalen der premiën van assurantie bij de ladingen?" Bij de behandeling van dat vraagstuk is meer bepaald gehandeld over de onderdeelen van het assurantiewezen. Wij zullen slechts twee punten aanstippen. Men heeft het

denkbeeld geopperd van eene vereeniging van Nederlandsche assuradeurs. Daartegen is overgesteld jalouzij en de konkurrentie der verschillende maatschappijen. Wij gelooven, dat die zaak echter haar nut zou hebben; wij achten die te meer wenschelijk, wanneer eenmaal het te groot getal maatschappijen zal ingekrompen zijn en de behoefte van den handel aan zulke maatschappijen mogt blijken. Vereeniging van krachten zal dan nog aanmerkelijke voordeelen kunnen doen behalen en aan den reeder, die een of meer schepen wenscht te verzekeren, datgene kunnen verschaffen, wat de staat en de grootere reeders kunnen ontberen, omdat het voor hen niets dan verlies oplevert. Het tweede punt is een examen, af te leggen voor den rang van scheepskapitein. Wij juichen dat denkbeeld allezins toe, te meer daar men de stuurlieden thans daaraan reeds onderwerpt, en het dus in de toekomst aan weinig bezwaren onderhevig kan zijn, terwijl de voordeelen daarvan voor onze scheepvaart van oneindig belang kunnen worden. Hoe meer het groote beginsel van vrijen handel en vrije scheepvaart zich zal uitbreiden, van des te meer belang is het, dat de Nederlandsche koopvaardijkapiteins bekend zijn als kundige en wetenschappelijke mannen. Op de zedelijke verbetering onzer zeelieden zal het voorbeeld van zulke chefs kunnen werken en daardoor bij de bemanning met meer vrucht misbruik van sterken drank en dergelijke worden tegengegaan. Gelukkig begint men ook in ons land het nut van zeemanshuizen en van zulke maatregelen, in het belang van den minderen schepeling, meer en meer in te zien.

De brochure, die wij besproken hebben, is ongeveer 3 vel druks groot. Wij herhalen, dat wij er niets nieuws in gelezen hebben en dat de lezer, die met dit onderwerp eenigzins bekend is, ze uit de hand zal leggen, even onbevredigd als wij. Wij hebben het echter van onzen pligt geacht een woord daarover te zeggen, omdat zij, die het batig slot altijd zoo hardnekkig verdedigen als het geldt hervorming of verbetering, zich hier juist zoo kanten tegen de vermeerdering van dat batig slot met tonnen gouds 's jaars, en omdat het ook hier geldt begunstiging van enkelen, waarvoor door onze tegenstanders ook in dit opzigt slechts zwakke argumenten worden bijgebragt.

(*Ingezonden.*)

Varia.

De *Staats-Courant* heeft ons den aanvankelijk gelukkigen afloop der expeditie tegen het rijk van Boni medegedeeld. Die uitslag overtrof veler verwachting, daar men, gedachtig aan den tegenstand, dien onze wapenen in 1824 en 1825 op Celebes ondervonden, ook nu duchtte, dat er van de zijde van den vijand eene belangrijke ontwikkeling van strijdkrachten zou plaats hebben. Door het beleid van den bevelhebber dier expeditie, kolonel WALESON, is de vijand daarin verhinderd geworden. Onze wapenen hebben gezegevierd; de roem van ons leger in Indië is weder op treffende wijze vermeerderd, en de toekomst schijnt door het aanleggen eener sterkte in het nabij gelegene Badjoa verzekerd. Gewigtig zal nu de taak zijn geworden van den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, den heer W. F. SCHAAP.

De Makassaren en de Boeginezen of Boniërs, zijn de voornaamste volksstammen op Celebes. De vorsten van Goa (Makassar) en van Boni betwistten elkander ten allen tijde de oppermagt. Goa is sedert lang onder den volstrekten invloed van het Nederlandsche gezag. Boni wist er zich echter aan te onttrekken en wêerstond zelfs onze, door kracht van wapenen ondersteunde, pogingen, om het als onze bondgenoot te doen toetreden tot het, in 1824 door den Gouverneur VAN DER CAPELLEN hernieuwde, kontrakt van bondgenootschap, bekend onder den naam van het *Bongaisch kontrakt*, in 1667 door den admiraal SPEELMAN gesloten. Dit duurde tot dat het eindelijk, in 1838, aan den Gouverneur van Makassar R. DE FILIETTAZ BOUSQUET gelukte, ook dat rijk aan het algemeen verbond te doen deel nemen. Sedert dien tijd was de staat van zaken op Celebes bevredigend, ofschoon hier er daar nog verwikkelingen plaats hadden, die echter, bij de getrouwe toepassing der aanbevolene regeringsbeginselen, tot geenerlei ernstige botsing aanleiding gaven.

In het jaar 1849 werd Makassar door den Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN bezocht, die het toen een paar jaren te voren voor den algemeenen handel had opengesteld. De heer ROCHUSSEN had zich op de hoogte gesteld van de verhoudingen, welke bestaan moeten tusschen het Gouvernement en de onderscheidene vorsten op Celebes en tusschen deze laatsten onderling, mitsgaders van hetgeen tot de voortgaande ontwikkeling van het eiland gedaan behoorde te worden. Hij gaf, na den toenmaligen Gouverneur P VREEDE BIK gehoord te hebben, aan dezen eene bijzondere instruktie, in den vorm eener handleiding, zoo goed gesteld en op zoo veel kennis gegrond, dat bij ieder, die er inzage van had, de wensch opwelde, dat dit stuk algemeene bekendheid bekomen mogt. Wanneer geene redenen

van staatkunde zich daar tegen verzetten, meenen wij den heer ROCHUSSEN met aandrang te mogen verzoeken, om deze gewigtige vrucht van zijnen arbeid in Indië aan de pers af te staan, als eene hoogst belangrijke bijdrage tot de geschiedenis en de innerlijke waarde van Celebes, waaromtrent nog zoo veel duisternis bestaat.

Wij uiten dezen wensch te eerder, omdat die arbeid vermoedelijk ook gestrekt heeft tot grondslag van hetgeen, over onzen toestand op Celebes, gezegd is in het rapport der Staatskommissie van December 1857, betreffende de Europesche kolonisatie in Nederlandsch Indië, van welke kommissie de heer ROCHUSSEN voorzitter was. Tot verdere opkomst en bloei van Makassar, en tot opwekking van handelsverkeer en leven, had de Staatskommissie het denkbeeld, om daár een of twee malen 's jaars openbare veilingen te houden van de Gouvernements-koffij van Menado, van de nagelen van Ambon en van de notenmuskaat van Banda. En als zeer noodzakelijk, stelde de Staatskommissie verder voor: het vestigen van posten in de baai van Paré Paré en van Palos, ter westkust van het eiland, voorts op een wel te kiezen punt in de golf van Boni en aan de baai van Kendari- of Vosmaers-baai ter oostkust. Zij verlangde dit in het drieledig belang van de handhaving van het Nederlandsche gezag, van beveiliging van het vaarwater tegen zeeroof, en tot bescherming en aanmoediging van den handel. „Wordt daaraan voldaan", aldus eindigde de Staatskommissie „worden het zoogenaamde Bongaisch-kontrakt en andere overeenkomsten met de vorsten op Celebes, ter gelegener tijd, herzien en met de laatstelijk op Borneo en elders geslotene verdragen in meerdere overeenstemming gebragt, en wordt gevolg gegeven aan het reeds in dit verslag geopperde denkbeeld, om bepaalde onderzoekingen in het centrale gedeelte van Celebes in te stellen, dan zal de verwachting, dat ook dit belangrijke eiland met zijne eigenaardige en krachtige bevolking in vooruitgang niet achterlijk zal blijven, door de uitkomst niet gelogenstraft worden.".

Wij hopen, dat de tegenwoordige expeditie, tot bereiking van dien vooruitgang, krachtig zal medewerken, dat de vestiging te Badjoa daarmede in verband staat, en dat, onder het bestuur van den heer ROCHUSSEN als Minister van Koloniën, verdere stappen zullen zijn voorbereid of nog zullen worden gedaan, om het eiland Celebes, meer dan tot dus ver het geval was, in het welbegrepen belang van Indië en van Nederland, tot dien graad van ontwikkeling te brengen, waarvoor het ontwijfelbaar vatbaar is. Wij hopen, dat de expeditie deze heilrijke gevolgen hebben zal en dat de meening van sommigen niet bewaarheid zal worden, die beweren, dat zij geene vruchten zal dragen, dat de vestiging te Badjoa weldra zal worden opgeheven, en dat de koningin van Boni in het herbouwde Boni eerlang op nieuw zal gezeteld zijn en gelijk weleer onze magt zal trotseren. De benoeming van den heer DE PEREZ, tot Kommissaris naar Celebes, hoe men overigens ook over die zending moge oordeelen, geschiedde gewis tot het voorbereiden of tot het verwezenlijken van deze bedoelingen der regering.

Wij betreuren het, dat deze waardige ambtenaar, die gedurende verscheidene jaren Gouverneur van Makassar was, de voorganger aldaar van den heer BIK, aan deze hoogst gewigtige bestemming onverhoeds door den dood is weggerukt.

Mijnheer de Redakteur! Ik verneem daar zoo even, dat de heer DE VAYNES VAN BRAKEL, de schrijver van een zeer belangrijk werk over het verdedigingstelsel van Nederlandsch Indië, dezer dagen, van de zijde van den Minister van Koloniën, onaangenaamheden over de uitgave van dat boek heeft ondervonden. Men verhaalt, dat hij, onder toezending van het eerste gedeelte van zijnen arbeid, den heer ROCHUSSEN verzocht heeft, om de opdragt van dat werk wel te willen aanvaarden. Ofschoon de Minister voor deze eer bedankte, was toch die weigering in de meest humane bewoordingen ingekleed.

De heer DE VAYNES VAN BRAKEL moet dus wel zeer verwonderd zijn geweest, dat hem kort daarna op officiële wijze de ontevredenheid van de regering werd te kennen gegeven over de uitgave van zijn boek.

Ziedaar, mijnheer de redakteur, wat men verhaalt. Ik hoop, dat dit verhaal spoedig zal worden toegelicht, zoodat de inkonsekwentie, die den heer ROCHUSSEN wordt te laste gelegd, verdwijne. Ik heb te veel achting voor den tegenwoordigen Minister van Koloniën, dan dat ik hem onder zulk een blaam, als die onverdiend is, zou willen laten, en daarom verzoek ik u een plaatsje voor dezen brief. Er zal dan gelegenheid zijn, de zaak nader op te helderen.

Tot onze verbazing brengt de laatste mail ons het volgende Gouvernements-besluit betrekkelijk de zoo veel gerugt makende zaak der havens.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië — doet te weten:

Dat Hij, voldoende aan de daartoe ontvangene bevelen van den Minister van Koloniën;

Lettende op de artikelen 20, 29, 31 en 33 van het Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Art. 1. Wordt verklaard, dat de openstelling voor den algemeenen handel der havens, aangewezen in de ordonnantie van 31 Mei 1858 (*Staatsblad* n°. 65), zich niet uitstrekt tot den invoer van wollen en katoenen goederen, vervaardigd bewesten de Kaap de Goede Hoop en aangevoerd van plaatsen gelegen buiten Nederlandsch Indië of van Nederlandsch Indische vrijhavens; blijvende mitsdien de invoer daarvan in die nieuwelings opengestelde havens vooreerst verboden tot dat dienaangaande anders zal zijn bepaald.

Art. 2. Deze ordonnantie treedt in werking gelijktijdig met die van 31 Mei 1858, (*Staatsblad* n°. 65).

In de eerste plaats maken wij opmerkzaam op het buitengewoon opschrift van dat besluit, namelijk de uitdrukking: „voldoende aan de daartoe ontvangen bevelen van den Minister van Koloniën." Vergissen wij ons, of ligt hierin 't kenmerk van zekere spanning tusschen de beide personen, die

't lot van Indië voor een groot deel in handen hebben, eene spanning, waarvoor ook overigens menig ander verschijnsel een bewijs schijnt te zijn.

In ieder geval, 't zij onze opvatting juist is of niet, geeft de Gouverneur-Generaal te kennen, dat wij hier te doen hebben met de uitvoering van „ontvangen bevelen van den Minister van Koloniën". Maar hoe is dan nu dit besluit in overeenstemming te brengen met hetgeen door dienzelfden Minister den 21 Januarij 1859, in een rapport aan den Koning, is beweerd. Daarin toch lezen wij:

Ofschoon de hier bedoelde verordening (die van 31 Mei 1858) niet met mijne zienswijze strookt — om daarvan niet meer te zeggen —, heb ik echter gemeend, dat hare dadelijke intrekking even weinig zoude hebben kunnen worden overeengebragt met de waardigheid der regering als met het behoudend beginsel, dat eene regeringshandeling, door zamenwerking van en in overeenstemming met alle bevoegde magten daargesteld, niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid moet worden gewraakt en vernietigd, omdat een later opgetreden bewindsman daaromtrent eene andere meening is toegedaan.

In het onderwerpelijke geval vond ik daartoe des te minder aanleiding, omdat noch door den handel, noch door de Kamers van Koophandel eenig bezwaar tegen de bewuste ordonnantie werd ingebragt.

Ook nu zoude ik, hoewel de adressanten dit schijnen te verlangen, Uwe Majesteit niet durven in overweging geven den maatregel te herroepen.

Er zijn gevallen, waarin eer en pligt het kunnen gebieden, de gevolgen zijner dwalingen te dragen, althans ze voor eenen tijd aan te zien. Ik meen, dat de Nederlandsche regering, door de openstelling der negentien havens op en buiten Java, zich in zulk een geval gebragt ziet: en al waren de bezwaren, daartegen door de adressanten geopperd, in allen deele gegrond, de intrekking nogtans van dien maatregel, welke door het opperbestuur is vergund en door den Gouverneur-Generaal verordend, zoude, vooral wanneer zij zonder medewerking of voorlichting van dezen laatste geschiedde, om der gevolgen wille niet zonder bedenking zijn.

En diezelfde Minister zou bevelen geven, dat ditzelfde besluit van 31 Mei l.l., „waarvan eer en pligt gebieden, dat men de gevolgen moet dragen", dadelijk zulk eene radikale wijziging onderga, dat het, althans wat den invoer betreft, met eene intrekking gelijk staat? Mij dunkt hier moet een misverstand heerschen. Zulk eene inkonsekwentie is van niemand, ook niet van den heer ROCHUSSEN, te verwachten. Hier heerscht een misverstand, waarvan wij hopen, dat het spoedig worde opgehelderd.

In alle geval kan dit besluit niet zoo blijven, gelijk het daar ligt. Immers wat is nu de toestand? De negentien havens zijn voor den uitvoer en invoer van den algemeenen handel opengesteld. De kostbare inrigtingen en bovenal het kostbare personeel, die voor zulk een toestand noodig zijn, kan men niet ontgaan. En ziet, juist die artikelen van invoer, waarvan het inkomend regt voor een goed deel die uitgaven zullen moeten dekken, juist de wollen en katoenen goederen worden van den invoer uitgesloten! Dat is eene regeling in strijd met alle oeconomische en finantiële lessen, ik ga verder, in strijd met het gezond verstand.

Maar dat besluit zal ook niet zoo kunnen blijven, dewijl het in strijd is met de uitspraak der Tweede Kamer, toen zij, in hare zitting van 4 April, de konklusie aannam der kommissie, die verslag uitbragt over de

stukken, betrekkelijk deze aangelegenheid door den Minister van Koloniën aan de Kamer overgelegd. Die konklusie luidde onder anderen aldus:

dat openstelling van nieuwe havens voor den invoer niet behoort plaats te hebben, dan met gelijktijdige intrekking van het besluit van 23 December 1841 (*Indisch Staatsblad* n°. 46).

Dat is met andere woorden: dat de uitsluiting van den invoer van goederen, gedekt door certifikaten van Nederlandschen oorsprong, moet worden afgeschaft; dat alzoo geene havens voor den invoer behooren te worden opengesteld, dan gelijktijdig met den invoer van wollen en katoenen stoffen, onverschillig van welken oorsprong, maar met toepassing van het bestaande tarief.

Met deze konklusie der kommissie heeft niet alleen de Kamer maar ook de Minister zich ten volle vereenigd — en nu neemt de Gouverneur-Generaal, „voldoende aan de bevelen van dien Minister", een besluit, geheel in strijd met die konklusie? Dat moet een misverstand zijn.

Wij zijn thans de tweede phase der zonderlinge geschiedenis van de ordonnantie van 31 Mei 1858 ingetreden; en wij mogen ons weldra op eene derde voorbereiden, die bestaan zal in de uitvoering van de begrippen en verklaringen, door den heer ROCHUSSEN in de zitting der Tweede Kamer van 4 April l.l. uitgesproken.

Wij vernemen, dat te Rotterdam en in andere plaatsen van Nederland belangrijke bijdragen zijn verzameld, tot ondersteuning van een menschlievend en tevens staatkundig doel in Indië, het stichten te Soerabaja van eene inrigting voor jongens; en dat, tot verdere bevordering daarvan, te 's Gravenhage, met goedkeuring van den Minister van Koloniën, zich dezer dagen gekonstitueerd heeft eene *medewerkende hoofdkommissie* tot opleiding van jongens in Nederlandsch Indië, afstammelingen van Europeanen. Vermoedelijk zullen aanleiding en doel eerlang openlijk bekend gemaakt worden en zullen onze landgenooten in Indië daaruit ontwaren, dat de toestand der niet verzorgde zoogenaamde inlandsche kinderen, de aandacht getrokken heeft van mannen die, daarmede van nabij bekend, hunne beste pogingen zullen aanwenden, om de edele taak der bedoelde stichting, welke Jhr. Mr. J. C. REIJNST op zich genomen heeft, krachtig te helpen bevorderen.

Sedert lang bestaat er eene groote behoefte, waarin te voorzien een reuzen-arbeid genoemd mag worden. Wij bedoelen het uitgeven eener volledige verzameling van het ten aanzien der koloniën verhandelde in de beide Kamers der Staten-Generaal. Daaromtrent is nu, naar wij vernemen, een plan tot rijpheid gekomen. De boekhandelaar H. C. SUSAN CHZ. te 's Gravenhage, zal deswege eerlang een prospectus publiceren. Wil men zich thans bekend maken met de diskussiën in de beide Kamers, met betrekking

tot de koloniën, sedert het herstel van het Nederlandsch gezag in die gewesten, men moet zich de *Staats-Couranten* van 1814 en volgende jaren aanschaffen, en bovendien, sedert 1848, een groot aantal lijvige en onhandelbare boekdeelen, bevattende, door elkander, alles wat in de Kamers ten aanzien van het rijk en van de koloniën voorgevallen is. Behalve dat eene dusdanige verzameling hoogst moeijelijk te bekomen is en daaraan registers ontbreken, zou men daarvoor zeker *f* 500 moeten besteden, en dan een stel bezitten van zoo grooten omvang, dat daarvoor in eene gewone boekerij geen plaats zou zijn en de raadpleging al spoedig zou blijken een zeer bezwarende taak te wezen. Het plan is nu, om alles wat de koloniën betreft, te zamen te trekken en afzonderlijk uit te geven, in vijf boekdeelen, waarvan elk een bijzonder tijdvak zal bevatten. Wat Oost-Indië aangaat, zullen die deelen of tijdvakken behelzen;

Het eerste tijdvak, de jaren 1814—1829. Er wordt dus begonnen met het traktaat van 1814, en het omvat het stelsel door VAN DER CAPELLEN gevolgd en het daarmede zamenhangend bestuur van DU BUS DE GISIGNIES, den Javaschen oorlog, en de gebeurtenissen betrekkelijk de afscheiding van België.

Het tweede tijdvak, de jaren 1830—1839, of de tijd, waarin het stelsel van VAN DEN BOSCH ingevoerd en tot groote ontwikkeling gebragt werd.

Het derde tijdvak, de jaren 1840—1848, of de voortgaande verbetering en matiging tevens van dat stelsel onder den heer J. C. BAUD, tot op de grondwetsherziening en hetgeen, wat de koloniën betreft, tot die herziening aanleiding en prikkel is geweest.

Het vierde tijdvak, de jaren 1848—1859, of de werking van de nieuwe grondwet op de koloniën, de vaststelling van een nieuw regerings-reglement en wat daarop in de eerste jaren is gevolgd.

Het vijfde tijdvak, de jaren 1860—1865 en welligt meer volgenden.

Soortgelijke indeeling zal ook in acht genomen worden ten aanzien der West-Indische koloniën en der kust van Guinea.

Het ligt in de bedoeling om de uitgaaf zoodanig te regelen, dat het vijfde tijdvak geopend wordt met September aanstaande, waardoor de inteekenaar de gebeurtenissen van den dag gaande weg zal bijhouden, en dat te gelijkertijd het vierde tijdvak worde aangevangen, zoodat hij al spoedig zal ontvangen het verhandelde van 1848—1859. Daarna wordt tot 1814 terug gewerkt. Alles kan in eenen betrekkelijk korten tijd worden afgeleverd en het zal geen vereischte zijn om juist op *alle* tijdvakken in te teekenen.

Dit is hetgeen wij van deze onderneming tot dus ver gehoord hebben. De kosten zijn zeer matig berekend. Het grootste en daarom het duurste tijdvak is dat van 1848—1859, en toch zal dat deel, voorzien van beredeneerde registers, niet meer kosten dan *f* 30.

Wij gelooven dat dit werk geene opzettelijke aanbeveling behoeft, omdat wij overtuigd zijn, dat een ieder, hier en in de koloniën, het zal toejuichen, en men zich op het zeerst beijveren zal, om door ruime inteekening het *spoedig* voorzien in de algemeen gevoelde behoefte te bevorderen. Die

ruime inteekening en ondersteuning hopen wij dat in de eerste plaats komen zal van de zijde van het Departement van Koloniën. Wij wenschen den uitgever met het plan geluk en hopen dat het hem niet aan deelneming ontbreken zal.

Met belangstelling hebben wij kennis genomen van de aankondiging der uitgave van een werk, getiteld *Fastes Militaires des Indes Orientales Néerlandaises*, door den heer A. J. A. GERLACH, kapitein bij het regement veldartillerie te Utrecht. Wel verdient het Indische leger, dat een boek worde geschreven, opzettelijk om daarin zijne verrigtingen op te teekenen — en ziedaar het doel 't welk de schrijver zich voorstelt. In een prospectus, dezer dagen bij onzen uitgever verschenen, wordt zijn plan uiteengezet. Hij wil 't geen hij verhaalt in drie tijdvakken verdeelen. *Eerst* zal hij de krijgsbedrijven voorstellen, gedurende de eerste vestiging der Nederlanders in den Archipel en onder de Oost-Indische Kompagnie; *daarna* die welke verrigt zijn ten tijde der Bataafsche republiek, van het koninkrijk Holland, het Fransche keizerrijk en het Engelsche tusschenbestuur; en *eindelijk* zal de periode behandeld worden van de herstelling van het Nederlandsche gezag tot onzen tijd (1856).

Wij verwachten van den heer GERLACH een degelijk werk en verheugen ons, dat hij het schrijft in de Fransche taal, dewijl het daardoor ook buitenslands zal verkondigen 't geen in den vreemde wel mag gekend worden. 't Is de eerste maal niet, dat wij als schrijver kennis met hem maken. In 1857 en 1858 plaatste hij in de *Militaire Spectator* een reeks merkwaardige artikelen „Over het voeren van den oorlog in de toekomst", die vooral in onze dagen wel verdienen gelezen te worden. Hoe hij denkt over het Nederlandsch Indische leger blijkt uit menige zinsnede dier artikelen, onder ander uit de volgenden.

Wilt gij den Nederlandschen soldaat naar waarde leeren kennen? Sla dan uw oogen naar onze buitenlandsche bezittingen, en vraag, wat dáár door onze krijgsbroeders van het Indische leger gedaan is en nog gedaan wordt, om die rijke gewesten voor het moederland te behouden. Daar ziet gij uwe heldhaftige voorouders in Neêrland's zonen herleven; daar worden gevaren getrotseerd, offers gebragt en heldenfeiten bedreven, welke den toets kunnen doorstaan van al wat edel en grootsch door het voorgeslacht is verrigt.

Sla de Indische geschiedrollen open, waarin de namen van DE KOCK, MICHIELS, DE BRAUW, ROEPS, SOHR, VELTMAN en zoo vele andere helden voor het nageslacht worden bewaard — en velen uwer zullen gevoelen, hoe ondankbaar zij zijn geweest, omtrent het leger, dat zulke mannen heeft voortgebragt.

En gij, die met ijskoude harten de winsten berekent, welke uwe suikerkisten en uwe koffijbalen zullen opbrengen; gij, die de prijs-kouranten onzer Indische produkten van buiten leert, terwijl gij Palembang, Tanette, Bondjol, Goegoer-Malintang, Djagaraga naauwelijks bij name kent — vraag het wat die namen beteekenen; en als gij dan verneemt, hoeveel edel bloed er heeft gestroomd, hoeveel dáár geleden, hoe hevig daar gestreden is; als gij verneemt, hoe menig landgenoot *thans* nog bezwijkt, om uit verre gewesten uwe rijkdommen onbelemmerd naar hier te doen afvloeijen, — dan welligt zal het harte u warm, zullen de oogen u vochtig worden, en zullen ook onder u zich stemmen verheffen ter gunste van een leger, dat zijne

grootste, en veelal, althans van uwe zijde, zijne eenige belooning vond in het bewustzijn der trouwe vervulling van zijne pligten.

Men ziet, dat het den schrijver niet aan warmte voor het Indische leger ontbreekt. Wij zien hem gaarne als de geschiedschrijver van dat leger optreden.

Wij vernemen, dat het Indische Gouvernement zich op dit oogenblik onledig houdt met de bestemming aan te wijzen van een krediet, door den Minister van Koloniën op de begrooting gebragt, voor de oprigting van een gymnasium te Batavia. Hartelijk wenschen wij, dat de inrigting niet alleen met beleid en voorzigtigheid zal worden tot stand gebragt, maar dat men bovenal ook gelukkig zal zijn in de keuze der personen. Men meldt ons met de vorige landmail, dat voor het woonhuis van wijlen den heer DE PEREZ door het Gouvernement eene som van *f* 70,000 zou geboden zijn, om het voor een gymnasium in te rigten.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.